

พระราชนิพนธ์เรื่องมีทนะพาธา : การศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์

ปริญญานิพนธ์
ของ
ดวงเดือน พัฒนวิริยะวานิช

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มีนาคม 2552

พระราชนิพนธ์เรื่องมีทนะพาธา : การศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์

ปริญญานิพนธ์

ของ

ดวงเดือน พัฒนวิริยะวานิช

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มีนาคม 2552
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา : การศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์

บทคัดย่อ

ของ

ดวงเดือน พัฒนวิริยะวานิช

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มีนาคม 2552

ดวงเดือน พัฒนวิริยะวานิช. (2552). พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา : การศึกษาเชิง
สุนทรียศาสตร์. ปริญญาโท ศศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม: รองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์,
อาจารย์วินัย ภูระหงษ์.

การศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในเชิงสุนทรียศาสตร์มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษา
สุนทรียภาพด้านต่าง ๆ และกลวิธีการสร้างสุนทรียภาพในพระราชนิพนธ์

ผลการศึกษาพบว่า สุนทรียภาพในพระราชนิพนธ์เกิดจากการเลือกสรรคำที่มีเสียงไพเราะ
มีความหมายลึกซึ้ง เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง ทำให้สื่อความหมายได้ชัดเจนและสะท้อนอารมณ์ ส่วน
การเรียบเรียงวลีหรือประโยคมีความประณีต ประกอบด้วยรสทางวรรณคดีครบทุกรส มีการใช้
โวหารที่ช่วยสื่อความหมายและกระชับอารมณ์ ตลอดจนมีการใช้สัญลักษณ์ในส่วนตัวละครและเนื้อ
เรื่อง ด้านรูปแบบเป็นบทละครพูดคำฉันท์ ประกอบด้วยฉันท์ ๒๑ ชนิด กาพย์ ๓ ชนิด และร้อย
แก้ว ซึ่งเหมาะสมกับลักษณะของตัวละครและเนื้อความ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง
มัทนะพาธา เพื่อทรงแสดงตำนานของดอกกุหลาบอันเป็นแก่นเรื่องในจินตนาการของพระองค์ และ
ทรงแสดงแนวคิดเรื่อง ความทุกข์ที่เกิดจากความรัก อันสอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาว่า
ความรักเป็นเครื่องผูกพันที่ก่อให้เกิดทุกข์ ส่วนลักษณะของเรื่องคล้ายบทละครสั้นสกฤต จึงเป็น
การผสมผสานลักษณะของไทยและอินเดียเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นคำ
ฉันท์ เนื่องด้วยพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะทรงแสดงให้คนรุ่นใหม่ในสมัยนั้นได้เห็นแบบอย่าง
การแต่งฉันท์และกระตุ้นให้สนใจการแต่งฉันท์ขึ้น เพื่ออนุรักษ์การแต่งคำประพันธ์ของไทยโบราณ
ไว้ จึงเป็นพระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณที่พระองค์ทรงมีต่อวงการวรรณคดียิ่ง

Madanabadha : a Study of Aesthetical Approaches

AN ABSTRACT

BY

DUANGDUEAN PATTANAWIRIYAWANICH

Presented in partial fulfillment of the requirements

For the Master of Arts degree in Thai

At Srinakarinwirot University

March 2009

Duangduean Pattanawiriyawanich. (2009). *Madanabadha : a Study of Aesthetical Approaches*. Master thesis, M.A. (Thai). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assoc. Prof. Akkara Buntip, Lect. Vinai Bhurahongse.

The purpose of the study was to study the various categories of poetic beauty and the art of creating this beauty.

It was found out in the story that the poetic beauty in the play was created by the selection of meaningful words with melodious sounds apt to the story making it clear in meaning and moving. The elaborate arrangement of phrases and statements showed all aesthetical language containing famous sayings making the statements filled with good sense and movable. Moreover, the use of symbol represented the characters appropriately well. The poems were composed of 21 types of “Chanta”, 3 types of “Krap” and prose which were appropriate to each character in the story.

King Rama VI had written the lyrical play called “Madanabadha” in order to tell about the origin of the rose which was the main idea of his imaginary play. The pain of love was the theme which was similar to the Buddhist teaching: “Affection is a bond that leads to endurable pain”. The story itself was like that of a Sanskrit lyrical drama. Therefore, the play became a fine combination of Thai and Indian features.

Writing the play in poetry, King Rama VI wanted to make it an example for his contemporaries to follow and arouse them to the interest of writing “Chanta” in that epoch. His Majesty’s talent in conserving ancient Thai poems has been appreciated among the Thai literature circle.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

พระราชานิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา : การศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์

ของ
ดวงเดือน พัฒนวิริยะวานิช

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สมชาย สันติวัฒนกุล)
วันที่ เดือน พ.ศ.๒๕๕๒

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

..... ประธาน
(อาจารย์พัทธยา จิตต์เมตตะ)

..... กรรมการ
(อาจารย์วินัย ภูระหงษ์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์อัครา บุญทิพย์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยความกรุณาของรองศาสตราจารย์อัศรา บุญทิพย์ ประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ และอาจารย์วินัย ภูระหงษ์ กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้ให้ความรู้และคำแนะนำ ตลอดจนกรุณาตรวจแก้ปริญญานิพนธ์อย่างละเอียด ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์พัทธยา จิตต์เมตตา และ รองศาสตราจารย์พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ กรรมการสอบปริญญานิพนธ์ ที่กรุณาให้คำแนะนำและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ และขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทยที่กรุณาให้ความรู้แก่ผู้วิจัยตลอดมา

ขอขอบพระคุณคณาจารย์กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน และคณาจารย์ทุกท่านที่ได้มีส่วนสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้ศึกษาต่อในครั้งนี้
อนึ่ง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดามารดาที่รักยิ่ง และขอขอบคุณครอบครัวผู้อยู่เบื้องหลังความสำเร็จทุกประการ

ดวงเดือน พัฒนวิริยะวาณิช

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ.....	๑
ภูมิหลัง.....	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	๕
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	๕
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	๖
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	๖
๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์.....	๗
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์.....	๗
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณกรรมตามแนวสุนทรียศาสตร์.....	๑๘
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา.....	๒๐
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา.....	๒๐
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา.....	๒๐
๓ ประวัติการแต่งและลักษณะของเรื่อง.....	๒๒
ประวัติการแต่ง.....	๒๒
ลักษณะของบทละคร.....	๒๗
ลักษณะของเรื่อง.....	๔๔
เนื้อเรื่อง.....	๔๔
การดำเนินเรื่อง.....	๔๕
แนวคิด.....	๕๕
ลักษณะของเรื่องที่คล้ายบทละครสันสกฤต.....	๗๓
การตั้งชื่อเรื่อง.....	๗๔
ตัวละคร.....	๗๕
บทสนทนา.....	๘๒
โครงเรื่อง.....	๘๕
สถานที่และเวลา.....	๑๐๐

บทที่	หน้า
๔ สุนทรียภาพในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา.....	๑๐๘
สุนทรียภาพในคำ.....	๑๐๘
การใช้คำง่าย.....	๑๐๘
การใช้ศัพท์สูง.....	๑๑๑
การใช้คำอักษาส.....	๑๑๕
การใช้คำมุขสา.....	๑๒๐
การสรรคำสรรพนาม.....	๑๒๓
การซ้ำพยางค์.....	๑๒๘
การซ้ำคำ.....	๑๓๐
การซ้ำกลุ่มคำ.....	๑๔๐
การซ้ำประโยค.....	๑๔๕
การซ้อนคำ.....	๑๔๘
การหลีกคำ.....	๑๕๕
การล้อความ.....	๒๐๒
สุนทรียภาพในความ.....	๒๐๕
รสวรรณคดีตามหลักทฤษฎีสันสกฤต.....	๒๐๕
ศฤงคารรส.....	๒๐๕
เราทรรส.....	๒๑๑
วีรรส.....	๒๑๔
พีภัตสรส.....	๒๑๘
ศานตรส.....	๒๒๑
หาสยรส.....	๒๒๒
กรุณารส.....	๒๒๓
ภยานกรส.....	๒๒๖
อัปภูตรส.....	๒๒๘
โวหาร.....	๒๓๐
อุปลักษณ.....	๒๓๑
อุปมา.....	๒๓๓
อุทาหรณ์.....	๒๕๖
อติพจน์.....	๒๕๘
ปฏิพจน์.....	๒๖๑

บทที่

หน้า

สัญลักษณ์.....	๒๖๗
เนื้อเรื่อง.....	๒๖๗
ตัวละคร.....	๒๘๕
สุนทรียภาพทางรูปแบบ.....	๒๙๐
ฉันท.....	๒๙๐
กาพย์.....	๓๘๐
ร้อยแก้ว.....	๓๙๕
 ๕ สรุปและอภิปรายผล.....	 ๓๙๖
บรรณานุกรม.....	๓๙๘
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	๔๐๓

บทที่ ๑

บทนำ

ภูมิหลัง

วรรณคดีเป็นศิลปะสาขาหนึ่งที่กวีถ่ายทอดจินตนาการและอารมณ์สะท้อนใจของตน โดยมุ่งให้เกิดความเพลิดเพลิน ความนึกคิด และเร้าอารมณ์ให้เกิดความรู้สึกละเอียดเห็นเป็นไปต่าง ๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องชะตากรรมของมนุษย์ วรรณคดีได้สะท้อนออกมาในทุกแง่มุมทั้งในด้านที่เปิดเผยและลับเร้น เหล่านี้ล้วนเป็นคุณสมบัติของวรรณคดีที่ถือเป็นความงามทางวรรณศิลป์โดยแท้ ซึ่งการศึกษาวรรณคดีเพื่อให้เข้าถึงสุนทรีย์หรือความงามจึงอยู่ที่การศึกษาภาษาที่กวีใช้สื่อสารมายังผู้รับ ดังคำกล่าวของศาสตราจารย์ ม.ล. ต้อย ชุ่มสาย (๒๕๒๔: ๑๙) ว่า “เหนือสิ่งอื่นใด ภาวะการสื่อสารได้เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ในการพิจารณาคุณค่าของบทประพันธ์”

มัทนะพาธาหรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวรรณคดีที่มีความงดงามทางวรรณศิลป์ ดังที่คณะกรรมการวรรณคดีสโมสรได้ประกาศยกย่องให้เป็นวรรณคดีชั้นเอก เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๗ และทูลเกล้าฯ ถวายประกาศนียบัตรแด่พระองค์ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๗ ครั้งนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระราชวรราชธิดา กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (๒๔๖๗) ได้ทรงลงพระนามรับรองในประกาศนียบัตร ความตอนหนึ่งในประกาศนียบัตรบรรยายคุณค่าของพระราชนิพนธ์ว่า

...หนังสือบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา หรือ ตำนานแห่งดอกกุหลาบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ แลพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นหนังสือแต่งดี เพราะทรงพระราชดำริให้คำฉันท์เป็นบทละครพูด อันเป็นของแปลกในกระบวนวรรณคดีและแต่งได้โดยยาก ยังไม่เคยมีกวีคนใดได้พยายามแต่งมาแต่ก่อน อีกประการหนึ่ง ในทางภาษาซึ่งทรงปรุงชื่อตัวละครและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งการดัดแปลง อันจำนงให้เป็นตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่องปรุงดี จะแต่งได้แต่ด้วยพระปรีชาและสุตาญาณอันกว้างขวาง..

ส่วนเปลื้อง ณ นคร (๒๕๔๔: ๕๐๗-๕๐๘) ได้วิเคราะห์วิจารณ์พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาว่า

...เรื่องนี้แม้จะมีคำฉันท์ชนิดแต่งยากอยู่หลายชนิด แต่มีคำศัพท์ไม่มากมายนัก คำศัพท์บาลีสันสกฤตที่ใช้ส่วนมากก็เป็นคำศัพท์สามัญที่ใช้กันแพร่หลายแล้วในภาษาไทย ลีลาของฉันทมีลักษณะหลังไหล ซึ่งแสดงพระปรีชาสามารถในการเลือกเฟ้นคำ การใช้

ชนิดของฉันท์ก็เหมาะกับเนื้อเรื่องอย่างยิ่ง เช่น ตอนพระกาละทรศินต้อนรับท้าวชัยเสน เป็นต้น

ฉากและท้องเรื่องเป็นสมัยการตะโพราน มัทนะพาธาอันเป็นชื่อเรื่องนั้น เป็นนามของนางเอก ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นดอกกุหลาบ “อันเป็นพันธุ์ไม้ซึ่งงามดังสาวรุ่น ดอกใหญ่ทน สะพรั่งด้วยหนาม มีฝูงผึ้งเขี้ยวตอมเป็นกลุ่ม” ดอกกุหลาบบัดนี้สมมุติว่าสืบมาจากนั้น นี่เป็นรสนทางเทพนิยาย มัทนะพาธา แปลว่า ความเจ็บหรือเดือดร้อนแห่งความรัก ซึ่งนับว่าเป็นหัวใจของเรื่อง อันมีคิดว่าแม้สมบัติอมรินทร์ก็ไม่อาจชนะความรักได้ สุขุเทศน์ผู้เป็นเทพบุตร มีคุณอัปสรงามสรรพสาorang นี้จะได้อะไรก็ได้ตามปรารถนา แต่นักจะได้จากมัทนาไม่เป็นผลสำเร็จ ในเนื้อเรื่องจะพบรสแห่งวรรณคดีทุกรส ซึ่งมหากวีเท่านั้นจึงจะอนุมัติได้

และรีนฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๒๒: ๒๗๖) ได้วิจารณ์เรื่องนี้ไว้ว่า

...มัทนะพาธา เป็นวรรณคดีที่จุดประกายไฟดวงใหม่ให้แก่วรรณกรรมไทย ความแปลกนี้ปรากฏตั้งแต่ชื่อเรื่องอันบ่งบอกถึงสารัตถะของเรื่อง (theme) ว่าแสดงถึงความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากความรัก แทนการตั้งชื่อเรื่องด้วยชื่อตัวละครเอกอย่างวรรณคดีไทยสมัยก่อนหน้า การดำเนินเรื่องก็เน้นน้ำหนักของแก่นเรื่องข้อนี้ ฉะนั้นไม่ว่านางมัทนา ชัยเสน สุขุเทศน์ นางจันท์ ต่างเจ็บปวดด้วยพิษแห่งความรักทั้งสิ้น ความแปลกใหม่ปรากฏต่อไปจนกระทั่งจบเรื่องด้วยความรัก อันเป็นแบบที่ต่างไปจากการจบวรรณคดีไทยทั่วไป

นอกจากนี้ ศักดิ์ศรี แยมัดดา (๒๕๐๐: ๖๐) ได้วิจารณ์ไว้ในเรื่องความเรียง พระราชนิพนธ์ประเภทร้อยกรอง โดยกล่าวเปรียบเทียบพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธากับพระราชนิพนธ์เรื่องอื่นในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

...หนังสือเรื่องนี้ถ้าจะวิจารณ์อย่างถี่ถ้วนแล้วจะต้องว่า “เป็นหนังสือที่ดีที่สุดยิ่งใหญ่ที่สุดและมีค่ามากที่สุด ในวรรณกรรมทั้งหมดที่เป็นประเภทร้อยกรองของรัชกาลที่ ๖” เหตุที่ว่าเช่นนี้ก็เพราะหนังสือเล่มนี้ทรงคิดโครงเรื่องขึ้นเองประการหนึ่ง เป็นคำฉันท์ซึ่งยากในการแต่ง แต่ก็ทรงสามารถเรียบเรียงได้ดียิ่งประการหนึ่ง เป็นหนังสือที่ก่อให้เกิดความซาบซึ้งกินใจประการหนึ่ง กระบวนบรรยายไพเราะที่สุดประการหนึ่ง เหล่านี้คือความดีของเรื่อง มัทนะพาธา พระนลคำหลวงว่าดียิ่ง แต่โครงเรื่องก็เอามาจากวรรณคดีอินเดีย ส่วนมัทนะพานั้นพระองค์ทรงคิดโครงเรื่องขึ้นเองและดีเด่นไม่แพ้เรื่องของอินเดีย ความสามารถอันนี้ควรจะเพิ่มคะแนนให้แก่เรื่องนี้มากกว่า ฉะนั้นมัทนะพาธาจึงดีกว่าพระนลคำหลวง คำศัพท์ที่ใช้ก็ไม่มีอะไรยากเป็นคำสามัญทั้งนั้นโดยมาก ลีลาของฉันท์มี

ลักษณะหลังไหล ซึ่งแสดงพระปรีชาสามารถในการเลือกเฟ้นคำ การใช้ชนิดฉันท์ก็เหมาะสมกับเนื้อเรื่องอย่างยิ่ง...

และ ม.ล.ปิ่น มาลากุล (๒๕๑๗: ๔๑) ได้วิเคราะห์เปรียบเทียบพระราชนิพนธ์เรื่อง มัทนะพาธา กับเรื่องศกุนตลา ของกาลิทาส ว่า

พระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา นั้น มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ดำนาคแห่งดอกกุหลาบ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้กาพย์ทั้งสาม คือ ยานี สุรางคนางค์และฉับัง ส่วนฉันท์นั้นมีถึง ๒๑ คณะฉันท์ ... รวมกาพย์และฉันท์ จึงมีถึง ๒๔ ด้วยกัน ซึ่งนับได้ว่ากว้างขวางวิจิตรพิสดารยิ่งนัก เทียบกับ ศกุนตลา ของกาลิทาส รัตนกวีกาลิทาสใช้อารยาและโคลก ซึ่งพอจะเทียบกับกาพย์ของเรา และฉันท์อีก ๑๙ คณะฉันท์รวมเป็น ๒๑ เท่านั้น

ด้วยเหตุที่พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีความโดดเด่นด้านวรรณศิลป์ จึงทำให้มีนักวิชาการสนใจศึกษาเรื่องนี้กันอย่างกว้างขวาง เช่น

กุหลาบ ไม้เรียง ศึกษาด้านรูปแบบและพบว่าพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีลักษณะคำประพันธ์เป็นบทละครยุโรปที่มีบทเจรจาเป็นคำฉันท์ ๒๔ ชนิด ส่วนด้านองค์ประกอบของเรื่องก็มีสัดส่วนรับกันเหมาะสม^๑

รินฤทัย สัจจพันธุ์ ค้นคว้าด้านที่มาของเรื่องและพบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงนำเค้าเรื่องมาจากวรรณคดีเรื่องใดตั้งปรากฏในพระราชนิพนธ์คำนำ แต่พระองค์ทรงผสมผสานเนื้อเรื่องจากวรรณคดีหลายเรื่องทั้งจากวรรณคดีของเก่า เช่น อุณรุท อนิรุทธคำฉันท์ สมุทโฆษคำฉันท์ รามเกียรติ์ เป็นต้น และวรรณคดีที่ทรงแปลขึ้นจากภาษาอังกฤษก่อนพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาทั้งวรรณคดีตะวันออกและวรรณคดีตะวันตก ได้แก่ ศกุนตลา โรมีโอและจูเลียต จึงนับว่าพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีความสำคัญในฐานะวรรณคดีที่เป็นจุดรวมแห่งกระแสอิทธิพลวรรณคดีตะวันออกและตะวันตกซึ่งพระองค์ทรงผสมผสานไว้อย่างงดงาม^๒

นันทา ชุนภักดี ศึกษาประดิษฐ์ทางรูปแบบของฉันท์และพบว่าในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงสาลินีฉันท์ โดยทรงเปลี่ยนวรรคที่สองให้เป็นแบบอินทรวีเชียรฉันท์ อีกทั้งไม่ทรงนิยมให้มีสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งและวรรคที่

^๑ กุหลาบ ไม้เรียง. (๒๕๔๙). วิจารณ์เรื่องมัทนะพาธาหรือดำนาคแห่งดอกกุหลาบ บทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า ๕๔-๑๑๑.

^๒ รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๒๒, ๒ เมษายน). มัทนะพาธา บทวิเคราะห์เปรียบเทียบ. วารสารรามคำแหง. ๖(๒): ๒๕๙-๒๗๗.

สอง เนื่องจากสาลินีมีต้นแบบเดิมมีท่วงทำนองเนิบนาบ เมื่อปรับเปลี่ยนแล้วก็ฟังไพเราะขึ้น
ทั้งนี้แสดงถึงพระปรีชาญาณอันลึกซึ้งยิ่ง^๑

คำนิยมและข้อมูลวิชาการข้างต้นเน้นย้ำให้เห็นพระปรีชาสามารถในพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทรงใช้ถ้อยคำเป็นเครื่องมือในการแสดงออกถึงจินตนาการและอารมณ์
สะท้อนใจของพระองค์ ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ทั้งรูปแบบและเนื้อหา จึงทำให้พระราชนิพนธ์
เรื่องมัทนะพาธาเป็นวรรณคดีที่มีความเป็นเลิศทางวรรณศิลป์

นอกจากนี้การอธิบายความงามของพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาของนักวิชาการดังกล่าว
ยังมีประโยชน์ต่อผู้อ่านวรรณคดีมาก เพราะนอกจากผู้อ่านจะได้ดื่มด่ำความไพเราะของวรรณคดี
ด้วยตนเองแล้ว ยังสามารถทราบเหตุผลที่ทำให้เกิดความไพเราะนั้นจากนักวิชาการด้วย อันจะช่วย
ให้เข้าใจลักษณะของวรรณคดีได้มากขึ้น แสดงให้เห็นว่าการรับรสความงามของวรรณคดีเพียงอย่าง
เดียว อาจให้ประโยชน์ด้านความเพลิดเพลินใจ ตราทรงในอารมณ์ แต่ถ้าสามารถวิเคราะห์หา
เหตุผลที่ทำให้เกิดอารมณ์สุนทรีย์นั้นได้ ย่อมจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่กระจ่างชัดยิ่งขึ้น
ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (๒๕๔๔: ๒๖๔) ได้อธิบายเกี่ยวกับหลักการศึกษาวรรณคดีไว้ว่า

...นอกจากเราจะต้องศึกษาวรรณคดีเพื่อเพิ่มพูน experience ของเราเพื่อให้หูตา
กว้างขวาง ให้เกิดความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและให้เห็นความใหญ่โตโอฬารและหลากหลาย
ของชีวิตแล้ว เรายังจะต้องศึกษาวรรณคดีในฐานะที่เป็นศิลปะเป็นของงามอีกด้วย เรา
จะต้องพิจารณาจับความงามนั้นให้ได้อย่างบริบูรณ์และเสพสออันโอชะแห่งวรรณคดี
จนกระทั่งจิตใจเราซ่านกำซาบไปด้วยความงามนั้น ราวกับตัวเราก็คบวรรณคดีเสมือนรูปเป็น
เนื้อเดียวกัน แต่การสำเหนียกและเสพความงามของหนังสือเล่มนั้นเล่มนี้ก็ยังไม่เป็นการ
เพียงพอ นักวรรณคดีจะต้องสามารถวิเคราะห์ได้ว่า นิพนธ์เล่มนั้นๆ งามตรงไหนและ
เพราะอะไร ...

อย่างไรก็ดีเหตุผลของความงามในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาควรได้รับการอธิบายให้
ครอบคลุมลุ่มลึกยิ่งขึ้นในทุกองค์ประกอบ รวมไปถึงความเหมาะสมกลมกลืนขององค์ประกอบ
เหล่านั้น เพื่อให้เห็นถึงสุนทรีย์ภาพและกระบวนการสร้างสุนทรีย์ภาพนั้น ถึงแม้ว่าการเข้าถึงคุณค่า
ของพระราชนิพนธ์อย่างแท้จริงเช่นนี้ไม่ใช่สิ่งง่าย แต่การวิเคราะห์ความงามของวรรณคดีสามารถ
อาศัยทฤษฎีสุนทรียศาสตร์เป็นแนวทางในการศึกษาได้ โดยทฤษฎีนี้มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการ
พิจารณาความงามของศิลปะ ซึ่งวรรณคดีเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่สะท้อนแง่มุมของชีวิตอันหลากหลาย
เช่นเดียวกับศิลปะสาขาอื่น ดวงมน จิตรจำนงค์ (๒๕๓๖: ๑๔๒-๑๔๓) ได้อธิบายลักษณะและ
คุณค่าของการศึกษาวรรณคดีในแนวสุนทรียศาสตร์ไว้ว่า

^๑หน้าหา ขุนภักดี. (๒๕๒๗-๒๕๒๘). ฉันท: ประติษฐานทางรูปแบบ. วารสารศิลปากร. ๗(๒):
๑๗-๑๘.

การศึกษาสุนทรียภาพของภาษา คือการศึกษาภาษาในฐานะศิลปะ โดยคำนึงถึงคุณภาพของการสื่อสาร ความหมาย จุดมุ่งหมาย องค์ประกอบทั้งแยกย่อยและเมื่อรวมกันเป็นเอกภาพ การศึกษาสุนทรียภาพในภาษามีใช้การศึกษารูปแบบแต่เพียงลำพัง ดังที่มีผู้เข้าใจอยู่เป็นจำนวนมาก แต่เป็นการศึกษาความผลานของทั้งรูปแบบและเนื้อหาซึ่งก่อรูปขึ้นโดยการสร้างสรรค์ของกระบวนการแสดงออก ผ่านการตีความตามทัศนะและจินตนาการของผู้ประพันธ์ การศึกษาสุนทรียภาพในภาษาก็คือการศึกษาเพื่อหยั่งลึกลงในงานเขียนเพื่อเข้าถึงแก่นแท้ของวรรณคดี อันเป็นสมบัติร่วมของมนุษยชาติ การศึกษาสุนทรียภาพในภาษาเป็นการศึกษาถึงความงามในการแสดงออกซึ่งความคิดและอารมณ์ของมนุษย์ แม้สิ่งที่แสดงออกนั้นอาจงดงามหรือไม่ก็ตาม เช่น ความทุกข์ทรมานไหม้ ความยากไร้ขัดสน การเบียดเบียนทำร้าย หรือความลุ่มหลงเป็นทาสอารมณ์ หากแสดงออกได้อย่างงดงามหรืออย่างมีพลังจับใจก็มีค่าควรแก่การทำความเข้าใจวิเคราะห์แยกแยะ

การวิเคราะห์ภาษาของกวีในแนวทางของสุนทรียศาสตร์ดังที่ ดวงมน จิตรจำนงค์ อธิบายไว้ โดยประกอบกับความรู้ความสามารถในทางภาษาและวิจารณ์งานของผู้ศึกษาด้วย ก็จะช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของกวีได้สะดวกขึ้น เนื่องจากมีหลักเกณฑ์เป็นแนวทางในการพิจารณาและช่วยนำไปสู่แก่นแท้ของวรรณคดี กระทั่งสามารถอธิบายเหตุผลของสุนทรียะหรือความงามของวรรณคดีได้อย่างครอบคลุมลุ่มลึกเป็นระบบระเบียบ

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่าพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณคดีชิ้นเอก มีความคิดเห็นของนักวิชาการเป็นเครื่องยืนยันถึงความงามของวรรณคดีเรื่องนี้ อย่างไรก็ตามนักวิชาการได้ให้เหตุผลไว้โดยสรุปหรือเฉพาะในด้านที่ตนสนใจ ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในเชิงสุนทรียศาสตร์ เพื่อหยั่งลึกลงในรายละเอียดของวรรณคดี และสะท้อนให้เห็นพลังของภาษาอันมีความงามจับใจ ซึ่งจะเป็นสาระที่มีประโยชน์ต่อวรรณคดี อีกประการหนึ่งเพื่อสะท้อนพระปรีชาสามารถด้านอักษรศาสตร์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ปรากฏยิ่งขึ้นสืบไป

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เห็นสุนทรียภาพด้านต่าง ๆ และกลวิธีการสร้างสุนทรียภาพในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในเชิงสุนทรียศาสตร์ทำให้ได้ประจักษ์ถึงกลวิธีต่าง ๆ ในการทรงพระราชนิพนธ์ที่ก่อให้เกิดสุนทรียภาพ อันเป็นเหตุผลที่ทำให้พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณกรรมยอดเยี่ยม

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

๑. ศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๓. วิเคราะห์สุนทรียภาพด้านต่าง ๆ ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา
๔. เสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าดังนี้

๑. ผู้วิจัยศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒๖ พ.ศ. ๒๕๔๘ โดยสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์เป็นผู้จัดพิมพ์
๒. ผู้วิจัยศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในเชิงสุนทรียศาสตร์ในประเด็นต่อไปนี้
 - ๒.๑ สุนทรียภาพในคำ
 - ๒.๒ สุนทรียภาพในความ
 - ๒.๒.๑ รสวรรณคดีตามหลักทฤษฎีสันสกฤต
 - ๒.๒.๒ ไวยากรณ์และสัญลักษณ์
 - ๒.๓ สุนทรียภาพทางรูปแบบ

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและนำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

๒.๑ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์

๒.๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

๒.๑ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ตามที่คุณผู้วิจัยได้ศึกษามามีดังนี้

๒.๑.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics)

สุนทรียศาสตร์ แปลตามรูปศัพท์ว่า วิชาที่ว่าด้วยความงาม มาจากคำในภาษาอังกฤษว่า Aesthetics เดิม ดร.ปรีดี พนมยงค์ ได้บัญญัติศัพท์คำว่า ลาวณียวิทยา^๑ แทนคำว่า Aesthetics แต่คำนี้คนทั่วไปไม่นิยมใช้ ต่อมาพระยาอนุมานราชธนได้คิดคำว่า สุนทรียภาพ^๒ ขึ้นและปรากฏว่าเป็นที่นิยมใช้ ดังนั้นวิชาที่ว่าด้วยความงามหรือ Aesthetics จึงใช้คำว่า สุนทรียศาสตร์ กันมาจนถึงปัจจุบัน

คำว่า Aesthetics มาจากการที่นักปรัชญาชาวเยอรมันชื่อ Alexander Gottlieb Baumgarten ได้แต่งหนังสือชื่อ Aesthetica ขึ้น คำนี้ในภาษาอังกฤษสะกดว่า Aesthetics ซึ่ง Baumgarten ได้นำคำว่า Aesthetica มาจากคำในปรัชญากรีกว่า Aisthetikos แปลว่า การรับรู้ด้วยผัสสะ ซึ่ง Baumgarten เป็นนักคิดที่สนใจเรื่องสุนทรียะหรือความงาม เขาได้สรุปแนวคิดไว้ว่า คุณค่าและความงามทางสุนทรียศาสตร์ของคำประพันธ์เป็นสัดส่วนกับเนื้อหาของความคิดที่ชัดเจนหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า คุณค่าทางสุนทรียะของงานศิลปะใด ๆ มีสัดส่วนขึ้นกับความชัดเจนแจ่มแจ้งของประสบการณ์ที่งานศิลปะชิ้นนั้นก่อให้เกิดขึ้น^๓ และเมื่อแนวคิดของ Baumgarten ได้รับการเผยแพร่สู่สาธารณชน โดยการตีพิมพ์หนังสือของเขาในปี ค.ศ.๑๗๕๐ คำว่า Aesthetics จึงถูกนำมาใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับสุนทรียะหรือความงามตั้งแต่นั้นมา

^๑ปรีดี พนมยงค์. (๒๕๑๓). ปรัชญาคืออะไร. หน้า ๒๕.

^๒ศิลป พีระศรี. (๒๕๒๗). ศิลปสงเคราะห์ (พจนานุกรมศัพท์ศิลปะของชาวตะวันตก). แปลโดยพระยาอนุมานราชธน. หน้า ๑๗.

^๓ม.ล.นิพาดา เทวกุล. (๒๕๒๘, พฤษภาคม). ธรรมชาติหรือลักษณะทั่วไปของสุนทรียศาสตร์. วารสารครูปริทัศน์. หน้า ๖๐-๖๑.

ความหมายของสุนทรียศาสตร์และสุนทรียภาพ

สุนทรียศาสตร์ เป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญาในแขนงที่ว่าด้วยคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ โดยสุนทรียศาสตร์จะศึกษาเกี่ยวกับความงามของธรรมชาติและศิลปะ^๑ ในด้านประสบการณ์ที่เกี่ยวกับความงาม คุณค่าของความงาม รวมถึงกฎเกณฑ์และมาตรฐานในการตัดสินความงาม

การศึกษาเกี่ยวกับความงามของสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติและศิลปกรรมนี้ นักปรัชญาให้ความสนใจศึกษากันมานานแล้วและต่างสงสัยกันว่า ความงามอยู่ที่ใด จนเกิดเป็นแนวคิดที่หลากหลายคือ

แนวคิดที่ ๑ ความงามเป็นจิตวิสัย นักปรัชญากลุ่มนี้เชื่อว่า การเห็นว่าสิ่งใดงามนั้น จิตเป็นผู้กำหนดขึ้น ดังนั้นความงามที่แท้จริงอยู่ในความคิด โดยสิ่งที่เห็นอาจงามหรือไม่งามก็ได้

แนวคิดที่ ๒ ความงามเป็นวัตถุวิสัย นักปรัชญากลุ่มนี้เชื่อว่า ความงามเป็นคุณสมบัติของวัตถุหรือสิ่งที่มองเห็น เป็นสิ่งที่สวยงามอยู่แล้วในตัวของมันเอง ดังนั้นความงามที่แท้จริงอยู่ที่ตัววัตถุ

แนวคิดที่ ๓ ความงามเป็นสภาวะสัมพัทธ์ นักปรัชญากลุ่มนี้เชื่อว่า ความงามเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุกับจิตใจ หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็จะไม่มี ความหมาย ความงามในวัตถุจะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีจิตใจรับรู้และชื่นชมยินดี

แนวคิดที่ ๔ ความงามเป็นปฏิบัติการใหม่ นักปรัชญากลุ่มนี้เชื่อว่า ความงามเป็นผลที่เกิดจากกระบวนการหาคุณค่า วัตถุที่ว่างเปล่าเพราะเราให้ความสนใจอาศัยหลักเกณฑ์บางประการอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปเป็นเครื่องตัดสิน คุณค่าทางความงามจึงเป็นผลที่เกิดจากการประเมินค่า วัตถุกลายเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเมื่อได้รับความสนใจโดยมีเกณฑ์ที่กำหนดไว้เป็นมาตรฐาน ความงามจึงเปลี่ยนไปตามเกณฑ์^๒

มีผู้สังเกตว่าสุนทรียภาพหรือความงามในทางศิลปะมีความหมายแตกต่างจากความงามในความคิดของคนทั่วไป เพราะคนทั่วไปมักประเมินค่าความงามด้วยความรู้สึกชอบและไม่ชอบอันมีลักษณะเป็นอัตวิสัย (Subjective) ซึ่งมาจากเหตุผลสองประการ คือ เหตุผลทางธรรมชาติโดยเฉพาะด้านจิตวิทยา และเหตุผลทางวัฒนธรรมที่กำหนดโดยสังคม ส่วนความงามในทางศิลปะเกิดจากความสมดุลขององค์ประกอบต่าง ๆ ในชิ้นงาน ซึ่งก่อให้เกิดพลังเร้าอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้รับรู้ ศิลปินอาจสร้างความงามจากแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความนุ่มนวลอ่อนหวานหรือความกึกก้องต่ำช้า ความสุขหรือความทุกข์ วรรณคดีเป็นศิลปะที่ใช้ภาษาเป็นอุปกรณ์สร้างความงามเหล่านั้น และความงามในวรรณคดีเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาและรูปแบบ ซึ่งผสาน

^๑ ประสิทธิ์ กาศย์กลอน. (๒๕๑๘). แนวทางศึกษาวรรณคดี : ภาษาทวิ แนวทางวิจัยและวิจารณ์. หน้า ๑๙๒. (อ้างอิงจาก Joseph T. Shipley. *Dictionary of the World Literature*. p. 3.)

^๒ เครือจิต ศรีบุญนาถ. (๒๕๔๒). สุนทรียภาพของชีวิต. หน้า ๔.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๔-๖.

กันอย่างพอเหมาะก่อให้เกิดความซาบซึ้งตรึงใจ รวมทั้งให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตจิตใจของมนุษย์หลายแง่หลายมุม^๑

ทั้งนี้การศึกษาวรรณคดีมีข้อควรสำนึกอยู่ ๓ ประการคือ

ประการที่ ๑ ฟังสำนึกว่า ตัววรรณกรรมเองนั้นเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องยึดถือในการวิจารณ์

ประการที่ ๒ ความใฝ่รู้ (curiosity) ในสิ่งที่ “เกี่ยวกับ” วรรณกรรมนั้น ๆ เป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดีได้ หากความรู้ที่ “เกี่ยวกับ” วรรณกรรมจะไม่ทำลายความตื่นตัวของผู้ศึกษาที่มีต่อตัววรรณกรรมเอง

ประการที่ ๓ วรรณคดีศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยศาสตร์ ซึ่งเป็นกิจกรรมทางปัญญาของมนุษย์ที่มุ่งจะ “ตีความ” และ “วัดคุณค่า” ของประสบการณ์มนุษย์ เพื่อสร้าง “ความสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์” ส่วนความเป็นอัตนัยหรือปรนัยนั้นเป็นเรื่องของ “ระเบียบวิธีการ” (methodology) ซึ่งไม่ควรยึดมั่นถือมั่นจนเป็นเหตุก่อให้เกิดการพิพาททางวิชาการ นักวรรณคดีควรโต้แย้งกันในเรื่องของการวินิจฉัยคุณค่าจึงจะเหมาะสม^๒

การศึกษาสุนทรียภาพในวรรณคดี

การศึกษาวรรณคดีในแนวสุนทรียศาสตร์เป็นการศึกษาที่มุ่งหาคคุณค่าที่แท้จริงของวรรณคดี ซึ่งเกิดจากการค้นคว้าของนักทฤษฎีชาวตะวันตกชื่อ ไอ.เอ.ริชาร์ดส์ (I.A.Richards) อาจารย์สอนวิชาวรรณคดีในมหาวิทยาลัยแมกดาเลนและฮาวาร์ด เขาพบว่านักศึกษามากไม่เข้าใจวรรณคดีอย่างแท้จริงและเกิดปัญหาในการวิจารณ์วรรณคดี ไอ.เอ.ริชาร์ดส์ จึงพยายามค้นหาหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมจะนำมายึดถือเป็นแนวทางในการประเมินค่าของวรรณคดี ต่อมาการวิจารณ์วรรณคดีในแนวสุนทรียศาสตร์ก็ได้รับความนิยมและเผยแพร่เข้ามายังประเทศไทย

ไอ.เอ.ริชาร์ดส์ ได้ให้ความสำคัญกับการพิจารณาความหมายของถ้อยคำอย่างละเอียด โดยถ้อยคำที่มนุษย์พูดจากันนั้นอาจพิจารณาความหมายแยกจากกันได้เป็น ๔ ประการ คือ เนื้อความ (Sense) น้ำเสียง (Feeling) ท่าที (Tone) และความมุ่งหมาย (Intention)

เนื้อความ (Sense) คือสิ่งที่เราอาจจะบอกกล่าว อาจเป็นการบอกเล่า ชี้แจง แนะนำ กระตุ้น ถาม สั่ง ห้าม และอื่น ๆ

น้ำเสียง (Feeling) คือความรู้สึกหรือทัศนคติของผู้พูดที่มีต่อสิ่งที่เขาพูด

ท่าที (Tone) คือความรู้สึกหรือทัศนคติที่ผู้พูดมีต่อผู้ฟังซึ่งแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย

^๑ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๓๖). สุนทรียภาพในภาษาไทย. หน้า ๓-๙.

^๒เจตนา นาควัชระ. (๒๕๒๔). วิธีการเชิงอัตนัยและปรนัยในวรรณคดีวิจารณ์. ใน ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์. หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

ความมุ่งหมาย (Intention) คือจุดมุ่งหมายในการพูดจาของผู้พูด ซึ่งอาจพิจารณาได้จากเนื้อความ น้ำเสียง และท่าที^๑

นอกจากนี้การศึกษาวรรณคดีอย่างลึกซึ้ง ผู้ศึกษาจำเป็นต้องค้นหาให้ได้ว่า ความคิดหลักของผู้ประพันธ์นั้นคืออะไร ซึ่งความคิดหลักเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของเรื่อง และสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น โครงเรื่องหรือแกนเรื่อง และตัวละคร ความคิดหลักเป็นส่วนสำคัญที่จะกำหนดวางแกนเรื่อง ตลอดจนลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละคร ในบรรดาองค์ประกอบเหล่านี้ ตัวละครเป็นส่วนที่เห็นได้ชัดที่สุด รองลงไปคือแกนเรื่อง ส่วนความคิดหลักเห็นได้ยากที่สุดเพื่อเข้าใจความคิดหลัก จำเป็นต้องวิเคราะห์แกนเรื่องและตัวละคร ส่วนจะเห็นได้ชัดเจนเพียงไรหรือไม่ ขึ้นอยู่กับลีลาหรือท่วงท่าการแสดงออก ตลอดจนโอกาส สถานการณ์และจุดมุ่งหมายของบทประพันธ์^๒

การศึกษาสุนทรียภาพในวรรณคดีควรพิจารณาสิ่งต่อไปนี้ด้วย คือ

๑. คำ การแต่งคำประพันธ์ไม่ว่าจะเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรอง กวีย่อมเลือกสรรคำแล้วอย่างประณีตบรรจง และคำมีองค์ประกอบ ๒ ประการที่สัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น คือ เสียงและความหมาย ถึงแม้ไม่ใช่ทฤษฎีตายตัวแต่เป็นสิ่งที่ควรนำมาพิจารณา เพราะคำคือองค์ประกอบสำคัญที่กวีใช้เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความคิดของตน

คำประกอบด้วยหน่วยเสียงหลายหน่วย ได้แก่ เสียงพยัญชนะต้น เสียงพยัญชนะท้าย เสียงสระ และเสียงวรรณยุกต์ แต่ละเสียงมีอิทธิพลต่อความหมายมากน้อยต่างกันคือ

เสียงพยัญชนะต้น คำบางคำความสำคัญอยู่ที่เสียงพยัญชนะต้น ดังตัวอย่างคำที่ขึ้นต้นด้วย “คล” มักแสดงอาการเคลื่อนไหวหรือเคลื่อนไหวคลาดไม่เที่ยงหรือไม่บริสุทธิ์ ไม่มีคำใดแสดงภาวะนิ่งหรือแน่น เช่น คลวง คลอ คลอก คลอง คล่อง คล้อง คลอด คลอน คล้อย คละ คลัก ... คลิ่น คลุก ... เคลื่อน เคลือบ” พยัญชนะต้นประเภทเสียงนาสิกมักสื่อความหมายบ่งความรู้สึกที่นุ่มนวลค่อยเป็นค่อยไป เช่น เสียง /น/ /ม/ ในคำ นุ่ม นุ่น แน่ง น้อย นาด เนือง นาบ แนบ เนิบ ละไม ละม้าย มั่น มาด มาลัย ม้วน แต่เสียงระเบิดมักให้ความรู้สึกที่แข็งแกร่ง หรือสัมผัสที่เกิดจากการปะทะที่หนักและเกิดเสียงดัง เช่น เสียง /บ/ /ป/ /พ/ เช่น กระบี่ กระบอง สะบัด สะบั้ง แบะ เบะ บิด บัด ปาด ปุบปับ โป๊ก ปีบปับ เฝียะ โฝงผาง ผึง ส่วนเสียงเสียดแทรก เช่น /ซ/ นั้น มักใช้ในคำที่บ่งความหมายถึง การเคลื่อนไหวอย่างเมื่อมีการเสียดสีหรือสัมผัสแทรก เช่น ชัด สาด ซ้ำ กระเซ็น ซ่าน กระชิบ กระซาบ ชู่ เป็นต้น^๓

^๑ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๓๖). สุนทรียภาพในภาษาไทย. หน้า ๗๓-๗๕.

^๒แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๑.

^๓พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์. (๒๕๐๔). ภาษา วรรณคดี และ วิทยาการ.

^๔ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๓๖). สุนทรียภาพในภาษาไทย. หน้า ๑๗.

เสียงสระ คำที่มีเสียงสระสั้นมักให้ความรู้สึกไปในทางลบ รู้สึกไม่มั่นคง ชาติเป็นช่วงเป็นตอน เช่น เตาะแตะ เสาะแสะ สะเงาะสะเงะ หรือให้ความรู้สึกที่ปะทะกันอย่างรุนแรง เช่น ปะตะ ฉะ ผลัะ ฉัะ โปะ โผละ โปะะ หรืออาจให้ความรู้สึกที่สกปรก ไม่พอดี ไม่เหมาะสม เช่น เซอะ เกรอะ เบอะ เปอะ เทอะทะ เบะ แะ ตะเหมะชะ^๑ เสียงสระสั้นหรือยาวอาจมีผลต่อการสร้างความรู้สึกเร้าจับใจหรือยืดยาดเนิบนาบ อาจให้ความนึกเห็นถึงการเคลื่อนไหวเลื่อนลอยในช่วงสั้นถี่ หรือหนักหน่วงเย็นเยือกแช่ซึกก็ได้ เช่น ลั้ว ขั้ว ระริก ยึกยัก มุบมิบ จุบจิบ ขวิด กวัก แคว้ง ค้าง ข้าง ย้าย ย่าง เยื้อง โยก โยน ถาก ถาง ปาด ทาบ เทียบ^๒

เสียงสระและเสียงพยัญชนะท้าย คำที่มีเสียงสระสั้นและมีเสียงพยัญชนะท้ายเป็นคำตาย จะทำให้คำมีเสียงหนักแน่น แข็ง ออกเสียงยาก ทำให้รู้สึกอึดอัด^๓ เช่น “เจ็บจิตคิดวิตกกอกอึดอัด” และความรู้สึกจากเสียงสระสั้น-ยาวประกอบกับเสียงพยัญชนะท้ายสามารถนำไปอธิบายเรื่องจังหวะหนัก-เบา หรือครุ-ลหุ ในคำประพันธ์ประเภทฉันทได้ ดังตัวอย่าง

เอออูเหม่นะมิ่งชิ่งข่างกระไร ทูทาสสกุลจะนี่ไฉน
ก็มาเป็น
ศีกบถึงและมิ่งก็ยังมีเห็น จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น
ประการใด
อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจขยาดขยั้นมิทันอะไร
ก็หมิ่นกู
(สามัคคีเภทคำฉันท์ : ชิต บุรทัต)

คำประพันธ์นี้มีเสียงหนัก-เบาสลับกันเกือบตลอดบท ให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนไหวในจังหวะเร็วและกระชั้น สื่ออารมณ์โกรธได้แนบเนียนจริงจัง เพราะผู้ประพันธ์รู้จักลักษณะการแสดงออกในขณะเกิดอารมณ์เช่นนั้นของผู้มีอำนาจได้ดีว่าฉุนเฉียวก้าวร้าวอย่างไร จังหวะของเสียงที่เรียงร้อยต่อกันจึงรับกันกับความหมายของคำที่เพี้ยนมาและร่วมกันเป็นอุปกรณ์สำคัญในการสื่ออารมณ์นั้น^๔

เสียงวรรณยุกต์ เสียงวรรณยุกต์มีระดับเสียงสูงต่ำเหมือนเสียงดนตรี เสียงที่ร้อยเรียงเป็นท่วงทำนองอันไพเราะช่วยสร้างความสะเทือนอารมณ์ เช่น

^๑ประสิทธิ์ กาย์กลอน. (๒๕๑๘). แนวทางศึกษาวรรณคดี : ภาษาทวิ แนวทางวิจัยและวิจารณ์. หน้า ๑๙๒. (อ้างอิงจาก ชัยพร วิฑูรย์สานต์. (๒๕๑๖, มิถุนายน). ภาษาจากความรู้สึก. วารสารอักษรศาสตร์วิจารณ์.).

^๒ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๓๖). สุนทรียภาพในภาษาไทย. หน้า ๑๘.

^๓ระวาท วนิกพันธุ์. (ม.ป.ป.). เก็บตกฉกฉวย. หน้า ๖๔.

^๔ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๓๖). สุนทรียภาพในภาษาไทย. หน้า ๑๘-๒๐.

เขาชั้นคู่คู้	เคียงสอง
เยื้องย่างนางยุงทอง	ท่องท่อง
ทิวทุ่งทุ่งทุ่งมอง	มัจฉพราศ
เทาเท่าเท้ายางหย่อง	เลียบลืมริมธาร

(โคลงอักษรสามหมู่ : พระศรีมโหสถ)

นอกจากนี้ก็อาจเลือกใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติซึ่งมีอำนาจเสียงที่ช่วยสร้างความหมายด้านความรู้สึกและสร้างภาพขึ้นในใจของผู้อ่าน เช่น

ควีควีควีควักคว้าง	ลมลอย แลแม่
ถอยแต่ใจจากถอย	ทัพข้า
ทศทิศทอดตาถอย	ขวัญเนตร พี่เอย
เอาสไปนุชต่างหน้า	แนบเนื้อแทนนาง

(นิราศนรินทร์ : นายนรินทร์ธิเบศร)

คำประพันธ์นี้มีเสียงก่อให้เกิดความรู้สึกได้อย่างดี เลียนเสียงอารมณ์ได้อย่างเหมาะเจาะ คำบางคำทำให้หูของเราสร้างเสียง ใจสร้างภาพขึ้น “ควีควี” เป็นเสียงที่เกิดจากลม “ควาก” เป็นเสียงที่อาการของสิ่งหนึ่งขาดจากกัน ทำให้ผู้อ่านพลอยว่าเหว่คว้างคว้างเลื่อนลอยตามไปด้วย^๑

คำที่มีเสียงสัมผัสกันทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะ ทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน ต่างทำให้เกิดเสียงที่คล้องจองกัน เป็นลักษณะความงามอย่างหนึ่งในคำประพันธ์ไทยที่ช่วยสร้างความรู้สึกสะเทือนอารมณ์ เช่น

แจ้วแจ้วจักจั่นจ๋า	จับใจ
หรีงหรีงเรื้อยเรไร	ร่ำร้อง
แซงแซวส่งเสียงใส	ซาบโสด
แหงนนิ่งนิกนุชน้อง	นึมนื้อนวลนาง

(กาพย์เห่เรือ : เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร)

เสียงของคำที่ซ้ำกันช่วยสร้างความไพเราะและสื่อความหมายด้านอารมณ์ เช่น

^๑ประจักษ์ พืพทยาการ และคนอื่นๆ. (๒๕๑๗). ร้อยกรอง. หน้า ๑๒๒.

ฝูงลิงไต่กิ่งกลางลิงไขว่	ลางลิงวิ่งไล่กันวุ่นวาย
ลางลิงชิงค่างขึ้นลางลิง	กาหลงลงกิ่งกาหลงลง
เพกาเกาะเกาะทุกก้านกิ่ง	กรรณิกาเกาะกิ่งกันชมหลง
มัดกากากวนลั่นกาดง	กาฝากกลางทำรังกา

(เสภาขุนช้างขุนแผน)

การเลือกสรรคำของกวีอาจมาจากการปรุงศัพท์ของกวีเองซึ่งมีอยู่หลายวิธี เช่น การตัดคำ การเติมคำ การแผลงคำ การยืมเสียงของคำ การสร้างคำขึ้นใหม่โดยวิธีสมาสหรือสนธิ การนำคำมาจากภาษาอื่น เป็นต้น ทั้งนี้กวีมีจุดประสงค์เพื่อความไพเราะด้านเสียงและสื่อความหมายได้ตามที่กวีต้องการ

การเลือกเพ้นคำจึงหมายถึงการเลือกเพ้นเสียง หากเสียงหลาย ๆ เสียงที่ประกอบกันขึ้นเป็นคำแต่ละคำ มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกับความหมายไม่ว่าจะเป็นการแนะนำภาพ เสียง แสง สี สัมผัส การเคลื่อนไหวและอารมณ์ คำที่ร้อยเรียงติดต่อกันเหล่านั้นก็มีค่าควรแก่การพิจารณาว่ามีผลสมผสานกันอย่างไร เนื่องจากผู้ประพันธ์มิได้ให้ความสำคัญเพียงการจัดกลุ่มของเสียงในคำคำหนึ่งเท่านั้น แต่ได้ให้ความสำคัญต่อการจัดกลุ่มของเสียงในวลีและประโยคด้วย^๑

๒. ความ กวีเลือกสรรคำหลาย ๆ คำเพื่อนำมาเรียบเรียงเป็นกลุ่มคำและประโยคอย่างมีระเบียบ กลมกลืนและได้จังหวะ เพื่อใช้สื่อความหมายอย่างแจ่มแจ้ง ลึกซึ้งกินใจ ซึ่งการพิจารณาชั้นเชิงของการร้อยร้อยถ้อยคำอาจดูจากการใช้โวหาร สัญลักษณ์และรสทางวรรณคดี

๒.๑ โวหาร หมายถึงสำนวนความที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อความงามในคำประพันธ์ แบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น

อุปลักษณ์ (Metaphor) คือการเปรียบเทียบของสองสิ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือเท่ากันโดยใช้คำว่า เป็น เท่า คือ ฯลฯ ในการเปรียบเทียบ เช่น เธอเป็นชีวิตจิตใจของฉัน

อุปมา (Simile) คือการเปรียบเทียบของสองสิ่งว่าเหมือนกัน คำที่ใช้ในการเปรียบเทียบ คือ คำว่า เหมือน ดัง ดูราว กล ประหนึ่ง ฯลฯ เช่น ตาเหมือนตามฤๅษี

สมพจน์ (Synecdoche) คือการกล่าวถึงเพียงส่วนใดส่วนหนึ่งของส่วนทั้งหมด แต่ให้มีความหมายคลุมหมดยกส่วน เช่น “จะพลิกพลิว ชิวหา เป็นอาวรุช” หมายถึงจะใช้วาทศิลปี ซึ่งรวมถึงสมองและความรู้ทั้งหมด

นามนัย (Metonymy) คือการเอ่ยถึงสิ่งหนึ่งแต่ให้มีความหมายเป็นอย่างอื่น เช่น “ฉันรู้จักเจ้าฟ้ากุ่มมากกว่ารู้จักองค์การ กัลยาณพงศ์” หมายถึงรู้จักกวีนิพนธ์ของเจ้าฟ้ากุ่มมากกว่ากวีนิพนธ์ขององค์การ กัลยาณพงศ์

^๑ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๓๖). สุนทรียภาพในภาษาไทย. หน้า ๒๔.

ปฏิวาทะ (Oxymoron) คือการนำคำที่มีความหมายตรงกันข้ามหรือค้านกันมารวมกัน เพื่อให้เกิดคำซึ่งมีความหมายใหม่ หรือมีความหมายที่ให้ความรู้สึกขัดแย้ง หรือเพิ่มน้ำหนักให้แก่ความหมายของคำแรก เช่น ดีเป็นบ้า รวยฉิบหาย

ปฏิกาคพจน์ (Paradox) คือข้อความที่มีความหมายขัดกัน กล่าวถึงสิ่งที่แปลกแต่จริงหรือไม่น่าเป็นไปได้แต่เป็นไปได้ เช่น ตอนพระรามฆ่ายักษ์กุมพล มีความว่า “มีความเมตตาการุณนัก จึงชักพรหมาสตร์ธนูศร

อวัตพากย์ (Synesthesia) คือการใช้คำแทนผลของสัมผัสที่ผิดไปจากธรรมดา เช่น รสของความสุข กลิ่นของความรัก คนปากหวาน คนหัวแหลม เสียงเขียว คำคม นิสัยเปรี้ยว

อติพจน์ (Hyperbole) คือการพูดเกินความจริงเพื่อเน้นความรู้สึก เช่น ถึงม้วยดินสิ้นฟ้ามหาสมุทร ไม่สิ้นสุดความรักสมัครสมาน

อธิพจน์ (Overstatement) คือการพูดหรือเขียนประหนึ่งโอ้อวดเพื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังรู้สึกขื่น เช่น พี่ก็ทรงศักดิ์ดากล้ำหาญ แต่ข้าวนสารเต็มกระบุงยังแบกไหว

ปฏิปุจฉา (Allusion) คือศิลปะของการใช้คำถาม เช่น เสียงลือเสียงเล่าอ้างอันใด พี่เอย

๒.๒ สัญลักษณ์ คือการนำสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจได้กว้างขวางลึกซึ้ง โดยไม่ต้องใช้คำอธิบายเลยก็เข้าใจได้ เช่น ดอกไม้ใช้แทนหญิงงาม น้ำค้างมักแทนความบริสุทธิ์ พระเพลิงใช้แทนความร้อนแรง หรืออาจใช้ตัวละครในเรื่องนิยายหรือบทละครเป็นตัวแทนนามธรรม เช่น ทศกัณฐ์ เป็นตัวแทนความเลวร้ายของผู้มีอำนาจที่ไม่มีธรรมะ สีดาเป็นตัวแทนหญิงที่ซื่อตรงต่อสามี^๒

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงอธิบายถึงเหตุผลการใช้สัญลักษณ์ว่า “...ผู้ประพันธ์จะต้องใช้ถ้อยคำซึ่งทำให้อ่านนึกถึงภาพซึ่งถ่ายแบบภาพที่ผู้ประพันธ์นึกคิดนั้นเอาไปอย่างใกล้ที่สุดที่จะทำได้ ถ้อยคำของผู้ประพันธ์จะต้องเป็นเหมือนกระจกเงาส่องภาพที่ตนวาด ด้วยเหตุนี้ภาษาในวรรณคดีจึงต้องเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) คือเป็นเครื่องหมายแสดงภาพแห่งความรู้สึกนึกคิด...”^๓

การใช้สัญลักษณ์ของผู้เขียนแต่ละคนอาจใช้ต่างกัน บางคนอาจใช้สัญลักษณ์ใหม่หรือสัญลักษณ์เก่าในความหมายใหม่ เช่น อังคาร กัลยาณพงศ์ ใช้คำว่า “มณี” เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่มีราคาหรือฐานะสูง “ทราย” เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งที่ไม่มีความราคาหรือฐานะต่ำกว่า หน้าที่ของผู้อ่านจะต้องพิจารณาว่า คำต่าง ๆ ในบทประพันธ์หรืองานเขียนที่กำลังศึกษาหรืออ่านอยู่นั้น เป็นคำที่ให้

^๒ ฤทธิลาภ มัลลิกะมาส. (๒๕๑๗). วรรณกรรมไทย. หน้า ๑๖๘.

^๓ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (๒๕๑๗). วิเคราะห์วรรณคดีไทย. หน้า ๑๕.

^๔ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์. (๒๕๐๔). ภาษา วรรณคดี และ วิทยาการ.

ความหมายตรงตามพจนานุกรมหรือตามความนิยมทั่วไป หรือว่าเป็นสัญลักษณ์ หากว่าเป็นสัญลักษณ์ ก็จะต้องพิจารณาต่อไปว่า ผู้เขียนน่าจะต้องการให้หมายถึงอะไรในการใช้สัญลักษณ์นั้น ๆ^๑ นอกจากนี้การศึกษาเรื่องสัญลักษณ์อาจต้องศึกษาวัฒนธรรมประกอบด้วย เพราะรูปธรรมที่ใช้ในการแสดงออกแทนนามธรรมนั้น ผู้ประพันธ์จะหยิบยืมจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวและวิถีชีวิตของเขาเอง และการตีความสัญลักษณ์ต้องรอบคอบถี่ถ้วนถี่ ต้องคำนึงถึงเอกภาพและความประสานขององค์ประกอบอื่น ๆ ของบทประพันธ์ด้วย ไม่ควรคาดหมายไว้ก่อนว่าจะต้องมีสัญลักษณ์อะไรเป็นพิเศษ หรือสัญลักษณ์ทุกอย่างจะมีลักษณะเป็นสากลไปหมด^๒

๒.๓ รสวรรณคดี คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน ซึ่งผู้แต่งได้ถ่ายทอดอารมณ์ของตนเองลงไว้ในงานนั้น ทฤษฎีรสของสันสกฤตมีกำเนิดจากละคร ในนาฏยศาสตร์ของภารตมุนีซึ่งเป็นคัมภีร์การละครของสันสกฤตกล่าวว่า “ไม่มีเนื้อหาใดที่ปราศจากรส” (ร้อยแก้วหลังโคลกบทที่ ๓๔ ตอนที่ ๖) กล่าวคือ ผู้ชมจะไม่ยอมรับละครเรื่องนั้นหากไม่ก่อให้เกิดรสคือปฏิกิริยาทางอารมณ์แก่ผู้ชม

ศิลปะเกิดขึ้นได้เมื่อศิลปินมีอารมณ์สะเทือนใจแล้วถ่ายทอดความรู้สึกนั้นออกมาให้มีรูปหรือเสียง เมื่อได้ชมงานศิลปะ อารมณ์ที่ศิลปินถ่ายทอดไว้จะกระทบใจทำให้เกิดรสขึ้นในใจต่อมาทฤษฎีรสมีได้จำกัดอยู่เพียงแค่การละครเท่านั้น เป็นที่ยอมรับกันว่าศิลปะทุกชนิดก่อให้เกิดรสขึ้นในใจของผู้ชมได้โดยอาศัยสื่อต่าง ๆ และวรรณคดีก็เป็นศิลปะที่อาศัยภาษาเป็นสื่อก่อให้เกิดรสแก่ผู้อ่าน^๓

ทฤษฎีรสของสันสกฤตมี ๙ รส ดังนี้

๑. ศฤงคารรส	คือรสแห่งความรัก
๒. เราทรรส	คือรสแห่งความโกรธ
๓. วีรรส	คือรสแห่งความกล้าหาญ
๔. พีภัตสรส	คือรสแห่งความน่ารังเกียจหรือน่าเบื่อบรรเทา
๕. ศานตรส	คือรสแห่งความสงบใจ
๖. হাস্যรส	คือรสแห่งความสนุกสนานขบขัน
๗. กรุณารส	คือรสแห่งความสงสาร เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของ

ตัวละคร

๘. ภัยานกรส	คือรสแห่งความหวาดกลัว
๙. อัปฤตรส	คือรสแห่งความอัศจรรย์ใจ

^๑เถกิง พันธุ์เถกิงอมร. (๒๕๒๘). การอ่านทั่วไป. หน้า ๘๙.

^๒ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๓๖). สุนทรียภาพในภาษาไทย. หน้า ๑๓๑.

^๓กุสุมา รัชมณี. (๒๕๒๕). การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีรสของสันสกฤต. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๕(๕): ๑-๔.

๓. รูปแบบ วรรณคดีเป็นศิลปะประเภทหนึ่งที่ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ส่วนคือ เนื้อหา และรูปแบบ เนื้อหา คือ ส่วนที่เป็นโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉากและบรรยากาศ รวมทั้งความคิดหลักซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของวรรณคดี ส่วน “รูปแบบ” หมายถึงวิธีเรียบเรียงข้อความเพื่อแสดงออกถึงเนื้อหาของวรรณคดี เสฐียรโกเศศ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “...เราอ่านหนังสือเรื่องหนึ่ง รู้สึกยินดีเป็นที่พอใจ ทั้งนี้ไม่ใช่เป็นเพราะความหมายในข้อความของหนังสือเรื่องนั้นเท่านั้น ยังเป็นเพราะวิธีเรียงข้อความอย่างงามวิจิตร และวิธีให้อ่านหรือฟังราบรื่น...”^๑ และ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “...ในวรรณคดีที่ดี รูปและเนื้อเรื่องย่อมกลมกลืนเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน เราจะรู้สึกว่ารูปและเนื้อเรื่องเป็นคนละอย่าง ก็ต่อเมื่อรูปไม่เหมาะกับเรื่อง หรือเนื้อเรื่องไม่เหมาะกับรูป”^๒

ดังนั้นรูปแบบจึงอาจหมายถึงรูปแบบของคำประพันธ์ เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ฯลฯ อันเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้ในการถ่ายทอดเนื้อหา คำประพันธ์แต่ละประเภทมีลักษณะเฉพาะของตนเอง และวรรณคดีจะมีสุนทรียะมากน้อยเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับความงามของเนื้อหาและความพอเหมาะพอดีของรูปแบบซึ่งจะต้องผสมกลมกลืนกัน ทำให้การสื่อสารมีคุณภาพ และในที่นี้จะขอกล่าวถึงรูปแบบของคำประพันธ์ประเภทฉันท์อันเป็นรูปแบบสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการถ่ายทอดเนื้อหาของพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

๓.๑ ฉันท์ ฉันท์เป็นคำประพันธ์ที่ไทยรับมาจากอินเดีย มีลักษณะบังคับเสียงหนักเบา หรือเสียงสั้นยาวของพยางค์ ตำราฉันท์บาลีเล่มสำคัญ คือ คัมภีร์วุตโตทัยปกรณัม เป็นที่มาของคัมภีร์วุตโตทัย ซึ่งเป็นต้นตำราการแต่งฉันท์ของไทย คัมภีร์วุตโตทัยประกอบด้วยคำฉันท์ชนิดต่าง ๆ ๑๐๘ ชนิด แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท ได้แก่ ฉันท์ประเภทบังคับพยางค์เรียกว่า “ฉันท์วรรณพฤติ” และฉันท์ประเภทบังคับมาตราเรียกว่า “ฉันท์มาตราพฤติ”

นอกเหนือจากฉันท์ในคัมภีร์วุตโตทัยแล้ว กวีในสมัยต่าง ๆ ยังได้ทดลองประดิษฐ์ฉันท์รูปแบบอื่น ๆ โดยดัดแปลงจากคำประพันธ์ของต่างประเทศบ้าง โดยเลียนเสียงเครื่องดนตรีบ้าง หรือโดยความบังเอิญจากสิ่งอื่น ๆ

ฉันท์ที่กวีนิยมแต่งในคัมภีร์วุตโตทัยและฉันท์ที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ล้วนจัดอยู่ในประเภทฉันท์วรรณพฤติทั้งสิ้น

ส่วนความไพเราะของฉันท์ขึ้นอยู่กับคุณลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. ผู้แต่งมีความรู้เกี่ยวกับฉันท์ที่จะนำมาแต่งเป็นอย่างดี แม่นยำในเรื่องคณะซึ่งประกอบด้วยคำในบท ในบาท ในวรรค ที่อยู่ของครุหลุ หรือจำนวนของคณะของฉันท์ในแต่ละบาทหรือแต่ละบท แม่นยำเรื่องการสัมผัสทั้งในบทและระหว่างบท

^๑ ศิลป พีระศรี. (๒๕๒๗). ศิลปสงเคราะห์ (พจนานุกรมศัพท์ศิลปะของชาวตะวันตก). แปลโดย พระยาอนุมานราชธน. หน้า ๑๐๙-๑๑๐.

^๒ วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (๒๕๔๔). วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. หน้า ๖๙.

๒. ผู้แต่งมีความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาที่นำมาแต่งซึ่งต้องเหมาะสมสอดคล้องกับ
ฉันทลักษณ์ประเภท

๓. ผู้แต่งเลือกใช้ประเภทหรือชนิดของฉันทลักษณ์สอดคล้องกับเนื้อหาในเรื่องตอน
นั้น ๆ เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ ปิยงวาทฉันท ๑๒ ในเรื่อง
มัทนะพาธา ตอนนางมัทนาถูกสุเทษณ์สาปให้กลายเป็นดอกกุหลาบไปตลอดกาล นางปริยัมพา
ซึ่งเป็นสาวใช้ของมัทนาเห็นเหตุการณ์ทั้งหมดจึงร้องให้คร่ำครวญ ในฉันทลักษณ์นี้ใช้ “ลหุมากกว่าครุ” จึง
ทำให้เสียงที่เปล่งออกมานั้น ราวกับคนเปล่งเสียงถ้อยคำปนมากับเสียงสะอึกสะอื้น ด้วยความ
เสียใจอย่างรุนแรง^๑ ดังความว่า

ทูละอะโหพระมะทะนา	พระมาตุวร,
พระจะมะลายพระชีวะจร	พระแม่ไฉน
บมิดำรัสจะนะชนวน	พระด่วนคระไล,
พระมละทิ้งตะนุพิไร	พิลาปะนันต์ ;
พระวรคุณอดุละครอง	และป่องและกัน,
ดนตรีนี้จะมิศัล-	ยะเศร่าอุรา.

(มัทนะพาธา : รัชกาลที่ ๖)

การพิจารณาสุนทรียภาพในวรรณคดีที่ใช้รูปแบบของฉันทลักษณ์ ผู้ศึกษาต้องอ่านฉันทลักษณ์ให้
ถูกต้องตามลีลาของฉันทลักษณ์นั้น ๆ ต้องรู้จักจังหวะและเสียงหนักเสียงเบา ตำแหน่งครุ ลหุ ให้ถ่องแท้
ซึ่งแสดงว่าต้องแม่นยำลักษณะบังคับของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท

ตัวอย่าง อินทรวีเชียรฉันท

หมู่ญาติ / อมาตย์มิต	ตระสนิท / และเสนา
สังเวช / ณ เหตุสา	หสลวัน / สลดใจ
สุดที่ / จะกลับโท	มนโศ / กอาลัย
ถ้วนหน้า / มิว่าใคร	ขณะเห็น / บ่เว้นคน

(สามัคคีเภทคำฉันท์ : ชิต บุรทัต)

อ่านว่า	หมู่ – ยาด, อะ – หมาด – มิต	ตระ – สะ – หนิต, และ – เส – นา
	สัง – เวด, นะ – เหตุ – สา	หะ – สะ – ล้วน, สะ – หลด – ใจ
	สุด – ที่, จะ – กลับ – โท	มะ – นะ – โส, กะ – อา – ไล
	ถ้วน – หน้า, มิ – ว่า – ใคร	ชะ – หนะ – เห็น, บ่ – เว้น – คน

^๑วารสาร บำรุงกุล. (๒๕๕๒). ร้อยกรอง. หน้า ๑๘๐-๑๘๙.

วรรณคดีคำฉันท์นิยมนำคำประพันธ์ประเภทกาพย์มาแต่งร่วมด้วย เช่น กาพย์ยานี กาพย์ฉก และกาพย์สุรางคนางค์ ส่วนประเภทอื่นไม่นิยมใช้ แต่ตอนจบอาจแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ ได้ วรรณคดีคำฉันท์ในยุคหลังนิยมขึ้นต้นด้วยสัททูลวิกิพิพัฒน์ และมีเนื้อความทำนองไหว้ครูที่เรียกกันว่า บทประณามพจน์

๒.๑.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์วรรณกรรมตามแนวสุนทรียศาสตร์

การวิเคราะห์ความงามของวรรณกรรม ได้เคยมีผู้นำทฤษฎีสุนทรียศาสตร์มาใช้ในการวิเคราะห์ความงามของวรรณคดีและวรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ ตามที่ผู้วิจัยได้รวบรวมมาดังนี้

ดวงมน ปรปฐณะ (๒๕๑๕) ศึกษาทวาทศมาสในเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบเพื่อค้นหาคุณค่าของวรรณคดี ด้วยการใช้หลักวรรณคดีวิจารณ์ของไอ.เอ. ริชาร์ด ที่กล่าวว่าการอ่านอย่างพินิจพิจารณาอย่างมีเหตุผลจะช่วยให้คุณค่าที่แท้จริงของกวีนิพนธ์ปรากฏออกมา พบว่าทวาทศมาสมีแก่นเรื่องใหญ่แสดงความทุกข์ในการพลัดพรากจากรัก โดยมีความผูกพันของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติเป็นแก่นเรื่องย่อยช่วยเน้นอารมณ์สะท้อนใจและจินตนาการของกวี กวีมีจินตนาการ ๒ ประเภท คือ ประเภทแคบตายตัว และประเภทลึกซึ่งกว้างขวาง ท่วงทำนองแสดงออกอาศัยแนวคิดแบบอุดมคตินิยมเทียบได้กับอิมเพรสชันนิสม์ เอกสเพรสชันนิสม์ และเซอร์เรียลลิสม์ของศิลปะตะวันตก ภาพพจน์และสัญลักษณ์แสดงให้เห็นว่า จินตนาการของกวีเกิดขึ้นจากแรงกระทบอารมณ์ที่เป็นสากล กวีใช้ถ้อยคำที่มีเสียงและความหมายแสดงภาพพจน์ อารมณ์สะท้อนใจและจินตนาการมีการใช้คำซ้ำ คำซ้อน และคำยืม รวมทั้งกวีสามารถนำฉันทลักษณ์มาเป็นประโยชน์ในการแสดงออกอย่างเหมาะสม

ชลดา ศิริวิทย์เจริญ (๒๕๑๙) ศึกษาลีลิตตะเลงพ่ายในแนววิเคราะห์ วิจารณ์ และเปรียบเทียบโดยเน้นหนักไปในด้านการศึกษาแนวสุนทรียศาสตร์ อาศัยหลักการอ่านละเอียดของพระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์และของไอ.เอ. ริชาร์ดส เพื่อค้นหาความงามของวรรณคดี พบว่า ความไพเราะของวรรณคดีเรื่องนี้เกิดจากความสามารถของกวีในการเลือกใช้เสียง คำและความหมายได้เหมาะกับเหตุการณ์ในแต่ละตอน มีการใช้คำประพันธ์ประเภทกลบท เล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระ เล่นเสียงวรรณยุกต์และเล่นคำ กวีนิยมใช้คำกะทัดรัด มีความหมายเด่น การใช้โวหารและบทเปรียบเทียบมีทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ ส่วนการรับรสความไพเราะของผู้อ่านอาจรับได้ไม่เท่ากัน เพราะขึ้นอยู่กับความสามารถในการอ่านของแต่ละบุคคล

พิทยา เจริญสุวรรณ (๒๕๒๐) ศึกษาศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของ อังคาร กัลยาณพงศ์ พบว่า อังคารเป็นกวีที่มีความสามารถสูงในการใช้ภาษาเพื่อสร้างจินตภาพ คำที่นำมาใช้ในการเปรียบเทียบมักเป็นคำที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีโบราณ กวีมีความซาบซึ้งในวรรณคดีไทยโบราณและศิลปกรรมสาขาอื่นๆ มีความรักความผูกพันกับธรรมชาติเป็นพิเศษ มีจินตนาการถึงสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวแต่อยู่ไกลความคิดคำนึง มีอารมณ์อ่อนไหวรุนแรง มีการแสดงออกจริงใจ และบางครั้งมีอารมณ์ไม่คงที่

พรทิพย์ ชัยธาดา (๒๕๓๒) วิเคราะห์รูปแบบและศิลปะการประพันธ์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พบว่า มีศิลปะการประพันธ์ในด้านการเลือกเฟ้นถ้อยคำ คือ มีการใช้คำแสดงอารมณ์ คำแสดงฐานะของบุคคล คำเลียนเสียง การเล่นเสียงมีทั้งสัมผัสสระ สัมผัสอักษร และเล่นเสียงวรรณยุกต์ ส่วนศิลปะการเรียบเรียงถ้อยคำ ได้แก่ การเล่นคำ เล่นอักษร การหลากคำ การใช้คำเรียบง่าย การแสดงอาการเคลื่อนไหว การลำดับความตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหลัง มีการสรุปความในช่วงท้ายของข้อความ กวีมีศิลปะในการปลูกเร้าอารมณ์ คือ มีความสมจริง มีโวหารและการใช้สัญลักษณ์

วงเดือน สุขบาง (๒๕๒๔) วิเคราะห์รสคำ รสความ และท่วงทำนองการเขียนในพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พบว่า คำที่ใช้ในพระปฐมสมโพธิกถามีลักษณะดีเด่นทั้งในด้านความหมายที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง บุคคล เหตุการณ์ สถานที่ เวลาและโอกาส เสียงของคำไพเราะสละสลวย มีการซ้ำคำ ซ้ำวลี การหลากคำ การใช้คำก่อให้เกิดภาพ คำที่มีลักษณะสูงส่ง คำที่แสดงอาการเคลื่อนไหว และคำที่ก่อให้เกิดการสะท้อนอารมณ์ ทำให้ผู้อ่านได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน เกิดจินตนาการ มองเห็นภาพ มีอารมณ์คล้อยตาม ท่วงทำนองเขียนมีลักษณะสูงส่ง ใช้โวหารประเภทต่างๆ ก่อให้เกิดวรรณคดีตามคัมภีร์สุโขธาลังการ สร้างความซาบซึ้งประทับใจและอารมณ์สุนทรีย์แก่ผู้อ่าน และช่วยโน้มน้าวจิตใจผู้อ่านให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมต่างๆ

วรารคณา ศรีกำเหนิด (๒๕๔๓) ศึกษาและประเมินค่ากลบทในงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยศึกษาพระนิพนธ์ ๘ เรื่อง คือ โคลงตันเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ลิลิตตะเลงพ่าย ลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค สรรพสิทธิ์คำฉันท์ สมุทโฆษคำฉันท์ ฉันทกล่อมช้างพังและกาพย์ขับไม้กล่อมช้างพัง กฤษณา สอนน้องคำฉันท์ และร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ๑๑ กัณฑ์ พบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้กลบทในงานพระนิพนธ์ ๒๙ ชนิด โคลงตันเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นวรรณคดีที่มีชนิดของกลบทมากที่สุดถึง ๑๓ ชนิด โคลงเป็นฉันทลักษณ์ที่ทรงพระนิพนธ์เป็นกลบทมากที่สุด พระนิพนธ์ของพระองค์ถือว่ามีความงามด้านวรรณศิลป์ ความงามด้านเสียงเกิดจากการใช้สัมผัสคล้องจองและการมีจังหวะเกิดขึ้นในบทประพันธ์ นอกจากนั้นกลบทยังช่วยเสริมเนื้อหาต่างๆ ในเรื่องให้มีความชัดเจนมากขึ้นและช่วยเน้นอารมณ์ความรู้สึกในบทประพันธ์ด้วยงานพระนิพนธ์บางบทดำเนินรอยตามวรรณคดีสมัยอยุธยาในด้านการใช้คำในกลบทและการนำกลบทมาใช้ในการดำเนินเรื่อง

วัชรินทร์ จิตคงคา (๒๕๔๖) ศึกษาสุนทรียภาพในโวหารรักที่ปรากฏในบทละครพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในแนวสุนทรียศาสตร์ โดยศึกษาบทละครใน ๒ เรื่อง คือ อีเหนาและรามเกียรติ์ บทละครนอก ๕ เรื่อง คือ สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ ไกรทอง คาวิ และมณีพิชัย พบว่า โวหารรักในบทละครในมีความประณีตในการเลือกใช้คำที่มีเสียงไพเราะ คำประพันธ์มีสัมผัสสระและสัมผัสอักษร จังหวะลีลาเหมาะสมกับบรรยากาศที่สื่อถึงอารมณ์รัก มีการเล่นคำ ซ้ำคำ หลากคำ ใช้คำที่ก่อให้เกิดความรู้สึกด้านประสาทสัมผัสทั้งสี่ คือ รูป รส กลิ่น เสียง

และสัมผัส มีการใช้คำที่ก่อให้เกิดความรู้สึกตามกระบวนกลอน มีการใช้พรรณนาโวหารแบบตรงไปตรงมาและความเปรียบเทียบแบบอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ ปฏิพจน์ และสัญลักษณ์ ส่วนบทละครนอกทรงเลือกใช้คำที่มีเสียงสัมผัสไพเราะ แบ่งจังหวะและลีลาของคำได้เหมาะสม มีการเล่นคำอยู่บ้างแต่การหลกคำมีน้อย การใช้พรรณนาโวหารเป็นแบบตรงไปตรงมาและมีการใช้ความเปรียบเทียบแบบอุปมา อุปลักษณ์ อติพจน์ ปฏิพจน์ และสัญลักษณ์

๒.๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาได้มีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้ในแนวทางต่าง ๆ ดังนี้

๒.๒.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

เปลื้อง ณ นคร (๒๕๔๑: ๕๐๗-๕๐๘) อธิบายเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาไว้ในหนังสือประวัติวรรณคดีว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้เมื่อพ.ศ.๒๔๖๖ เรื่องนี้นับว่าเป็นประติษฐกรรมใหม่ในวรรณคดีไทย มีลักษณะเหมือนนาฏวรรณคดีของสันสกฤต เช่น เรื่องปริยทรรคิกของพระเจ้าหรรษะ เป็นบทละครที่เหมาะสมสำหรับเป็นบทอ่านยิ่งกว่าแสดงบนเวที เนื่องจากต้องใช้นาฏศิลป์ที่มีความสามารถมาก และคนดูควรเป็นผู้มีรสนิยมและการศึกษา

๒.๒.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

กุหลาบ ไม่เรียง (๒๕๔๙) ได้วิจารณ์พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาหรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นสองตอน คือ ตอนแรกกล่าวถึงพระราชประวัติและงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนที่สองเล่าที่มาของเรื่อง อธิบายลักษณะของละครประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ละครร่ำ ละครพูด ละครร้อง ละครตลก ละครโนราห์ชาตรี แล้วสรุปว่ามัทนะพาธามีรูปแบบเป็นละครยุโรปที่มีบทเจรจาเป็นคำฉันท์ คำประพันธ์ประกอบด้วยฉันทลักษณ์ซึ่งมีความไพเราะ เนื่องจากกวีรู้จักใช้ฉันทลักษณ์ที่มีลักษณะเหมาะสมกับเนื้อหา องค์ประกอบของเรื่องมีสัดส่วนเหมาะสม มีการใช้โวหารและแทรกภาษิตสอนใจ จึงเป็นวรรณกรรมที่เหมาะสมสำหรับดูและอ่าน เพราะให้ทั้งความรู้และความบันเทิง ทั้งนี้เพราะกวีทรงมีความเชี่ยวชาญจัดเจนทั้งในทางละครและทางวรรณคดี

อรอุษา สุวรรณประเทศ (๒๕๕๒: ๑๔๕-๑๖๒) ศึกษาเรื่อง มัทนะพาธา: ความผสมผสานที่กลมกลืนระหว่างความเป็นตะวันออกและตะวันตก สรุปว่า ความผสมผสานระหว่างความเป็นตะวันออกและความเป็นตะวันตกในเรื่องมัทนะพาธามีปรากฏให้เห็นอยู่มาก เริ่มตั้งแต่ความคิดในการสร้างเรื่อง ความคิดเรื่องความรัก ตลอดจนรูปแบบคำประพันธ์และการใช้ความเปรียบต่าง ๆ กวีผู้ทรงพระราชนิพนธ์สามารถเลือกสรรองค์ประกอบจากทั้งตะวันออกและตะวันตกมาผสมผสานจัดเรียงให้เป็นรูปเรื่องมัทนะพาธาได้อย่างสมบูรณ์ มัทนะพาธาจึงมีคุณค่าในฐานะที่เป็นจุดเชื่อมของความเป็นตะวันออกและตะวันตกอันกลมกลืนงดงาม เป็นหลักฐานแสดง

อัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็นทั้งนักวรรณคดีและรัตนกวีของไทย

рінฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๒๒: ๒๕๙-๒๗๗) วิเคราะห์เรื่องมัทนะพาธาในแนววรรณคดีเปรียบเทียบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงนำเค้าเรื่องมาจากวรรณคดีโบราณเรื่องใดเรื่องหนึ่งดังที่มีพระราชปรารภไว้ในคำนำ แต่ทรงผสมผสานเนื้อเรื่องจากวรรณคดีหลายเรื่องด้วยกัน เช่น อุณรุท อนิรุทธคำฉันท์ ฯลฯ และจากวรรณคดีที่ทรงแปลขึ้นจากภาษาอังกฤษก่อนทรงแสดงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องมัทนะพาธา มีทั้งวรรณคดีตะวันออกและวรรณคดีตะวันตก ได้แก่ ศกุนตลา โรเมโอและจูเลียต

เอกสารและงานวิจัยที่ได้รับรวบรวมมาทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอาศัยทฤษฎีสุนทรียศาสตร์เป็นแนวทางในการวิจัย เพื่อให้ทราบวิธีการที่ทำให้พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณคดีชิ้นเอกและเป็นวรรณคดีที่สร้างความประทับใจแก่ผู้ที่ได้รับรสของวรรณคดีเสมอมา อีกทั้งเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงการวรรณคดีในด้านอนุรักษ์และเชิดชูคุณค่าของวรรณคดีไทย ตลอดจนสะท้อนให้เห็นพระปรีชาสามารถในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้านการทรงพระราชนิพนธ์บทละคร

บทที่ ๓

ประวัติการแต่งและลักษณะของเรื่อง

๓.๑ ประวัติการแต่ง

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ในระหว่างที่พระองค์ทรงพระประชวร และแพทย์ถวายคำแนะนำขอให้พระองค์ทรงหยุดพักจากพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับบ้านเมือง พระองค์จึงทรงใช้เวลาขณะทรงพักผ่อนทรงพระราชนิพนธ์ตั้งแต่วันอาทิตย์ที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๖ ถึงวันพฤหัสบดีที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๖ รวมเวลา ๔๓ วัน

ในการนี้พระองค์ได้ทรงปรารภถึงแก่นของเรื่องซึ่งมีอยู่ในพระราชหฤทัยของพระองค์มานานแล้ว โดยทรงแจ้งไว้ในหน้าคำนำของพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาว่า “...แก่นแห่งเรื่องนี้ ได้เคยมีติดอยู่ในใจของข้าพเจ้ามาช้านานแล้ว แต่เพราะเหตุต่าง ๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องแถลงในที่นี้ ข้าพเจ้ามิได้ลงมือแต่งเรื่องนี้ จนมาเมื่อกลางปี พ.ศ.๒๔๖๖, เมื่อได้เกิดเหตุบังคับให้ข้าพเจ้าต้องอยู่นิ่ง ๆ เจียบ ๆ, ข้าพเจ้าจึงได้หวนนึกขึ้นถึงเรื่องนี้...”^๑ และม.ล.ปิ่น มาลากุล ก็ได้เล่าถึงพระมหาเทพกษัตรสมุหะเพื่อนผู้หนึ่งของท่าน ซึ่งเคยได้ยืมกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ทรงมีตำนานอยู่สองเรื่อง เรื่องหนึ่งคือตำนานแห่งหยกาคา และอีกเรื่องหนึ่งนั้นคือตำนานแห่งดอกกุหลาบ^๒

พระองค์ทรงสร้างตำนานแห่งดอกกุหลาบโดยทรงผูกเรื่องจากจินตนาการของพระองค์เอง ในขณะที่แรกพระองค์ยังมิได้ทรงกำหนดลงไปแน่นอนว่านางเอกจะต้องถูกสาปเป็นดอกกุหลาบ ทรงพระราชดำริเพียงให้เป็นดอกไม้เท่านั้น เมื่อทรงเกิดติดขัดเกี่ยวกับชนิดของดอกไม้ พระองค์ก็ทรงปรึกษากับหมู่พระสหายสนิท บรรดาพระสหายต่างมีความคิดเห็นตรงกันว่า ควรเป็นดอกกุหลาบ เพราะเป็นดอกไม้ที่คนทั่วโลกนิยมชมชอบ มีรูปพรรณสัณฐานงดงามและมีกลิ่นหอมชื่นใจเกี่ยวกับเรื่องนี้พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัติ ราชเลขาธิการ ได้ทรงเล่าประทานไว้ในอารัมภกถาในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า

ORIGINAL SIAMESE VERSION. As stated above, the King finished his romance on the 18th October 1923. Before he finished it , a discussion took place within his intimate circle of friends as to what form of flower should be chosen for

^๑พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๔๔๘). มัทนะพาธา หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ.

หน้า ๑.

^๒ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (๒๔๑๗). งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ. ใน วรรณกรรม. หน้า ๔๓.

the heroine to assume in her mundane existence. The consensus of opinion was in favour of the rose as being a universal favourite among flowers on account of its lovely form and fragrance.^๑

ครั้นพระองค์ทรงกำหนดประเภทของดอกไม้ได้แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องทรงค้นหาคำศัพท์ที่แปลว่า “ดอกกุหลาบ” ในภาษาบาลีและสันสกฤต เพื่อให้ได้คำศัพท์ที่เหมาะสมกับฉากของเรื่องซึ่งอยู่ในประเทศอินเดียโบราณ ส่วนคำว่า “กุหลาบ” นั้นเป็นคำสามัญที่ใช้อยู่ในภาษาไทย พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงธุระกิจภิธาน (ตรี นาคะประทีป) สืบค้นคำศัพท์ดังกล่าว หลวงธุระกิจภิธานได้นึกไปถึงคำว่า “ชปา” แต่พราหมณ์กูปุสวามีอารยซึ่งเป็นทีปรีษาทักท้วงไว้ โดยให้เหตุผลว่า “ชปา” เป็นดอกไม้ไม่มีหนาม แต่ “กุหลาบ” มีหนาม เมื่อสืบค้นต่อไปจึงพบคำว่า “กุพชก” อันเป็นคำในภาษาสันสกฤต ที่ โมเนียร์ วิลเลียมส์ แปลไว้ในพจนานุกรมสันสกฤตอังกฤษว่า “*Rosa moschata*” และคัมภีร์รัตนวันตริย นิฆนฏู กล่าวถึง “กุพชก” ว่า

บทที่ ๑	กุพชโก ภทรตฺรุณี มหาสหา กณฺฏกาณฺฎยา	พฤษฺพชฺชปาติเกสรา นีลาลิกุลสํกุลา
บทที่ ๒	กุพชก สฺรภี สฺวาทุ ตฺริทฺโษศฺมนโน วุณฺชย	กษายสฺส ตฺุ รสายน คีต สํศฺรหฺโนปร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณทรงแปลความหมายในโคลกทั้ง ๒ บทไว้ดังนี้

บทที่ ๑ กล่าวถึงลักษณะของดอก “กุพชก” ว่า “กุพชกงามดังสาวรุ่น, มีดอกใหญ่, มีเกสรยิ่ง, หนามาก, สะพรั่งด้วยหนาม, มีฝูงผึ้งเขี้ยวเป็นกลุ่ม.”

บทที่ ๒ กล่าวถึงสรรพคุณของดอก “กุพชก” ว่า “กุพชกมีกลิ่นหอม, กินอร่อย, หวาน, มีรสเลิศ; (เมื่อกินแล้ว) ระงับตรีโทษ (คือกำเริบแห่งลม, ตี, เสมหะ), เจริญโรค, เย็นสบาย, แก้โรคเช่นท้องร่วง.”^๒

พระองค์ทรงรับเอาคำว่า “กุพชก” ในภาษาสันสกฤตมาทรงใช้ในพระราชนิพนธ์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับสถานที่และเวลาในเรื่องที่อยู่ในประเทศอินเดียโบราณ ส่วนนามของนางเอกนั้นเดิมพระองค์ทรงพระราชปรารภจะตั้งนามตามชื่อของดอกไม้ แต่ครั้งจะทรงให้ชื่อนางว่า

^๑Kromamun Bidyalabh Bridhyakorn. (2494). KING RAMA VI'S LAST WORK. IN **Madanabadha**. p. 6.

^๒พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๔๔๘). **มัทนะพาธา หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ**. หน้า ๒.

“กุพุกา” ก็จะแปลความหมายได้ว่า “นางค่อม” พระองค์จึงทรงค้นหาศัพท์ใหม่พบคำว่า “มทน” แปลว่า ความลุ่มหลงหรือความรัก อันมีความหมายเหมาะกับแก่นของเรื่อง นางเอกของเรื่องจึงได้นามว่า “มัทนา” และขณะที่ทรงค้นหาคำศัพท์อยู่นั้น พระองค์ทรงพบคำว่า “มัทนะพาธา” โดยบังเอิญ ซึ่งโมเนียร์ วิลเลียมส์ แปลไว้เป็นภาษาอังกฤษว่า “the pain or disquietude of love” หรือความเจ็บหรือเดือดร้อนแห่งความรัก พระราชนิพนธ์จึงมีชื่อเรื่องว่า มัทนะพาธา ด้วยเหตุนี้

พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาจบในปลายพุทธศักราช ๒๔๖๖ และเมื่อถึงต้นพุทธศักราช ๒๔๖๘ อันเป็นปีสุดท้ายในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระมหากรุณาธิคุณแปลพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาออกเป็นภาษาอังกฤษอีก ๒ สำนวน สำนวนแรกทรงแปลเป็นร้อยแก้ว สำเร็จในเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๘ ฉบับนี้มีภาคผนวกอธิบายคำศัพท์และชื่อต่าง ๆ ด้วย แต่พระราชนิพนธ์แปลฉบับภาษาอังกฤษร้อยแก้ว รวมทั้งภาคผนวกนี้ภายหลังได้สูญหายไป ส่วนสำนวนที่สอง พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ราชเลขาธิการ ได้กราบบังคมทูลพระองค์ว่า หากทรงแปลเป็นร้อยกรองก็จะดียิ่ง พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาฉบับภาษาอังกฤษร้อยกรองจึงได้เริ่มต้นขึ้นในครั้งนั้น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้ทรงเล่าเหตุการณ์ตอนนีไว้ในอารัมภกถาในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาฉบับภาษาอังกฤษร้อยกรองว่า

“...I suggested that the value of his translation would be much enhanced if he could find time to put it into such a form. The suggestion was at first only partially adopted for the King merely chose the original lyrical portions for versification. Nevertheless a few months later, in August in fact, a metrical translation of the first act of some 600 lines took shape.”^๑

การทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษร้อยกรองนี้มีไม่ใช่ง่าย ผู้มีอัจฉริยภาพเป็นเลิศเท่านั้นจึงจะสามารถสร้างสรรค์งานประพันธ์ลักษณะนี้ได้ เพราะไม่เพียงจะต้องแปลให้สำเร็จแต่จะต้องแปลอย่างมีสุนทรีย์ด้วย ในบทบรรณาธิการของฉบับภาษาอังกฤษร้อยกรองมีข้อความกล่าวเปรียบเทียบพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาอังกฤษร้อยกรองว่า

...The two versions not only correspond line for line in content, but also approximate each other in the number of syllables used in each line. Moreover, in

^๑Kromamun Bidyalabh Bridhyakorn. (2494). KING RAMA VI'S LAST WORK. IN Madanabadha. p. 10.

several places the rhyme scheme of the metrical translation imitates that of the Thai version, i.e., rhymes are found within a line as well as at the end of the lines.^๑

ทั้งสองฉบับไม่เพียงจะมีเนื้อหาที่เหมือนกันบรรทัดต่อบรรทัดเท่านั้น แต่ยังมีจำนวนพยางค์ที่ใกล้เคียงกันอีกด้วย ยิ่งกว่านั้นฉบับภาษาอังกฤษยังมีสัมผัสหลายแห่งที่ถอดแบบมาจากฉบับภาษาไทย รวมทั้งมีสัมผัสภายในวรรคด้วย แสดงถึงพระอัจฉริยภาพในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่าง

มัทนา :	ฟังถ้อยคำรัสสระระวอน	ดนตรีนี้ผิเอยอวย
	จักเป็นมุสาวะจะนะด้วย	บมิตรงกะความจริง

(มัทนะพาธา หน้า ๒๓)

Madana : Lord, having heard your honey'd word, if I were to agree,
'Twould be untruth, and would, forsooth, to truth opposéd be.
(Madanabadha p.39)

มัทนา :	อันชายประกาศวะระปะทาน	ประดีพิ์ทะแต่หญิง
	หญิงควรจะเปรมกะมะละยั้ง	ผิจะจิตตะตอบรัก

(มัทนะพาธา หน้า ๒๓)

Madana : When man declares how much he cares and loves a maiden dear,
That maiden coy should thrill with joy, if she too loves, that's clear.
(Madanabadha p.39)

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาฉบับภาษาอังกฤษ (ร้อยกรอง) นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ค้างไว้ถึงต้นองก์ที่ ๔ ก็เสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๘ พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาฉบับภาษาอังกฤษร้อยกรองนี้เป็นพระราชนิพนธ์เรื่องสุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้รับการค้นพบบนโต๊ะทรงพระอักษร และเนื่องจากยังมีทันทที่พระองค์จะได้ทรงกำหนดว่าจะทรงใช้พระนามแฝงอย่างไร พอถึงคราวที่คณะกรรมการจะนำมาตีพิมพ์เผยแพร่จึงต้องอาศัยการเขียนพระนามทับศัพท์ตามฉบับภาษาไทย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ ทรงเทิดทูนพระราชนิพนธ์ประดุจสิ่งล้ำค่าที่ไม่ว่า

^๑EDITORIAL NOTES. (1980). IN Madanabadha. p.2.

ผู้ใดก็ไม่ควรจะต้องนำไปต่อเติม พระองค์ทรงเรียกพระราชนิพนธ์ฉบับสุดท้ายนี้ว่า “Unfinished Symphony”

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาหรือตำนานแห่งดอกกุหลาบฉบับภาษาไทย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยระลึกถึงสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา จึงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานบทพระราชนิพนธ์นี้แก่พระองค์ ดังปรากฏข้อความในคำอำนวยการ แสดงถึงความรักของบุรุษผู้หนึ่งที่มีต่อสตรีผู้เป็นที่รักและมีค่ายิ่ง ความว่า

คำอำนวยการ

๑ อ้ออินทรศักดิ์สะจิงค์	อรเอกมเหสี
ผู้คู่หทัยและวรชี-	วิตะร่วมสินเหา
๑ อันเธอสิเปรียบประดู่จะกุพ-	ชะกะเลิดสุมาลา
ดาดดวงฤดีสุเมะทะนา-	วตริ้นระดีหวาน
๑ งามใดจะเหมือนพระวรพักตร์	สิริลักษณ์วิไลลาน
ยวนเนตรระยั้ง	บริสุทธิโคภิต
๑ หอมใดจะเหมือนพระคุณ	สุริบุลยะเนืองนิตย์
ทรงธรรมะเที่ยงและสุจริต	บมิละคตังาม
๑ อันมาลิกุพชะกะสิยอม	จะสะพรั่งสะพริบหนาม
แต่เธอจะแสนวิมลระวาม	และบมีจะเสียไค
๑ เธอคือกุหลาบวรวิจิตร	จุฑาแห่งไผทไท
ฉันขอประสาทะจะนะให้	อรรับลครนี้
๑ เป็นส่วนดุษฎีหยาจะง	จะอุทิศพลีศรี
ตอบเธอผดุงวรฤดี	ดุนให้สำราญบาน
๑ ปลื้มเปรมกะมลเพราะปรียะมั่ง	มนะรักชะทุกกาล
ร่วมใจปจิดฤดีสมาน	รติจวบ ณ วันตาย ฯ ^๑

ส่วนการนำพระราชนิพนธ์ฉบับภาษาไทยไปจัดการแสดงนั้น เนื่องจากมีลักษณะเป็นบทละครพูดคำฉันท์ โดยมากมักนำไปเฉพาะเนื้อเรื่องแล้วสร้างบทเพลงขึ้นประกอบ จึงไม่นับว่าเป็นการแสดงตามบทพระราชนิพนธ์ การแสดงตามบทพระราชนิพนธ์อย่างแท้จริงครั้งแรกนั้นจัดโดยโรงเรียนสายปัญญาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ มีจีมีนมานิตยน์เรศร์เป็นผู้ฝึกซ้อม และเมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม

^๑พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๒๔). สารานุกรม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ ย-อ. หน้า ๙๗๒.

๒๕๑๕ นักเรียนไทยในประเทศอังกฤษได้จัดแสดงในงานชุมนุมประจำปี ณ เมือง Doncaster ซึ่งครั้งนั้นอาจถือได้ว่าเป็นการแสดงในต่างประเทศครั้งแรก^๑

๓.๒ ลักษณะของบทละคร

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดคำฉันท์ ซึ่งละครพูดเป็นศิลปะการแสดงของตะวันตกที่ตัวละครเจรจาเป็นบทพูดร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ไม่มีการร้องเพลงประกอบโดยตัวละครในท้องเรื่อง สันนิษฐานว่ารัชกาลที่ ๕ ทรงริเริ่มละครพูดขึ้นเป็นพระองค์แรก เนื่องจากในปี พ.ศ.๒๔๒๐ มีการจัดแสดงละครพูดแนวตลกเรื่อง “ผัวกลัวเมีย” และในปี พ.ศ.๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงจัดแสดงละครพูดเรื่อง “สมพ้อสมลูก” ณ ทวีปบุญาสโมสร พระราชวังสราญรมย์ เพื่อเป็นการเลี้ยงอำลา สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุธ เสด็จไปทรงศึกษาต่อในยุโรป ละครครั้งนั้นยังมิได้แสดงในโรงละครเพราะยังสร้างไม่เสร็จ ในวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ มีละครพูดแสดงเปิดโรงละครใหม่ในทวีปบุญาสโมสร ระหว่าง พ.ศ.๒๔๔๗-๒๔๕๓ สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงจัดละครพูดขึ้นไม่น้อยกว่า ๗ เรื่อง จากนั้นละครพูดก็แพร่หลายในระดับชนชั้นสูงต่อมา (สุรพล วิรุฬห์รักษ์. ๒๕๔๓: ๒๑๑-๒๑๒)

ส่วนพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดที่ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ทรงใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท์ กาพย์และร้อยแก้ว มีความยาว ๕ องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสมมติว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในดินแดนภารตะในสมัยโบราณ และจากพระราชนิพนธ์คำนำส่วนที่อธิบายเกี่ยวกับวิธีแสดงละครทำให้ทราบถึงความตั้งใจของพระองค์ในการที่จะทรงสร้างสรรค์บทละครพูดให้มีรูปแบบแปลกใหม่กว่าเดิม ไม่ทรงยึดติดกับรูปแบบของละครพูดตะวันตกหรือละครประเภทอื่นที่มีมาก่อนนั้น โดยส่วนประกอบของบทละครพูดได้มีการประยุกต์ศิลปะการแสดงแบบต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน พระองค์ทรงอธิบายไว้ว่า

ส่วนวิธีเล่นเรื่อง “มัทนะพาธา” นี้, ข้าพเจ้ากำหนดไว้ให้ตัวละคร **พูด** บทของตนเอง, ไม่ใช่ร้องบทนั้น ๆ อย่างแบบที่เรียกกันว่า “ละคอนตลกตบทรัพย์” ต่อเมื่อบทใดเป็นบทขับร้องจึงให้ร้อง; กับให้มีดนตรีเล่นคลอเสียงเบา ๆ ในเวลาที่เจรจา, และมีหน้าพาทย์กำหนดลงไว้บางแห่ง เพื่อช่วยการดำเนินเรื่อง.

อนึ่ง เพื่อประดับหนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้ให้จางวางตรี พระยานุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) เขียนภาพขึ้นเพื่อสอดไว้ในที่อันควร...^๒

^๑ม.ล.ปิ่น มาลากุล. (๒๕๑๗). งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ. ใน *ววรรณกรรม*. หน้า ๔๔.

^๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๔๖๖). *คำนำพระราชนิพนธ์*. หน้า ๓.

จากพระราชนิพนธ์ค่าน้ำ จะเห็นว่า พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดที่ แทรกบทร้อง มีการกำหนดเสียงดนตรีและเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งนอกจากที่ได้ทรงกล่าวแล้วก็ยังมี ส่วนประกอบอื่นอีก และการแทรกภาพประกอบประดับไว้ในบางแห่งยังเป็นการประยุกต์เอาวิจิตร ศิลป์มาไว้ในหนังสือบทละคร ช่วยเสริมแต่งให้บทละครมีชีวิตชีวาขึ้นด้วย หนังสือพระราชนิพนธ์ เรื่องมัทนะพาธาจึงเป็นหนังสือบทละครที่แสดงถึงความคิดสร้างสรรค์อันน่านิยมของพระองค์

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดคำฉันท์ที่มีส่วนประกอบต่าง ๆ ดังนี้

๓.๒.๑ บทสนทนา

๓.๒.๒ บทร้อง

๓.๒.๓ บทสวด

๓.๒.๔ บทพากย์

๓.๒.๕ เพลงหน้าพาทย์

๓.๒.๑ บทสนทนา หมายถึงบทเจรจาที่ตัวละครติดต่อสื่อสารกันในเรื่อง ซึ่งในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ตัวละครสนทนากันด้วยร้อย แก้วและร้อยกรอง โดยจะใช้บทสนทนาย่อยกรอนมากกว่าร้อยแก้ว ร้อยกรองได้แก่ ฉันท์และกาพย์ ระหว่างที่ตัวละครสนทนากันนั้นจะมีเสียงดนตรีคลอเบา ๆ

บทสนทนาดำเนินที่ ซึ่งมีฉันท์ถึง ๒๑ ชนิด ส่วนใหญ่จะใช้เมื่อตัวละครแสดงอารมณ์ ความรู้สึก เช่น รัก เศร้า เบิกบาน โกรธ เป็นต้น หรือใช้กับบทที่ต้องการความไพเราะเป็นพิเศษ รวมทั้งบทที่ต้องการความสง่างามน่าเกรงขาม ดังตัวอย่าง

บทสนทนาตอนมัทนาตกอยู่ในอารมณ์รัก แสดงความรู้สึกสับสนวุ่นวายใจที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เป็นบทสนทนาที่มีความไพเราะซาบซึ้ง สื่อถึงอารมณ์รักแรกของหญิงสาวได้เป็นอย่างดี ดี บทสนทนาตอนนี้แต่งด้วยอินทรวงศ์ฉันท์ ๑๒ ความว่า

มัทนา.	ตัวอย่างที่ ๑	
	โอ้อ้วนนาถใจ	ละไฉนนะเปนฉนี้? (อินทวงศ์, ๑๒.)
	แต่ไรก็ไม่มี	มะนะนี้กระเหระหน;
	ไม่เคยจะเชื่อว่า	รตินั้นจะสัประदन
	มาสู่ ณ ใจตน	และจะต้องระทมระทวย.
	เมื่อก่อนสืขายรัก	ก็มีพักจะเออจะอวย,
	อวดดีและอวดด้วย	บมิเคยจะลุ่มจะหลง;
	ทั้งเคยเยาะเย้ยหยัน	นระผู้พะว่าพะวง,
	ว่าเขานะเขลาคง	จะบพันระอิตรระอา.

เคยว่าบุรุษกล่าว	จะลงยุพาและพา
ไปร่วมสินหา	บมิซาก็ทอดทิ้ง,
ดังนั้นสิแม่ชาย	อภิปรายและอ้อยและอิ่ง
เราจึงมิสูงสิง	และบรักสมัคสมาน.
ครานี้สิพบชาย	วรรูปวิเศษวิศาล,
ใจวามและหามปาน	ฤตินั้นจะโลดจะลอย!

(มัทนะพาธา หน้า ๕๖)

บทสนทนาตอนกาละทรศินกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าในพิธีอภิเษกสมรส เป็นบทที่ต้องการความสง่างาม ให้ความรู้ลึกซึ้งถึงศักดิ์สิทธิ์และน่าเกรงขาม บทสนทนาตอนนี้แต่งด้วย กุสุมิตลดาเวลีตานันท์ ๑๘ ความว่า

ตัวอย่างที่ ๒

<u>กาละทรศิน.</u>	ข้าขอให้อัคคีอธิปะติสุพรร-	(กุสุมิตลดา, ๑๘.)
	ณาทิพุทธสุวรรณ-	คะเรื่องเดช,
	จงโปรดนำคำทูลประมะสุระเศรษฐี	
	วิศวะเทเวศร์	มหาศาล:
	โอมอัญเชอญนารายณะพระหริชาญ	
	ชัยบารามมาร	ปะราชัย,
	พร้อมด้วยเทวีศรีภะคะวะติวิไลย	
	วรรณะผ่องใส	วิมลเนตร;

(มัทนะพาธา หน้า ๗๘)

ส่วนบทสนทนาที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ได้แก่ กาพย์ยานี กาพย์ฉกัณฐ์ และ กาพย์สุรางคนางค์ ส่วนใหญ่จะใช้กับบทสนทนาที่สื่อสารกันอย่างธรรมดา ซึ่งไม่ใช่บทที่ตัวละครแสดงอารมณ์ความรู้สึก หรือไม่ใช้บทที่ต้องเน้นความไพเราะเป็นพิเศษ แต่ต้องการใช้ในการดำเนินเรื่องให้รวดเร็วกระชับ ดังตัวอย่าง

บทสนทนายาว ชัยเสน จิตรระถและมายาวิณ ตอนจิตรระถพามายาวิณมาเข้าเฝ้าสุ เทษณ์ ตอนนี้แต่งด้วยกาพย์ฉกัณฐ์ ๑๖ ความว่า

ตัวอย่างที่ ๓

<u>จิตรระถ.</u>	เทวะ, นีมายาวิณ	มาเฝ้าบดิน-	(ฉกัณฐ์, ๑๖.)
	ทะด้วยมะโนภักดี.		
<u>สุเทษณ์.</u>	ขอบใจที่มากรานี้;	เขาวาท่านมี	

ซึ่งโยคะวิทยาชาญ.

หากเราจะขอให้ท่าน

ช่วยเปลื้องราคาญ

จะได้ละหรือว่ามา.

มายาวิน.

เทวะ, อันเวทวิทยา

ข้ารู้เรียนมา

เต็มใจจะใช้ฉลอง

พระเดชพระคุณฉลอง

ธูลีบาทลอง

จนเต็มสติปัญญา.

สุเทษณ์.

ท่านมีเวทมนตร์คาถา

อาจดลหัตถยา

ใคร ๆ ได้หมดฤๅไหน?

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒-๑๓)

และบทสนทนาร้อยแก้วจะใช้เป็นบทสนทนาของศุณกับนาคที่เป็นลูกศิษย์ของกาละทรศิน ซึ่งตัวละครทั้งสองมีบุคลิกลักษณะที่น่าขบขันและมักโต้เถียงกันอยู่ตลอดเวลา จึงเหมาะกับบทสนทนาร้อยแก้วที่สามารถแทรกความขบขันได้มากและเข้าใจง่าย นอกจากนี้โสมะทัตก็ใช้บทสนทนาร้อยแก้วในเวลาที่ต้องพูดกับสองคนนี้ รวมทั้งอรลากับชาวสวนเวลาที่สนทนากันด้วย บทสนทนายาระหว่างศุณกับนาคมีตัวอย่างว่า

ตัวอย่างที่ ๔

นาค.

อะไร?

ศุณ.

อ้ายของหอมของแก. (ชี้ดอกกุหลาบ.) นั่นเป้นไรว.

นาค.

(เดินเข้าไปยังต้นกุหลาบ) จริงของแก ; อ้ายดอกนี่เอง. เอ๊ะ! เขาเรียกดอกอะไรนะ?

ศุณ.

ชบา.

นาค.

บัดชบ! ชบาหอมมีหรือ?

ศุณ.

มี. หอมเขียว!

นาค.

มีลักขู! หอมเขียวมีหรือ?

ศุณ.

ไม่มีก็แล้วไปสิ.

(มัทนะพาธา หน้า ๓๒)

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธายังปรากฏบทสนทนาเป็นคาถาภาษาบาลีอีกลักษณะหนึ่งเป็นคาถาที่พระกาละทรศินอำนายพรแก่ชัยเสนในชั้นตอนสุดท้ายของพิธีอภิเษกสมรส หลังจากคู่บ่าวสาวประทัภษิณไฟเสร็จแล้ว ก่อนเวทีจะปิดม่าน กาละทรศินได้กล่าวคาถาเพื่ออำนายพรแก่ชัยเสน ซึ่งสร้างความรู้สึกขลังศักดิ์สิทธิ์ในตอนจบพิธีกรรม และทำให้การจบองค์ที่ ๓ มีจังหวะเหมาะสมสง่างาม คาถาภาษาบาลีมีความว่า

<u>กาละทรรคิน.</u>	สาธุ เทวานุภาเวน ที่ขมายโก จ นิตทุกโข สิทธิ กิจจณฺจ กมฺมณฺจ ชยเสน มหาราช	สทา โสตุถิ วิวฑฺฒโน (สามัญจาคา.) นิพฺภโย จ นiramโยฯ สิทธิ ลาโภ ชโย ชโย วรสุส ภวตุ สพฺพทา.ฯ

คำแปล ดั่งข้าวิงวอน ขอ (พระเจ้าชัยเสนมหาราช) จงทรงพระสวัสดิ์, ทรงพระเจริญพิเศษ, ทรงพระชนมายุยืนนาน ปราศจากทุกข์, ปราศจากภัย, ไร้ความไม่สำราญ, ด้วยอานุภาพเทวดาทุกเมื่อฯ

 ขอกิจที่สำเร็จ, การงานที่สำเร็จ, ลาภที่สำเร็จ, ชัยชนะที่สำเร็จ, จงมีแด่พระเจ้าชัยเสนมหาราชผู้ประเสริฐ ในกาละทั้งปวง.ฯ

(มีทนะพาธา หน้า ๘๓)

ดั่งที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า รูปแบบของบทสนทนาในพระราชนิพนธ์เรื่อง มีทนะพาธามีความหลากหลาย นอกจากจะใช้ฉันทลักษณ์และกาพย์ซึ่งมีหลายชนิดเป็นบทสนทนาของตัวละครแล้ว ก็ยังมีบทสนทนาที่เป็นร้อยแก้วและบทสนทนาภาษาบาลีแทรกอยู่ในที่อันเหมาะสมด้วย จึงนับเป็นการผสมผสานหลายสิ่งเข้าไว้ด้วยกัน

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้บทสนทนาเพื่อเป็นประโยชน์แก่บทละครในด้านต่าง ๆ ด้วยดังนี้

ก. การดำเนินเรื่อง บทสนทนาบางตอนในพระราชนิพนธ์เรื่องมีทนะพาธใช้สำหรับย่อเรื่องให้สั้นลงและทำให้เรื่องดำเนินไปเร็วขึ้น โดยใช้วิธีให้ตัวละครพูดเล่าเหตุการณ์อย่างรวบรัดแทนการมีบทสำหรับแสดงบนเวที

ดั่งตัวอย่าง เหตุการณ์ที่ฉันทน์ส่งข่าวให้ท้าวมครผู้เป็นพระบิดายกทัพมาตีกรุงหัสตินาปุระ เพราะโกรธที่ชัยเสนพามัทนามาเป็นชายา แต่ท้าวมครต้องพ่ายแพ้กองทัพของชัยเสน จากนั้นชัยเสนได้ข่าวว่ามัทนาไม่สบายจึงจะไปเยี่ยม ทั้งหมดนี้อยู่ในคำพูดของชัยเสน

 ความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ฉันทน์สิหมายมุง จึงบอกบิดาจู้ เออนี้กอนาถจริง แรงฤทธิ์อิฉฉา โชคดีทหารเรา อันท้าวมครหวัง แต่ยังมีเร็วพอ กูจึงมิกลัวแม้	มนะพาลประหารกู, (อินทะวิเชียร, ๑๑.) จระพลพะหลมา. ละนะหญิงวิหิงสา, บมินี้กละหน้าหลัง. ฤก็พร้อมพะลังขลัง, จะประยุทะเร็วแท้ และฉะนี้ฉะจึงแพ้, จะประยุทะอีกหน.

กุศิดจะไปเยี่ยม	มะทะนาและพอยล
แล้วกลับจะนำพล	ธนะสูตะตูลาล.
จะส่งยุธาชิต	วระเสนิชัยชาญ
ให้อยู่และบงการ	อภิรักษะค่ายไว้;
ส่วนเจ้าแหละจงเตรียม	วราชมะโนมัย,
อีกตัวก็เตรียมไป	วรธานิกับกุ.

(มัทนะพาธา หน้า ๙๗-๙๘)

ข. บทพรรณนา บทสนทนาบางตอนใช้สำหรับเป็นบทพรรณนาที่มีความไพเราะ ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจในลักษณะต่าง ๆ แก่ผู้อ่านผู้ฟัง บางบทสื่อให้จินตนาการถึงภาพที่งดงาม และบางบทให้ความรู้สึกเศร้าใจ ทุกข้อใจ หรืออิมเอบเบิกบาน

ดังตัวอย่างตอนมายาวิพนธนาลักษณะของดอกกุหลาบให้สุเทษณ์ฟัง ซึ่งในเรื่องกุหลาบเป็นดอกไม้สวรรค์ ไม่มีในดินแดนมนุษย์ บทสนทนาตอนนี้มีไพเราะอย่างยิ่ง เพราะกระตุ้นให้จินตนาการถึงความงามและคุณค่าของดอกกุหลาบได้อย่างนามหัศจรรย์ บทสนทนาที่ใช้เป็นบทพรรณนาดังกล่าวมีความว่า

<u>มายาวิ.</u>	ไม้เรียกผะกาทุก-	ชะกะสีอรุณแสง	(อินทวิเชียร, ๑๑.)
	ปานแก้วแจ่มแดง	ตรุณีนยามอาย;	
	ดอกใหญ่และเกสร	สุคนธะมากมาย,	
	อยู่ทนบวงวาย	มธุรสขจรไกล;	
	อีกทั้งสะพรั่งหนาม	ดุษะเข็มประดับไว้,	
	ผึ่งเขียวลิบลิ่ว	บมิใคร่จะห่างเหิน.	
	อันกุพุชะกาหอม,	บริโภคอรอยเพลิน,	
	รสหวานสีหวานเชอญ	นรลัมเพราะเลิตรส;	
	กินแล้วระงับตรี	พิระโทษะหายหมด,	
	คือลมและดีลด	ทุชะเสมหะเสื่อมสรรพ;	
	อีกทั้งเจริญกา-	มะคุณาภิรมย์นันท์,	
	เย็นในอุราพลัน,	และระงับพยาธิ.	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๘)

ค. บทบรรยาย ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีบทสนทนาที่ใช้สำหรับบรรยายความเป็นมาของตัวละคร ตลอดจนบรรยายเหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ

ดังตัวอย่าง ตอนมายาวิพนธนาเล่าความเป็นมาในอดีตชาติของมัทนาและสุเทษณ์ เพื่อให้สุเทษณ์ได้ทราบถึงสาเหตุที่มัทนาปฏิเสธความรัก บทสนทนามีความว่า

<u>มายาวิน.</u>	เมื่อครั้งพระองค์เป็น ครองเขตประเทศขัน- ตรัสใช้มายุเป็น ถึงราชะผู้ผ่าน ขององค์ดาซื่อ เปนราชินีตาม แต่ทำวสุราษฏร์ไชร ให้ซึ่งพระบุตรี, ตรัสเกณฑ์พลกอง ยกไปประชิดรา- โจมตีบุรีปน จับได้นโรดม จึงมีพระโองการ แต่หากธิดามา ยอมเปนวธูปาท ไถโทษะชีวัน ฝ่ายนางก็ยอมตาม พอรอดพระชนมา ครั้นนางเสด็จถึง กัมภะและกราบที่ แล้วทูลแถลงโดย ว่าองค์พระนงคราญ แต่ได้ปะญัญญา ว่าจักมียอมให้ ครั้งนี้แหละสุดแสน เพราะว่าบิดารัก จึงยอมถวายตัว ขององค์ชนกนา- เสรีกิจจะการดี กราบบาทยุคลตณ ว่าพลางยุพาชัก แทงตรงพระทรวงตาย ตายแล้วกำเนิดใน ฝ่ายองค์พระภูมี	วรราชะราชัน (อินทะวิเชียร, ๑๑.) พระวิสุทธิปัญญา, วรทูตะทูลสาร นรชาติสุราษฏร์งาม, มะทะนาวิไลยราม วรราชประเพณี, บมียอมและยินดี พระก็ทรงพระโกรธา. จตุรงค์เสนา ชะบุรีวโรดม. บมิตนทลายล้ม, นรนาถสุราษฏร์มา; จะประหารพระชีวา, และประνομมนันท์, บริจาริกานันท์, ก็จงดพระอาญา. วรราชะบัญชา, ก็เพราะลูกสักดี. วรมาละกาศรี ทวิบาทพระภูบาล, สิริสัจจะวาทหวาน บมียากจะขัดไต่, วรสัจจะมันไว้ นรผืนฤดีรัก. จะประดักประเดิดนัก, จะบรอดพระชนมา, และก็ไถ้พระโทษา ณะบต้องมลายชนม์. กรณียะเปนผล, มะทะนาจะลาตาย. วรชัคคะแพรวพราว เฉพาะพักตร์พระภูมี. สุรภาพพิศุภนี้; ก็บำเพ็ญพะลีกรรม,

จนได้สำเร็จผล	จรดลณแดนสวรรค์
มาพบและรักกัน	เพราะจะเคยสืเนหา.
แต่กรรมพระทำไว้	ณ พระชาติอดีตมา
ข้อขัดและขวางหน้า	บมิให้พระสมจินต์

(มัทนะพาธา หน้า ๑๔-๑๖)

ง. แนวคิด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแทรกแนวคิดไว้หลายประการในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา โดยทรงแทรกไว้ในบทสนทนาของตัวละคร ซึ่งล้วนเป็นแนวคิดที่มีคุณค่า

ตัวอย่างแนวคิดที่มีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง คือแนวคิดเรื่องธรรมชาติของความรัก และผู้ประสบกับความรัก ปรากฏอยู่ในบทสนทนาของกาละทรศิน ดังความว่า

<u>กาละทรศิน.</u>	ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีดม,	(ยานี, ๑๑.)
	ไม่ยินและไม่ยล	อุปะสัคคะใด ๆ.	
	ความรักเหมือนโคถึก	กำลังคึกคึกขังไว้,	
	ก็โลดจากคอกไป	บยอมอยู่ ณ ที่ขัง;	
	ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง,	
	ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บหวลคิดถึงเจ็บกาย,	

(มัทนะพาธา หน้า ๗๔)

จ. ลักษณะของตัวละคร บทสนทนาบางตอนนอกจากจะเป็นการพูดคุยกันระหว่างบุคคลแล้ว ยังช่วยบอกให้ทราบถึงบุคลิกลักษณะของตัวละครบางตัวได้ ซึ่งรายละเอียดจะอยู่ในถ้อยคำของการสนทนานั้นเอง

ตัวอย่าง ตอนศุภางค์โต้เถียงกับอราลี ศุภางค์โกรธที่อราลีเข้ามาวุ่นวายในสวนหลวง ขบไล่ก็ไม่ยอมไป ศุภางค์จึงกล่าวคำบริภาษเกี่ยวกับความพิการของอราลี ทำให้ทราบว่าอราลีเป็นข้าหลวงของจันท์และเป็นหญิงพิการหลังค่อม มีนิสัยใจคอน่ารัง ความว่า

<u>ศุภางค์.</u>	อันตัวนางไซริ	(ฉบงง, ๑๖.)
พิการทั้งกายและจิต!		
หลังค่อมค่อมคู้ดูผิด	มนุษย์ขาบิต	
แขนเบี้ยวบเหมือนธรรมดา,		
ตัวคดใจคดอิจฉา	แยงยุมุสา	
ใคร ๆ ย่อมรู้ทั่ววัง;		
รูปชั่วตัวแสนน่ารัง	แล้วนางก็ยั้ง	

ไม่รู้สำนักตัวเอง.

(มัทนะพาธา หน้า ๘๗)

บทสนทนาในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีความหลากหลายผสมผสานกัน อย่างกลมกลืน มีการใช้ฉันทและกาพย์หลายชนิดรวมทั้งร้อยแก้วและคาถาภาษาบาลีมาแต่งเป็น บทสนทนาของตัวละคร เพื่อใช้ประโยชน์ด้านการดำเนินเรื่อง ใช้เป็นบทบรรยายและบทพรรณนา ตลอดจนใช้แสดงแนวคิดและแสดงลักษณะของตัวละคร ดังนั้นบทสนทนาในพระราชนิพนธ์เรื่อง มัทนะพาธาจึงเป็นบทประพันธ์ที่สร้างสรรค์มีคุณค่าและไพเราะยิ่ง

๓.๒.๒ บทร้อง ในที่นี้หมายถึงบทขับร้องของเหล่าคนธรรพ์และอัปสรซึ่งใช้สำหรับเปิด เรื่อง โดยเหล่าคนธรรพ์และอัปสรจะต้องขับร้องและร่ายรำ บทร้องมีเนื้อหาสรรเสริญสุเทษณ์ผู้เป็น นาย เป็นการนำไปสู่การเปิดตัวละครสำคัญ คือ สุเทษณ์ บทร้องมีทั้งหมด ๒ บท ได้แก่ บทร้อง ของคนธรรพ์ และบทร้องของอัปสรดังนี้

ก. บทร้องของคนธรรพ์ บทร้องนี้แต่งด้วยกาพย์ยานี ๑๑ ใช้ทำนองเพลงเหาะ มี เนื้อหากล่าวถึงความเป็นมาในชาติก่อนของสุเทษณ์และสรรเสริญคุณงามความดี บทสุดท้ายเป็น บทถวายพร ความว่า

๑ ขำบาทผู้ภักดี	ต่อธุลีพระบาท	(ยานี, ๑๑.)
พร้อมกันถวายอา-	เศียรพาทแต่เทวัน	
๑ ขอจงเสวยสุข	นิราศทุกขไรรอคัน-	
ตะรายแลถยัน-	ตะรายาอย่ายัยี	
๑ พระองค์ทรงมีคุณ	กะตะบุญบารมี	
บำเพ็ญในอดี-	ตะกาลดลผลไพบุลย์	
๑ ชาติก่อนเป็นสุกษัตร์	เถลิงรัฐราไชสุริย์	
ในวงศะประยูร	สุระแมนแคว้นปัญจาล	
๑ ทรงธรรมล้ำมະนุช	ฤทธิรุทรมหาศาล	
บำเพ็ญพะลีการ	ทุกอย่างงามตามวิสัย	
๑ ครั้นถึงเวลาควร	ภูมิศวรจากไพท	
เสด็จสุราลัย	เสวยสุขในแดนสรวง	
๑ เหล่าข้าฟิ่งพระเดช	ปกป้องกันทั้งปวง	
จึงพร้อมณแดดวง	ภักดีหมายถวายพร	
๑ สิ่งใดพระประสงค์	จงสิทธินิรันดร์	
ไดองค์จอมอมร	ไม่โปรดปรานเร่งผ่านไป ฯ	

(มัทนะพาธา หน้า ๓-๔)

บทร้องนี้ใช้ตอนเปิดม่านในองก์ที่ ๑ พินพาทยจะบรรเลงเพลงเหาะ เหล่าคนธรรพ์ ซึ่งถือช่อดอกไม้อยู่กลางเวทีจะร้องและรำ ต่อจากนั้นจึงเป็นการสนทนากันระหว่างสุเทษณ์และจิตรระเสน ซึ่งสุเทษณ์ไม่พอใจที่เหล่าคนธรรพ์ถวายพรให้สมประสงค์ในทุกสิ่ง เนื่องด้วยขณะนี้สุเทษณ์ไม่อาจสมประสงค์ในเรื่องรัก

ข. บทร้องของอัปสร แต่งด้วยกาพย์ฉกั ๑๖ และอยู่ต่อจากบทร้องของคนธรรพ์ พอสุเทษณ์กับจิตรระเสนสนทนากันได้เล็กน้อย จิตรระเสนก็เรียกเหล่านางอัปสรให้ออกมาขับร้องและพ้อนรำเช่นเดียวกับคนธรรพ์ บทร้องมีเนื้อหาสรรเสริญสุเทษณ์ว่าเป็นเทพที่ทรงพรหมวิหาร ๔ อันประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ความว่า

● เหล่าข้าคณาอัปสร	กัมเกศยอกร	(ฉกั, ๑๖.)
บังคมพระเทพรังสรรค์		
● ฟ้านักเนาสุขทุกวัน	พระคุณอนันต์	
อเนกประดุจโพธิ์ทอง		
● อันพระเมตตาเนืองนอง	ประดุจละออง	
วาระคุณระรินรายเย็น		
● พระกรุณาแน่เห็น	ดีประดุจเปน	
วายุรำเพยชื่นใจ		
● พระมุทิตาแน่ใน	ข้าบาทจึงได้	
มานะเพนนิตยไถนงาน		
● พระอุเบกขาสมาน	จิตให้เบิกบาน	
บ่เสื่อมบ่สูญภักดี		
● เจ้านายองค์ใดในตรี	โลกฤาจะมี	
เหมือนพระผู้นั่งเกศา		
● ขอพึงยุคลบาทา	ไปจนเวลา	
ประจวบเมื่อกลับบรรลั ๕		

(มีทนะพาธา หน้า ๕)

บทร้องของอัปสรใช้ทำนองเพลงนางนาคซึ่งผู้แสดงจะต้องร้องและรำพร้อม กัน ในเนื้อเรื่องแม้นางอัปสรจะร้องและรำได้ดี สุเทษณ์ก็รู้สึกกริ่งกรังใจ จากนั้นจึงนำไปสู่การเปิดเผยสาเหตุแห่งความเศร้าใจซึ่งมาจากการหลงรักมัทนา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้บทร้องทั้งสองบทในการเปิดเรื่อง โดยบทร้องทั้งสองจะค่อย ๆ แนะนำให้รู้จักตัวละคร คือ สุเทษณ์ ซึ่งเป็นเทพเจ้ายิ่งใหญ่ มีบริวารมากมาย แล้วจึงเข้าเรื่องว่า สุเทษณ์มีความทุกข์ใจเพราะหลงรักนางฟ้ามัทนา และเป็นที่มาของการที่มายุ

วินสะกตเรียกนางมาจนกระทั่งถึงถูกสาป จึงถือว่าบททั้งสองมีประโยชน์ต่อการดำเนินเรื่อง ทำให้เรื่องเริ่มต้นขึ้นอย่างน่าสนใจและดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง

๓.๒.๓ บทสวด ตอนกาละทรรคินทำพิธีอภิเษกสมรส ในพิธีจะมีนักสวด ๔ คนทำหน้าที่สวดบทสวดซึ่งมี ๒ ทำนอง ได้แก่ บทสวดทำนองสรภัญญะ และบทสวดทำนองสวดดีสังเวย ดังนี้

๓.๒.๓.๑ บทสวดทำนองสรภัญญะ ในที่นี้เป็นบทสวดที่แต่งด้วยอินทรวีเชียรฉันท ๑๑ มีเนื้อความบูชาและอัญเชิญเทพเจ้าอัคนีโปรดเป็นทูตสวรรค์นำสาจากมนุษย์ไปแจ้งแก่เทวดาทั้งหลาย ดังความว่า

๑ อ้อองค์พระอัคนี	วรศรีประภาไส.	(อินทรวีเชียร, ๑๑.)
เปนเอกอุตมใน	หุตะกิจพะลีการ	
๑ ข้าขอประณตองค์	สุระทั้งณตริสถาน	
ทุกภาคพิเศษมาน	มนะมุงณการยัญ	
๑ หนึ่งในคือสุริย์แจ่ม	สุจรัสณภุมสวรค์	
ส่องโลกมนุษย์น-	ทะนะอุระอุกาย	
๑ ที่สองประภาปรา-	กะภูเณนะภาพราย	
คือวิซซุโชติฉาย	รุจิแลบณเมฆา	
๑ ที่สามก็คือไฟ	นระก่อณเคหา	
เพื่อกอบสุภักษา	และประกอบพะลีพูน	
๑ องค์นี้และได้เชอญ	พระเสด็จณแทนภุณท์	
ด้วยพร้อมมะโนมูล	จะกระทำหุตาการ	
๑ อ้อองค์พระทรงเมษ	สุรเดชตระการณาน	
โปรดเอื้อและเออาการ	ธุระด้วยสุไมตรี	
๑ ยามเริ่มพะลีการ-	มะสุยัญญะการนี้	
จงสิทธิด้วยดี	ตุจะข้าทำนูลวอน	
๑ ช่วยนำพะจีถึง	สุระเทพณอัมพร	
มารับพะลีกร	ตนได้ผจงสรรพฯ	

(มัทนะพาธา หน้า ๗๗-๗๘)

การสวดบทประพันธ์ข้างต้นนี้จะใช้ทำนองสรภัญญะ หมายถึงการสวดที่มีท่วงทำนองแบบสวดมนต์ ซึ่งการสวดบทประพันธ์ด้วยท่วงทำนองดังกล่าว ทั้งเนื้อหาและทำนองอันนุ่มนวลจะช่วยให้ผู้อ่านถึงเทพเจ้าอัคนีผู้มีบุญคุณต่อมนุษย์ เป็นผู้สร้างความสว่าง ความอบอุ่น และให้ไฟเพื่อใช้ประโยชน์ด้านต่าง ๆ เป็นผู้อยู่ในฐานะที่มนุษย์ต้องเคารพนบถอย่างมาก

๓.๒.๓.๒ บทสวดทำนองสวดดีสังเวย ในที่นี้เป็นบทสวดที่แต่งด้วยวสันตดิถีฉันท ๑๔ มีเนื้อความกล่าวถึงหญิงชายที่มีความรักต่อกันและแต่งงานกันถูกต้องตามประเพณี ไม่ทำให้งศ์ตระกูลเสื่อมเสีย หญิงชายคู่นั้นจะได้รับความเจริญ เทวดาจะอำนวยพรและประทานบุตรสืบสกุล ขอเทวดาโปรดให้ชัยเสนและมัทนาเจริญด้วยอายุ วรรณ สุข พล และทรัพย์ศฤงคาร ดังความว่า

๑) อ้าหญิงและชายฤดีสมัค	มะนะร่วมสินเหา	(วสันตดิถีฉ, ๑๔.)
พร้อมจิตผสมสมะระมา	อภิเชกะสมรส	
๑) เหมือนหนึ่งประมาญสระริระอีก	มะนะรวมก็ยงยศ	
ยงศักดิ์เกียรติคุณะหมด	เพราะผสมกำลังกัน	
๑) ผู้ใดสมัคสมะระสม-	ระสระร่วมมะโนฉันท	
ปวงไทสุเทวะมรุตสร-	พะอำนวยพระพรพูน	
๑) หญิงชายกระทำวิวิว-	หะสิมุงผดุงกุล	
วงศาคณาณะประยูร	บมิเสื่อมมิตรามหาย	
๑) เทวาประสิทธิวิบุตร์	และธิดาประดุจหมาย	
ให้ทรงและสืบสะกุละสาย	สุวะพันธุพีชงาม	
๑) ขอทวยสุเทวะสุรฤท-	ธิมะหิทธิเรืองราม	
โปรดช่วยบำรุงวรวิสาม-	ปะติอิกพระชายา	
๑) ให้ทรงเจริญสิริสุวต-	ถิพิพัตตะนาอา-	
ยววรรณะสุขพะละและสา-	ระวิสุทธิศฤงคาร	
๑) ขอพรประสิทธิวิมิชาติ	ณพระราชาสมภาร	
อีกเทวียงค์อระวิศาล	สิริสิทธิภีโยฯ	

(มัทนะพาธา หน้า ๘๒-๘๓)

บทประพันธ์นี้แต่งด้วยวสันตดิถีฉันท ๑๔ สำหรับใช้สวดทำนองสวดดีสังเวยหรือดุขฎีสังเวย ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏวรรณกรรมชื่อ “คำฉันทดุขฎีสังเวย ของขุนเทพกระวี” มีลักษณะเป็นคำฉันทที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้อ่านในพระราชพิธีชุกรม (กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. ๒๕๔๕: ๔๗) ต่อมาจึงมีคำฉันทดุขฎีสังเวยสำนวนอื่นเกิดขึ้นตามมา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีคำฉันทดุขฎีสังเวยที่ใช้สรรเสริญสิ่งที่มีความสำคัญอื่น ๆ ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีชุกรม เช่น ฉันทสรรเสริญพระมหามณีนรัตนปฏิมากร ฉันทสังเวยพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ฉันทสังเวยพระที่นั่งบางปะอิน ฉันทสังเวยกลองวิณัจฉัยเกรี เป็นต้น ดังนั้นคำฉันทดุขฎีสังเวยจึงใช้แต่งคำประพันธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการอ่านบูชาสรรเสริญสิ่งที่มีความสำคัญและสูงส่งยิ่ง

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธานี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์วสันตดิถีฉันท ๑๔ โดยมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการชัยเสนและมัทนา สำหรับใช้สวดทำนอง

ดุซงึ่สังเวในฉาที่ทั้งสองเดินประทักษิณรอบกองไฟและพระฤๅษี ๓ รอบ ซึ่งการประยูกต์เอาคำประพันธ์มาใช้ในบทละครดังกล่าวช่วยสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดขึ้นในตอนประกอบพิธีกรรม จึงนับเป็นการสร้างสรรค์ที่น่าสนใจ

๓.๒.๔ บทพากย์ บทพากย์หรือคำพากย์เป็นส่วนประกอบสำคัญของการแสดงโขนและหนังใหญ่ ตัวโขนในสมัยโบราณต้องสวมหัวโขนทุกตัว (ยกเว้นตัวตลก) ไม่สามารถพูดและร้องได้ จึงต้องมีผู้ทำหน้าที่พากย์และเจรจาแทน คำพากย์จะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานี ๑๑ และกาพย์ฉบัง ๑๖ เมื่อพากย์จบไปบทหนึ่ง ๆ ตะโพนจะต้องตีรับ ทำให้กลองทัดตีตาม แล้วคนแสดงภายในโรงก็ร้องรับด้วยคำว่า “เพี้ย” (ชนิต อยู่โพธิ์. ๒๕๐๘: ๑๙๒-๑๙๕)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดัดแปลงนำทำนองพากย์มาใช้เป็นทำนองสวดของนักสวด ๔ คน แต่ยังคงเรียกว่า “บทพากย์” ในตอนกระทำพิธีอภิเษกสมรส ซึ่งบทพากย์มีเนื้อความกล่าวถึงชัยเสนว่าเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่ มีความเชี่ยวชาญในศาสตร์ต่าง ๆ และมีรูปงาม ขณะนี้จะอภิเษกสมรสกับมัทนาผู้อุดมด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัตินี้ จึงขอให้เทพดาโปรดประทานพรให้แก่คนทั้งสองด้วย คำประพันธ์ตอนนี้นักสวดจะสวดด้วยทำนองพากย์ว่า

๑ อ้าทวยเทพฟังคำเชอญ	แล้วโปรดอย่าเมิน	(ฉบบง, ๑๖.)
มะโนจน้อมพร้อมกัน		
๑ ฟังคำข้าทูลเทว	ผู้ทรงมหันต์	
มหิทธิเดชเกรียงไกร		
๑ ด้วยองค์สมเด็จพระจอมไ-	ศุรรยาธิปัตย์	
ดำรงซึ่งรัฐหัตดิน		
๑ ทรงนามชัยเสนริน-	ทะราชเรืองศีล-	
ปะศาสตระเชี่ยวชาญ		
๑ แจ้งเจนไตรเทพพิศาล	อีกทั้งปฺราณ	
คัมภีร์ก็รู้ตามควร		
๑ อีกว่องไวในกระบวน	อาวุธถึถ้วน	
ทุกอย่างในทางยุทธกล		
๑ สันทัดอัศวะโกศล	พระรูปวิมล	
สิริโสภาคย์สรรพางค์		
๑ พระคุณสมบัตืสำอาจ	รูปสมบัติส้าง	
และโภคสมบัติบุรณ		
๑ เทวานุเคราะห์เกื้อกูล	แก่นะเรนทร์สุร	

จังหวัดสกลนคร

● สิ่งทรมานใด ๆ ไปมี มากล้นเกินที่

พระองค์สมเด็จพระญาณ

๑๑๑ บัดนี้พระหฤทัยท่าน เมตตานางคราญ

วิสุทธิศักดิ์โสภา

๑) อันมีนามะโรยยา ว่ามะทะนา

พิเศษสู่ลักษณะฉนวนวล

๕ ทวทงสรพวงคันางยวล เนตรขมอิกชวน

ให้ฟังและเพลินเจริญใจ

๑ มรรยาทเรียบร้อยและใคร ยลชมורתไทย

ว่าแสนประเสริฐเลิศดี

๑๑. สมควรเพิกถอนหรือไม่

สมมติเทพรังสรรค์

● พระงามนางงามสมกัน ทั้งคุณอนันต์

อเนกะเท่าทั้งสอง

● ข้าขอทวยเทพทั้งผอง พร้อมกันปรองดอง

ประธานพระพรเพิ่มศรี

๑ แต่ราชาธิปไตย อีกองค์เทวี

วิสุทธิคุณสมรส

๑๐๖ บัดนี้องค์พระดาบส จะถวายรด

อุทกประกอบคาถา

● อีกเฉลิมพระพักรา เพิ่มมังคะลา

วิธีการณกิจพิธี

๑ ขอบใจสององค์ทรงศรี ศุภะสวัสดิ์

ครองคู่กันอยู่จีระกาล ฯ

(มัทนะพาธา หน้า ๗๙-๘๑)

บทพากย์หรือคำพากย์นี้เป็นศิลปะโบราณอีกอย่างหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงมาไว้ในบทละครพูด เพื่อใช้บรรยายระหว่างที่กาละทรตินกระทำพิธีพลีไฟ รดน้ำสังข์และเจิมคู่บ่าวสาว ซึ่งบทพากย์ส่งเสริมให้การกระทำพิธีมีบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์และเป็นสิริมงคล

๓.๒.๕ เพลงหน้าพาทย์ หมายถึงเพลงปี่พาทย์ที่มีทำนองและลักษณะการบรรเลงตายตัว เป็นเพลงชั้นสูงทางดุริยางคศิลป์ ใช้บรรเลงประกอบกิริยาของมนุษย์ สัตว์ สิ่งของ วัตถุ หรือธรรมชาติ (สุรพล วิรุฬห์รักษ์. ๒๕๔๓: ๑๔๕) ในการแสดงโขนและละคร ผู้แสดงต้องเต้นต้องรำไปตามจังหวะและทำนองของเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งแต่ละเพลงมีความหมายและจังหวะทำนองเป็นแบบอย่างต่างกัน (ธนิต อยู่โพธิ์. ๒๕๐๘: ๒๓๒-๒๓๓)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาซึ่งเป็นบทละครพูด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกำหนดเพลงหน้าพาทย์ไว้ในบางแห่งเพื่อช่วยการดำเนินเรื่อง แต่ตัวละครไม่ต้องเต้นหรือรำ เนื่องจากเป็นบทละครพูด ไม่ใช่บทละครรำ เพลงหน้าพาทย์ที่กำหนดไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามี ๑๖ เพลง ดังนี้

๑. เพลงโหมโรง	๙. เพลงรัวฉิ่ง
๒. เพลงเหาะ	๑๐. เพลงพระยาเดิร
๓. เพลงนางนาค	๑๑. เพลงพระยาโศก
๔. เพลงลา	๑๒. เพลงตระเชิญ
๕. เพลงสาธุการ	๑๓. เพลงกลองโยน
๖. เพลงตระสันนิบาต	๑๔. เพลงเร็ว
๗. เพลงรัว	๑๕. เพลงคูกพาทย์
๘. เพลงโอด	๑๖. เพลงเชิด

เพลงหน้าพาทย์ทั้ง ๑๖ เพลงกำหนดไว้เพื่อช่วยการดำเนินเรื่องโดยตัวละครไม่ต้องเต้นหรือรำ แต่ยังคงความหมายของเพลงไว้ตามเดิม เช่น

เพลงคูกพาทย์ เป็นเพลงหน้าพาทย์ที่แสดงมหิทธีฤทธิ์ จังหวะของเพลงมีซ้ำมีเร็ว มีรุกเร้าเป็นตอน ๆ ทำนองเพลงกระตุ้นให้บังเกิดอารมณ์รู้สึกเสมือนว่าอากาศในขณะนั้นวิปริตประกอบด้วยเสียงฟ้าคำรามร้องและฟุ้งแสงแปลบปลาบ มีพายุปั่นป่วนผงคลีมีตลุม โลกธาตุแปรปรวนอย่างน่าสะพรึงกลัว เมื่อบรรเลงประกอบเข้ากับตัวรำ ก็ยิ่งกระตุ้นความรู้สึกให้แลเห็นเป็นว่าตัวรำนั้นมีฤทธิ์มีอำนาจอย่างมหึมา หน้าโขนที่สวมก็ดูประหนึ่งเปลี่ยนแปลงให้เห็นเป็นหน้าครันคร้ามขึ้นได้อย่างมหัศจรรย์ (ธนิต อยู่โพธิ์. ๒๕๐๘: ๒๓๕-๒๓๖)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเพลงคูกพาทย์มากำหนดไว้ตอนสุเทษณ์สำแดงอิทธิฤทธิ์สาปมัทนาเป็นดอกกุหลาบ โดยทรงพระราชนิพนธ์คำอธิบายเกี่ยวกับวิธีการแสดงไว้ในวงเล็บ ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>		
<u>สุเทษณ์.</u>	นางมัทนา	จูดิยานาน
	จงมะละฐาน	สุระแมนสวรรค์,
	ไปเถอะกำเนิด	ณ หิมาวัน

ดังดูล้น

วชิสาปไว้ !

(พิณพาทย์ทำเพลงคูกพาทย์. สุเทศน์เพลงฤทธิ์, ฟ้าแลบแวววาบตลอดเพลง. พอถึง
ร่ำท้าย มัทนาร้องกรีดและล้มลงกับพื้น.)

(ปิดม่าน.)

เพลงโอด เป็นหน้าพาทย์สำหรับประกอบกริยาร้องให้หรือตาย นักปราชญ์ทางดนตรี
ได้นำเอาระยะลุ่ม ๆ ดอน ๆ ของกิริยาสะอึกสะอื้นเข้ามาบรรจุไว้ในเพลง และแต่งทำนองเข้า
ประกอบให้เหมาะสม ซึ่งจะฟังได้จากวิธีตีกลองประจำเพลงโอด (ธนิต อยู่โพธิ์. ๒๕๐๘: ๒๓๖.)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเพลงโอดมาประกอบในพระราชนิพนธ์
บทละครเรื่องมัทนะพาธา ตอนปริยัมเวทาร้องให้สะอึกสะอื้น หลังจากที่มีทนาจากไปกลายเป็นดอก
กุหลาบ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

ปริยัมเวทา. ชะชะพระมัจจุฤกระไร

หทัยพาล, (ปิยวาท, ๑๒.)

กิดนุนี้ลิมิประหาร,

ประหารพระแม่.

ทุชะระทมกะมลเปลี่ยน

จะเหลียวจะแล

กับประสพสุขะณแด,

จะพึงใดใคร?

พระปิยะมาตุระดั้น

ณ สรรคะใด

ดุนจะขอจะริกะไป

ณกาละนี้ !

(พิณพาทย์ทำเพลงโอด: ปริยัมเวทาร้องให้สะอึกสะอื้น. พอจบหน้าพาทย์ก็พอพระ
กาละทรงคืนเดิรนำเสด็จท้าวชัยเสนออกมาทางซ้าย; นันทวรรธนะ, โสมะทัต, และนายทหารตาม
ออกมาด้วย. ในชั้นต้นผู้ที่มาใหม่ยังไม่มีใครเห็นต้นกุหลาบ.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๒-๑๓๓)

เพลงตระสันนิบาต เป็นเพลงหน้าพาทย์ใช้ในการชุมนุมเพื่อกระทำพิธีสำคัญ ๆ
ต่าง ๆ (สุรพล วิรพหิรัญ. ๒๕๔๓: ๑๔๘)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดเพลงตระสันนิบาตไว้ในตอน
มายาวินบุชาพระพิฆเนศวรและพระนารายณ์ในการกระทำพิธีสะกดเรียกมัทนา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

มายาวิน. อ้าสองเทเวศร์ โปรดเกศข้าบาท ทรงฟังซึ่งวาท ที่กราบทูลเชอญ,

โปรดช่วยดลใจ ทรามวัยให้เพลิน จนลืมขวยเขิน แล้วรีบเร็วมา.

ด้วยเดชเทพไท้ ทรามวัยรูปงาม จงได้ทราบความ ข้าขอนั้น,

แม็คิดขัดขืน ผีนมนตร์คาถา ขอให้หนิรา เข้าสึงถึงใจ

มาเถิดนางมา อย่าช้าเชื่องช้าอัย ตูข้านี้คอย ต้อนรับทรมวย,
 อำนาจโศภา อย่าช้ามาไว ตูข้าสั่งให้ โฉมตริบริวาร.
 โฉมยงอย่าขัด รีบรัดมาเถิด ขึ้นขัดคงเกิด ในทรงเร้าร้อน
 มาเร็วบัดนี้ รีบลีลาจร มาเร็วบังอร ข้าเรียกนางมา.

(มายาวินประนมมือและนั่งบริกรรม. พินพาทยทำเพลงตระสันนิบาต. ทุก ๆ คนตั้งตาคอยมองดู. พอถึงร้วทำยตระ มัทนาเดิรออกมา, ตาจ้องเบ่งไม่แลดูใครและกิริยาอาการเป็นอย่างคนที่ยังหลับอยู่, และพูดหรือแสดงกิริยาอย่างคนที่ฝัน สุเทศน์ลูกจากปลั่งกลังลงมาต้อนรับด้วยความยินดี, แต่ครั้นเห็นมัทนาจ้งงอยู่ไม่ยืมแย้มก็ซังก, แล้วหันไปพูดกับมายาวิน.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

จากตัวอย่างจะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเพลงหน้าพาทย์ซึ่งใช้ในบทธละครรำและโขนมาประยุกต์ใช้กับบทธละครพูดคำฉันท์ของพระองค์ โดยที่ตัวละครไม่ต้องเต้นหรือรำอย่างโขนและละครรำ เพียงแต่ทำกิริยาตามบทบาทของตัวละคร ซึ่งการกำหนดเพลงหน้าพาทย์ไว้ในที่ต่าง ๆ ของบทธละครพูดนั้นช่วยให้การดำเนินเรื่องจากเหตุการณ์หนึ่งไปยังอีกเหตุการณ์หนึ่งมีความต่อเนื่องกัน และการกำหนดเพลงก็ได้คงความหมายของเพลงตามที่นักปราชญ์โบราณด้านดนตรีได้สร้างสรรค์ไว้

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทธละครพูดคำฉันท์ ๕ องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระทัยที่จะทรงสร้างสรรค์บทธละครให้มีความแปลกใหม่ ไม่ทรงยึดติดกับรูปแบบของละครที่มีมาก่อนนั้น โดยส่วนประกอบของบทธละครได้ประยุกต์ศิลปะแบบต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่เข้าไว้ด้วยกัน ประกอบด้วยบทสนทนา บทร้อง บทสวด บทพากย์ และมีการกำหนดเพลงหน้าพาทย์ ซึ่งทำให้พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทธละครที่มีลักษณะไม่ซ้ำกับบทธละครเรื่องใด ทำให้การถ่ายทอดเรื่องราว แนวคิด คติธรรมต่าง ๆ เป็นไปอย่างลึกซึ้งน่าประทับใจ

๓.๓ ลักษณะของเรื่อง

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นวรรณกรรมประเภทบทธละครที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงนำเนื้อหาของบทธละครมาจากที่ใด มีข้อความปรากฏในพระราชนิพนธ์คำนำว่า “...ละคอนเรื่องนี้ไม่ใช่ได้เนื้อเรื่องหรือตัดตอนมาจากแห่งใด ๆ เลย, จึงขอบอกไว้ให้ผู้อ่านทราบเพื่อไม่ต้องเสียเวลาไปเที่ยวค้นหาเรื่องนี้ในหนังสือโบราณใด ๆ. แก่นแห่งเรื่องนี้, ได้เคยมีติดอยู่ในใจของข้าพเจ้ามาช้านานแล้ว...”^๑

^๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๔๘). มัทนะพาธา หรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ.

พระราชนิพนธ์มีแก่นหรือแนวคิดหลักว่า ความรักเป็นเครื่องผูกพันที่ก่อให้เกิดทุกข์ อันเป็นแนวคิดทางพระพุทธศาสนา และมีลักษณะของบทละครบางประการคล้ายคลึงวรรณคดีการละครของสันสกฤตในประเทศอินเดียซึ่งนิยมนับถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เนื้อเรื่องมีความเชื่อทางไสยศาสตร์ปะปนอยู่ด้วย ลักษณะของเรื่องจึงมีบรรยากาศแบบอินเดียแต่สะท้อนปรัชญาในศาสนาพุทธ นอกจากนี้ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงสอดแทรกแนวคิดอื่นอันมีสาระประโยชน์เพิ่มเติมไว้ด้วย

๓.๓.๑ เนื้อเรื่อง

มัทนานางฟ้ารูปงาม สุเทศน์เทพบุตรวิงวอนขอความรักจากนางแตงโมยินดี จึงถูกสาปให้จุติเป็นดอกกุหลาบยังโลกมนุษย์ พอถึงวันเพ็ญนางจะกลายร่างเป็นหญิงนาน ๑ วัน ๑ คืน หากนางเกิดความรักต่อชาย นางจะพ้นคำสาปไม่ต้องกลายเป็นดอกกุหลาบแต่จะต้องประสบกับความทุกข์อันเกิดจากความรัก พระฤๅษีกาละธรคินมาพบดอกกุหลาบอยู่ในป่า เกรงว่านางจะได้รับความลำบาก จึงกล่าวชวนดอกกุหลาบไปอยู่ ณ สวนข้างอาศรม ชัยเสนกษัตริย์แห่งกรุงหัสตินาปุระเสด็จประพาสป่า ได้เห็นมัทนาขณะอยู่รับใช้กาละธรคินและเกิดจิตปฏิพัทธ์ต่อนาง ส่วนนางก็มีจิตหวั่นไหวเนื่องด้วยความรัก กาละธรคินกระทำพิธีสมรสให้คนทั้งสอง จากนั้นมัทนาได้ติดตามชัยเสนไปอยู่ในวัง จันเทิมเหสีของชัยเสนหึงหวงจึงส่งข่าวไปทูลท้าวมคธพระบิดาให้ยกทัพมาโจมตี ต่อมาวางกลอุบายใส่ร้ายว่ามัทนาทำเสน่ห์อาถรรพ์และเป็นชู้กับศุภางค์ทหารคนสนิทของชัยเสน ชัยเสนหลงเชื่อจึงสั่งให้นำตัวศุภางค์และมัทนาไปประหารชีวิต แต่อำมาตย์สงสารไม่ได้ฆ่าฟัน ศุภางค์แอบกลับเข้าไปรบในกองทัพและถูกศัตรูฆ่าตาย ส่วนมัทนากลับไปยังอาศรม ต่อมาพราหมณ์ผู้ทำเสน่ห์ขอเข้าเฝ้าและสารภาพว่าเป็นแผนของจันเที ชัยเสนเสียใจมากจึงรีบไปตามมัทนา ฝ่ายมัทนาได้ทำพิธีบูชาสุเทศน์วิงวอนขอให้ช่วยนางพ้นจากความทุกข์ สุเทศน์เสนอจะช่วยด้วยการรับนางไปเป็นชายาแต่นางปฏิเสธ สุเทศน์จึงสาปมัทนาให้กลายเป็นดอกกุหลาบชั่วนิรันดร์

๓.๓.๒ การดำเนินเรื่อง

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดคำฉันท์ ๕ องค์ แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคสวรรค์และภาคบนดิน เหตุการณ์ในเรื่องได้ดำเนินไป ดังนี้

ภาคสวรรค์

องค์ที่ ๑ เริ่มเรื่องด้วยบทระบำซึ่งเป็นบทขับร้องและรำของหมู่คนธรรพ์ มีเนื้อหาสรรเสริญและถวายพระพรสุเทศน์เทพบุตรตัวละครสำคัญ บทขับร้องเล่าความเป็นมาของตัวละครในชาติปางก่อนสุเทศน์เกิดเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นปัญจาลและบำเพ็ญตบะจนได้มาอุบัติในแดนสวรรค์ ดังความว่า

พระองค์ทรงมีคุณ
บำเพ็ญในอดี-

กะตะบุญบารมี (ยานี, ๑๑.)
ทะกาลดลผลไพบูลย์

ชาติก่อนเป็นสุกษัตร์	เถลิงรัฐราชิสริย์
ในวงศะประยูร	สุระแมนแคว้นปัญจาล
ทรงธรรมล้ำมนุษย์	ฤทธิรุทรมหาศาล
บำเพ็ญพะลีการ	ทุกอย่างงามตามวิสัย
ครั้นถึงเวลาควร	ภูมิศวรจากไฟท
เสด็จสุราลัย	เสวยสุขในแดนสรวง

(มัทนะพาธา หน้า ๓-๔)

จากนั้นจึงดำเนินเรื่องโดยเผยให้เห็นปมปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ก่อนแล้วแต่เผยเพียงบางส่วน รายละเอียดถูกเก็บงำไว้เพื่อให้ติดตาม กล่าวคือสุเทษณ์สนทนากับจิตรเสนผู้เป็นบริวาร คำพูดของสุเทษณ์แสดงความคับข้องใจที่ไม่สมหวังในบางสิ่ง ดังนี้

สุเทษณ์ เช่นนั้นทำไม พวกมึงมาให้ พรกษัตน์, (สุรางคณา, ๒๘.)
 ว่าประสงค์ใด ให้สมฤดี? มึงรู้ยู่นี้ ว่าภูเศร่าจิต
 เพราะไม่ได้สม จิตที่ไผ่ชม, อกรรมเหืองนิตย.

(มัทนะพาธา หน้า ๔)

จิตรเสนรู้ความในใจของผู้เป็นนาย จึงเรียกเหล่านางอัปสรออกมาร้องและรำเพื่อสร้างความบันเทิงใจ บทขับร้องบอกว่าสุเทษณ์เป็นเทพผู้ทรงพรหมวิหาร ๔ คือ มีเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งก่อนนั้นได้กล่าวมาแล้วครั้งหนึ่งว่าสุเทษณ์เดิมเป็นกษัตริย์ผู้บำเพ็ญตบะจนได้มาอุบัติในแดนสวรรค์ แสดงว่าสุเทษณ์เป็นเทพผู้ทรงคุณธรรมองค์หนึ่ง บทร้องของอัปสรมีว่า

อันพระเมตตาเนื่องนอง	ประดุจละออง	(ฉบบง, ๑๖.)
วระคุณระรินรวเย็น		
พระกรุณาแนเห็น	ดิประดุจเป็น	
วายุรำเพยเซยใจ		
พระมุทิตาแนไว้ใน	ข้าบาทจึงได้	
มานะเป็นนิจในงาน		
พระอุเบกขาสมาน	จิตให้เบิกบาน	
บ่เสื่อมบ่สูญภักดี		

(มัทนะพาธา หน้า ๕)

ต่อมาความทุกข์ใจของสุเทษณ์ที่ถูกปิดบังไว้ได้รับการเปิดเผยทั้งหมด ซึ่งมีสาเหตุมาจากความขัดแย้งระหว่างสุเทษณ์กับนางฟ้าชื่อ มัทนา สุเทษณ์รักมัทนาแต่มัทนาไม่รักตอบ ความ

ขัดแย้งดังกล่าวยังไม่ถึงขั้นรุนแรงและเพิ่งเริ่มเกิดขึ้นได้ไม่นาน แต่เป็นจุดที่ก่อให้เกิดเรื่องราวต่าง ๆ ตามมามาก ความขัดแย้งนี้ถูกเผยด้วยคำพูดของสุเทษณ์ว่า

สุเทษณ์. จริงอยู่นะเจ้าเอ๋ย นางใดจนแค้นการ เว้นเดียวก็แต่โฉม ผู้เลิศสุรางค์มี	ผิจะเขยสมัคสมาน (อินทวงศ์, ๑๒.) ก็จะสิทธิสมฤดี, มะทะนาวิสุทธิศรี วรรูปวิเลขวิไลย.

(มัทนะพาธา หน้า ๖)

สุเทษณ์พยายามแก้ไขปัญหาความไม่สมหวังในรักของตนโดยการใช้จิตระรอบรื้อารอีกผู้หนึ่งไปวาดรูปหญิงงามทั่วจักรวาลมาให้ชม แต่ไม่มีนางใดที่สุเทษณ์พึงใจไปกว่ามัทนา การแก้ไขปัญหาคั้งที่สองเริ่มขึ้นแต่กลับทำให้ปัญหาที่มีอยู่แล้วมากยิ่งขึ้น สุเทษณ์สั่งให้มายาวินใช้เวทมนตร์สะกดเรียกมัทนามา ก่อนที่มายาวินจะใช้เวทมนตร์ มายาวินได้เล่าความสัมพันธ์ในชาติอดีตระหว่างสุเทษณ์กับมัทนา ทำให้ทราบสาเหตุที่มัทนาไม่พึงใจสุเทษณ์ และสุเทษณ์ไม่มีทางที่จะสมหวังในรัก แต่ทั้งหมดไม่อาจช่วยให้สุเทษณ์หักห้ามความรักได้ ยังยืนยันที่จะเรียกนางมา

ความตึงเครียดเพิ่มขึ้นเมื่อมัทนาปฏิเสธความรักของสุเทษณ์ ทำให้สุเทษณ์โกรธและแก้ปัญหาด้วยวิธีรุนแรงโดยการสาปมัทนาให้จุติเป็นดอกกุหลาบในโลกมนุษย์โดยมีเงื่อนไขดังนี้

สุเทษณ์. ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์. ณตัวกูผู้แรงหาญ กุสาปมัทนานางคราญ ไปจากสุราลัยเลิด, สู่แดนมนุษย์และเกิด อันเรียกว่ากุพะกะ, ให้เป็นเช่นนั้นกว่าจะ ระอุเพราะรักกริ่งเชิญ. ทุกเดือนเมื่อถึงวันเพ็ญ มนุษย์อยู่กำหนดมี เพียงหนึ่งทิวาราตรี, ความรักบุรุษเมื่อใด, เมื่อนั้นแหละให้ทรมวย บคีนกลับเป็นบุปผา. หากรักชายแล้วมัทนา ภริมย์เพราะเลิดร้างรัก,	อันประมวณมี (ฉบงง, ๑๖.) ให้จุติผ่าน เปนมาลีเลิด รู้สึกอูระ ให้นางนี้ไปน แต่หากนางมี คงรูปอยู่ไซ้ บมีสุขา-

และนางเปนทุกข์ยิ่งหนัก จนเหลือที่จัก
อดทนอยู่อีกต่อไป,

(มัทนะพาธา หน้า ๒๙)

ภาคบนดิน

องค์ที่ ๒

ตอนที่ ๑ ในกลางหิมะวัน มัทนาจุติบนโลกมนุษย์และประสบปัญหาประการแรกคือ ความยากลำบากในการดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางป่าเขา เพราะต้องมีสภาพเป็นดอกไม้สลับกับการ เป็นมนุษย์ เป็นเหตุให้พระฤๅษีกาละทรศินผู้เล็งญาณทราบความเป็นมาของดอกกุหลาบต้อง ช่วยเหลือด้วยการเชิญไปอยู่ ณ บริเวณอาศรม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของมัทนา ความปรารถนาดีของกาละทรศินและการตัดสินใจยินยอมของมัทนาคือพาชีวิตของมัทนาไปสู่ปัญหาและอุปสรรคที่หนักขึ้น

ตอนที่ ๒ ทางเค็ดในดง ชัยเสนกษัตริย์แห่งกรุงหัสตินาปุระเสด็จประพาสป่าล่าสัตว์ ชัยเสนตามกวางมาจนใกล้บริเวณอาศรม และกวางเป็นสื่อให้ชัยเสนได้พบกับมัทนา

ตอนที่ ๓ ลานหน้าอาศรมของพระกาละทรศิน ชัยเสนเห็นมัทนาและพอใจนาง คำพูดของศุภางค์ทหารเอกแสดงความวิตกว่า ต่อไปมัทนาอาจต้องประสบปัญหาอันใหญ่หลวง แต่ก็มีได้บอกให้ใครทราบดังนี้

ศุภางค์กล่าวกับโสมะทัต ถึงชัยเสนและมัทนาว่า

ศุภางค์.	ท่านเปนซึ่งเผ่าพันธุ์	ธูพระจันทะเรื่องศรี,	(สาลินี, ๑๑.)
	หากเห็นซึ่งเทวี	ธก็คงจะโปรดปราน;	
	แต่หากนางเปนบาท	บริจาริกาท่าน,	
	ข้าเกรงคงเกิดการ	ทุมะนัสสะแน่นอน.	

(มัทนะพาธา หน้า ๔๘)

และศุภางค์รำพึงว่า

ศุภางค์.	นึกน่านาถจิต	ก็จะคิดประการใด (อินทะวิเชียร, ๑๑.)
	นึกแล้วจะทรมวย	ฤก็ควรกะทรงศักดิ์
	นึกเล่าก็สงสาร	วนิตายุพาพัคตร์
	นึกถึงจะต้องหนัก	อุระแนละนงคราญ

(มัทนะพาธา หน้า ๕๓)

องค์ที่ ๓ ลานหน้าอาศรมของพระกาละทรรคิน ชัยเสนและมัทนาเกิดความรู้สึกรักต่อกัน มีภาวะจิตที่ปราศจากความสงบ มีความกระสับกระส่าย ทุนทुरายใจ ประารถนาที่จะได้อยู่ใกล้ชิดกับผู้ที่ตนรัก ตัวอย่าง

ชัยเสนรู้สึกทุกข์เพราะความรักกรมเราในใจ โดยรำพึงรำพันว่า

<u>ชัยเสน.</u>	พิศโฉมและฟังเสียง โธนนจะหลับไหล ขึ้นนอนก็ร้อนร่ำ หากขึ้นจะนอนเฉย	ละก็เพียงจะขาดใจ, (อินทวิเชียร, ๑๑.) ถุนั้นะอกเอ๋ย! ฤดีเฝ้าคะนึ่งเซย, อุระอาจะฟังกิน.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

มัทนาทุนทुरายใจเพราะปรารถนาจะได้อยู่รับใช้ชัยเสน นางคร่ำครวญว่า

<u>มัทนา.</u>	โธนิกขึ้นมาแล้ว พอหมดคีนนี้ไซร้ เออทำฉันใดดี อยู่ต่อไม่ลีลาศ หากว่าไม่ได้เปน คงกล้าแลพาที ให้คงแรมอยู่อีก แลหากว่าทูลวอน	ละก็แทบจะร้องไห้, (อินทวส, ๑๒.) ก็จะชวดละโอกาส. นะจะให้พระทรงราชย์, จระจากณที่นี้? ยุวพรหมะจारी, พะทูลพระภุชสร, ณประเทศะนี้ก่อน; พระก็อาจะเตารู้

(มัทนะพาธา หน้า ๕๗)

ชัยเสนแอบฟังถ้อยคำรำพันความในใจของมัทนา ทำให้ทราบวามัทนามีความรักต่อพระองค์เช่นเดียวกับที่พระองค์มีความรักต่อนาง ตอนนี้เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญซึ่งนำพาชีวิตของมัทนาไปเผชิญกับอุปสรรคอันยากลำบากยิ่ง

มัทนาไม่ได้พยายามหลีกเลี่ยงให้พ้นจากห่วงแห่งความรัก นางยินดีที่จะถวายเป็นภรรยาของชัยเสนด้วยความจงรักภักดี ทั้งที่รู้ว่าการเป็นภริยามีหึงหวงอื่นอยู่แล้วมากมาย การดำเนินเรื่องต่อจากนี้เป็นพิธีอภิเษกสมรสระหว่างชัยเสนกับมัทนาซึ่งกล่าวไว้อย่างเป็นขั้นตอน

องค์ที่ ๔

ตอนที่ ๑ สวนหลวงข้างพระราชวัง, ในกรุงหัสตินาปุระ หลังพิธีอภิเษกสมรส มัทนาติดตามชัยเสนมาอยู่ที่สวนหลวงข้างพระราชวัง ชัยเสนยังมิได้กลับเข้าไปยังพระราชฐานชั้นในตั้งแต่กลับจากการประพาส เมื่อจันท์มีเหตุของชัยเสนใช้นางอราลีข้าหลวงมาสืบความ แต่ศุภางค์มาพบอราลีเสียก่อนและโต้เถียงกัน ปริยัมวะทนางำนัลของชัยเสนเข้ามาช่วยแก้ไขสถานการณ์ อราลียอมจากไป การสนทนาระหว่างปริยัมวะทากับศุภางค์ปูพื้นให้เห็นลักษณะนิสัยที่บกพร่องของจันท์ อันจะนำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างจันท์กับมัทนา ดังตัวอย่าง

<u>ปริยัมวะทา</u> . ดิฉันเห็นมะเหสี	ธกทราบและหิงส์หวง (ภุชคัปปะยาตร์, ๑๒.)
<u>ศุภางค์</u> . พระนางเธอก็โทษา	คะติ้มักจะครอบดวง
หะทัยอยู่และใครท้วง	ฤทักมักจะมีใหญ่

(มัทนะพาธา หน้า ๘๙-๙๐)

และอีกตอนหนึ่งศุภางค์พูดกับปริยัมวะทาเกี่ยวกับเหตุผลของการอภิเษกสมรสระหว่างชัยเสนกับจันท์ แต่เนื่องจากไม่ใช่เรื่องที่สมควรจะนำมาพูด ปริยัมวะทาจึงปราชัย จุดนี้ นอกจากจะค่อย ๆ เผยให้เห็นความสัมพันธ์ของทั้งสองที่ไม่ได้มีพื้นฐานมาจากความรักแล้ว ยังช่วยให้เกิดความสงสัยใคร่รู้ว่าเรื่องราวทั้งหมดเป็นอย่างไร ดังความว่า

<u>ศุภางค์</u> . ผิเลือกคู่เพราะเพ่งทาง	ประโยชน์เพียงณการเมือง
มิช้านานก็จำเคือง	ระคายจิตระคายตา!
<u>ปริยัมวะทา</u> . อ๊ะพี่ชายขยายเรื่อง	ฉนี้เครื่องจะเลยพา
พะหูโทษะพลันมา	กระทบกายมิบังควร

(มัทนะพาธา หน้า ๙๐)

ต่อมาเกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างชัยเสนกับจันท์ ทั้งสองโต้เถียงกันอย่างรุนแรง จันท์ไม่พอใจที่ชัยเสนไม่กลับเข้าไปยังพระราชฐานชั้นใน และยังให้ความสำคัญกับมัทนามากกว่านาง ฝ่ายชัยเสนก็ไม่พอใจที่จันท์ใช้ถ้อยคำประชดประชันและยังขู่ว่าหากท้าวมคธพระบิดาของนางทรงทราบก็อาจไม่พอพระทัย ชัยเสนโกรธจึงกล่าวถึงการอภิเษกสมรสระหว่างตนกับจันท์ว่าไม่ได้มีสาเหตุมาจากความรัก หากแต่เป็นเรื่องของการเมืองที่พระบิดาของทั้งสองได้ตกลงกัน ดังความว่า

<u>ชัยเสน</u> . มคธราชา กับพระบิดา สิทธานชอบกัน,	(สุรางคณา, ๒๘.)
จึงได้ตกลง สององค์กล่าวหมั้น ตัวเธอกับฉัน ไว้แต่ยังเยาว์;	
ใช้ฉันทะกาย ไปรักโฉมฉาย เองเมื่อไรเล่า,	
สองบิดาท่าน จัดการให้เรา, ฝ่ายฉันนี้เล่า กอบกะตัญญู	

จึงยอมตามท่าน และไปทำการ แต่งกับโฉมตรู,
และแต่นั้นไซ้ ก็ได้เลี้ยงดู สมควรแก่ผู้ เปนมहिษี.
ฉันจงใจรัก, และผินงลักษณ์ มีจิตไม่ตรี
คงจะไม่ต้อง ชุ่นหมองครานี้; ขอจงตริดี ก็คงแลเห็น.

(มัทนะพาธา หน้า ๙๕)

เมื่อชัยเสนพามัทนาจากไปโดยไม่สนใจจัดที่ นางจึงพยายามหาวิธีเพื่อให้ชัยเสนกลับมา
สนใจนางอีก ซึ่งทำให้มัทนาต้องประสบปัญหาในเวลาต่อมา

ตอนที่ ๒ รีมรรี๋ค่ายหลวง, ตำบลกุรุเกษตร. จัดที่ทำอุบายโดยการลอบส่งข่าว
ให้ท้าวมครพระบิดายกทัพมาโจมตีกรุงหัสตินาปุระ ขณะที่ชัยเสนออกบัญชาการรบก็ได้รับข่าว
ว่ามัทนากำลังประจวบ จึงวิตกและรีบกลับเข้าวังเพื่อเยี่ยมมัทนา

ตอนที่ ๓ สวนหลวงข้างพระราชวัง, ในกรุงหัสตินาปุระ. จัดที่ดำเนินอุบายต่อ
เพื่อแก้ปัญหของตน โดยร่วมมือกับนางข้าหลวงคนสนิทและพราหมณ์วิศวกรสร้างสถานการณ์ให้ชัย
เสนเข้าใจผิดว่า มัทนาใช้พราหมณ์วิศวกรทำเสน่ห์อาถรรพ์และเป็นชู้กับศุภางค์
มัทนาไม่มีโอกาสแก้ไขปัญหของตนเอง เมื่อชัยเสนสั่งประหารชีวิตมัทนากับศุภางค์และลงโทษผู้ที่
เกี่ยวข้อง ชัยเสนสั่งลงโทษว่า

<u>ชัยเสน.</u>	เหวียนันทิวรรณ จับศุภางค์มัด	เอาไปทันที,	(สุรางคณา, ๒๘.)
	แล้วฆ่ามันให้ บรรลัยคินนี้	คนคดอัปรีย์	มิควรอยู่นาน.
	ส่วนมะทะนา ก็อหังการ	ริเริ่มเหิมหาญ,	
	ขึ้นจะเอาไว้ ต่อไปไม่นาน	ก็คงคิดการ	ประหารภูตตาย.
	จงเอาโฉมตรู ไปพร้อมกับชู้	ของนางโฉมฉาย,	
	ฆ่าเสียด้วยไซ้ จะได้สมหมาย	พร้อม ๆ กันตาย	ไปคู่เคียงกัน.
	ปรียมะทา ก็ชั่วหนักหนา	ไม่ควรเลี้ยงมัน,	
	จงขับนางออก นอกเมืองกุพลิน	และอย่าให้มัน	นั้นกลับคินมา.
	ฝ่ายนางทาสี โทษก็ควรมี	จงลงอาญา,	
	ส่งมันจำไว้ ในตรุจนกว่า	จะครบเวลา	รวมได้สามปี.
	ตาพราหมณ์หมอเต่า วุ่นวายนักเล่า ผิดมากครานี้,		
	จงตระเวนรอบ ขอบเขตธานี	แล้วขับชชี	พ้นเขตการ!

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๐-๑๑๑)

การแก้ปัญหาของจันที่สามารถกำจัดมันออกไปให้พ้นทาง แต่แทนที่ชัยเสนจะหันมาสนใจนางดังเดิม ชัยเสนกลับกลายเป็นเกลียดชังนางยิ่งขึ้น นางแสร์ขอลออกไปเจรจาห้ามทัพของพระบิดา ชัยเสนกล่าวว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ชะแก่งละจันที เตรียมเพื่อจะตัดรบ การศึกก็เชือก่อ ผิฉันจะยอมรับ จันนั้นสัจฉนึ่ง คอยดูเถิดหนอแน จันคิดจะส่งเศียร แหละให้กะโณมนา-	ชะชะมีอุบายครบ, รณะด้วยจะห้ามทัพ! ขณะนี้ขอดับ, ก็จะอวดจะยอมแพ้. รณะยุทธหัตถ์, ละจะฝากกำนลมา; มะคะธาธิราชา ริชบถณสามี!	(อุปชาติ, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๒)

องค์ที่ ๕

ตอนที่ ๑ พลับพลาในค่ายหลวงที่ตำบลกุฎเกศตร์. ชัยเสนค้นพบความจริงเนื่องจากพราหมณ์วิทูรกลับใจมาขอเข้าเฝ้าและกราบทูลเรื่องที่จันทีวางแผนใส่ร้ายมัทนา ชัยเสนเสียใจถึงกับจะฆ่าตัวตาย แต่นันทิวรรณได้เปิดเผยเสียก่อนว่าตนเองมิได้ประหารชีวิตมัทนา มีพราหมณ์คณะหนึ่งรับมัทนากับปริยัมวาทาเดินทางเข้าป่าไป ส่วนศุภางค์ก็ได้สละชีพในสนามรบอย่างชายชาติทหาร เหตุการณ์เริ่มคลี่คลายเมื่อท้าวผกขจักษ์เป็นเฉลย ชัยเสนสั่งให้ตัดพระเศียรท้าวผกขจักษ์แล้วให้จันทีทูลพระเศียรพระบิดาออกจากเมืองไป

ตอนที่ ๒ กลางป่าหิมะวัน. ชัยเสนไปตามมัทนายังอาศรมแต่ไม่ทันการ มัทนาได้กระทำพิธีไฟเพื่อบูชาสุเทษณ์ นางวิงวอนขอให้สุเทษณ์ช่วยเหลือนาง เมื่อสุเทษณ์ยินดีจะช่วยโดยการรับนางกลับสู่สวรรค์เพื่อไปเป็นชายาแต่มัทนาปฏิเสธ สุเทษณ์จึงถามถึงความปรารถนาของนาง มัทนาตอบว่า

<u>มัทนา.</u>	ใดจะพึงกะมลกว่า เปนนวาระระณะศรี ข้าก็ขออะมระฤทธิ์ ช่วยประสาทะสุขะดล แห่งพระวีระชยะเสน ให้พระจากณะกระหัส- รับณจระณขันท์,	พระสามีที่ ณแกศถกกล. ประสิทธิผล, หทัยถนัด นเรนทะรัตน์, ดินาและมา ฉนั้นแหละข้า	(รโหฤตา, ๑๑.)

โศกจะส่างและมะทะนา

จะเปรมหทัย!

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๐-๑๓๑)

การขอให้ชัยเสนมารับนางกลับกรุงหัสตินาปุระขัดความจุตประสงค์ของสุเทษณ์ที่ต้องการให้มัทนาารู้สึกทุกข์ทรมาน เพื่อว่านางอาจหวนกลับมาถึงสุเทษณ์และยินยอมเป็นชายา แต่ทุกสิ่งกลับไม่ได้เป็นไปตามที่คาด สุเทษณ์จึงผิดหวังและสาปนางให้เป็นดอกกุหลาบช้วนินันตร์ เพื่อนางจะได้ไม่ต้องพบพานความรักของชายคนใดอีกต่อไป

สุเทษณ์.	แต่ณกาละทีวะนี้	วนิดาภา
	เปนสุกฤษะกะณะกา	บมิเปลี่ยนเลย,
	เพื่อประกันบุรุษะอื่น	บมิขึ้นเขย.
	โณมนงค์ตรุณเอย,	วจะข้าขลัง,
	สาปก็จักอะจิริสัท-	ธิสะมีที่ดัง:
	ข้าประกาศจะนะสัง	นะสตัปตี:
	กลายเถอะร่างสุมะทะนา	ดจะมาลี,
	เปนสุกฤษะกะณนี้	เถอะนินันตร์!

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๑-๑๓๒)

ชัยเสนมาพบเพียงต้นกุหลาบและได้ประจักษ์ชัดในความซื่อสัตย์ของมัทนา ชัยเสนแข็งใจดับความทุกข์โศกกล่าวเชิญดอกกุหลาบกลับกรุงหัสตินาปุระ จากนั้นชัยเสนลี้้งน้ำจากสังข์ที่โคนต้นกุหลาบ คนชุดก็ชุดต้นกุหลาบสถิตไว้บนวาทองโดยง่าย

ตอนจบของเรื่องบรรยายากกลับเข้าสู่ความสงบ กาละทรศินขอพระอินทร์ประทานพรแก่ชัยเสนให้สุขสวัสดิมีฤทธานุภาพเกรียงไกร ดังความว่า

กาละทรศิน.	ข้าขอให้เทพองค์อะธิปะตินไตร-	(กฤษณ์มิตลดา, ๑๘.)
	ตริงชะโปรตให้	พระพรสิทธิ
	แด่องค์สมเด็จราชะปะระมะบพิตร	
	เรื่องมหาฤท-	ธิเดชา,
	มีชัยในการยุทธะและบมิปะรา-	
	ชัยณทั่วหล้า	สกลขาม,
	ขอจงทรงสวัสดิ์นิจะสุขะอภิราม	
	รมยะทุกยาม	บเส้อมชา.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๔๑-๑๔๒)

ไม่ได้หวั่นเกรง ส่วนชัยเสนก็ไม่สนใจว่าจะเกิดปัญหาอย่างไรตามมา เหตุการณ์ช่วยแสดงอิทธิพลของความรักรว่า หากตกอยู่ในอำนาจของความรักแล้วก็ยากที่จะมีสิ่งใดมาขวางกั้นได้ จากนั้นเกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างฉันทิกับชัยเสน ฉันทิกับมัทนา เพราะฉันทิเกิดความหึงหวงชัยเสน ต่อมาฉันทิพยายามแก้ไขปัญหาลงโทษให้ชัยเสนกลับมาสนใจตนด้วยการส่งข่าวให้พระบิดายกทัพมาตีกรุงหัสตินาปุระและวางอุบายใส่ร้ายมัทนาว่าเป็นชู้กับศุภางค์ ทำให้เหตุการณ์พลิกผันไปกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างชัยเสนกับมัทนา และชัยเสนกับศุภางค์ ชัยเสนสั่งประหารชีวิตมัทนาและศุภางค์เนื่องจากหึงหวงจนขาดสติ แต่อำมาตย์ผู้รับคำสั่งได้ปล่อยทั้งสองคนไป ฉันทิสามารถกำจัดมัทนาได้ แต่ชัยเสนกลับเกลียดชังนางมากขึ้น ต่อมาสั่งประหารชีวิตพระบิดาของนาง ส่วนนางเองก็ต้องถูกเนรเทศออกจากบ้านเมืองไป เหตุการณ์แสดงให้เห็นถึงความรักเป็นกิเลสที่น่าพาทกิเลสชนิดอื่นมาสู่จิตใจ เช่น ความโกรธ เป็นต้น เป็นเหตุให้ทั้งตนเองและผู้อื่นได้รับความทุกข์ ต่อมาเหตุการณ์ดำเนินไปสู่การคลี่คลายเมื่อชัยเสนค้นพบความจริงว่า มัทนาและศุภางค์เป็นผู้บริสุทธิ์ ชัยเสนไปตามมัทนา แต่เกิดจุดหักเหขึ้น เพราะมัทนาวิงวอนต่อสุเทษณ์ให้ช่วยเหลือนาง สุเทษณ์จะรับนางกลับสวรรค์ไปเป็นชายาแต่มัทนาปฏิเสธอีกครั้ง ชีวิตของมัทนาจึงพลิกผันถูกสุเทษณ์สาปกลายเป็นดอกกุหลาบตลอดกาล

การจบเรื่องไม่มีตัวละครใดเลยที่สมหวังในความรัก ทุกคนล้วนได้รับความทุกข์จากความรักทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามหลังจากที่มัทนาถูกสาปกลายเป็นดอกกุหลาบแล้ว บรรยายกาศของเรื่องได้บรรเทาความตึงเครียดลงด้วยคำอำนวยพรของกาละทรศิน ซึ่งช่วยให้การปิดเรื่องมีบรรยากาศผ่อนคลายเข้าสู่ความสงบเหมาะที่จะเป็นเรื่องสะท้อนแนวคิดทางพระพุทธศาสนา และมีการผสมผสานความน่าประทับใจที่ให้ดอกกุหลาบกลายเป็นสัญลักษณ์ของความรักแท้ตลอดไป

๓.๓.๓ แนวคิด พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีแนวคิดจำแนกเป็น ๒ ประเด็น ดังนี้

๓.๓.๓.๑ แนวคิดหลัก

๓.๓.๓.๒ แนวคิดรอง

๓.๓.๓.๑ แนวคิดหลัก

“มัทนะพาธา” เป็นคำในภาษาสันสกฤตที่ โมเนียร์ วิลเลียมส์ แปลไว้ว่า “the pain or disquietude of love” หรือ ความเจ็บหรือเดือดร้อนอันเนื่องมาจากความรัก ตัวละครในเรื่องล้วนได้รับความทุกข์กายและความร้อนรุ่มกลุ้มใจเพราะเหตุแห่งความรักความผูกพันทั้งสิ้น ตรงกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่ว่า ความรักก่อให้เกิดทุกข์

ทุกข์ หมายถึงภาวะที่ทนได้ยากยิ่ง มี ๒ ลักษณะคือ ทุกข์ตามสภาพ ได้แก่ การเกิดการแก่ การเจ็บ และการตาย ทุกข์จร คือทุกข์ที่เกิดจากการเบียดเบียนของกิเลสซึ่งมิได้มีอยู่ประจำ บางครั้งเกิดขึ้นในใจแล้วก็อาจหายหรือเปลี่ยนแปลงไป ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ซึ่งความทุกข์ทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะจิตผูกพันอยู่กับสิ่งในโลกที่ล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ

ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง ทุกสิ่งล้วนต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามวิสัย หากใครหลงผูกพันยึดมั่นก็ทำให้เกิดทุกข์

การเกิดทุกข์เริ่มจากมีอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ธรรมารมณ์^๑ มากระทบกับอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หากเกิดความรู้สึกพอใจในสิ่งนั้นก็เรียกว่า สุขเวทนา รู้สึกไม่พอใจเรียกว่า ทุกขเวทนา ไม่แน่ว่าสุขหรือทุกข์เรียกว่า อทุกข์มสุขเวทนา ความรู้สึกสามประการนี้มีอำนาจทำให้เกิดความอยากหรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่า ตัณหา^๒

ตัณหา แปลว่า ความอยากหรือความต้องการ^๓ มี ๓ ประเภท คือ

๑. กามตัณหา หมายถึงความอยากในสิ่งน่ารักใคร่พอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์
๒. ภวตัณหา หมายถึงความอยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้
๓. วิภวตัณหา หมายถึงความอยากไม่ให้มีและอยากไม่ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้

ตัณหาหรือความอยากทำให้เกิดความหนักใจหรือความทุกข์ขึ้นมา เพราะเมื่อมีความอยากก็ต้องกระทำตามความอยากนั้น ก็ย่อมมีทุกข์ตามส่วนของการกระทำ トラบใดที่เป็นโทษของความอยากก็จะเกิดความร้อนใจไม่สิ้นสุด^๔ พระพุทธภาษิตบทหนึ่งตรัสไว้ว่า “แม่น้ำเสมอด้วยตัณหา (ความอยาก) ไม่มี”^๕ ตัณหาทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นที่เรียกว่า อุปาทาน อันเป็นเหตุให้เกิดความรัก

ความรัก ในทางพุทธศาสนาไม่ได้มีความหมายเพียงความรู้สึกผูกพันระหว่างบุคคลเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงความรู้สึกติดตาต้องใจในวัตถุและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ด้วย ซึ่งความรักเกิดจากอุปาทานประเภทที่เรียกว่า **กามอุปาทาน** หรือความยึดมั่นโดยความเป็นกามหรือของรักใคร่ทั่วไป ตามปกติมนุษย์มีความติดพันในสิ่งที่น่ารักใคร่พอใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ธรรมารมณ์ รวมเรียกว่า กามารมณ์^๖ อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความยุ่งยากวุ่นวายไม่จบสิ้น เพราะมนุษย์ต้องดิ้นรนขวนขวายเพื่อให้ได้มาซึ่งความสบายใจในทาง รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ดังกล่าว แม้ว่าในทางโลกการติดกามจะเป็นประโยชน์เพราะจะทำให้รักครอบครัว ขยันขันแข็งในการแสวงหาทรัพย์และชื่อเสียง ฯลฯ แต่ในทางธรรมะจะรู้สึกว่าเป็นทางมาของความทุกข์อันเร้นลับ

^๑สิ่งที่ผูกพันในใจ จะเป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ได้ เกี่ยวกับวัตถุภายนอกหรือภายในก็ได้ เป็นเพียงคิดฝันไปก็ได้ แต่ทำให้เกิดความเอ็ดอรรอยเพเลิดเพลินทางจิตใจในขณะที่รู้สึก.

^๒พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๔๑). **ปรมัตถธรรมสำหรับดำเนินชีวิต**. หน้า ๒๔-๒๕.

^๓การสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หากมีผลเพียงการรับรู้แต่ไม่ได้รู้สึกยินดียินร้ายหรือสงสัยใด ๆ ถือว่าเป็นการสัมผัสเพียงระบบประสาท ไม่ได้สัมผัสโดยมโนวิญญาณที่ทำให้เกิดความหมายเป็นที่ตั้งของความยินดี ยินร้าย หลงรักหรือไม่หลงรัก อย่างนี้จะไม่เกิด ตัณหา.

^๔พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๓๘?). **คู่มือมนุษย์**. หน้า ๓๕.

^๕สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). (๒๕๓๗). **ความเข้าใจเรื่องชีวิต**. หน้า ๔๘.

และการติดกามเป็นสิ่งที่ต้องละกันให้หมดจึงจะดับความทุกข์ได้ ปรากฏพระพุทธรวณะในพระธรรมบทว่า

มา ปิเยหิ สมาคณฺฐิ
 อปปิเยหิ กุทาจนํ
 ปิยานํ อทสฺสนํ ทุกฺขํ
 อปปิยานญฺจ ทสฺสนํ

อย่าติดอยู่ในสิ่งที่เรารัก หรือไม่รัก
 การพลัดพรากจากสิ่งที่เรารัก เป็นทุกข์
 การพบเห็นแต่สิ่งที่เราไม่รัก ก็เป็นทุกข์

ตสฺมา ปิยํ น กยิราถ
 ปิยาปาโย หิ ปาปโก
 คนฺธา เตสํ น วิชฺชนฺติ
 เยสํ นตฺถิ ปิยาปิยํ

เพราะฉะนั้น ไม่ควรรักสิ่งใด
 เพราะพลัดพรากจากของรัก เป็นทุกข์
 ผู้ที่หมดความรักและความไม่รักแล้ว
 เครื่องผูกพัน ก็พลอยหมดไปด้วย^๒

ความทุกข์ของตัวละครในเรื่องเกิดขึ้นเพราะตัวละครนำจิตใจของตนไปผูกไว้กับบุคคลผู้เป็นที่รัก ความรักของตัวละครอาจจำแนกและอธิบายได้ดังนี้

๑. ความรักของชายหญิง

๑.๑ ความรักของสุเทษณ์ที่มีต่อมัทนา สุเทษณ์เห็นมัทนาและหลงใหลรูปกายและน้ำเสียงซึ่งเป็นกามารมณ์ ปรรณนาที่จะได้เป็นชายาของตน โดยสุเทษณ์ไม่ได้พิจารณาคุณสมบัติด้านอื่นเลย แต่จะเพ้อถึงความงามแต่ละส่วน ได้แก่ ผิว แก้ม ผม ตา ออก เอว แขน และเพ้อถึงน้ำเสียงที่ไพเราะของนางด้วย ดังตัวอย่าง

^๑พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๓๘?). *คู่มือมโนธรรม*. หน้า ๔๕-๔๗.

^๒พุทธรวณะในธรรมบท. (๒๕๒๓). แปลโดย เสฐียรพงษ์ วรรณปก. หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

สุเทษณ์.	งามเอวอนงค์ราว เกลากลึงประหนึ่งวาด งามกรประหนึ่งงวง นวนนาฏวิลาสวง ซ้ำไพละน้ำเสียง ได้ฟังก็วังเวง	สุระศิลป์ชาญฉลาด (อินทวงส์, ๑๒.) วรรูปพิไลยพะวง; สุระศสฺสุเรนทะทรง, ดุษะราระบารเบง; อรเพียงพิรมประเลง, บมิว่างมิวายถวิล.

(มัทนะพาธา หน้า ๗)

ความรักของสุเทษณ์มีต้นหนนำไปสู่ความยึดมั่นถือมั่นอย่างเหนียวแน่น ประกอบด้วยอวิชชาหรือโมหะ คือความไม่รู้ในสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น โดยสุเทษณ์ไม่ได้ตระหนักว่ารูปที่งามและเสียงที่ไพเราะนั้นเป็นสิ่งไม่เที่ยง ขณะที่ยังหาวิธีครอบครองนางไม่ได้ สุเทษณ์ก็มีอาการฉุนเฉียว จิตใจหลุดเหวี่ยงมอง แม้ว่าคนธรรมดาและอัปสรจะขับร้องและรำรำได้ดี ก็ไม่สามารถทำให้สุเทษณ์คลายความทุกข์ใจได้ ดังที่สุเทษณ์กล่าวกับจิตระเสนว่า

สุเทษณ์.	ดีแล้วทั้งการรำ ทั้งดนตรีประสาน แต่ก็ใจเหวี่ยง ตัวเจ้าก็รู้ดี	และลำนำขับร้องหวาน, (ยานี, ๑๑.) ก็ฟังเพราะเสนาะดี; และมเหษอยู่เช่นนี้ ว่าเหตุนั้นเป็นฉันใด.

(มัทนะพาธา หน้า ๖)

สุเทษณ์ลุ่มหลงมัทนามาก แม้ว่าจิตระเสนจะวาดรูปหญิงงามที่มีรูปโฉมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ามัทนามาให้ชม สุเทษณ์ก็ไม่สนใจ ความหมกมุ่นในกิเลสผลักดันให้สุเทษณ์ใช้มายาวิณเรียมัทนามา ทั้งที่จิตระเสนทักท้วงว่าอาจทำให้เสื่อมเกียรติหากนางปฏิเสธ คำพูดของสุเทษณ์แสดงถึงความทุกข์ใจจนไม่อาจทนต่อไปได้ จึงจะลองเสี่ยงดู โดยสุเทษณ์หวังว่าการได้เห็นเพียงใบหน้าของมัทนาอาจช่วยบรรเทาความทุกข์ได้บ้าง สุเทษณ์กล่าวว่า

สุเทษณ์.	เจ้าพูดถูกทุกสิ่งอัน, จนนั้นถึงอย่างไร ๆ แห่งมัทนานงราม,	แต่ก็อึดอัน เพียงแต่ให้ได้ ก็อาจมีความ	อระด้วยรักจริงใจ (ฉบบง, ๑๖.) เห็นวรพักตร์เลิดงาม ประโมทย์มนัสสมถวิล.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒)

การได้เห็นมัทนา กลับทำให้สุเทษณ์ทุกข์ใจมากขึ้น ทั้งที่เป็นเทพผู้มีอำนาจ แต่ถ้อยคำที่สุเทษณ์กล่าวขอความรักจากมัทนา กลับเป็นการวิงวอนอย่างน่าสงสาร ไม่ได้คำนึงถึง

เกียรติของตน หวังเพียงให้มัทนาเห็นใจยอมรับรักเท่านั้น คำพูดของสุเทษณ์แสดงถึงความทุกข์ใจที่มีอยู่แล้วและจะทวีมากขึ้นไปอีกหากไม่สมหวังในรัก ดังความว่า

<u>สุเทษณ์.</u> อ้าช่วยระงับดับ พริกอนงค์นาง เหมือนผีมิได้คง ทรีย์ไชร่บ่ไผ่จิน- ซีพอยุ่ก็เหมือนตาย, ทุกข์ยากและกรากกรม อ้าฟังดูเถิด พอให้ดูนี้	ทุชะพีระกายระคาง; ผิสมฤดีถวิล, วรชีวิชีวิดิน- ตะนะห้วงและห่อนนิยม. เพราะมิวายระทวยระทม อุระซ้าระกำทวี่. มะทะนาและตอบจี สุชะรีนระเริงระรว.	(อินทวงศ์, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)

มัทนาปฏิเสธความรักของสุเทษณ์ ทำให้สุเทษณ์ผิดหวังอย่างรุนแรง พอความอยากได้อย่างเห็นแก่ตัวซึ่งเรียกว่า โลภะ ถูกขัดขวาง ก็เกิดกิเลสอีกประเภทหนึ่งตามมาคือ โทสะ หรือความโกรธ ทั้งความโกรธและความหงวเหวไม่ต้องการให้เทพองค์อื่นได้นางไป ทำให้สุเทษณ์ตัดสินใจลงโทษมัทนาโดยการสาปให้นางไปอยู่ในที่พันहुพันตา และสาปเป็นดอกกุหลาบตลอดกาล ในตอนท้ายเรื่อง สุเทษณ์กล่าวกับมัทนาว่า

<u>สุเทษณ์.</u> ผัวก็ทิ้งและบมิหวง ที่ตะนุวะธุไฉน ข้าจะวอนสุปิยะรัตน์ ราวกะทราวมและทุระลักษณ์ ข้าจะกล่าววะจะนะจิง คือผินางจะบมิมิ ข้าจะมีฤติประนอม หล่อนนะรักบุรุษะใด	วธุห้วงได้, บมียอมรัก? ก็สบัดพักตร์, บมิมิดี. ละนะครั้งนี้; มะนะรักไชร้, ฤจะยอมให้ นะฤอย่าคิด.	(สวาคตา, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๑)

ความรักของสุเทษณ์ที่มีต่อมัทนามีต้นห่านำพาไปสู่ความยึดมั่นถือมั่น ประารถนาให้ได้สิ่งนั้นมาเป็นของตน เมื่อไม่ได้ก็เกิดความทุกข์ อย่างไรก็ตามสุเทษณ์เป็นเทพที่ครองพรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ถึงแม้จะถูกเบียดเบียนด้วยกิเลสทำให้คุณธรรมเสื่อมถอยไปจนสร้างความเดือดร้อนให้แก่มัทนา แต่ไม่ถึงกับบังคับจิตใจมัทนาให้ยอมเป็นชายา

ทั้ง ๆ ที่สามารถทำได้ อย่างไรก็ตามเสียสละเพื่อประจักษ์แก่ใจให้มันรักตนด้วยความจริงใจ ความรักจึงเป็นสิ่งที่บังคับให้รักและไม่ให้รักได้ยากยิ่ง

๑.๒ ความรักของชายเสนที่มีต่อมัทนา ความรักของชายเสนที่มีต่อมัทนา เริ่มต้นขณะชายเสนสนทนากับกาละทรตินและได้เห็นนาง ชายเสนหลงใหลความงดงามของมัทนาถึงกับมีกล่าวว่า “งามเกินมนุษย์จริง กละหญิงนิมิตรฝัน” เมื่อได้ฟังเสียงก็รู้สึกว้าว “ราวดีมอทุกเพ็ญ รสรีนระรวยใจ” และเมื่อพิจารณาภิรมย์มารยาทของนางก็เห็นว่ามีความแช่มช้อย เช่น “ยามเดินเขินขัด กละนัจจะน่าชม” รวมความแล้วชายเสนพึงใจในรูป เสียงและท่วงทีภิรมย์ของมัทนา เกิดเป็นความปรารถนาให้ได้นางมาเป็นชายา ดังที่กล่าวกับศุภางค์ว่า

<u>ชายเสน.</u>	พรูประดามี	ณบุรีฤไพโรสาทย์, (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
	จะหาวิไลปาน	ฤก็ภูเบศเห็น.
	และหาจะกู่ได้	ก็จะรีนฤดีเย็น,
	จะรักและยกเปน	ภริยาภิรมย์สม;

(มัทนะพาธา หน้า ๕๑)

จิตใจของชายเสนรุ่มร้อนกระวนกระวายเพราะความปรารถนา ไม่อาจบรรทมหลับได้จนต้องมาที่บริเวณอาศรมของมัทนาเพียงเพื่อให้ได้อยู่ในที่ที่ใกล้กับนาง จึงเป็นความทุกข์ที่เกิดจากการนำจิตไปผูกพันยึดมั่นไว้กับสิ่งที่รัก เมื่อไม่สามารถได้สิ่งนั้นมาไว้ในครอบครองก็รู้สึกทุกข์ใจดังความว่า

<u>ชายเสน.</u>	ไอ้ไอ้กระไรเลย	บมิเคยณก่อนกาล ! (อินทะวิเชียร, ๑๑.)
	พอเห็นก็ทราบส่าน	ฤติรักบหักหาย.
	ยิ่งยลจะนิดา	ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย
	เพลิงรุ่มประชุมกาย	ณอรุณาลาลด.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๔)

ความรักของชายเสนมีโลภะหรือความอยากได้อย่างเห็นแก่ตัวประกอบอยู่ด้วย เนื่องจากชายเสนมีเมียแล้วและมีนางสนมอีกจำนวนหนึ่ง แต่ก็พร้อมที่จะทอดทิ้งนางเหล่านั้นเพื่ออยู่เชยชมมัทนาเพียงเพราะมัทนามีความงามล้ำเลิศกว่า โดยมีได้กล่าวถึงคุณสมบัติด้านอื่นเลย การประจักษ์ในคุณงามความดีของมัทนาเกิดขึ้นหลังจากอภิเษกสมรสแล้ว ในตอนแรกชายเสนพิจารณาค่าของสตรีจากรูปกายภายนอกเท่านั้น โดยเปรียบเทียบกับมัทนาที่นางสนมว่า

<u>ชายเสน.</u>	เพราะนารีณวังใน	บมีใครจะงามพิกตร์ (ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.)

ฤงามรูปวิไลลักษณ์	เสมอเจ้าบ่าพึงมี.
คณนางสนมเปรียบ	ประหนึ่งกาและถ้อยที,
วรุณอดฤดีพี่	ประหนึ่งหงส์สุพรรณพรรณ:
ก็พี่นี้ลิเคยชม	วิคหงสเลอสร,
จะกลับชมอีกานั้น	บได้แล้วนะแก้วตา!

(มัทนะพาธา หน้า ๖๐-๖๑)

ชัยเสนอภิษมรสกับมัทนาดังประสงค์ แต่การที่มีทั้งพระมเหสีและพระชายาได้สร้างความทุกข์ให้ชัยเสนเอง มัทนาถูกจับที่กลั่นแกล้งว่าเป็นชู้กับศุภางค์ ชัยเสนหลงกลอุบายอย่างง่ายตายทั้งที่เป็นกษัตริย์น่าจะมีสติปัญญารอบคอบ แต่เพราะความผูกพันยึดมั่นนำไปสู่ความหึงหวงทำให้เบาความ จึงขาดสติในการพิจารณาเหตุผล สุดท้ายจึงตัดสินใจตามอำนาจของความหึงหวงและความโกรธ โดยสั่งประหารชีวิตมัทนา ดังนี้

ชัยเสน. ส่วนมะทะนา ก้อหังการ ริเริ่มเหิมหาญ, (สุรางคณา, ๒๘.)
 ขึ้นจะเอาไว้ ต่อไปไม่นาน ก็คงคิดการ ประหารภูตาย.
 จงเอาโฉมตรู ไปพร้อมกับชู้ ของนางโฉมฉาย,
 ฆ่าเสียด้วยไซร้ จะได้สมหมาย พร้อม ๆ กันตาย ไปคู่เคียงกัน.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๑๐-๑๑๑)

เมื่อความจริงปรากฏ ชัยเสนก็เสียใจจนขาดสติถึงกับจะฆ่าตัวตาย เนื่องจากต้องสูญเสียชายาผู้เป็นที่รักยิ่ง ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการเบาความของตนเอง ดังความว่า

ชัยเสน. โดยความหึงสั่นหวั่นเพราะรักครั้น คะติประทะทุชะพลัน (สัทธา, ๒๑.)
 พลุ่ประหนึ่งควัน กระทบดา,
 สุดแสนคั่งแค้นฤดีว่า ปียะวะทุมะทะนา
 นอกฤดีข้า ก็ผิดใหญ่.
 บัดนี้ปรากฏพบผิดใด สุปิยะชีวะประลัย
 ข้าจะอยู่เอย ณ โลกนี้ !
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๑๖)

และเมื่อมัทนาถูกสาปเป็นดอกกุหลาบอย่างถาวรในตอนท้ายเรื่อง ชัยเสนก็ได้รู้ซึ่งถึงความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ชัยเสนพลัดพรากจากมัทนาที่เป็นมนุษย์เหลือเพียงมัทนาที่เป็นดอกกุหลาบ เหนือสิ่งอื่นใดชัยเสนได้ตระหนักถึงความร้ายกาจของกิเลสที่

เข้าครอบงำจิตใจจนหลง แม้จะเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่เพียงใด หากจิตใจไม่หนักแน่นก็ไม่อาจรอดพ้นกิเลสอันเนื่องมาจากความรักใคร่ผูกพันได้

๑.๓ ความรักของมัทนาที่มีต่อชัยเสน มัทนามีหน้าที่เตรียมโภชนาหารและเครื่องทรงแต่ชัยเสนขณะมายังอาศรม มัทนาจึงได้มีโอกาสนำเข้าและรู้สึกประทับใจความสง่างามของชัยเสน ความรักของมัทนาจึงเกิดจากการได้เห็นชัยเสนแล้วพอใจรูป เกิดเป็นความผูกพันรักใคร่ตามมา จิตใจหวั่นไหวกระสับกระส่ายกลายเป็นความทุกข์เพราะไม่รู้ว่าจะทำอะไรให้สมปรารถนา เนื่องจากหญิงไม่อาจแสดงความรักต่อชายได้อย่างเปิดเผย ดังปรากฏในคำประพันธ์ว่า

<u>มัทนา.</u>	ครานี้สัพบชาย ใจวามและหวมปาน เชอนั้นญเญียมตัว ไม่มีละสั๊กน้อย ว่าเธอประสงค์จะ เปนแต่ข้าเลื่องที่ คราใดประสบเนตร เธอไกลก็ดูราว โอ้อว่านครานี้ ด้วยรักกระทำเชือน	วรรูปวิเศษวิศาล, ฤตินั้นจะโลดจะลอย ! กิริยาก็เรียบก็ร้อย, จะแสดงณท่วงถนที อภิมย์ฤดีระดี, ดุนุบ่างณครั้งณคราว; ฤก็เราละร้อนและหนาว, นภาไร้วันและเดือน. แหล่ฤดีจะพินจะเพื่อน, ละฉนี้จะทำไฉน?	(อินทวงส์, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๕๖)

ความรักของมัทนามีอิทธิพลอยู่เหนือความหวั่นเกรงต่ออุปสรรค แม้ว่ามัทนาจะรู้ว่าชัยเสนมิหญิงอื่นอยู่แล้ว แต่มัทนาก็ไม่ได้หวาดหวั่น นางยินดีที่จะติดตามชัยเสนไปทุกแห่งหน และคิดว่าการได้อยู่กับสิ่งที่รักจะทำให้มีความสุข แท้จริงแล้วเป็นเพียงความสุขที่อาจเปลี่ยนเป็นความทุกข์ หากชัยเสนเลิกเมตตานาง มัทนากล่าวกับชัยเสนว่า

<u>มัทนา.</u>	ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี ก็ย่อมจะโดยพระบารมี พึงพระคุณกะรุณยะคำและเข้า จะปราศะโคกบมีเศร้า ใจจะอิมจะเอมเพราะเปรมปรีย์, และรื่นนรสระดีจิริ ทูลกระหม่อมเสด็จณเทศะใด	ชปกเกล้า: ฤทุกข์; ระรวยใจ.	(อิทิสะ, ๒๐.)

ก็ข้าพระบาทจะตามไป พระเจ้าข้า!

(มัทนะพาธา หน้า ๖๓-๖๔)

เมื่อมัทนาถูกจันทน์กลั่นแกล้ง ความสุขอันไม่เที่ยงแท้ก็ได้กลายเป็นความทุกข์ มัทนาต้องพลัดพรากจากสิ่งที่รักคือชัยเสน นางไม่อาจสงบใจให้คลายทุกข์ได้ จึงเพียรทำพิธีพลีไฟ ขอให้สุเทษณ์ช่วยเหลือ คำพูดสุดท้ายที่มัทนากล่าวกับสุเทษณ์คือ ขอให้ชัยเสนมารับนางกลับไป แสดงถึงความรักใคร่ผูกพันอันเหนียวแน่น นางพูดว่า

<u>มัทนา.</u>	ข้าก็ขออะมระฤทธิ์ ช่วยประสาทะสุขะดล แห่งพระวีระชยะเสน ให้พระจากณะคะระหัส- รับذنุจระขันธ์, โศกจะส่างและมะทะนา	ประสิทธิผล, หทัยถนัด นเรนทะรัตน์, ตินาและมา ฉนั้นแหละข้า จะเปรมหทัย !	(รโหฤตา, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๑)

คำพูดดังกล่าวทำให้สุเทษณ์โกรธและสาปมัทนาเป็นดอกกุหลาบตลอดกาล แต่การทำเช่นนั้นได้ช่วยให้มัทนารอดพ้นจากการถูกหมายปอง เพราะดอกกุหลาบไม่มีความงดงามแบบหญิงสาวซึ่งเป็นที่สะดุดตาแก่ชาย อันเป็นสิ่งที่นำความทุกข์มาให้มัทนาตั้งแต่นั้นมา

๑.๔ ความรักของจันทน์ที่มีต่อชัยเสน จันทน์เป็นมเหสีของชัยเสน ความรักของจันทน์มีโลภะหรือความอยากได้อย่างเห็นแก่ตัวปนอยู่มาก และแปรเป็นความอิจฉาริษยา ความหึงหวง พาให้จิตใจร้อนรุ่มเป็นทุกข์ เมื่อเห็นชัยเสนอยู่กับมัทนา นางก็เฝ้าจ้องจ้องจากล่าวกระทบกระเทียบโดยมีจุดประสงค์เพื่อสร้างความเจ็บใจให้อีกฝ่ายหนึ่ง ดังที่นางกล่าวกับมัทนาว่า

<u>จันทน์.</u>	ตะนุกี่รู้ว่า เหตุว่านระรัตน์ หญิงใดตระหนี่ตัว ฉนั้นบขัดขึ้น ตะนุกี่เป็นลูก ถ้อยศบรู้จัก ที่ไหนจะสู้เยา-	พระสิโปรตนะแนชัต, บมิมิจะขัดขึ้น ! ละก็ผัวรักยีน, และประจบสอพลอ; วระราชะทรงศักดิ์, จะประจบประแจงดี, วสุดาพระโยคี !	(อุปชาติ, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๙๓)

ชัยเสนบริภาษจันท์และพามัทนาจากไปอย่างไม่ไยดี กระตุ้นให้จันท์เกิดโทสะ นางระบายโทสะด้วยการบริภาษมัทนากับบอราลีผู้เป็นบริวาร ด้วยเหตุที่จันท์มีความถือตัวว่าตนเป็นถึงธิดาท้าวมครผู้ยิ่งใหญ่ ไม่ควรที่ชัยเสนจะทำให้นางไม่พอใจ นางจึงส่งคนไปทูลท้าวมครให้ยกทัพมาตีกรุงหัสตินาปุระเพื่อสั่งสอนชัยเสน ความว่า

<u>จันท์.</u>	ชะจาอะราลี กระไรละเหิมหาญ อิโสภณดี แน่นิ่งนะเงาหัว พระผัวก็มัวหลง บ่นก๊วะกูไชร์ ผิกูจะใช้คน และทูลคดีกาจ	อิอะปรียัตถ์การ. (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑) บมิรู้สำนึกตัว; ตะประจบสาออยผัว, บมิมิละรู้ใหม่? และพะวงอิชาวไพร, สิสุตามครราช. จระยังชะนกกนาถ ฤวะไถ้จะดูตาย?

(มัทนะพาธา หน้า ๙๕-๙๖)

กิเลสต่าง ๆ นำพาให้จันท์เกิดโมหะหรืออวิชชา คือ ความโง่เขลา จันท์วางแผนคบคิดกับบริวารซึ่งเป็นคนชั้นต่ำเบาปัญญาเพื่อกำจัดมัทนา แม้ว่าอุบายจะสำเร็จ แต่การที่นางให้ท้าวมครยกทัพมา ทำให้ชัยเสนเกลียดชังนางมากถึงขั้นที่จะจับตัวท้าวมครมาประหาร สุดท้ายเมื่อแผนการถูกเปิดเผย จันท์ต้องถูกชัยเสนลงโทษอย่างรุนแรง โดยถูกขับไล่ออกจากเมืองและต้องทูลชะลอมที่ใส่พระเศียรของพระบิดาไปด้วย ดังนี้

<u>ชัยเสน.</u>	และปลงพระชนม์ท้าว รองเลียดชำระสรรพ- เอาเศียรอะลีใส่ ธิดาและรับเอา และทูลกะบาลจาก สู่แดนมครให้ อย่างว่านรีคด ก็แพ้นภัยตัว	มคะธาธิเบนท์นั้น (อุปชาติ, ๑๑.) พะอุบัทธน์บาทเรา; ณชลอมและให้เจ้า ศิระแห่งบิดาไชร์, วรธานีไป นระเห็นและเปนตัว และขบถประทุษผัว บมิได้เจริญนาน.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๒)

ความรักของจันท์ที่มีต่อชัยเสนเป็นความรักที่ต้องการครอบครองสิ่งที่รักไว้เพียงผู้เดียว เมื่อไม่ได้ก็เกิดกิเลสชนิดอื่นตามมามากมาย เช่น ความอิจฉาริษยา ความหึงหวง ความโกรธ ความไม่รู้ เป็นต้น ทำให้ตนเองต้องทุกข์ใจ เพราะในใจมีแต่กิเลสสกปรก สุดท้าย

จันท์ก็ต้องประสบกับความทุกข์ที่เกิดจากการสูญเสีย คือสูญเสียตำแหน่งเหสีซึ่งเป็น
ยศถาบรรดาศักดิ์ และพลัดพรากจากพระสวามีผู้เคยให้เกียรติยกย่องนาง เหนืออื่นใดจันท์ที่ต้อง
สูญเสียพระบิดาผู้เป็นที่รักยิ่งของตน เหล่านี้ล้วนมีเหตุมาจากความรักใคร่ผูกพันทั้งสิ้น

๒ ความรักของพ่อและลูก

๒.๑ ความรักของกालะทรศินที่มีต่อมัทนา กาละทรศินรักมัทนาราวกับมัท
นาเป็นลูกแท้ ๆ และรู้สึกว่าการได้ลูกสาวมาจากป้าเป็นโชคของตน เพราะมัทนาจะเฝ้าปรนนิบัติกา
ละทรศินทุกวันเพ็ญ แม้ว่ากालะทรศินจะเป็นนักบวชที่มุ่งบำเพ็ญตบะ แต่ก็ยังติดอยู่กับความสุข
ทางโลก เช่น ตีใจในรสชาติของอาหารที่มัทนาปรุงขึ้น ติดอยู่กับความสบายกายสบายใจที่มีมัทนา
คอยปรนนิบัติ เป็นต้น ดังที่กาละทรศินกล่าวว่า

<u>กालะทรศิน.</u> ธิดาช่างบำเรอจิต ประดิษฐ์โภชนาเช่น จะกินเค็มฤกินมัน จะชอบเปรี้ยวฤชอบหวาน	บิดาให้ฤดีเย็น; (ภุชงคป์ปะยาตร์, ๑๒.) บเคยลั้มณก่อนกาล, ก็พลันสมมะโนมาลย์, ก็ปรุรงรสผิตใจ.

(มัทนะพาธา หน้า ๔๓)

ความสุขกายสุขใจทำให้ความผูกพันฉันพ่อลูกยิ่งแน่นแฟ้น เมื่อกालะทรศิน
ตรวจฤกษ์ยามรู้ว่ามัทนาจะต้องจากไปมีคู่ครองและต้องประสบเคราะห์กรรมร้ายแรง กาละทรศินก็
เกิดความทุกข์ใจ ถึงกับคร่ำครวญว่า

(มันทักกันตา, ๑๗.)

กालะทรศิน. อ้าโณมฉายสายสละระมะทะนา, พ่อสิเพลินตา เพราะลูกขวัญ!
 ลูกอยู่ใกล้พ่อละก็กะมละฉั่น เจกอุทกอัน ประพรมใจ
 ไม่เคยมีศิษย์จะอรวิไลย, ช่างประพฤติให้ บิดาสุข,
 วันเพ็ญพ่อเป็นระมะณียะบทุกข์, ปราศะเข็ญชุก และรำคาญ,
 ส่วนวันอื่นพ่อฤกับมิสรานู เหมือนณวันวาร ธิดาใกล้;
 ดังนี้แม้ว่าสละระจะคระไล จากบิดาไป ก็พอนี้
 คงต้องไร้ความสุขะเพราะวะฤดี คงบได้มี ละผ่องแผ้ว.
 อ้าลูกน้อยกลอยฤติสุมะณิแก้ว, พรากธิดาแล้ว จะอาตุร!

(มัทนะพาธา หน้า ๔๔)

ความรักของกालะทรศินที่มีต่อมัทนาทำให้กาละทรศินมีความทุกข์ เพราะเมื่อ
ลูกต้องจากไป พ่อก็อาลัยอาวรณ์ รู้สึกห่วงใย วิตกกังวล เป็นทุกข์ เกรงว่าลูกของตนจะได้รับภัย
อันตราย หรืออาจไม่สบายกายใจด้วยเหตุต่าง ๆ ความรู้สึกเหล่านี้เป็นความทุกข์ที่เกิดจากความ

หากทำวมครให้คำแนะนำที่ดีแก่ลูก เหตุการณ์ร้ายแรงก็อาจไม่เกิดขึ้น แต่เพราะพระองค์รักลูกมากเกินไปจนขาดความยั้งคิด กลายเป็นการตามใจลูกอย่างผิด ๆ จึงนำความทุกข์มาให้พระองค์จนถึงแก่ชีวิต รวมทั้งไม่อาจปกป้องลูกของตนให้พ้นจากความทุกข์กายทุกข์ใจได้

๓. ความรักของเพื่อน

๓.๑ ความรักของศุภางค์ที่มีต่อชัยเสน ศุภางค์เป็นทหารคนสนิทของชัยเสน มีหน้าที่รับใช้ใกล้ชิดมาตั้งแต่ศุภางค์ยังเยาว์ และได้รับเกียรติเป็นพระสหายสนิทของชัยเสนอีกอย่างหนึ่ง ชัยเสนกล่าวถึงศุภางค์อย่างชื่นชมยกย่องว่า

<u>ชัยเสน.</u>	แสงเถอะจนสุด เมียดและเพื่อนใด	พะสุธาสุราลัย (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.) บมิเปรียบละของกู ! (มัทนะพาธา หน้า ๑๑๙)

ศุภางค์มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของตนอย่างยิ่ง เป็นความรักที่ประกอบด้วยคุณธรรมหลายประการ เช่น ความซื่อตรง ความอดทน ความเพียร ความเสียสละ ความกตัญญู เป็นต้น การกระทำที่แสดงถึงความจงรักภักดี คือ การอยู่รับใช้ชัยเสนให้ได้รับความสะดวกสบาย การถวายคำแนะนำที่เหมาะสม และการเข้าสงครามอย่างไม่เสียตายชีวิต ศุภางค์ทูลชัยเสนถึงความจงรักภักดีของตนว่า

<u>ศุภางค์.</u>	ข้าเคยสนองบาท แต่เล็กประจวบใหญ่ เมื่อมีพระบัญชา ถึงหากจะชอกช้า แทบตายบวายเพียร, เพียรจนประจวบที่ อังกาพยพของ เคยทนและเคยฝ่า ทั่วกายะข้านี้ เพื่อได้แสดงแก่ ทุกแผลก็สักขี	ธูลิองค์พระทรงชัย, (อินทะวิเชียร, ๑๑.) บมิเคยจะขัดคำ; ละก็รับและรีบทำ, ฤจะเจ็บวรินทร์ีย และผิยังบเสร็จดี นรนาถะบัญชา. ตนเปนพยานว่า พหุอันตะรายแท้, ฤก็มีนะบาดแผล นระชนผิอยากดู; จะแสดงกะตัญญู, (มัทนะพาธา หน้า ๑๐๙)

การได้รับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนอย่างสุดความสามารถดังกล่าวเป็นสิ่งที่ศุภางค์พอใจ เมื่อได้ทำก็รู้สึกสุขใจ แม้นตนเองอาจได้รับความเหน็ดเหนื่อยหรือบาดเจ็บก็ตาม นี่มีเหตุมา

จากความยึดมั่นถือมั่นทำให้เกิดความผูกพันต่อสิ่งที่รัก แต่เป็นความรักในด้านส่งเสริมให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม อย่างไรก็ตามก็ดีศุภางค์จะรู้สึกเป็นทุกข์ หากต้องอยู่ห่างจากชัยเสนและไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่ของตน ดังนั้นเมื่อมีโอกาสที่จะหนีไปให้พ้นจากการถูกประหารชีวิต ศุภางค์จึงไม่กระทำ แต่ได้แฝงตนเข้าร่วมรบในกองทัพและได้พลีชีพเพื่อพระมหากษัตริย์สมความปรารถนา ดังที่นั่นทิวรณะทูลชัยเสนว่า

<u>นั่นทิวรณะ.</u>	ข้าบอกแก่เสนี	จะบปลงละชีวัน,	(สาลินี, ๑๑.)
	เปนแต่ให้เขานั้น	มละเขตประเทศนี้;	
	เขาตอบว่าเขานั้น	ฤติมันณภักดี,	
	ต้องห่างจากทรงศีร์	ชีวะเขาบอยากครอง,	
	ขอลาแล้วาม่ง	จระตรงณที่กอง	
	ทัพหลวงด้วยใจปอง	ฤติแฝงระหส์อยู่	
	จนถึงเวลาที่	จะประยุทระต่อสู้	
	ศึกแล้วเขาเตรียมจู่	จระรบศะตรุพาล,	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๐-๑๒๑)

ความรักที่ศุภางค์มีต่อชัยเสนเป็นความจงรักภักดีที่พร้อมเสียสละเพื่อพระมหากษัตริย์และชาติบ้านเมือง แต่ไม่ว่าจะเป็นความรักในลักษณะใด ก็ย่อมสร้างความทุกข์ให้แก่ผู้นั้น ดังที่ศุภางค์เป็นทุกข์เพราะห่วงใยชัยเสน ความรู้สึกผูกพัน ห่วงใย วิตกกังวลต่าง ๆ จึงเป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความรักที่ศุภางค์มีต่อพระมหากษัตริย์ของตน

๓.๒ ความรักของชัยเสนที่มีต่อศุภางค์ ชัยเสนให้เกียรติแก่ศุภางค์อย่างสูงนอกจากจะมอบหมายหน้าที่ให้เป็นนายทหารคนสนิทแล้ว ชัยเสนยังคบหาศุภางค์ในฐานะพระสหายและรักใคร่ราวกับศุภางค์เป็นน้องชาย ดังที่ชัยเสนกล่าวด้วยความรู้สึกอาลัยอาวรณ์หลังจากที่ทราบข่าวศุภางค์ได้สละชีพในสงครามว่า “สมิตระคนนั้น นะก็ดูจอหนุเรา,”

ชัยเสนเสียใจที่ตัดสินใจประหารชีวิตเพื่อนที่ดี ด้วยเหตุที่ชัยเสนปล่อยให้โทษะเข้าครอบงำจนกลายเป็นโมหะ คือ ความไม่รู้ ทำให้ชัยเสนต้องประสบกับความทุกข์ ต้องสูญเสียเพื่อนคู่ใจผู้เปรียบเสมือนพาหะวิเศษที่เคยนำพาชัยเสนไปสู่สิ่งที่มุ่งหวัง ดังที่ชัยเสนกล่าวว่า

<u>ชัยเสน.</u>	เพราะโกรธระครองใจ	ตนุให้ประหารชี-	(อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
	วะเพื่อนกับัดนี้	นะสิรู้วะไรผิด.	
	ศุภางคะเหมือนพา-	หะวิเศษะแรงฤทธิ,	
	ตนุสิปลดปลิด	วรพาหะแห่งตน.	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๘)

ชัยเสนสำนึกถึงการกระทำที่ขาดการไตร่ตรอง ถึงกับติเตียนตนเองว่า “และนี่ก็ ชั่งตุ เพราะอะไรนะเหลือนั่น” แต่เมื่อทราบข่าว ศุภางค์มิได้ตายเพราะถูกประหารชีวิต แต่ได้สละชีพในสงครามซึ่งเป็นการตายที่คนทั้งหลายยกย่อง ก็ช่วยให้ชัยเสนเบาใจลง แสดงให้เห็นว่าชัยเสนห่วงใยเกียรติยศชื่อเสียงของเพื่อนรัก ดังที่กล่าวว่า

<u>ชัยเสน.</u>	เออญ่ค่อยคลายความ เมื่อทราบมิตรของญ่ เปนเชื้อชาติันกรบ นับว่าได้ตายงาม	ทุชะทับหทัยอยู่, บมิเสียชีวีวีรทรม; สละชีพนสงคราม ดูจะนายทหารกล้า.	(สาลินี, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๑)

ชัยเสนสั่งให้จัดการศพของศุภางค์อย่างสมเกียรติ เพื่อเป็นการตอบแทนที่ศุภางค์ได้กระทำความดีไว้มาก ดังที่ชัยเสนกล่าวว่า

<u>ชัยเสน.</u>	อนึ่งศุภางค์ผู้ ก็ควรจะเผาผี ฉิพศุภางค์ยัง ประดิษฐ์ะเชิงชั้น และเผาสุมิตรแล้ว ณฝั่งมหาธาร	ศุภะมิตระยอดดี, และสนองคุณนันต์; บมิสูญกิจงพลัน วรจิตระกาธาร, ละก็แห้วระการ ยะมนานะที่ศรี,	(อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๔)

การจัดงานศพอย่างสมเกียรติช่วยล้างมลทินให้แก่ศุภางค์ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้ชัยเสนเบาบางความทุกข์ในใจลง ซึ่งเป็นความทุกข์ที่มีเหตุมาจากการสูญเสียเพื่อนที่รักใคร่ยิ่ง และที่เศร้าใจมากที่สุดก็คือ ชัยเสนทำลายชีวิตของเพื่อนรักเพราะโทสะและโมหะของตนเอง

๔ ความรักของปาวและนาย

๔.๑ ความรักของปริยัมวะทามีต่อมัทนา ปริยัมวะทาคือนางกำนัลของชัยเสนและมีหน้าที่คอยดูแลรับใช้มัทนา นางเห็นมัทนาเป็นหญิงที่มีกิริยาจาเรียบร้อย มีความเหมาะสมคู่ควรกับชัยเสน นางจึงรู้สึกรักใคร่มัทนาจนกลายเป็นความผูกพันที่แน่นแฟ้น ปริยัมวะทากล่าวถึงมัทนาว่า

ความทุกข์ของปรีyamะทามีเหตุมาจากความยึดมั่นถือมั่นต่อเจ้านายผู้เป็นที่รัก ทำให้เกิดความรักใคร่ผูกพันและปรารถนาที่จะอยู่รับใช้ตลอดไป แต่พอไม่เป็นไปตามที่ปรารถนา เพราะต้องประสบกับการพลัดพรากจึงรู้สึกทุกข์ทรมานจิตใจมาก

๓.๓.๓.๒. แนวคิดตรง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสอดแทรกแนวคิดอื่นที่มีคุณค่าไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ด้วย ดังนี้

ก. แนวคิดเรื่องความรักชาติ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริส่งเสริมให้คนไทยรักชาติ และเสียสละเพื่อบ้านเมือง พระองค์ทรงใช้วรรณคดีเป็นเครื่องมือโน้มน้าวจิตใจของประชาชนให้เห็น แก่ชาติบ้านเมืองของตน ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ของพระองค์หลายเรื่อง เช่น หัวใจนักรบ เทศนาเสือป่า พระร่วง เป็นต้น

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธานี้พระองค์ได้สอดแทรกแนวพระราชดำริ เกี่ยวกับการเสียสละชีพเพื่อชาติไว้ ในตอนกรุงหัสตินาปุระทำสงครามป้องกันบ้านเมืองให้พ้นจาก การรุกรานของกองทัพฝ่ายแคว้นมคธ ศุภางค์ทหารกรุงหัสตินาปุระได้ต่อสู้ข้าศึกและพลีชีวิตอย่าง กล้าหาญ ดังที่บันทึกวรรณะทูลชัยเสนาว่า

<u>บันทึกวรรณะ.</u> ครั้นถึงเวลายุทธ์ ออกนำหน้าพลไป เห็นพวกข้าศึกห้อม ทั้งพันทั้งแท่งยับ	دنھن سۇگاتى ھاىرى لە پرىيۇتھە نھاىىف، غن سۇگاتى كەھلىونىب، لە سۇگاتى كەلىم تاي.	(سالىنى، ۱۱۰.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๑)

ชัยเสนจึงยกย่องศุภางค์ว่า สมกับที่เป็นนักรบ เพราะได้สละชีพในสงครามอย่าง กล้าหาญและถือเป็นการตายที่มีเกียรติ ดังที่กล่าวว่า

<u>ชัยเสน.</u> เปนเชื้อชาตินักรบ นับว่าได้ตายงาม	سلاىىفن سىگىرام دۇجە نايىتھار گلاى.	(سالىنى، ۱۱۰.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๑)

การกระทำของศุภางค์เป็นสิ่งที่ควรยกย่อง เพราะแสดงถึงความรักและความ เสียสละเพื่อชาติบ้านเมืองของตน ซึ่งเป็นแนวพระราชดำริที่ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ได้ทรงสอดแทรก ไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ของพระองค์

ข. แนวคิดเรื่องหน้าที่ของพระมหากษัตริย์

พระราชนิพนธ์เรื่องนี้มีเนื้อหาบางส่วนสะท้อนแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ทรงมีหน้าที่เป็นที่พึ่งของประชาชน พระบารมีของพระมหากษัตริย์ก่อให้เกิดความสงบร่มเย็น พระเดชานุภาพเป็นที่เกรงขามแก่ศัตรู หากประเทศชาติไร้พระมหากษัตริย์ ประชาชนก็จะขาดที่พึ่ง และบ้านเมืองอาจประสบกับความวุ่นวายจากศัตรูภายนอกที่เข้ามารุกราน ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงต้องรับผิดชอบต่อหน้าที่อย่างดีที่สุด เพื่อความสุขของประชาชน

แนวคิดนี้ปรากฏอยู่ในตอนที่นั้นทิวรรณะเตือนชัยเสนตอนจะฆ่าตัวตาย โดยทูลว่า ประชาชนกำลังเสียขวัญเพราะข้าศึกจากแคว้นมคธ หากรู้ว่าพระมหากษัตริย์สวรรคต ประชาชนก็จะยิ่งตระหนกตกใจและศัตรูอาจทำลายบ้านเมืองพังพินาศ คำพูดตอนหนึ่งของนั้นทิวรรณะเปรียบเทียบกับพระบารมีของพระมหากษัตริย์ว่า

<u>นั้นทิวรรณะ.</u>	โลกเราสง่างาม	ก็เพราะแสงวันส่อง, (อินทวิเชียร, ๑๑.)
	สิ้นแสงระวีต้อง	มละทิวณฉน์ใด;
	อันปวงประชาเปรม	ฤดีพึงพระเดชไ้,
	เดชดับก็มีตใน	ฤดีหม่นละแน่อน
	ราตรีสว่างแจ้ง	ก็เพราะแสงนิศากร,
	โกฏีดาวณัมพร	กับเท่าพระจันทร์เดียว;
	อันว่าพระคุณเปรียบ	วรโสมะนั้นเทียว,
	ไร้นาถข้าเหลือ	จะประสพพระเจ้าไหน?

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๗)

คำทูลเตือนสติของนั้นทิวรรณะช่วยให้ชัยเสนได้สติกลับคืนมา และสำนึกถึงหน้าที่ความรับผิดชอบที่ต้องกระทำเพื่อประชาชน จึงเกิดขัตติยะมานะที่จะมีชีวิตต่อไป แม้ว่าจะต้องทรงทุกข์ทรมานก็ตาม ดังที่ชัยเสนกล่าวว่า

<u>ชัยเสน.</u>	สดับพะจีเจ้า	นะสิเรานี้กตณ, (อุเปนทวิเชียร, ๑๑.)
	และจำจะต้องทน	ทุชะเพื่อประโยชน์ราษฎร์,
	เพราะถึงจะโศกศัลย์	กระษณียบควรขาด,
	และขัตติโยชาติ	ทุมนัสก็กัณ!

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๗-๑๑๘)

ค. แนวคิดเรื่องความกรุณา

พระราชนิพนธ์มีเนื้อหาสะท้อนแนวคิดที่ว่า ความกรุณาเป็นคุณธรรมอันประเสริฐที่ทำให้ผู้รับเบิกบานใจ และบุคคลผู้มีความกรุณาเป็นผู้สูงส่ง

แนวคิดนี้ปรากฏในตอนพราหมณ์วิฑูรเข้าเฝ้าชยเสนเพื่อทูลให้ทราบเกี่ยวกับอุบายของจันตี ซึ่งพราหมณ์วิฑูรมีส่วนร่วมในความผิดด้วยแต่ได้สำนึกผิด ชยเสนจึงอภัยโทษและให้โอกาสพราหมณ์วิฑูรได้กลับตนเป็นผู้ประพฤติดีทั้งกาย วาจาและใจ พราหมณ์วิฑูรซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณและทูลว่า

วิฑูร.	อ้าทเวะสุทธ- อันทรงกรุณา นี่คือพระแสดง มีแต่สุระฤท- นี้กว่าบมิรอด บัดนี้พระประทาน เหมือนรดศิระด้วย ชุ่มชื่นณฤดี,	มิกะปรียะราชา, ตนผู้ประพฤติผิด, สุระธรรมะโสภิต, ธิดะเทียบพระภูบาล; ครุฑทันตะแรงราญ, พระอภัยกะข้านี้, สุรทิพยะวารี ตนขอปฏิญาณ:	(อุปฐิตา, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๓)

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาประกอบด้วยแนวคิดหลักและแนวคิดรอง ซึ่งแนวคิดหลักเป็นแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยเรื่อง ความรักเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ ดังที่ตัวละครในเรื่องล้วนได้รับความทุกข์เพราะความรักความผูกพันทั้งสิ้น ส่วนแนวคิดรองเป็นแนวคิดที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแทรกไว้ ได้แก่ แนวคิดเรื่องความรักชาติ แนวคิดเรื่องหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ และแนวคิดเรื่องความกรุณา ซึ่งทั้งหมดส่งเสริมให้พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีคุณค่ายิ่ง

๓.๓.๔ ลักษณะของเรื่องที่คล้ายบทละครสันสกฤต

ประเทศอินเดียนิยมแต่งบทละครมาตั้งแต่สมัยโบราณ และถือเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งที่ได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณกรรมแบบแผน (Classical Literature) ของสันสกฤต ตำราการละครสันสกฤตฉบับเก่าแก่ของอินเดียคือ คัมภีร์นาฏยศาสตร์ ของภารตมุณี ฉบับที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันใช้ภาษาสันสกฤตซึ่งเก่าเข้าใจยาก ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ นักปราชญ์ผู้หนึ่งชื่อ รัถัญชย ได้นำทฤษฎีในคัมภีร์นาฏยศาสตร์มาเรียบเรียงใหม่ให้เข้าใจง่ายขึ้น จึงเกิดเป็นคัมภีร์ละครชื่อว่า คัมภีร์ทศรूपะ และในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ วิศวนาถกวีราชได้แต่งคัมภีร์ละครขึ้นอีกเล่ม

หนึ่งชื่อว่า **สาหิตยทรัพย์ณะ** โดยดำเนินการตามแบบของธนัญชัยและเพิ่มเติมข้อมูลบางส่วน วิศวานถกวีราชได้จำแนกละครออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ **รูปกะ** และ **อรูปกะ**^๑

ละครรูปกะ ได้รับการขนานนามว่าเป็นละครชั้นสูง หมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง เช่น เทพเจ้า หรือกษัตริย์ แบ่งออกเป็น ๑๐ ประเภท ได้แก่ นาฏกะ ประการณะ ภาณะ วายาโยคะ สมวการะ ทิมะ อีหามฤตะ อุตสฤษฏิกางกะ วิถี (วิถี) และประหัสณะ ซึ่งเกือบทุกประเภทจะมีตัวละครเป็นบุคคลชั้นสูง ยกเว้นเพียงประเภทเดียวคือประเภทประหัสณะ^๒

ละครอรูปกะ เป็นละครชั้นต่ำ หมายถึงละครที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับคนธรรมดา แบ่งออกเป็น ๑๘ ประเภท ได้แก่ นาฏิกา ไตรภูกะ โคะฐี สฎฐิกะ นาฏยราชกะ ประสทณะ อุลลาปะย กาวะ เปรงชนะ ราชกะ สันลาปะกะ ศรีคทิตะ ศิลปะกะ วิสาสิกา(ลาลิกา) ทูรมลลิกา ประการณิกา หัลลิตะ และภาณิกา มีเพียงประเภทนาฏิกา^๓และไตรภูกะเท่านั้นที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลชั้นสูง ละครรูปกะนั้นเป็นละครที่รู้จักกันแพร่หลายมาแต่ครั้งโบราณ และนิยมแสดงกันตลอดมา จนกระทั่งราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ จึงมีละครรูปกะขึ้น แต่ไม่ได้รับความนิยมเท่าละครรูปกะ ละครรูปกะจึงจัดเป็นละครแบบฉบับของละครสันสกฤต^๔

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีลักษณะบางประการคล้ายบทละครสันสกฤตในด้านต่อไปนี้

- ๓.๓.๔.๑ การตั้งชื่อเรื่อง
- ๓.๓.๔.๒ ตัวละคร
- ๓.๓.๔.๓ บทสนทนา
- ๓.๓.๔.๔ โครงเรื่อง
- ๓.๓.๔.๕ สถานที่และเวลา

^๑ นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). *ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ*. หน้า ๔๙-๕๐.

^๒ ประหัสณะ คือละครชวนหัว มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการทำอุบายหรือการทะเลาะวิวาทของคนชั้นต่ำ พระเอกเป็นคนได้ทุกชั้น เช่น กษัตริย์ นักพรต พราหมณ์หรือตัวโกง นางเอกมักเป็นคนชั้นต่ำ เช่น นางกำนัล สาวใช้ ขอทาน หรือโสเภณี

นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). *ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ*. หน้า ๖๗.

^๓ นาฏิกา คือละครเรื่องชั้น ส่วน นาฏกะ เป็นละครเรื่องใหญ่และมักมีบทที่ไพเราะและน่าสงสารมากกว่า ขบขัน นาฏิกามักมีเพียง ๔ องค์ แต่นาฏกะมีตั้งแต่ ๕ องค์ขึ้นไป นาฏิกาตรงกับ “คอเมดี้” ของยุโรป นาฏกะตรงกับ “ดรามะ”

อ.ว.วิลเลียมส แจ็คสัน; และชาร์ลส จ. อ็อคเด็น. (๒๕๐๕). *ปริยทรรศึกษา*. แปลโดย พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร. หน้า ๑๓๓.

^๔ นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). *ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ*. หน้า ๒๑๐.

๓.๓.๔.๑ การตั้งชื่อเรื่อง

การตั้งชื่อเรื่องในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีวิธีการเหมือนการตั้งชื่อเรื่องในบทละครสันสกฤตดังนี้

การตั้งชื่อเรื่องในบทละครสันสกฤต บทละครของสันสกฤตนิยมตั้งชื่อเรื่องโดยนำมาจากชื่อของพระเอกหรือนางเอก ตั้งในละครนาฏกะซึ่งเป็นละครประเภทรูปกะที่ได้รับความนิยมสูงสุด และเป็นละครสันสกฤตที่สมบูรณ์แบบตามกฎเกณฑ์ของละครทุกประการ^๑ ละครนาฏกะที่ตั้งชื่อเรื่องตามชื่อของพระเอกหรือนางเอกเช่น

- เรื่องศกุนตลา กาลิทาสนำมาจากชื่อของนางเอก คือ ศกุนตลา
- เรื่องสวปนะवासวทตตา ภาส่นำมาจากชื่อของนางเอก คือ วาสวทตตา

ละครนาฏิกาก็เป็นละครประเภทรูปกะที่มีลักษณะเหมือนละครนาฏกะ ต่างกันที่จำนวนองก์^๒ ก็มีบทละครบางเรื่องที่ตั้งชื่อเรื่องตามชื่อพระเอกหรือนางเอก เช่น

- เรื่องปรียทรรติกา พระเจ้าศรีหรรษาวรรณะทรงตั้งชื่อเรื่องตามชื่อของนางเอก คือ ปรียทรรติกา
- เรื่องรัตนาวลี เป็นบทละครของพระเจ้าศรีหรรษาวรรณะอีกเช่นเดียวกัน พระองค์ทรงนำชื่อเรื่องมาจากชื่อของนางเอก คือ รัตนาวลี

การตั้งชื่อเรื่องพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งชื่อเรื่องว่า มัทนะพาธา มีพระราชประสงค์ให้สอดคล้องกับชื่อของนางเอก คือ มัทนา คำว่า มัทนา แปลว่า ความลุ่มหลงหรือความรัก ส่วนคำว่า มัทนะพาธา แปลว่า ความเจ็บหรือความเดือดร้อนอันเนื่องมาจากความรัก การตั้งชื่อเรื่องจึงมีวิธีการเหมือนละครสันสกฤต อีกทั้งชื่อของนางเอกและชื่อเรื่องมีความหมายสอดคล้องกับแนวคิดหลักของเรื่องซึ่งสะท้อนพระพุทธรูปปรัชญาที่ว่า ความรักเป็นเครื่องผูกพันที่ก่อให้เกิดทุกข์ จึงนับเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งที่มีความกลมกลืนกันเป็นอย่างดี

๓.๓.๔.๒ ตัวละคร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตัวละครในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาให้เป็นชาวภารตะ เพราะสถานที่ในเรื่องอยู่ในดินแดนภารตวรรษ ซึ่งตัวละครมีลักษณะบางประการคล้ายตัวละครในบทละครสันสกฤต ตัวละครในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาจำแนกตามหน้าที่เป็น ๓ ประเภท คือ

^๑ นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ. หน้า ๕๓.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๖๙.

- ก. ตัวเอก
- ข. ตัวประกอบ
- ค. ตัวตลก

ก. **ตัวเอก** คือตัวละครที่เป็นตัวหลักในการดำเนินเรื่อง อาจแยกได้เป็นตัวพระเอก หรือนางเอก ปกติพระเอกและนางเอกเป็นตัวดำเนินเรื่องหลัก แต่ในบางกรณีอาจเป็นตัวเอกตัวอื่น^๑

ตัวเอกในบทละครสันสกฤต บทละครสันสกฤตประเภทรูปกะเกือบทุกประเภทมีตัวละครเป็นบุคคลชั้นสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเภทนาฏกะ พระเอกอาจเป็นเทพเจ้า เทพเจ้าที่อวตารลงมาเป็นมนุษย์ นักพรต คนธรรพ์ ราชรรษี หรือกษัตริย์ ธัญชัยได้ระบุคุณสมบัติของพระเอกไว้ในคัมภีร์ทศรूपะว่า

(In a play) in which the hero is endowed with attractive qualities, (of the type known as) self-controlled and exalted, glorious, eager for fame, of great energy, a preserver of the three Vedas, a ruler of the world, of renowned lineage, a royal seer or a god...

ในบทละครซึ่งพระเอกเป็นผู้ประกอบด้วยคุณธรรมอันน่านิยม (ตามประเภทที่ได้กำหนดไว้ เช่น ประเภทรู้จักบังคับตน, ประเภทมีเกียรติสูง) เช่น มีสง่าราศี, มุ่งมั่นแสวงหาชื่อเสียง, มีอุตสาหะมาก, ผู้ดำรงพระเวททั้งสาม, พระจักรพรรดิ, พระภายาย (ผู้อยู่ในตระกูลอันมีชื่อเสียง) ราชรรษี หรือ เทวะ]^๒

ส่วนนางเอกเป็นนางฟ้าหรือนางฟ้าที่ถูกสาปให้มาเกิดในโลกมนุษย์ หรือนางกษัตริย์ ตัวอย่างละครนาฏกะที่มีตัวละครลักษณะดังกล่าว ได้แก่ เรื่องศกุนตลา ของกาลิทาส พระเอกของเรื่อง คือ ทุษยันต์ กษัตริย์จันทวงศ์แห่งกรุงหัสตินาปุระ นางเอก คือ ศกุนตลา เป็นธิดาฤาษี วิศวามิตรและนางฟ้าเมณฑา เรื่องนี้เป็นบทละครสันสกฤตที่มีชื่อเสียง

^๑ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). *นาฏยศิลป์ปริทรรศน์*. หน้า ๑๖๗.

^๒ นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). *ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ*. หน้า ๕๒.

(อ้างอิงจาก George C.O. Haas(tr.). (1962). *The Dásarupa*. p. 89.

^๓ นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). *ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ*. หน้า ๕๒.

ตัวเอกในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีตัวเอก ๔ ตัว คือ ชัยเสน มัทนา สุเทษณ์ และจันท์ ซึ่งทั้งหมดเป็นตัวเอกที่มีกำเนิดเชื้อชาติเป็นบุคคลชั้นสูงดังนี้

ชัยเสน เป็นกษัตริย์จันทรวงศ์ผู้ยิ่งใหญ่และครองกรุงหัสตินาปุระแบบเดียวกับพระเอกหลายคนในบทละครสันสกฤตตลอดจนวรรณคดีสันสกฤตประเภทอื่น เช่น ทุษยันต์ ในบทละครเรื่องศกุนตลา กษัตริย์ปาณฑพทั้งห้า ในมหาภารตยุทธ ซึ่งต่างก็เป็นกษัตริย์จันทรวงศ์ที่มีชื่อเสียงและครองกรุงหัสตินาปุระ จันทรวงศ์ หมายถึงวงศ์ของกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายมาจากพระจันทร์ เรื่องราวของจันทรวงศ์ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะหลายเล่ม มีลักษณะเป็นตำนานของวงศ์กษัตริย์ภารตะและมีป้ากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้อง จันทรวงศ์มีต้นวงศ์เป็นเทพเจ้าคือ พระจันทร์ และสืบเชื้อสายมาทางพระพุธซึ่งเป็นโอรสของพระจันทร์ ชายาพระพุธคือนางอิล่า มีโอรสชื่อ ปุรุพ จากนั้นสืบเชื้อสายกันต่อมาจนถึงท้าวยายติผู้เป็นมหาราชและวีรบุรุษมีชื่อเสียงโด่งดังมาก ต่อจากท้าวยายติ จันทรวงศ์แบ่งออกเป็น ๒ สาขา คือ ยาทพกับโปรพ ต่อมากษัตริย์โปรพจึงแยกออกอีกเป็น ๒ พวก คือ เการพกับปาณฑพ ซึ่งทำสงครามใหญ่ที่เรียกว่า มหาภารตยุทธ* และชัยเสนเป็นตัวละครที่ถูกกำหนดให้อยู่ในวงศ์กษัตริย์ที่มีชื่อเสียงโด่งดังนี้

มัทนา อดีตชาติเป็นธิดาของท้าวสุราษฏร์ เป็นผู้มีความกตัญญูยอมเสียสละตนเองเพื่อช่วยเหลือพระบิดาให้พ้นภัยจากศัตรู และมีความยึดมั่นในสัจจะของความรัก เมื่อสิ้นชีวิตแล้วนางได้ไปเกิดในสวรรค์ ด้วยเหตุที่เป็นนางฟ้ารูปงาม สุเทษณ์เทพบุตรจึงต้องการนางมาเป็นชายา พอนางปฏิเสธ สุเทษณ์ก็สาปให้นางลงมาทนทุกข์ในโลกมนุษย์

มัทนามีลักษณะเหมือนนางเอกในบทละครนาฏกะของสันสกฤต คือเป็นนางฟ้าหรือนางฟ้าที่ถูกสาปให้มาอยู่ในโลกมนุษย์ เช่น อูรวตี นางเอกในบทละครสันสกฤตเรื่องวิกิรโมรวตี ของกาลิทาส ซึ่งเป็นละครประเภทไตรภูกะแต่มีลักษณะเหมือนนาฏกะ บางตำราจึงจัดรวมไว้ในพวคนาฏกะ อูรวตีเป็นนางอัปสร นางรักกับปุรุวัสพระเอกของเรื่อง ขณะที่นางรำถวายพระศิวะ นางคิดถึงปุรุวัสจึงรำรำผิดพลาด พระศิวะจึงสาปนางให้ลงมาอยู่ในโลกมนุษย์ชั่วระยะเวลาหนึ่ง นางเอกที่เป็นนางฟ้าแต่ถูกสาปให้มาอยู่ในโลกมนุษย์มีอยู่ในบทละครสันสกฤต และมัทนามีลักษณะเหมือนนางเอกในบทละครสันสกฤตดังกล่าว

สุเทษณ์ อดีตชาติเป็นกษัตริย์ครองแคว้นปัญจาล ยกทัพมาจับท้าวสุราษฏร์ได้และบังคับมัทนาให้ยอมถวายตัวเป็นบาทบริจาริกา มัทนาจำต้องยินยอม แต่พอได้ตัวพระบิดาได้นางก็ฆ่าตัวตาย สุเทษณ์จึงบำเพ็ญพลีกรรมตั้งแต่นั้นมาจนสำเร็จและได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ มีอำนาจอิทธิฤทธิ์มากสามารถสาปผู้อื่นได้ ดังที่ได้สาปมัทนาให้กลายเป็นดอกกุหลาบ

* สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). ศกุนตลา

ลักษณะของตัวละครที่เป็นบุคคลชั้นสูงมีฤทธิ์มากและลงโทษผู้อื่นด้วยวิธีสาปแช่งโดยไม่ต้องรอฟังเหตุผล เพียงรู้สึกว่าคุณกลบลู่เกียรติหรือไม่ได้รับการเคารพยำเกรง ตัวละครที่มีลักษณะเช่นนี้พบได้ในบทละครสันสกฤตรวมทั้งวรรณคดีสันสกฤต เช่น ในบทละครเรื่อง วิกิรามรวิศรี พระศิเวพิโรธและสาปอูรวศีให้ลงมาอยู่ในโลกมนุษย์ ภายหลังอูรวศีถูกพระฤาษีมาราสาปให้เป็นแก้ววัลย์อีก ในวรรณคดีเรื่องปรัศูรามาวตาร พระอุม่าพิโรธปรัศูรามจึงสาปปรัศูรามให้หมดเรี่ยวแรง นอนนิ่งเป็นท่อนไม้ เป็นต้น สุเทศน์จึงมีลักษณะเหมือนตัวละครในบทละครสันสกฤต เพราะนอกจากจะเป็นตัวเอกที่มีชาติกำเนิดสูงส่งแล้ว ยังมีอุปนิสัยเหมือนตัวละครบางตัวในละครสันสกฤตด้วย

จันที ในพระราชนิพนธ์กล่าวถึงความเป็นมาของจันทีเพียงเล็กน้อย โดยกล่าวว่า เป็นธิดาของท้าวผกและได้อภิเษกสมรสเป็นมเหสีของท้าวชัยเสน จึงเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่มีชาติกำเนิดสูงส่งเนื่องจากอยู่ในวรรณะกษัตริย์ สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ชื่อ จันที แปลว่า ดุร้าย, หยาบช้า เกรี้ยวกราด เป็นพระนามหนึ่งของพระอุม่าชายาของพระศิเว ภาคที่มีพระนามว่า จันที นี้เป็นภาคดุร้าย มีคณนิยมบูชาด้วยวิธีพิสดารต่าง ๆ กันมากเพราะกลัว ชื่อ จันที เมื่อนำมาใช้เป็นชื่อของตัวเอกฝ่ายร้าย จึงให้ความหมายที่น่ากลัวและเหมือนตัวละครในบทละครสันสกฤต

ตัวละครเอกทั้ง ๔ ตัว ล้วนมีชาติกำเนิดสูงส่ง เป็นบุคคลประเภทเทวดา นางฟ้า นางกษัตริย์ และกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ตลอดจนการตั้งชื่อตัวละครบางตัว และบทบาทบางประการคล้ายตัวละครในบทละครสันสกฤต จึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ส่งเสริมให้พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา คล้ายบทละครของสันสกฤต

ข. ตัวประกอบ คือตัวละครที่ทำหน้าที่ประกอบหรือสนับสนุนตัวเอก หรือทำให้เกิดเหตุการณ์ในท้องเรื่องเข้มข้นขึ้น สลับซับซ้อน ชวนติดตาม หรือทำหน้าที่รับฟังความรู้สึกของตัวเอก แสดงผลดีผลร้ายของสถานการณ์ให้เป็นที่ประจักษ์^๑

ตัวประกอบในบทละครสันสกฤต ถึงแม้ในบทละครสันสกฤตจะนิยมให้ตัวเอกเป็นบุคคลชั้นสูง แต่ก็จำเป็นต้องมีตัวละครที่เป็นบุคคลชั้นกลางหรือชั้นต่ำประกอบอยู่ด้วย เช่น มหาดเล็ก นายพราน คนรับใช้ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมของเนื้อเรื่องที่ควรมีพฤติกรรมของบุคคลหลายประเภทประกอบกันเข้าเป็นเรื่องราว พระภคตมุนีได้กล่าวถึงการแสดงละครไว้ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ว่า

อุตตมามมมธยานำ นรานำ กรุมส์ศุрым
หิโตปเทศชนน ฤฤติกริฐาสุชาติกฤต

คำแปล การแสดงละคร อาศัยการกระทำของคนชั้นสูง ชั้นกลาง ชั้นต่ำ ทำให้การแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกิดขึ้น ทำให้เกิดความมั่นคงหนักแน่นสนุกสนานและมีความสุขเป็นต้น^๑

^๑ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). *นาฏยศิลป์ปริทรรศน์*. หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

ดังนั้นการนำเสนอเรื่องราวในบทละครสันสกฤต ถึงแม้ว่าจะนิยมแสดงเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง ซึ่งทำให้ตัวละครส่วนใหญ่โดยเฉพาะตัวเอกเป็นบุคคลสูงส่ง แต่อย่างไรก็ดีก็ต้องมีบทบาทของบุคคลชั้นต่ำประกอบอยู่ด้วย

ตัวประกอบในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ตัวประกอบในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ตัวประกอบที่เป็นชาวฟ้า และตัวประกอบที่เป็นชาวดิน

๑. ตัวประกอบที่เป็นชาวฟ้า คือตัวละครที่สถิตอยู่บนสวรรค์ ได้แก่ จิตรระเสน จิตรระถ และมายาวิน

จิตรระเสน มีตำแหน่งเป็นหัวหน้าคนธรรพ์ของสุเทษณ์ มีบทบาทเป็นผู้จัดการแสดงพ่อนรำถวายให้สุเทษณ์ชมเพื่อความสำราญ และคอยรับฟังความรู้สึกทุกข์ใจของสุเทษณ์ เมื่อมีโอกาสนั้นควรก็จะแสดงความคิดเห็นอย่างเหมาะสม

จิตรระถ มีตำแหน่งเป็นสารถิของสุเทษณ์ มีบทบาทเป็นผู้ขับไล่ท้าวจักรวาลเพื่อค้นหาหญิงงามและวาดรูปของนางมาให้สุเทษณ์ได้ชม เป็นตัวประกอบที่สำคัญเพราะเป็นผู้พามายาวินมาเข้าเฝ้าสุเทษณ์ ทำให้เกิดเหตุการณ์ยุ่งยากต่อมา คือ การใช้เวทมนตร์บังคับเรียกมัทนา

ในวรรณคดีสันสกฤต จิตรระเสน และ จิตรระถ คือคนธรรพ์คนเดียวกัน มีตำแหน่งเป็นอธิบดีแห่งคนธรรพ์ ทางฝ่ายไทยเรียกว่า ท้าวจิตรราช หรือ ท้าวจิตรราช^๑

คนธรรพ์เป็นผู้มีกำเนิดซึ่งเข้าพวกเทวดาหรือมนุษย์ก็ได้ เพราะมีทั้งที่อยู่บนสวรรค์และอยู่ในโลกมนุษย์ มีหน้าที่รักษาโสม มีความชำนาญในการปรุงโอสถ เป็นผู้อำนวยความสะดวก เป็นหมอครอบรู้ทุกสิ่งทั้งในโลกอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มีความสามารถด้านขับร้องและดนตรีพิพาทย์เป็นพิเศษ ทำหน้าที่เล่นดนตรีให้ความสุขแก่เทวดา มีนิสัยเจ้าชู้ มีเสน่ห์ดึงดูดใจให้ผู้หญิงรัก ซึ่งเสน่ห์อยู่ที่การขับร้องและดนตรี^๒

จิตรระถ และ จิตรระเสน คนธรรพ์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีหน้าที่เป็นบริวารของเทวดา คอยรับใช้และปฏิบัติตามคำสั่งของเทวดา เป็นตัวละครที่มาจากคนธรรพ์ที่มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในวรรณคดีสันสกฤต

มายาวิน เป็นวิยาธรที่เชี่ยวชาญอาถรรพวิทยา สามารถใช้วิชาโยคะนิทราเรียกผู้ที่อยู่ห่างไกลให้มาหาได้ เป็นผู้ที่ทำให้เรื่องราวยุ่งยากมากขึ้นเพราะใช้เวทมนตร์เรียกมัทนามาหาสุเทษณ์ แต่ไม่สามารถบังคับจิตใจมัทนาให้รักสุเทษณ์ ด้วยเหตุที่มายาวินมีความรู้มาก จึงสามารถแนะนำชนิดของดอกไม้ตามที่สุเทษณ์ต้องการสาปมัทนาได้ ทั้งหมดเป็นเหตุให้มัทนาต้อง

^๑ ภารตมุณี. (๒๕๔๑). หมายเหตุ. แปลโดย แสง มนวิฑูร. หน้า ๓๖-๓๗.

^๒ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาษิต. หน้า ๑๐๙.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

ไปเกิดเป็นดอกกุหลาบ นอกจากนี้มายาวินยังเป็นผู้เล่าเรื่องราวในชาติอดีตของสุเทษณ์กับมัทนา ทำให้ทราบความสัมพันธ์ของคนทั้งสองด้วย

๒. ตัวประกอบเป็นชาวดิน หมายถึงตัวประกอบที่เป็นมนุษย์ อาจเป็นบุคคลชั้นสูง ชั้นกลางหรือชั้นต่ำ มีดังนี้

ศุภางค์ ศุภางค์เป็นตัวประกอบที่มีความสำคัญ มีบทบาทเป็นทั้งนายทหารคนสนิทและเพื่อนของชัยเสน เป็นผู้ทราบเรื่องราวความสัมพันธ์อันไม่ราบรื่นระหว่างชัยเสนและจันท์ จึงเป็นตัวประกอบที่เผยความสัมพันธ์ระหว่างชัยเสนและจันท์ให้อ่านได้ทราบ รวมทั้งเผยอุปนิสัยของจันท์ที่อาจสร้างปัญหาให้นางเอก ศุภางค์ถูกจันท์ใส่ร้ายว่าเป็นชู้กับมัทนาและถูกชัยเสนสั่งประหารชีวิต แต่ศุภางค์ก็ไม่หวั่นเกรง แม้มีโอกาสก็ไม่หนี กลับใช้โอกาสนั้นละชีวิตตนเองเพื่อชาติและกษัตริย์ที่ตนรัก

ปริยัมวะทา นางกำนัลผู้มีหน้าที่รับใช้มัทนาและมีจิตผูกพันต่อเจ้านายของตน ปริยัมวะทามักแสดงความคิดเห็นร่วมกับศุภางค์ ทั้งคู่มีความคิดเห็นตรงกันว่า มัทนาเป็นสตรีงามประเสริฐ ควรที่บุรุษจะรักใคร่ แม้ชัยเสนจะมีหญิงอื่นอยู่แล้ว แต่ชัยเสนกับมัทนาก็ไม่ผิด

ส่วนจันท์ที่ขาดคุณสมบัติจึงไม่เหมาะสมกับชัยเสน นอกจากนี้ปริยัมวะทายังเป็นตัวละครที่คอยเล่าเรื่องต่าง ๆ ของมัทนาให้ชัยเสนฟัง หลังจากที่มัทนากลายเป็นดอกกุหลาบแล้ว

กาละทรดิน กาละทรดินเกิดในวาระพระราชมณเฑียร เป็นนักบวชประเภทฤๅษีหรือโยคี บำเพ็ญตบะอยู่ในสำนักกลางป่าหิมะวัน มีผานแก่กล้าสามารถล่วงรู้อดีตและอนาคตได้ กาละทรดินมีบทบาทเป็นผู้เชิญชวนดอกกุหลาบไปอยู่ข้างอาศรม ทำให้มัทนาและชัยเสนได้มาพบกัน และเกิดความรักที่ต้องผจญอุปสรรคในเวลาต่อมา

โสมะทัต โสมะทัตอยู่ในวาระพระราชมณเฑียร มีบุคลิกเป็นผู้ใหญ่จึงได้เป็นหัวหน้าศิษย์และมีหน้าที่คอยรับใช้กาละทรดิน เป็นตัวประกอบที่คอยเล่าเรื่องเกี่ยวกับมัทนา โดยเล่าความเป็นมาและลักษณะนิสัยของมัทนา ตอนท้ายเรื่องโสมะทัตเป็นผู้ไปพามัทนากลับมายังอาศรม

วิฑูร วิฑูรเป็นพราหมณาจารย์ชาวเมืองมคธ มีความรู้เกี่ยวกับการทำเสน่ห์อาถรรพ์ซึ่งเป็นวิชาหนึ่งของพราหมณ์ มีความรักชาติบ้านเมืองของตน ละอายใจหากกระทำการที่ไม่ถูกต้อง เป็นตัวประกอบสำคัญที่ทำให้ชีวิตของตัวละครหลายตัว ได้แก่ มัทนา ศุภางค์ และปริยัมวะทา ต้องเปลี่ยนแปลงไป

นันทิวรรณะ นันทิวรรณะเป็นอำมาตย์ของชัยเสน มีบทบาทเป็นผู้สอบสวนการทำเสน่ห์อาถรรพ์ และเป็นผู้รับคำสั่งจากชัยเสนให้ประหารมัทนากับศุภางค์ แต่นันทิวรรณะได้ปล่อยคนทั้งสองไป ภายหลังจึงเปิดเผยให้ทราบถึงความเป็นไปของมัทนาและศุภางค์ มีบทบาทเป็นผู้เตือนสติชัยเสนไม่ให้ฆ่าตัวตาย โดยเตือนให้ตระหนักถึงหน้าที่ของกษัตริย์ที่ต้องไม่ทอดทิ้งราษฎร

อราลี อราลีเป็นนางข้าหลวงของจันท์ เป็นตัวประกอบฝ่ายร้าย มีร่างกายพิการ จิตใจเหยาบช้า สอดรู้สอดเห็น มีหน้าที่คอยสืบข่าวเกี่ยวกับมัทนาเพื่อไปบอกจันท์ และเป็นผู้ยุยงให้จันท์กำจัดมัทนา ตลอดจนเป็นผู้คิดอุบาย ภายหลังถูกลงโทษหนักเพราะการทำชั่วของตน โดยถูกเขี่ยน สักหน้าผาก ตัดจมูก หู แล้วเนรเทศออกจากบ้านเมือง

เกศินี เกศินีเป็นนางข้าหลวงของจันท์ มีบทบาทร่วมลงมือกำจัดมัทนา โดยเป็นผู้ชักตอড়া การทำเสน่ห์อาถรรพ์นั้นได้รับคำสั่งจากปรีyamะทา เนื้อเรื่องไม่ได้กล่าวถึงการลงโทษเกศินี

ชาวสวนหลวง ชาวสวนหลวงมีหน้าที่เฝ้าดอกไม้ในสวน ไม่ให้ผู้ใดมาเก็บไป มีบทบาทตอนห้ามอราลีเก็บดอกไม้ ทำให้อราลีโกรธ

ค. ตัวตลก หมายถึงตัวละครที่คอยสร้างความขบขันให้เกิดขึ้นในเรื่อง ซึ่งในบทละครสันสกฤตและพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาต่างมีตัวตลกลักษณะดังนี้

ตัวตลกในบทละครสันสกฤต ตัวละครในบทละครสันสกฤตที่มีบทบาทสำคัญขาดไปไม่ได้ คือ ตัวตลก เรียกว่า วิหุชะ และวิตะ เพราะพระเอกนางเอกมักมีเรื่องตลกทุกซั้ยได้ยากต่าง ๆ และเพื่อไม่ให้คนดูเบื่อหน่ายหรืออยู่ในอารมณ์เศร้าหมอง จึงต้องมีตัวตลก โดยเฉพาะวิหุชะคอยติดตามพระเอกในฐานะพระสหายหรือคนรับใช้ คอยสอดแทรกเล่นตลกหรือพูดจาเย้าแหย่ให้เกิดความสนุกสนาน บางทีก็เป็นทีปรึกษาเรื่องความรักของพระเอก บางทีก็เป็นพ่อสื่อ วิหุชะมักเป็นพราหมณ์แต่งกายประหลาด สนใจการกินและของกำนัล ในเรื่องศกุนตลามีวิหุชะชื่อ มาฐัพย์ ในเรื่องปริยทรรคิกาชื่อ วสันตกะ^๑ นอกจากนี้ยังมีตัวตลกที่เรียกว่า ปิฎะ แต่มีบทบาทไม่สำคัญนักเมื่อเทียบกับวิหุชะ ปิฎะเป็นตัวตลกที่มีความสามารถทางดนตรีและขับร้อง เช่น เศษระกะ ในบทละครนาฏกะเรื่อง นาคานันทะ ของพระเจ้าศรีธรรมวรรธนะ^๒

ตัวตลกในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีตัวละคร ๒ ตัวที่มีบทบาทสร้างความหรรษา ช่วยให้บรรยากาศของเรื่องผ่อนคลายลงด้วยความขบขัน จึงเข้าลักษณะเป็นตัวตลก ทั้งนี้ไม่ได้ยึดตามแบบแผนของตัวตลกในละครสันสกฤต แต่ได้สร้างให้เหมาะสมเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินเรื่องอีกประการหนึ่ง ตัวตลก ๒ ตัวนี้ ได้แก่ ศุน และ นาค

ศุน เป็นลูกศิษย์ของกालะทรรคิน มีความเฉลียวฉลาด ไหวพริบดี ชอบพูดให้ตนได้รับความดีความชอบและรอดพ้นความผิด รวมทั้งใช้ปัญญาในทางเอาเปรียบผู้ที่ด้อยปัญญากว่า เข้าทำนองฉลาดแกมโกง

^๑ นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ. หน้า ๔๐.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๐๕.

นาค เป็นลูกศิษย์ของกาละทรตินเช่นเดียวกัน มีหน้าที่เฝ้าดูแลรักษาต้นกุหลาบ มีอุปนิสัยค่อนข้างซื่อ เล่ห์เหลี่ยมน้อยกว่าคุณ จึงมักถูกคุณเอาเปรียบ ความขบขันเกิดจากความฉลาดแกมโกงของคุณที่มักเอาเปรียบนาค ส่วนนาครู้ทันคุณ แต่นาคมักไม่ถือสา

คุณและนาคเป็นผู้ได้รับคำสั่งให้ตามหาที่มาของกลิ่นหอมประหลาด ทั้งสองเป็นผู้พบดอกกุหลาบแล้วจึงนำความไปบอกแก่คนอื่น ๆ ในเรื่อง ซึ่งเนื้อเรื่องกำหนดว่าดอกกุหลาบเป็นดอกไม้ที่ไม่เคยมีอยู่บนโลกมนุษย์มาก่อน คุณกับนาคจึงเป็นตัวช่วยดำเนินเรื่องในชวงนี้ นอกจากนี้ยังช่วยเล่าเรื่องร่วมกับตัวละครตัวอื่น เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่มีทนาเกิดความรักต่อชายเสน จึงไม่ต้องกลายเป็นดอกกุหลาบอีก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตัวละครให้เป็นชาวภาคตะเพื่อให้สอดคล้องกับสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ในเรื่อง ซึ่งอยู่ในดินแดนภาคตะหรือประเทศอินเดียสมัยโบราณ ตัวละครทั้งหมดเมื่อแบ่งตามหน้าที่ของตัวละครแล้วจะประกอบด้วย ตัวเอก ตัวประกอบ และตัวตลก ตัวเอกมีลักษณะเป็นบุคคลชั้นสูงตามแบบอย่างของละครสันสกฤตซึ่งนิยมแสดงเรื่องราวของชนชั้นสูง ตัวประกอบมีทั้งผู้ที่เป็นชาวฟ้าและชาวดิน ชาวดินมีทั้งที่อยู่ในวรรณะสูงและต่ำกว่า ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมของเนื้อเรื่องที่จะต้องมีตัวละครประเภทอื่นประกอบอยู่ด้วย เช่น พรหมณ์ ทหาร นางกำนัล นางข้าหลวง ส่วนตัวตลกที่ปรากฏในเรื่องนอกจากจะมีหน้าที่พูดและแสดงบทบาทให้เกิดความขบขันแล้ว ยังมีหน้าที่ช่วยเล่าเรื่องราวที่ผ่านไปแล้วและช่วยดำเนินเรื่องด้วย ซึ่งตัวตลกในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาไม่ได้ยึดถือตามแบบอย่างของตัวตลกในละครสันสกฤตทั้งหมด ตัวตลกในละครสันสกฤตส่วนใหญ่จะเป็นพี่เลี้ยงหรือเพื่อนของพระเอก ส่วนตัวตลกในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นลูกศิษย์ของพระฤาษี แต่ยังคงทำหน้าที่หลักของตัวตลกคือการสร้างรสนขขันให้เกิดขึ้นในบทละคร

๓.๓.๔.๓ บทสนทนา

บทสนทนาของตัวละครมีประเด็นสำคัญดังนี้

- ก. ภาษาที่ตัวละครใช้ในการสนทนาในละครสันสกฤต
- ข. ลักษณะของบทสนทนาของตัวละครเอกบางตัวในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ก. ภาษาที่ตัวละครใช้ในการสนทนาในละครสันสกฤต

ละครสันสกฤตประเภทรูปกะเกือบทุกประเภทจะแสดงเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง แต่ก็มิพบาทของตัวละครที่ไม่ใช่บุคคลชั้นสูงประกอบอยู่ด้วยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ตัวละครต้องพูดภาษาต่าง ๆ กันตามชั้นของบุคคล ภาษาที่ใช้ในการสนทนาจึงแตกต่างกันไปตามวรรณะ

ของตัวละคร มีข้อความปรากฏอยู่ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ว่า บรรดาเทวดาได้พากันสนทนากับบุตรของพระ
ภรตมุนีให้พูดภาษาที่ใช้ตามฐานะของตัวละคร ดังนี้

อัคราษิตานุภาวน	รศานรูปี พลั ตถา
ทตตวนตะ ประฤษฏาสเต	มตสุเตภย ทิเวกสะ

คำแปล เทวดาเหล่านั้น ชื่นชมยินดีแล้วพากันให้บุตรของข้าพเจ้าเรียนคำพูดสำหรับ
ใช้ตามฐานะของตัวละครคน, ...^๑

ภาษาสันสกฤตเป็นภาษากลางหรือภาษาหลักในการสนทนา และมีภาษาปรากฏที่เป็น
เป็นภาษาท้องถิ่นสำคัญของผู้แสดงออกไปอีก ๗ ภาษา ได้แก่ ภาษาเศรเสนี ภาษามหา
ราชกรี ภาษามคธี ภาษาวันตี ภาษาภีรี ภาษาไปศาจี และภาษาอปริงสะ ซึ่งภาษาสันสกฤตถือ
กันว่าเป็นภาษาที่มีความไพเราะ เป็นระเบียบแบบแผน ตรงข้ามกับภาษาปรากฏที่ไม่เป็น
ระเบียบแบบแผน

ภาษาแต่ละภาษาถูกกำหนดให้ใช้กับตัวละครแตกต่างกันไปตามชนชั้นของตัวละคร
ดังนี้

๑. ภาษาสันสกฤต เป็นภาษาของคนชั้นสูง กำหนดให้ใช้พูดเฉพาะวีรบุรุษ ผู้
เปี่ยมด้วยจิตใจสูงส่ง สัตบุรุษหรือผู้สละกิเลส นักพรต ภิกษุในศาสนาพุทธและลัทธิอื่น ๆ ใน
บางครั้งยินยอมให้พระราชินี คณิกาชั้นสูง ศิลปินหญิง และนางอัปสรพูดภาษาสันสกฤต^๒
นอกจากนี้ใช้กับการบรรยายสงคราม การเจรจาทำสัญญาสงบศึก และการประกาศชัยชนะ

๒. ภาษาปรากฏ เป็นภาษาพื้นเมืองที่ประชาชนใช้พูดกันตามท้องถิ่นต่าง ๆ
บทละครสันสกฤตกำหนดให้ภาษาปรากฏเป็นภาษาของตัวละครต่อไปนี้

๒.๑ ภาษาเศรเสนี เป็นภาษาที่ใช้พูดกันในศุเรนชนบท ตั้งอยู่ ณ
ดินแดนริมฝั่งแม่น้ำยมุนา มีเมืองมธุราเป็นเมืองหลวง ภาษาเศรเสนีใช้เป็นบทเจรจาของมหา
อำมาตย์ นางเอก เพื่อนสนิทของนางเอก สตรีในตระกูลสูง นางกำนัล สาวใช้ และเด็ก

๒.๒ ภาษามหาราษฎรี เป็นภาษาที่พูดกันในแคว้นมหาราษฎรี ภาษา
พื้นเมืองเรียกว่า มหารัษฎรี ภาษาอังกฤษเรียกว่า มาห์เรตต้า (Mahratta)^๓ ภาษามหาราษฎรีใช้เป็น

^๑ ภรตมุนี. (๒๕๔๑). นาฏยศาสตร์. แปลโดย แสง มนวิฑูร. หน้า ๒๐-๒๑.

^๒ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). นาฏยศิลป์ปริทรรศน์. หน้า ๘๒.

^๓ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). ศกุนตลา

มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาสิต. หน้า ๑๔๙.

บร็องของมหาอำมาตย์ นางเอก เพื่อนสนิทของนางเอก สตรีในตระกูลสูง นางกำนัล สาวใช้ และเด็ก^๑

๒.๓ ภาษาமாகรี เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภาษาบาลี เป็นภาษาที่ใช้กันอยู่ในแคว้นมคธ ภาษาமாகรีใช้กับตัวละครที่เป็นเสนาและทาส

๒.๔ ภาษาวันดี เป็นภาษาของแคว้นวันดี มีกรุงอุชชยีนีหรืออุชเชนีเป็นเมืองหลวง ภาษาวันดีใช้กับตัวละครประเภทคนจรจัดและนักเลงพนัน

๒.๕ ภาษาภีรี ใช้กับตัวละครพวกโคบาล

๒.๖ ภาษาไปศาจี เป็นภาษาผี หมายถึงภาษาต่ำ ใช้กับตัวละครที่เป็นคนเฒ่า

๒.๗ ภาษาปรังสะ เป็นภาษาขี้ข้า จัดเป็นภาษาต่ำที่สุด ใช้กับตัวละครประเภทไพร่ คนป่าคนดง^๒

นอกจากนี้ภาษาปรากฏได้ถูกกำหนดให้ใช้เฉพาะพระเอกที่ปลอมแปลงตน ตัวละครที่ไม่สูงส่งเท่ากลุ่มที่ใช้ภาษาสันสกฤต และพระราชินี การที่กำหนดให้มเหสีหรือพระราชินีพูดภาษาปรากฏนั้นเป็นเพราะภาษาปรากฏมีความนุ่มนวล และมีพื้นของการออกเสียงเหมาะกับสตรีเพศมากกว่าภาษาสันสกฤต^๓

ข. ลักษณะของบทสนทนาของตัวละครเอกบางตัวในพระราชนิพนธ์เรื่อง มัทนะพาธา

บทสนทนาในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาไม่ได้ใช้ภาษาหลายชนิดเหมือนในบทละครสันสกฤต เพราะเป็นภาษาไทยซึ่งมีธรรมชาติของภาษาแตกต่างไปจากภาษาในประเทศอินเดีย และคนไทยก็ไม่ได้ถือเรื่องวรรณะจึงไม่ได้ใช้ชนิดของภาษาเป็นเครื่องแบ่งชนชั้นเช่นในประเทศอินเดีย แต่ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีลักษณะประการหนึ่งที่น่าสนใจ คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้ตัวละครสนทนากันเป็นคำฉันท์และกาพย์ชนิดต่าง ๆ รวมทั้งมีร้อยแก้วในบางตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในองก์ที่ ๑ อันเป็นตอนเปิดเรื่อง แสดงให้เห็นความขัดแย้งของตัวละครเอก ๒ ตัว คือ สุเทษณ์กับมัทนา ทั้งสองสนทนาโดยใช้ฉันท์ต่างชนิดกัน สุเทษณ์ใช้อินทวงศ์ฉันท์ ๑๒ ส่วนมัทนาใช้วสันตดิถีฉันท์ ๑๔ ดังตัวอย่าง

^๑ นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ. หน้า ๒๐๙.

^๒ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). ศกุนตลา

มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาวดี. หน้า ๖๙-๗๐, ๘๒.

^๓ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). นาฏยศิลป์ปริทรรศน์. หน้า ๘๒.

สุเทษณ์.	ที่หล่อนมิยินยอม มีคู่สมรมา	มะนะรักสมักสมาน, (อินทวงศ์, ๑๒) ^๑ อภิรมฤเปไนเณ ?
มัทนา.	หม่อมฉันบมิบุระผู้ เปนโสดบมีมะนะสะไฟ	ประติพัทธะไใด, (วสันตดิลก, ๑๔) ^๒ อภิรมฤสมรส.
สุเทษณ์.	เช่นนั้นก็เชยพัง เจ้างามประเสริฐหมด	จนกล่าวสิเนหะพจน์, (อินทวงศ์, ๑๒) ก็มีควรฤดีจะดำ.
มัทนา.	หม่อมฉันสดับมะธูระถ้อย แต่ต้องทำนูละจะนะซ้ำ	ก็สำนึกเสนาะคำ, (วสันตดิลก, ๑๔) ดูจะได้ทำนูลมา.
สุเทษณ์.	นี่เจ้ามิยอมรับ ตัวฉันจะเลวสา	รสะรักฉันนั้นฤจำ ? (อินทวงศ์, ๑๒) หะสะด้วยประการไเณ ?
มัทนา.	อ้อองค์พระผู้สุระวิศิษฎ์, หม่อมฉันสิทราเพราะบมิได้	พระจะผิตสะฐานใด ? (วสันตดิลก, ๑๔) อนวัตรพระบิณฑูร.
สุเทษณ์.	ยิ่งฟังพะจีศรี ยิ่งขัดก็ยิ่งพูน	ก็ระดีประมวญประมูล, (อินทวงศ์, ๑๒) ทุชะท่อมระทมหะทัย !

(มัทนะพาธา หน้า ๒๓-๒๔)

การให้สุเทษณ์และมัทนาสนทนากันโดยใช้ฉันท์ต่างชนิดกัน คล้ายกับวิธีการของละครสันสกฤต ซึ่งหากเรื่องนี้เป็นละครสันสกฤต สุเทษณ์ก็ควรพูดด้วยภาษาสันสกฤต และมัทนา ก็จะต้องพูดด้วยภาษาเศราเสนี แต่เนื่องจากเป็นละครไทยที่แต่งด้วยฉันท์ จึงอาศัยท่วงทำนองของฉันท์แสดงความแตกต่างของตัวละครแทนการกำหนดชนิดของภาษา ซึ่งวสันตดิลกฉันท์ ๑๔ มีท่วงทำนองที่นุ่มนวลอ่อนโยนยิ่งกว่าอินทวงศ์ฉันท์ ๑๒ วสันตดิลกฉันท์ ๑๔ จึงเหมาะกับมัทนาซึ่งเป็นสตรี และอินทวงศ์ฉันท์ ๑๒ ก็เหมาะกับสุเทษณ์ซึ่งเป็นชาย นอกจากนี้ยังสื่อความหมายในลักษณะที่การสนทนาไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น เพราะทั้งสองมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันและไม่อาจสิ้นสุดลงในแนวทางเดียวกันได้ อย่างไรก็ตามก็ดีลักษณะเช่นนี้ปรากฏในบางช่วงของบทพระราชนิพนธ์ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึงความเหมาะสมของเนื้อหากับฉันทลักษณ์เป็นประการสำคัญ

^๑อินทวงศ์ สกคตามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ส่วนการอธิบายจะสกคตามที่ใช้ทั่วไป คือ อินทวงศ์ฉันท์.

^๒วสันตดิลก สกคตามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ส่วนการอธิบายจะสกคตามที่ใช้ทั่วไป คือ วสันตดิลกฉันท์.

๓.๓.๔.๔ โครงเรื่อง

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาามีลักษณะของโครงเรื่องบางประการคล้ายบทละครสั้นสกุล โดยจำแนกเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- ก. การแสดงเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง
- ข. การกล่าวถึงพระนามของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์
- ค. การตามล่าสัตว์ที่มีลักษณะงดงาม
- ง. การบูชาอาถรรพเวท
- จ. การอ้างถึงชื่อของนางเอกในวรรณคดีสั้นสกุลเรื่องอื่น
- ฉ. การวางโครงเรื่องย่อยไว้ในโครงเรื่องใหญ่

ก. การแสดงเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง

บทละครสั้นสกุล เนื้อหาของบทละครสั้นสกุลส่วนใหญ่จะแสดงเรื่องราวของบุคคลชั้นสูงประเภทเทวดา นางฟ้า นางกษัตริย์ และพระมหากษัตริย์ ตลอดจนผู้อยู่ในวรรณะสูง ดังตัวอย่างละครประเภทต่อไปนี้

- **ละครรูปกะ** ประเภทนาฏกะ เนื้อเรื่องจะต้องเกี่ยวกับความรักและความกล้าหาญของตัวละครที่เป็นบุคคลชั้นสูง เช่น เรื่องมหาวิรจิต เป็นเรื่องราวที่แสดงความกล้าหาญของพระรามซึ่งเป็นพระนารายณ์อวตาร

ประเภทภาณะ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับความรักหรือการทำอุบายต่าง ๆ เช่น การแสดงเรื่องราวความรักของเจ้าชายภุชญะเศขรในเรื่องอัยยาภาณะ

ประเภทยาโยคะ เนื้อเรื่องนำมาจากเทพประวัติหรือตำนานเกี่ยวกับสงคราม เช่น เรื่องขามทคณยชัย หรือชัยชนะของขามทคณซึ่งเป็นผู้วิบุรุษของพวกพราหมณ์และเป็นนารายณ์อวตารปางที่ ๖

ประเภทสมวการะ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับการเกิดขุนวิบุรุษ

ประเภททิมะ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับสงครามหรือการช่วงชิงอำนาจ เช่น พระศิวะเสด็จไปปราบอสูรตรีปุระ ในเรื่องตรีปุระทาหะ

ประเภทอืหาณฤค เนื้อเรื่องมีการตามหานางเอกและมีการช่วงชิงพระเอกหรือนางเอก เช่น พระกฤษณะแย่งชิงคู่หมั้นของพระองค์คืน ในเรื่อง รุกมีณิหรณะ

ประเภทอุตสฤษฏิกางกะ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระเอกต้องตกกระทำลำบาก เช่น พระรามและนางสีดาถูกเนรเทศไปอยู่ในป่า ในเรื่องอุณมัตตาหะ

- **ละครอุปกะ** ประเภทนาฏิกา เนื้อเรื่องแสดงให้เห็นภาพชีวิตที่สนุกสนานในราชสำนัก เช่น เรื่องปรียทรรติกา และเรื่องรัตนาวลีเค้าโครงนำมาจากชีวิตประวัติของพระเจ้าอู่ทยัน^{*}

บทละครสันสกฤตที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นมีเนื้อหาแสดงเรื่องราวของบุคคลในวรรณะกษัตริย์และพราหมณ์รวมทั้งเทพเจ้าในศาสนาฮินดู เนื้อหาของเรื่องมีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรัก ความกล้าหาญ การทำอุบาย การเกิดทุนวีรบุรุษ การสงคราม การช่วงชิง ประวัติและตำนาน เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับบุคคลชั้นสูงทั้งสิ้น ซึ่งการแสดงเรื่องราวของบุคคลชั้นสูงนี้ได้ขยายความนิยมมาสู่บทละครไทยด้วย โดยบทละครไทยมักมีโครงเรื่องที่นิยมเรียกกันว่า จักร ๆ วงศ์ ๆ คือเป็นเรื่องราวของบุคคลในราชสำนักซึ่งอาจมีนางฟ้าเทวดาเข้ามาเกี่ยวข้อง และพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาก็มีเรื่องราวที่เกี่ยวกับเทพบุตร นางฟ้า พระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกับที่นิยมกันในบทละครสันสกฤต

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีโครงเรื่องแสดงเรื่องราวของนางฟ้าองค์หนึ่งชื่อ มัทนา นางตั้งสัจจะไว้กับตนเองว่า จะไม่รับรักชายคนใดที่นางไม่รู้สึกที่รัก เพราะการทำเช่นนั้นไม่ได้มาจากความรู้สึกที่แท้จริง จึงถือเป็นความเท็จ นางปฏิเสธความรักของสุเทษณ์เทพบุตรทำให้นางต้องลงมาจุติยังโลกมนุษย์ และได้เรียนรู้ว่าการได้รับความทุกข์จากความรักเป็นเช่นไร ส่วนตัวละครสำคัญอื่น ๆ ต่างก็ได้รับความทุกข์จากความรัก เช่นเดียวกัน ได้แก่ สุเทษณ์เทพบุตรผู้ที่เทวดานางฟ้าทั่วไปเคารพยำเกรง แต่ถูกมัทนาปฏิเสธความรัก ชัยเสนกษัตริย์นครหัสตินาปุระที่ยิ่งใหญ่เปรี๊ยะปราว แต่เพราะความหึงหวงจึงทำให้เกิดเบปฏัญญา จันที่ธิดาของกษัตริย์มคธ ผู้มีพระทัยร้อนรุ่มด้วยความหึงหวงอิจฉาริษยา แม้แต่นักบวชผู้เฝ้าหาความสงบเช่นกาละทรรศินก็ยังคงได้รับความทุกข์จากความรัก เพราะจิตใจเกิดความหึงหวงไยมัทนาผู้เป็นเสมือนบุตรแท้ ๆ

จึงเห็นได้ว่าพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีโครงเรื่องที่ เป็นเรื่องราวของนางฟ้า เทวดา กษัตริย์ที่ปกครองแคว้นต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย และนักบวชพวกฤๅษีหรือโยคีแบบเดียวกับบทละครสันสกฤต

ข. การกล่าวถึงพระนามของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

บทละครสันสกฤต ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงกำเนิดละครสันสกฤตว่า พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ได้จัดการแสดงที่เรียกว่า “อสุรปราชัย” เพื่อเฉลิมฉลองอินทรวัยหรือธงของพระอินทร์ เนื้อเรื่องของการแสดงทำให้อสุรวิเศษโกรธแค้นและพากันร้ายเวทมนตร์ให้การแสดง

^{*} นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ. หน้า ๕๑-๗๓

ล้มเหลว พระอินทร์ได้ใช้ธนูทำลายเวทมนตร์ของอสูร เมื่ออสูรพ่ายแพ้ การแสดงจึงดำเนินไปตามปกติ^๑

ตำนานเกิดละครสันสกฤตเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าโดยตรง ส่วนละครเรื่องแรก ๆ ที่แสดงกันในประเทศอินเดียก็เกี่ยวข้องกับเทพเจ้าด้วย ในหนังสือมหาภารต^๒ เล่าว่าเคยมีการแสดงละครเรื่องทีมาจากตำนานของพระกฤษณะ ได้แก่ เรื่องกัศวัธ และเรื่องพลีพันธ์ ตำนานที่เล่าต่อกันมาในประเทศอินเดียก็เล่าว่า พระภารตได้จัดละครถวายพระเป็นเจ้า ซึ่งละครมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับการสุมพรของพระลักษมีมเหสีของพระนารายณ์ นอกจากนี้ยังเล่าอีกว่าพระกฤษณะและเหล่านางเลี้ยงโคเป็นผู้ริเริ่มการสังคีตขึ้น ละครเรื่องหนึ่งชื่อคิตโควินทร์^๓ ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระกฤษณะนี้ การละครในอินเดียจึงอาจเกิดขึ้นจากการบูชาพระกฤษณะ และละครรำที่ได้มีเป็นครั้งแรกอาจเป็นละครที่เนื่องด้วยศาสนา^๔

ด้วยเหตุที่ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์มีความเข้มข้น บรรดาเทพเจ้าและมเหสีจึงมีบทบาทอยู่ในละครสันสกฤตหลายเรื่อง ส่วนจะมีบทบาทมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจุดประสงค์ของเรื่องว่าต้องการนำเสนอสิ่งใดเป็นสำคัญ บางเรื่องมีจุดประสงค์แสดงตำนานหรือเกียรติของเทพเจ้า เนื้อหาทั้งเรื่องก็จะเป็นเรื่องราวของเทพเจ้า เช่น ละครประเภทอิหามฤค เรื่องรูกมิณีหรณะ ของวัดสราษ กล่าวถึงพระกฤษณะทรงแย่งชิงคู่มั่นของพระองค์ คือนางรูกมิณี กลับคืนมาจากอีกฝ่ายหนึ่ง บางเรื่องเทพเจ้ามีบทบาทเพียงถูกกล่าวถึง เช่น ละครประเภทโตรฎกะ เรื่องวิกิรโมรวศี ของกาลิทาส จะมีตัวละครพูดถึงพระคิวัระว่า พระองค์สาปนางเอกให้ไปทนทุกข์ในโลกมนุษย์ เป็นต้น ดังนั้นละครสันสกฤตจึงเป็นละครที่มีเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องในเรื่อง

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีการกล่าวถึงพระนามของเทพเจ้าหลายองค์ เทพเจ้าฝ่ายชาย ได้แก่ พระพิฆเนศวร พระอัคนี พระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหม พระอินทร์ พระอาทิตย์และพระจันทร์ ส่วนเทพเจ้าฝ่ายหญิงได้แก่

^๑ สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). *นาฏยศิลป์ปริทรรศน์*. หน้า ๗๒.

^๒ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). *ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาষิต*. หน้า ๖๕.

^๓ คิตโควินทร์ เป็นเรื่องราวความรักระหว่างพระกฤษณะกับนางราธา มีตัวละคร ๓ ตัว คือ พระกฤษณะ นางราธา และโคบาล ผู้แต่งชื่อชัยเทพ ชาวองคราชบุรี (เบงกอล) ในรัชสมัยของท้าวลักษมณ์แสนผู้ครององคราชบุรี ราว ๘๐๐ ปีล่วงมาแล้ว.

^๔ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). *ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาষิต*. หน้า ๖๕.

พระลักษมี มเหสีของพระนารายณ์ พระอุมา มเหสีของพระอิศวร พระสร้อยดี มเหสีของพระพรหม และพระศจี มเหสีของพระอินทร์

บรรดาเทพเจ้าที่ได้ลำดับนามมานี้ไม่ได้เป็นตัวละครในท้องเรื่อง เพียงแต่ให้ตัวละครในเรื่องกล่าวถึงเท่านั้น ซึ่งมีหลายตอนดังนี้

ตอนจิตรระรถถวายรูปหญิงงามแด่สุเทษณ์ จิตรระรถได้เดินทางไปทักพิภพเพื่อวาดรูปหญิงงามมาถวายให้สุเทษณ์ได้เลือกชม หญิงงามบางคนเป็นนางในปกครองของเทพเจ้า จึงต้องมีการกล่าวถึงพระนามของเทพเจ้าผู้เป็นนาย เช่น

รูปแรกเป็นรูปนางกำนัลของพระอุมาก็กล่าวถึง**พระอุมาว่า**

<u>จิตรระรถ.</u>	ข้าองค์อุมาศรี	สุระอัคคะเทวิน,	(อุปชาติ, ๑๑.)
	(มัทนะพาธา หน้า ๘)		

รูปที่สองเป็นรูปนางกำนัลของพระลักษมีก็กล่าวถึง**พระลักษมีว่า**

<u>จิตรระรถ.</u>	สะขีพระเทวี	มहिষบดีสุร	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ผู้สิงณไวภูณฐ์.		
	(มัทนะพาธา หน้า ๘)		

รูปที่สามเป็นรูปนางละครของพระอินทร์ก็กล่าวถึง**พระอินทร์ว่า**

<u>จิตรระรถ.</u>	นางช่างประเลงขับ	วรศัพทะเริงรมย์	(อุปชาติ, ๑๑.)
	เปรององค์สุโรดม.		
<u>สุเทษณ์.</u>		ก็มีควรจะมุงมาด.	
	ท้าวศักระทรงฤท-	ธิมหิทธิ์กำแหงกาจ,	
	ผิทรงพิโรธอาจ	จะประหัตประลัยลาน.	
	(มัทนะพาธา หน้า ๙)		

ตอนมายาวินร้ายมนตร์ มายาวินสะกดเรียกมัทนาให้มาหาสุเทษณ์ ตอนเริ่มต้นมายาวินกล่าวคำบูชาเทพเจ้า ๒ องค์ คือ พระพิฆเนศวร และ พระนารายณ์ เพื่อขอให้เทพเจ้าโปรดบันดาลให้การประกอบพิธีประสบผลสำเร็จ ดังตัวอย่าง

	พระพิฆเนศวร	
<u>มายาวิน.</u>	โอมบังคมพระคณศะเทวะศิวะบุตร์	(สัททูลุภิกกีพิต, ๑๙.)

ฆ่าพิฆเนสันสุด ประลัย
 อ่างมกายะพระพรายประหนึ่งระวิอุทัย,
 ก้องโกญจะนาทให้ สหรรษ์:
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

พระนารายณ์
มายาวิน. โอมนารายณะเทพเถลิงอุระคะอาสน์, (สัททูลวิภักติพิต, ๑๙.)
 ขีขุนสุบรรณราช จรัส;
 ถือคังขัจักระคะทาธรณิผัน
 ปราบยักษะกุมภกันท์ มะลาย;
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

ตอนพิธือภิเษกสมรส พระกาละทรรคินกระทำพิธือภิเษกสมรสระหว่าง
 ชัยเสนและมัทนา ในพิธีมีนักสวดสวดทำนองสรภัญญะ เนื้อหาของบทสวดวิงวอนเทพอัคนีทั้ง ๓
 สถานะ คือ แสงสว่าง สายฟ้า และเปลวไฟ โปรดช่วยเป็นทูตสวรรค์นำความไปแจ้งแก่เหล่าเทพยดา
 ดังความว่า

อัองค์พระอัคนี	วรศรีประภาไส.	(อินทวิเชียร, ๑๑.) ^๑
เปนเอกอุดมใน	หุตะกิจพะลีการ	
ข้าขอประณตองค์	สุระทั้งณตรีสุธาน	
ทุกภาคพิเศษมาน	มนะมุ่งณการัญญ	
หนึ่งในคือสุริย์แจ่ม	สุจรัสณภุมสวรร์	
สองโลกมนุษย์น-	ทะนะอุ่นระอุกาย	
ที่สองประภาปรา-	กะฐะในนะภาพราย	
คือวิษุโชคิ์ฉาย	รุจิแลบณเมฆา	
ที่สามก็คือไฟ	นระก่อณเคหา	
เพื่อกอบสุภักษา	และประกอบพะสิพูน	
		(มัทนะพาธา หน้า ๗๗-๗๘)

^๑อินทวิเชียร สะกดตามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ส่วนการอธิบายจะสะกดตามที่ใช้
 ทั่วไป คือ อินทวิเชียรฉันท.

กาละทรรคินกล่าวคำอัญเชิญเทพเจ้าชายหญิงมาสวมทอลพิธอภิเษก
สมรส เพื่อเป็นสักขีพยานการวิวาห์และประทานสิริมงคลแก่คู่บ่าวสาว คำอัญเชิญปรากฏพระนาม
เทพเจ้าหลายองค์ดังนี้

พระนารายณ์และพระลักษมี

กาละทรรคิน. โอมอัญเชิญนารายณะพระหริชาญ (กฤษณิตลดา, ๑๘.)
ชัยบารามมาร ปะราชัย,
พร้อมด้วยเทวีศรีภะคะวะติวิไลย
วรรณะผ่องใส วิมลเนตร;
(มัทนะพาธา หน้า ๗๘)

พระอิศวรและพระอุมา

กาละทรรคิน. โอมอัญเชิญองค์ตรีศูลิวิะมเหตร์ (กฤษณิตลดา, ๑๘.)
นั่งณะยอดเขต- ตะจอมผา,
อีกแม่เจ้าสุวรรค์บรรพตวิระอุมา
ผู้พระชายา อุดมศักดิ์;
(มัทนะพาธา หน้า ๗๘-๗๙)

พระพรหมและพระสรัสวดี

โอมอัญเชิญธาตาปะติจะตุระพัทตร์ (กฤษณิตลดา, ๑๘.)
เฟ่งพินิศรัก- ษะสีทิต,
โอมชายายอดสุริระศุภาวิทย์
ศิลูปะสอนจิต จรุงใจ;
(มัทนะพาธา หน้า ๗๙)

พระอินทร์และพระศิวี

กาละทรรคิน. อีกขอเชอญองค์เทพะวิและศะศิธร (กฤษณิตลดา, ๑๘.)
สองอะมรยอด พยานกรรม;
(มัทนะพาธา หน้า ๗๙)

เทพเจ้าผู้สถิตในอากาศและดิน

กาละทรรคิน. อีกขอเชอญเทวานิกะระฐิติธรรม (กฤษณิตลดา, ๑๘.)
สิงสถิตอัม- พะราภาศ,

ทั้งทวยเทพที่สิงณปะฐะวโธจ

รักษะทวยราษฎร์

ณแดนคน;

(มัทนะพาธา หน้า ๗๙)

นักสวดสี่คนสวดฉันท์ทำนองสดุดีสังเวยในพิธีอภิเษกสมรส เนื้อหาของ
บทสวดมีความหมายอ้อนวอนเทพเจ้าโปรดอำนวยพรแก่คู่บ่าวสาว ความว่า

ขอทวยสุทเวะสุระฤท-	ธิมะหิทธิเรื่องราม	(วสันตดิลก, ๑๔.)
โปรดช่วยบำรุงวรวิศาม-	ปะติอิกพระชายา	
ให้ทรงเจริญสิริสวัสดิ-	ถิพิพัชณะนาอา-	
ยวรรณะสุขพะละและสา-	ระวิสุทธิศฤงคาร	
ขอพรประสิทธิบมิขาด	ณพระราชาสมภาร	
อีกเทวองค์อระวิศาล	สิริสิทธิภีโย ๕	

(มัทนะพาธา หน้า ๘๓)

ขั้นตอนสุดท้ายของพิธีอภิเษกสมรส กาละทรรคินวอนขอเทพเจ้าเป็น
ภาษามคร ขอเทพเจ้าได้โปรดประทานพรแก่ชายเสนให้มีความสุขสวัสดิ์ ประสบความสำเร็จในสิ่ง
ทั้งปวง ความว่า

<u>กาละทรรคิน.</u>	สาธุ เทวานุภาเวน	สทา โสตุถิ วิวทูตโน	(สามัญคาถา.)
	ที่ฌายุกโก จ นิทุทุกโข	นิพุกโย จ นิรามโย ๕	
	สิทธิ กิจจณจ กมฺมณจ	สิทธิ ลาโภ ชโย ชโย	
	ชยเสน มหาราช	วรสุส ภาวตุ สพุพพา. ๕	

คำแปล ดั่งข้าวิงวอน ขอ (พระเจ้าชัยเสนมหาราช) จงทรงพระสวัสดิ์,
ทรงพระเจริญพิเศษ, ทรงพระชนมายุยืนนาน ปราศจากทุกข์, ปราศจากภัย, ไร้ความไม่
สำราญ, ด้วยอานุภาพเทวดา ทุกเมื่อ ๕

 ขอกิจที่สำเร็จ, การงานที่สำเร็จ, ลาภที่สำเร็จ, ชัยชนะที่สำเร็จ จงมีแด่
พระเจ้าชัยเสนมหาราชผู้ประเสริฐ ในกาละทั้งปวง ๕

(มัทนะพาธา หน้า ๘๓)

ตอนชัยเสนรับพร ในตอนจบของเรื่องกาละทรศินขอพระอินทร์โปรด
ประทานพรแต่ชัยเสนในโอกาสที่จะกลับสู่กรุงหัสตินาปุระ ปรากฏข้อความที่หมายถึงพระอินทร์
ดังนี้

กาละทรศิน. ข้าขอให้เทพองค์อะริปะติณไตร- (กุสมิตลดา, ๑๘.)
ตรึงชะโปรตให้ พระพรสิทธิ
(มัทนะพาธา หน้า ๑๔๑)

การกล่าวถึงพระนามของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ตลอดจนถ้อยคำของตัวละครที่แสดงความเชื่อถือว่า เทพเจ้าเป็นผู้บันดาลทุกสิ่งแก่มนุษย์ มนุษย์จึงพยายามติดต่อกับเทพเจ้าด้วยวิธีบูชาไฟ หมายถึงการขอให้พระอินทร์เทพแห่งไฟช่วยเป็นทูตนำคำวิงวอนของมนุษย์ไปแจ้งแก่เหล่าเทพเจ้าอีกทอดหนึ่ง การพำร่นถึงเทพเจ้าราวกับเทพเจ้าสถิตอยู่ในจิตวิญญาณของตัวละครเป็นลักษณะที่พบในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา และการกล่าวถึงเทพเจ้าหรือการนำเทพเจ้ามาเป็นตัวละครก็เป็นลักษณะที่พบได้บ่อยในละครสันสกฤต ดังนั้นการกล่าวถึงพระนามของเทพเจ้าจึงเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งที่ทำให้พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีลักษณะของเรื่องคล้ายละครของสันสกฤต

ข. การตามล่าสัตว์ที่มีลักษณะงดงาม

บทละครสันสกฤต บทละครสันสกฤตมักมีเรื่องราวเกี่ยวกับตัวละครเอกเสด็จออกประพาสป่าล่าสัตว์ แล้วไปพบสัตว์ที่มีลักษณะงดงามจึงติดตามไปจนพลัดหลงกับผู้อื่น สัตว์ลักษณะพิเศษดังกล่าวจะนำตัวละครเอกซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระเอกไปพบกับนางเอกรูปงามที่พำนักอาศัยอยู่ในป่า^๑ ดังในละครนาฏกะเรื่องศกุนตลา ของกาลิทาส ทูษยันต์ติดตามกวางไปจนถึงบริเวณอาศรมของฤๅษีกัณณะและได้พบศกุนตลาบุตรีของฤๅษี ต่อมาทั้งสองได้อภิเษกสมรสแบบคณธรรพวิวาห์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องศกุนตลาเป็นภาษาไทย โดยทรงอาศัยฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษของ เซอร์ วิลเลียม โจนส์ ซึ่งแปลมาจากฉบับของกาลิทาส คำประพันธ์พรรณนาความงามของกวางว่า

เหลือบเห็นกวางขำดำขลับ	งามสรรพสะพรั่งดังเลขา
งามเขาเป็นกิ่งกาญจนา	งามตานิลรัตนรูจี
คอก่งเป็นวงราววาด	รูปสะอาดราวนางสำอางศรี
เหลียวหน้ามาดูภูมิ	งามดั่งนารีชำเลื่องอาย
ยามวิ่งวิ่งเร็วดังลมส่ง	ตัดตรงท่งพลันผันผาย

^๑ นิยายสันสกฤตเรื่องหนึ่งชื่อ จิตรางคท นางเอกเป็นฝ่ายออกป่าล่าสัตว์จนไปพบพระเอก.

ปิ่นกษัตริย์เร่ร่อนพรณราย

กระทั่งถึงชายไพรวัน ๙*

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีเนื้อเรื่องตอนชัยเสนเสด็จประพาสป่าล่าสัตว์ และพบกวางที่มีลักษณะงามจึงติดตามไปจนพลัดหลงกับกองทัพ ชัยเสนเข้าไปยังบริเวณอาศรมของกัลยาณิธรและได้พบมัทนา ต่อมากัลยาณิธรจัดพิธีอภิเษกสมรสให้คนทั้งสอง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพรณนาความงามของกวางว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ชะเนตร์สนธินิล	กະလະนิลมะณีศรี,	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ยามแลฆ่าเลื่องมี	กิริยาประหนึ่งอาย;	
	เขางามประหนึ่งช่อ	วรวิชชุมาลย์ฉาย,	
	และหนังระยับลาย	กละเลื่อมประดับาว;	
	ขนองสนธิดำ	ดุษะเขียนเขม่ายาว,	
	งามทรวงสะอาดราว	หิมะตกนยอดผา :	
	ยามเดิรก็งามยิ่ง	และจะวิ่งก็วนตา,	
	จริตกิริยา	กละสาวสุรางค์สุวรรณ.	

(มัทนะพาธา หน้า ๔๑)

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีเนื้อเรื่องกล่าวถึงการติดตามสัตว์ที่มีลักษณะงามพิเศษ ซึ่งสัตว์เป็นสื่อ นำพาให้พระเอกมาพบนางเอกและเกิดความรักต่อกัน ช่วยให้เรื่องราวระหว่างพระเอกกับนางเอกสามารถดำเนินต่อไปได้จนจบ การใช้สัตว์เป็นสื่อ นำพานี้เป็นวิธีที่กวีใช้ในบทละครสั้นสกฤต ซึ่งโครงเรื่องส่วนนี้ของพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีลักษณะคล้ายบทละครของสั้นสกฤต

ง. การบูชาอาถรรพเวท

วรรณคดีสั้นสกฤต วรรณคดีสั้นสกฤตยุคเริ่มแรกคือ คัมภีร์พระเวท “เวท” แปลว่า “ความรู้” พวกพราหมณ์ถือว่าพระเวทเป็นต้นตำรับของศาสนาพราหมณ์และเป็นความรู้ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้ยินมาจากพระผู้เป็นเจ้า มีลักษณะแต่งเป็นฉันทหรือกาพย์ ใช้ภาษาสันสกฤตโบราณ ในระยะแรกพระเวทมี ๓ คัมภีร์ เกิดขึ้นตามลำดับ คือ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท รวมเรียกว่า ไตรเพท ภายหลังเกิดขึ้นใหม่อีกคัมภีร์หนึ่งคือ อาถรรพเวท

* สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาภิต. หน้า ๑๔.

อาถรรพเวทเป็นคัมภีร์พระเวทลำดับที่ ๔ ส่วนใหญ่แต่งเป็นร้อยแก้ว มีฉันทอยู่ราว ๑ ใน ๖ ส่วนเท่านั้น นักปราชญ์สังเกตว่า ผู้แต่งอาถรรพเวทมีความกลัวเกรงเทวดาเหมือนกลัวผู้ที่ร้ายและใช้อำนาจโดยถือกำลังเป็นใหญ่ ผู้แต่งจึงใช้ถ้อยคำไปในทางติดสินบนเทวดาและมีความเชื่อถือในมนตร์และของขลัง อาถรรพเวทมีมนตร์สำหรับใช้ในกิจต่าง ๆ เช่น รักษาโรคภัย ทำร้ายศัตรูโดยการเสกสิ่งของเข้าไปในตัวของผู้เรียกว่า “ฝังรูปฝังรอย” การฝังสิ่งของเพื่อให้ผลดีแก่ผู้ฝังและให้ผลร้ายแก่ศัตรูเรียกว่า “ฝังอาถรรพ” การทำเสน่ห์ เป็นต้น^๑

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีการกล่าวถึงวิชาที่เป็น “อาถรรพเวท” อยู่ ๒ ตอน คือ

ตอนมายาวิหนบรยายความรู้ เมื่อสุเทษณ์ถามมายาวิหนเกี่ยวกับวิชาความรู้ของมายาวิหน มายาวิหนได้ตอบว่าตนมีความเชี่ยวชาญในอาถรรพเวท สามารถใช้มนตร์สะกดเรียกผู้ที่อยู่ห่างไกลให้มาหาได้ มายาวิหนกล่าวว่า

<u>มายาวิหน.</u> อถรรพ์เวทะเจนอยู่, มโนจำและซำคั่น ฉนั้นอาจจะผูกจิต- และใช้โยคะแล้วคง	และมนตร์ครูกก็ได้สน (ภุขงคป์ปะยาตร์, ๑๒.)^๒ คดีเพิมบเคลิ้มหลง. ตะใครได้ประตุจจ, จะเรียกให้ตระบึงมา

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓)

ตอนพราหมณ์วิทูรสร้างทำพิธีอาถรรพ์ พราหมณ์วิทูรสร้างประกอบพิธีอาถรรพ์ตามคำสั่งของฉันที เพื่อให้ร้ายว่ามัทนาเป็นคนทำเพราะต้องการเลิกกับชัยเสนและเปลี่ยนมารักกับศุภางค์ วิทูรเรียกพิธีนี้ว่า “การฝังอาถรรพ์” มีตุ๊กตาดินด้วยขี้ผึ้ง ๓ รูปเป็นของขลังรูปหนึ่งมีหนามแหลมแทงตรงหัวใจและทอ้งหมายถึงชัยเสน อีกสองรูปปั้นเป็นคู่ติดกันหมายถึงมัทนากับศุภางค์ พิธีเริ่มต้นด้วยการบูชาไฟ ขณะทำพิธีชัยเสนและคนอื่นเข้ามาพบเห็นพอดี ตรงตามที่ฉันทีวางแผนไว้ คนทั้งหลายได้เจรจากันว่า

<u>วิทูร.</u> ข้ากำลังเริ่ม ประเดิมอักคี เพื่อทำพิธี การฝังอาถรรพ์. (สุรางคณา, ๒๗.)	<u>ชัยเสน.</u> เอ๊ะ! หากว่าจริง ละก็เปนสิ่ง ที่โทษฉกรรจ์!

^๑ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). **ศกุนตลา**

มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภษิต. หน้า ๑๗-๕-๑๗๖.

^๒ ภุขงคป์ปะยาตร์ สะกดตามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ส่วนการอธิบายจะสะกดตามที่ใช้ทั่วไป คือ ภุขงคประยาตฉันท.

เร็ว ๆ คั่นยาม ของพราหมณ์นี้พลัน, ดูว่าในนั้น จะมีสิ่งใด.

(นั้นทิวรรคันในยามของพราหมณ์, ได้รูปปั้นด้วยขี้ผึ้งสามรูป.)

นั้นทิวรรคนะ. มีรูปขี้ผึ้ง เป็นสามรูปซึ่ง พราหมณ์ปั้นเตรียมไว้;

รูปหนึ่งนามแหลม มีแนมเหน็บใส่ ตรงที่หทัย และตรงอุทร,

อีกสองรูปปั้น เป็นคู่ติดกัน เช่นคู่สมร,

เพราะต่างกอดรัด ตระวัดเกี่ยวกร, ซายกับบังอร เชิงซู้ใจ.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๓-๑๐๔)

อาถรรพเวท หรือ พราหมณเวท เป็นตำรับสำหรับพราหมณ์ผู้ใหญ่ผู้มีหน้าที่กำกับกิจพิธี ซึ่งเรียกว่า พรหมพราหมณ์ อาถรรพเวทจึงเป็นพระเวทที่มีความสำคัญมากและสะท้อนความเชื่อถือในศาสนาพราหมณ์อย่างชัดเจน เมื่อนำวิชาที่เกี่ยวกับอาถรรพเวทมากล่าวไว้ในเนื้อเรื่อง จึงเป็นส่วนที่ช่วยสร้างบรรยากาศให้คล้ายเรื่องราวของทางสันสกฤต จนอาจเข้าใจได้ว่าพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาที่มาจากบทละครสันสกฤตเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นเรื่องราวที่สร้างขึ้นใหม่แต่มีส่วนประกอบคล้ายบทละครสันสกฤต

จ. การอ้างถึงชื่อของนางเอกในวรรณคดีสันสกฤตเรื่องอื่น

วรรณคดีสันสกฤต นางเอกในวรรณคดีสันสกฤตหลายคนเป็นผู้มีชื่อเสียงซึ่งผู้อ่าน ผู้ดู ผู้ฟัง รู้จักดี บางคนเลื่องลือด้านความงาม บางคนเลื่องลือด้านคุณความดีและความงาม เรื่องราวของนางปรากฏอยู่ทั้งในวรรณคดีการละครและวรรณคดีประเภทอื่นของสันสกฤต ในที่นี้จะกล่าวถึงนางเอกสองคน คือ เมนก้า และ ทมยันตี

เมนก้า เป็นนางเทพอัปสรผู้มีชื่อเสียงหนึ่งในสิบสี่นางที่พระอินทร์คัดเลือกมาจากเหล่าอัปสรบริวารสามสิบห้าล้านตน “อัปสร” แปลตามศัพท์ว่า “ผู้กระดิกในน้ำ” มีกำเนิดจากการกวนเกษียรสมุทรเพื่อทำน้าอมฤต เป็นนางฟ้าจำพวกหนึ่งที่มีรูปร่าง ช่างยั่ววน มีเสน่ห์ทำให้ชายหลง แต่ไม่อาจรักใคร่ได้ยั่งยืน มักมีเรื่องราวเกี่ยวกับการทำลายพิธีผู้บำเพ็ญตบะ เช่น นางเมนก้า

เมนก้าปรากฏชื่ออยู่ในบทละครเรื่องศกุนตลา ของกาลิทาส ซึ่งนำมาจากเรื่องแทรกชื่อ ศกุนตโลปายานม ในอาทิบรรพ (บรรพที่ ๑) ของคัมภีร์มหาภารตะ นางได้รับคำสั่งจากพระอินทร์ให้ไปทำลายพิธีบำเพ็ญตบะของฤๅษีวิศวามิตร นางยั่ววนฤๅษีวิศวามิตรจนเสียพิธีและมีลูกด้วยกันคนหนึ่งแล้วทิ้งไว้กลางป่า ฤๅษีวิศวามิตรมีความละอายแก่ใจจึงว่ากล่าวให้นางเมนก้ากลับไปสวรรค์ ส่วนฤๅษีก็ไปยังเขาจักรวาลเพื่อบำเพ็ญตบะต่อไป ลูกที่ถูกทิ้งไว้ ฤๅษีภักวะได้มาพบและเก็บเอาไปเลี้ยง ให้ชื่อว่า ศกุนตลา^๑ อีกตอนหนึ่งเมนก้ามีลูกกับพญาคณธรรพชื่อวิศวามสุ เมื่อ

^๑ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาษิต. หน้า ๘๒-๘๔, ๑๕๑

นางคลอตลูกก็ทิ้งไว้กลางป่า ตัวนางกลับไปสวรรค์ ฤๅษีสฤงเกษเก็บไปเลี้ยง ให้ชื่อว่า ประมัทธวรา
เรื่องราวตอนนี้อยู่ในนิยายสันสกฤตเรื่อง รุรุ^๑

ทมยันตี เป็นนางเอกในวรรณคดีสันสกฤตเรื่อง นโลปายานม ซึ่งเป็นเรื่อง
แทรกอยู่ในวันบรรพ (บรรพที่ ๓) ของคัมภีร์มหาภารตะ เป็นผู้มี ความงดงามและจงรักภักดีต่อพระ
สวามีคือ พระนล แม้ว่าเคราะห์กรรมจะทำให้ทั้งสองต้องพลัดพรากจากกัน แต่นางก็มีความระลึก
ถึงพระสวามีตลอดเวลา และพยายามหาทางให้ได้พบพระสวามีเพื่อจะได้กลับมาครองคู่ด้วยกัน
ดังเดิม

ทั้งเมนกาและทมยันตีได้ปรากฏชื่ออยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ตอนจิตรระทดตระเวนไปทั่วจักรวาลเพื่อ
วาดรูปหญิงงามมาถวายให้สุเทพณ์ได้เลือกสรร หญิงงามเหล่านั้นบ้างเป็นนางฟ้า นางกษัตริย์ และ
ธิดาของอมมนุษย์ ล้วนมีรูปโฉมงดงาม ในครั้งนี้จิตรระทดได้วาดรูปนางเมนกาและทมยันตีด้วย และ
ได้พรรณนาให้สุเทพณ์ฟังดังนี้

	เมนกา		
จิตรระทด.	ฉันนั้นขอถวายรูป ชื่อเมนะกาภา ข้าเห็นณสวนกลาง วิจิตรวิศิษฐ์สร- นางช่างประเลงขับ เปรองค์สุโรดม.	อระเทพะกัญญา, สะวิเลขวิไลวรรณ; อมะราวดีสุวรรณ, พะสะกนระชวณชม, วรศัพพะเรงรมย์	(อุปชาติ, ๑๑.)
		(มัทนะพาธา หน้า ๙)	

	ทมยันตี		
จิตรระทด.	นี่รูปธิดารา- พระนามอนงค์นาง	ชะวิทรระโกศกางค์, ทมะยันตีบังอร.	(อุปชาติ, ๑๑.)
		(มัทนะพาธา หน้า ๙)	

การอ้างอิงถึงชื่อของเมนกาและทมยันตีซึ่งเป็นนางเอกในวรรณคดีสันสกฤตที่
มีชื่อเสียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวข้องกับคัมภีร์มหาภารตะวรรณคดีสำคัญของอินเดีย เป็นส่วน

^๑ ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา. (๒๕๔๔). ภารตนิยาย. หน้า ๑๐๗.

ที่ช่วยส่งเสริมให้พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาดูราวกับเป็นบทละครสั้นสกฤต เนื่องด้วยมีชื่อของตัวละครสั้นสกฤตปรากฏอยู่และกลมกลืนกับตัวละครในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาที่เป็นชาวภารตะ ดังนั้นการกล่าวถึงชื่อตัวละครสั้นสกฤตไว้ในบทประพันธ์จึงส่งเสริมพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาให้คล้ายเป็นบทละครสั้นสกฤต

ฉ. การวางโครงเรื่องย่อไว้ในโครงเรื่องใหญ่

บทละครสั้นสกฤต ในละครสั้นสกฤตมีละครประเภทหนึ่งเรียกว่า องกะ เป็นละครเล็กขนาดองค์เดียวที่แทรกอยู่ในละครใหญ่ ภาษาสั้นสกฤตเรียกว่า ครรภางกะ แปลว่า ละครอันเป็นลูก ในคัมภีร์สาहितยทรรปณะมีโคลกอธิบายลักษณะของครรภางกะไว้ว่า

“องโกทรปวิฆโฏ โย รุคทวารามุขาติมาน ।

“องโกประ ส ครภางกะ สพีชะ ผลวานปี ॥

คำแปล “องค์น้อยซึ่งแทรกเข้าไปในท่ามกลางองค์ใดองค์หนึ่ง และ ซึ่งมีพร้อมทั้งตอนเบิกโรง, ตอนนำ, ฯลฯ กับมีพีชะ (คือเนื้อเรื่อง) และผล (คือตอนจบ) เรียกว่า ครรภางกะ”^๑

ตัวอย่างละครครรภางกะคือเรื่อง **สีตาสวยเยาว์** หรือ **สีดาเลือกคู่** เป็นละครองค์เล็กที่แทรกอยู่ในองค์ที่สามของละครเรื่อง **พาลรามยณ** ซึ่งเป็นนาฏกะสิบองค์ ผู้แต่งชื่อราชเชษฐ มีเรื่องราวเกี่ยวกับท้าวราพณาสูรปฏิญาณตนเป็นศัตรูกับพระราม เพราะไม่ได้นางสีดาตามความปรารถนา วันหนึ่งมีคณะละครมาที่กรุงลงกาและเล่นละครถวายท้าวราพณ์ เรื่องที่เล่นคือ **สีตาสวยเยาว์** ซึ่งเป็นตอนที่พระรามชนะคู่แข่งและได้นางสีดาไปเป็นคู่ครอง ท้าวราพณ์ไม่สามารถระงับความโกรธได้จึงสั่งให้ละครเล็กเล่นไป^๒

การนำเรื่องเล็กแทรกไว้ในเรื่องใหญ่นี้ไม่ได้มีเฉพาะในบทละคร แต่เป็นลักษณะที่มีอยู่ในวรรณคดีสั้นสกฤตประเภทอื่นด้วย เรื่องเล็กที่แทรกอยู่เรียกว่า อุปาขยาน เช่น เรื่องศกุนตลา เรียกว่า **ศกุนตโลปาขยาน** และเรื่องพระนล เรียกว่า **นโลปาขยาน** ทั้งสองเรื่องเป็นเรื่องที่แทรกอยู่ในเรื่องใหญ่ชื่อ **มหาภารตยุทธ** ซึ่งเป็นมหากาพย์ที่ชาวภารตะมีความศรัทธา

^๑ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลราชกุมารพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๐๕). ปริยตรศึกษา.

หน้า ๔๕.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๔๗.

เชื่อถือ รวมทั้งเป็นวรรณคดีที่มีชื่อเสียงของโลก การนำเรื่องหนึ่งแทรกเข้าไปในอีกเรื่องหนึ่งจึงเป็นกลวิธีที่สามารถพบได้ในวรรณคดีสันสกฤตทั้งที่เป็นบทละครและวรรณคดีทั่วไป

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาซึ่งเป็นบทละครพูดมีลักษณะประการหนึ่งที่คล้ายการนำเรื่องเล็กแทรกเข้าไปในเรื่องใหญ่ เรื่องที่นำไปแทรกไม่ถึงขั้นเรียกว่า ละครภายใน แต่เป็นเรื่องเล่าขนาดสั้นที่มายาวินตัวละครตัวหนึ่งเป็นผู้เล่า เรื่องที่เล่าคือเรื่องราวของสุเทษณ์และมัทนาในชาติอดีต จึงเหมือนมีโครงเรื่องเล็กแทรกอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ จะกล่าวโดยย่อดังนี้

โครงเรื่องใหญ่ สุเทษณ์ให้มายาวินใช้มนตร์สะกดเรียกมัทนา สุเทษณ์ขอความรักจากนางแต่ไม่สำเร็จ จึงสาปมัทนาให้จุติเป็นดอกกุหลาบอยู่ในป่า ต่อมามัทนาได้อภิเษกสมรสกับชัยเสน จันตีสาวงามในวัยเยาว์ว่ามัทนาทำพิธีอาถรรพ์และเป็นชู้กับศุภางค์ ชัยเสนหลงเชื่อจึงสั่งประหารชีวิต แต่อำมาตย์สงสารไม่ได้ฆ่าฟัน ศุภางค์แอบกลับเข้าไปรบในกองทัพและถูกศัตรูฆ่าตาย ส่วนมัทนากลับไปยังอาศรม ต่อมาชัยเสนรู้ความจริงจึงไปตามมัทนา แต่มัทนาถูกสุเทษณ์สาปเป็นดอกกุหลาบตลอดกาลเสียก่อน

โครงเรื่องย่อย มายาวินเล่าว่า ในชาติอดีตสุเทษณ์เป็นกษัตริย์ครองแคว้นปัญจาล ส่วนมัทนาเป็นธิดาท้าวสุราษฎร์ สุเทษณ์ทูลขอมัทนา แต่ท้าวสุราษฎร์ไม่ยินยอม สุเทษณ์จึงยกกองทัพเข้าโจมตีและจับท้าวสุราษฎร์ได้ หากมัทนายอมเป็นบาทบริจาริกา ก็จะละเว้นชีวิตท้าวสุราษฎร์ มัทนากลายยอมเข้าถวายตัวเพื่อให้พระบิดาพินัย แต่พอมัทนามาถึงก็ทูลสุเทษณ์ว่า นางได้ตั้งสัจจะว่าจะไม่ยอมฝืนจิตใจในเรื่องความรัก แล้วมัทนาก็ชักพระขรรค์ฆ่าตัวตายและไปเกิดใหม่ในภพสวรรค์ ส่วนสุเทษณ์ก็บำเพ็ญพลีกรรมจนได้ไปเกิดยังแดนสวรรค์เช่นเดียวกัน คำประพันธ์ที่เสมือนโครงเรื่องย่อยตอนนี้คือ

<u>มายาวิน.</u>	เมื่อครั้งพระองค์เป็น ครองเขตประเทศขัน- ดรัสใช้มาตย์เปน ถึงราชะผู้ผ่าน ขององค์ธิดาชื่อ เปนราชินีตาม แต่ท้าวสุราษฎร์ไซ้ ให้ซึ่งพระบุตร, ดรัสเกณฑ์พลกอง ยกไปประชิดรา- โจมตีสู่ปิ่น	วราษะราชัน (อินทวิเชียร, ๑๑.) ทะวิสุทธิปัญจาล, วรทูตะทูลสาร นรชาติสุราษฎร์งาม, มะทะนาวิไลราม วราษประเพณี; บมียอมและยินดี พระก็ทรงพระโกรธา. จตุรงค์เสนา ชะบุรีวโรดม. บมิตนทลายลัม,

จับได้้นโรตม	นรนาถสุราชภูริมา;
จึงมีพระโองการ	จะประหารพระชีวา,
แต่หากธิดามา	และประนอมมโนฉันท์,
ยอมเป่นะฐูบาท	บริจาริกานันท์,
ไถ่โทษะชีวัน	ก็จะดพระอาญา.
ฝ่ายนางก็ยอมตาม	วรราชะบัญชา,
พอรอดพระชนมา	ก็เพราะลูกสีกักดี.
ครั้นนางเสด็จถึง	วรมาละภาศรี
กัมเกศและกราบที่	ทวิบาทพระภูบาล,
แล้วทูลแถลงโดย	สิริสัจจะวาทหวาน
ว่าองค์พระนงคราญ	บมียากจะขัดไต่,
แต่ได้ปะฏิญญา	วรสัจจะมั่นไว้
ว่าจักมียอมให้	นรพินฤตริก.
ครั้งนี้แหละสุดแสน	จะประดักประเดิดนัก,
เพราะว่าบิดารัก	จะบรอดพระชนมา,
จึงยอมถวายเป็น	และกัไถ่โทษะ
ขององค์ชนกนา-	ถะบต้องมลายชนม์.
เสร็จกิจจะการดี	กรณีเยเป่นผล,
กราบบาทยุคลตณ	มะทะนาจะลาตาย.
ว่าพลางยุพาชัก	วรชัคคะแพรวพราย
ทางตรงพระทรวงตาย	เฉพาะพักตร์พระภูมิ.
ตายแล้วกำเนิดใน	สุรภาพพิศิษฏ์นี้;
ฝ่ายองค์พระภูมิ	ก็บำเพ็ญพะลีกรรม,
จนได้สำเร็จผล	จรดลณแดนสวรรค์
มาพบและรักกัน	เพราะวะเคยสินหา.
แต่กรรมพระทำไว้	ณพระชาติอดีตมา
ข้อขัดและขวางหน้า	บ่มีให้พระสมจินต์.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๔-๑๖)

แม้ว่าโครงเรื่องย่อของพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาจะมีได้มีลักษณะที่เรียกว่าเป็น ครรทางกะ เพราะครรทางกะต้องดำเนินตามขั้นตอนของละครสั้นสกฤต แต่ก็ถือว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันในกรณีที่เป็นเรื่องแทรก ซึ่งวรรณคดีสั้นสกฤตทั่วไปก็นิยมกลวิธีเช่นนี้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีการวางโครงเรื่องย่อไว้ในโครงเรื่องใหญ่คล้ายวรรณคดีสั้นสกฤตที่เป็นบทละครและวรรณคดีทั่วไป

๓.๓.๔.๕ สถานที่และเวลา

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีการกำหนดเวลาและสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ ซึ่งมีผลทำให้บรรยากาศในเรื่องคล้ายบทละครสั้นสกฤต มีรายละเอียดดังนี้

ก. สถานที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้เหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นในประเทศอินเดียหรือที่พระองค์ทรงเรียกว่า ภารตวรรษ

คำว่า อินเดีย มาจากภาษาสันสกฤตว่า สินธุ (Sindhu) ซึ่งเป็นชื่อของแม่น้ำทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ในขั้นต้นคำว่าอินเดีย หมายถึงดินแดนซึ่งในปัจจุบันเรียกว่า “สินธุ” (Sind) และส่วนหนึ่งของแคว้นปัญจาบ แม่น้ำสินธุนี้ชาวเปอร์เซียออกเสียงเป็น ฮินดู หรือฮิดู (Hindu, Hidu) คำว่า “ฮินดูสถาน” (Hindustan) หมายถึงอาณาจักรที่ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ ต่อมาพวกกรีกออกเสียงเพี้ยนไปเป็น อินโดส อินดัส และอินเดีย (Indos, Indus, India) ตามลำดับ

ในสมัยต่อมาเมื่อผู้ปกครองอาณาจักรในบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุได้ขยายดินแดนในปกครองออกไปกว้างขวางขึ้น คำว่า “อินเดีย” ก็หมายถึงดินแดนที่กว้างขวางออกไป จนเป็นชื่อที่ใช้เรียกอนุทวีปและเป็นชื่อประเทศอินเดียทั้งประเทศในที่สุด แต่ชาวฮินดูเรียกชื่อประเทศของเขาว่า “ภารตวรรษ” หมายถึงดินแดนของพระภารตะ ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงในคัมภีร์ปุราณะของชาวฮินดู^๑

สถานที่ที่ถูกกล่าวถึงในเรื่องล้วนตั้งอยู่ในดินแดนภารตวรรษหรืออินเดียในสมัยโบราณ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ สถานที่ที่เป็นฉากของเรื่อง และสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับตัวละคร ดังนี้

๑. สถานที่ที่เป็นฉากของเรื่อง ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีสถานที่ที่กำหนดให้เป็นที่เกิดเหตุการณ์ ได้แก่ หัสตินาปุระ ปาหิมะวัน และกุรุเกษตร

หัสตินาปุระ หัสตินาปุระ แปลว่า เมืองช้าง เป็นเมืองหลวงของกษัตริย์จันทรวงศ์ ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำคงคาเก่า ห่างจากนครเดลีไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือราว ๕๗ ไมล์ พระราชাজันทรวงศ์พระองค์หนึ่งมีพระนามว่า ท้าวหัสติน [หัสติน] เป็นผู้ทรงสร้างเมืองนี้ขึ้นแต่มีข้อแย้งกันอยู่ เนื่องจากในเรื่องศกุนตลากล่าวว่า ท้าวทุษยันต์ครองหัสติน (หัสตินาปุระ) ซึ่งท้าวทุษยันต์เกิดก่อนท้าวหัสตินหลายชั่วคน^๒

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้ชัยเสนเป็นกษัตริย์จันทรวงศ์ครองกรุงหัสตินาปุระ ดังตัวอย่าง

^๑ ภารตี มหาชนธ์. (๒๕๒๓). ประวัติศาสตร์เอเชียใต้. หน้า ๔-๕.

^๒ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาษิต. หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

ด้วยองค์สมเด็จพระจอมไธ- ศุวราชาธิปัตย์ (ฉบง, ๑๖.)
 ดำรงซึ่งรัฐหัตดิน
 ทรงนามชัยเสนนริน- ทะราชเรืองศิลป์-
 ปะศาสนุระเชียวชำนาญ
 (มัทนะพาธา หน้า ๘๐)

ฉากกรุงหัสตินาปุระปรากฏในองก์ที่ ๔ ตอนที่ ๑ เป็นฉากสวนข้างพระราชวัง
 ในกรุงหัสตินาปุระ ชัยเสนพามัทนามาประทับอยู่ที่สวนนี้ และเป็นตอนที่ทั้งสองต้องปะทะคารม
 กับจันท์มเหสีเอก การบรรยายฉากในบทละครมีดังนี้

องก์ที่ ๔ ตอนที่ ๑

ฉาก : สวนหลวงข้างพระราชวัง, ในกรุงหัสตินาปุระ.
 (ฉากเป็นสวนดอกไม้, มีต้นไม้ร่มรื่น, และไม้ดอกปลูกเรียงรายไว้อย่างเรียบร้อย. ด้านหลังมีศาลา, มี
 เติ่งสำหรับนั่งเล่น. ในตอนนี้เป็นเวลากลางวัน.)
 (มัทนะพาธา หน้า ๘๔)

ฉากกรุงหัสตินาปุระในองก์ที่ ๔ ตอนที่ ๓ ถูกกำหนดให้เป็นสถานที่ที่จันท์
 วางแผนกำจัดมัทนา การบรรยายฉากมีดังนี้

ตอนที่ ๓
 ฉาก : สวนหลวงข้างพระราชวัง, ในกรุงหัสตินาปุระ.
 (ฉากเหมือนตอนที่ ๑ แห่งองก์นี้เอง, แต่ในตอนนี้เป็นเวลากลางคืน.)
 (มัทนะพาธา หน้า ๘๙)

ป่าหิมะวัน [หิมพาน, หิมพานต์, หิมวัต, หิมวาน] คือป่าที่อยู่เชิงเขาหิมาลัย
 ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของประเทศอินเดีย ตามภูมิศาสตร์อังกฤษเรียกว่า “Himalays” (อ่านตาม
 สำเนียงอังกฤษว่า “ฮิมาเลส”) ในไตรภูมิพระร่วงมีบทพรรณนาป่าหิมพานต์อย่างน่าอัศจรรย์ว่า
 เป็นป่าที่มีไม้นานาพรรณ เช่น หว่า มะขามป้อม สมอ มะขวิด ข้าวสาลี กล้วย อ้อย เป็นต้น แต่ละ
 ชนิดมีลักษณะแปลกและมีรสโอชา ไม้ที่แปลกมากคือ นารีผลซึ่งออกผลเป็นหญิงสาว ป่าหิมพานต์
 มีแม่น้ำใหญ่ ๗ สาย แม่น้ำสายที่มักปรากฏชื่ออยู่ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ คือ สระอโนดาต มีน้ำใส

^๑ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). ศกุนตลา
 มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาษิต. หน้า ๑๙๔.

ดั่งแก้ว และเป็นที่อยู่ของพระปัจเจกโพธิเจ้า เทพดาชายหญิง ฤๅษี นักสิทธิ์ วิทยากร น้ำในสระอินดาจะไหลพุ่งขึ้นเหนือแผ่นดินกลายเป็นแม่น้ำอีก ๕ สายในชมพูทวีปชื่อ ปัญจมหานที ได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี มหิ และสรภู สระอินดามีภูเขาล้อมรอบ ๕ ลูก ลูกหนึ่งคือเขาไกรลาส ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองกสินรี อีกลูกหนึ่งชื่อเขาคันธมาถน์ มีคูหาอันเป็นที่ประทับของพระปัจเจกโพธิเจ้า แม่น้ำใหญ่อีกสายหนึ่งชื่อ สระฉัททันต์ อุดมด้วยพืชน้ำ เช่น ผักตบ ดอกบัวหลากหลายชนิด ล้วนมีกลิ่นหอมและงดงามมาก รวมทั้งเป็นที่อยู่ของพระอริยสงฆ์จำนวนมาก

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำหนดให้มัทนาถูกสาปเป็นดอกกุหลาบอยู่ในป่าหิมะวัน ดังตัวอย่างตอนสุเทษณ์สาปมัทนา สุเทษณ์กล่าวว่า

สุเทษณ์. นางมะทะนา จูตีย่านาน จงมะละฐาน สุระแมนสุวรรณ, (จิตรปะทา, ๘.)
ไปเถอะกำเนิด ฌนิมวั้น ดั่งดุนลั่น วจิสาบไว้!

(มัทนะพาธา หน้า ๓๐)

ฉากป่าหิมะวันปรากฏในองก์ที่ ๒ ตอนที่ ๑, ๒ และ ๓ ซึ่งกล่าวถึง กาละทรรศน์และบรรดาลูกศิษย์มาพบดอกกุหลาบ จึงเชิญดอกกุหลาบไปอยู่ข้างอาศรม การบรรยายฉากมีดังนี้

องก์ที่ ๒

ตอนที่ ๑

ฉาก : ในกลางหิมะวัน.

(เป็นลานหญ้าอยู่ในระหว่างต้นไม้อายุงาม ๆ. ที่ตรงกลางแห่งด้านหลังของเวที มีต้นกุหลาบอยู่ต้น ๑. ซึ่งมีดอกแต่ดอกเดียว, เป็นดอกใหญ่, สีชมพูแก่. นอกจากต้นกุหลาบมีต้นไม้ออกอย่างอื่นอีกบ้างก็ได้. และตามต้นไม้มีกล้วยไม้กำลังออกดอกไสวอยู่หลายช่อ.)

(มัทนะพาธา หน้า ๓๑)

ตอนที่ ๒

ฉาก : ทางเดินในดง

(ใช้เปนม่านม้วนทั้งระหว่างลิบบ, เขียนเป็นภาพต้นไม้และกอหนาม.)

(มัทนะพาธา หน้า ๓๙)

* พญาภิไธ. (๒๕๒๕). ไตรภูมิภิกษา. หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

ตอนที่ ๓

ฉาก : ลานหน้าอาศรมของพระกาละทรศิน.

(ด้านหลังเวทีเป็นมุกหน้าแห่งอาศรม, ซึ่งเป็นเรือนเครื่องไม้หลังคามุงแฝก, มีบันได ๓ ขั้นขึ้นจากพื้นดินไปสู่ระเบียง, และจากกระเบื้องมีประตูเข้าไปในอาศรม. สองข้างเวทีเป็นหลืบสวน. มีต้นไม้ใหญ่อยู่ต้น ๑ ข้างออกไปข้างขวาแห่งเวที, และใต้ต้นไม้มีแท่นศิลาอ่อน, มีหมั่งกว้างปูลาด. พระกาละทรศินนั่งอยู่บนแท่นนี้.)

(มัทนะพาธา หน้า ๔๒)

(หมายเหตุ : อาศรมพระกาละทรศินอยู่ในป่าหิมะวัน)

ป่าหิมะวันปรากฏเป็นฉากในองก์ที่ ๓ เป็นสถานที่ที่ชั้ยเสนและมัทนา
สารภาพรักต่อกัน การบรรยายฉากมีดังนี้

องก์ที่ ๓

ฉาก : ลานหน้าอาศรมของพระกาละทรศิน.

(คือฉากเดียวกันกับตอนที่ ๓ แห่งองก์ที่ ๒ นั้นเอง, แต่หมั่งกว้างที่ปูบนแท่นศิลาใต้ต้นไม้ที่เก็บไปเสีย ; และสมมติว่าเป็นเวลากลางคืน, มีแสงเดือนหงายแจ่มอย่างในวันเพ็ญ.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๔)

ป่าหิมะวันปรากฏเป็นฉากอีกครั้งในองก์ที่ ๕ ตอนที่ ๒ เป็นสถานที่ที่มัทนา
วอนขอสุเทษณ์และถูกสาปเป็นดอกกุหลาบตลอดกาล การบรรยายฉากมีดังนี้

ตอนที่ ๒

ฉาก : กลางป่าหิมะวัน.

(นี่คือฉากเดียวกับฉากตอนที่ ๑ องก์ที่ ๒ นั้นเอง, ผิดแต่ในตอนนี้อันไม่มีดอกกุหลาบเท่านั้น)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๖)

กุรุเกษตร คือดินแดนที่ตั้งอยู่ใกล้เมืองนิวเดลีในปัจจุบัน สมัยพุทธกาลมีเมืองหลวงชื่อ อินทรวาสตี^๑ กุรุเกษตรเป็นสถานที่สำคัญซึ่งปรากฏชื่ออยู่ในหนังสือมหาภารตยุทธ โดยการทำสงครามครั้งยิ่งใหญ่ระหว่างพี่น้องตระกูลปาณฑพและการเกิดขึ้นที่ทุ่งกุรุเกษตร อันเป็นเรื่องราวที่มาจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ตอนสำคัญของอินเดีย กุรุเกษตรได้ถูกกำหนดให้เป็นฉากของพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในองก์ที่ ๔ และ ๕ ซึ่งเป็นสถานที่ที่ชั้ยเสนเสด็จออกทำสงครามกับกองทัพจากแคว้นมคธ การบรรยายฉากกล่าวไว้ดังนี้

^๑ ผาสุ อินทรวาส. (๒๕๒๒). ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. หน้า ๒๘.

องค์ที่ ๔

ตอนที่ ๒

ฉาก : ริมรั้วค่ายหลวง, ตำบลกุรุเกษตร.

(ใช้เป็นม่านม้วนที่ระหว่างหลับ, เขียนเป็นภาพรั้วค่ายระเนียด.)

(มีทนะพาธา หน้า ๙๗)

องค์ที่ ๕

ตอนที่ ๑

ฉาก : พลับพลาในค่ายหลวงที่ตำบลกุรุเกษตร.

(ฉากเป็นห้องประทับที่ข้างในพลับพลา, ซึ่งมีม่านทองกันแทนฝาทั้งด้านขวาและด้านซ้าย; ด้านหลังมีม่านรวบผูกให้แหวกตรงกลางเป็นช่องเข้าออก, มีลิ้นแลตั้งบังช่องนี้. ทางด้านซ้ายมีเตียงตั้งอยู่ชิดม่าน, มีราชอาสน์และหมอนทอด, และเครื่องราชูปโภคตั้งพอสมควร.)

(มีทนะพาธา หน้า ๑๑๓)

๒. สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับตัวละคร หมายถึงสถานที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง มีการกล่าวถึงสถานที่แห่งนั้นในบทสนทนา แต่ไม่ได้นำมาใช้เป็นฉากของเรื่อง สถานที่ประเภทนี้ ได้แก่ มคร ปฏิจาล กาสี กานยกุพชา และสุราชูร์

มคร เป็นชื่อแคว้นในประเทศอินเดียซึ่งรวมอยู่ในแคว้นพิหาร (Bihar) ภาษาที่ใช้ในแคว้นนี้เรียก มคธี หรือ บาลี มีเมืองหลวงอยู่ที่กรุงราชคฤห์ บริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา ตอนหลังย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่ปาฏลีบุตร ฟังตรงข้ามของแม่น้ำคงคา ในสมัยพุทธกาลมครเป็นอาณาจักรยิ่งใหญ่และมีอำนาจทางการเมืองสูงสุด แต่ในยุคต่อมาเรื่องราวความรุ่งโรจน์ของอาณาจักรมครปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ พระไตรปิฎก และในคัมภีร์เชน^๑

ชื่อแคว้นมครปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องมีทนะพาธา โดยมีบทสนทนาของตัวละครเล่าถึงพระบิดาของจันตีว่า ทรงครองแคว้นมคร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสมมติให้แคว้นมครและกรุงหัสตินาปุระเป็นมิตรกัน แต่ภายหลังต้องมาเป็นศัตรูกัน เพราะคำยุยงของจันตี ตัวอย่างตอนชัยเสนขับไล่จันตีกลับแคว้นมคร ความว่า

ชัยเสน.	เอาเศียรอะรีใส่	ณชลอมและให้เจ้า (อุปชาติ, ๑๑.)
	ริดาและรับเอา	ศิระแห่งบิดาไซรั,
	และทูลกะบาลจาก	วรธานีไป
	สู่แดนมครให้	นระเห็นและเป็นตัว

(มีทนะพาธา หน้า ๑๒๒)

^๑ ภาสข อินทรารุ. (๒๕๒๒). ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. หน้า ๒๘.

ปัญจาล เป็นชื่ออาณาจักรที่ตั้งอยู่บริเวณทิศเหนือและตะวันออกของเดลี จากดินเขาหิมาลัยลงมาบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา อาณาจักรแบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคเหนือและภาคใต้ ภาคเหนือมีเมืองหลวงชื่อ อหิจัตร์ (รามนคร) ภาคใต้มีเมืองหลวงชื่อ กามปิลยะ^๑

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำหนดให้สุเทษณ์เป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นปัญจาลในภพที่ผามา ชื่อแคว้นปัญจาลปรากฏตอนมายาวินเล่าเรื่องในชาติอดีตให้สุเทษณ์ฟัง ความว่า

<u>มายาวิน.</u>	เมื่อครั้งพระองค์เป็น ครองเขตประเทศชั้น-	วราษะราชัน พระวิสุทธิปัญจาล (มัทนะพาธา หน้า ๑๔)	(อินทวิเชียร, ๑๑.)

กาสิ เป็นอาณาจักรที่ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำรુณาและอสิ มีเมืองหลวงชื่อวารณสี อยู่ทางฝั่งเหนือของแม่น้ำคงคา ต่อมาอาณาจักรกาสิได้ถูกปราบโดยอาณาจักรโกศลก่อนพุทธกาล^๒

แคว้นกาสิปรากฏชื่ออยู่ในตอนจิตรระรถถวายรูปหญิงงามแก่สุเทษณ์ ซึ่งหญิงงามคนหนึ่งเป็นธิดาของกษัตริย์แห่งแคว้นกาสิ ดังตัวอย่าง

<u>จิตรระรถ.</u>	ฉนั้นถวายุรูป หน่อนางะผู้ผ่าน ปรากฏพระนามนาง วิสุทธิวิศิษฐ์ที่	วราษะนงคราญ, วรเขตตะกาสิ; วิมะลาสุนารี, จะตินั้นบพิงหา, (มัทนะพาธา หน้า ๙)	(อุปชาติ, ๑๑.)

กานยกุพชา ในสมัยโบราณเป็นอาณาจักรสำคัญที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของลุ่มแม่น้ำคงคา^๓ และมีการทำสงครามแย่งชิงอาณาจักรกันระหว่างราชวงศ์ต่าง ๆ กานยกุพชาจึงเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันคือเมืองกาโนช

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ปรากฏชื่อเมืองกานยกุพชาในตอนจิตรระรถพรรณนารูปหญิงงามซึ่งเป็นธิดาของกษัตริย์เมืองกานยกุพชา ความว่า

^๑ ฝาสูข อินทรารุท. (๒๕๒๒). ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. หน้า ๒๘.

^๒ แหล่งเดิม. หน้า ๒๖.

^๓ แหล่งเดิม. หน้า ๕๐.

จิตรบรรจง. นีรูปธิดาหัว
นรินทร์ราชทรง
ประกาศพระนามเรียก
วรเกศิกาพงศ์ (อุปชาติ, ๑๑.)
บุรุษานะกฤษณา,
วรเรณูภามา.
(มัทนะพาธา หน้า ๙)

สุราษฎร์ หรือ เสารายฐระ เป็นแคว้นหนึ่งในประเทศอินเดีย ในสมัยโบราณเคยเป็นเมืองที่พระเจ้ามาห์มุดกษัตริย์มุสลิมที่ยิ่งใหญ่นำกองทัพเข้าไปเพื่อปล้นสะดมทรัพย์สินมีค่า^๑

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ปรากฏชื่อเมืองสุราษฎร์ในตอน
มายาวินเล่าเรื่องในชาติอดีตให้สุเทษณ์ฟัง โดยเล่าว่ามีทนาเคยเกิดเป็นธิดาทักสุราษฎร์ และ
สุเทษณ์ได้ส่งสาส์นไปสวณาง ดังตัวอย่าง

มายาวิณ. ตรัสให้โอมมาตย์เปน วรพทูตะทูลสาร (อินทะวิเชียร, ๑๑.)
ถึงราชะผู้ผ่าน นรชาติ์สุรางษณ์งาม

(มัทนะพาธา หน้า ๑๔)

ข. เวลา เหตุการณ์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาถูกสมมติให้เกิดขึ้นในยุคโบราณของอินเดีย สถานที่สำคัญที่เป็นฉากของเรื่องคือ เมืองหัสตินาปุระ ซึ่งอยู่ฝั่งขวาทางตอนบนของกลุ่มแม่น้ำคงคา เดิมเมืองนี้เคยเป็นเมืองหลวงของแคว้นรुरु แต่ต่อมาเมืองหลวงถูกย้ายไปอยู่ที่เกาสัมปี เพราะหัสตินาปุระถูกทำลายจากน้ำท่วมใหญ่ และจากการขูดพบบซากเมือง นักโบราณคดีคาดว่าอุทกภัยครั้งนั้นเกิดขึ้นในราวศตวรรษที่ ๙ ก่อนคริสตกาล หรือก่อนพุทธกาล ๓๐๐ ปี อันเป็นระยะเวลาที่ตรงกับสมัยพระเวทตอนปลาย^๒

สมัยพระเวทตอนปลายเป็นยุคที่คนมีความเชื่อว่า มนุษย์สามารถติดต่อกับเทวดาได้ ดังปรากฏความเชื่อนี้ในหนังสือมหากาพย์ เช่น เรื่องมหากาพย์ยชุร ซึ่งเป็นมหากาพย์ที่มีชื่อเสียง มีการกล่าวถึงตอนที่พระกฤษณะมาช่วยอรชุนรบ เป็นต้น และในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ก็ปรากฏความเชื่อนี้เช่นเดียวกัน จะเห็นว่า มีหลายตอนที่ตัวละครที่เป็นมนุษย์ยั้วยงขอสิ่งต่าง ๆ จากเทวดา จึงกล่าวได้ว่า การกำหนดสถานที่และเวลาในเรื่องมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และเป็นองค์ประกอบที่ช่วยสนับสนุนให้พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีความคล้ายคลึงกับบทละครของสันสกฤต

^๓ ภาสข อินทรารว. (๒๕๒๒). ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. หน้า ๕๐.

สรียา รัตนกุล. (๒๕๔๖). อารยธรรมตะวันออก อารยธรรมอินเดีย. หน้า ๕๘.

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดคำฉันท์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจินตนาการให้มีลักษณะคล้ายบทละครของสันสกฤต สังเกตได้จากลักษณะของตัวละคร บทสนทนา โครงเรื่อง สถานที่และเวลาที่เกิดเหตุการณ์ ซึ่งทรงประยุกต์ให้มีความผสมผสานกลมกลืนกันจนเสมือนว่าเป็นบทละครของสันสกฤต จึงนับเป็นพระปรีชาสามารถในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยิ่ง

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดคำฉันท์ ๕ องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างบทละครให้มีความแปลกใหม่ ไม่ทรงยึดติดกับรูปแบบของละครที่มีมาก่อนนั้น โดยส่วนประกอบของบทละครได้ประยุกต์ศิลปะแบบต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่เข้าไว้ด้วยกัน ได้แก่ บทสนทนา บทร้อง บทสวด บทพากย์ และมีการกำหนดเพลงหน้า ส่วนลักษณะของเรื่องบางประการคล้ายละครของสันสกฤตในส่วนการตั้งชื่อเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา โครงเรื่อง สถานที่และเวลา ด้านแนวคิดหลักสะท้อนว่า ความรักเป็นเครื่องผูกพันที่ก่อให้เกิดทุกข์ อันเป็นแนวคิดทางพระพุทธศาสนา

บทที่ ๔

สุนทรียภาพในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

การวิเคราะห์สุนทรียภาพในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะวิเคราะห์ในหัวข้อต่อไปนี้

๑. สุนทรียภาพในคำ
๒. สุนทรียภาพในความ
๓. สุนทรียภาพทางรูปแบบ

๑. สุนทรียภาพในคำ

สุนทรียภาพในคำ หมายถึงความงามของที่เกิดจากการเลือกสรรถ้อยคำที่มีเสียงไพเราะ มีความหมายลึกซึ้งและเหมาะสมกับเนื้อเรื่องมาเรียบเรียงไว้ในบทประพันธ์ ซึ่งทำให้บทประพันธ์สื่อความหมายได้ชัดเจนและเกิดความสะเทือนอารมณ์แก่ผู้รับสาร ซึ่งสุนทรียภาพในคำที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเกิดจากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำมีดังต่อไปนี้

- ๑.๑ การใช้คำง่าย
- ๑.๒ การใช้ศัพท์สูง
- ๑.๓ การใช้คำอุปมา
- ๑.๔ การใช้คำเปรียบ
- ๑.๕ การสรรคำสรรพนาม
- ๑.๖ การซ้ำพยางค์
- ๑.๗ การซ้ำคำ
- ๑.๘ การซ้ำกลุ่มคำ
- ๑.๙ การซ้ำประโยค
- ๑.๑๐ การซ้อนคำ
- ๑.๑๑ การหลกคำ
- ๑.๑๒ การล้อความ

๑.๑ การใช้คำง่าย พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะคำประพันธ์เป็นบทละครพูดคำฉันท์ ซึ่งพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละครรวมทั้งบทอื่น ๆ ด้วยฉันทลักษณ์และกาพย์ประเภทต่าง ๆ และเพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถเข้าใจเรื่องราวได้อย่างไม่ยากลำบาก ส่วนใหญ่พระองค์จึงทรงเลือกสรรคำที่เข้าใจ

ความหมายได้ง่ายมาใช้ในการทรงพระราชนิพนธ์ฉันท์และกาพย์ดังกล่าว นอกจากจะทำให้เข้าใจบทประพันธ์ได้สะดวกแล้ว ก็สามารถสื่อความได้อย่างลึกซึ้งและเกิดความประทับใจด้วย ซึ่งกลวิธีการใช้คำง่ายมีตัวอย่างดังนี้

การกล่าวถึงธรรมชาติของความรักระหว่างชายหญิงว่า เป็นสิ่งที่ห้ามปรามหรือขัดขวางได้ยากยิ่ง เพราะความรักมีอำนาจทำให้ผู้นั้นไม่หวั่นเกรงอุปสรรคใด ๆ ความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

กาละทรศิน. ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีดมล,	(ยานี, ๑๑.)
ไมยินและไม่ยล	อุปสัคคะใด ๆ.	
ความรักเหมือนโคถึก	กำลังคึกผิงไว้,	
ก็โลดจากคอกไป	บยอมอยู่ ณ ที่ซัง;	
ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง,	
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บหวลคิดถึงเจ็บกาย,	
(มัทนะพาธา หน้า ๗๔)		

บทประพันธ์ข้างต้นมีความไพเราะและสามารถสื่อให้เข้าใจถึงธรรมชาติของความรักได้อย่างลึกซึ้งโดยไม่ต้องใช้ศัพท์ยาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้คำง่าย ๆ แม้จะมีบางคำที่สะกดแตกต่างไปจากปัจจุบันก็ยังสามารถเข้าใจได้ เช่น คำว่า อุปสัคคะ พระองค์ทรงสะกดแบบบาลีและเติมวิสรรชนีย์เพื่อให้ทราบวิธีการอ่าน ซึ่งในกาพย์ยานี ๑๑ วรรคหลังต้องมี ๖ พยางค์ หากสะกดแบบสันสกฤต คือ “อุปสรรค” จะทำให้วรรคหลังขาดไป ๑ พยางค์

การกล่าวถึงความงามและคุณสมบัติของดอกกุหลาบในอุปปฏิฐิตาฉันท์ ๑๑ มีการใช้คำบาลีและคำสันสกฤตบ้าง แต่ยังสามารถเข้าใจความหมายได้ไม่ยาก ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

โสเมทัต. อันบุษปะประหลาด	บมิเห็นณแห่งใด	(อุปปฏิฐิตา, ๑๑.)
งามสรรพะวิไล-	ยะวิเศษะมาลี;	
สีแดงก็มีจำ	ดุษะดอกชบาสี,	
งามดังตรุณี	ยละเพลินเจริญตา.	
กลิ่นหอมก็ระรวย	รสะลมร่าเพยพา	
ถึงไหนฤก็น่า	จะระรื่นพิรมหวล.	
แม้แต่งศิริระเกล้า	วนิดาละอองนวล	

เห็นแน่จะประมวญ

วรลักษณนาง;

(มัทนะพาธา หน้า ๓๔)

บทประพันธ์ข้างต้นมีคำบาลีและคำสันสกฤตปะปนอยู่บ้าง ช่วยให้คำที่มีเสียงไพเราะ และเพิ่มความสง่างามให้แก่บทประพันธ์ เช่น

บุษปะ	(ส.)	= ดอกไม้
สรรพะ	(ส.)	= ทุกสิ่ง, ทั้งปวง, ทั้งหมด
วิเศษะ	(ส.)	= ยอดเยี่ยม
ดรุณี	(ป., ส.)	= หญิงรุ่น
ศิระ	(ส.)	= ศีรษะ
วนิดา	(ป.)	= หญิงสาว
วร	(ป., ส.)	= ยอดเยี่ยม, ประเสริฐ
ลักษณา	(ส.)	= ลักษณะ

คำเหล่านี้แม้เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต แต่ก็มี ความหมายที่เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะเป็นคำที่สามารถพบได้บ่อย ๆ ในงานเขียนทั่วไป บทประพันธ์กล่าวถึงดอกกุหลาบว่า มีสีแดงคล้ายดอกชบา และงดงามราวกับสาวรุ่น อีกทั้งมีกลิ่นหอมชื่นใจ หากนำมาประดับเรือนผม ของสตรีก็จะส่งเสริมให้ผู้นั้นมีบุคลิกลักษณะที่ดี

นอกจากนี้บทสนทนาระหว่างสุเทษณ์และมัทนาซึ่งใช้คำประพันธ์อินทวงสนันท์ ๑๒ และ วสันตดิลกฉน์ ๑๔ ส่วนใหญ่ใช้คำง่าย ๆ และมีคำภาษาอื่นที่ใช้เฉพาะในบทประพันธ์ปะปนบ้าง เล็กน้อย ความว่า

ตัวอย่างที่ ๓

<u>สุเทษณ์.</u>	ที่หล่อนมิยินยอม มีคู่สมรมาน	มะนะรักสมักสมาน, (อินทวงสนันท์, ๑๒.) อภิมฤเป็นไฉน?
<u>มัทนา.</u>	หม่อมฉันบมิบุระผู้ เปนโสดบมีมะนะสะไฟ	ประติพัทธะใดใด, (วสันตดิลก, ๑๔.) อภิมฤสมรส.
<u>สุเทษณ์.</u>	เช่นนั้นก็เชิญฟัง เจ้างามประเสริฐหมด	दनกุล่าวสิเนหะพจน, (อินทวงสนันท์, ๑๒.) ก็มีควรฤดีจะดำ.
<u>มัทนา.</u>	หม่อมฉันสดับมธุระถ้อย	ก็สำนึกเสนาะคำ, (วสันตดิลก, ๑๔.)

แต่ต้องทำนวลจะนะซ้ำ จะได้ทำนวลมา.
(มัทนะพาธา หน้า ๒๓-๒๔)

คำส่วนใหญ่ที่ใช้ในบทประพันธ์เป็นคำที่ใช้สื่อสารทั่วไปโดยไม่ต้องแปลความหมาย แต่ก็มีคำภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาเขมรปะปนอยู่บางส่วน เช่น

สมร (สมร)	(ส.)	= นางงามซึ่งเป็นที่รัก
มาน	(ป., ส.)	= ใจ
อภิรม	(ส.)	= รื่นเริงยิ่ง, ยินดียิ่ง
ประติพัทธะ	(ส.) + (ป.)	= ประติ + พัทธะ = ผูกพัน, รักใคร่
มะนะสะ (มนัส)	(ส.)	= ใจ
สินะ	(ป.)	= ความรัก
พจน์ , จะนะ	(ป.)	= คำพูด, ถ้อยคำ
มธุระ	(ป., ส.)	= หวาน, ไพเราะ
ทำนวล	(ข.)	= บอก, กล่าว

จะเห็นว่า คำภาษาอื่นที่นำมาปะปนไม่ใช่ศัพท์ยาก แม้ว่าอาจไม่เข้าใจความหมายของคำดังกล่าวจริง ๆ แต่คำหรือความเข้าใจของบทประพันธ์จะช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจเนื้อหาทั้งหมดได้ เพราะส่วนใหญ่ใช้คำศัพท์สามัญ จะเข้าใจได้ว่า สุเทษณ์พยายามพูดกับมัทนาเพื่อให้มัทนาเห็นใจในความรักของตน แต่มัทนาก็ยืนยันปฏิเสธ ซึ่งบทสนทนานี้เป็นตอนหนึ่งที่มีความไพเราะ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาด้วยฉันทและกาพย์ซึ่งเป็นบทละครพูด การสื่อสารความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ไปยังผู้รับสารไม่ว่าจะเป็นผู้ดูผู้อ่าน หรือผู้ฟังจึงต้องให้เข้าใจได้อย่างง่าย ๆ การใช้คำสามัญในจังหวะที่เหมาะสมจึงเป็นวิธีที่ช่วยได้มาก หากใช้คำที่หรูหราจำนวนมากอาจทำให้การสื่อสารเป็นไปอย่างยากลำบากและพาให้เสียอรรถรส เพราะฟังว่ามีเสียงไพเราะดีแต่ไม่อาจเข้าใจเรื่อง ดังนั้นการใช้คำสามัญง่าย ๆ อย่างมีวรรณศิลป์ในฉันทและกาพย์จึงเป็นกลวิธีการเลือกสรรคำที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เป็นส่วนใหญ่ในบทประพันธ์

๑.๒ การใช้ศัพท์สูง ในที่นี้การใช้ศัพท์สูง หมายถึงการใช้คำที่มาจากภาษาอื่น ส่วนใหญ่มักเป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ซึ่งอาจเป็นคำมูล คำสมาส หรือคำสนธิ รวมทั้งคำที่มาจากภาษาเขมรและภาษาอื่น ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเลือกใช้คำชนิดนี้ในบางบทเพื่อให้เหมาะสมกับตัวละคร เช่น บทที่เกี่ยวกับเทพเจ้า บทสรรเสริญกษัตริย์ เป็นต้น คำที่มาจากภาษาอื่นนี้เมื่อเลือกสรรและนำมาไว้ในบทประพันธ์อย่างเหมาะสมแล้ว จะช่วยให้บทประพันธ์มีความสง่างามและมีเสียงไพเราะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทบูชาเทพเจ้า ๒ องค์ คือ พระพิฆเนศวร เทพเจ้าแห่งศิลปะวิทยาการ และพระนารายณ์ เทพเจ้าผู้ทรงอิทธิฤทธิ์ ซึ่งอยู่ในตอนมายาวินทำพิธีเรียกมัทนาให้มาพบสุเทษณ์ ความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

<u>มายาวิน.</u>	โอมบังคมพระคณเสทวะศิวะบุตร ฆ่าพิษนะสิ้นสุด ประลัย; อ้าวมกายะพระพรายประหนึ่งระวิอุทัย, ก้องโกญจะนาทให้ สหรรษ์; เปนเจ้าสิบปะประสิทธิ์วิวิธวรรณ วิทยาวิเศษสร- พะสอน; ยามข้ากอบกรณีย์พิธีมะยะบวร, จงโปรดประทานพร ประสาท, โอมนารายณะเทพเกลิงอุระคะอาสน์, ชีขุนสุบรรณราช จรัส; ถือคังขัจักระคะทาธรณิผ้น ปราบยักษะกุมภกันท์ มะลาย; เชียวชาญโยคะวิธีพระพีระอภิปราย ดลกิจจะทั้งหลาย สมิทธิ. ยามข้ากอบกรณีย์พิธีมะยะวิจิตร จงสมมะโนสิท- ธิเทอญ.	(สัททูลลวิกิพิต, ๑๙)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

บทประพันธ์ข้างต้นประกอบด้วยคำที่มาจากภาษาอื่นหลายคำ ได้แก่ ภาษาบาลี เช่น สิปปะ กรณีย์ พิธี บวร พร อุระคะ คะทา กุมภกันท์ พีระ กิจจะ สมิทธิ ภาษาสันสกฤต เช่น โอม ศิวะ บุตร พิฆนะ ประลัย ประสิทธิ์ วิทยา วิเศษ สรรพะ ประทาน ประสาท สุบรรณ จักระ ยักษะ อภิปราย วิจิตร คำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น เทวะ กายะ ระวิ อุทัย วิวิธะ มะยะ อาสน์ ราช ธรณี โยคะ มะโน สิทธิ และภาษาเขมร เช่น บังคม ซึ่งคำเหล่านี้เมื่ออยู่ในบทประพันธ์อย่างเหมาะสมก็ทำให้บทประพันธ์มีความน่าเกรงขามสมกับเป็นบทบูชาเทพเจ้าผู้มีฤทธิ์

บทสวดบูชาพระอัคนีเทพเจ้าแห่งไฟ ปรากฏอยู่ในตอนกาละทรรคินกระทำพิธีอภิเษกสมรสให้แก่ชัยเสนและมัทนา บทสวดมีความไพเราะ ประกอบด้วยคำศัพท์ที่มาจากภาษาอื่นหลายคำ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

● อ้าองค์พระอัครนี้	วรศรีประภาใส	(อินทวิเชียร, ๑๑.)
เป็นเอกอุตมใน	หุตะกิจพะลีการ	
● ข้าขอประณตองค์	สุระทั้งณตริสถาน	
ทุกภาคพิเศษมาน	มนะมุงณการยัญ	
● หนึ่งในคือสุริย์แจ่ม	สุจรัสณภูมสุวรรค์	
ส่องโลกมนุษย์นั้น-	ทะนะอุณระอุกาย	
● ที่สองประภาปรา-	กะภูเณนะภาพราย	
คือวิหขุโชติ์ฉาย	รุจิแลณเมฆา	
● ที่สามก็คือไฟ	นระก่อดเคหา	
เพื่อกอบสุภักษา	และประกอบพะลีพูน	

(มัทนะพาธา หน้า ๗๗-๗๘)

บทสวดบูชาพระอัครนี้ประกอบด้วยคำที่มาจากภาษาอื่น ได้แก่ ภาษาบาลี เช่น อุตม มนะ ยัญ สุริย์ นันทะนะ วิหขุ โชติ์ ภาษาสันสกฤต เช่น พระอัครนี้ ศรี ประภา ประณต ตริสถาน พิเศษ สุวรรค์ มนุษ ปรากะภู ภาษา และคำที่เป็นทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น วร เอก หุตะ สุระ มาน สุ กาย นะภา รุจิ เมฆา นระ เคหา ซึ่งการใช้คำดังกล่าวประกอบกับคำอื่น ๆ ทำให้บทประพันธ์มีความไพเราะและอ่อนโยน เหมาะกับเนื้อหาของบทประพันธ์ที่เกี่ยวกับการอ้อนวอน ขอร้องให้พระอัครนี้ได้โปรดเป็นทูตช่วยนำความจากมนุษย์ไปแจ้งแก่เทวดาบนสวรรค์

บทกาละทรรคินอัญเชิญเหล่าเทพเจ้าและมเหสีให้เสด็จลงมาเป็นสักขีพยานในพิธีอภิเษกสมรสระหว่างชัยเสนและมัทนา มีการใช้คำที่มาจากภาษาอื่นหลายคำ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

กาละทรรคิน.	โอมอัญเชอญนารายณะพระหริชาญ	(กุสุมิตลดา, ๑๘.)
ชัยบารามมาร	ปะราชัย,	
	พร้อมด้วยเทวีศรีภะคะวะติวิไลย	
วรรณะผ่องใส	วิมลเนตร;	
	โอมอัญเชอญองค์ตรีศูลิทิวะมเหตร์	
นั่งณะยอดเขต-	ตะจอมผา,	
	อีกแม่เจ้าสุวรรค์บรรพะติวะระอุมา	
ผู้พระชាយา	อุตมศักดิ์;	
	โอมอัญเชอญธาดาปะติจะตุระพัคตร์	

เฟ่งพินิศรัก- ษะสีทิต,
 ทั้งโณมชยายยอตสุทธระศุภะวิทย์
 ศิลปะสอนจิต จรุงใจ:
 (มีทนะพาธา หน้า ๗๘-๗๙)

บทอัญเชิญเทพเจ้าและมเหสีประกอบด้วยคำที่มาจากภาษาอื่น ได้แก่ ภาษาบาลี เช่น ประราชัย เทวี ภาวะะติ อุดม ธาดา ปะติ ภาษาสันสกฤต เช่น โอม นารายณะ ศรี เนตร์ ตรี ศุลิ คิวะ มเหตร์ สุวรรค์ อูมา ศักดิ์ จะตุระพักตร์ รัษะ ทิต ศุภะ วิทย์ และคำที่เป็นทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น หริ ชัย มาร วิมล วรระ ชายา ธิระ คำเหล่านี้เมื่อนำมาใช้ในบทประพันธ์เกี่ยวกับเทพเจ้าแล้ว ช่วยสร้างความรู้สึกให้ดูขลังศักดิ์สิทธิ์และน่าเกรงขาม ซึ่งบทประพันธ์กล่าวถึงการอัญเชิญเทพเจ้าสูงสุด ได้แก่ พระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหม รวมทั้งมเหสีของเทพเจ้าแต่ละองค์ ได้แก่ พระลักษมี พระอูมา และพระสุรัสวดี ซึ่งทุกองค์ล้วนเป็นเทพเจ้าที่มีความสำคัญและเป็นที่เคารพบูชาสูงสุด การใช้คำที่สร้างความรู้สึกสูงส่งและสง่างามเช่นคำบาลีและสันสกฤตจึงมีความเหมาะสมดังกล่าว

นอกจากนี้บทประพันธ์ที่เกี่ยวกับการสรรเสริญเกียรติของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ก็มีการใช้คำศัพท์ที่ให้ความรู้สึกสูงส่ง ซึ่งอยู่ในบทสวดที่มีเนื้อหาสรรเสริญเกียรติของชัยเสน กษัตริย์แห่งนครหัสตินาปุระ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

๑ ด้วยองค์สมเด็จพระจอมไ-	ศุวรยาธิปัตย์	(ฉบงง, ๑๖.)
ดำรงซึ่งรัฐหัสติน		
๑ ทรงนามชัยเสนนริน-	ทะราชเรื่องคิล-	
ปะศาสตุระเชี่ยวชาญ		
๑ แจ้งเจนไทรเทพพิศาล	อีกทั้งปฺราณ	
คัมภีร์ก็รู้ตามควร		
๑ อีกว่องไว้ในกระบวน	อาวุธถึถ้วน	
ทุกอย่างในทางยุทธกล		
๑ สันทัดอัศวะโกศล	พระรูปวิมล	
สิริโสภาคย์สรรพางค์		
๑ พระคุณสมบัติสำอว	รูปสมบัติส้าง	
และโภคะสมบัติบุรณ		

(มีทนะพาธา หน้า ๘๐)

บทสรรเสริญเกียรติของชัยเสนมีความคำที่มาจากภาษาอื่น ได้แก่ ภาษาบาลี เช่น รัฐ นาม คัมภีร์ อวรุ ลีรี สมบัติ ภาษาสันสกฤต เช่น หัสติน ศาสตระ พิศาล อัสวะ โกศล บุรณ และคำที่เป็นทั้งภาษาบาลีและสันสกฤต เช่น ปุราณ ยุทธ รูป วิมล โภคะ และคำที่สมาสหรือสนธิกัน เช่น ไศศวรรยาธิปัตย์ นรินทะราช ไตรเพท สรรพวงค์ ซึ่งคำที่กล่าวมาแล้วนี้ช่วยส่งเสริมบทประพันธ์ให้มีความสง่างามสมกับเป็นบทที่ต้องการแสดงให้เห็นเกียรติอันสูงส่งของตัวละครที่เป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่

การใช้คำศัพท์สูงซึ่งส่วนใหญ่เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตช่วยทำให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งสง่างามและนึกถึงความขลังศักดิ์สิทธิ์ที่น่าเกรงขาม ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเลือกใช้คำชนิดนี้ในบทที่เกี่ยวกับเทพเจ้าและกษัตริย์จำนวนหลายคำ ส่วนบทอื่น ๆ จะมีอยู่ไม่มากนัก แม้ว่าพระองค์จะทรงเลือกใช้คำศัพท์สูง แต่สังเกตว่าส่วนใหญ่เป็นคำที่เข้าใจได้ไม่ยากนัก เห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนึงถึงการให้ผู้รับสารสามารถรับสารได้อย่างไม่ยากลำบาก ช่วยให้ผู้รับสารสามารถเข้าถึงเนื้อหาสาระของบทประพันธ์ได้อย่างซาบซึ้ง

๑.๓ การใช้คำอภิปาส คำอภิปาส คือคำที่กร่อนเสียงพยางค์หน้า เช่น เจื้อยแจ้ว เป็น จะเจื้อย ผ่าวผ่าว เป็น ผะผ่าว เป็นต้น เพื่อทำให้เกิดเสียงไพเราะและช่วยสื่อความหมายตามที่ต้องการ นอกจากนี้ทำให้ได้พยางค์หลุ่ถูกต้องตามแบบแผนของฉันทลักษณ์แต่ละชนิด คำอภิปาสที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาจำแนกตามความหมายได้ดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ คำอภิปาสที่บอกลักษณะ เป็นคำอภิปาสที่ใช้พรรณนาลักษณะของสิ่งต่าง ๆ จึงช่วยในการจินตนาการให้เห็นภาพ และการจินตนาการด้านเสียงของธรรมชาติ ตลอดจนกลิ่นและรส คำอภิปาสที่บอกลักษณะปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามี ๓ ประเภท ดังนี้

๑.๓.๑.๑ คำอภิปาสที่บอกถึงลักษณะของแสง มีจำนวน ๔ คำ ได้แก่ ะแวว ะแวพร ะแวพร ะแวพร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำอภิปาส ๒ คำ คือ คำว่า ะแวว ะแวพร ในภุชงคประยาตฉันท เพื่อพรรณนาแสงระยิบระยับของดวงดาวซึ่งทำให้ท้องฟ้ายามค่ำคืนงดงามยิ่ง ดังความว่า

	<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>	
<u>ชัยเสน.</u>	ฉะนั้นขอสบถต่อ	สุตาราจรัสศรี (ภุชงคปยะยาตร์, ๑๒)
	<u>ะแวว</u> วับระยับที่	นะภาภาค <u>ะแวพร</u> พราย.

(มัทนะพาธา หน้า ๖๑)

การใช้คำว่า พระพรว ในอิทิสะณันท์ เพื่อพรรณนาแสงสว่างเรื่อยเรื่อยของพระ
อาทิตย์ยามเช้า ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๒

ชัยเสน. แสงอุษาสะกาวพระพรว ณ สรรค์ (อิทิสะ, ๒๐.)
ก็เหมือนระตีสุทธิอัน สว่างจิต !
(มัทนะพาธา หน้า ๖๓)

นอกจากการพรรณนาแสงสว่างของสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงใช้คำว่า พระพราย ในการพรรณนารัศมีเรืองรองที่เปล่งอยู่รอบกายของ
พระพิฆเนศวรด้วย ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๓

มายาวิน. โอมบังคมพระคณะเทวะศิวะบุตร์ (สัททูลุวิกกีพิต, ๑๙.)
ฆ่าพิฆนะสิ้นสุด ประลัย;
อ้าวมกายะพระพรายประหนึ่งระวิอุทัย,
ก้องโกญจะนาทให้ สหรรษ์;
(มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

๑.๓.๑.๒ คำอัปภาสที่บอกถึงกลิ่น มีจำนวน ๒ คำ ได้แก่ ระริน ระรวย ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า ระริน ระรวย ในสาลินีฉันท์ โดยทรงวางคำให้
ต่อเนื่องกันเป็น ระรินระรวย เพื่อพรรณนากลิ่นหอมชื่นโชยของดอกกุหลาบ ดังความว่า

มัทนา. อันโปรดให้เลือกตาม ฤติข้า ณ บัดนี้ (สาลินี, ๑๑.)
ขอเปนซึ่งมาลี รุจิเรกวิไลวรรณ,
สุดแต่แจ่มสรวง จะประสิทธิ์ประสาทพันธุ์,
ขอเพียงให้มีคัน- ะระรินระรวยหอม.
(มัทนะพาธา หน้า ๒๗)

๑.๓.๑.๓ คำอัปภาสที่บอกถึงรส มีจำนวน ๑ คำ คือ ระรวย ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำเดียวกันในหลายความหมาย คำว่า ระรวย
นอกจากจะใช้พรรณนากลิ่นหอมของดอกกุหลาบดังความข้างต้นแล้ว ยังทรงใช้พรรณนารสหวาน
ของดอกกุหลาบในอุเปนทรวิเชียรฉันท์ด้วย ซึ่งในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาได้กล่าวไว้ว่า

ดอกกุหลาบสามารถรับประทานเป็นยาได้ การใช้คำว่า ะรวย พรรณนารสหวานของดอกกุหลาบ
ดังนี้

<u>กาละทรศิน</u>	ณวันพระจันทร์เพ็ญ	ก็จะเปนนารี	(อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
	และคงฉนั้นมิ	เฉพาะหนึ่งทิวกาล	
	และเอกะราตรี	ก็จะกลับสกันรปาน	
	ผะกาสุคนธ์หวาน	รสะรีน <u>ะรวย</u> ไชร.	

(มัทนะพาธา หน้า ๓๗)

๑.๓.๒ คำอภัสที่แสดงความรู้สึก คำอภัสชนิดนี้ใช้ในการพรรณนา
ความรู้สึกต่าง ๆ เช่น ความสุข ความทุกข์ ความกลัว ความหวาดหวั่น เป็นต้น ซึ่งช่วยสื่อให้ผู้รับ
สารสามารถรับรู้ถึงความรู้สึกในใจของตัวละคร การถ่ายทอดความรู้สึกของตัวละครโดยการใช้คำ
อภัสปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ดังนี้

๑.๓.๒.๑ คำอภัสที่บอกถึงความสุข มีจำนวน ๓ คำ ได้แก่ ะรีน ะรวย
ระเริง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า ะรีน ในกาพย์ฉันทน์ เพื่อ
พรรณนาความสุขจากการได้รับความเมตตา ซึ่งเปรียบได้กับความสุขสดชื่นที่ได้รับจากสายฝน ดัง
ความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

๑ อันพระเมตตาเนื่องนอง	ประดุจละออง	(ฉบง, ๑๖.)
วะรณ <u>ะรีน</u> รวยเย็น		

(มัทนะพาธา หน้า ๕)

การใช้คำว่า ะรวย ในอินทรีวิเชียรฉันทน์ เพื่อพรรณนาความรู้สึกสุขใจของชายเสน
ที่เกิดจากการได้ยินเสียงอันไพเราะของมัทนา โดยเปรียบกับการได้ดื่มน้ำแล้วทำให้รู้สึกชื่นใจ ดัง
ความว่า

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ชายเสน</u>	ครั้นเมื่อสดับศัพ-	ทะสำเนียงก็เยือกเย็น (อินทรีวิเชียร, ๑๑.)
	ราวดื่มอุทกเพ็ญ	รสะรีน <u>ะรวย</u> ใจ;

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

และการใช้คำว่า ะรวย ในอิทิสะฉันทน์ เพื่อพรรณนาความสุขใจของมัทนาที่เกิด
จากความรัก ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๓

<u>มีทนา.</u>	ใจจะอ้อมจะเอมเพราะเปรมปรีย์, และรื่น ณ รสระตีสิจิรี	(อีทิสะ, ๒๐.)
	<u>ระรวยใจ.</u>	

(มัทนะพาธา หน้า ๖๔)

นอกจากนี้คำว่า ระรวย ยังใช้ในสันตติลักษณ์ด้วย โดยใช้พรรณนาความรู้สึก
 สุขใจของชัยเสน ซึ่งแม้จะเห็นเพียงที่พักของมัทนาที่มีความยินดี ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๔

<u>ชัยเสน.</u>	ยามกลับณมालะกะก็จิต	บมิวายพะวงหลง,	(วสันตดิลก, ๑๔.)
	เหลือที่จะหักระตีกีตรง	ติระสู่พะระอาศรม,	
	หวังเพียงจะดูรกรุกี	ก็จะ <u>ระรวรรมย์</u> ;	
	พันเอิญกะนิษฐะก็พะทม	บมิหลับและออกมา	

(มัทนะพาธา หน้า ๗๕)

การใช้คำว่า ระเริง ในกุสุมิตลดาเวลิตาฉันท์ เพื่อพรรณนาความสุขเบิกบานใจ
ของหญิงชายที่เริ่มมีความรัก ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๕

กาละพรรติน. หึงชายยามเริ่มรู้ระสอฤดีรัก
 ใช้กุหลาบจัก ระเริงใจ,
 อันดวงมาลีภุชะกะสีผิวจะให้
 ฟឹងจะรู้ได้ ว่ารักแท้,
(กฤษณ์มิตลดา, ๑๘.)

(มีทนะพาธา หน้า ๑๔๒)

สังเกตว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงใช้คำอัฟฟาส ๒ คำวาง
เรียงติดต่อกันเพื่อพรรณนาความรู้สึกของตัวละครด้วย ดังตัวอย่าง

การใช้คำว่า ระเริงระราย ในอินทวงศจันทร์ เพื่อพรรณนาความรู้สึกสุขใจของ
สทนต์ที่จะเกิดขึ้นได้หากมีทนายอมรับความรัก ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๖

สเปซท์. ซีพอยักษ์เหมือนตาย, เพราะมีวายุระทวยระทม (อินทวงศ์, ๑๒.)

ทุกข์ยากและกรากกรม	อุระข้าระกำทวิ.
อำพังกณเกิด	มะทะนาและตบวจี
พอให้ตุนนี้	สุขะรีนระเริงระรวย

(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)

การใช้คำว่า ระรีนระรวย ในอุเปนทวิเชียรฉันท์ เพื่อพรรณนาความรู้สึกสุขใจของชายเสนที่จะเกิดจากการได้มัทนามาเป็นชายา

ตัวอย่างที่ ๗

<u>ชายเสน.</u>	พฐประดามี	ณบุรีฤไพโรสาทน์, (อุเปนทวิเชียร, ๑๑.)
	จะหาวิไลยปาน	ฤก็กูปเคยเห็น
	และหาจะกู่ได้	ก็จะรีนฤดีเย็น
	จะรักและยกเปน	ภริยาภิรมย์สม;
	ทิวาและราตรี	บมิหน่ายมิแห่งชม,
	จะเร้าระตีรม-	ยะระรีนระรวยใจ

(มัทนะพาธา หน้า ๕๑)

และการใช้คำว่า ระรีนระเริง ในสาลินีฉันท์ เพื่อพรรณนาความรู้สึกสุขใจของชายเสนที่ได้ฟังถ้อยคำเจรจาของมัทนา ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๘

<u>ชายเสน.</u>	หากเรานี้หาญตอบ	ผิจะขัดฤดีเจ้า	(สาลินี, ๑๑.)
	โฉมยงคงรีบเข้า	ณพระบรรณะศาลา.	
	คอยฟังเมื่อพูดอีก	เถอะนะเห็นจะดีกว่า,	
	เพียงฟังเจ้าแก้วตา	ก็ระรีนระเริงใจ	

(มัทนะพาธา หน้า ๕๗)

๑.๓.๒.๒ คำอัปภาสที่บอกความกลัว มีจำนวน ๑ คำ ได้แก่ ระริก ซึ่งปรากฏในอินทวิเชียรฉันท์ ตอนนั้นทิวรรณะพรรณนาความรู้สึกหวาดกลัวของประชาชนที่เกิดจากภัยสงคราม ดังความว่า

<u>นันทิวรรณะ.</u>	เหตุด้วยอะรียก	พละแสนเยเกรียงไกร (อินทวิเชียร, ๑๑.)
	เกือบถึงพระเวียงชัย,	และตลอดวิถิมา

ได้ทำระสำปวง
ดังนี้แหละทวยนา-

นรหวั่น ณ วิญญานัน,
กระระยังระริกรัว.
(มีทนะพาธา หน้า ๑๑๗)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำอัปภาสในการพรรณนาลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งทำให้การจินตนาการเกี่ยวกับภาพ กลิ่นและรส มีความชัดเจน รวมทั้งสื่อสารให้เข้าถึงความรู้สึกในใจของตัวละครได้ นอกจากนี้คำอัปภาสยังมีเสียงของคำที่ไพเราะและช่วยให้สามารถใช้คำครูลงได้อย่างถูกต้องตามระเบียบของฉันทด้วย

๑.๔ การใช้คำผรุสวาท ผรุสวาท แปลว่า คำหยาบ การใช้คำผรุสวาท หมายถึงการนำคำหยาบหรือคำกระด้างมาร้อยเรียงอย่างมีศิลปะการประพันธ์เพื่อใช้เป็นบทบริภาษของตัวละคร อันมีเหตุมาจากความขุ่นเคืองและความโกรธ ตัวละครแสดงออกด้วยวาจาที่ดุตัน เกรี้ยวกราด ดังนั้นการใช้คำผรุสวาทจึงเป็นกลวิธีการถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครวิธีหนึ่ง ซึ่งในพระราชนิพนธ์เรื่องมีทนะพาธาปรากฏการใช้คำผรุสวาทดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำผรุสวาทในบทศุภกัณฑ์ปะทะคารมกับ อราลีนางข้าหลวงของจันท์ อราลีมีนิสัยสอดรู้สอดเห็น นางแสร้งมาเก็บดอกไม้เพื่อสืบดูเรื่องที่ชายเสนพามัทนาเข้ามาอยู่ที่ตำหนักในสวนหลวง แต่ศุภกัณฑ์ซึ่งมีหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยได้ขัดขวางไว้จึงเกิดการโต้เถียงกันขึ้น ดังความว่า

	ตัวอย่างที่ ๑	
อราลี.	ก็ดิฉันนี่คือใคร?	(ฉบบง, ๑๖.)
ศุภกั.		อันตัวนางไซรั
	พิการทั้งกายและจิต!	
	หลังค่อมค้อมคู้คูผิด	มณฑาบิด
	แขนเปี้ยวบ่เหมือนธรรมดา,	
	ตัวคดใจคดอิจฉา	แยงยุมสา
	ใคร ๆ ย่อมรู้ทั่ววัง;	
	รูปชั่วตัวแสนน่าชัง	แล้วนางก็ยัง
	ไม่รู้สำนึกตัวเลย.	
อราลี.	ชะ ๆ อูแม่เจ้าเอ๊ย!	ช่างพูดเพี้ย ๆ
	นะท่านศุภกั.	
	อวดดีนักเพราะช่างหา	หญิงสรวย ๆ มา

บ้ำเรอพระมิ่งโม่ลี!

หนีไปหาโสเภณี

มาซ่อนไว้ที่

ตำหนักในราชอุทยาน,

จึงต้องเกะกะระราน

เพราะว่าเกรงการณ์

จะทราบถึงพระนางเธอ!

ศรภางค์.

นางอรานีเอน

อวดดีเพยอ

หยิ่งเย่อเหมือนอย่างคางคก,

ชาตินางยางหัวไม้ตก

ก็คงฟังก

ผงดัดบังอาจเอิบใจ

ไปเถิด, นางค่อม, รีบไป!

อราลี.

ท่านจะทำไหม?

กล้าดีก็ชอบหน่อยซี.

(มัทนะพาธา หน้า ๘๖-๘๗)

จะเห็นว่าราลีถือว่าตนเป็นข้าหลวงของจันที่จึงมีความเหิมเกริม ทำให้ศุภางค์โกรธและใช้วาจารุนแรงกล่าวถึงปมด้อยของนางอย่างไม่ให้เกียรติ เช่น “หลังค่อมค้อมคู้ดูผิด มนุษยาบิด แขนเบี้ยวปเหมือนธรรมชาติ,” ซึ่งศุภางค์กล่าวว่านางเป็นผู้มีความพิการทั้งร่างกายและจิตใจจึงน่ารังเกียจยิ่ง แม้คำเรียกก็ใช้ว่า “นางค่อม” แทนการเรียกชื่อ ในตอนท้ายศุภางค์เปรียบนางเหมือน “คางคก” เพราะท่าทางที่เย่อหยิ่งจองหองของนาง

ส่วนอราลีก็ต่อว่าศุภางค์อย่างไม่กลัวเกรง โดยกล่าวหาว่า ศุภางค์เป็นผู้หา"โสเภณี"มาถวายรัชเสน

อีกตอนหนึ่งชัยเสนโต้เถียงกับจันทิ เหตุมาจากจันทิเกิดความหึงหวงที่ชัยเสนพาชายาองค์ใหม่เข้ามาอยู่ที่ตำหนัก ปลอมให้จันทิรอคอยอยู่ในพระราชวัง จันทิใช้ถ้อยคำเชือดเฉือนชัยเสนและมัทนา เป็นเหตุให้ชัยเสนโกรธและเป็นฝ่ายตอบโต้ ทั้งสองฝ่ายต่างใช้คำพรุสพาทดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

๒. จัณฐี.

ถึงฉันจะไร้ซึ่ง

พระมหากษัตริย์, (อุปชาติ, ๑๑.)

ก็ยังมิช้าช้า

และบ่หมดพะยางอาย.

ชัยเสน.

หม่อมนางจันทิ พุดจากรานี้ แสนจะหย่าบคาย: (สุรางคณา, ๒๘.)

เธอเปนนิดา ราชากุสาาย ไหนปากร้าย ราวแม่ค้าปลา?

๒
จันที่.

หม่อมฉันสำมาย เพราะพระองค์ท่าน หมดพระเมตตา;

หากข่าวระบือ ภาจากภารา ถึงพระบิดา คงเสียหทัย.

ชัยเสน. นี่จะมาโกรธ และมุ่งกล่าวโทษ ฉันผิดอันใด?

จันท์. พระองค์ทรงฤทธิ์ จะผิดอย่างไร? พระองค์เป็นใหญ่ เหนือผู้เหนือคน, ถึงจะรับนาง ไต่ ๆ จากกลาง อรัญไพรสณฑ์

มายกมาย่อง ก็ต้องจำทน เพราะข้าเป็นคน อากัปกิริย.

(มัทนะพาธา หน้า ๙๓-๙๔)

จะเห็นว่าจันท์ใช้วาทะถ้อยคำและมีความหยาบคาย เช่น “สามาญ” “อากัปกิริย” ซึ่งไม่ควรเป็นคำพูดของมเหสีของกษัตริย์ แต่เพราะความหึงหวงจึงคุมสติไม่ได้ ส่วนชัยเสนเมื่อเห็นความก้าวร้าวของจันท์ก็อดกลั้นความโกรธไม่ได้เช่นกัน จึงตอบโต้กลับไปในลักษณะต่อว่าว่าจันท์ช่างมีวาจาต่ำเหมือน “แม่คำ”

หลังจากที่ชัยเสนพามัทนากลับไปยิ่งทำให้จันท์ที่ทวีความโกรธมากขึ้นจึงระบายอารมณ์กับบอราลี ถ้อยคำที่กล่าวออกมาหมายความว่าไปถึง มัทนา ดังตัวอย่าง

	<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>	
<u>จันท์.</u>	ชะณาอะราลี	<u>อือะปรียอิตัวการ.</u> (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
	<u>กระไรละเหมหาญ</u>	<u>บมิรู้สำนึกตัว;</u>
	<u>อิโสภินีดี</u>	<u>ตะประจบสำออยผัว,</u>
	<u>แนะมิ่งนะเงาหัว</u>	<u>บมิมิละรู้ไหม?</u>
	<u>พระผัวก็มัวหลง</u>	<u>และพะวงอิชาวไพร,</u>
	บนี้กวะกูไซรั	สิสุตามคชราช.
	ผิูกจะไซคน	จยังชะนกกนถ
	และทูลคดีกาจ	ฤะไ้จะดูดาบ?

(มัทนะพาธา หน้า ๙๕-๙๖)

จันท์ใช้คำพสุสวาทหลายคำ เช่น “อือะปรีย” “อิตัวการ” “อิโสภินี” “อิชาวไพร” เป็นต้น ล้วนเป็นคำกระทบกระแทกไปถึงมัทนาทั้งสิ้น

การใช้คำพสุสวาทในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาแม้ว่าจะมีไม่มากเพราะเนื้อเรื่องมีขนาดเล็ก แต่เมื่อใดที่มีการใช้คำพสุสวาทก็สามารถสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกในขณะนั้นของตัวละครได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารมณ์โกรธแค้นที่มาจากความหึงหวง ซึ่งก่อให้เกิดความหายนะในเวลาต่อมา ลักษณะอีกประการหนึ่งที่สังเกตได้คือ การที่ตัวละครซึ่งเป็นบุคคลในราช

สำนักทะเลาะเบาะแว้งกันนั้น แม้จะมีการใช้คำผรุสวาทบ้าง แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จะทรงเลือกใช้คำที่ไม่รุนแรงมากนัก

๑.๕ การสรรคำสรรพนาม ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเลือกสรรคำสรรพนามสำหรับใช้เรียกแทนชื่อของตัวละครไว้จำนวนหลายคำ และบางคำเป็นสรรพนามที่ใช้เฉพาะในบทละคร ไม่ใช่สรรพนามที่ใช้ในการสื่อสารปกติ หรือแปลงมาจากคำสรรพนามที่มีใช้ในภาษาไทย จึงมีลักษณะแสดงถึงความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งคำเหล่านี้มีความไพเราะสละสลวยและมีส่วนช่วยทำให้บทประพันธ์มีเสน่ห์น่าประทับใจ คำสรรพนามที่พระองค์ทรงเลือกสรรมีจำนวนมากดังนี้

ตัวละคร	สรรพนามบุรุษที่ ๑	สรรพนามบุรุษที่ ๒	สรรพนามบุรุษที่ ๓
๑. สุเทษณ์	กู ข้า เรา พี่ ฉัน หนู ดนู ตะนู	พระ พระองค์ ท่าน ลองธูลีบาท	
๒. ชัยเสน	เรา กู ข้า ดิฉัน ข้าเจ้า พี่ หนู ดนู ตะนู ตู	พระ พระบรมบพิตร พระองค์ พระองค์ท่าน ทูลกระหม่อม ฝ่าพระบาท	พระ เชอ ท่าน ท้าวเธอ
๓. มัทนา	ลูก ลูกน้อย ดิฉัน ข้า ข้าเจ้า ข้าน้อย ข้าบาท ข้าพระบาท ตูข้า ตูข้าพระบาท หม่อมฉัน กระหม่อม- ฉัน ข้อย ดนู ตะนู ดนู ตะนู เรา	เจ้า น้อง นาง หล่อน วรุ วะรุ วรุ วะรุ พะรุ ลูก ลูกน้อย ลูก ขวัญ ธิดา พระแม่ พระแม่เจ้า	นาง หล่อน ธิดา เจ้า วรุ วะรุ วรุ วะรุ เธอ พระนาง พระแม่ แม่
๔. ศุภางค์	ข้า ข้าบาท ข้าเจ้า ข้าพระบาท ดนู ดนู เรา ตูข้า ฉัน	ท่าน ได้เท่า เจ้า พี่ชาย มิ่ง	ท่าน มัน เขา

ตัวละคร	สรรพนามบุรุษที่ ๑	สรรพนามบุรุษที่ ๒	สรรพนามบุรุษที่ ๓
๕. กาละหรรติน	พ่อ บิดา ข้า ข้าบาท ข้าพเจ้า เรา ตัวเรา อาตมะ อาตมะ รูป ตนุ ตนุ	พระพ่อ พระบิดา บิดา องค์บิดา องค์พระบิดา ท่าน พระคุณเจ้า พระ พระองค์	ท่าน
๖. จัณฐี	หม่อมฉัน กระหม่อม- ฉัน ตนุ ตนุ ตะนุ ฉัน ข้า ตูข้า กู เรา ลูก	นาง เธอ หล่อน พระนาง	พระนางเธอ พระนาง นาง
๗. โสมะทัต	ข้า ฉัน เรา ตูข้า	ท่าน เจ้า	เขา
๘. นันทิวรรณะ	ข้า ข้าบาท ตนุ	เจ้า	
๙. จิตรระถ	ข้า ข้าบาท ตนุ	เจ้า	
๑๐. จิตระเสน	ข้า ข้าบาท ตูข้า	มึง เจ้า	
๑๑. มายาวิน	ข้า ข้าบาท ตู ตูข้า ตนุ	ท่าน	เขา
๑๒. นาค	ข้า เรา ตูข้า กระผม ดิฉัน	แก	
๑๓. ศุน	ข้า เรา ผม ดิฉัน ตูข้า กระผม	แก ท่าน เพื่อน	เขา
๑๔. อราลี	ข้า ตูข้า หม่อมฉัน กระหม่อมฉัน ดิฉัน	นาง หล่อน มึง	นาง เขา มัน
๑๕. เกติณี	ดิฉัน หม่อมฉัน ข้า	มึง เจ้า นาง	นาง เขา มัน
๑๖. ปริยมะทา	ฉัน ดิฉัน กระหม่อม- ฉัน หม่อมฉัน ตนุ ตะนุ ตนุ	คุณนาย หล่อน เจ้า คุณ นาง วรุ	มัน นาง

ตัวละคร	สรรพนามบุรุษที่ ๑	สรรพนามบุรุษที่ ๒	สรรพนามบุรุษที่ ๓
๑๗. วิฑูร	ข้า ตูข้า ดนุ ดนุ ตะนุ ตะนุ	ท่าน แก	แก

จะเห็นว่า สรรพนามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสรรมีจำนวนหลายคำ ส่วนใหญ่เป็นสรรพนามที่ใช้ในการสื่อสารปกติ เช่น ฉัน กู ข้า ข้าพเจ้า เรา กระผม ดิฉัน ข้อย คุณ เธอ หล่อน ท่าน มึง แก นาง เขา มัน เป็นต้น บางคำมาจากราชศัพท์ เช่น หม่อมฉัน กระหม่อม กระหม่อมฉัน พระ พระองค์ ทูลกระหม่อม ฝ่าพระบาท เป็นต้น บางคำมาจากคำศัพท์สำหรับพระสงฆ์ เช่น รูป อาตมา อาตมา พระคุณเจ้า เป็นต้น บางคำแปลงมาจากบุรุษสรรพนามที่มีใช้ในภาษาไทย เช่น พระบรมบพิตร มาจาก มหาบพิตร ละออองธุลีบาท มาจาก ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เป็นต้น

ส่วนสรรพนามที่น่าสนใจและแสดงถึงความคิดสร้างสรรค์มากที่สุด คือ คำว่า **ดนุ** หรือ **ดนุ** ซึ่งบางครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสะกดเป็น **ตะนุ ตะนุ** คำว่า **ดนุ ดนุ** เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า ฉัน, ข้าพเจ้า จึงใช้เป็นสรรพนาม บุรุษที่ ๑ แทนตัวละครเกือบทุกตัวทั้งหญิงและชาย ได้แก่ สุเทษณ์ ชัยเสน มัทนา ศุภางค์ กาละทรศิน จัณฑ์ นันทิวรรณะ จิตรระถ มายาวิน ปริยมะทา และวิฑูร ดังตัวอย่าง

ตอนสุเทษณ์สนทนากับมัทนา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑			
<u>สุเทษณ์.</u>	พี่รื้อองค์นาง เหมือนพี่มิได้คง ทรียไชรับไฝจิน- ชีพอู่ก็เหมือนตาย, ทุกข์ยากและกรากกรม อ้าฟ้งดนุเกิด พอให้ดนุนี้	ผิมิสมฤดีถวิล, วรชีวะชีวิติน- ตะนะห้วงและห่อนนิยม. เพราะมิวายระทวยระทม อูระซ้าระกำทวิ. มะทะนาและตอบวจี สุขะรีนระเริงระรวย.	(อินทวงส์, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)

ตอนชัยเสนสนทนากับมัทนา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒			
<u>ชัยเสน.</u>	ขอใ้วันิดา อย่าเฟอสละรอน ถึงหล่อนจะมีรัก	กรุณาตะนุก่อน, ระติราญสุไมตรี. ก็จะขอกะโณมศรี	(อุปปฏิฐิตา, ๑๑.)

ให้ยอม**ตน**มี
จนกว่าจะประจักษ์-
แล้วยก**กฤติ**ให้

ฤดีรักพระฐไป,
ษะณจิตตะหล่อนไซ้
ตนผู้พยายาม.
(มัทนะพาธา หน้า ๕๙)

ตอนศุภางค์ทูลชัยเสน ดังตัวอย่าง

	<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>		
<u>ศุภางค์.</u>	องคาพะยพของ เคยทนและเคยฝ่า ทั่วกายะข้านี้ เพื่อได้แสดงแก่	ตน เป็นพยานว่า พหุอัตะรายแท้, ฤก็มีนะบาดแผล นระชนผิอยากดู;	(อินทะวิเชียร, ๑๑.)
		(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๙)	

ตอนมัทนารำพึงถึงชัยเสน ดังตัวอย่าง

	<u>ตัวอย่างที่ ๔</u>		
<u>มัทนา.</u>	เธอนั้นฤเจียมตัว ไม่มีละสัคน้อย ว่าเธอประสงค์จะ เป็นแต่ข้าเลี้ยงที่	กิริยาก็เรียบกรั้อย จะแสดงณท่วงณที่ อภิรมย์ฤดีระดี, ตน บังณครั้งณคราว;	(อินทวงส์, ๑๒.)
		(มัทนะพาธา หน้า ๕๖)	

ตอนจันทีทูลชัยเสน ดังตัวอย่าง

	<u>ตัวอย่างที่ ๕</u>		
<u>จันที.</u>	ตน จะขอไป เพราะอาจจะห้ามทัพ ผู้ทรงพระไกรธา คิดว่าพระองค์กับ ผิทราบพระทรงฤทธิ พระจอมมะคธราชฐ์ แล้วมิตระสัมพันธ์	ณสนามประยุทธา; วรราชบิดาข้า, เพราะจะเข้าพระทัยผิด, ตน นี้ะหมางจิต; และ ตน บหมางกัน; จะระจับพิโรธพลัน, ก็จะมีประดุจเคย.	(อุปชาติ, ๑๑.)
		(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๒)	

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำคำว่า วฐ มาใช้เป็นคำสรรพนาม บุรุษที่ ๒ และบุรุษที่ ๓ ด้วย ซึ่งคำว่า วฐ เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า หญิงสาว เมื่อนำมาใช้ในบทประพันธ์พระองค์จะทรงสะกดคำหลายลักษณะ ได้แก่ วฐ วะฐ วฐ วะฐ และพะฐ โดยคำเหล่านี้จะทรงใช้แทนมัทนา ปริยมะทา รวมทั้งนางงามที่อยู่ในภาพวาดด้วย ดังตัวอย่าง

การใช้คำว่า วะฐ พะฐ เป็นบุรุษสรรพนาม บุรุษที่ ๒ แทน “มัทนา” ตอนสุเทษณ์บอกรักมัทนา ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>		
<u>สุเทษณ์.</u>		
พี่รักวะฐนวล	บ่มีควรระอาละอาย,	(อินทวงส์, ๑๒.)
อันนารักกับชาย	ฤก็ควรจจะร่วมจะรัก.	
รูปเจ้าวิไลยราว	สุระสร้างประจิตประจักษ์,	
มิควรจจะร้างรัก	เพราะพะฐพิถิพิถิน;	
(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)		

การใช้คำว่า วะฐ วะฐ เป็นบุรุษสรรพนาม บุรุษที่ ๓ แทน “มัทนา” ตอนชัยเสนรำพึงถึงมัทนา ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>		
<u>ชัยเสน.</u>		
พิศไหนดบมีทราวม,	วะฐงามสง่าหมด,	(อินทะวิเชียร, ๑๑.)
จนสุดจะหาพจน์	สรเสริญเสมอใจ.	
องค์วิศวะกรรมัน	นะสิบ้นวะฐไซร์	
พอเสร็จก็เทพไท	พิศรูปสุรางค์เพลิน;	
(มัทนะพาธา หน้า ๕๔)		

การใช้คำว่า วฐ เป็นบุรุษสรรพนาม บุรุษที่ ๒ แทน “ปริยมะทา” ตอนชัยเสนรับปริยมะทากลับเมือง ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>		
<u>ชัยเสน.</u>		
อีกเราจะรับตัว	วะระนาฏปริยมะทา	(อินทวงส์, ๑๒.)
กลับคืนพระภารา	และจะเลียงประดุจณเดิม,	
ให้สมกะที่ชื่อ	สุจริตคุณาเฉลิม	
ยศศักดิ์ส่งเสริม,	และดุนจะขออะภัย	

ที่ได้กระทำโทษ
คงตอบและแทนให้

วรุณิดสุธรรมะไชร์,
สุชะสานต์สรานุทวี.
(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๘)

การใช้คำว่า วรุณ เป็นบุรุษสรรพนาม บุรุษที่ ๓ แทน “นางงามในภาพวาด” ตอนจิตรระรถ
ถวายเป็นรูป ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

<u>จิตรระรถ.</u>	งามเนตร์และเกศแก้ม	กลดอกกะมลสน-	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ธิสิ่งประเสริฐปน	กิริยาสง่าศรี	
	วรุณิเศษเปน	วรเทพนารี	
	ข้าองค์อุมาศรี	สุระอัคคะเทวิน,	

(มัทนะพาธา หน้า ๘)

คำว่า วรุณ และ ดนุ ซึ่งมีการสะกดคำหลายลักษณะและใช้เป็นสรรพนามในบทประพันธ์ดัง
ตัวอย่างข้างต้นนั้น นับเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา
เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำเหล่านี้หลายครั้งตลอดเรื่อง เสียงของคำที่
ไพเราะฟังดูสุภาพอ่อนโยนช่วยส่งเสริมให้เกิดความสละสลวยงดงาม จึงเป็นส่วนที่ช่วยสร้างเสน่ห์
อันน่าประทับใจให้แก่บทประพันธ์

คำสรรพนามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีจำนวนหลายคำ ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสรรมาอย่างหลากหลายและทรงนำมาใช้อย่าง
เหมาะสม จึงนับเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญช่วยสร้างสรรคิให้บทประพันธ์มีความไพเราะสง่างาม

๑.๖ การซ้ำพยางค์ การซ้ำพยางค์ คือการใช้คำหลายคำที่มีรูปและเสียงของพยางค์ใด
พยางค์หนึ่งในคำเหมือนกัน มาวางแทรกไว้เป็นระยะในคำประพันธ์ตอนใดตอนหนึ่งอย่างเหมาะสม
ทำให้เกิดการซ้ำเสียงของพยางค์และเพิ่มความไพเราะให้แก่คำประพันธ์ การซ้ำพยางค์ที่ปรากฏใน
พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

<u>กาละทรคติณ.</u>	เพราะรูปได้สดุดามา	ประดุจได้ประสพโชค, (กุชฌักปปะยาตร์, ๑๒)
	ประหนึ่งเจ้าและนำโศลก	ประเวศแนวณอาศรม,

(มัทนะพาธา หน้า ๔๒)

จะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า ประจุ ประสพ ประหนึ่ง และประเวศ ซึ่งพยางค์หน้าของทุกคำมีรูปและเสียง ประ เหมือนกัน เมื่ออ่านออกเสียง คำประพันธ์จะทำให้เกิดเสียงที่ซ้ำกันตรงพยางค์หน้า

การซ้ำพยางค์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา นอกจากจะซ้ำที่ส่วนพยางค์หน้าของคำ ดังตัวอย่างข้างต้นแล้ว พระองค์ทรงใช้คำศัพท์เดิมซ้ำด้วย จึงเป็นลักษณะการซ้ำเฉพาะพยางค์และซ้ำทั้งคำ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒		
วิthur.	กิจไถพระประสง-	คะกิจงประสิทธิ์ท่าน, (อุปฐิตา, ๑๑.)
	การปวงประลุปาน	วรราชประสงค์สรรพ,
	ลามหลังบมิหยุด	เถอะประดุจอุทกถัน,
	ทรงชัยชนะสร-	พะตะตราบรู้แพ้.
	ขอให้วรศัก-	ดิและฤทธิเรืองแผ่
	ไพศาลประลุแค่	สุระภูมิภาคบน,
	เปนใหญ่ณประเท-	ศะมณฺษณสากล,
	ครอบครองนรชน	จตุรางคะวรรณ.
	ขอทวยสุระฤท-	ธิประสิทธิ์พระพรม
	พร้อมดั่งพะจิข้า	วรบาทถวยพร.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๓)

จากตัวอย่างนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำซ้ำพยางค์เรียงตามลำดับ ได้แก่ ประสง-คะ ประสิทธิ์ ประลุ ประสงค์ ประจุ ประลุ ประเท-ศะ และประสิทธิ์ ซึ่งนอกจากพยางค์หน้าจะซ้ำเสียง ประ แล้ว ยังมีคำบางคำที่ซ้ำกันทั้งคำด้วย ได้แก่ ประสง-คะ – ประสงค์, ประสิทธิ์ – ประสิทธิ์, ประลุ – ประลุ ลักษณะดังกล่าวช่วยให้เกิดเสียงที่ซ้ำกันหลายเสียง

เนื่องจากลักษณะคำประพันธ์ของอุปฐิตาฉันท์ คำแรกของวรรคหลังต้องเป็นลหุ คำว่า ประสงค์ ประเท จึงต้องแยกคำเป็น ประสง – คะ และประเท – ศะ

การซ้ำพยางค์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาไม่ปรากฏว่ามีการซ้ำที่พยางค์อื่นของคำ แต่มีเฉพาะการซ้ำที่พยางค์หน้าเท่านั้น ซึ่งทำให้เกิดเสียงเดิมที่ซ้ำกันหลายครั้งและเป็นลักษณะหนึ่งที่ทำให้เกิดความไพเราะขึ้นในบทประพันธ์

๑.๗ การซ้ำคำ การซ้ำคำ คือการใช้คำคำเดียวกันหลายครั้งในการเรียบเรียงคำ ประพันธ์ตอนใดตอนหนึ่ง ซึ่งคำที่ซ้ำกันจะเรียงชิดกันหรือมีคำอื่นมาคั่นก็ได้ และจะอยู่ในวรรค เดียวกันหรือต่างวรรคต่างบาทกันก็ได้ ส่วนตำแหน่งของการซ้ำคำจะอยู่ที่ต้นวรรค กลางวรรค หรือ ท้ายวรรคก็ได้ ทั้งนี้เพื่อความไพเราะและช่วยสื่อความหมายของคำประพันธ์ การซ้ำคำที่ปรากฏใน พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา มีดังนี้

๑.๗.๑ การซ้ำคำเพื่อให้เกิดเสียงและจังหวะ เป็นการซ้ำคำที่ทำให้เกิดเสียงซ้ำ ๆ กันหลายครั้งเป็นจังหวะที่ไพเราะ และช่วยสื่อความหมายของคำประพันธ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดัง ตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>สุเทษณ์.</u>	งามผิวประไพผ่อง	กลทาบศุภาสุพรรณ, (อินทวงส์, ๑๒.)
	งามแก้มแฉล้มฉั้น	พระอรุณแอร่มละลาน,
	งามเกศด้าขำ	กลน้ำถนทองละหาน,
	งามเนตร์พิณศปาน	สุขณิมะโนหะรา;
	งามทรงสล้างสอง	วรณสมนสมุมา-
	ลีเลิดประเสริฐกว่า	วรบุลสะโรชะมาศ;
	งามเวยอนงค์ราว	สุระศิลป์ชาญฉลาด
	เกลากลิ้งประหนึ่งวาด	วรรูปพิไลยพะวง;
	งามกรประหนึ่งวง	สุระคชสุเรนทะทรง,
	นวนนาฏวิลาศวง	ดุจะราระบาระเบง;

(มัทนะพาธา หน้า ๖-๗)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซ้ำคำว่า งาม หลายครั้งที่ต้นวรรคหน้า ทำให้เกิดเสียงและจังหวะอันนุ่มนวล เพื่อแสดงความงดงามของส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ได้แก่ ผิวพรรณ แก้ม ผม ตา ออก เวย และแขน เพื่อให้เห็นว่ามัทนาเป็นสตรีที่มีรูปร่างงดงามสมบูรณ์ แบบ

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ศุภางค์.</u>	นึกน่านาถจิต	ก็จะคิดประการใด (อินทวิเชียร, ๑๑.)
	นึกแล้วว่ะทรมวย	ฤก็ควรกะทรงศักดิ์
	นึกเล่าก็สงสาร	วนิตายพาพัคตร์
	นึกถึงจะต้องหนัก	อรุณณะนงคราญ !

(มัทนะพาธา หน้า ๕๓)

การซ้ำคำกริยาว่า นึก ที่ต้นวรรคหน้าของแต่ละบาท แสดงถึงการเกิดความคิดที่ค่อย ๆ ทวีขึ้นในจิตใจของตัวละคร ซึ่งยิ่งคิดก็ยิ่งหนักใจ เพราะตัวละครคาดว่าจะต้องเกิดเรื่องไม่ดีขึ้น นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซ้ำคำว่า ก็ อีกคำหนึ่งด้วย เพื่อช่วยเพิ่มเสียงที่ไพเราะให้แก่คำประพันธ์

การซ้ำคำที่วรรคหน้า นอกจากจะวางคำไว้ที่ต้นวรรคแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางคำไว้ข้างในวรรคด้วย ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

<u>ชัยเสน.</u>	โอ้นอนจะหลับไหล	ถุนี่นะอกเอ๋ย !	(อินทวิเชียร, ๑๑.)
	ขึ้นนอนก็ร้อนร่ำ	ฤดีเฝ้าคะนึ่งเซย,	
	หากขึ้นจะนอนเฉย	อุระอาจะพังกั้น.	

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

พระองค์ทรงซ้ำคำกริยาว่า นอน ซึ่งทรงวางไว้ข้างในวรรคหน้า ตามปกติเป็นกริยาอาการที่ทำให้ผู้กระทำรู้สึกสบาย แต่ในบทราฟ่งรำพันที่มีการซ้ำคำว่า นอน บ่อย ๆ นี้กลับหมายถึงการนอนที่ยิ่งทำให้ตัวละครรู้สึกกระวนกระวายร้อนรุ่ม แสดงให้เห็นอารมณ์รักของตัวละครว่า หนักหน่วงจนไม่สามารถเอนกายนอนลงได้

อีกลักษณะหนึ่งของการซ้ำคำที่วรรคหน้า คือการวางคำเป็นคู่อยู่ในวรรคเดียวกันและมีคำอื่นมาคั่นกลาง ลักษณะนี้คำซ้ำจะอยู่ใกล้กันมาก เวลาอ่านออกเสียงจะทำให้เกิดเป็นจังหวะที่ไพเราะ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

<u>มายาวิน.</u>	อันกุพชะกาหอม,	บริโศครอยเฟลิน,	(อินทวิเชียร, ๑๑.)
	รสหวานลิหวานเชอญ	นรลัมเพราะเลิตรส;	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๘)

พระองค์ทรงซ้ำคำว่า หวาน โดยทรงวางไว้คู่กันในวรรคหน้า และมีคำว่า สิ มาคั่นไว้หนึ่งคำ เพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสใกล้เคียงกันและแสดงความหมายว่า ดอกกุพชะ (ดอกกุหลาบ) เป็นดอกไม้ที่บริโศกได้และมีรสหวานเลิศ

ตัวอย่างที่ ๕

ชัยเสน. ยามหนึ่งก็หนึ่งเรียบ และระเบียบบับเขินขวย,(อินทวิเชียร, ๑๑.)
 แขนอ่อนนฤเปรียบด้วย ธนุกงกระชับไว้.
 (มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

การซ้ำคำกริยาว่า หนึ่ง ในวรรคเดียวกันช่วยเพิ่มความไพเราะ และแสดงท่วงท่าการนั่งที่เรียบร้อย ในสายตาของชัยเสนซึ่งเป็นผู้กล่าวคำประพันธ์เห็นว่า มัทนาเป็นสตรีที่มีบุคลิกภาพงดงามน่ารัก

ตัวอย่างที่ ๖

ชัยเสน. ยืนเพ่งและนั่งพิศ วรพัคตร์บรมางเมิน, (อินทวิเชียร, ๑๑.)
 งามใดบงามเกิน มะทะนาคโลกสาม
 (มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

พระองค์ทรงซ้ำคำว่า งาม ในวรรคเดียวกัน เพื่อย้ำถึงความงามของมัทนาที่เป็นเลิศในสามโลก

การซ้ำคำที่วรรคหน้าอีกลักษณะหนึ่ง คือทรงนำคำซ้ำประกอบเข้ากับคำกริยาอื่น ๆ เพื่อช่วยสื่อความหมายของความรู้สึกที่ทวีขึ้นเรื่อย ๆ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๗

สุเทษณ์. ยิ่งฟังพะจีศรี ก็ระดีประมวญประมุล, (อินทวงศ์, ๑๒)
 ยิ่งขัดก็ยิ่งพูน ทูชะท่อมระทมหะทัย!
 (มัทนะพาธา หน้า ๒๔)

พระองค์ทรงซ้ำคำว่า ยิ่ง โดยทรงใช้คู่กับคำกริยา ได้แก่ ยิ่งฟัง ยิ่งขัด ยิ่งพูน ซึ่งมีความหมายดังนี้

ยิ่งฟัง หมายถึง สุเทษณ์ฟังคำพูดของมัทนา ยิ่งฟังก็ยิ่งทวีความรู้สึกรักของตน

ยิ่งขัด หมายถึง คำพูดของมัทนาเป็นคำตอบปฏิเสธ จึงขัดกับความต้องการของสุเทษณ์

ยิ่งพูน หมายถึง สุเทษณ์ยิ่งฟังคำตรอนของมัทนามากเท่าไร ความรู้สึกทุกข์ใจก็ยิ่งทวีมากขึ้น

ความไพเราะของคำประพันธ์ตอนนี้เกิดขึ้นจากกลวิธีอีกอย่างหนึ่ง คือการทรงใช้ความขัดแย้ง เพราะคำประพันธ์แสดงให้เห็นความรักที่มากมายของสุเทษณ์ แต่ผลที่สุเทษณ์ได้รับคือความทุกข์ทรมานอย่างน่าเห็นใจ

การซ้ำคำที่วรรคหลังปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาด้วย ซึ่งตำแหน่งของคำซ้ำจะอยู่ตรงกลางวรรคหลัง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๘

<u>กาละทรศิน</u> รูปได้สุตามา	ประจุได้ประสพโชค,(ภุขงคัปปะยาตร์, ๑๒.)
ประหนึ่งเจ้าและนำโคลก	ประเวศแนวณอาศรม,
และหากต้องวิโยคเจ้า	จะแสนเศร้าณอารมณ์,
เพราะเคยเห็นฤเคยชม	บเว้นว่างณวันเพ็ญ :
(มัทนะพาธา หน้า ๔๒)	

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซ้ำคำบุพบทว่า ณ ในภุขงคัปปะยาตฉินท์ โดยทรงวางไว้ที่กลางวรรคหลังซึ่งเป็นตำแหน่งของคำลหุ ตามปกติคำลหุไม่ต้องออกเสียงเต็มเสียง คำประพันธ์บทนี้ก็เช่นเดียวกัน เวลาอ่านไม่ต้องออกเสียง ณ เต็มเสียง แต่ควรออกเป็นเสียงเบา และเมื่อทรงซ้ำคำว่า ณ ในตำแหน่งเดียวกันของแต่ละบาทก็ช่วยให้มีเสียงที่ซ้ำกันเป็นจังหวะในตำแหน่งเดิม ความไพเราะจึงอยู่ที่การออกเสียงหนักเบาตามวิธีการอ่านฉินท์และการซ้ำเสียงของคำด้วย

การซ้ำคำว่า ณ ที่วรรคหลังมีอีกลักษณะหนึ่ง คือทรงวางคำว่า ณ ไว้สองคำตรงท้ายวรรค และให้คำว่า ณ แต่ละคำนำหน้าคำที่มีความหมายอยู่ในประเภทเดียวกัน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๙

<u>สุเทษณ์</u> นางใดจะมีเทียบ	มะทะนาณฟ้าณดิน	(อินทวงส์, ๑๒.)
เปนยอดและจอตจิน-	ตะนะแนวณอกณใจ.	
(มัทนะพาธา หน้า ๗)		

คำประพันธ์บทนี้แต่ละบาทมีคำว่า ณ อยู่ท้ายวรรคหลัง ๒ คำ ส่วนคำที่มาประกอบหลังคำว่า ณ ทั้งสองคำมีความหมายเป็นสิ่งที่อยู่ในประเภทเดียวกัน ได้แก่

ณ ฟ้า – ณ ดิน ฟ้า และ ดิน มีความหมายเกี่ยวกับธรรมชาติ

ณ อก – ณ ใจ อก และ ใจ มีความหมายเกี่ยวกับส่วนของร่างกาย ในที่นี้
หมายถึงความคิด ความรู้สึก

การซ้ำคำในบทนี้ช่วยสะท้อนความรู้สึกของสุเทษณ์ว่า ด้วยเหตุที่มัทนามีความงาม
เป็นเลิศกว่านางใด ๆ ทั้งในโลกสวรรค์และโลกมนุษย์ นางจึงเป็นสตรีที่ตราตรึงอยู่ในใจของ
สุเทษณ์ การซ้ำคำช่วยทำให้เกิดความหมายลึกซึ้งกินใจ และเมื่ออ่านออกเสียงก็จะได้เสียงซ้ำกัน
และมีจังหวะเบา หนัก เบา หนัก ตอนท้ายบาทด้วย

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซ้ำคำทั้งวรรคหน้าและวรรค
หลังด้วย ซึ่งตำแหน่งของคำจะอยู่ที่ต้นวรรค กลางวรรค หรือท้ายวรรค แต่จะไม่ปรากฏอยู่ในทุก
วรรค มีเพียงบางวรรคเท่านั้น ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑๐

<u>จันทิ.</u>	ชะฉาอะราลี	อิอะปริยัตถ์การ (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
	กระไรละเหิมหาญ	บมิรู้สำนึกตัว;
	อิโสภณดี	ตะประจบส่าออยผัว,
	แน่มึงนะเงาหัว	บมิมิละรู้ไหม ?
	พระผัวก็มัวหลง	และพะวงอิชาวไพร,
	บนี้กวะกูไซรั	สิสุตามคชราช.

(มัทนะพาธา หน้า ๙๕-๙๖)

คำว่า อิ ในคำประพันธ์บทนี้แผลงมาจากคำว่า อี ด้วยเหตุที่เป็นคำประพันธ์ประเภท
จันทิและตำแหน่งของคำบังคับคำลหุ คำว่า อี จึงแผลงเป็น อิ

พระองค์ทรงใช้คำว่า อิ ประกอบหน้าคำอื่นเพื่อให้มีความหมายเป็นคำบริภาษ ได้แก่
อิอะปริยัตถ์ การ อิโสภณดี และอิชาวไพร ซึ่งอยู่ในบทสนทนาของจันทิ และเป็นคำที่จันทิใช้
บริภาษคำทอไปถึงมัทนา

การใช้คำว่า อิ ประกอบหน้าคำอื่นและใช้ซ้ำกันหลายครั้งช่วยแสดงให้เห็นอารมณ์
ของจันทิว่า รู้สึกโกรธหึงหวงอย่างรุนแรงจนไม่สามารถยับยั้งความรู้สึกไว้ได้

ตัวอย่างที่ ๑๑

<u>มัทนา.</u>	กิริสไฉจะหวานแมน	สุรสแห่งพระวาจา, (ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.)
	กระแสร้าบถนทรวงข้า	พระบาทปลื้มบลิ้มรส;

(มัทนะพาธา หน้า ๖๐)

พระองค์ทรงข้าคำ่ว่า รส ที่วรรคหน้าและวรรคหลังของคำประพันธ์ซึ่งเป็นคำพูดของมัทนา รส หมายถึง รสของถ้อยคำ ในตอนนี้มีมัทนาแสดงความรู้สึกรู้สึกของนางที่มีต่อชัยเสนว่านางมีความรู้สึกซาบซึ้งประทับใจในรสถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวานของชัยเสน.

ตัวอย่างที่ ๑๒

<u>ปริยัมวาทา</u> ดินนนี่ก็สังสาร	สุนทรภู่พระองค์ใหม่, (กุชฌักปะยาตร์, ๑๒.)
เพราะเรียบร้อยและดูไม่	พระโอษฐ์จัดถนัดเถียง
ดินนมาและรับใช้	สนธิแล้วก็เห็นเนียง
ประเสริฐแท้และควรเคียง	พระองค์ผู้ประเสริฐชาย !

(มัทนะพาธา หน้า ๙๐)

ในบทสนทนาของปริยัมวาทามีการข้าคำ่ว่า ประเสริฐ ที่วรรคหน้าและวรรคหลังในบาทเดียวกัน คำว่า ประเสริฐ คำแรก หมายถึง มัทนา ส่วนคำที่สอง หมายถึง ชัยเสน การข้าคำช่วยแสดงความหมายยกย่องนางเอกว่า มัทนาเป็นสตรีที่มีคุณสมบัติเพียบพร้อม จึงเหมาะสมคู่ควรยิ่งกับชัยเสน

นอกจากการข้าคำคำเดียวแล้ว ในคำประพันธ์ตอนหนึ่งอาจมีการข้าคำมากกว่า ๑ คำ ซึ่งตำแหน่งของคำจะอยู่ที่ต้นวรรค กลางวรรค หรือท้ายวรรค ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑๓

<u>ชัยเสน.</u>	<u>ผิวยาย</u> จะยีน	ตะตะพระชะฤกว่า	(โตฏก, ๑๒.)
	ก็จะรักมะทะนา	บมิหย่อนฤดิหรรษ;	
	นยะนาก็จะชม	วรุต่างมะณีพรณ,	
	และจะสูดสูวะคันท์	ระสะต่างสุพะกา;	
	ผิเวตีนก็จะดู	ยุวะดีสิริมา,	
	ผิเวหลับฤก็ข้า	จะสุบินฤดิเพลิน:	
	ทิวราตรีจะนอน,	ฤจะนั่งฤจะเดิร,	
	บมิมิละจะเหิน	ฤจะห่างมะทะนา;	

(มัทนะพาธา, หน้า ๖๒)

คำประพันธ์ตอนนี้เป็นบทสนทนาของชัยเสน ซึ่งมีการข้าคำ ๓ คำ ได้แก่ ผิเว ต่าง ฤ มีรายละเอียดดังนี้

คำว่า ผีวะ หมายถึง แม่น้ำ, หากว่า ซึ่งเป็นคำสันธาน พระองค์ทรงวางคำนี้ไว้ที่ต้นวรรคหน้าของเนื้อความแต่ละตอน เพื่อใช้เชื่อมความและช่วยแสดงเงื่อนไขว่า ไม่ว่าผู้พูด (ชัยเสน) จะมีสภาพอย่างไร ความรักของผู้พูดก็จะมั่นคงตลอดไป

ส่วนการซ้ำคำว่า ต่าง ข้างในวรรคหลังทั้งสองคำช่วยทำให้เกิดความซาบซึ้งขึ้นในคำประพันธ์ เพราะแสดงให้เห็นว่า นางเอกมีความสำคัญต่อพระเอกยิ่งกว่าสิ่งมีค่าใด ๆ สามารถทดแทนสิ่งมีค่าอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นแก้วสูงค่าหรือดอกไม้อันงดงาม

นอกจากนี้การซ้ำคำว่า ฤ ในส่วนต่าง ๆ ของคำประพันธ์ทั้งวรรคหน้าและวรรคหลังก็ช่วยทำให้เกิดเสียงที่ซ้ำกันเป็นจังหวะที่ไพเราะ

๑.๗.๒ การซ้ำคำเพื่อเน้นความหมายของคำ การซ้ำคำลักษณะนี้ปรากฏในบทสนทนาระหว่างตัวละคร ๒ ตัว คำที่ซ้ำเป็นคำสำคัญที่ใช้เป็นประเด็นในการสนทนา โดยจะเน้นถึงความหมายของคำ ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>			
<u>มัทนา.</u>	อันว่าตะนุนี้	ฤจะยึดพระจุมพล ?	(อุปชาติ, ๑๑.)
	พระอยากเสด็จจดล	ก็บเคยจะ ขึ้นขัด .	
<u>จันท์.</u>	ตะนุก็รู้ว่า	พระสิโปรตนะแนขัด,	
	เหตุว่านะรีรัตน	บมิมีจะ ขัดขึ้น !	
	หญิงใดตระหนัตัว	ละก็ผัวรักยืน,	
	จันนั้น ขัดขึ้น	และประจบสอผัวรัก:	

(มัทนะพาธา หน้า ๙๓)

คำว่า ขึ้นขัด และ ขัดขึ้น ปรากฏในบทสนทนาระหว่างมัทนากับจันท์ซึ่งกำลังโต้เถียงกัน

คำว่า ขึ้นขัด มีความหมายว่า ไม่ยอมให้ทำตามใจ เมื่อประกอบกับคำพูดของมัทนาจึงมีความหมายว่า หากชัยเสนต้องการเสด็จไปที่ใด มัทนาก็ไม่เคยขัดขวาง คำว่า ขึ้นขัด นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกลบคำเสียใหม่เป็นคำว่า ขัดขึ้น แล้วทรงใช้ในคำพูดของจันท์

คำว่า ขัดขึ้น มีความหมายว่า ไม่ทำตาม, ไม่ประพฤติตาม ซึ่งจันท์พูดเสียดสีมัทนาว่า เพราะมัทนาไม่ “ขัดขึ้น” หมายถึง เป็นสตรีที่ไม่หวังตัว จึงทำให้สามีรักใคร่

จะเห็นว่า ตัวละครทั้งสองต่างใช้คำว่า ขึ้นขัด และ ขัดขึ้น เป็นประเด็นสำคัญในการโต้เถียงกัน และการซ้ำคำว่า ขัดขึ้น ก็ช่วยเน้นความหมายของคำให้ชัดเจนขึ้น

คำประพันธ์อีกตอนหนึ่งเป็นบทสนทนาระหว่างพระเอกกับนางเอก ซึ่งโต้แย้งกันด้วยเหตุผลเพื่อยกย่องความดีของอีกฝ่าย ชัยเสนยกย่องมัทนาว่า เป็นมิ่งขวัญของตนและบ้านเมือง แต่มัทนาปฏิเสธ ในบทสนทนามีการซ้ำคำว่า ขวัญ หลายครั้ง ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๒

<u>มัทนา.</u>	อำทูลกระหม่อมปิยะมหา ข้าบาทบำเรอพระบพิตรศรี อยากมีกำลังพิริยะอีก การอื่นบำเรอพระบพิตรต่อ	สุระราชะสามี (วสันตดิลก, ๑๔.) ละก็ยังมีเพียงพอ พละไซ้จะได้ก่อ บมิให้ระคายเคือง !
<u>ชัยเสน.</u>	อ้าน้องสิเปนสุปริยะหญิง อันพี่ก็มียะประเทือง	ยุวะมิ่งและขวัญเมือง เพราะวะคู่วะธูขวัญ
<u>มัทนา.</u>	อ้าองค์พระปิ่นดิลกระัฐ ข้าน้อยฤเรียกสุวะธูขวัญ แท้จริงนะหญิงก็สิริวิฑ- หญิงโสตจะเรื่องยะสะและศรี	ธตำรัสละยอครัน ! วระราชะธานี ? ฉะนะได้เพราะสามี ละก็แสนจะยากเย็น
<u>ชัยเสน.</u>	หากพร้อมสุคุณก็ศุกะลัก- ขวัญเมืองประจระตะนะเห็น	ษะณะนารีย่อมเปน บมิต้องประกอบทอง !

(มัทนะพาธา หน้า ๙๐-๙๑)

คำว่า ขวัญ เป็นคำสำคัญของการสนทนา ปรากฏในคำว่า ขวัญเมือง วะธูขวัญ สุวะธูขวัญ ซึ่งทุกคำหมายถึง มัทนา ขวัญ แปลว่า มิ่งมงคล, สิริ, ความดี การซ้ำคำว่า ขวัญ จึงเน้นความหมายให้เห็นว่า มัทนาคือผู้หญิงที่ดีที่เป็นมิ่งขวัญของสามีและบ้านเมือง

นอกจากนี้มีการซ้ำคำว่า อ้า ที่ต้นวรรคหน้าของคำประพันธ์ เพื่อใช้เป็นคำขึ้นต้นบทสนทนา และเป็นเสียงที่ช่วยสะท้อนความรู้สึกยินดีปรีดา เพราะตัวละครสุขใจที่สมหวังในความรัก

ตัวอย่างที่ ๓

<u>จิตรระรถ.</u>	พระโฉมบ่แพ้โฉม	สุระเทวะกัญญา. (อุปชาติ, ๑๑)
<u>สุเทษณ์.</u>	แพ้ยอดฤดีข้า	ดุษะกาจะเปรียบหงส์

(มัทนะพาธา หน้า ๙)

คำประพันธ์ตอนนี้เป็นบทสนทนาระหว่างสุเทษณ์กับจิตรระรถ มีการซ้ำคำ ๒ คำ ได้แก่ โฉม และ แพ้ ดังนี้

การซ้ำคำว่า โฉม ซึ่งมีตำแหน่งของคำวางอยู่ใกล้กัน เป็นการซ้ำคำเพื่อให้เกิดเสียง และจังหวะที่ไพเราะ ด้านความหมาย คำว่า โฉม คำแรกหมายถึง รูปงามของธิดากษัตริย์ ส่วนคำหลังหมายถึง รูปงามของนางสวรรค์ สรุปรว่า แม้เป็นธิดากษัตริย์ แต่ก็มีรูปงามไม่แพ้นางสวรรค์

แล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงนำคำว่า แพ้ มาซ้ำคำอีกคำหนึ่ง คำแรกอยู่ในคำพูดของจิตรระถซึ่งมีเจตนาต้องการชี้แจงแก่สุเทษณ์ว่า ธิดามนุษย์งามไม่แพ้นางสวรรค์ แต่พระองค์ก็ได้ให้สุเทษณ์ใช้คำเดียวกันคือคำว่า แพ้ ย้อนกลับไปว่า นางแพ้ความงามของมัทนา

จะเห็นว่า พระองค์ทรงให้ตัวละครสองตัวใช้คำเดียวกันเป็นประเด็นสำคัญในการพูด ตัวละครตัวแรกเป็นผู้กล่าวก่อน และให้ตัวละครตัวหลังพูดแย้งกลับไปโดยใช้คำเดิมของตัวละครตัวแรก จึงเป็นการซ้ำคำที่เล่นความหมายของคำ

๑.๗.๓ การซ้ำคำเพื่อเน้นเสียง การซ้ำคำลักษณะนี้คำที่ซ้ำจะวางอยู่ชิดกัน เพื่อให้เสียงของคำที่นำมาซ้ำมีความชัดเจนขึ้น และส่งผลให้การสื่อความหมายในคำประพันธ์เด่นชัด รวมทั้งมีความไพเราะเพิ่มขึ้นด้วย ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>สุเทษณ์.</u>	มะทะนาชะเจ้าเล่ห์ ตะละคำอุวาทา	ชิชิข้างจ่านรรจา, ถูกระบิดกระบวนความ.	(กมล, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๖)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซ้ำคำว่า ชิ ที่ต้นวรรคหลัง พระองค์ทรงวางคำชิดกัน แล้วได้เสียงของคำว่า ชิชิ เพื่อแสดงความรู้สึกของผู้พูด คือ สุเทษณ์ ว่า สุเทษณ์รู้สึกโกรธมัทนาเพราะถูกขัดใจ

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ปริยัมวาทา.</u>	ชะชะพระมัจจุถูกระไร กิดนนี้สิมิประหาร,	หทัยธพาล, ประหารพระแม่.	(ปิยวาทา, ๑๒)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๒-๑๓๓)

การซ้ำคำว่า ชะ เป็น ชะชะ ที่ต้นวรรคหน้า ทำให้เกิดการเน้นเสียงของคำ ซึ่งในที่นี้เป็นเสียงของปริยัมวาทาที่แสดงความรู้สึกโกรธพระมัจจุราช เพราะเข้าใจว่าพระมัจจุราชเป็นผู้มาพรากชีวิตของมัทนาไป

ส่วนการซ้ำคำว่า ชะ ในบทพูดของชัยเสน นอกจากจะวางคำให้ชัดกันที่ต้นวรรคหลังแล้ว มีคำว่า ชะ อีกคำหนึ่งอยู่ที่ต้นวรรคหน้าด้วย จึงเป็นการซ้ำคำคำเดียวกัน ๓ ครั้งในบาทเดียวกัน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

<u>ชัยเสน.</u>	ชะ เก่งละจันที เตรียมเพื่อจะตัดรบ	ชะชะมีอุปบายครบ, ธนะด้วยจะห้ามทัพ !	(อุปชาติ, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๒)

การซ้ำคำว่า ชะ ลักษณะนี้ เป็นการเน้นย้ำให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ขณะนี้ผู้พูดรู้สึกโกรธมากกว่าธรรมดา

การซ้ำคำเพื่อเน้นเสียงให้ชัดเจนและไพเราะมีอีกลักษณะหนึ่งคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ไม่มักเป็นเครื่องหมายในการซ้ำคำด้วย ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

<u>ศุภางค์.</u>	เออแน่, นางอราลี ! ส่งเสียงแจ้ว ๆ อยู่ไย ?	มาทำอวดดี	(ฉบงง, ๑๖.)

(มัทนะพาธา หน้า ๘๕)

คำว่า แจ้ว ๆ ในคำประพันธ์นี้บอกลักษณะการพูดของอราลีนางข้าหลวง ซึ่งการซ้ำคำแสดงให้เห็นว่า นางอราลีพูดเสียงดังและพูดอยู่ตลอดเวลา

ตัวอย่างที่ ๕

<u>อราลี.</u>	ชะ ๆ อูแม่เจ้าเอ๊ย ! นะท่านศุภางค์เสนา; อวดดีนะเพราะช่างหา บำเรอพระมิ่งโมลี !	ช่างพูดเพี้ย ๆ หญิงสรวย ๆ มา	(ฉบงง, ๑๖.)

(มัทนะพาธา หน้า ๘๗)

คำประพันธ์นี้เป็นคำพูดของอราลีซึ่งกำลังทะเลาะกับศุภางค์ มีการซ้ำคำที่ใช้เครื่องหมายไม่มัก ๓ คำ ดังนี้

คำว่า ชะ ๆ แสดงความรู้สึกไม่พอใจของอราลีที่ถูกศุภางค์ด่าว่า

และคำว่า เพี้ย ๆ หมายถึง การพูดจาลักษณะขี้บไล้ เป็นคำที่นางอรสิใช้ต่อว่า
ศุภางค์ทำนองว่า ศุภางค์ช่างรู้จักสรรหาคำมาด่าว่าเพื่อขี้บไล้ตน

ส่วนคำว่า สรวย ๆ หมายถึง ผู้หญิงสรว ในที่นี้หมายถึงมัทนา ซึ่งผู้พูดแสดง
น้ำเสียงเชิงดูหมิ่น

ตัวอย่างที่ ๖

๑ สิ่งทรมใด ๆ ไปมี มากล้นที่ (ฉบบง, ๑๖.)

พระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

(มัทนะพาธา หน้า ๘๐)

คำว่า ใด ๆ มีความหมายกว้าง ๆ ไม่เฉพาะเจาะจงว่าเป็นสิ่งใด ใช้ขยายความให้มี
ความหมายว่า สิ่งไม่ดีทั่ว ๆ ไป

การซ้ำคำในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีทั้งการซ้ำคำที่วรรคหน้าและวรรคหลัง
ทั้งต้นวรรคและข้างในวรรค โดยอาจซ้ำคำคำเดียวหรือหลายคำ เพื่อให้เกิดเสียงและจังหวะที่
ไพเราะสละสลวย ตลอดจนช่วยสื่อความหมายในบทประพันธ์ให้เด่นชัดขึ้น

๑.๘ การซ้ำกลุ่มคำ การซ้ำกลุ่มคำ คือการใช้กลุ่มคำพรรณนาซ้ำในคำประพันธ์บาง
ตอน เพื่อให้เห็นการกระทำหรือสภาพอาการของตัวละครชัดเจนขึ้น เช่น การซ้ำกลุ่มคำ ไปทั่วแดน
เมื่อกล่าวถึงการทำงานของจิตรระรถ ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑

จิตรระรถ. ไปทั่วทุกแดนสามหมด; ในปากฟ้าจรด (ฉบบง, ๑๖.)

จนถึงขอบนภะภาลย์

ไปทั่วแดนมนุษย์สุดไกล บ่เว้นแห่งใด,

กระทั่งยังขอบจักกะวาพ;

ไปทั่วในแดนบาดาล, ทั่วทุกสถาน

ทุกถิ่นจนจบภพไตร.

ไปถึงซึ่งแคว้นแดนใด, ข้าบาทก็ได้

วาดรูปอนงค์งามอน,

(มัทนะพาธา หน้า ๗)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักกลุ่มคำ ไปทั่วแดน เพื่อพรรณนาการ
ทำงานของจิตรระรถว่า การที่จิตรระรถเดินทางไปวาดรูปหญิงงามเพื่อนำมาถวายสุเทพณ์นั้น จิตรระรถ
ได้ทำงานอย่างเต็มกำลัง คือเดินทางไปจนทั่วทุกหนทุกแห่งในสามโลกทั้งสวรรค์ มนุษย์ และบาดาล
เพื่อสร้างความมั่นใจแก่สุเทพณ์ว่า บรรดาหญิงงามที่จิตรระรถไปพบเห็นและวาดรูปมานั้นเป็นหญิงที่
งามจริง

ตัวอย่างที่ ๒

กาละทรรคิน. **ชโย**ข้าชอกล่าวคำประจุมะณะการ (เมฆวิปสุชิตา, ๑๙.)
แต่พระผู้ผ่าน มไหศุวรรย;
ชโยขอให้องค์ท้าวณะระปติพระชน-
มายุร้อยพร- ษะกาลยง;
ชโยขอให้มีชัยชนะอรินทง
สมประสงค์องค์ อธีราช;
ชโยขอให้องค์ขัตติยะนิกะระนาถ
สิทธิสมมต ฌกิจการ;
ชโยขอจงทรงเกษมสุขะฤติสราญ
ทุกทิวากาล และราตรี;
ชโยขอจงองค์ท้าวปิยะนะระบตี
คงพะลังมี นรินทร !
(มัทนะพาธา หน้า ๔๘-๔๙)

พระองค์ทรงชักกลุ่มคำ ชโยขอ ชโยขอให้ ชโยขอจง ที่ต้นวรรคแรกของฉันทแต่ละบท
ตอนกาละทรรคินกล่าวต้อนรับชัยเสนด้วยการอำนวยการพร ในโอกาสที่ท้าวชัยเสนเสด็จเยือนอาศรม
ของกาละทรรคิน

คำว่า ประจุมะณะ มาจาก ประจุคมน (ป. ปจุคฺคฺมน) แปลว่า ลูกขึ้นต้อนรับ
คำประจุมะณะการ จึงหมายถึง คำกล่าวต้อนรับ ซึ่งเริ่มต้นด้วยคำว่า ชโย ทุกบท

คำว่า ชโย แปลว่า ความชนะ ในที่นี้ใช้เป็นคำเปล่งเสียงอวยชัยให้พร ทรงใช้ประกอบกับ
คำอื่นเป็น ชโยขอ ชโยขอให้ ชโยขอจง เพื่ออำนวยการ ๕ ประการ ดังนี้

- ๑ ขอให้พระชนม์ชีพยาวนาน
- ๒ ขอให้ทรงมีชัยชนะแก่ข้าศึก
- ๓ ขอให้สมพระประสงค์ในกิจต่าง ๆ
- ๔ ขอให้ทรงพระเกษมสำราญ
- ๕ ขอให้ทรงมีพระพลกำลัง

ตัวอย่างที่ ๓

กาละทรรคิน. โอมอัญเชอญนารายณะพระหริชาญ (กุสุมิตลดา, ๑๘.)

ชัยบารามมาร ปะราชัย,
 พร้อมด้วยเทวีศรีภะคะวะติวิไลย
 วรณะผ่องใส วิมลเนตร์;
 โอมอัญเชอญองค์ตรีศุภสิริวะมเหศร์
 หนึ่งยะยอตเชต- ตะจอมผา,
 อีกแม่เจ้าสุวรรณค์บรรพตวิระอุมา
 ผู้พระชยา อุดมศักดิ์;
 โอมอัญเชอญธาตาปะติจะตุระพักตร์
 เฟ่งพินศรัก- ษะสีทิศ,
 ทั้งโณมชยายอตสุริระศุภะวิทย์
 ศิลปะสอนจิต จรุงใจ;
 อีกขอเชอญท้าวศักระอมะระวิชัย
 จอมสุราลัย มหิทธิ,
 พร้อมองค์เทวินปื่อนอมะระยุวดี
 อินทุระศักดิ์ศรี สะจือร;
 อีกขอเชอญองค์เทพะวิและสะศิริ
 สองอะมรยอต พยานกรรม;
 อีกขอเชอญเทวานิกระจุติธรรม
 สิงสถิตอัม- พระภาศ,
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๘-๗๙)

คำประพันธ์มีการซ้ำกลุ่มคำ ๒ กลุ่มคำ คือ โอมอัญเชอญ และ อีกขอเชอญ ตอน
 กาละทรรคินกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าให้มาสถิตยังมณฑลพิธีในพิธีอภิเษกสมรสระหว่างชัยเสนและ
 มัทนา

กลุ่มคำ โอมอัญเชอญ ทรงใช้เมื่อกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าสูงสุด ๓ องค์ คือ พระนารายณ์
 พระศิวะ และพระพรหม พร้อมด้วยพระมเหสี ซึ่งคำว่า โอม เป็นคำสนธิของคำย่อ อ. อุ. ม. ฝ่าย
 อินดูหมายถึง พระเจ้าทั้งสาม คือ อ = พระศิวะ อุ = พระวิษณุ ม = พระพรหม นับถือเป็นคำ
 ศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นคำขึ้นต้นของการกล่าวมนตร์

ส่วนกลุ่มคำ อีกขอเชอญ ทรงใช้เมื่อกล่าวอัญเชิญเทพเจ้าองค์อื่น ได้แก่ พระอินทร์และ
 พระชยา พระอาทิตย์ พระจันทร์ ตลอดจนเทพผู้สถิตยังท้องฟ้าและแผ่นดิน

จะเห็นว่า การเลือกใช้กลุ่มคำของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความ
เหมาะสมกับบุคคลที่ถูกกล่าวถึง และทำให้เกิดเสียงของคำที่ไพเราะอีกด้วย

ตัวอย่างที่ ๔

ศุภางค์. ข้าบอกว่ไปเดี๋ยวนี! ไปเสียดี ๆ, หาไม่เกิดเคื่องกัน. (ฉบบง, ๑๖.)

อรลล. ไม่ไป !

ศุภางค์. ต้องไปโดยพลัน !

อรลล. ไม่ไป !

ศุภางค์. อย่าดัน !

อรลล. ไม่ไป !

ศุภางค์. เมื่อยากอยู่
ก็ให้ยู่กับที่. เฮ้ย, ออกมานี้ ไว ๆ เข้าหาอย่าช้า !
(มัทนะพาธา หน้า ๘๘)

บทสนทนาระหว่างศุภางค์และอรลล ตอนอรลลมาสืบความเรื่องมัทนาที่สวนหลวงและ
ถูกศุภางค์ขบไล่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซ้ำกลุ่มคำ ไม่ไป ซึ่งเป็นคำกล่าว
ปฏิเสธของอรลล เพื่อให้เห็นความดื้อด้านของอรลล แม้ศุภางค์จะพยายามขบไล่ นางก็ไม่ยอมไป
อย่างเด็ดขาด จนศุภางค์โมโห

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาปรากฏการซ้ำกลุ่มคำที่มีลักษณะเป็นชุด เช่น กลุ่มคำ
จะกิน...ถูกกิน... ก็, จะชอบ...ถูกชอบ... ก็ ในคำประพันธ์ตอนพระกาละทรรคินกล่าวถึงการปรุงอาหาร
ของมัทนา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๕

กาละทรรคิน. จะกิน เค็ม ถูกกิน มัน ก็ปล้นสมมะโนมัลย์, (กุชฌักปะยาตร์, ๑๒)
จะชอบ เปรี้ยว ถูกชอบ หวาน ก็ปรุงรสบผิตใจ.
(มัทนะพาธา หน้า ๔๓)

การซ้ำกลุ่มคำข้างต้นช่วยเชื่อมความที่เป็นเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกัน ดังนี้
วรรคหน้า กลุ่มคำ จะกิน..ถูกกิน..., จะชอบ...ถูกชอบ... จะเชื่อมคำที่มีความหมายเกี่ยวกับ
รสต่าง ๆ ของอาหาร ได้แก่ จะกิน เค็ม ถูกกิน มัน, จะชอบ เปรี้ยว ถูกชอบ หวาน
ส่วนวรรคหลัง คำว่า ก็... จะเชื่อมความที่เป็นเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องจากวรรคหน้าว่า มัทนา
สามารถทำตามที่ต้องการได้ ได้แก่ ก็ ปล้นสมมะโนมัลย์, ก็ ปรุงรสบผิตใจ.

รวมความว่า ต้องการรสชาติอาหารอย่างไร มัทนาก็ปรุงได้ทุกอย่าง
การซ้ำคำที่มีลักษณะเป็นชุดดังกล่าวช่วยเชื่อมความที่เป็นเหตุการณ์คล้ายตามต่อเนื่องกัน
นอกจากจะแสดงให้เห็นฝีมือการปรุงอาหารของมัทนาแล้ว ยังทำให้เกิดเสียงและจังหวะที่ไพเราะ
ด้วย

ตัวอย่างที่ ๖

<u>มายาวิน.</u>	บนานแม้จะอยู่ถึง	ณเขาจักกะวาพา, (ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒)
	ถอยอยู่สรวงถอยอยู่นา-	คะโลกต่ำณบาดาล.
	จะเปนหญิงถอยเปนชาย	ก็เรียกตายมียากนาน,
	เพราะใครเลยจะทนทาน	พระอาทิตย์พะมนตรีไหว.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓-๑๔)

การใช้กลุ่มคำ ถอย...ถอย..., จะเปน...ถอยเปน... ตอนมายาวินบรรยายความรู้ของตน
เพื่อแสดงให้เห็นเวทมนตร์ของมายาวินว่ามีความขลังศักดิ์สิทธิ์ สามารถสะกดเรียกคนให้มาหาได้
ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใครหรืออยู่แห่งใด

ตัวอย่างที่ ๗

<u>มัทนา.</u>	สุขใดจะเปรียบประมะสุข	ปริยະนี้บมีเหมือน	(วสันตดิลก, ๑๔.)
<u>ชัยเสน.</u>	เพื่อนใดจะมีประคจะเพื่อน	ฤดีร่วมลิเนหา.	

(มัทนะพาธา หน้า ๙๑)

บทสนทนาระหว่างมัทนาและชัยเสนมีการใช้กลุ่มคำ ๒ ชุด คือ สุขใดจะ...สุข,
เพื่อนใดจะ...เพื่อน ซึ่งนอกจากจะมีการใช้คำที่ซ้ำกันเพื่อให้ได้เสียงของคำที่ไพเราะแล้ว ยังทำให้
ความหมายของคำประพันธ์มีความลึกซึ้งกินใจด้วย เพราะสามารถสื่อถึงความรักที่ทำให้คนทั้งสอง
เบิกบานมีความสุข

นอกจากการซ้ำกลุ่มคำในบทร้อยกรองแล้ว ปรากฏการซ้ำกลุ่มคำในคำประพันธ์ประเภท
ร้อยแก้วด้วย ทำให้เกิดความขบขันขึ้นในคำประพันธ์อีกอย่างหนึ่ง เช่น การซ้ำกลุ่มคำ ไม่รู้ ในบท
สนทนาระหว่างชาวสวนกับอราลี ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๘

<u>อราลี.</u>	จะเอาไวให้ใครชม ?
<u>ชาวสวน.</u>	ไม่รู้.
<u>อราลี.</u>	จะเอาไวให้ใครเก็บ ?

ชาวสวน. ไม่รู้.

อราลี. ใครมอบให้ศุภางค์เป่นใหญ่ในสวนนี้ ?

ชาวสวน. ไม่รู้.

อราลี. นี่จะห้ามเสมอไป หรือห้ามจำเพาะฤดูนี้ ?

ชาวสวน. ไม่รู้.

อราลี. (ออกเคื่อง, พุดเสียงแขง.) นีแກรู้ใหม่ว่าข้าคือใคร ?

ชาวสวน. ไม่รู้.

อราลี. ข้าชื่ออราลี. รู้หรือยัง ?

ชาวสวน. ไม่รู้.

อราลี. เปนข้าหลวงพระอัคคะมเหสี, ฐัใหม่ ?

ชาวสวน. ไม่รู้.

อราลี. ข้าเคยออกมาเก็บดอกไม้ในสวนนี้ได้เสมอ, รู้ไหม ?

ชาวสวน. ไม่รู้.

อวาลี. (โกรธ, พุดเสียงดัง.) แกเป็นคนที่กวนโทษที่สุด. ไม่เห็นมีอะไรพูด นอกจาก “ไม่รู้”. ขำขบอกรกสว่าข้าจะเก็บดอกไม้ไปถวายเจ้านายของข้า. (จะไปเก็บดอกไม้อีก.)

ชาวสวน. (ยืนขวางหน้าและห้าม.) "ไม่ได้ !"

(มัทนะพาธา หน้า ๘๔-๘๕)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ชาวสวนซึ่งซื้อตรงต่อหน้าที่ตอบ
 อร่าลีว่า ไม่รู้ ชั่ว ๆ จนอร่าลีโกรธ การทำให้อร่าลีซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายร้ายโกรธได้เป็นความขบขัน
 อย่างหนึ่ง การซ้ำกลุ่มคำ ไม่รู้ ในบทสนทนาเรื่อยแล้วจึงเป็นวิธีสร้างความขบขันให้เกิดขึ้นในคำ
 ประพันธ์

การเข้ากลุ่มคำในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้ากลุ่มคำทั้งในบทประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยทรงเข้ากลุ่มคำกลุ่มเดียวและเข้ากลุ่มคำที่เป็นชุด ซึ่งนอกจากพระองค์จะทรงพิจารณาให้ได้กลุ่มคำที่มีความไพเราะสละสลวยแล้วยังทรงเลือกกลุ่มคำที่เหมาะสมกับผู้ที่ถูกกล่าวถึงด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสง่างามขึ้นในบทประพันธ์

๑.๙ การซ้ำประโยค การซ้ำประโยค คือการใช้ประโยคที่เป็นประโยคเดียวกัน มีใจความเหมือนกัน แล้วนำมากล่าวซ้ำในบทประพันธ์ ซึ่งในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การซ้ำประโยคในบทสนทนาของตัวละคร เพื่อแสดงให้เห็นการแสดงออกของตัวละคร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การซ้ำประโยคว่า ดังเพื่อนกระผมจะได้ทราบเรียน ในคำพูดของคุณเมื่อคุณพยายามกระตุ้นให้นาคเล่าเรื่องดอกกุหลาบหายให้ศุภางค์ฟัง เนื่องจากทั้งสองสงสัยว่า อาจมีคนในกองทหารนำดอกกุหลาบไป จึงต้องการขอความช่วยเหลือจากศุภางค์ บทสนทนามีความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

- ศุน. ได้ทำขอรับ, กระผมขอความกรุณาสักหน่อย.
- ศุภางค์. มีธุระอะไรหรือเพื่อน ?
- ศุน. ธุระนะมีอยู่ขอรับ, แต่มันไม่ใช่ธุระของกระผม; มันเป็นธุระของเพื่อนกระผม, ดังที่เพื่อนกระผมจะได้ทราบเรียนเอง. (ต้นหลังเพื่อนให้ออกไป.)
- นาค. กระผมมีความทุกข์ร้อนอยู่มาก, จึงอยากจะขอความกรุณาต่อได้ทำ.
- ศุน. (แย่งพูด.) ขอรับ, เป็นเหตุใหญ่, ทำให้เป็นที่วิตกแก่พวกกระผมมาก ดังที่เพื่อนกระผมจะได้ทราบเรียนต่อไป. (กระตุ้นหลังเพื่อน.)
- นาค. นั่นแหละขอรับ, ตามที่ได้ทำได้ทราบแล้ว-เอ้อ-เอ้อ-
- ศุภางค์. ฉันจะทราบอย่างไรได้, เมื่อแกยังไม่ได้เล่าอะไรให้ฉันเลยจนอย่างเดียว !
- ศุน. กระผมต้องขอรับประทานอภัยแทนเพื่อนของกระผม. เขาเป็นคนขี้ประหม่า, และพูดจาไม่ใคร่จะเป็น, เพราะไม่ใคร่จะเคยพบเห็นคนสำคัญเช่นได้ทำ.
- ศุภางค์. ฉันเห็นแล้วว่าแกเป็นคนที่ยึดกว่าเพื่อนแกมาก; ฉะนั้นแกเล่าเรื่องให้ฉันฟังก็แล้วกัน.
- ศุน. เรื่องก็มีอยู่สั้นนิดเดียว, ซึ่งเมื่อรวบรวมรัดตัดความและสรุปหัวข้อแล้วก็-มีข้อสรุป ดังที่เพื่อนกระผมจะได้ทราบเรียนต่อไป. (กระตุ้นหลังเพื่อนอีก.)
- ศุภางค์. ใครจะเล่าก็เล่าเสียคนเถอะเพื่อน. มัวเกียวกันอนอยู่เช่นนี้เสียเวลานัก.
- นาค. คือว่าพระอาจารย์ท่านมีต้นไม้วีเศษอยู่ต้นหนึ่ง-
- ศุน. ซึ่งชื่อกุพชะกะ, ตามที่ได้ทำได้ทราบอยู่แล้ว.
- ศุภางค์. เปลา, ฉันยังไม่ได้ทราบเลยว่าชื่ออย่างนั้น. แต่ก็ช่างเถอะ, เล่าต่อไป.
- นาค. ท่านรักต้นไม้้นี้มาก, และปลูกไว้กลางสวนข้างอาศรม-
- ศุน. แต่บัดนี้ไม่อยู่ที่นั่นแล้ว, เพราะว่า- เอ้อ- ดังที่เพื่อนกระผมจะได้ทราบเรียนต่อไป.

การให้สุนพุดข้าประโยชน์เดิมน้อย ๆ ช่วยสร้างความขบขัน เพราะการกระทำของคุณแสดงให้เห็นว่า คุณเป็นคนช่างพูดและชอบบอวตฉลาด แต่การสงสัยว่าคนในกองทหารขโมยดอกกุหลาบไปเป็นเรื่องที่อาจทำให้ศุภางค์ไม่พอใจ จึงเกี่ยงให้ท่านเป็นผู้พูดเสียเอง

จะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงข้าประโยชน์ในบทสนทนา เพื่อสร้างความขบขันให้เกิดขึ้นในเนื้อเรื่องตอนดังกล่าว

การข้าประโยชน์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาที่มีความโดดเด่นอีกลักษณะหนึ่งคือ การข้าประโยชน์ในประโยคคำถามและคำตอบของตัวละคร ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ชัยเสน.</u>	ข้าขอประณตน้อม อีกขอประณมกร ท่านอยู่ณไพรสาณฑ์ แลท่านบได้มี อันมูลผลาหาร ยุ้งรืนและเหลือบไร สัตว์สิงห์สมิงไพร แลศิษย์พระสิทธิธา	ศิริเกล้าและรับพร, (อินทวิเชียร, ๑๑.) และจะถามพระโยคี: พหูการกุศลดี, ภยบ้างทุกอย่างไร ? บริบูรณ์ถนัดใด, บมิกวณญเจ้าชา ? บมิเบียดและบีทา, สุขะทั่วฤทธกรรม ?
<u>กาละทรรคิน.</u>	ข้าขอถวายพร อันว่าดำรงสนั่น ข้าอยู่ณไพรสาณฑ์ แลข้าบได้มี อันมูลผลาหาร ยุ้งรืนและเหลือบไร สัตว์สิงห์สมิงไพร อีกศิษยะของข้า	สิริโสตติราชน, ดนุตอบพระดังนี้: พหูการกุศลดี, ภยพาลประการใด; บริบูรณ์สมใจ, บมิกวณนกายา: บมิเบียดและบีทา, สุขะโสตติทั่วกัน.

(มัทนะพาธา หน้า ๔๙-๕๐)

บทสนทนาเพื่อไต่ถามทุกข์สุขระหว่างชัยเสนและกาละทรรคิน จะเห็นว่า กาละทรรคินตอบโดยทวนคำถามของชัยเสน เปลี่ยนเพียงคำสรรพนามเท่านั้น จึงเป็นการกล่าวข้าประโยชน์อีกลักษณะหนึ่งซึ่งมีความโดดเด่นด้านความไพเราะอย่างยิ่ง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ชัยเสนถามด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนน้อม และกาละทรรคินตอบกลับโดยใช้

ถ้อยคำเดิมของชัยเสนจึงสุภาพเรียบร้อยเสมอกัน แสดงให้เห็นอรรถาสัยไมตรีและความเคารพนบ
นอบที่ตัวละครทั้งสองฝ่ายมีต่อกัน จึงนับเป็นอีกบทหนึ่งที่มีความงดงามยิ่ง

การซ้ำประโยคในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาปรากฏในบทประพันธ์ร้อยแก้วและร้อย
กรอง ซึ่งที่ปรากฏในร้อยแก้วมีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดความตลกขบขัน ส่วนที่ปรากฏในร้อยกรองมี
จุดประสงค์เพื่อให้เกิดความงดงามทางภาษา และเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงร้อยเรียงคำเป็นประโยคอย่างประณีตยิ่ง

๑.๑๐ การซ้อนคำ การซ้อนคำ คือการนำคำที่มีความหมายไปในทางเดียวกันหรือ
พยางค์ที่มีลักษณะของเสียงคล้ายคลึงกัน มาวางชิดกันบ้าง เว้นระยะใกล้ ๆ กันโดยมีคำอื่นมาคั่น
บ้าง ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความงามด้านเสียงและความหมายในคำประพันธ์ ซึ่งการซ้อนคำในพระราช
นิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาแบ่งเป็น

๑.๑๐.๑ การซ้อนคำเพื่อเสียง การซ้อนคำลักษณะนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำคำพยางค์เดียวหรือหลายพยางค์ซึ่งมีความหมายเหมือนหรือคล้ายกัน และมี
เสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน มาวางเรียงชิดกัน เพื่อให้เกิดเสียงของคำที่ไพเราะและอธิบาย
ความหมายในคำประพันธ์ให้เด่นชัด ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>จิตรระถ.</u>	ปรากฏพระนามนาง วิสูตรวิศิษฐ์ที่	วิมาลาสุนารี, จะตินั้นปึงหา,	(อุปชาติ, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๙)

คำว่า วิสูตร – วิศิษฐ์ มีเสียงของพยัญชนะต้น /ว/ /ซ/ เหมือนกันทั้งสองคำ และมี
เสียงสระที่พยางค์หน้าเสียงเดียวกันคือ /อิ/ เมื่อนำคำทั้งสองมาซ้อนกันจึงเกิดเป็นเสียงสัมผัส
พยัญชนะและเสียงซ้ำของพยางค์หน้า วิสูตร มีความหมายว่า สะอาด หมดจด บริสุทธ์ และวิศิษฐ์
มีความหมายว่า เลิศ ดียิ่ง ประเสริฐ คำว่า วิสูตรวิศิษฐ์ จึงมีความหมายพรรณนาภาพนางวิมาลาว่า
เป็นสตรีผู้มีความงามประเสริฐ

ตัวอย่างที่ ๒

<u>จิตรระถ.</u>	จะนั้นถวายรูป ชื่อเมนะกาภา ข้าเห็นณสวนกลาง วิจิตรวิศิษฐ์สร-	อระเพะกัญญา, สะวิเลขวิไลวรรณ; อมะราวดีสุวรรณ, พะสะกนระชวนชม,	(อุปชาติ, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๙)

คำว่า วิเลฆ – วิไลยวรรณ มีเสียงของพยัญชนะต้น /ว/ /ล/ และพยางค์หน้ามีเสียงสระเดียวกันคือ /อิ/ เมื่อซ้อนคำกันจึงทำให้เกิดการสัมผัสเสียงพยัญชนะต้นและการซ้ำเสียงของพยางค์หน้า ซึ่ง วิเลฆ แปลว่า งาม และวิไลยวรรณ แปลว่า ผีงาม คำว่า วิเลฆวิไลยวรรณ จึงหมายถึง มีผิวกายงาม

ส่วนคำว่า วิจิตร – วิศิษฐ์ มีเสียงพยัญชนะต้น /ว/ /จ/ และ /ว/ /ช/ และใช้สระเสียงเดียวกันคือ /อิ/ ทำให้พยางค์หน้ามีเสียง /วิ/ ซ้ำกัน นอกจากนี้พยางค์หลังยังสัมผัสสระกันเป็น /จิต/ /สิต/ ด้วย ซึ่ง วิจิตร แปลว่า งามประณีต วิศิษฐ์ แปลว่า เลิศ ดียิ่ง ประเสริฐ คำว่า วิจิตรวิศิษฐ์ จึงหมายถึง มีความงามยิ่ง

การซ้อนคำ วิเลฆวิไลยวรรณ และ วิจิตรวิศิษฐ์ เมื่อนำมาใช้ในการพรรณนาภาพนางเมณฑาจึงช่วยแสดงให้เห็นเด่นชัดว่า นางเมณฑาเป็นสตรีที่งามล้ำเลิศ

การซ้อนคำเพื่อเสียงในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาที่มีลักษณะโดดเด่นเป็นพิเศษ คือ การซ้อนคำที่ทำยวรรคหลังในแต่ละบาทในอินทรวงศ์ฉันทน์ เนื่องจากการซ้อนคำลักษณะนี้ส่งผลให้เกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะเป็นคู่ ๆ และเกิดเสียงเบาหนัก สั้น-ยาว หรือครูลหุตามข้อบังคับของฉันทน์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓	
สุเทพณ์.	กัพะเอนประสพสุรี (อินทวงศ์, ๑๒.)
อันพีลัญญแล้ว	มนะมุงทญฺณอม.
แลรักสมัคมี	พระฤดีประนีประนอม
ขอโฉมเฉลาปลง	ตนุรักสมัคสมาน.
รับรักและยินยอม	ประติพัทธ์ประสมประสาน,
หากนางมิข้องขัด	มนะจอบจิตบจาง,
ทั้งสองจะสุขนาน	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)

การซ้อนคำเพื่อเสียงที่ปรากฏตรงทำยวรรคหลังในอินทรวงศ์ฉันทน์บทนี้ ได้แก่ คำว่า ทญฺณอม ประนีประนอม สมัคสมาน ประสมประสาน และจิตบจาง ซึ่งมีเสียงของพยัญชนะต้นสัมผัสกันเป็นคู่ ๆ ดังนี้

ทญฺณอม	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /ท/ /น/ - /ท/ /น/
ประนีประนอม	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /ปร/ /น/ - /ปร/ /น/
สมัคสมาน	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /ซ/ /ม/ - /ซ/ /ม/
ประสมประสาน	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /ปร/ /ซ/ - /ปร/ /ซ/
จิตบจาง	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /บ/ /จ/ - /บ/ /จ/

การซ่อนคำลักษณะนี้ทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะขึ้นในคำประพันธ์ เพราะเมื่ออ่านออกเสียงจะมีเสียงสัมผัสพยัญชนะเป็นคู่ ๆ ที่ท้ายบาท และเนื่องจากเป็นคำประพันธ์ประเภทอินทรวงศ์ฉันทน์ที่ตำแหน่งดังกล่าวบังคับว่าต้องเป็น ลหุ คุรุ ลหุ คุรุ { ุ ั ุ ั } จึงทำให้มีเสียง จังหวะเบา -หนัก หรือ สั้น - ยาว กระเพื่อมต่อเนื่องกันไป

อีกประการหนึ่งคำซ่อนเหล่านี้ล้วนมีความหมายสื่อถึงความรักของสุเทษณ์ที่มีต่อมัทนาอย่างซาบซึ้ง ซึ่งแต่ละคำมีความหมายดังนี้

ทนุถนอม	หมายถึง บำรุงรักษา สงวนไว้
ประนีประนอม	หมายถึง ประองตองกัน
สมัคสมาน	หมายถึง ปลงใจ ผูกพัน
ประสมประสาน	หมายถึง รวมกัน ทำให้สนิทกัน
บจิตบจาง	หมายถึง ไม่เห็นห่าง ไม่สร้างรัก

คำข้างต้นมีความหมายอ่อนโยน แต่ละคำแสดงถึงความรู้สึกของสุเทษณ์ซึ่งปรารถนาที่จะผูกพันรักใคร่มัทนาอย่างแนบแน่นยั่งยืนตลอดไป การซ่อนคำจึงส่งผลให้เกิดความงามทั้งด้านเสียงและความหมายขึ้นในคำประพันธ์ดังกล่าว

การซ่อนคำเพื่อเสียงที่ไพเราะรคหลังในอินทรวงศ์ฉันทน์ นอกจากจะปรากฏในบทสนทนาของสุเทษณ์แล้ว ยังปรากฏในบทสนทนาของมัทนาด้วย ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔		
<u>มัทนา.</u>	โอ้อ้วนนาถใจ	ละไฉนนะเปนจนี้ ? (อินทวงศ์, ๑๒.)
	แต่ไรก็ไม่มี	มะนะนี้กระเหระหน;
	ไม่เคยจะเชื่อว่า	รตินั้นจะสัประदन
	มาสู่ณใจตน	และจะต้องระทมระทวย.
	เมื่อก่อนสืชายรัก	ก็มีพักจะเออจะอวย,
	อวดดีและอวดด้วย	บมิเคยจะลุ่มจะหลง;
	ทั้งเคยเยาะเย้ยหยัน	นระผู้พะว้าพะวง,
	ว่าเขาจะเขลาคง	จะบพันระอิระอา.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๖)

คำประพันธ์ที่เป็นบทสนทนาของมัทนาและทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอินทรวงศ์ฉันทน์นี้มีการซ่อนคำเพื่อเสียงที่ไพเราะรคหลัง ได้แก่ คำว่า ระเหระหน ระทมระทวย จะเออจะอวย จะลุ่มจะหลง พะว้าพะวง และระอิระอา ซึ่งทุกคำมีเสียงพยัญชนะต้นสัมผัสกันเป็นคู่ ดังนี้

ระเหระเห	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /ร/ /ฮ/ - /ร/ /ฮ/
ระทมระทวย	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /ร/ /ท/ - /ร/ /ท/
จะเออจะอวย	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /จ/ /อ/ - /จ/ /อ/
จะลุ่มจะหลง	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /จ/ /ล/ - /จ/ /ล/
พะว้าพะวง	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /พ/ /ว/ - /พ/ /ว/
ระอิตระอา	มีเสียงพยัญชนะต้นคือ /ร/ /อ/ - /ร/ /อ/

จะเห็นว่า พยางค์ที่หนึ่งและพยางค์ที่สามของทุกคำจะใช้สระเสียงเดียวกัน คือ /อะ/ ทำให้พยางค์ที่หนึ่งและพยางค์ที่สามซ้ำกันทั้งเสียงพยัญชนะและเสียงสระ ได้แก่ ระเหระเห ระทมระทวย จะเออจะอวย จะลุ่มจะหลง พะว้าพะวง และระอิตระอา ส่วนพยางค์ที่สองและพยางค์ที่ใช้สระอื่น เมื่ออ่านออกเสียงตลอดวรรคจะได้จังหวะเบาหนักหรือสั้นยาวสลับกันในตำแหน่งดังกล่าว ซึ่งทำให้เกิดความไพเราะ นอกจากนี้ความหมายของคำยังช่วยอธิบายทัศนคติเกี่ยวกับความรักของมัทนาซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนไปเมื่อมาพบกับชัยเสน

๑.๑๐.๒ การซ้อนคำเพื่อความหมาย การซ้อนคำเพื่อความหมาย คือการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือไปในทำนองเดียวกันแต่เขียนต่างกันมาใช้ด้วยกัน โดยให้มีความหมายหมายถึงสิ่งเดียว การซ้อนคำลักษณะนี้มีจุดประสงค์เพื่อเน้นย้ำความหมายให้ชัดเจน ซึ่งในบางครั้งเสียงของคำก็มีการสับสนผิดกันทำให้เกิดความไพเราะอีกประการหนึ่งด้วย การซ้อนคำเพื่อความหมายที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีตัวอย่างดังนี้

<u>สุเทษณ์.</u>	<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>		
	พี่รักองค์นาง	ผิสมฤดีถวิล,	(อินทวงศ์, ๑๒.)
	เหมือนพี่มิได้คง	วรชีวะชีวิดิ-	
	ทรีย์ไธรับไผ่จิน-	ตะนะห่วงและห่อนนิยม.	
	ชีพอยูกี้เหมือนตาย,	เพราะมิวายระทวยระทม	
	ทุกข์ยากและกรากกรม	อุระชำระกำทวี่.	
	(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)		

คำว่า ระทวยระทม ทุกข์ยาก กรากกรม ช้ำ ระกำ มีความหมายแสดงอาการและความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจ มีความทุกข์ การใช้คำซ้อนที่มีความหมายเหมือนกันนี้ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของผู้ที่พลาดหวังจากความรักได้อย่างลึกซึ้ง

ตัวอย่างที่ ๒

<u>มัทนา.</u>	พระองค์ทรงเปนเทวา กฎเกียรติยศเกรียงไกร, มีสาวสุรางค์นางใน ในพระพิมานมณี, จะโปรดปรานข้าบาทนี้ และเมื่อพระเบือช้าน้อย, จะมีต้องนั่งละห้อย ชะเง้อชะแง้แลหรือ ?	ธิดีปรา- มากมอลแล้วไซ้ สักก็ราตรี ? นอนโศกเศร้าสร้อย	(ฉบง., ๑๖.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๕)

คำว่า สาว สุรางค์ นางใน มีความหมายโดยรวมหมายถึง ผู้หญิงที่เป็นบาทบริจาริกาของผู้เป็นใหญ่ ซึ่งเมื่อนำมาซ้อนกันทำให้มีความหมายแสดงจำนวน หมายถึง มีอยู่มาก นอกจากนี้ การซ้อนคำยังให้เสียงสัมผัสในที่ไพเราะ คือ เสียงสัมผัสพยัญชนะ/ช/ ในคำ สาว – สุ(รางค์) และเสียง /น/ ในคำ นาง- ใน และเสียงสัมผัสสระ /อา (ง)/ ในคำ (สุ)รางค์ – นาง

คำว่า ละห้อย โศก เศร้าสร้อย ชะเง้อชะแง้ มีความหมายโดยรวมหมายถึง ความหงอยเหงาที่เกิดจากการถูกทอดทิ้งให้รอคอยอยู่อย่างเดียวดาย และการซ้อนคำให้เสียงสัมผัสในด้วยได้แก่ สัมผัสพยัญชนะเสียง /ช/ ในคำ โศก – เศร้า – สร้อย และเสียง /ช/ /ง/ ในคำ ชะเง้อ – ชะแง้ และมีเสียงสัมผัสสระ /ออ (ย)/ ในคำ ละห้อย – เศร้าสร้อย ซึ่งเป็นสัมผัสระหว่างวรรค

	<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>		
<u>ชัยเสน.</u>	อันมูลผลาหาร ยุ้งรินและเหลือบไร สัตว์สิงห์สมิงไพร แลศิษย์พระสิทธา	บริบูรณ์ฤจันใด, บมิกวณญเจ้าชา ? บมิเบียดและบีทา, สุขะทั่วถนักรรรม ?	(อินทวิเชียร, ๑๑)

(มัทนะพาธา หน้า ๔๙)

คำว่า ยุ้ง ริน เหลือบ ไร เป็นสัตว์ที่มีลักษณะร่วมกัน คือ สัตว์ตัวเล็ก กินเลือดเป็นอาหาร เมื่อนำคำมาซ้อนกันทำให้มีความหมายกว้าง หมายถึง สัตว์ตัวเล็กต่าง ๆ ที่ก่อความรำคาญโดยการกัดหรือดูดกินเลือด และเกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะ /ร/ ในคำ ริน ไร

คำว่า สัตว์ สิงห์ สมิงไพร มีความหมายโดยรวมหมายถึง สัตว์ใหญ่ที่มีความดุร้าย การนำคำมาซ้อนกันทำให้เกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะ /ช/ ในคำ สัตว์ สิงห์ สมิง

คำว่า เบียด บีทา มีความหมายเหมือนกันหมายถึง ทำให้เดือดร้อน เบียดเบียน [เบียด (ป.), บีทา (ส.)] การซ้อนคำทำให้เกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะ /บ/ คือ เบียด บีทา

ตัวอย่างที่ ๖

ศุภางค์. นางอราลีนี้เออ **อวดดีเฝอย** (ฉบับง, ๑๖.)
หยิ่งเยอเหมือนอย่างคางคก,
 ชาตินี้นางยางหัวไม่ตก **ก็คงผวก**
ผวกดบังอาจเอิบใจ.
 (มัทนะพาธา หน้า ๘๗)

คำว่า อวดดี เฝอย หยิ่งเยอ ผวก ผวกด บังอาจ เอิบใจ มีความหมายโดยรวมแสดง
 กิจของอราลีซึ่งอวดดีอวดดี หยิ่งจองหอง ไม่ยำเกรงใคร เพราะถือว่ามีเจ้านายคอยให้ความคุ้มครอง
 และการซ่อนคำดังกล่าวทำให้เกิดสัมผัสพยัญชนะเสียง /ย/ ในคำ เฝอย หยิ่ง เยอ สัมผัสพยัญชนะ
 เสียง /พ//ง/ ในคำ ผวก ผวกด สัมผัสพยัญชนะ /อ/ ในคำ (บัง)อาจ เอิบ และมีเสียงสัมผัสสระ /เออ/
 ในคำ เฝอย เยอ เสียงสัมผัสสระ/อา(ด)/ ในคำ ผวกด (บัง)อาจ

ตัวอย่างที่ ๗

นันทวิวรรณะ. อีกสองรูปปั้น เป็นคู่ติดกัน เช่นคู่สมร, (สุรางคนา, ๒๗)
เพราะต่างกอดรัด तरहัดเกี่ยวกร, ชายกับบังอร เชิงชูคู่ใจ.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๐๔)

คำว่า กอด รัด तरहัด เกี่ยว มีความหมายโดยรวมหมายถึง การกอด ส่วนคำว่า ชู
 คู่ใจ มีความหมายเหมือนกันหมายถึง คู่รัก การนำคำมาซ้อนกันจึงย้าความหมาย หมายถึง การ
 กอดรัดกันในงานของชู้สาว และมีเสียงสัมผัสสระ/อะ(ด)/ ในคำ รัด (तरहัด) สัมผัสสระ /อุ/ ในคำ
 ชู คู่

ตัวอย่างที่ ๘

มัทนา. **ข้าประณมกระระกะพุ่ม** **ประชุมนะชา** (รโหฤตา, ๑๑.)
ไหวสุเทษณ์ระมหา **มหิทธิบุรณ,**
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๒๗)

คำว่า ประณมกระ ระพุ่ม ประชุมนะชา มีความหมายโดยรวมหมายถึง การน้อม
 ไหว้หรือการทำความเคารพ เมื่อพิจารณาความหมายของแต่ละคำ ประณมกระ (กร = มือ)
 หมายถึง การประณมมือเพื่อน้อมไหว้ กระพุ่ม หมายถึงมือทั้งสองที่ประณมขึ้น ประชุมนะชา (นะชา
 = เล็บ) หมายถึง การนำนิ้วทั้งสิบมารวมกันหรือการนำมือมาประณมกัน คำทั้งหมดล้วนมี
 ความหมายรวมกันหมายถึง การพนมมือเพื่อน้อมไหว้

ตัวอย่างที่ ๙

มัทนา. อัสุเทษณ์ผิกรุณา กิชาลีเชอญ (รโรทฐตา, ๑๑.)
 ล่องนปะภาพะระและเหิร ระเห็จและมา.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๒๘)

คำว่า ล่องนปะภาพะระ (นภาพร = ท้องฟ้า) เหิร ระเห็จ มีความหมายเหมือนกันคือ เหาะ เมื่อนำมาซ้อนกันโดยเพิ่มคำว่า มา อีกคำหนึ่ง ทั้งหมดจึงมีความหมายรวมกันว่า การเหาะ หรือการเดินทางไปในอากาศ และการซ้อนคำให้เสียงสัมผัสพยัญชนะเสียง /ฮ/ ในคำ เหิร (ระ)เห็จ

การซ้อนคำในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาประกอบด้วยการซ้อนคำเพื่อเสียงและการซ้อนคำเพื่อความหมาย ซึ่งการซ้อนคำเพื่อเสียงที่มีความโดดเด่นมาก คือการซ้อนคำเป็นคู่ที่ทำยวรรคหลังของแต่ละบาทในอินทรวงศ์ฉันท์ เพราะทำให้เกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระตลอดจนได้เสียงหนักเบา สันยาว กระเพื่อมต่อเนื่องกันไปที่ทำยวรรค ส่วนการซ้อนคำเพื่อความหมาย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสรรคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือไปในทางเดียวกันมาซ้อนกัน เพื่อเน้นย้ำให้ความหมายของบทประพันธ์ชัดเจนและกินใจมากขึ้น

๑.๑๑ การหลากคำ การหลากคำ คือการนำคำศัพท์ที่มีความหมายหมายถึงสิ่งเดียวกันมาใช้แทนกันในบทประพันธ์ เพื่อให้การใช้คำศัพท์มีความหลากหลายและสละสลวย การศึกษาการหลากคำในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาแบ่งเป็น

๑.๑๑.๑ การหลากคำเรียกตัวละคร

๑.๑๑.๒ การหลากคำเรียกเทพเจ้า

๑.๑๑.๓ การหลากคำทั่วไป

๑.๑๑.๑ การหลากคำเรียกตัวละคร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหลากคำเรียกตัวละคร ดังนี้

๑.๑๑.๑.๑ การหลากคำเรียกชั้ยเสน ในพระราชนิพนธ์มีคำเรียกชั้ยเสนเพื่อให้ได้คำศัพท์หลากหลาย ซึ่งคำที่ใช้เรียกชั้ยเสนมีเสียงของคำที่ไพเราะและมีความหมายสะท้อนบทบาทและลักษณะของตัวละคร การหลากคำเรียกชั้ยเสนมีจำนวนทั้งหมด ๑๐๗ คำ จำแนกตามบทบาทและลักษณะของชั้ยเสนดังต่อไปนี้

ก. คำเรียกชั้ยเสนตามบทบาทกษัตริย์ มีจำนวน ๙๑ คำ ได้แก่

๑. องค์สมเด็จพระมโหฬาร	๒. องค์สมเด็จพระนรปะติ	๓. องค์ท้าวณะระปะติ
๔. พระผู้ผ่านมโหฬาร	๕. องค์ชัตติยะนิกะระนาถ	๖. องค์ท้าวปิยะณะระปะติ
๗. องค์อิราชนะโรตม	๘. องค์สมเด็จพระจอมไศยรรยาธิปัตย์	
๙. พระองค์สมเด็จพระภูบาล	๑๐. พระภูบาล	๑๑. สุระนาถะราชัน

๑๒. องค์ปิยะราชะ	๑๓. ภูมิศวรร	๑๔. ภูมินาถ
๑๕. ราชา	๑๖. ราชัน	๑๗. วรรณราชัน
๑๘. ราชธิปไตย	๑๙. องค์พระราชา	๒๐. ฐ
๒๑. องค์พระเจ้าชีวิตะ	๒๒. ทรงศิริ	๒๓. นโรดม
๒๔. องค์อริราช	๒๕. พระภุสายุ	๒๖. สมเด็จพระเจ้า
๒๗. ทรงชัย	๒๘. พระทรงชัย	๒๙. องค์พระทรงชัย
๓๐. พระทรงราชย์	๓๑. จอมขันธ์	๓๒. ท้าวไท
๓๓. องค์นเรนทร์สุร	๓๔. นเรนทร์สุร	๓๕. ภูธร
๓๖. สมเด็จพระภูธร	๓๗. พระภูธร	๓๘. พระทรงยศ
๓๙. พระจอมเกศ	๔๐. พระทรงฤทธิ์	๔๑. พระทรงภพ
๔๒. พระทรงเดช	๔๓. พระภูมิ	๔๔. ภูมิ
๔๕. นาถ	๔๖. นาถะ	๔๗. นรนาถะ
๔๘. นรนาถะภุช	๔๙. นรนาถบดีศวรร	๕๐. นรนาถะราชา
๕๑. สมมติเทพรังสรรค์	๕๒. สมมติเทพ	๕๓. พระภูมินทร์
๕๔. พระนรินทร์ราช	๕๕. จอมมงกุฎเกล้า	๕๖. พระจอมพล
๕๗. จอมขัตติยวงศ์	๕๘. ปันดิลกราชย์	๕๙. มิ่งมงกุฎ
๖๐. ทรงฤทธิ์	๖๑. ทรงศักดิ์	๖๒. พระทรงศักดิ์
๖๓. องค์วรภูมิทรงศักดิ์	๖๔. องค์พระปันดิลกรัฐ	๖๕. พระผ่านแผ้ว
๖๖. พระทรงศรี	๖๗. พระสมมติเทวราชา	๖๘. องค์พระปันนิกร
๖๙. ทูลกระหม่อม	๗๐. พระทูลกระหม่อมแก้ว	
๗๑. พระองค์ทูลกระหม่อมแก้ว	๗๑. พระบาท	๗๓. พระบาท
๗๔. พระบาทศรี	๗๕. พระบาทยุคลศรี	๗๖. พระบาทพระภูธร
๗๗. ฐลือองบาท	๗๘. พระบาทนรนาถ	๗๙. พระบาทพระภูบดี
๘๐. บาทฐลือองค์พระทรงชัย	๘๑. วิสุทธิราชภุช	๘๒. เฝ้าองค์พระจันทร์
๘๘. ผู้ดำรงขันธ์	๘๙. ผู้จอมธานี	๙๐. พระมิ่งโมลี
๙๑. วรวิศคามปะติ		

ข. คำเรียกขานตามบทบาทสามี มีจำนวน ๘ คำ ได้แก่

๑. สามี	๒. พระสามี	๓. พระผัว
๔. พระองค์นครสามี	๕. ทูลกระหม่อมปิยะมหาสุระราชะสามี	
๖. ประมุขธรรมาธิราชันยะสามี	๗. องค์พระภรรดา	๘. สุภรรดา

ค. คำเรียกขานตามลักษณะของการเป็นผู้มีคุณธรรมอันประเสริฐ มีจำนวน ๗ คำ ได้แก่

๑. สมเด็จพระมโหฬาร	๒. พระทรงธรรม	๓. พระราชสมภาร
๔. วรกรรมิกะราช	๕. วรบาทพระทรงธรรม	๖. พระองค์ผู้ประเสริฐชาย
๗. สุธรรมิกะปรียะราชา		

ง. คำเรียกขานตามลักษณะของการเป็นผู้มีความสามารถ มีจำนวน ๑ คำ ได้แก่ พระวีระชยเสนนเรนทรรัตน์

คำที่ใช้เรียกขานที่ปรากฏในการหลกคำนั้นมีความหมายหลายประการ ได้แก่ คำที่หมายถึงกษัตริย์ กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ กษัตริย์ผู้เป็นที่พึ่ง คำที่หมายถึงผู้เป็นสามี คำที่หมายถึงผู้ทรงคุณธรรมอันประเสริฐ คำที่หมายถึงผู้มีความสามารถ ตัวอย่างการหลกคำเรียกขานมีดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า นร- นระ- แปลว่า ชาย บุรุษ ในที่นี้หมายถึงขยเสน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑

กาละทรรคิน. ชโยขอให้องค์ท้าวพระปติพระชน- (เมฆวิปุลุชิตา, ๑๙.)
 มายุรียพร- ษะกาลยง;
 (มัทนะพาธา หน้า ๔๙)

ตัวอย่างที่ ๒

กาละทรรคิน. อ้าโณมฉายสายสละระมะทะนา, พังบิดาว่า (มณฑกัณฑา, ๑๗.)
 เถอะทราวมวัย.
 อ้นองค์สมเด็จพระนรปะติไชร้ ท่านจะรับไป
 ณเขตขัณฑ์;
 (มัทนะพาธา หน้า ๔๔)

ตัวอย่างที่ ๓

กาละทรรคิน. ชโยขององค์ท้าวปิยะพระบตี (เมฆวิปุลุชิตา, ๑๙.)
 คงพะลังมี นรินทร !
 (มัทนะพาธา หน้า ๔๙)

คำว่า นระปติ นรปะติ แปลว่า พระราชา คำว่า ปิยะพระบตี แปลว่า พระราชาผู้เป็นที่รัก ในที่นี้หมายถึงขยเสน ซึ่งคำมีความหมายยกย่องขยเสนในทำนองว่าเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นที่รักของคนทั่วไป

ตัวอย่างที่ ๑๒

<u>วิthur.</u>	อำมหะสุธรร- อันทรงกรุณา นี่คือพระแสง มีแต่สุระฤท-	มิกะปริยะราชา, (อุปัฏฐิตา, ๑๑.) คนผู้ประพตติผิต, สุระธรรมะโสภิต, ธิจะเทียบพระภูบาล;

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๓)

คำว่า สุธรรมิกะปริยะราชา แปลว่า กษัตริย์ผู้เป็นที่รักและประพตติเป็นธรรม หมายถึง ชัยเสน ซึ่งคำมีความหมายยกย่องชัยเสนในทำนองว่า เป็นกษัตริย์ที่เป็นที่รักของบุคคลทั่วไปด้วยเหตุที่ตั้งมั่นอยู่ในธรรม

ตัวอย่างที่ ๑๔

<u>ปริยัมวะทา.</u>	ดิฉันมาและรับใช้ ประเสริฐแท้และควรเคียง	สนธิแล้วก็เห็นเนียง(ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.) พระองค์ผู้ประเสริฐชาย !

(มัทนะพาธา หน้า ๙๐)

คำว่า พระองค์ผู้ประเสริฐชาย หมายถึง ชัยเสน ซึ่งคำมีความหมายยกย่องชัยเสนว่า เป็นบุรุษที่ประกอบด้วยคุณลักษณะอันประเสริฐ

การใช้คำว่า วีระ แปลว่า กล้าหาญ ประกอบชื่อชัยเสนเพื่อกล่าวยกย่องความสามารถของชัยเสน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑๕

<u>มัทนา.</u>	ข้าก็ขออะมระฤทธิ์ ช่วยประสาทะสุขะดล แห่งพระวีระชยะเสน ให้พระจากณะคะระหัส-	ประสิทธิผล, (รโหฤทธา, ๑๑.) หทัยถนัด นเรนทะรัตน์, ตินาและมา

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๑)

คำว่า พระวีระชยะเสนนเรนทะรัตน์ หมายถึง ชัยเสนผู้ยิ่งใหญ่และมีความกล้าหาญ ซึ่งคำมีความหมายยกย่องชัยเสนในทำนองว่า เป็นผู้มีความสามารถ

๑.๑๑.๑.๒ การหลีกคำเรียกมัทนา ในพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกมัทนาหลากหลาย ตลอดจนมีความหมายเหมาะสมกับบทบาทและลักษณะของตัวละคร คำเรียกมัทนามีทั้งสิ้น ๑๖๑ คำ จำแนกตามบทบาทและลักษณะของตัวละครดังต่อไปนี้

ก. คำเรียกมัทนาตามบทบาทนางกษัตริย์ หญิงสูงศักดิ์ หญิงผู้เป็นเจ้านาย มีจำนวน ๑๗ คำ ได้แก่

๑. พระแม่	๒. พระแม่เจ้า	๓. พระแม่มัทนา
๔. องค์พระแม่	๕. พระมาตุวร	๖. พระมาตา
๗. พระวรมาตุ	๘. องค์พระมารดร	๙. พระปิยะมาตุ
๑๐. พระมะทะนา	๑๑. พระนงคราญ	๑๒. องค์พระนงคราญ
๑๓. องค์ทราวมัย	๑๔. องค์นงลักษณ์	๑๕. พระอรไทย
๑๖. พระนาง	๑๗. พระนางเจ้ามะทะนาสุนนมาลย์	

ข. คำเรียกมัทนาตามบทบาทลูกสาว มีจำนวน ๑๙ คำ ได้แก่

๑. ลูก	๒. ลูกขวัญ	๓. ลูกน้อย
๔. ลูกน้อยกลอยฤติ	๕. ลูกน้อยกลอยฤติสุขะณิแก้ว	
๖. ลูกผู้กลอยจิตยอดฤดีบิดา	๗. ธิดา	๘. พระบุตรี
๙. ปรียะบุตรี	๑๐. ราชะบุตรี	๑๑. มะทะนาบุตรีรัก
๑๒. มะทะนาธิดาอะระวิไล	๑๓. สุตา	๑๔. สุตาภา
๑๕. วระสุตา	๑๖. ศรีสุตาอร	๑๗. เจ้ายอดสุตา
๑๘. มะทะนาสุตาจรุณิอร	๑๙. เยาวสุตาพระโยคี	

ค. คำเรียกมัทนาตามบทบาทภรรยาของกษัตริย์ มีจำนวน ๑๓ คำ ได้แก่

๑. เมีย	๒. ภริยา	๓. พระชายา
๔. มิ่งมะเหสี	๕. เทวี	๖. องค์เทวี
๗. วรเทวี	๘. พระเทวี	๙. พระปิยะเทวี
๑๐. พระราชเทวี	๑๑. พระเทวีมะทะนา	๑๒. เทวองค์อรวิศาล
๑๓. เทวีผู้มิ่งมิตร		

ง. คำเรียกมัทนาตามลักษณะของผู้หญิง หญิงสาว หญิงงาม หญิงผู้เป็นที่รักของชาย มีจำนวน ๑๑๒ คำ ได้แก่

๑. โฉมมะทะนาวิสุทธิศรี	๒. ยอดฤดี	๓. โฉมเลขา
๔. นารีรัตน์มัทนา	๕. โฉมยงนงลักษณ์	๖. มัทนาธรรม
๗. นงคราญ	๘. อรเอกองค์อุไร	๙. สุนารินันทะนาภา

๑๐. อนงค์นาง	๑๑. วณิดา	๑๒. นวลนารี
๑๓. โฉมฉายสายสะมะระมะทะนา	๑๔. ยุวะติมณีนัย	๑๕. วรยอดยุพะดี
๑๖. โฉมมะทะนาบริสุทธิ์บังอร	๑๗. โฉมนางพะงา	๑๘. มะทะนาคะรีขวัญ
๑๙. สุปิยะ	๒๐. โฉมศุภะอนงค์	๒๑. วรรุขวัญ
๒๒. นะรีระตะนะมิ่งมะณียิ่งแก้ว	๒๓. นารีรัตน์	๒๔. อะนงค์
๒๕. วณิดาภา	๒๖. ตะรุณี	๒๗. โฉมตะรุณี
๒๘. แก้วตา	๒๙. เจ้าแก้วตา	๓๐. โฉมมะทะนา
๓๑. ขวัญ	๓๒. นงราม	๓๓. มะทะนาวิไลยราม
๓๔. ทราวมวัย	๓๕. ทราวมวัยรูปงาม	๓๖. มัทนาหงคราญ
๓๗. ยอดสิเนหา	๓๘. มาระศรี	๓๙. เจ้าลำเภาพัทตร์
๔๐. วะนิดา	๔๑. อรวิไล	๔๒. วณิดายุพาพัทตร์
๔๓. ยุวะมาลย์	๔๔. สุปริยะ	๔๕. ยุวะดีสิริมา
๔๖. นางทราวมเซย	๔๗. กะนิษฐะ	๔๘. อนงค์สุปริยา
๕๐. เยาวะมะทะนา	๕๑. นะรีสิริสารวย	๕๒. อระเอกะอำไพ
๕๓. สายสมร	๕๔. พระสายสมร	๕๕. สุปิยะรัตน์
๕๖. วรรณรัก	๕๗. สุขะมะทะนา	๕๘. นางโคกภา
๕๙. โฉมตรู	๖๐. โฉมยง	๖๑. บังอร
๖๒. อรไทย	๖๓. ยุพิน	๖๔. นงรัตน์
๖๕. มะทะนาวิสุทธิศรี	๖๖. สุรี	๖๗. อนงค์
๖๘. อนงค์นวล	๖๙. สะมะระ	๗๐. โฉมอนงค์
๗๑. วณิดาวะรางค์	๗๒. วรรุยอดฤดี	๗๓. พะนิดา
๗๔. นางสาว	๗๕. องค์บังอร	๗๖. แจ่มจันทร์
๗๗. วรระฐ	๗๘. สุนคราญ	๗๙. เยาวะมาลย์
๘๐. มะทะนาศุภะลักษณะนาฏ	๘๑. ปิยะนาฏ	๘๒. วรรุนวล
๘๓. สุตาสวรรค์	๘๔. โฉมอนงค์ตรูณี	๘๕. มะทะนาวิไลยศรี
๘๖. โฉมวิไลยะสุปริยา	๘๗. มะทะนาสุรางค์ศรี	๘๘. นางมิ่งมิตร
๘๙. กัญญา	๘๙. มัทนาโฉมฉาย	๙๑. เจ้าสายสมร
๙๒. องค์อร	๙๓. โฉมเฉลา	๙๔. อนงค์ะ
๙๕. มารศรี	๙๖. มะทะนาวิสุทธิ	๙๗. สุนาริน
๙๘. โฉมศรี	๙๙. โฉมฉาย	๑๐๐. โฉมสุระนะรี
๑๐๑. นงคราญวิสุทธิศรีไส	๑๐๒. ปิยะวรรุมะทะนา	๑๐๓. ยุวะนารี
๑๐๔. สะมะรัตน์	๑๐๕. โฉมตรู	๑๐๖. ปิยะนะรี
๑๐๗. สุนารี	๑๐๘. ยุพา	๑๐๙. ตะรุณีเจ้า
๑๑๐. ตรูณีวิเศษ	๑๑๑. สุชาตา	๑๑๒. สุวรรุแก้วมณิกลอยตา

คำที่พบในการหลากคำเรียกมัทนามีความหมายแสดงลักษณะและบทบาทของมัทนาหลายประการ ได้แก่ คำที่หมายถึงนางกษัตริย์ หญิงสูงศักดิ์ หรือหญิงผู้เป็นเจ้านาย คำที่หมายถึงลูกสาว คำที่หมายถึงหญิงซึ่งเป็นภรรยาของกษัตริย์ คำที่หมายถึงหญิงงามหรือนางผู้เป็นที่รัก ตัวอย่างการหลากคำเรียกมัทนามีดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า พระนาง พระนางเจ้า เพื่อให้มีความหมายถึงนางกษัตริย์ ในที่นี้หมายถึง มัทนาดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>นันทิวรรณะ</u>	ข้าเห็นว่าโปรดให้ นั่นคือว่าภูมิ แม้ปล่อยให้เธอเข้า เหมือนสิ้นชีवालย์	دنۇپلۇڭ ھەرخىيى جەمىلەيىڭ ھەرخىيى ئەزىزەتە سۇيۇپ پەرخىيى كىنما،	(سالىنى، ۱۱.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ชัยเสน</u>	دنۇجە پەيىڭ ئەزىزەتە سۇيۇپ ئەزىزەتە سۇيۇپ پەرخىيى كىنما گەيەك ھەرخىيى گەيەك ھەرخىيى گەيەك ھەرخىيى	گۇڭىيىنى پەيىڭ، جەزەلەتە سۇيۇپ; گەيەك ھەرخىيى، گەيەك ھەرخىيى مەتەناسۇم مەمالى ئەزىزەتە سۇيۇپ.	(ئۇپەتە سۇيۇپ، ۱۱.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๔)

คำว่า พระนาง พระนางเจ้า (มะทะนาสุมนมมาลย์) หมายถึง มัทนา ซึ่งตอนนี้ไม่ใช่หญิงชาวป้าธรรมดา แต่มีตำแหน่งเป็นพระชายา จึงได้รับการยกย่องให้มีฐานะเป็นนางกษัตริย์

การใช้คำว่า พระ และ องค์ ประกอบคำอื่นเพื่อให้มีความหมายถึงผู้หญิงสูงศักดิ์ ในที่นี้หมายถึง มัทนา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๓

<u>ชัยเสน</u>	ئەنە نەتە سۇيۇپ جەپە پەناتە	ھەرخىيى پەيىڭ، ئەزىزەتە سۇيۇپ; مەتەناسۇم مەمالى	(ئۇپەتە سۇيۇپ، ۱۱.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๔)

ตัวอย่างที่ ๔

<u>ปริยัมวาท</u> . ดนุก็แสนกลมละโตก	วิโยคและศัลย์,	(ปิยวาท, ๑๒.)
เพราะบมิรู้และบมิทัน	จะเตรียมหทัย;	
ผิดนรู้ระหะความ	จะตามพระไป	
และประติบัติพระอรไทย	บคิดระอา,	
	(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๗)	

ตัวอย่างที่ ๕

<u>ปริยัมวาท</u> . ทูชะโหพระมะทะนา	พระมาตุวร,	(ปิยวาท, ๑๒.)
พระจะมะลายพระชีวะจร	พระแม่ไฉน	
	(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๒)	

ตัวอย่างที่ ๖

<u>เกศินี</u> . อันรูปนารีนั่นไสร	คือองค์ทราวมวัย	(ฉบงง, ๑๖.)
ผู้เนาณราชอุทยาน		
ส่วนรูปบุรุษคือท่าน	ผู้นายทหาร	
มีนามศุภางค์เสนี.		
	(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๕)	

ตัวอย่างที่ ๗

<u>ปริยัมวาท</u> . เอ๊ะ ! ดูน่าสงสัยนัก !		(ฉบงง, ๑๖.)
นางไม่เคยอยู่ตำหนัก	ขององค์หงลักษณ์,	
และมีได้เคยเป็นข้า.		
	(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๗)	

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า พระ ประกอบคำศัพท์คำว่า นงคราญ อรไทย มะทะนา เป็นคำว่า พระนงคราญ พระอรไทย พระมะทะนา และทรงใช้คำว่า องค์ ประกอบคำว่า ทราวมวัย หงลักษณ์ เป็นคำว่า องค์ทราวมวัย องค์หงลักษณ์ เพื่อแสดงความหมายว่า มัทนาไม่ใช่ผู้หญิงสามัญ แต่เป็นผู้หญิงที่มีฐานะสูงส่ง

การใช้คำว่า แม่ มาตุ มาดา มารดร เพื่อให้มีความหมายถึงผู้หญิงสูงศักดิ์ซึ่งเป็นเจ้านาย ในที่นี้หมายถึง มัทนา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๘ปริยัมวาทา. ครั้นเมื่อสงบพา-

เห็นองค์พระแม่ไชรั

แล้วเห็นประหลาดมี

แทนองค์พระมารดร

ยุคนองสิมองไป (อินทวิเชียร, ๑๑.)

ระทมและลึมนอน,

วระบุบผะงามงอน

ดูจะเห็นณแห่งนั้น.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๗)

ตัวอย่างที่ ๙ปริยัมวาทา. พระปิยะมาตุพระเสด็จ

คนุจะมีสุขขณะแดน

ประเวศณแมน (ปิยวาทา, ๑๒.)

มะนุชไนเน ?

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๗)

ตัวอย่างที่ ๑๐ปริยัมวาทา. ต่อนั้นก็ได้เห็น

ดูท่าประหนึ่งม่ง

แห่งทเวผู้เผย

แล้วจึงพระมาตา

วรเทวินตรง, (อินทวิเชียร, ๑๑.)

มนะพึงพระบัญชา

พะจะจากณฟากฟ้า,

ธอวาทะดังนี้ :

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๖)

คำว่า องค์พระแม่ องค์พระมารดร พระปิยะมาตุ พระมาตา ในที่นี้หมายถึงมัทนา ซึ่งเป็นนายของผู้พูด และผู้พูดกล่าวถึงนายของตนด้วยความรู้สึกรักใคร่เทิดทูน

การใช้คำว่า ซายา มะเหสี เทวี เพื่อให้มีความหมายถึงผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยาของ กษัตริย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑๑ศุภางค์.

แต่ว่าณครานี้

ให้ข้าพระบาทไป

ผู้ปราศจากมล-

ขอรับพระอาญา

นรนาถะทรงใช้ (อินทวิเชียร, ๑๑.)

และประหารพระซายา

ทีนะโทษนี้เนา,

เพระมีอาจะรับใช้.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๐)

๑.๑๑.๑.๓ การหลากคำเรียกสุเทษณ์ ในพระราชนิพนธ์มีคำเรียกสุเทษณ์เพื่อแสดงถึงการเป็นเทวดา เทวดาผู้ยิ่งใหญ่ เทวดาผู้ครองธรรม และเทวดาผู้มีฤทธิ์มาก คำเรียกสุเทษณ์มีทั้งสิ้น ๔๒ ชื่อ จำแนกตามลักษณะและบทบาทดังต่อไปนี้

ก. คำเรียกสุเทษณ์ตามบทบาทเทวดา มีจำนวน ๑๒ คำ ได้แก่

๑. เทวัน	๒. เทวา	๓. เทวะ
๔. พระเทพรังสรรค์	๕. องค์อมร	๖. สุระ
๗. สุระเทวะ	๘. อะมระ	๙. อะมระเทวะ
๑๐. องค์พระผู้สุระวิศิษฐ์	๑๑. เทพศักดิ์สิทธิ์	๑๒. มรุ

ข. คำเรียกสุเทษณ์ตามลักษณะของผู้เป็นใหญ่ และผู้มีอิทธิฤทธิ์มาก มีจำนวน ๒๙ คำ ได้แก่

๑. ทรงฤทธิ์	๒. พระผู้ยิ่งใหญ่	๓. เทวะฤทธิ์
๔. มหิธร	๕. สุระราช	๖. เทพเรืองฤทธิ์
๗. องค์พระผู้ปิ่นสุระเทวะ	๘. พระบัณฑูร	๙. พระภูมิ
๑๐. จอมเทวา	๑๑. จอมสรวง	๑๒. จอมสุระ
๑๓. องค์พระจอมเทวัน	๑๔. องค์จอมอมร	๑๕. พระจอมแมน
๑๖. ธิ	๑๗. พระปิ่นสรวง	๑๘. สุราดิศร
๑๙. อะมระฤทธิ์	๒๐. เทวะไท	๒๑. พระทรงเดช
๒๒. ภูมิศวร	๒๓. พระภูบาล	๒๔. ไท้
๒๕. องค์พระภูมิ	๒๖. พระภุสายุ	๒๗. เทพไท
๒๘. พระองค์อะมระเศรษฐีเดชอุดม	๒๙. ทูลเกศ	

ค. คำเรียกสุเทษณ์ตามลักษณะของผู้มีคุณธรรม มีจำนวน ๒ คำ ได้แก่ ทรงธรรม พระองค์ทรงธรรม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหลากคำเรียกสุเทษณ์เพื่อแสดงความหมายหลายประการ ได้แก่ คำที่หมายถึงเทวดา คำที่หมายถึงผู้เป็นใหญ่ ผู้มีฤทธิ์อำนาจมาก และผู้มีคุณธรรม ซึ่งมีตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า จอม แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ ประกอบคำอื่นเพื่อแสดงความหมายในทำนองว่า สุเทษณ์เป็นเทวดาที่ยิ่งใหญ่ น่าเกรงขาม ซึ่งผู้อื่นต้องเคารพนบและเชื่อฟังคำสั่งดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>จิตรระเสน.</u>	หากเรียกโฉมยงนงลักษณ์ คืออยู่เป็นข้าบาทมาลย์, ก็จะกลับกลายเป็นการ ขององค์พระจอมเทวีน.	มาแล้วไม่รัก- เสื่อมเกียรติวิศาล	(ฉบงง, ๑๖.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒)

ตัวอย่างที่ ๒

<u>มัทนา.</u>	ไไหน ๆ จะเป็นดอกไม้, เป็นดอกที่ออกนามมา. ข้าขอกัมเกศวันทา การุญให้เลือกเช่นนี้.	หม่อมฉันพอใจ ที่จอมเทวา	(ฉบงง, ๑๖.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๙)

ตัวอย่างที่ ๓

<u>มัทนา.</u>	หม่อมฉันนี้อาภัพ จึงไม่ได้รองศรี อันทรงเมตตาควร คุณท่านที่มากแสน อันโปรดให้เลือกตาม ขอเป็นซึ่งมาลี สุดแต่จอมสรวง ขอเพียงให้มีคัน- ด้วยกลิ่นของข้าบาท ใจนิตยบุชาจอม	และกัโศคบพึงมี, วรบาทพระจอมแมน. จะประจบและตอบแทน คณนาประมาญมี. ฤติข้าณบัดนี้, รุจิเรกวิไลยวรรณ, จะประสิทธิ์ประสาทพันธุ์, ชะระรีนระรอยหอม. ก็จะได้ประณตน์อม สุระบ่มบำเพ็ญบุญ.	(สาลินี, ๑๑)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๗)

คำว่า องค์พระจอมเทวีน จอมเทวา พระจอมแมน จอมสรวง จอมสุระ แปลว่า
เทวดาผู้เป็นใหญ่ ในที่นี้หมายถึง สุเทษณ์

การใช้คำว่า ฤทธิ แปลว่า อำนาจศักดิ์สิทธิ์ และการใช้คำว่า เดช แปลว่า
อำนาจ ประกอบคำอื่นเพื่อแสดงให้เห็นว่า สุเทษณ์เป็นเทวดาที่มีอำนาจและมีอิทธิฤทธิ์ในการใช้
เวทมนตร์ศักดิ์สิทธิ์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

จิตรระเสน. ตูซำภักดี ก็มีแต่คิด เพื่อให้ทรงฤทธิ์ โปรดทุกขณะ. (สุรางคณา, ๒๘.)
(มัทนะพาธา หน้า ๔)

ตัวอย่างที่ ๕

จิตรระเสน. อันนางอัปสรศรี รำมีดีประการใด (ยานี, ๑๑.)
ขอเทวะฤทธิ์ได้ โปรดดำเนินดิประพาน.
(มัทนะพาธา หน้า ๖)

ตัวอย่างที่ ๖

มัทนา. ถึงแม้จะเป็นชายใด ขอสมพาศไซรั (ณบง, ๑๖.)
ก็จะมียอมพร้อมจิต.
ดังนี้ขอเทพเรืองฤทธิ์ โปรดขำน้อยนิต,
ข้าบาทขอบังคมลา.
(มัทนะพาธา หน้า ๒๕-๒๖)

ตัวอย่างที่ ๗

จิตรระรถ. ขอโปรดทดลองดูเวท, เพื่อพระทรงเดช (ณบง, ๑๖.)
จะได้ดังพระจินตนา.
(มัทนะพาธา หน้า ๑๒)

คำว่า ทรงฤทธิ์ เทวะฤทธิ์ เทพเรืองฤทธิ์ พระทรงเดช แปลว่า ผู้มีอำนาจ ศักดิ์สิทธิ์ ในที่นี้หมายถึง สุเทษณ์

๑.๑๑.๑.๔ การหลากคำเรียกจันท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกจันท์ เพื่อให้คำศัพท์มีความเหมาะสมกับบทบาทและลักษณะของตัวละคร การหลากคำเรียกจันท์ที่จำแนกตามบทบาทและลักษณะของจันท์ดังต่อไปนี้

ก. คำเรียกจันท์ที่ตามบทบาทของนางผู้เป็นมเหสีของกษัตริย์ซึ่งมีตำแหน่งสูง มีจำนวน ๑๒ คำ ได้แก่

๑. มะเหสี	๒. พระนาง	๓. พระนางเธอ
๔. พระนางวรเทวีจันท์	๕. พระจันท์	๖. วรจันท์
๗. องค์วรจันท์	๘. วรเทวี	๙. เทวี
๑๐. องค์เทวี	๑๑. องค์เทวีศรี	๑๒. ฐิ

ข. คำเรียกจันท์ที่ตามลักษณะของผู้หญิง มีจำนวน ๖ คำ ได้แก่

๑. นงลักษณ์	๒. นงคราญ	๓. โฉมตรู
๔. โฉมนารี	๕. โฉมฉาย	๖. นารี

ค. คำเรียกจันท์ที่ตามบทบาทลูกสาว มีจำนวน ๓ คำ ได้แก่

๑. ธิดา	๒. ลูกท้าวผด	๓. สุตตามคธราช

คำที่ใช้เรียกจันท์ที่มีความหมายหลากหลายและเหมาะสมกับตัวละคร ซึ่งตัวละครมีบทบาทและลักษณะเป็นผู้หญิงที่มีฐานะสูงส่ง เพราะมีชาติกำเนิดเป็นธิดาของกษัตริย์ยิ่งใหญ่และมีตำแหน่งเป็นพระมเหสี ตัวอย่างการหลากคำเรียกจันท์ที่มีดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า พระ พระนาง ในที่นี้หมายถึง จันท์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>ปริยัมวทา</u> พระนางเธอก็โทษา	คะตัมมักจะครอบดวง (ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.)
หะทัยอยู่และไครท้วง	ฤทักมักจะยิ่งใหญ่.
	(มัทนะพาธา หน้า ๘๙-๙๐)

ตัวอย่างที่ ๒

<u>วิฑูร.</u> แท้จริงณพระนาง	วรเทวีจันท์ (อุปัฏฐิตา, ๑๑)
ตรัสใช้ตนนี้	และกระทำอุบายทรม.
นางนามะอะรา-	ลิวีการะไปตาม,
บอกเค้าคติความ	พระตำริพระนางว่า
ทรงน้อยพระหทัย	เพราะจะองค์พระภรรดา
โปรดนางมะทะนา	และมีโปรดพระจันท์,
	(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๔)

คำว่า พระนาง พระนางเธอ พระจันท์ พระนางวรเทวีจันท์ หมายถึง จันท์ผู้เป็นมเหสีของชัยเสน ซึ่งจันท์เป็นผู้หญิงที่มีฐานะสูงส่งมาก การใช้คำดังกล่าวจึงช่วยแสดงฐานะของจันท์

การใช้คำว่า โฉมฉาย โฉมตรู แปลว่า ผู้หญิง ในที่นี้หมายถึง จันท์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

ชัยเสน. ไช้จันทะกาย ไปรักโฉมฉาย เองเมื่อไรเล่า, (สุรางคณา, ๒๘.)
 สองบิดาท่าน จัดการให้เรา, ฝ่ายฉันนี้เล่า, กอบกะตัญญู
 จึ่งยอมตามท่าน และไปทำการ แต่งกับโฉมตรู,
 และแต่นั้นไฉรั ก็ได้เลี้ยงดู สมควรแก่ผู้ เปนมहिษี.
 (มัทนะพาธา หน้า ๙๕)

คำว่า โฉมฉาย โฉมตรู ซึ่งหมายถึง จันท์ เป็นคำที่ใช้เรียกจันท์ตามลักษณะของการเป็นผู้หญิง

๑.๑๑.๑.๕. การหลากคำเรียกกษัตริณ ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา มีคำเรียกกษัตริณ ซึ่งคำมีความเหมาะสมกับบทบาทต่าง ๆ ของกษัตริณ มีทั้งสิ้น ๒๐ คำ จำแนกได้ดังต่อไปนี้

ก. คำเรียกกษัตริณตามบทบาทผู้ทรงศีล มีจำนวน ๑๒ คำ ได้แก่

๑. จอมชี	๒. นักธรรม	๓. พระนักธรรม
๔. ฤๅษี	๕. พระดาบส	๖. พระโยคี
๗. องค์มุนีทรงญาณ	๘. มุนี	๙. พระมุนี
๑๐. พระสิทธา	๑๑. องค์วรพรหมะโยคี	๑๒. พระผู้ยอดโยคี

ข. คำเรียกกษัตริณตามบทบาทครู มีจำนวน ๓ คำ ได้แก่

๑. ครู	๒. ท่านอาจารย์	๓. คณาจารย์

ค. คำเรียกพระกษัตริณตามบทบาทบิดา มีจำนวน ๕ คำ ได้แก่

๑. พระพ่อ	๒. บิดา	๓. พระบิดา
๔. องค์บิดา	๕. องค์พระบิดา	

คำที่ใช้เรียกกษัตริณแสดงบทบาทของกษัตริณในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ คำที่แสดงบทบาทผู้ทรงศีล คำที่แสดงบทบาทครูผู้มีหน้าที่สั่งสอนศิษย์ และคำที่แสดงบทบาทบิดา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า โยคี แปลว่า ฤๅษี หรือนักบวชผู้อยู่ในป่า ในที่นี้หมายถึง กษัตริณ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

ชัยเสน. ข้าขอประณตน์อม ศิระเกล้าและรับพร, (อินทวิเชียร, ๑๑.)
 อีกขอประณมกร และจะถามพระโยคี:
 (มัทนะพาธา หน้า ๔๙)

ตัวอย่างที่ ๒

ชัยเสน. อ้าพระผู้ยอดโยคี พระคุณปราณี (ฉบงง, ๑๖.)
 แก่ข้าเปนล้นพ้นไป.
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๖)

การใช้คำว่า มุณี ในที่นี้แปลว่า ฤาษี หมายถึง กาละทรศิน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

ชัยเสน. มุณีข้าขออีกหน, จงช่วยด้วยมนตร์ (ฉบงง, ๑๖.)
 ให้ข้าได้สมจินดา;
 ช่วยกล่าวปิยะวาจา ให้มะทะนา
 ยอมไปนครหัสติน.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๓๙)

ตัวอย่างที่ ๔

ชัยเสน. ก่อนที่ตูข้าจะจร ข้าขอรับพร (ฉบงง, ๑๖.)
 จากองค์มุณีทรงญาณ;
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๔๑)

คำว่า พระโยคี พระผู้ยอดโยคี มุณี องค์มุณีทรงญาณ เป็นคำที่ใช้เรียก
 กาละทรศินตามบทบาทนักบวชผู้บำเพ็ญตบะอยู่ในป่าและเป็นผู้ที่มีความรู้มากด้วย

การใช้คำว่า ครู อาจารย์ แปลว่า ผู้สั่งสอนศิษย์ ผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ ซึ่ง
 ในที่นี้หมายถึงกาละทรศิน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๕

โสมะทัต. ข้อนี้ไม่เคยรู้, ทั้งมิได้คำนึงเลย, (ยานี, ๑๑.)
 เพราะเห็นนางทราวมเขย ไม่เคยชอบในเชิงชู้;

แต่เมื่อท่านถามมา
จำเป็นต้องเรียนครู

ข้าก็เห็นชอบกลอยู่,
ให้ท่านทราบซึ่งกิจจา.

(มัทนะพาธา หน้า ๗๒)

ตัวอย่างที่ ๖

โสมะทัต.

นางนี้เปนนันพฤก-
กลางดงไกล่ที่ตั้ง
อาจารย์ท่านเชอญมา
แลเมื่อถึงวันที่

ชะประดิษฐ์อยู่ยัง
วรบรรณศาลนี้;
และสถิตนสวนศรี,
ศศิเพ็ญก็เป็นคน.

(สาลินี, ๑๑)

(มัทนะพาธา หน้า ๔๗)

คำว่า ครู อาจารย์ ในคำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำที่ใช้เรียกกาละทรรคินตามบทบาทของผู้ที่มีหน้าที่สั่งสอนและถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์

การใช้คำว่า พ่อ บิดา ซึ่งหมายถึงกาละทรรคิน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๗

มัทนา.

เอ๊ะอะไรพระพ่อบ่น
และดิฉันละลาบมา
ผิวงองค์บิดาม่ง
ก็ดิฉันจะหลีกไป
พระบิดาก็ยอมรู้
ปฏิบัติอยู่ข้าง

วรมนตร์ฤเจ้าขา,
บมิควรถนัดใด?
จะบำเพ็ญตะปาไชรั
บมิอยู่และกิดขวาง.
มะทะนามือยากห่าง,
พระบิดาและพอใจ;

(กมล, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๔๓)

คำว่า พระพ่อ องค์บิดา พระบิดา หมายถึง กาละทรรคินซึ่งเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือมัทนาและเลี้ยงดูมัทนาในฐานะลูกสาว การใช้คำดังกล่าวจึงเป็นการหลากคำเรียกกาละทรรคินตามบทบาทของบิดา

๑.๑๑.๑.๖. การหลากคำเรียกศุภางค์ บทบาทของศุภางค์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา คือเป็นตัวละครฝ่ายดี มีตำแหน่งเป็นนายทหารคนสนิทของชัยเสน และเป็นเพื่อนกับชัยเสนมาตั้งแต่ยังเยาว์ คำเรียกศุภางค์จำแนกตามบทบาทและลักษณะของศุภางค์ มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๓ คำ ดังต่อไปนี้

ก. คำเรียกศุภวงศ์ตามบทบาททหาร มีจำนวน ๗ คำ ได้แก่

๑. นายทหาร	๒. ทานเสนา	๓. เสนี
๔. ศุภวงศ์เสนา	๕. ศุภวงศ์เสนา	๖. ศุภวงศ์เสนา
๗. ขุนทหาร		

ข. คำเรียกศุภวงศ์ตามบทบาทเพื่อน มีจำนวน ๔ คำ ได้แก่ เพื่อน

มิตร สุมิตร สุมิตระ

ค. คำเรียกศุภวงศ์ตามบทบาทของผู้ถูกใส่ร้าย มีจำนวน ๑ คำ ได้แก่ ชู้

ง. คำเรียกศุภวงศ์ตามลักษณะของผู้ที่มีอาวโสกว่าผู้พูด มีจำนวน ๑

คำ ได้แก่ พี่ชาย

คำที่ใช้เรียกศุภวงศ์มีความหมายแตกต่างกันไปตามบทบาทและลักษณะของศุภวงศ์ ได้แก่ คำที่เรียกตามบทบาททหาร คำที่เรียกตามบทบาทเพื่อน คำที่เรียกตามบทบาทผู้ถูกใส่ร้าย และคำที่เรียกตามลักษณะของผู้ที่มีอาวโสกว่าผู้พูด การหลกคำเรียกศุภวงศ์มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า เสนา เสนี มีความหมายเป็นตำแหน่งนายทหาร ซึ่งใช้เป็นคำเรียกศุภวงศ์ตามบทบาทที่มีหน้าที่เป็นนายทหารคนสนิทของชัยเสน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>โสมะทัต.</u>	พวกเจ้าจงหลีกไปที!	เรากับ <u>เสนี</u>	(ฉบงง, ๑๖.)
	มีกิจจะพูดจากัน.		
	บัดนี้มีข้อสำคัญ	ใดจงบอกพลัน,	
	<u>เสนี</u> มีต้องเกรงใจ.		

(มัทนะพาธา หน้า ๖๙)

ตัวอย่างที่ ๒

<u>อราลี.</u>	นี่แน่ <u>ศุภวงศ์เสนา</u> ,	เมื่อก็ดูซ้ำ	(ฉบงง, ๑๖.)
	กำลังจะเก็บดอกไม้,		
	แต่ชาวสวนกล่าวห้ามไว้,	เขาว่าท่านได้	
	สั่งเขาให้ห้ามเช่นนั้น		

(มัทนะพาธา หน้า ๘๖)

การใช้คำว่า นายทหาร ในที่นี้หมายถึงศุภางค์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓
โสมะทัต. นายทหารนี้ ได้จรรโลงหน้าราชัน, (สุรางคณา, ๒๘.)
 จอมขัตติยวงศ์ เฝ้าองค์พระจันทร์ ผู้ดำรงขันธ์ หัสตินบุรี,
 (มัทนะพาธา หน้า ๔๖)

คำว่า เสนี ศุภางค์เสนา นายทหาร เป็นคำเรียกศุภางค์ ซึ่งเป็นการหลกคำเพื่อเรียกศุภางค์ตามบทบาทนายทหารคนสนิท

การใช้คำว่า เพื่อน มิตร เพื่อเรียกศุภางค์ตามบทบาทของศุภางค์ซึ่งเป็นเพื่อนกับชัยเสนมาตั้งแต่ยังเยาว์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔
ชัยเสน. เพราะไกรธะครองใจ ดนุให้ประหารชี- (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
 วะเพื่อนกับบัดนี้ นะสิรู้ว่ะไรผิด.
 ศุภางค์เหมือนพา- หะวิเศษะแรงฤทธิ์,
 ดนุสิปลดปลิด วรพาหะแห่งตน.
 อะโหจะหาเมีย ฤสมิตระอีกหน
 จะเหมือนณสองคน ฤจะได้ณโลกา?
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๑๘)

คำว่า เพื่อน และ สุมิตระ แปลว่า เพื่อนดี ในที่นี้หมายถึงศุภางค์ซึ่งเป็นเพื่อนกับชัยเสนและมีความจงรักภักดีต่อชัยเสนมาก

การใช้คำว่า ชู้ หมายถึงศุภางค์ซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นชู้กับมัทนา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๕
ชัยเสน. จงเอาโฉมตรู ไปพร้อมกับชู้ ของนางโฉมฉาย, (สุรางคณา, ๒๘.)
 ฆ่าเสียด้วยไธรั จะได้สมหมาย พร้อม ๆ กันตาย ไปคู่เคียงกัน.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๑๑)

คำว่า ชู้ หมายถึง ศุภางค์ เป็นคำเรียกศุภางค์ตามบทบาทของผู้ถูกใส่ร้าย ซึ่งถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อกำจัดมัทนา

การใช้คำว่า พี่ชาย หมายถึงศุภางค์ ในการสนทนากันระหว่างศุภางค์กับ ปริยมะทา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๖

<u>ศุภางค์.</u>	ผิเลือกคู่เพราะเพ่งทาง	ประโยชน์เพียงณการเมือง, (ภุขงคัปะยาตร์, ๑๒.)
	มิช้านานก็จำเคื่อง	ระคายจิตระคายตา!
<u>ปริยมะทา.</u>	อะ <u>พี่ชาย</u> ขยายเรื่อง	ฉนี้เครื่องจะเลยพา
	พะหุโทษะพลันมา	กระทบกายมิบังควร.

(มัทนะพาธา หน้า ๙๐)

คำว่า พี่ชาย ในที่นี้หมายถึง ศุภางค์ ซึ่งเป็นคำเรียกศุภางค์ตามลักษณะที่ศุภางค์เป็นผู้ที่มีอาวุโสกว่าปริยมะทา

๑.๑๑.๑.๗ การหลีกคำเรียกปริยมะทา ปริยมะทามีบทบาทเป็นนางกำนัล ทำหน้าที่รับใช้มัทนา เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อชยเสนและมัทนา คำเรียกปริยมะทามีทั้งหมด ๔ คำ จำแนกตามบทบาทและลักษณะดังนี้

ก. คำเรียกตามบทบาทผู้รับใช้ มีจำนวน ๑ คำ ได้แก่ นางกำนัล

ข. คำเรียกตามลักษณะของผู้หญิง มีจำนวน ๒ คำ ได้แก่ บังอร

นัมนวล

ค. คำเรียกตามลักษณะของผู้มีความประเสริฐ มีจำนวน ๑ คำ ได้แก่

พระนางปริยมะทา

คำเรียกปริยมะทามีหลายประการ ได้แก่ การเรียกตามบทบาทของผู้รับใช้ ตามลักษณะของผู้หญิง และตามลักษณะของผู้มีความประเสริฐ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า นางกำนัล แปลว่า นางพนักงานในพระราชสำนัก ในที่นี้หมายถึง ปริยมะทา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

ชัยเสน. เฮ้ยคนหนึ่งไปอย่าช้า, เชอญพระชಾಯา (ฉบง, ๑๖.)
กับนางกำนัลมานี้.

(มีทนะพาธา หน้า ๑๐๕)

คำว่า นางกำนัล หมายถึง ปริยัมวะทาซึ่งเป็นผู้มีหน้าที่คอยรับใช้มัทนา จึงเป็น
การหลากคำตามบทบาทหน้าที่ของปริยัมวะทา

การใช้คำว่า วรรณภู แปลว่า นางผู้ประเสริฐ ในที่นี้หมายถึงปริยัมวะทา ดัง
ตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

ชัยเสน. อีกรเราจะรับตัว วรรณภูปริยัมวะทา (อินทวงส์, ๑๒.)
กลับคืนพระภารา และจะเลี้ยงประดุจณเดิม,
ให้สมกะที่ชื่อ สุจริตคุณาเฉลิม
ยศศักดิ์สงเสริม, และตนะจะขอภัย

(มีทนะพาธา หน้า ๑๓๘)

คำว่า วรรณภูปริยัมวะทา แปลว่า ปริยัมวะทานางผู้ประเสริฐ เป็นคำเรียก
ปริยัมวะทาซึ่งมีลักษณะเป็นผู้หญิงดี มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดี ยอมสละชีวิตเพื่อเจ้านายของตน

๑.๑๑.๑.๘ การหลากคำเรียกวิฑูร บทบาทของวิฑูร คือ พราหมณ์จากแคว้น
มคธซึ่งมารับใช้ฉันทิ์ในการทำอุบายกำจัดมัทนา แต่ภายหลังสำนักตัวได้จึงรอดพ้นจากการถูกลง
พระอาญา คำเรียกวิฑูรมีทั้งหมด ๑๔ คำ จำแนกตามบทบาทของวิฑูรดังนี้

ก. คำเรียกตามบทบาทครู มีจำนวน ๔ คำ ได้แก่ อาจารย์ ท่านอาจารย์ วิปรา
จารย์ ขรัวครู

ข. คำเรียกตามบทบาทพราหมณ์ มีจำนวน ๘ คำ ได้แก่ ธชี ท่านยอด
ชี เฒ่าธชี พราหมณ์ พราหมณ์หมอเฒ่า หมอเฒ่าพราหมณ์ ตาพราหมณ์เฒ่า กิชะ

ค. คำเรียกตามบทบาทของผู้ประกอบพิธีเสนห้อถรรพ์ มีจำนวน ๒
คำ ได้แก่ หมอเฒ่า หมอเฒ่าวิฑูร

คำเรียกวิฑูรจะเรียกตามบทบาทครู บทบาทพราหมณ์ และบทบาทของผู้ประกอบพิธีเสนห์อาถรรพ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า ขรัวครู แปลว่า ครูผู้มียุมาก ในที่นี้หมายถึงวิฑูร ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>วิฑูร.</u>	ดูข้าขอกล่าวอีกไซ้	ว่ายังมีใจ	(ฉบง, ๑๖.)
	ตะขิดตะขวงมากอยู่.		
<u>อราลี.</u>	อย่ามัวรำไรขรัวครู,	เดี๋ยวท่านจะจู่	
	มาถึงมีทันลงมือ.		

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๑)

คำว่า ขรัวครู หมายถึงวิฑูรซึ่งเป็นพราหมณ์ที่มีอายุมาก และพราหมณ์มีหน้าที่ทางสังคมอย่างหนึ่งคือ เป็นผู้ให้ความรู้และอบรมสั่งสอนผู้อื่น

การใช้คำว่า พราหมณ์ หมายถึงวิฑูร ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

<u>อราลี.</u>	เกศนี้อยู่นี่นา,	และทำเหมือนว่า	(ฉบง, ๑๖.)
	เป็นผู้ร่วมคิดกับพราหมณ์,		

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๑)

ตัวอย่างที่ ๓

<u>ชัยเสน.</u>	เอ๊ะพราหมณ์หมอเต่า	นี้อย่างไรเล่า	จะคิดทำใคร? (สุรางคณา, ๒๘.)
	แกจงแถลง	ให้แจ้งทันใจ	โดยจริงหาไม่
			จะต้องเคื่องกัน.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๔)

การใช้คำว่า ทิชะ แปลว่า พราหมณ์ หมายถึงวิฑูร ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

<u>จันที.</u>	อย่างไรท่านอาจารย์?	ทิชะท่านก็เป็นชี	(สาลินี, ๑๑.)
	ชาวแคว้นของข้านี้,	ก็จะช่วยถนุใจ.	

(มัทนะพาธา หน้า ๙๙)

การใช้คำว่า ฐี แปลว่า พราหมณ์ หรือ นักบวช ในที่นี้หมายถึงวิฑูร ดัง
ตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๕
ชัยเสน. วิฑูรก็มีโทษ เพราะจะรู้และเป็นใจ, (อุปชาติ, ๑๑.)
แต่ว่าฐีได้ สติสละภาพผิด,
จนเราตระหนักเรื่อง, ก็ฉนี้แหละเราคิด
ฐีก็มีผิด ฤก็ชอบประกอบมี;
(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๒)

คำว่า พราหมณ์ พราหมณ์หมอเฒ่า ฑีชะ ฐี ในตัวอย่างข้างต้นแปลว่า ผู้
เนื่องมาจากพรหม ซึ่งถือเพศไว้ผม นุ่งขาวห่มขาว และเป็นคนในวรรณะที่ ๑ แห่งสังคมฮินดู ใน
ที่นี้หมายถึง พราหมณ์วิฑูร

การใช้คำว่า หมอ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ชำนาญ ในที่นี้หมายถึงวิฑูร ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๖
ชัยเสน. ฟังคำหมอเฒ่าวิฑูรแจ้ง ว่าจะนะประตุจะแทง (สัทธรา, ๒๑.)
ที่อุราแยง กระทั่งใจ!
(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๖)

คำว่า หมอเฒ่าวิฑูร หมายถึงวิฑูรผู้มีความรู้ด้านการประกอบพิธีเสนห์อาถรรพ์

๑.๑๑.๑.๙ การหลากคำเรียกอราลี บทบาทของอราลี คือ นางข้าหลวงของจันท์
ซึ่งมีร่างกายพิการหลังค่อม คำเรียกอราลีจะเรียกตามลักษณะร่างกายของนาง มีจำนวน ๓ คำ
ได้แก่ นางค่อม นางค่อมอะประลักษณ์ อะราลีวิการะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า ค่อม แปลว่า เตี้ยและหลังงอ ซึ่งหมายถึงอราลี ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑
วิฑูร. ข้าเห็นคติทราวม และอุวาทะท้วงทัก, (อุปฐิตา, ๑๑.)
นางค่อมอะประลักษณ์ ก็ตะคอกและขู่เข็ญ
(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๕)

คำว่า นางค่อมอะประลักษณะ ในที่นี้หมายถึง นางอราลีซึ่งมีหลังค่อมดูอัปลักษณะ
เป็นการเรียกตามลักษณะความพิการของนาง

การใช้คำว่า วิการะ แปลว่า พิการ ในที่นี้หมายถึงอราลี ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

<u>วิthur.</u>	แทจฺริงณพระนาง ตรัสใช้ตนนี้ นางนามะอะรา- บอกเค้าคติความ	วรเทวีจันที และกระทำอุบายทรม. ลวิการะไปตาม, พระตำริพระนางว่า	(อุปัฏฐิตา, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๔)

คำว่า อะราลวิการะ แปลว่า นางอราลีผู้มีร่างกายพิการ ซึ่งเป็นคำเรียกตาม
ลักษณะของนางซึ่งพิการหลังค่อม

๑.๑๑.๑.๑๐ การหลากคำเรียกเกตินี้ บทบาทของเกตินี้ คือ นางข้าหลวง
ของจันที เป็นผู้ร่วมแผนการใส่ร้ายมัทนา คำเรียกเกตินี้จะเรียกตามบทบาทหน้าที่ของเกตินี้ มี
จำนวน ๓ คำ ได้แก่ อีทาสี นางทาสี นางข้าหลวง และเรียกตามลักษณะของผู้หญิง มีจำนวน ๑
คำ ได้แก่ สวาน้อย คำเรียกเกตินี้มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า ทาสี แปลว่า คนรับใช้ที่เป็นผู้หญิง ซึ่งหมายถึงเกตินี้ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>ชัยเสน.</u>	ฝ่ายนางทาสี โทษก็ควรมี ส่งมันจำไว้ ในตรุจนกว่า	จลงอาญา, จะครบเวลา	(สุรางคณา, ๒๘.)

รวมได้สามปี.
(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๑)

คำว่า นางทาสี หมายถึง นางเกตินี้ซึ่งเป็นนางข้าหลวงของจันที

การใช้คำว่า ข้าหลวง แปลว่า คนที่ถวายตัวเป็นข้าในหลวงและเจ้านาย ซึ่ง
หมายถึงเกตินี้ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

นันทิวรรณะ. บัดนี้มีผู้กล่าวหา ตัวคุณนี้ว่า (ฉบบง, ๑๖.)
 ใช้หางข้าหลวงไปตาม
 หมอเฒ่าชื่อวิฑูรพราหมณ์, ข้าจึงขอถาม
 ข้อนี้ให้การฉันใด?
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๐๗)

คำว่า นางทาสี นางข้าหลวง ในตัวอย่างข้างต้นหมายถึง นางเกศินีซึ่งเป็นผู้รับใช้
 ในราชสำนัก จึงเป็นการหลีกคำเรียกเกศินีตามบทบาทหน้าที่ของนาง

๑.๑๑.๑.๑๑ การหลีกคำเรียกโสမะทัต บทบาทของโสမะทัต คือ พราหมณ์
 หัวหน้าศิษย์ของพระกาละทรรคิน เป็นผู้พามัทนาและปริยัมวะทากลับสู่ปา คำเรียกโสမะทัตจะ
 เรียกตามบทบาทพราหมณ์ มีจำนวน ๒ ชื่อ ได้แก่ พราหมณ์ ทิชะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า พราหมณ์ ทิชะ เพื่อหมายถึงโสမะทัต ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

นันทิวรรณะ. ข้าพาทั้งสองถึง ณประตูพระเวียงชัย (สาลินี, ๑๑.)
 พบพราหมณ์มาแต่ไพร่ ทิชะถามคดีพลัน;
 ข้าเล่าถึงถั่วจิ้ง ทิชะทูลกะแจ่มจันทร์
 ขอเชอญ์สู่อาร์ณ- ยะกะพร้อมคณาชี;
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๑๙)

คำว่า พราหมณ์ และทิชะ ซึ่งแปลว่า พราหมณ์ ในคำประพันธ์หมายถึงโสမะทัต
 ซึ่งอยู่ในวรรณะพราหมณ์

๑.๑๑.๑.๑๒ การหลีกคำเรียกมายาวิน บทบาทของมายาวิน คือ วิทยากรผู้ใช้
 เวทมนตร์สะกดเรียกมัทนามาหาสุเทษณ์ มีลักษณะเป็นผู้มีความรู้ด้านอาถรรพวิทยามาก คำเรียก
 มายาวินจะเรียกตามบทบาทและลักษณะของมายาวิน ได้แก่ วิทยากร หมอเอก ท่านครู ดัง
 ตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า วิทยากร แปลว่า ผู้รู้วิชากายสิทธิ์ ในที่นี้หมายถึง มายาวิน ดัง
 ตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

จิตรรรณ. ยามเช้าเที่ยวไปถึงที่ ชุนโชดคีรี (ฉบับง, ๑๖.)
 ศรีมันทะระงามอน,
 ได้พบหนึ่งวิทยากร เรืองวิทยากร,
 มีนามว่ามายาวิน;
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๑)

คำว่า วิทยากร หมายถึง มายาวินซึ่งเป็นผู้มีความรู้เชี่ยวชาญด้านอาถรรพวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาสะกดจิตคนเพื่อเรียกให้มาหาได้ตั้งใจ

การใช้คำว่า หมอ แปลว่า ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ ในที่นี้หมายถึง มายาวิน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

จิตรรรณ. หมอเอกนั้นมา (ฉบับง, ๑๖.)
 คอยอยู่ข้างนอกพระลาน.
 ขอได้โปรดให้ทำการ ลองเวทชำนาญ
 ชำนิถวายสักครั้ง.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๑)

คำว่า หมอเอก หมายถึง มายาวินซึ่งเชี่ยวชาญเรื่องเวทมนตร์คาถาอย่างล้ำเลิศ

การใช้คำว่า ครู เพื่อหมายถึงมายาวิน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

สุเทษณ์. ฉนั้นท่านครู คลายเวทมนตร์ดู อย่าช้ารำไร, (สุรางคณา, ๒๘.)
 หากเราโชคดี ครั้งนี้คงได้ สิทธิสมตั้งใจ; รีบคลายมนตรา.
 (มัทนะพาธา หน้า ๒๐)

คำว่า ท่านครู หมายถึงมายาวินซึ่งมีความรู้เกี่ยวกับการใช้มนตรา

๑.๑๑.๒ การหลากคำเรียกเทพเจ้า นอกจากการหลากคำเรียกตัวละครเพื่อให้มีความสละสลวยและความหลากหลายในการใช้คำแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหลากคำเรียกเทพเจ้าซึ่งกล่าวถึงในเรื่องด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสง่างามในภาษา เหมาะสมกับฐานะการเป็นเทพเจ้า คำเรียกเทพเจ้าที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีดังนี้

๑.๑๑.๒.๑ พระอิศวร พระอิศวรปรากฏพระนามในเรื่องตอนพิธีอภิเษกสมรส ซึ่งคำที่ใช้เรียกพระอิศวรมี ๑ คำ ได้แก่ องค์ตรีศูลิวิระมเหศวร มีตัวอย่างดังนี้

การใช้คำว่า องค์ตรีศูลิวิระมเหศวร แปลว่า ผู้เป็นใหญ่คือพระศิวะ หมายถึงพระอิศวร ดังตัวอย่าง

กาละทรศิน. โอมอัญเชอญองค์ตรีศูลิวิระมเหศวร (กุสุมิตลดา, ๑๘.)
 นังณะยอตเชต- ตะจอมผา,
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๙)

๑.๑๑.๒.๒ พระนารายณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงพระนารายณ์อยู่ ๓ ตอน คือ ตอนจิตระรถถวายรูป ตอนมายาวินทำพิธีสะกดเรียกมัทนา และตอนอภิเษกสมรส คำเรียกพระนารายณ์มีทั้งหมด ๕ คำ ได้แก่ บดีสุร ผู้สิงณไวภูณฐ์ หิริราชะนารายณ์ นารายะณะเทพ นารายะณะพระหริชาญ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า บดีสุร แปลว่า เทวดาผู้เป็นใหญ่ และคำว่า ผู้สิงณไวภูณฐ์ ซึ่งไวภูณฐ์ คือที่ประทับของพระนารายณ์ คำว่า บดีสุร และ ผู้สิงณไวภูณฐ์ จึงหมายถึง พระนารายณ์ ดังตัวอย่าง

จิตระรถ. ตัวอย่างที่ ๑
 สะขีพระเทวี มหิษบดีสุร (อุปชาติ, ๑๑.)
 ผู้สิงณไวภูณฐ์.
 (มัทนะพาธา หน้า ๘)

การใช้คำว่า หิริราชะนารายณ์ และ นารายะณะพระหริชาญ ซึ่งคำว่า หริ เป็นอีกชื่อหนึ่งของพระนารายณ์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

[illegible]

ตัวอย่างที่ ๓

กาละหรรคิน. โอมอัญชฌนารายณะพระหริชาญ (กุสุมิตลดา, ๑๙.)
 ชัยบารามมาร ประชาชัย,
 (มัทนะพาธา หน้า ๗/๘)

การใช้คำว่า นารายณะเทพเถลิงอู่ระคะอาสน์ ซึ่งหมายถึงพระนารายณ์เทพผู้ประทับบนบัลลังก์พิณานาค ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

มาวาทิน. โอมนารายณะเทพเกลิงอูระคะอาสน์, (สัททูลลวิกิพิต, ๑๙.)
 ขีขุนสุบรรณราช จรัล;
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

๑.๑๑.๒.๓ พระพรหม ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาปรากฏพระนามพระพรหมในตอนอภิเษกสมรส มีจำนวน ๑ คำ คือ ธาตูปะติจะตุระพักตร์ แปลว่า ท้าวธาตหรือพระพรหมซึ่งมีพระพักตร์ ๔ พระพักตร์ ดังตัวอย่าง

ภาระคดี. โอมอัญเชษฐาดาปะติจะตุระพัคตร์ (กุสุมิตลดา, ๑๘.)
 เฟงพินิศร์ก- ประสึทิต,
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๙)

๑.๑๑.๒.๔ พระอินทร์ ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาปรากฏพระนามของพระอินทร์อยู่หลายตอน ได้แก่ ตอนจิตระรถถวายรูป ตอนกาละทรรคินอ่อนนอนเทพเจ้า ตอนอภิเษกสมรส ตอนกาละทรรคินขอพร คำเรียกพระอินทร์มีจำนวน ๕ คำ ได้แก่ องค์สุโรดม ท้าวศักระ ท้าวศักระอมะระวิชัย เทพองค์อะธิปะติณไตรตรึงษะ เทวินทะมะหินทาทิปะติแมน มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า เทพองค์อธิปัตย์ไตรตรึงษ์ แปลว่า เทวดาผู้เป็นใหญ่ซึ่งทรงสถิต
อยู่ ณ ดาวดึงส์สวรรค์ ซึ่งหมายถึงพระอินทร์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๕

กาละทรรคิน. ข้าขอให้เทพองค์อธิปัตย์ไตร- (กุสุมิตลดา, ๑๘.)
ตรึงษ์โปรดให้ พระพรสิทธิ์
(มัทนะพาธา หน้า ๑๔๑)

๑.๑๑.๒.๕ พระพิฆเนศวร พระพิฆเนศวรปรากฏพระนามในพระราชนิพนธ์เรื่อง
มัทนะพาธาตอนมายาวินทำพิธีสะกดเรียกมัทนา มีจำนวน ๑ คำ คือ พระคณเศรเทวะศิวะบุตร์
แปลว่า พระคณเศรเทพผู้ทรงเป็นบุตรแห่งพระศิวะ หมายถึงพระพิฆเนศวร ดังตัวอย่าง

มายาวิน. โอมบังคมพระคณเศรเทวะศิวะบุตร์ (สัททูลวิกิพิต, ๑๙.)
ฆ่าพิฆนะสิ้นสุด ประลัย;
อ้างามกายะพระพรายประหนึ่งระวิอุทัย,
ก้องโกญจะนาทให้ สหรรษ์;
(มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

๑.๑๑.๒.๖ พระอาทิตย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึง
พระอาทิตย์ในตอนอภิเษกสมรส มีจำนวน ๑ คำ คือ องค์เทพระวิ ซึ่ง ระวิ แปลว่า พระอาทิตย์ ดัง
ตัวอย่าง

กาละทรรคิน. อึกขอเซอญองค์เทพระวิและเศศิธร (กุสุมิตลดา, ๑๘.)
สองอะมรยอด พยานกรรม;
(มัทนะพาธา หน้า ๗๙)

๑.๑๑.๒.๗ พระจันทร์ พระจันทร์เป็นเทพอีกองค์หนึ่งในพระราชนิพนธ์เรื่อง
มัทนะพาธาที่มีการหลีกคำเรียกพระนาม ซึ่งปรากฏในตอนท้าวชัยเสนกล่าวคำปฎิญาณ และตอน
อภิเษกสมรส คำเรียกพระจันทร์มีจำนวน ๔ คำ ได้แก่ เศศิธร พระจันทร์ เดือน
องค์พระจันทร์เจ้า มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า พระจันทร์ เดือน องค์พระจันทร์เจ้า ในความหมายว่าเป็นเทพผู้ให้แสงสว่างยามกลางคืน ซึ่งปรากฏในตอนชัยเสนปรารภนาที่จะกล่าวคำปฏิญาณต่อพระจันทร์ว่าตนจะรักมัทนาตลอดไป ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>		
<u>มัทนา.</u>	พระกล่าวอ้าง พระจันทร์ นี้	ชรอยที่มีขอบกล.
<u>ชัยเสน.</u>	เพราะเหตุใดละหน้าม?	
<u>มัทนา.</u>		เพราะเดือนนี้มีมันคง.
	ณ ข้างขึ้นสีหงายแจ่ม	กระจ่างสดและกลดทรง,
	ณ ข้างแรมบเห็นองค์	พระจันทร์เจ้า ณ ราตรี!
<u>ชัยเสน.</u>	ฉันขอสบถต่อ	สุดาราจรัสศรี
	วะแววับระยับที่	นะภากาศพะแพรวพราย.
<u>มัทนา.</u>	ก็เห็นว่ามิชอบกล	ละอีกแล้วพระภาสาย,
	เพราะเมื่อใด พระจันทร์ ฉาย	ก็ขับดาวละลายไป.
<u>ชัยเสน.</u>	ฉันเจ้าจะให้พี่	สบถโดยสุเทพใด?

(มัทนะพาธา หน้า ๖๑)

การใช้คำว่า ศะศิธร แปลว่า พระจันทร์ ในที่นี้หมายถึงพระจันทร์ซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่ง ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>		
<u>กาละทรรคิน.</u>	อีกขอเชอญองค์เทพะวิและ ศะศิธร	(กุสุมิตลดา, ๑๘)
	สองอะมรยอด	พยานกรรม;
	(มัทนะพาธา หน้า ๗๙)	

๑.๑๑.๒.๘ พระอัคนี พระอัคนี คือ เทพแห่งไฟซึ่งมีหน้าที่เป็นทูตสวรรค์ คำเรียกพระอัคนีในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีจำนวนทั้งสิ้น ๖ คำ ได้แก่ พระอัคนี อัคคี ไฟ สุริย์ วิชาชู องค์พระทรงเมษ จำแนกตามสถานะและหน้าที่ของพระอัคนีดังนี้

ก. คำเรียกพระอัคนีตามหน้าที่ของการเป็นทูตสวรรค์ หมายถึงเป็นเทพผู้มีหน้าที่นำความจากมนุษย์ไปแจ้งแก่เทพองค์อื่น โดยมนุษย์จะต้องกระทำพิธีบูชาไฟ มีจำนวน ๒ คำ ได้แก่ อัคคี พระอัคนี ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

กาละทรธิน. ข้าขอไหว้คคือธิปะติสุพรร- (กุสุมิตลดา, ๑๘.)

ณาทีทุตสุวรร- อะเรืองเดช,

(มีทนะพาธา หน้า ๗๘)

ตัวอย่างที่ ๒

๑ อ้าองค์พระอัคนี้ วรศรีประภาใส (อินทะวิเชียร, ๑๑.)

เปนเอกอุตมใน หุตะกิจพะลีการ

(มีทนะพาธา หน้า ๗๗)

ข. คำเรียกพระอัคนี้ตามสถานะการเป็นผู้ให้แสงสว่างแกโลกมนุษย์ คือ พระ
อาทิตย์ มีจำนวน ๑ คำ ได้แก่ สุริย์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

๑ ข้าขอประณตองค์ สุระทั้งณตริสถาน (อินทะวิเชียร, ๑๑.)

ทุกภาคพิเศษมาน มนะมุงณการยัญ

๑ หนึ่งคือสุริย์แจ่ม สุจรัสณณมสุวรรค์

ส่องโลกมนุษย์น- ทะนะอุ่นระอุกาย

(มีทนะพาธา หน้า ๗๗-๗๘)

ค. คำเรียกพระอัคนี้ตามสถานะสายฟ้าที่ปรากฏในท้องฟ้า มีจำนวน ๑ คำ ได้แก่
วิหขุ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

๑ ที่สองประภาปรา- กะภูะในนะภาพราย (อินทะวิเชียร, ๑๑.)

คือวิหขุโซต์ฉาย รุจิแลณณเมฆา

(มีทนะพาธา หน้า ๗๘)

ง. คำเรียกพระอัคนี้ตามสถานะไฟซึ่งให้แสงสว่างในบ้านและมนุษย์ใช้ในการ
ประกอบอาหาร มีจำนวน ๑ คำ ได้แก่ ไฟ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๕

๑ ที่สามก็คือไฟ นระก่อณเคหา (อินทะวิเชียร, ๑๑.)

เพื่อกอบกู้รักษา และประกอบพระสิริคุณ
 ๐ องค์นี้และได้เชิญ พระเสด็จ ณ แทนคุณนทร์
 ด้วยพร้อมมโนมูล จะกระทำหฤดาการ
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๘)

จ. คำเรียกพระอัครนี้ตามลักษณะของเทพผู้ทรงแพะเป็นพาหนะ มีจำนวน ๑ คำ
 ได้แก่ องค์พระทรงเมษ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๖

๐ อ้าองค์พระทรงเมษ สุรเดชตระการฉาน (อินทวิเชียร, ๑๑.)
 โปรดเอื้อและเอาภาร ชูระด้วยสุไมตรี
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๘)

๑.๑๑.๒.๙ พระวิศณุกรรม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึง
 พระวิศณุกรรมตามลักษณะที่ทรงเป็นเทพเจ้าแห่งการช่างไว้ในตอนชัยเสนรำพึงถึงมัทนา โดยมี
 ความว่า การที่มัทนามีความงามล้ำเลิศคงเป็นเพราะพระวิศณุกรรมทรงเป็นผู้สร้างนางขึ้นมา คำ
 เรียกพระวิศณุกรรมที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีจำนวน ๒ คำ ได้แก่
 วิศวะกรรมัน องค์วิศวะกรรมัน ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

<u>ชัยเสน.</u>	องค์วิศวะกรรมัน	นะสิปันวะฐไชรั	(อินทวิเชียร, ๑๑)
	พอเสร็จก็เทพไท	พิศรูปสุรางค์เพลิน;	
	ยีนเฟ่งและนังพิศ	วรพัคตร์บหมางเมิน,	
	งามไต่บงามเกิน	มะทะนาคโลกสาม:	
	แลวิศวะกรรมัน	ผิจะป็นะฐตาม	
	แบบอีกก็ไม่งาม	ตุจะโฉมอนงค์นี้:	
		(มัทนะพาธา หน้า ๕๔)	

๑.๑๑.๒.๑๐ พระอุมา พระอุมาเป็นชายาของพระศิวะซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาด้วย โดยปรากฏอยู่ในตอน
 จิตรระทดถวายเป็นและตอนอภิเษกสมรส คำเรียกพระอุมามีจำนวน ๒ คำ ได้แก่
 องค์อุมาศรี แม่เจ้าสุวรรค์บรรพเทวะระอุมา มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า องค์อุมาศรี ซึ่งบทประพันธ์หมายถึง พระอุมาชยาแห่งพระศิวะ และสถิตอยู่ยังเขาไกรลาส ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>จิตรระรถ.</u>	วรุณวิเศษเปน	วระเทพะนารี	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ข้าองค์อุมาศรี	สุระอัคคะเทวิน,	
	เนาศิริไกลาส.		

(มัทนะพาธา หน้า ๘)

การใช้คำว่า แม่เจ้าสุวรรณคับริพระติวะระอุมา ในบทประพันธ์หมายถึงพระอุมาผู้เป็นชยาแห่งพระศิวะ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

<u>กาละทรติน.</u>	โอมอัญเชอญองค์ตรีศุลิวิะมเหตร์		(กุสุมิตลดา, ๑๘.)
	นั่งณะยอตเชต-	ตะจอมผา,	
	อีกแม่เจ้าสุวรรณคับริพระติวะระอุมา		
	ผู้พระชยา	อุดมศักดิ์;	

(มัทนะพาธา หน้า ๗๘-๗๙)

๑.๑๑.๒.๑๑ พระลักษมี พระลักษมีเป็นชยาของพระนารายณ์ซึ่งเป็นเทพเจ้าฝ่ายหญิงอีกองค์หนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงไว้ในตอนจิตรระรถถวายรูปและตอนอภิเษกสมรส คำเรียกพระลักษมีมีจำนวน ๒ คำ ได้แก่ พระเทวี เทวีศรีภะคะวะติวิไลย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า พระเทวี ในที่นี้หมายถึงพระลักษมี ซึ่งในคำประพันธ์มีความหมายว่าพระลักษมีผู้เป็นชยาแห่งเทพผู้ยิ่งใหญ่คือพระนารายณ์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>จิตรระรถ.</u>	สะวีพระเทวี	มหิষบตีสุร	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ผู้สิงณไวภูณฐ์.		

(มัทนะพาธา หน้า ๘)

การใช้คำว่า เทวีศรีภะคะวะติวิไลย ในที่นี้หมายถึงพระลักษมี ซึ่งในบทประพันธ์ กล่าวถึงว่า พระลักษมีเป็นเทวีผู้มีความงามเลิศ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

กาละทรรคิน. โอมอัญเชอญนารายณะพระหริชาญ (กุสุมิตลดา, ๑๘.)
 ชัยบารามมาร ปะราชัย,
 พร้อมด้วยเทวีศรีภะคะวะติวิไลย
 วรรณะผ่องใส วิมลเนตร;
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๘)

๑.๑๑.๒.๑๒ พระสุรัสวดี พระสุรัสวดีเป็นชายาของพระพรหมซึ่งกล่าวถึงไว้ใน ตอนนภิเชกสมรส และคำที่ใช้เรียกพระสุรัสวดีมีจำนวน ๑ คำ คือ โนมชยายยอตสุริระศุกะวิทย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า โนมชยายยอตสุริระศุกะวิทย์ แปลว่า พระชายาแห่งพระพรหมซึ่งทรง เป็นยอดแห่งปราชญ์และสรรพวิชาทั้งปวง หมายถึง พระสุรัสวดี ดังตัวอย่าง

กาละทรรคิน. โอมอัญเชอญธาตาปะติจะตุระพักตร์ (กุสุมิตลดา, ๑๘.)
 เฟ่งพินิสรัก- ษะสีทิศ,
 ทั้งโนมชยายยอตสุริระศุกะวิทย์
 ศิลุปะสอนจิต จรุงใจ:
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๘)

๑.๑๑.๒.๑๓ พระศจี พระศจีเป็นชายาของพระอินทร์ ซึ่งการหลีกคำเรียกพระ ศจีปรากฏในตอนมลายาวินทูลเรื่องดอกกุหลาบแก่สุเทษณ์และตอนนภิเชกสมรส คำที่ใช้เรียกพระศจี มีจำนวน ๓ คำ ได้แก่ องค์พระศจี องค์เทวินปิ่นอมะระยุวดี และอินทุระศักดิ์ศรี - สะจีอร ดังมี ตัวอย่างต่อไปนี้

การใช้คำว่า องค์พระศจี หมายถึงพระศจีชายาของพระอินทร์ ซึ่งในบทประพันธ์ กล่าวถึงว่า พระศจีโปรดดอกกุหลาบมาก ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

มลายาวิน. เทวะ! อันไม้งามสรรพ มีลักษณะดั่งกับ (ฉบบง, ๑๖.)

พระองค์ดำรัสนั้นมี
ในนั้นทะโนทยานศรี, องค์พระศรี
ธโปรดเปนยอตมาลา.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๘)

การใช้คำว่า องค์เทวินปีนอมะระยุวดี และคำว่า อินทุระศักดิ์ศรี - สะจือร โดยอยู่ในบทประพันธ์บทเดียวกันแต่ต่างวรรคกัน ซึ่งทั้งหมดหมายถึง พระศรีชายาของพระอินทร์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

กาละทรรคิน. อิกขอเชอญท้าวศักระอมะระวิชัย (กุสุมิตลดา, ๑๘)

จอมสุรลัย มหิทธิ,
พร้อมองค์เทวินปีนอมะระยุวดี
อินทุระศักดิ์ศรี สะจือร;

(มัทนะพาธา หน้า ๗๙)

๑.๑๑.๓ การหลากคำทั่วไป นอกจากการหลากคำเรียกตัวละครและเทพเจ้าเพื่อให้เกิดความไพเราะและความสง่างามในการใช้ถ้อยคำ ตลอดจนมีความหลากหลายของคำศัพท์แล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงหลากคำเกี่ยวกับสัตว์ ดอกไม้ สิ่งของ การฟ้อนรำ และสถานที่ที่ปรากฏอยู่ในเรื่องด้วย คำทั่วไปมีดังต่อไปนี้

๑.๑๑.๓.๑ กวาง ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ชัยเสนได้ประพาสป่าล่าสัตว์และตามกวางงามตัวหนึ่ง เป็นเหตุให้พลัดกับกองทหารจนได้มาพบกับมัทนา ในตอนนี้มีคำศัพท์ที่แปลว่า กวาง จำนวน ๓ คำ ได้แก่ กวาง มิคะ มฤคิ และอีกตอนหนึ่งชัยเสนกล่าวเปรียบเทียบกับความรู้สึกของตนเมื่อพบมัทนา มีการใช้คำว่า สุมิคะ ในบทเปรียบเทียบ ซึ่งคำเรียกกวางมีตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า กวาง ในตอนชัยเสนรำพึงเพราะเสียดายที่ไม่สามารถล่ากวางงามที่พบได้ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

ชัยเสน. มัวเพลินตลิ่งนึ่ง บมียิง ณ บัดใจ (อุปชาติ, ๑๑.)
และกวางก็ว่องไว จรแผลว ณ แนวพง.

(มัทนะพาธา หน้า ๔๑)

การใช้คำว่า มิคะ แปลว่า กวาง ในบทพรรณนาความงามของกวาง ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>			
<u>ชัยเสน.</u>	อโหระลักขึ้น	ละก็สุดจะเสียดาย	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ได้เคยประสพหลาย	มิคะแล้วบ่เคยเห็น	
	กวางงามอร่ามทั่ว	วรกายะดังเช่น	
	หนูละเลิงเล่น	จรไล่ ณ วันนี้.	
(มัทนะพาธา หน้า ๔๐-๔๑)			

การใช้คำว่า สุมิคะ แปลว่า กวาง ในบทเปรียบเทียบความรู้สึกของชัยเสนเมื่อเห็นมัทนา ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>			
<u>ชัยเสน.</u>	พอข้าประสพวิมลแพกตร์	มะทะนาระวีชัย,	(วสันตดิลก, ๑๔.)
	อันอึ่งประหนึ่งสุมิคะอัน	สระเสียบณกลางใจ;	
(มัทนะพาธา หน้า ๗๕)			

การใช้คำว่า มฤคิ แปลว่า กวาง ในตอนชัยเสนพลัดกับกองทหาร ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๔</u>			
<u>ศุภางค์.</u>	ข้าได้จัดพรานดั้นดง	ไปตรวจตราตรง	(ฉบบง, ๑๖.)
	ที่อยู่แห่งคณาจารย์,		
	อีกจัดแบ่งพวกทหาร	ย่อนทางที่ผ่าน	
	มาแล้วเมื่อไล่มฤคิ;		
(มัทนะพาธา หน้า ๔๑)			

๑.๑๑.๓.๒ ดอกกุหลาบ ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้ดอกกุหลาบเป็นดอกไม้ที่มีเฉพาะบนสวรรค์ เมื่อมัทนาถูกสาปเป็นดอกกุหลาบจึงได้ปรากฏอยู่บนโลก พระองค์ทรงหลีกคำเรียกดอกกุหลาบเพื่อให้ได้คำที่มีเสียงไพเราะและมีความหมายเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง ซึ่งคำเรียกดอกกุหลาบมีจำนวนทั้งสิ้น ๓๔ คำ จำแนกได้ดังนี้

ก. คำเรียกดอกกุหลาบโดยใช้คำว่า กุหลาบ และ กุพชะกะ ซึ่งแปลว่า กุหลาบ ประกอบกับคำศัพท์อื่นบ้างและใช้ตามลำพังบ้าง มีจำนวนรวม ๑๓ คำ ได้แก่

๑. กุพชะกะ	๒. กุพชะกา	๓. ดอกกุพชะกะ
๔. กุพชะกะสุระผกา	๕. กุพชะกะพฤษภา	๖. กุพชะโกดม
๗. สุกุพชะกะ	๘. สุกุพชะกะผะกา	๙. ผะกากุพชะกะ
๑๐. ดวงมาลีกุพชะกะ	๑๑. สุกุพชะกาวิไลย	
๑๒. มาลีศรีกุพชะกะสิริสุคันธ์	๑๓. ดอกกุหลาบ	

ข. คำเรียกดอกกุหลาบโดยใช้คำศัพท์ที่แปลว่า ต้นไม้ และ ดอกไม้ ซึ่งในพระราชนิพนธ์หมายถึงดอกกุหลาบ มีจำนวน ๒๑ คำ ได้แก่

๑. บุษปะประหลาด	๒. บุษปะประเสริฐ	๓. วิเศษะมาลี
๔. ดอกอัศจรรย์	๕. ดอกไม้	๖. บุปผา
๗. มาลี	๘. มิ่งสุมาลี	๙. ผะกาพิเศษ
๑๐. ผะกา	๑๑. ไม้, ต้นไม้	๑๒. ต้นพฤษะ
๑๓. ต้นไม้วิเศษ	๑๔. พฤษะสาอาว	๑๕. สุมาลา
๑๖. มิ่งไม้	๑๗. รุกขะมาลย์	๑๘. สุมาลี
๑๙. พฤษะ	๒๐. วรบุษปะงามอน	๒๑. ดวงมาลย์

คำเรียกดอกกุหลาบที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา มีตัวอย่างดังนี้

การใช้คำว่า กุพชะกะ แปลว่า ดอกกุหลาบ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

กาละทรศิน. แลยามดมดอกกุพชะกะนะก็จะแก้ (มัทนัทกกันตา, ๑๗.)

เดื่อตณดวงแด และสุขพลัน.

ขอมาลีศรีกุพชะกะสิริสุคันธ์

จงประดิษฐ์พรรณ นรินทร !

(มัทนะพาธา หน้า ๑๔๒)

การใช้คำว่า พฤษะ แปลว่า ต้นไม้ ในที่นี้หมายถึง ดอกกุหลาบ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

โสมะทัต. ตั้งจิตตรงไปไผชม กุพชะโกดม, (ฉบบง, ๑๖.)

แต่เดิรไปถึงย่านกลาง

สวนนั้นก็เห็นหลุมว่าง, พฤษะสาอาว

มีอยู่ ณ ที่เคยอยู่

(มัทนะพาธา หน้า ๗๐)

การใช้คำว่า มาลี และ ผกา แปลว่า ดอกไม้ ในที่นี้หมายถึง ดอกกุหลาบ ดัง
ตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

<u>กาละทรณิน</u> อ๊ะ ! อย่างนี้อะอย่าเฟอ;	ผิวมิ่งสุมาลี (อุเปนะวิเชียร, ๑๑)
จะไปกะเรานี้	ละก็จึ่งจะพาไป:
เพราะเราสิเล็งญา-	ณะและทราบจนี้ได้;
ผะกาพิเศษไซรั	บมิใช่ผะกาจริง,

(มัทนะพาธา หน้า ๓๗)

๑.๑๑.๓.๓ อวรุท อวรุทที่ปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ได้แก่
พระขรรค์ ซึ่งอยู่ในตอนธิดาท้าวสุราษฎร์ใช้พระขรรค์แทงพระองค์เพื่อหนีจากการถูกบังคับให้เป็น
บาทบริจาริกา พระขรรค์เป็นอวรุทมีคม ๒ ข้าง รูปคล้ายหอก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า วรขัณฑ์ แทนคำว่า พระขรรค์ ดังตัวอย่าง

<u>มายาวิน</u> เสรีจกิจจะการดี	กรณีเยเปนผล, (อินทะวิเชียร, ๑๑)
กราบบาทยุคลตณ	มะทะนาจะลาตาย.
ว่าพลางยุพาซัก	วรขัณฑ์แพรพราย
แทงตรงพระทรวงตาย	เฉพาะพัคตร์พระภูมิ.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๖)

คำว่า วรขัณฑ์ หมายถึง พระขรรค์ซึ่งเป็นคำที่ใช้กันโดยทั่วไป แต่การใช้คำว่า วร
ขัณฑ์ ช่วยให้ได้เสียงของคำที่ไพเราะและสามารถลงจังหวะครุ ลหุได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

๑.๑๑.๓.๔ การพื่อนรำ โดยทั่วไปคำศัพท์ที่มีความหมายว่า การพื่อนรำ จะใช้
คำว่า นาฏยะ แต่ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ตอนชยเสนกล่าวชมกิริยาของมัทนา
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำว่า นัจจะ แปลว่า การพื่อนรำ แทนคำว่า นาฏยะ
ดังตัวอย่าง

<u>ชยเสน</u> ยามเดิรบชินขัด	กละหัจจะนำชม; (อินทะวิเชียร, ๑๑)
กรายกรก็เร้ารม-	ยะประหนึ่งระบำสรว;

ยามนั่งก็นั่งเรียบ และระเบียบบเขินขวย,
 แขนอ่อนนุญเปรียบด้วย ทรนุกกระชับไว้.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

ในที่นี้การใช้คำว่า นัจจะ มีความเหมาะสมมากกว่าคำว่า นาฏยะ เพราะนอกจากจะได้เสียงของคำที่ไพเราะแปลกออกไปแล้ว ตำแหน่งของคำครุ ลหุก็ถูกต้องด้วย

๑.๑๑.๓.๕ ที่ประทับ ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกสถานที่ที่มีความหมายเป็นที่ประทับของกษัตริย์ มีจำนวน ๖ คำ ได้แก่ พลัปปลา มาลก มาละกะ พระมาละกาการ วรมาละกาศรี และพระตำหนัก มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า พลัปปลา แปลว่า ที่ประทับชั่วคราว และการใช้คำว่า มาลก แปลว่า โรง หรือสถานที่ที่มีรูปกลม ซึ่งในที่นี้ทั้งสองคำ หมายถึง ที่ประทับซึ่งปลูกขึ้นชั่วคราวสำหรับรับรองพระเจ้าแผ่นดิน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑
ศุภางค์. ข้าพระบาทเข้าใจดี, และได้เลือกที่ (ฉบง, ๑๖)
 ไว้แต่เมื่อล่วงหน้ามา;
 ได้สั่งเขาปลูกพลัปปลา, ซึ่งในไม่ช้า
 ก็คงสำเร็จเสร็จได้.
 เมื่อมอลกแล้วเมื่อใด ข้าบาทจะได้
 นำความขึ้นกราบทูลพลัน.
 (มัทนะพาธา หน้า ๕๒)

ตัวอย่างที่ ๒
ศุภางค์. เมื่อดึกข้าตรวจยาม เมื่อย่ำสามแล้วไม่ช้า, (ยานี, ๑๑)
 เติรผ่านหน้าพลัปปลา เห็นคนลงจากมอลก;
 ทำทางนั้นเห็นได้ ว่าตั้งใจจะปิดปก,
 แผงกายกำบังรก และรีบเติรดุ่ม ๆ พลัน.
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๐)

คำว่า พลัปปลา และ มอลก ในคำประพันธ์ข้างต้นหมายถึง ที่ประทับชั่วคราวซึ่งทหารปลูกขึ้นกลางป่าเพื่อรับรองชัยเสนในคราวประพาสป่าล่าสัตว์

การใช้คำว่า มาละกะ หมายถึง ที่ประทับชั่วคราวเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>			
<u>ชัยเสน.</u>	พิษกามะศรประดุจะพิษ	ระอุอัคคิเผาใน	(วสันตดิลก, ๑๔.)
	อกผลาญและราญกะมะใหม่	บมิอาจจะดับลง.	
	ยามกลับณ <u>มาละกะ</u> ก็จิต	บมิวายพะวงหลง,	
	เหลือที่จะห้กระตึกตรง	ติระสู่พระอาศรม,	
	(มัทนะพาธา หน้า ๗๕)		

คำว่า มาละกะ หมายถึง ที่ประทับชั่วคราวของชัยเสนซึ่งปลูกไว้กลางป่าใกล้กับ
สำนักของกาละทรรดิน

ส่วนการใช้คำว่า พระมาละกาการ จะหมายถึง ตำแหน่งของชัยเสน ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๕</u>			
<u>จันทิ.</u>	ประณตยุคลบาท	นรนาถะราชา.	(อุปชาติ, ๑๑)
	หม่อมจันสดับวา-	ทะระบือสนั่นไป	
	ถึงในนิเวศน์ว่า	พระนรินทะราชไชรั	
	เสด็จ ณ ถิ่นไพร	พระสนุกสนานนัก;	
	ก็คอยจะเฝ้าองค์	วรภูมิทรงศักดิ์.	
	หลายวันพระยังพัก	ณ <u>พระมาละกาการ</u> ;	
	(มัทนะพาธา หน้า ๙๒)		

คำว่า พระมาละกาการ หมายถึง ตำแหน่งของชัยเสนซึ่งอยู่ ณ บริเวณสวนหลวงใน
นครหัสตินาปุระ

๑.๑๑.๓.๖ ป่า ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา นางฟ้ามัทนาถูกสาปให้
กลายเป็นดอกกุหลาบอยู่ในป่า เหตุการณ์ส่วนหนึ่งจึงเกิดขึ้นโดยมีป่าเป็นฉากหลัง ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำที่มีความหมายว่า ป่า มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๓ คำ
ดังต่อไปนี้

๑. ป่า	๒. อรัญ	๓. อารัณยะกะ
๔. อรัญพงษ์	๕. อรัญไพโรสณฑ์	๖. เขตอะรัณยะ
๗. ประเทศะอารัญ	๘. อะรัณยะ	๙. พง
๑๐. พระนารัณยะ	๑๑. ไพโรสณฑ์	๑๒. ไพโรสาณห์

๑๓. พนาลัย	๑๔. พระนาตร	๑๕. พนาตร
๑๖. พระนาตร	๑๗. พนารัณยะกะ	๑๘. พระนา
๑๙. ไพร	๒๐. ถิ่นไพร	๒๑. ดง
๒๒. แदनดง	๒๓. วนะเขตตะ	

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหลีกคำที่มีความหมายว่า ป่า มี
ตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า พนารัณยะกะ แปลว่า ป่า ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>			
<u>จันท์.</u>	และหวังจะมาพบ	อรเอกะอำไพ,	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ซึ่งองค์พระทรงชัย	กรุณาและพากลับ	
	จากในพนารัณ-	ยะกะข้าก็มารับ	
	และปลั่งกระแสน้ำศัพท์	ประจุมอุมดี.	
(มัทนะพาธา หน้า ๙๒)			

คำว่า พนารัณยะกะ ในบทสนทนาของจันท์ หมายถึง ป่าที่ชัยเสนไปพบ
มัทนาและพานางกลับมายังนครหัสตินาปุระ

การใช้คำว่า วนะเขตตะ แปลว่า เขตป่า ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>			
<u>จันท์.</u>	มิเรติมิร้างจริง	ละสิ่งกระหม่อมฉัน	(อุปชาติ, ๑๑.)
	นั่งแกร่วณวังจันทร์	บมิเห็นเสด็จไป.	
<u>ชัยเสน.</u>	จันพឹងจะกลับจาก	วนะเขตตะใหม่ ๆ	
	จะเข้าณวังใน	ก็จะอัดอราแท้.	
(มัทนะพาธา หน้า ๙๒-๙๓)			

คำว่า วนะเขตตะ ในบทสนทนาของชัยเสน หมายถึง ป่าที่ชัยเสนประพาสล่าสัตว์
และเป็นเหตุให้ได้พบกับมัทนาในเวลาต่อมา

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเลือกใช้คำง่ายที่มีความ
ความหมายว่า ป่า ด้วย เช่น คำว่า ไพร และคำว่า แदनดง ดังตัวอย่าง

ตนจะมีสุขะณแดน

มะนุษเณน?

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๗)

คำว่า แมน ในบทสนทนาของปริยัมเวทาหมายถึง สวรรค์ ซึ่งปริยัมเวทาคำว่า
ครวญถึงมัทนา เพราะเข้าใจว่ามัทนากลับไปยังสรวงสวรรค์แล้ว ทำให้ปริยัมเวทารู้สึกอาลัย
อาวรณ์อย่างยิ่ง

การใช้คำว่า พิกพอะมระสร์ค แปลว่า โลกของเทวดา หมายถึง สวรรค์ ดัง
ตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

สุเทษณ์.

เชอญนะรีระตะนะมิง

มณียิงแก้ว

(สวาคตา, ๑๑)

ไปกะข้าละก็จะแคล้ว

ภยะด้วยพลัน.

เชอญนะรีสิริสำรวย

จระด้วยกัน,

สู่พิภพอะมระสร์ค

เถอะจะว่าไร ?

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๙)

คำว่า พิกพอะมระสร์ค หมายถึง สวรรค์ ปรากฏอยู่ในบทสนทนาของสุเทษณ์
ตอนสุเทษณ์เชิญมัทนากลับไปสวรรค์เพื่อเป็นบาทบริจาริกาของตน

การใช้คำง่าย เช่น คำว่า ฟากฟ้า โดยให้มีความหมายถึง สวรรค์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓

กาละทรรคิน.

อันองค์พระปิ่นนิกร

กับองค์บังอร

(ฉบงง, ๑๖.)

ที่แท้ก็คู่ควรกัน,

เพราะนางมิใช่สามัญ,

เป็นธิดาสวรรค์

จุติมาจากฟากฟ้า,

(มัทนะพาธา หน้า ๗๕)

คำว่า ฟากฟ้า ในบทสนทนาของกาละทรรคิน หมายถึง สวรรค์ซึ่งเป็นสถานที่
ที่มัทนาถือกำเนิดขึ้นเป็นนางฟ้า แต่ต้องจุติลงมาเป็นดอกกุหลาบภายหลัง

๑.๑๑.๓.๘ โลกมนุษย์ ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา นางฟ้ามัทนาต้องละจากสวรรค์เพื่อจุติเป็นดอกกุหลาบอยู่บนโลกมนุษย์ ดังนั้นดินแดนของมนุษย์จึงเป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่ถูกล่าวถึงในเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำที่มีความหมายว่า โลกมนุษย์ หรือดินแดนที่มนุษย์อาศัยอยู่ มีจำนวนทั้งสิ้น ๒๑ คำ ดังต่อไปนี้

๑. โลก	๒. โลกา	๓. ดินดอน
๔. ดินแดน	๕. แดนคน	๖. แดนมนุษย์
๗. แดนมนุษย์	๘. แดนดิน	๙. ดิน
๑๐. สกกล	๑๑. สากล	๑๒. สกกลพิภพ
๑๓. โลกมนุษย์	๑๔. มนุสสะโลก	๑๕. ประเทศมนุษย์
๑๖. ประเทศเมทีนี	๑๗. พระสุธา	๑๘. หล้า
๑๙. ภูมิหล้า	๒๐. ดิลกหล้า	๒๑. ไผท

การหลากคำที่มีความหมายว่า โลกมนุษย์ ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

การใช้คำว่า มนุสสะโลก แปลว่า โลกมนุษย์ ดังตัวอย่าง

ศุภางค์.	ตัวอย่างที่ ๑		
	ที่ท่านได้เล่านี้	นะก็แปลกละเจ้าข้า;	(สาลินี, ๑๑.)
	แต่ครั้นเมื่อพิศพา	ฤดีเห็นจะเป็นจริง,	
	ด้วยนางนี้มีสุน-	ทะระลักษณะน่ายิ่ง	
	ยวดกว่าบรรดาหญิง	ณมนุสสะโลกแท้.	
	ผิวนางนั้นผุดผ่อง	กละนวลสะกาวแข,	
	เกศาดำมั่นแท้	กละฟ้า ณ ราตรี;	
	(มัทนะพาธา หน้า ๔๗)		

คำว่า มนุสสะโลก แปลว่า โลกมนุษย์ ซึ่งศุภางค์แสดงความคิดเห็นว่า มัทนาคงเป็นนางฟ้าลงมาจุติ เพราะนางมีความงามกว่าหญิงงามทั้งหลายบนโลกมนุษย์

การใช้คำง่าย คำว่า ดินดอน ซึ่งในที่นี้หมายถึง โลกมนุษย์ ดังตัวอย่าง

๑.๑๒.๑ การล้อความในบทสนทนาระหว่างสุเทษณ์และมัทนา เป็นบทสนทนาที่ตัวละครทั้งสองใช้ถ้อยคำรับล้อกันไป โดยสุเทษณ์เป็นฝ่ายถาม มัทนาเป็นฝ่ายตอบ ซึ่งสุเทษณ์เพียรสารภาพรักและปรารถนาที่จะได้ยินคำตอบรับของมัทนา แต่ไม่ว่าสุเทษณ์จะถามมัทนาสักเท่าใดก็ไม่อาจได้รับคำตอบที่กระจ่างชัดจากนาง เพราะมัทนาเอาแต่กล่าวย้อนในลักษณะให้สุเทษณ์เป็นฝ่ายคิดหาคำตอบเอง การสนทนาของตัวละครทั้งสองมีความว่า

<u>สุเทษณ์.</u>	รักจริงมิจริงฤก็ไฉน	อรไทยบ่แจ้งการ ? (วสันตดิลก, ๑๔.)
<u>มัทนา.</u>	รักจริงมิจริงก็สุระชาญ	ชยะโปรดสถานใด ?
<u>สุเทษณ์</u>	พี่รักและหวังวรุจะรัก	และบ่ทอตอบทั้งไป.
<u>มัทนา</u>	พระรักสมัคณพระหทัย	ฤจะทอตอบจะทิ้งเสีย ?
<u>สุเทษณ์</u>	ความรักละเหี่ยอุระระทด	เพราะมีอาจะคลอเคลีย.
<u>มัทนา</u>	ความรักระทดอุระระเหี่ย	ฤจะหายเพราะเคลียคลอ ?
<u>สุเทษณ์</u>	โอ้อไกรระไรมะมะทะนา	บมิตอบพะจีพอ ?
<u>มัทนา</u>	โอ้อไกรระไรมะมะระจ้อ	มะมะนามิพอดี !
<u>สุเทษณ์</u>	เสียแรงสุเทษณ์นะประดีพัทธ์	มะมะนาบเปรมปรีดิ์.
<u>มัทนา</u>	แม้ข้าบเปรมปรีดิ์นะ	มิจะโปรดก็เสียแรง.
<u>สุเทษณ์</u>	โอ้อรูปวิไลยะศุภะเลิด	บมิควรจะใจแขง.
<u>มัทนา</u>	โอ้อรูปวิไลยะมะละแรง	ละก็จำจะแขงใจ.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๘-๑๙)

จะเห็นว่าบทสนทนานี้ถ่ายทอดด้วยคำประพันธ์ประเภทสันตติลภกันที่ซึ่งมีท่วงทำนองไพเราะ เมื่อประกอบกับการใช้ถ้อยคำที่รับล้อกันของตัวละครก็ยิ่งเพิ่มความน่าประทับใจให้แก่บทประพันธ์ คำตอบที่ย้อนยกและไม่ชัดแจ้งของมัทนายิ่งทำให้สุเทษณ์ทูลนทราใจ จึงเป็นบทประพันธ์ที่ประกอบด้วยเสียงและความหมายที่ไพเราะสมบูรณ์ทุกประการ

๑.๑๒.๒ การล้อความในบทสนทนาระหว่างชัยเสนและจันท์ เป็นบทสนทนาที่จันท์มีจุดประสงค์เพื่อตอบโต้คำพูดของชัยเสนให้สาสมใจตน โดยยกเอาคำพูดของชัยเสนมาเป็นประเด็นสำคัญในการตอบโต้กลับไปอย่างเผ็ดร้อน บทสนทนาดังกล่าวมีความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	แล้วฉันก็ตั้งใจ ก็คงจะคู่ครอง	ทนนางและยกย่อง, (อุปชาติ, ๑๑) บมิเร็ดมิร้างกัน.
<u>จันท์.</u>	มิเร็ดมิร้างจริง นั่งแก่วณวังจันทร์	ละสิจึงกระหม่อมฉัน บมิเห็นเสด็จไป.

<u>ชัยเสน.</u>	ฉันฟังจะกลับจาก	วนะเขตตะใหม่ ๆ
	จะเข้าณวังใน	ก็จะ <u>อัดอูรา</u> แท้.
<u>จันทิ.</u>	<u>จะอัดอูรา</u> จริง	ละเพราะจำจะทิ้งแม่
	รูปทองจะหมองแด	เพราะวิโยคก็เหลือทน !

(มัทนะพาธา หน้า ๙๒-๙๓)

จะเห็นว่าจันทิที่นำเอาข้อความว่า “มิเร็ดมิร้าง” และ “จะอัดอูรา” ซึ่งเป็นคำพูดของ ชัยเสนมาพุดซ้อนชัยเสนและกระทบกระทั่งไปถึงมัทนา ซึ่งเป็นลักษณะของการล้อความที่แสดง อารมณ์โกรธของตัวละคร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การล้อความในบทสนทนาคำฉันท์ ระหว่างสุเทษณ์กับมัทนา และชัยเสนกับจันทิ ซึ่งบทสนทนาทั้งสองมีอารมณ์ที่ตรงข้ามกัน โดย บทสนทนาแรกมีความอ่อนหวานซาบซึ้ง ส่วนบทสนทนาที่สองมีความเผ็ดร้อน บทสนทนาทั้งสอง ต่างถูกถ่ายทอดด้วยกลวิธีการล้อความ ซึ่งเมื่อประกอบกับการสรรคำ การเรียบเรียงคำ และการ เลือกใช้คำประพันธ์ที่เหมาะสมแล้ว ทำให้บทสนทนาเหล่านี้สามารถถ่ายทอดอารมณ์ความ ปราศรัยของตัวละครในเรื่องได้อย่างประทับใจ

สุนทรียภาพในคำในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาประกอบด้วยลักษณะสำคัญหลาย ประการ ได้แก่ การใช้คำง่าย การใช้ศัพท์สูง การใช้คำอุปมา การใช้อรรถาธิบาย การสรรคำ สรรพนาม การซ้ำพยางค์ การซ้ำคำ การซ้ำกลุ่มคำ การซ้ำประโยค การซ้อนคำ การหลีกคำ และการล้อความ ล้วนเป็นกลวิธีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการถ่ายทอด จินตนาการ ซึ่งพระองค์ทรงเลือกสรรคำและนำมาร้อยเรียงอย่างประณีตและงดงาม

๒. สุนทรียภาพในความ

สุนทรียภาพในความ หมายถึงความงามของบทประพันธ์อันเกิดจากการเลือกสรรคำแล้วนำมาเรียบเรียงเป็นวลีหรือประโยคอย่างประณีตกลมกลืน สามารถสื่อความหมายได้อย่างแจ่มแจ้ง และกระทบอารมณ์ความรู้สึกของผู้รับอ่าน การศึกษาทฤษฎีการเรียบเรียงอันทำให้เกิดสุนทรียภาพในความในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาจะศึกษาโดยใช้หลักทฤษฎีต่อไปนี้

๒.๑ รสวรรณคดีตามหลักทฤษฎีสันสกฤต

๒.๒ โวหาร

๒.๓ สัญลักษณ์

๒.๑ รสวรรณคดีตามหลักทฤษฎีสันสกฤต รสวรรณคดี หมายถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของตัวละครและผู้รับสาร ซึ่งกวีได้ถ่ายทอดอารมณ์สะท้อนใจของตนไว้ในบทประพันธ์โดยอาศัยภาษาเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร และการศึกษารสวรรณคดีที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพานี้จะพิจารณาตามทฤษฎีรสวรรณคดีของสันสกฤตซึ่งมีทั้งหมด ๙ รส ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ศฤงคารรส คือรสแห่งความรักอันเกิดจากบทประพันธ์ที่ตัวละครมีความรักเกิดขึ้นในใจและนำพาให้แสดงกิริยาอาการต่าง ๆ ออกมา จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ อโยคสังคาร วิปโยคสังคาร และสัมโมคสังคาร ซึ่ง แย้ม ประพัฒน์ทอง (๒๕๐๒: ๔๓-๔๔) ได้อธิบายตามความหมายในคัมภีร์สุโพรทาลังการว่า

บทกลอนที่แสดงกิริยาอาการของชายหญิงที่ยังมิได้มีความประสมประสานกัน เพียงแต่เกิดความกระตือรือร้นขึ้นในใจแล้วก็ไผ่ผ่น เพื่อรำพันรำพึงไปตามความคิด หรือแสดงถึงชายหญิงที่มีใจจดจ่อต่อกันอยู่ แต่ยังมีได้เป็นคู่ครองกัน และมีการนัดพบกันในขณะที่ยังมิได้พบกันนั้น ต่างฝ่ายต่างมีอาการหวนไหวระแวง เป็นต้น หรือที่แสดงถึงหญิงชายที่ความรักยังไม่ทราบผลสนองให้รู้แน่ กำลังรอคอยอยู่ เหล่านี้รวมอยู่ในสังการรสส่วนที่เป็นอโยคสังคาร

บทกลอนที่แสดงถึงกิริยาอาการของหญิงชาย ที่มีความรักใคร่ต่อกัน ร่วมคู่อยู่เคียงกัน บังเอิญมีเหตุอันจำเป็นต้องให้พลัดพรากจากกันไปทั้งรัก อาการต่าง ๆ ที่ปรากฏในตอนนี้มี ความห่วงใย ความเสียดาย ความละห้อยละเหี่ย หรืออาการต่าง ๆ ที่แสดงถึงความรักในยามนี้ รวมลงถึงในสังการรสเหมือนกัน เป็นส่วนของวิปโยคสังคาร

บทกลอนที่แสดงกิริยาอาการของกลุ่มหญิงชายที่กำลังดื่มด่ำในเล่ห์แห่งความรัก นานาประการ ความอ่อนหวานกระชดกระช้อย ความนุ่มนวลชวนฤดี ความยียวนยั่วเย้า ซึ่งล้วนแต่ก่ออาการของผู้ต้องอยู่ในห้วงรักอย่างดื่มด่ำจำขึ้นจริง ๆ รวมอยู่ในสังการรสเหมือนกัน เป็นส่วนของสัมโมคสังคาร

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ปรากฏการแสดงออกของตัวละคร ๓ ตัวที่เข้า
ลักษณะของโยคสังคาร ได้แก่ สุเทษณ์ ชัยเสน และมัทนา ดังต่อไปนี้

โยคสังคารในบทสุเทษณ์แสดงความรักต่อมัทนา ความรักของสุเทษณ์ที่มีต่อ
มัทนาเกิดขึ้นเพราะกรรมที่เคยผูกพันกันมาแต่ชาติก่อน ทำให้ชาตินี้สุเทษณ์ประทับใจความงาม
ของมัทนาจนกลายเป็นความรัก คำพูดของสุเทษณ์แสดงถึงความกระตือรือร้นปรารถนาจะให้มัทนา
ปลงใจรักตน เข้าลักษณะโยคสังคาร ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

สุเทษณ์.

อ้ายอดสินเหา
อย่าทรงพระไศก
พี่น้องรักเจ้า
คู่ชิดสนิทน้อง
พี่รักวะฐนวล
อันนารักกับชาย
รูปเจ้าวิไลราว
มิควรจะร้างรัก
ธาตาสสร้างองค์
ไว้เพื่อจะผูกพัน-
อันพี่สืบุญแล้ว
แลรักสมัคมี
ขอโฉมเฉลาปลง
รับรักและยินยอม
หากนางมิข้องขัด
ทั้งสองจะสุขนาน
อ้าช่วยระงับดับ
พี่รักองค์นาง
เหมือนพี่มิได้คง
ทริยไชรับไฝจิน-
ซีพอยูก์เหมือนตาย,
ทุกข์ยากและกรากกรม
อ้าฟังดนูเถิด
พอให้ดนูนี้

มะทะนาวิสุทธีศรี, (อินทวงส์, ๑๒.)
วรพัคตร์จะหม่นจะหมอง.
และจะเฝ้าประทับประคอง
บมิให้ระคายระคาย.
บมิควรระอาละอาย,
ฤก็ควรจะร่วมจะรัก.
สุระสร้างประจิตประจักษ์,
เพราะพระภูพิถิน;
อรเพราพิสุทธีสรพ
ธนะจิตตะจงฤดี.
ก็พะเอนประสพสุรี
มนะม่งทนต์นอม.
พระฤดีประนีประนอม
ดนุรักสมัคสมาน.
ประติพัทธ์ประสมประสาน,
มนะจอบจิตบจาง.
ทุชะพี่ระคายระคาย;
ผิมสมฤดีถวิล,
วรชีวะชีวิติน-
ตะนะห้วงและหอนนิยม.
เพราะมิวายระทวยระทม
อุระชำระกำทวี่.
มะทะนาและตอบวี่
สุชะรีนระเริงระรว.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดความรู้สึกของสุเทษณ์ไว้อย่างซาบซึ้ง ขณะเดียวกันก็น่าเห็นใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นความรักฝ่ายเดียว นอกจากผู้รับสารจะได้รับรสจากความรักแล้วยังรู้สึกสสารสุเทษณ์อีกอย่างหนึ่ง จึงเป็นรสแห่งความรักที่เจือความรู้สึกที่น่าเห็นอกเห็นใจเอาไว้ด้วย

อโยคสังการอีกบทหนึ่งปรากฏในตอนชัยเสนรำพึงรำพันถึงมัทนา ความรักของชัยเสนที่มีต่อมัทนาเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในคราวที่เสด็จประพาสปลาลำสัตว์และหลงทางไปพบมัทนาที่อาศรมกลางป่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดอารมณ์ของชายหนุ่มที่ได้พบหญิงงามและเกิดความประทับใจจนกลายเป็นความรักว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ตัวอย่างที่ ๒	
	โอ้อ้อกระไรเลย	บมิเคยณก่อนกาล! (อินทะวิเชียร, ๑๑.)
	พอเห็นก็ทราบส้าน	ฤดีรักบหักหาย.
	ยิ่งยลละนิดา	ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย
	เพลิงรมประชุมกาย	ณอุราบลาลด.
	พิศไหนดบมีทรม,	วะฐงามสง่าหมด,
	จนสุดจะหาพจน์	สรเสริญเสมอใจ.
	องค์วิศวะกรรมัน	นะสืบนะฐไชรั
	พอเสร็จก็เทพไท	พิศรูปสุรางค์เพลิน;
	ยีนเฟ่งและนั่งพิศ	วรพัคตร์บหมางเมิน,
	งามไต่บงามเกิน	มะทะนาคโลกสาม:
	แลวิศวะกรรมัน	ผิจะบันะฐตาม
	แบบอีกก็ไม่งาม	ดุษะโณมนงค์นี้:
	เหตุนี้สินงคราญ	ณสถานพิภพตรี
	จึงไม่ประสพที่	สิริรูปะเทียมทัน.
		
	พิศโฉมและฟังเสียง	ละก็เพียงจะขาดใจ,
	โธนนจะหลับไหล	ณนี้ะนอกเอ๋ย!
	ขึ้นนอนก็ร้อนร่ำ	ฤดีเฝ้าคะนึ่งเซย,
	หากขึ้นจะนอนเฉย	อุระอาจจะฟังกิน.
	จำมาณที่นี้	เพราะวะไกล์สุนาริน;
	โอ้ราบสมจิน-	ตะนะได้ฤณใด?

(มัทนะพาธา หน้า๕๔-๕๕)

ความรักของชัยเสนเป็นความรักแรกของชายหนุ่ม แม้จะมีมเหสีแล้วแต่ก็ไม่ใช่ เพราะความรัก ส่วนครั้งนี้เป็นความรู้สึกรักแท้ ๆ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พรรณนากริยาอาการกระวนกระวายใจ ร้อนรุ่ม ตามประสาอารมณ์หนุ่มที่เพิ่งรู้จักความรัก ซึ่งพิษรัก ทำให้ชัยเสนไม่อาจทนนิ่งเฉยอยู่ได้

อโยคสังการในบทมีทนายรำพึงรำพันถึงชัยเสน ความรักของมัทนาเกิดขึ้นทันทีที่ได้พบ ชัยเสน เป็นความรู้สึกที่ทำให้ทัศนคติเกี่ยวกับความรักของมัทนาต้องเปลี่ยนไป ซึ่งเดิมมัทนาไม่ปรารถนาที่จะรักชายใด แต่เมื่อมาพบชัยเสน ความงามสง่าของชัยเสนก็ทำให้มัทนา รู้สึกหวั่นไหว และรำพึงรำพันถึงชัยเสนว่า

<u>มัทนา.</u>	ตัวอย่างที่ ๓	ละไหนนะเปนจนี้? (อินทวงศ์, ๑๒.)
	โอ้อ้วนนาถใจ	มะนะนี้กระเหระหน;
	แต่ไรก็ไม่มี	รตินั้นจะสัประคน
	ไม่เคยจะเชื่อว่า	และจะต้องระทมระทวย.
	มาสู่ ณ ใจตน	ก็มีพักจะเออจะอวย,
	เมื่อก่อนสืขารัก	บมิเคยจะลุ่มจะหลง;
	อวดดีและอวดด้วย	นระผู้พะว่าพะวง,
	ทั้งเคยเยาะเย้ยหยัน	จะบพันระอิตระอา.
	ว่าเขานะเขลาคง	วจะลงยุพาและพา
	เคยว่าบุรุษกล่าว	บมิซำก็ทอดกัทิ้ง,
	ไปร่วมสิเนหา	อภิปรายและอ้อยและอิ่ง
	ดั่งนั้นสิแม่ชาย	และบรักสมัคสมาน.
	เราจึงมีสูงสิง	วรรูปวิเศษวิศาล,
	ครานี้สิพบชาย	ฤตินั้นจะโลดจะลอย!
	ใจวบและหวามปาน	กิริยาก็เรียบก็ร้อย,
	เธอนั้นฤเจียมตัว	จะแสดงณท่วงณที่
	ไม่มีละสักน้อย	อภิรมย์ฤดีระดี,
	ว่าเธอประสงค์จะ	ดนุบ้างณครั้งณคราว;
	เปนแต่ข้าเลื่องที่	ฤก็เราละร้อนและหนาว,
	คราใดประสพเนตร์	นกะไรแต่วันและเดือน.
	เธอไกลก็ดูราว	แหละฤดีจะพันจะเพื่อน,
	โอ้อ้วนครานี้	ละจนี้จะทำไฉน?
	ด้วยรักกระทำเชือน	

(มัทนะพาธา หน้า ๕๖-๕๗)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดความรู้สึกของมัทนาในลักษณะของหญิงสาวที่พึงประสพกับความรัก มีความห่วงใยกระสับกระส่ายอยู่ในใจ และค้ำข้องใจที่ไม่อาจแสดงความรู้สึกของตนให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้ได้เพราะเป็นหญิง ทำได้เพียงการรำพึงรำพันอยู่คนเดียว

นอกจากนี้ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาได้ปรากฏสัมโภคสังการด้วย คือ ตอน ชัยเสนและมัทนาต่างล่วงรู้ความในใจของกันและกัน ต่อมาจึงตกลงปลงใจที่จะครองรักกัน การสมปรารถนาในรักทำให้ทั้งสองมีใจเบิกบานอímอímบดิ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์คำพูดของตัวละครทั้งสองอย่างไรเพราะว่า

ตัวอย่างที่ ๔

ชัยเสน.	อ้ออะรุณแอร่มระเรื่อรุจี ประดุมะโนภิรมระดี แสงอะรุณวิโรจน์นะภาประจักษ์ แฉล้มเฉลาและโคภินัก หญิงและชายณะยามระตือทุทัย สว่าง ณ กลางกะมลละไม แสงอุษาสกาवพะพราวณสรร์ ก็เหมือนระตือวิสุทธีอัน อ้ออนงคะเชอญ์ดำเนียรสนธิ ณ ข้างตะนุประดุมสมิตร ไปกระทั้งณผ้งอุทกอะจีรธาร และเปล่งพะจีณส์จะการ ต่อพระพักตร์สุราภีระอัน เสด็จสถิต ณ เขตอะรัณ- ว่าตะนุและน้องจะเคียงกระไล และครองตลอด ณ आयุชัย สุระยะส่องสว่าง ณ กลางนะภา ก็พลอยสว่าง ณ ภูมิหล้า อันพระโปรตก็จิตตะข้าก็ได้ สว่างกระจ่างและสดและใส ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี ก็ย่อมจะโดยพระบารมี พึงพระคุณกะรุณยะคำและเข้า	(อิทิสะ, ๒๐.) ณ แรกรัก! นะฉันท, ก็ฉันท; สว่างจิต! มโนมาน, ประกาศหมั้น, ยะนี้ไซ้, ปคลาดคลา! แหละฉันท, ณ บัดนี้! ธ ปกเกล้า:
มัทนา.		

จะปราศโสภณมิเศร้า ฤทุกข์:
 ใจจะอ้อมจะเอนเพราะเปรมปรีย์,
 และรื่น ณ รสระดีจิริ ระรวยใจ.
 ทูลกระหม่อมเสด็จ ณ เทศใด
 ก็ข้าพระบาทจะตามธไป พระเจ้าข้า!

(มัทนะพาธา หน้า ๖๓-๖๔)

ชัยเสนเชิญชวนมัทนาเปล่งวาจาต่อเทวดาให้ได้รับรู้ว่าทั้งสองปรารถนาที่จะครองคู่กัน ส่วนมัทนาก็รู้สึกสำนึกในความกรุณาจึงสัญญาว่าจะขอฟังพระบารมีและติดตามชัยเสนตลอดไป จึงเป็นโอกาสที่แสดงให้เห็นความสุขสดชื่นของหนุ่มสาวในยามที่ความรักกำลังเบ่งบาน

แต่เมื่อทั้งสองถูกอุปายของจันท์ทำให้เข้าใจผิดและพลัดพรากจากกัน กว่าชัยเสนจะรู้ความจริง มัทนาก็ถูกสาปเป็นดอกกุหลาบตลอดไปเสียแล้ว ตอนนี่จึงปรากฏวิปโยคสังการในบทชัยเสนครวญถึงมัทนาด้วยความรู้สึกเสียตายและเสียใจที่มาช้าเกินไป จึงไม่อาจช่วยมัทนาได้ แสดงถึงความรักที่ชัยเสนมิตต่อมัทนาแต่ต่อมาพรากจากกันเพราะคำสาป เข้าลักษณะวิปโยคสังการ ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ฟังนางแถลงเหตุ	ภยะภะทะจับหทัย,	(อินทวงศ์, ๑๒.)
	เห็นเปนพยานไซ้	มะทะนาวิเศษะแท้;	
	ด้วยหล่อนสิจงรัก	มนะภักดีสุดละม้าย	
	เทวันรชวนแม่	บมียอมประนอมฤดี.	
	หานาริรัตน์ไหน	ณประเทศะเมทินี	
	เปรียบมิ่งมะเหสี	ดุนได้ณะสุดจะหา!	
	แม้อรประเดี้ยวเดียว	ฤก็ผัวก็คงจะมา	
	ทันพบและแก้วตา	นะก็คงบรอันกะมล.	
	เปนกรรมกระทำไว้	ณอดีตประสิทธิผล,	
	ผัวจึงมีทันยล	วระพักตร์สุลักษณะ	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๗-๑๓๘)

ศฤงคารรสถ์ที่ปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเกิดจากการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ๓ ตัว คือ สุเทษณ์ ชัยเสน และมัทนา ล้วนแตกต่างกันไปตามสภาพของตัวละคร ซึ่งรสรักมีครบทั้ง ๓ ลักษณะ คือ อโยคสังการ สัมภอกสังการ และวิปโยคสังการ จึงเป็น

จขับนางออก นอกเมืองกุพลัน และอย่าให้มัน นั้นกลับคืนมา.
(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๐-๑๑๑)

คำพูดของชัยเสนที่สั่งประหารชีวิตและลงโทษคนทั้งหมดมีความดุเดือด แสดงถึงความโกรธอย่างรุนแรง ขณะเดียวกันก็ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้สึกเป็นเดือดเป็นแค้นแทนมัทนา สุรางค์ และปรีyamะทา ที่ถูกลงโทษโดยไม่มีความผิด รวมทั้งรู้สึกโกรธแค้นจันที่ที่บังอาจใส่ร้ายผู้อื่นให้ต้องได้รับความเดือดร้อน

ตอนสุเทษณ์โกรธมัทนาเพราะถูกมัทนาปฏิเสธความรัก สุเทษณ์เป็นเทพยdingใหญ่ซึ่งตามธรรมดาถ้าไม่มีใครกล้าขัดความประสงค์ แต่สุเทษณ์ก็ยังพยายามวิงวอนขอให้มัทนาสมัครใจรักตน เมื่อมัทนาไม่ยินยอมจึงถือเป็นการเสื่อมเกียรติของสุเทษณ์ การถูกขัดใจแปรความรักเป็นความโกรธจนสาปมัทนาเป็นดอกกุหลาบในที่สุด ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

สุเทษณ์.

(ทวาด) อุเหม !

(กมล, ๑๒.)

มะทะนาชะเจ้าเล่ห์

ชิชิช่างจำนรรจา,

ตะละคำอุวาทา

ถูกระบิดกระบวนความ.

ดनुถามก็เจ้าไซรั

บมิตอบณคำถาม,

วนิดาพยายาม

กะละเล่นสำนวนหวล.

ก็และเจ้ามิเต็มจิต

จะสดับดनुชวน,

ผิจะให้อ่อนค่นวล

ชนะหล่อนทะนงใจ.

บมียอมจะร่วมรัก

และสมัคสมรไซรั,

ก็ตะนุจะยอมให้

วนิดานิवासสุวรรค์,

ผิจะนางพะเ็นชอบ

มรุอื่นก็ข้าพลัน

จะทูลนทูลรายศีล-

ยะบ่อยากจะยินยล;

เพราะฉนั้นจะให้นาง

จุติสู่นแดนคน,

มะทะนาประสงค์ตน

จะกำเนิดนรูปใด ?

ทวิบทจะตุร์บาท

ฤจะเปนอะไรไซรั,

วรุเลือกจะตามใจ

และจะสาปประดุจสรร;

จะสถิตณนั้นกว่า

จะสำนึกณโทษทัณฑ์,

และผิวนดनुพลัน

จะประสาทพระพรให้

วนิดาจรัลกลับ

ณประเทศสุราลัย;

ก็จะชอบสะฐานใด

วรุตอบดनुมา.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๖)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดความโกรธของเทพผู้ทรง
อิทธิฤทธิ์ โดยให้ตัวละครใช้คำพูดและแสดงการกระทำที่ถือว่าตนมีอำนาจเหนือผู้ใด สามารถที่จะใช้
อิทธิฤทธิ์ลงโทษใคร อย่างไรก็ได้ ซึ่งการกระทำของสุเทษณ์ส่งผลให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้สึกสงสาร
มีหนาทที่ต้องถูกสาป ขณะเดียวกันก็แค้นเคืองสุเทษณ์ที่ใช้อำนาจข่มเหงผู้อื่น

ความโกรธของจันท์ซึ่งแสดงออกมาโดยการใช้น้ำเสียงกรี้ยวกราด ห้วน กระซาก
ตั้งใจจะทำลายอีกฝ่ายหนึ่ง คำพูดแสดงถึงจิตใจที่เคียดแค้น ซึ่งมีสาเหตุมาจากความหึงและโกรธจัด
ที่ถูกชยเสนต่อว่าอย่างไม่ไยดี ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓		
จันท์.	ชะนาอะราลี	อิอะปรีย้อัตว์การ. (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
	กระไรละเหิมหาญ	บมิรู้สำนึกตัว;
	อิโสภณี่ผิว	ตะประจบส่าออยผัว,
	แนะมึงนะเงาหัว	บมิมิละรู้ไหม?
	พระผัวก็มัวหลง	และพะวงอิชาวไพร,
	บนี้กวะกูไซรั	สิสุตามครราช.
	ผิกูจะใช้คน	จยังชะนกกนาถ
	และทูลคตีกาจ	ถะไ้จะตูดาย?
(มีทนะพาธา หน้า ๙๖)		

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างสรรค์เราตรรสให้เกิดขึ้นในบทพูด
ของจันท์ เพื่อแสดงให้เห็นความเคียดแค้นของจันท์ที่มากจนกระทั่งคิดทำร้ายผู้อื่น ซึ่งบท
ประพันธ์ส่งผลให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้สึกขุ่นเคืองจันท์มากขึ้นด้วย

ความโกรธของศุภางค์ปรากฏในบทพูดของศุภางค์ที่พยายามขับไล่อราลีออกไปจาก
สวน เพราะอราลีพูดล่วงเกินถึงมีทนะและแสดงความอยากรู้ อยากเห็นเรื่องชยเสนพามีทนะมาอยู่ที่
ตำหนัก ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔		
ศุภางค์.	ข้าบอกว่าไปเตี้ยวนี่!	ไปเสียดี ๆ (ฉบบง, ๑๖.)
	หาไม่จะเกิดเคื่องกัน	
อราลี.	ไม่ไป !	
ศุภางค์.	ต้องไปโดยพลัน !	
อราลี.		ไม่ไป !

บทกลอนที่อำนวยโอชาคือความเข้มแข็ง คึกคัก ชิงชังแกลใจ ตามที่ปรากฏโดย
 มากนั้น เป็นบทเร้าใจอย่างแรง แสดงถึงความกล้าหาญ ความเด็ดขาด ความผยอง ของ
 ท่านผู้กล้าหาญในการรบ ในการให้ และในการช่วยเหลือ บทกลอนในรสนี้ ที่จริงก็
 ตรงกันกับที่เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า บทปลุกใจ นั่นเอง ...

วีรรส จึงหมายถึงบทประพันธ์ที่แสดงความกล้าหาญของตัวละครที่ส่งผลให้ผู้อ่านผู้ฟัง
 เกิดความกล้าหาญตามตัวละครไปด้วย หรือเป็นบทประพันธ์ที่มีเนื้อหาปลุกใจให้เข้มแข็ง ซึ่งในพระ
 ราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา มีบทประพันธ์ที่ช่วยสร้างความรู้สึกดังกล่าวต่อไปนี้

คำพูดของนันทิวรรณะที่พูดเตือนสติชัยเสนให้เลิกคิดสั้น เพราะเสียใจที่ตนเป็นสาเหตุ
 ทำให้ผู้อื่นต้องได้รับโทษโดยไม่มีความผิด นันทิวรรณะกระตุ้นเตือนให้ชัยเสนนึกถึงราษฎรว่า ใน
 ยามนี้ราษฎรต่างตระหนกตกใจเพราะภัยสงคราม หากรู้ว่าได้สูญเสียกษัตริย์ผู้เป็นที่พึ่งก็ยิ่งพากัน
 เสียขวัญ อาจพลอยเสียบ้านเมืองไปด้วย เมื่อชัยเสนได้ฟังก็เกิดขัดตียะมานะ พยายามข่ม
 ความรู้สึกของตนและคิดปกป้องบ้านเมืองต่อไป คำพูดของนันทิวรรณะจึงก่อให้เกิด
 วีรรสขึ้นในใจของตัวละครและส่งผลถึงผู้อ่านให้เข้มแข็งตามไปด้วย ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

นันทิวรรณะ.	ตราบไต่พระเดชแผ่	วรณายะเหนือเคียร	(อินทะวิเชียร, ๑๑)
	ย่อมศานติจำเนียร	เพราะพระบารมีร่ม;	
	ชีพตนและชีพญาติ	บมิห้วงณารมณ,	
	ขอไห้โรดม	วรชมนะยีนยัง.	
	ไร่ปิ่นดิลกราชย์	ละกัชาต์จะกินพัง,	
	ไหนเลยจะคงตั้ง	อิศะรานุภาพครอง.	
	โลกเราสง่างาม	ก็เพราะแสงวันส่อง,	
	สิ้นแสงระวีต้อง	มละท้าวะฉนไ;	
	อันปวงประชาเปรม	ฤติพึงพระเดชไ,	
	เดชดับก็มีดใน	ฤติหม่นละแน่อน.	
	ราตรีสว่างแจ้ง	ก็เพราะแสงนิศากร,	
	โกฏ์ดาวณอัมพร	กับเท่าพระจันทร์เดียว;	
	อันว่าพระคุณเปรียบ	วรโสมะนั้นเทียว,	
	ไร่นาทะข้าหลือว	จะประสพพระเจ้าไหน?	
ชัยเสน.			
	สดับพะจีเจ้า	นะสิเราสำนึกตน,	(อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
	และจำจะต้องทน	ทุชะเพื่อประโยชน์ราษฎร,	

เพราะถึงจะโศกศัลย์
และขัตติโยชาติ

กระหน่ำบ่ควรขาด,
ทู่มนัสก็กัดฟัน!

(มีทนะพาธา หน้า ๑๑๗-๑๑๘)

จะเห็นว่าคำพูดของนันทิวรรณะช่วยปลุกใจให้ชัยเสนมีความเข้มแข็งกลับคืนมา หลังจากที่ถูกเศร้ามืดมัว ชัยเสนได้ตระหนักถึงหน้าที่และความสำคัญของกษัตริย์ที่ต้องรับผิดชอบ ต่อชาติบ้านเมือง ไม่ควรนำความรู้สึกส่วนตัวมาพละพละทำให้บ้านเมืองต้องพังพินาศ ชัยเสนจึงเกิด ความวิริยะอุตสาหะในการที่จะดำรงชีวิตต่อไปเพื่อปฏิบัติหน้าที่ของกษัตริย์ในการปกป้องชาติเพื่อ ไม่ให้ราษฎรต้องได้รับทุกข์ภัย บทประพันธ์ดังกล่าวจึงควรเป็นวีรสรประเภทวีระ

ความกล้าหาญของศุภางค์ซึ่งปรากฏในบทสนทนาระหว่างนันทิวรรณะและชัยเสน บทสนทนาของตัวละครทั้งสองส่งเสริมกันเพื่อแสดงให้เห็นความกล้าหาญในการรบของศุภางค์ โดย นันทิวรรณะเล่าเหตุการณ์ตอนศุภางค์รบกับทหารของแคว้นมคธจนศุภางค์เสียชีวิต และชัยเสนได้ กล่าวสรรเสริญวีรกรรมของศุภางค์ว่า เป็นการตายที่สมเกียรติของชายชาติทหารนับเป็นวีรรส ดัง ตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

นันทิวรรณะ. ครั้นถึงเวลายุทธ์

ออกนำหน้าพลไป

เห็นพวกข้าศึกห้อม

ทั้งพันทั้งแวงยับ

สมใจที่เฝ้มอบ

ได้บาทแห่งภาสาย

ชัยเสน. เออญ่ค่อยคลายความ

เมื่อทราบมิตรของญ่

เป็นเชื้อชาติันกรบ

นับว่าได้ตายงาม

ตนเห็นศุภางค์ไชรั

และประยุทระหน้าทัพ,

ณศุภางค์เหลือนับ,

และศุภางค์ล้มตาย.

ชิวะเปนพะลีกาย

เพราะวะมันกะตัญญู.

ทู่ชะทับหทัยอยู่,

บมิเสียชีวิตราม;

สละชีพผดสงคราม

ดูจะนายทหารกล้า.

(สาลินี, ๑๑.)

(มีทนะพาธา หน้า ๑๒๑)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ให้เห็นว่า การเป็นนักรบ และได้สละชีพในสงครามเป็นสิ่งที่น่าภาคภูมิใจและควรแก่การสรรเสริญ บทแสดงความกล้าหาญ ของนักรบได้ช่วยปลุกใจผู้อ่านผู้ฟังให้เกิดความรักชาติเช่นเดียวกับตัวละคร จึงจัดเป็นวีรสรประเภท วีรวีระ

วีรรสประเภทท้าววีระหรือความกล้าหาญในการช่วยเหลือ ปรากฏในตอนวิทูรกล้า
 สารภาพผิดเพื่อช่วยเหลือมัทนา ศุภางค์ และปริยัมวาทา ซึ่งเดิมวิทูรร่วมมือตามแผนของจันท์เพื่อ
 กำจัดมัทนา ทำให้มัทนา ศุภางค์ และปริยัมวาทาต้องได้รับความเดือดร้อน วิทูรเกิดความละอาย
 และเกรงกลัวต่อบาป ไม่สบายใจที่ผู้บริสุทธิ์ต้องได้รับความเดือดร้อนเพราะตน จึงเข้าเฝ้าชัยเสน
 และทูลความจริงทั้งหมดโดยไม่หวาดหวั่นว่าตนจะได้รับโทษ จึงจัดเป็นวีรรสประเภทท้าววีระ ดัง
 ตัวอย่างที่วิทูรทูลชัยเสนว่า

วิทูร.	ตัวอย่างที่ ๓	มติเทวราชา, (อุปัฏฐิตา, ๑๑.)
	ขอเดชะพระสม	دنۇسارەگاپىدى;
	โปรดทรงกรุณา	گۇتىخاگىھولكىد
	โอตตปปะกระตุ้น	كىتىۋىجەباپكىرىن.
	ได้ว่าผิจะปิด	جرخەائىسۋانخۇيۇ,
	เมื่อคั้นพระเสด็จ	تۇجىرىتمۇسۋاھ.
	ข้าทูลคตออัน	سۇگەلىگىشەننەناۋ
	ความจริงมะทะนา	غۇبىغىنىمى.
	ไม่เคยริพิฆาต	ۋىرەۋىجىنىتى
	แทจรงณพระนาง	لەگەرئەۋايىتھام.
	ตรัสใช้ตนนี้	
		
	ครั้นเมื่อตนฟัง	پەرەدەرلىسپرىسارەتەننى,
	ใจข้าขณะนั้น	ھىرىتەئەنۋەتەنئەتە,
	ข้าเองสิเพาะให้	نەرنەگەرلىۋىگەرە,
	คนผู้นี้ระโทษ	سىجەگۇپرىسارەتەننى;
	แต่ว่าขณะนั้น	دنۇگلىۋەتەننى,
	เกรงผิดจะพะตน	بەمىئاچچەپۇتچا.
	ครั้นราชะบุรุษ	نەرتەسەتۇخۇ
	ออกจากกรธา-	نەتەنۇكەنەر,
	ไปไหนฤก็ข้า	بەمىئاچچەھلىبەنەن,
	เหมือนเพลิงพิษะร้อน	رەزۇرمەنكەلەتەن.
	ดังนี้แหละทนง	چەرتەنكەلەتەن,
	เพื่อทูลคตอไป	لەپرىسارەتەن.
	ข้าเป็นทุรชน	لەلەمەتەن,
	แล้วแต่รนา-	گەچەلەتەن.

การสารภาพผิดเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นเป็นการกระทำที่ต้องอาศัยความกล้าหาญของจิตใจ
ทั้งนี้วิทูรได้ทำใจยอมรับโทษแต่โดยดี บทประพันธ์ที่เป็นบทสนทนาของวิทูรจึงให้รสแห่งความกล้า
หาญในการช่วยเหลือหรือทนายวิระ อันนำพาให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกว่าเป็นการกระทำที่น่ายก
ย่องและจรรโลงใจให้เกิดความกล้าเช่นเดียวกับตัวละคร

วีรรสในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเกิดจากตัวละครได้แสดงความกล้าหาญของตน
ให้ประจักษ์ ได้แก่ การสละชีพเพื่อปกป้องชาติและพระมหากษัตริย์ การสารภาพผิดเพื่อช่วยเหลือ
ผู้อื่นให้พ้นภัย นอกจากนี้มีวีรรสที่มาจากบทสนทนาที่มีลักษณะปลุกใจให้เข้มแข็งด้วย ซึ่งวีรรสใน
บทประพันธ์เหล่านี้ได้นำพาความกล้าหาญมาสู่จิตใจของผู้อ่านผู้ฟังด้วยอีกประการหนึ่ง

๒.๑.๔ พิกัตสรส คือรสรจากบทประพันธ์ที่ก่อให้เกิดความเกลียด ความขยะแขยง
หรือความสะอิดสะเอียน เกี่ยวกับพิกัตสรสนี้ แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๐๒: ๒๐๑) ได้อธิบาย
ความหมายเพิ่มเติมไว้ว่า

... กระบวนกลอนต่าง ๆ นั้นสามารถบันดาลให้เกิดความเกลียดได้จริง ๆ คือ
เกลียดบุคคลบ้าง เกลียดการกระทำของบุคคลบ้าง เช่น ถ้าได้อ่านได้ฟังเรื่องขุนช้าง
ขุนแผน ก็เกลียดขุนช้าง บางทีเลยพลอยเกลียดคนที่เป็นขุนช้างไปด้วยก็มี หรืออ่าน
รามเกียรติ์ ก็เกลียดทศกัณฐ์ เป็นต้น ทั้งนี้มิใช่เป็นด้วยเหตุอื่น เป็นเพราะฤทธิ์ของกลอน
อำนาจโอชาในเชิงนั่นเอง

พิกัตสรส จึงหมายถึงรสรจากบทประพันธ์ที่พรรณนาความน่าเกลียด ความน่า
ขยะแขยง หรือความน่าสะอิดสะเอียน รวมถึงบทประพันธ์ที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกเกลียดตัว
ละครบางตัวซึ่งอาจมาจากจิตใจหรือการกระทำอันโหดร้ายของตัวละคร ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะ
พาธา มีบทประพันธ์ที่ก่อให้เกิดพิกัตสรสดังต่อไปนี้

ตอนจันทील่วงเกินมัทนาและชัยเสน จันทील่วงเข้าไปยังพระตำหนักและแสดงกิริยา
วจาไม่สมควรต่อมัทนา แม้ชัยเสนซึ่งเป็นพระสวามีก็ถูกจันทีประชดประชันอย่างไม่กลัวเกรง
ความหยาบคายก้าวร้าวทำให้ชัยเสนรู้สึกชิงชังและระอาที่จันทีไม่ยอมรับฟังสิ่งที่ชัยเสนกล่าว ชัย
เสนจึงเลิกให้เกียรติจันทีและพามัทนาเดินจากไป ซึ่งบทประพันธ์ดังกล่าวก่อให้เกิดพิกัตสรสขึ้นใน
ใจของผู้อ่านผู้ฟังด้วย ดังตัวอย่าง

	<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>		
<u>จันที.</u>	ถึงฉันจะไร้ซึ่ง	พระมหากะรุณา,	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ก็ยังมีชั่วช้า	และบ่หมดนยะงาย.	

ชัยเสน. เหม่นางจันท์ พุดจากรานี้ แสนจะหยาบคาย : (สุรางคณา, ๒๘.)
 เธอเป็นธิดา ราชากุสาสัย ไฉนปากร้าย ราวแม่ค้าปลา?

จันท์. หม่อมฉันสามาญ เพราะพระองค์ท่าน หมดพระเมตตา;
 หากข่าวระบือ ภาจากภารา ถึงพระบิดา คงเสียหทัย.

ชัยเสน. นี่จะมาโกรธ และมุ่งกล่าวโทษ ฉันผิดอันใด?

จันท์. พระองค์ทรงฤทธิ์ จะผิดอย่างไร? พระองค์เป็นใหญ่ เหนือผู้เหนือคน,
 ถึงจะรับนาง ไต ๆ จากกลาง อริญไพโรสณฑ์
 มายกมาย่อง ก็ต้องจำทน เพราะข้าเป็นคน อาภัพอัปรีดิ์.

ชัยเสน. เธอก็มีศักดิ์ ไยพุดหยาบนัก เน่นางจันท์?
 ควรยังถือมั่น ฉันเป็นสามี, และไม่ควรถี กล่าวถ้อยหยาบช้า.

.....

ฉันจงใจรัก, และผินงลักษณะ มีจิตไม่ตรี
 คงจะไม่ต้อง ขุ่นหมองครานี้; ขอจงตริดี ก็คงแลเห็น

จันท์. หม่อมฉันเข้าใจ ว่าทรงเล็งไว้ ก็เพราะจำเปน!

ชัยเสน. ตามใจเถิดนา! ถ้าเธอนึกเช่น นั้นก็อาจเปน เช่นเธอเข้าใจ
 มา, มะทะนา, เราไปดีกว่า, อยู่อีกทำไม?
 ขึ้นอยู่ฟังเสียง ก็เถียงกันไป ยืดยาวยิ่งใหญ่ ไม่เปนแก่นสาร!

(มีทนะพาธา หน้า ๙๓-๙๕)

ชัยเสนเป็นกษัตริย์ยิ่งใหญ่ มีอำนาจมาก แต่ไม่วยต้องประสบปัญหาทะเลาะเบาะแว้งกับภรรยา ซึ่งจันท์แสดงความหึงอย่างไม่สงวนกริยาวาจาทั้งที่เป็นถึงมเหสี ชัยเสนรู้สึกชิงชังและตำหนิจันท์อย่างไม่ว่างหน้า ส่วนผู้อ่านผู้ฟังก็เกิดความรู้สึกชิงชังจันท์ตามไปด้วยเพราะเกลียดที่จันท์ใช้วาจาก้าวร้าวหยาบคาย

ตอนศุภางค์แสดงความเกลียดอราลี เหตุเพราะอราลีเป็นหญิงที่มีจิตใจต่ำทราม ไม่ซื่อตรง สอดรู้สอดเห็น นางมาที่สวนหลวงเพราะได้รับคำสั่งให้มาสืบเรื่องมัทนา ศุภางค์ได้พุดแสดงความเกลียดอย่างตรงไปตรงมานับเป็นพิภตสรตังนี้

อราลี. ตัวอย่างที่ ๒
 นี่แนศุภางค์เสนา, เมื่อก็ดูข้า (ฉบบง, ๑๖.)
 กำลังจะเก็บดอกไม้,
 แต่ชาวสวนกล่าวห้ามไว้, เขาว่าท่านได้
 สั่งเขาให้ห้ามเช่นนั้น
ศุภางค์. ถูกแล้ว.

<u>อราลี.</u>	เพราะเหตุใดกัน?	
<u>ศุภวงศ์.</u>		เพราะว่าตัวฉัน
	ชอบดูดอกไม้งาม ๆ	
<u>อราลี.</u>	ก็ใครสั่งให้ท่านห้าม?	
<u>ศุภวงศ์.</u>		ทำไมจึงถาม?
<u>อราลี.</u>	ก็เพราะดิฉันอยากรู้.	
<u>ศุภวงศ์.</u>	อยากรู้ยากเห็นเกินอยู่	ดังนี้ก็ดู
	ข้าขอกล่าวเตือนนางว่า	
	ผู้ชอบประพฤติเช่นจา-	ระสัตรีข้า
	มิชอบและมักหมั่นไส้;	
	อันตูข้าเจ้านายใช้	ให้เป็นผู้ใหญ่
	รักษาพระอุทยานนี้,	
	จึงห้ามว่าดวงมาลี	ของท่านดี ๆ
	มิให้ผู้ใดเก็บไป.	
<u>อราลี.</u>	ก็ดิฉันนี่คือใคร?	
<u>ศุภวงศ์.</u>		อันตัวนางไซรั
	พิการทั้งกายและจิต!	
	หลังค่อมค้อมคู้ดูผิด	มนุษย์ชาติ
	แขนเปี้ยวบ่เหมือนธรรมชาติ,	
	ตัวคดใจคดอิจฉา	แยงยมุสา
	ใคร ๆ ย่อมรู้ทั้งวัง;	

(มัทนะพาธา หน้า ๘๖-๘๗)

ศุภวงศ์ด่าว่าปมด้อยของอราลี เพราะแม้อราลีจะมีร่างกายพิการแต่นางก็ไม่ได้สงบเสงี่ยมเจียมตัว กลับประพฤตินิยมเกริม ถือว่าตนมีเจ้านายคอยให้ความคุ้มครอง ความประพฤติของอราลีเป็นสิ่งที่น่าชิง ศุภวงศ์จึงแสดงความเกลียดชังอย่างเปิดเผยและด่าว่าอย่างไม่เกรงใจ ซึ่งคำด่าทอของศุภวงศ์ก็ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรู้สึกสมน้ำหน้าอราลีเพราะรู้สึกเกลียดชังตามศุภวงศ์ไปด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดพิภัสสรหรือรสจากความน่าชิงชัง โดยให้ตัวละครฝ่ายร้ายแสดงคำพูดและการกระทำที่น่ารังเกียจ จนอีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกระอาหรือถึงขั้นเกลียดชัง จากนั้นจึงใช้ถ้อยคำตำหนิหรือด่าว่าอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งทำให้ผู้รับสาร เช่น ผู้อ่าน ผู้ฟัง สามารถรับรสแห่งความเกลียด น่าชิงชังเหล่านั้นได้

๒.๑.๕ ศานตรส คือรสแห่งความสงบใจอันเกิดจากบทประพันธ์ที่ให้ความสงบเยือกเย็น แยม ประพันธ์ทอง (๒๕๐๒: ๒๔๔) ได้อธิบายเกี่ยวกับศานตรสนี้ว่า

สันตรสนี้ คือ รสที่ทำให้สงบเยือกเย็น อ่อนโยน ไหวพริ้ว และบันเทิงชุ่มฉ่ำ แต่ไม่ระคนปนเจือด้วยรสต่าง ๆ ... ได้แก่กระบวนการที่พรรณนาถึงธรรมชาติ สิ่งโสภณ โดยเฉพาะ ไม่คลุกเคล้าด้วยรสต่าง ๆ มีสังการส เป็นต้น และกระบวนการที่เป็น สุภาสิตสอนใจ ฟังแล้วเกิดความคิดอ่อนละมุนขึ้น เกิดความเมตตาและความเอ็นดู มีความบันเทิงใจแทรกซึมอยู่ในนั้นด้วย

ศานตรส จึงหมายถึงรสที่เกิดจากบทประพันธ์ที่จรรโลงให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความสงบเยือกเย็น อ่อนโยน เกิดความเมตตาปราณีหรือเอื้อเฟื้อแผ่ในจิตใจ ซึ่งอาจเป็นบทพรรณนาธรรมชาติ สุภาสิตสอนใจ และอื่น ๆ

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ปรากฏศานตรสในตอนท้ายของเรื่อง คือ เมื่อปัญหาต่าง ๆ คลี่คลายลง ชัยเสนได้เสด็จออกจากพระราชวังเพื่อไปรับมัทนา แม้จะต้องพบความโศกเศร้าที่มัทนากลายเป็นดอกกุหลาบ แต่บรรยากาศของเรื่องก็ได้กลับเข้าสู่ความสงบอีกครั้ง โดยชัยเสนขอร้องให้ดอกกุหลาบยอมกลับไปยังนครหัสตินาปุระและสัญญาว่าจะดูแลเป็นอย่างดี ก่อนที่กระบวนการจะมุ่งหน้ากลับนคร กาละทรศินได้กล่าวขอพรจากพระอินทร์เพื่อประทานแก่ชัยเสน รวมทั้งขอให้ดอกกุหลาบเป็นดอกไม้ที่มีอยู่บนโลกมนุษย์ตลอดไป เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งความรักระหว่างชายหญิง คำกล่าวของกาละทรศินมีลักษณะเป็นศานตรส ดังความว่า

กาละทรศิน.	ข้าขอให้เทพองค์อธิปัตินไตร-	(กุสุมิตลดา, ๑๘.)
	ตรึงชะโปรดให้	พระพรสิทธิ์
	แด่องค์สมเด็จราชาพระมะบพิตร	
	เรื่องมหาฤท-	ธิดา,
	มีชัยในการยุทธและบมิปะรา-	
	ชัยณทัฬหาล้า	สกลขาม,
	ของทรงสวัสดิ์นี้จะสุขะอภิราม	
	รมยะทุกยาม	บเลื่อมชา.
	หนึ่งอวยพรให้กุพะชะกะสุระผกา	
	คงดิลกหล้า	บสุญพรรณ,
	เปนสิ่งชวนชวนจิตตะนะระสุวะคันธ	
	ช่วยระงับสรร-	พะทุกข์หนัก;
	หญิงชายยามเริ่มรู้ระสณฤติรัก	

ใช้กุหลาบจัก ะเร็งใจ,
 อันดวงมาลีกุพะชะกะสิมิวะให้
 ฟังจะรู้ได้ ว่ารักแท้,
 แลยามดมดอกกุพะชะกะนะก็จะแก้
 เดือดจนดวงแด และสุขพลัน.
 ขอมาลีศรีกุพะชะกะสิริสุคันธ์
 จงประดิษฐ์พรรณ นิรันดร!
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๔๑-๑๔๒)

จะเห็นว่า บทสนทนาของกาละทรรดินช่วยเปลี่ยนบรรยากาศที่ขุ่นมัวเศร้าหมองให้กลายเป็นสงบเยือกเย็น ซึ่งกาละทรรดินได้ขอพรให้ชัยเสนเป็นกษัตริย์ที่เรื่องอำนาจ ประสบความสุขสวัสดิ์ และดอกกุหลาบกลายเป็นสิ่งวิเศษที่เจริญงอกงามขึ้นบนโลก มนุษย์ได้มีโอกาสชื่นชมดอกไม้สวรรค์ที่นอกจากจะงามเลิศแล้วยังมีคุณประโยชน์มากด้วย จึงนับเป็นศานตรสที่ปรากฏอยู่อย่างเหมาะสมในตอนจบของเรื่อง

๒.๑.๖ หาสยรส คือรสแห่งความสนุกสนานขบขันอันเป็นรสที่สร้างความรื่นเริงบันเทิงใจให้แก่ผู้อ่านผู้ฟัง ช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังได้มีจังหวะผ่อนคลาย ได้แก่ บทตลกขบขันต่าง ๆ ซึ่งเมื่อได้ฟังแล้วมีอาการยิ้มแย้มหัวเราะเฮฮา (แยม ประพันธ์ทอง. ๒๕๐๒: ๗๙)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ตัวละคร ๒ ตัว คือ สุนกับนาค เป็นผู้มีบทบาทสร้างอารมณ์ขัน ตอนหนึ่งสุนกับนาคได้รับคำสั่งให้ตามหาที่มาของกลิ่นหอมประหลาด ดังตัวอย่าง

นาค. มันอยู่ทางนี้แน่! แกไม่ได้กลิ่นหรือ?
สุน. ฮือ!
นาค. จะพูดอะไรก็ไม่พูด. มีแต่ร้องฮือเท่านั้น.
สุน. ก็จริง ๆ นี่, ให้ตายสิ! (ลงนั่งเหยียดตีน และแสดงอาการกิริยาเหนื่อย.)
นาค. จริงอะไร?
สุน. อยู่ดี ๆ ใช้ให้ตามหากลิ่น ใครจะไปหาพบ (นอนเหยียดลงกับพื้น.)
นาค. ทำไมจมูกแกไม่มีหรือ? (นั่งบนตอไม้.)
สุน. ก็มีนะสิ! แต่เกิดมายังไม่เคยรับใช้เช่นนี้เลย. ข้าสูดหากลิ่นเสียจนจมูก
 เยิ้มแล้ว, รู้ไหม?
นาค. จมูกเยิ้มก็ดียอยู่แล้ว; แปลว่าแกไม่เจ็บ.
สุน. เอ๊ะ! อย่างไรกัน?

- นาค. ข้าเคยสังเกตเห็นอ้ายต่างของข้า. เมื่อไรจุมุกมันแห้งละก็แปลว่ามันไม่สบาย.
- ศุน. อูวะ, แล้วกัน! เอาเข้าไปเข้าประภพหมาเสียแล้ว!
- นาค. ก็ดีนี่นะ; หมามันจุมุกเก่งกว่าคนเราอีก.
- ศุน. (ยกมือขึ้นปิด) เฮ้ย! อย่าเล่นน่า! จึกกะจี. (ผงกหัวขึ้นมองดู)
เอ๊ะ! พิกลแอะ, หมายถึงแกล่เล่นรังแกอีก. ที่แท้แมลงภู่นะเอง. (นอนลงอีก)
- นาค. แกว่าแมลงภู่นะหรือ? เอ! ทำทางชอบกล! (ลุกขึ้นเดิรมอง.)
- ศุน. นั้นลุกขึ้นเดิรไขว่อยู่ทำไมนะ? ข้าเวียนหัวพิลึก.
- นาค. ที่ไหนมีแมลงภู่นะต้องมีของหอม, ฉนั้น- (เดิรคันต่อไป.)
- ศุน. (เอกเขนกขึ้น, หันหน้าไปทางหลังเวที.) แกนี่- (เห็นดอกกุหลาบ, จิ้งร้องขึ้น.) นั้นแน่! ได้ตัวแล้ว, ให้ตกนรกสิ!
- นาค. อะไร?
- ศุน. อ้ายของหอมของแก. (ชี้ดอกกุหลาบ.) นั้นปนอะไร.
- นาค. (เดิรเข้าไปยังต้นกุหลาบ.) จริงของแก ; อ้ายดอกนี่เอง. เอ๊ะ! เขาเรียกดอกอะไรนะ?
- ศุน. ชบา.
- นาค. บัดชบ! ชบาหอมมีหรือ?
- ศุน. มี. หอมเขียว!
- นาค. มิลักขุ! หอมเขียวมีหรือ?
- ศุน. ไม่มีก็แล้วไปสิ.

(มัทนะพาธา หน้า ๓๑-๓๒)

ศุนกับนาคตามหาที่มาของกลิ่นและต่อมาก็เป็นผู้คอยดูแลต้นกุหลาบ ทั้งสองมักขัดคอและพูดจาทับบถมกันเพื่อให้เกิดความขบขัน สังเกตว่า หาสยรสเป็นรสที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญจะขาดเสียมิได้ เพราะเป็นรสที่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังมีความสุขและได้ผ่อนคลาย

๒.๑.๗ กรุณารส คือรสแห่งความเศร้าโศก ซึ่ง แยม ประพันธ์ทอง (๒๕๐๒: ๑๑๑) ได้อธิบายเกี่ยวกับกรุณารสนี้ว่า

กรุณารส ซึ่งถ้าเป็นบทกลอน เรียกกันว่า บทโศก ที่ทำให้ผู้ได้ยินได้ฟังเกิดความเหี่ยวใจ แห้งใจ คิดสงสารไปต่าง ๆ จนถึงหลังน้ำตาออกมาด้วยความปรานีอันท่วมท้นล้นหัวใจ

บทกลอนที่เกี่ยวกับรสนี้ มักปรากฏในลักษณะที่ต้องเสื่อมสูญจากสัตว์หรือ

สังขารอันเป็นที่รักที่ชอบใจ เช่น พลัดพรากจากลูก เป็นต้น หรือได้ประสบความทารุณ
โหดร้ายอย่างสุดแสน เช่น ถูกฆ่าอย่างไร้ความผิด เป็นต้น

กฏณารสนี้มีคำคล้าย ๆ กับสังการสเป็นบางลักษณะ แต่ไม่เหมือนกันทีเดียว
สังการนั้นมีความรักชนิดกามสันถวะ ความชมเชยด้วยอำนาจความใคร่เข้าผสม นิยม
แต่ในเรื่องของชายหญิงเท่านั้น แม้จะมีการคร่ำครวญถึงกันอย่างไร ก็ตกอยู่ในสังการส
ไม่นับเข้าในกฏณารส

ดังนั้น กฏณารส จึงหมายถึงรสแห่งความเศร้าโศกอันเกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศก
ของตัวละครทำให้รู้สึกสงสาร ซึ่งอาจเป็นการพลัดพรากหรือได้รับความโหดร้ายต่าง ๆ แต่จะไม่
เกี่ยวข้องกับบทคร่ำครวญถึงกันของชายหญิง

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา มีตัวละครที่ได้แสดงความทุกข์โศกของตนซึ่งทำให้
เกิดความสงสารขึ้นในใจของตัวละครตัวอื่นรวมทั้งผู้อ่านผู้ฟังดังต่อไปนี้

กฏณารสที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของมัทนาซึ่งถูกใส่ร้ายว่าเป็นชู้กับศุภางค์
มัทนาได้อ้อนขอให้สุเทษณ์โปรดปรากฏกายเพื่อรับฟังและช่วยขจัดทุกข์ โดยนางได้อ้อนต่อสุเทษณ์
ดังความว่า

<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>	
<u>มัทนา.</u>	
ข้าประณมกระกระพุ่ม	ประชุมณะชา (รโหฤตา, ๑๑.)
ไหว้สุเทษณ์วระมหา	มหิทธิบุรณ,
เชอญสดับสุระพจน์	ประณตทำนูล
วอนพระองค์อนุกุล	และเมตตะด้วย.
ยามดनुสิทุขะจัด	ชตรัสจะช่วย
โดยพระมุงกรุณะอวย	พระพรประทาน;
ข้าพระบาททุกขะมี	ฤดีจะราน,
เทวะโปรดและอุปการ	จะสิทธิผล:
เมตตะธรรมมะนะสิจุน	และหนุนสกล
ช่วยผดุงนิกระชน	ประโลมฤดี.
เชอญเสด็จอะมะระมา	ณวาระนี้,
รับเสวยวระพลี	ดनुถวาย.
โดยดनुทุขะวิโยค	และโชคก็หาย,
อยากจะใคร่ชีวะมลาย	บ่ทนละทุกข์,
อยู่ก็โศกจะทวี	บมีสนุก,

สามิทั้งถวจะสุข	ถมิเจริญ
(ตักน้ำมันเนยหยอดที่กองไฟ, แล้วกล่าวต่อไป.)	
อัสสุเทศน์ผิกรุณา	ก็ข้าสืเชอญ
ล่องนภาพระและเหิร	ระเห็จและมา.
โปรดเถะองค์อะมะระรับ	สตับะทา,
ข้าพระบาทมะทะนา	จะทูลอะมร!

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๗-๑๒๘)

คำวอนของมัทนาทำให้สุเทษณ์เกิดความสงสารและยอมปรากฏกายในที่สุด แต่การช่วยเหลือโดยการรับไปเป็นบาทบริจาริกาเป็นสิ่งที่มัทนาไม่อาจทำตามประสงค์ได้ นางจึงถูกสาปเป็นดอกกุหลาบตลอดไป

ปริยัมวะทาทุกข์เพราะพลัดพรากจากมัทนา ซึ่งปริยัมวะทามีความจงรักภักดีและต้องการติดตามรับใช้มัทนาตลอดไป แต่มัทนาได้จากนางไปกลายเป็นดอกกุหลาบ นางจึงโศกเศร้าและคร่ำครวญจึงเป็นกรณารสที่เกิดจากการรับรู้ความทุกข์โศกของปริยัมวะทา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ปริยัมวะทา</u> . ทูชะอะโหพระมะทะนา	พระมาตุวร,	(ปิยวาทา, ๑๒)
พระจะมะลายพระชีวะจร	พระแม่ไฉน	
บมิดำรัสจะนะชนวน	พระถ้วนคระไล,	
พระมละทึงตะนุไฟไร	พิลาปอนันต์;	
พระวารคุณอดุละครอง	และป้อมและกัน,	
ดุนุณนี้ถจะมีศัล-	ยะเศร่าอรุรา.	
ก็ผิจะรู้ณคติข้า	ปริยัมวะทา	
ถจะมีตามพระวรมา-	ตุวายชีวาตม์?	
พระปิยะเทวีจะไป	ก็ใจจะขาด;	
ผิจะตามยุคะละบาท	มิขัดและขวาง,	
จะติระตามบะทะดำเนิร	บเหินบห่าง	
และประติบัติประดุจะอย่าง	อดีตะกาล.	
ชะชะพระมัจจุฤกระไร	หทัยรพาล,	
ก็ดุนุณนี้สิมิประหาร,	ประหารพระแม่.	
ทูชะระทมกะมละเปลี่ยว	จะเหลียวจะแล	
ก็บประสพสุขะณแด,	จะพึงณใคร?	
พระปิยะมาตุจระตั้น	ณ สรรคะได	

ฉันจะขอจะรักไป

ณกาละนี้!

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๒-๑๓๓)

ปรีyamะหาสู่อุตส่าห์ติดตามมัทนามาอยู่ในป่าด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดี เพื่อจะได้เป็นเพื่อนและคอยดูแลมัทนา เมื่อมัทนาจากไป ปรีyamะหากรู้สึกเหวว่าเพราะต้องพลัดพรากจากบุคคลที่รักซึ่งเคยเป็นทั้งเพื่อนและที่พึ่งของตน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดความทุกข์โศกที่มีอยู่ในใจของตัวละครออกมาเป็นคำพูดที่คร่ำครวญยืดยาวกล่าวถึงความทุกข์อันแสนสาหัสของตน การพรรณนาถ้อยคำมีความไพเราะกระชับความรู้สึกรู้สึกของผู้อ่านผู้ฟังทำให้รับรู้ถึงความน่าเห็นอกเห็นใจ จึงเป็นกลวิธีที่ทำให้เกิดอารมณ์ขึ้นในใจของผู้อ่านผู้ฟัง

๒.๑.๘ ภยานกรส คือรสที่ทำให้เกิดความกลัว ความสยดสยอง ความหวาดเสียว ซึ่งอาจเป็นบทประพันธ์ที่กล่าวถึงเสียงคำรามอย่างผิดปกติ ศัสตราวุธ ความอ้าววัง หรือป่าดงพงไพร เป็นต้น ซึ่งในบางกรณีต้องโน้มใจของตนไปตามเรื่องด้วยจึงจะปรากฏภยานกรสชัดเจน (แย้ม ประพันธ์ทอง. ๒๕๐๒: ๑๗๕-๑๗๗)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา มีบทประพันธ์ที่ให้สแบบภยานกรสดังนี้

ตอนมัทนาถูกสะกดด้วยเวทมนตร์ พอมัทนาตื่นตัวขึ้นก็ตกใจหวาดกลัว เพราะได้เข้ามาอยู่ยังหน้าที่ประทับของสุเทษณ์ จึงร่อนรอนกล่าวคำขอโทษที่ได้ล่วงล้ำเข้ามาโดยไม่ทราบสาเหตุนับเป็นภยานกรส ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

มัทนา.	ทเวะ, อันข้านี้ไซร้	มาน้อย่างไร	(ฉบบง, ๑๖.)
	บทราบสำนักสัณนิ;		
	จำได้ว่าข้าสถิต	ในสวนมัลลิต	
	และลมรำเพยเซยใจ,		
	แต่อยู่ดี ๆ ทันใด	บังเกิดร้อนใน	
	อุระประหนึ่งไฟผลาญ,		
	ร้อนจนสุดที่ทนทาน	แรงไฟในราน	
	ก็ล้มลงสิ้นสมฤดี.		
	ฉันใดมาได้แห่งนี้?	หรือว่าได้มี	
	ผู้ใดไปอุ้มข้ามา?		

ขอพระองค์จงเมตตา และงดโทษข้า
ผู้บุกรุกถึงลานใน.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๑)

มัทนารู้สึกตกใจกับการมาปรากฏกายอยู่ต่อหน้าสุเทษณ์โดยไม่รู้เนื้อรู้ตัวและพูดด้วย
อาการร่อนรน เพราะสุเทษณ์เป็นเทพยิ่งใหญ่มีฤทธิ์มาก จึงเกรงว่าจะได้รับโทษที่บังอาจล่วงล้ำเข้า
มาถึงที่ประทับ เมื่อผู้อ่านผู้ฟังพอใจให้นึกถึงการอยู่ต่อหน้าเทพเจ้าผู้นำเกรงขามแล้ว ก็จะเข้าใจ
ถึงความกลัวที่เกิดขึ้นกับมัทนาได้ชัดเจน

ตอนม่ายวินกล่าวคำบูชาพระพิฆเนศวรและพระนารายณ์ เพื่อกระทำพิธีสะกดจิตมัท
นา ซึ่งคำกล่าวบูชาก่อให้เกิดความรู้สึกน่าสะพรึงกลัว ขลังศักดิ์สิทธิ์ เพราะได้พรรณาลักษณะอัน
น่าเกรงขามของเทพเจ้าทั้งสองซึ่งทรงไว้ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์และศิลปวิทยานับเป็นภยานกรส ดัง
ความว่า

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ม่ายวิน.</u>	โอมบังคมพระคณเสทวะศิวะบุตร์ ฆ่าพิฆเนสันสุต ประลัย; อ้าวมกายะพระพรายประหนึ่งระวิอุทัย, ก้องโกญจะนาทให้ สหรรษ์; เปนเจ้าสิบปะประสิทธิ์วิวิธวรรณ วิฑูยาวิเศษสร- พะสอน; ยามข้ากอบกรณีย์พิธีมะยะบวร, จงโปรดประทานพร ประสาท, โอมนารายะณะเทพเถลิงอุระคะอาสน์, ขึ้นสุบรรณราช จรัส; ถือสังข์จักระคะทาธรณิผ้น ปราบยักษะกุมภันท์ มะลาย; เชียวชาญโยคะวิธีพระพีระอภิปราย ดลกิจจะทั้งหลาย สมิทธี. ยามข้ากอบกรณีย์พิธีมะยะวิจิตร จงสมมะโนสิท- ธิเทอญ.	(สัททุลลวิกิพิต, ๑๙.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

คำกล่าวบูชาให้ความรู้สึกน่าเกรงขามในความสูงส่งและมีความมีอำนาจซึ่งอาจดลบันดาลทุกสิ่งให้เกิดขึ้น บทประพันธ์แสดงให้เห็นความสำคัญของเทพเจ้าผู้เป็นที่พึ่งในการนำความสำเร็จมาให้ จึงกล่าวคำเทิดทูนบูชาอย่างสูงส่งและเยินยอถึงฤทธิ์อำนาจซึ่งนำพาให้เกิดภยานกรสขึ้น

๒.๑.๙ อัมฤตรส คือรสแห่งความอัศจรรย์ใจ ซึ่ง แยม ประพัฒน์ทอง (๒๕๐๒: ๒๑๔) ได้อธิบายความหมายของอัมฤตรสไว้ว่า

อัมฤตรส คือ รสอัศจรรย์ แปลกประหลาด ทำให้ผู้สดับพิศวงงงงวย ฉงน ดู ๆ ก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ก็เป็นไปได้ ได้แก่ บทกลอนที่กล่าวถึงความมหัศจรรย์ต่าง ๆ อันเป็นไปโดยอำนาจฤทธาศักดานุภาพ เช่น กล่าวถึงการจำแลงแปลงกาย กล่าวพรรณนาถึงเรือนทิพย์ วิมานทิพย์ อันล่องพ้นไปจากโลก

อัมฤตรส จึงหมายถึงรสแห่งความอัศจรรย์ใจซึ่งเป็นรสที่สร้างความรู้สึกอัศจรรย์หรือตื่นตะลึงให้แก่ผู้อ่านผู้ฟัง ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีบทประพันธ์ที่กล่าวได้ว่าเป็นอัมฤตรสดังนี้

ตอนสุเทษณ์แสดงอิทธิฤทธิ์ สุเทษณ์ได้ลงโทษมัทนาที่บังอาจขัดความประสงค์โดยสาปเป็นดอกกุหลาบ เหตุการณ์ตอนสุเทษณ์แสดงฤทธิ์เดชของตนนั้นนับเป็นอัมฤตรส พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑

<u>สุเทษณ์.</u>	ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์	อันประมวญมี	(จบงง, ๑๖.)
ณ ตัวกูผู้แรงหาญ,			
กุสาปมัทนานคราญ		ให้จุติผ่าน	
ไปจากสุราลัยเลิด,			
สู่แดนมนุษย์และเกิด		เปนมาลีเลิด	
อันเรียกว่ากุพูชะกะ,			
ให้เป็นเช่นนั้นกว่าจะ		รู้สึกอูระ	
ระอุเพราะรักริงเชิญ.			
ทุกเดือนเมื่อถึงวันเพ็ญ		ให้นางนี้ไปน	
มนุษย์อยู่กำหนดมี			
เพียงหนึ่งทิวาราตรี,		แต่หากนางมี	

ความรักบุรุษเมื่อใด,
 เมื่อนั้นแหละให้ทรมาวัย คงรูปอยู่ไชร์
 บคินกลับเป็นบุบผา.
 หากรักชายแล้วมัทนา บมีสุขา-
 ภิรมย์เพราะเร็ดร้างรัก,
 และนางเป็นทุกข์ยิ่งหนัก จนเหลือที่จัก
 อดทนอยู่อีกต่อไป,
 เมื่อนั้นผิวว่าอรไทย กล่าววอนเราไชร์
 เราจึงจะดโทษทัณฑ์.

นางมัทนา จุตียานาน จงมะละฐาน, (จิตระปทา, ๘.)
 สุระแมนสวรรค์
 ไปเถาะกำเนิด ณ หิมาวัน ตั้งดุนั่น
 วจิสาปไว้!

(พิณพาทย์ทำเพลงคูกพาทย์. สุเทษณ์แผลงฤทธิ์, ฟ้าแลบแวววาบตลอดเพลง. พอถึงรั้ว
 ท้าย มัทนาร้องกรีดและล้มลงกับพื้น.)

(ปิดม่าน.)

(มีทนะพาธา หน้า ๒๙-๓๐)

จะเห็นว่า สุเทษณ์มีอำนาจอิทธิฤทธิ์มาก สามารถดลบันดาลชีวิตของผู้อื่นให้เป็นไป
 ตามคำสาปของตน จึงสร้างความน่าอัศจรรย์ให้เกิดขึ้น เพราะนางเอกกกลายเป็นดอกไม้ชนิดหนึ่งที่มี
 ความงามเลิศแต่ก็จะมีชีวิตที่ผันผวนแปลกประหลาดต่อไป ส่วนคำอธิบายในเครื่องหมายขลิขิต
 ช่วยให้ผู้อ่านสร้างจินตนาการถึงความน่าอัศจรรย์ใจได้ง่ายขึ้น

อัปฏุตรสที่เกิดจากบทพรรณนาคุณลักษณะของดอกกุหลาบ ตามท้องเรื่องดอก
 กุหลาบเป็นดอกไม้ที่งามประหลาดและมีเฉพาะในสรวงสวรรค์ ไม่เคยปรากฏอยู่แห่งใดบนโลก
 มนุษย์ แต่เพราะคำสาปของสุเทษณ์ มนุษย์ถึงได้มีโอกาสชื่นชมดอกไม้ชนิดนี้ พระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพรรณนาคุณความน่าอัศจรรย์ใจของดอกกุหลาบที่ประกอบด้วยความงาม
 อย่างประหลาดล้ำ กลิ่นอันหอมยวน และคุณสมบัติอันน่าอัศจรรย์นี้

ตัวอย่างที่ ๒

(โสมะทัตไปพิจารณาตุ๊กหลาบด้วยความพิศวงอยู่ครู่ใหญ่ ๆ, แล้วจึงกล่าวคำชม.)

โสมะทัต. อันบุษปะประหลาด บมิเห็นณแห่งใด (อุปัฏฐิตา, ๑๑.)
 งามสรรพะวิไล- ยะวิเศษะมาลี;

สีแดงก็มีจำ	ดูจะดอกชบาสี,
งามดังตรูนี้	ยละเพลินเจริญตา.
กลิ่นหอมก็ระรวย	รสะลมร่าเพยพา
ถึงไหนฤก็น่า	จะระรินพิรมหวล.
แม่แต่งศิระเกล้า	วนิตาลอองนวล
เห็นแน่จะประมวญ	วรลักษณะนาง;
ลอยภาชนะน้ำ	ก็จะทำอุทกพลง
หอมรีนระสะอย่าง	สุระเทวะโอสถ.
จัดภาชนะตั้ง	พะลิเทวะทรงยศ,
กลิ่นหอมบละลด	จะประลุนแดนสรวง,
อันบุษปะประเสริฐ	ณสกลพิภพปวง
งามเลิดและเหมาะดวง	ฤติเท่าบึงฟ้า.

(มัทนะพาธา หน้า ๓๔-๓๕)

โสมะทัตชมดอกกุหลาบด้วยความรู้สึกพิศวงเพราะไม่เคยเห็นดอกไม้ชนิดนี้มาก่อน ส่วนผู้อ่านซึ่งรู้จักดอกกุหลาบ เมื่อมาอ่านพระราชนิพนธ์บทนี้ก็ย่อมเกิดความรู้สึกอัศจรรย์ใจ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพรรณนาคุณลักษณะของดอกกุหลาบไว้อย่างวิเศษ การพรรณนามีความประณีตจึงไพเราะสละสลวย สามารถแสดงคุณค่าของดอกกุหลาบให้ประจักษ์อย่างแจ่มแจ้ง

สรุปได้ว่า พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวรรณคดีที่ประกอบด้วยวรรณคดีตามหลักทฤษฎีของสันสกฤตครบทั้ง ๙ รส อันเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกิดสุนทรียภาพขึ้นในเนื้อความของพระราชนิพนธ์ วรรณคดีทั้ง ๙ รสคืออารมณ์อันหลากหลายของมนุษย์ในยามที่ตกอยู่ในภาวะต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดอารมณ์สะท้อนใจเหล่านั้นมาสู่ผู้อ่านผู้ฟังได้อย่างมีคุณค่ายิ่ง

๒.๒ โวหาร หมายถึงการใช้ถ้อยคำในการพูดหรือเขียนอย่างมีชั้นเชิง ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Figures of speech ซึ่งเป็นศิลปะการใช้ภาษาอย่างหนึ่งที่ผู้พูดหรือผู้เขียนพูดหรือเขียนอย่างหนึ่ง แต่หมายความว่าเป็นอย่างอื่นบ้าง ให้มีความหมายกำกวม หนักเบา คลุมเครือ หรือเข้มขันต่างไปบ้าง หรือเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด ความฝัน หรือความรู้สึกซึ่งกว้างขวางมากขึ้นหรือน้อยลงตามภูมิปัญญาของผู้อ่านหรือผู้ฟัง โวหารจึงทำให้เกิดมโนทัศน์หรือจินตภาพได้ชัดเจนหรือกว้างขวางกว่าภาษาตรงไปตรงมา ทั้งนี้โวหารได้แสดงถึงความกว้างขวางและลึกซึ้งของภูมิปัญญาและจินตนาการของผู้ใช้ภาษาด้วย (วิภา กงกะนันท์. ๒๕๒๒: ๒๒-๒๖)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระปรีชาสามารถในการใช้โวหารซึ่งทำให้เกิดสุนทรียภาพในความขึ้น โดยพระองค์ทรงเลือกใช้โวหารดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ อุปลักษณ์ (Metaphor) หมายถึงการเปรียบสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำว่า เป็น เท่า คือ เปรียบของสองสิ่งว่าเท่ากัน แทนกันและกันได้โดยไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกัน (ดวงใจ ไทยอนุญ. ๒๕๔๙: ๗๖)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โวหารอุปลักษณ์เปรียบสิ่งต่าง ๆ ซึ่งทำให้บทประพันธ์มีความหมายแจ่มชัดและสละสลวย การใช้โวหารอุปลักษณ์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีดังต่อไปนี้

การเปรียบ ผู้มีความรู้ความสามารถ เป็น แก้ว ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>			
<u>จิตรระรถ.</u>	ผู้ที่มีความรู้ชิน	เชิงชาญโยคิน	(ฉบง, ๑๖.)
	และเชี่ยวชาญธรพวิทยา,		
	รู้จักใช้โยคะนิทรา	ไปผูกหยยา	
	แห่งผู้ที่อยู่แม่ไกล,		
	อาจารย์มนตรีเรียกมาได้.		
<u>สุเทษณ์.</u>		อ๊ะ ! จจริงหรือไฉน?	
<u>จิตรระรถ.</u>	ข้าบาทได้เห็นเองแล้ว		
<u>สุเทษณ์.</u>	ถ้าจริง <u>เขาก็เป็นแก้ว</u> !		
<u>จิตรระรถ.</u>		ข้าบาททราบแล้ว	
	จึงกล้านำตัวเขามา		
(มัทนะพาธา หน้า ๑๑)			

จากบทประพันธ์ มีการเปรียบ มายาวิน เป็น แก้ว และแก้ว หมายถึง สิ่งมีค่าหรืออาจหมายถึง แก้วสารพัดนึก ซึ่งในเรื่อง มายาวิน เป็นผู้มีความรู้ด้านอาถรรพวิทยา สามารถใช้เวทมนตร์สะกดมัทนาให้มาพบสุเทษณ์ แม้สุเทษณ์จะมีฤทธิ์มากแต่ก็ไม่สามารถทำอย่างมายาวินได้ จึงเปรียบ มายาวิน เป็น แก้ว เพราะเป็นผู้มีความรู้ความสามารถซึ่งหาได้ยาก นอกจากนี้ยังมีความสำคัญต่อสุเทษณ์มากด้วย

การเปรียบ สามี เป็น เครื่องประดับของภรรยา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

มัทนา. ไฉนจะฟังกะมลละกว่า พระสามีที่ (รโหฤทธา, ๑๑.)
ปนวราภะระณะศรี ณเศศกกล.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๓๐)

คำว่า วราภะระณะ แปลว่า เครื่องประดับงามประเสริฐ ศรี แปลว่า สิริมงคล, ความงาม, ความเจริญรุ่งเรือง ในบทประพันธ์มีการเปรียบเทียบ สามี เป็น เครื่องประดับผมของภรรยา ซึ่งทำให้เกิดความงามแก่เรือนผม หมายถึงสามีที่ดีจะช่วยเชิดหน้าชูตาของภรรยาให้สง่างาม

การเปรียบเทียบยกย่องสามีปรากฏในบทประพันธ์อีกตอนหนึ่งดังนี้

ตัวอย่างที่ ๓
มัทนา. สามีสีปนระตะนะเลิด และจุทามณีของ
 นารีและอาภะระณะผอง บมียิ่งสุภรรดา.
 (มัทนะพาธา หน้า ๙๑)

จากบทประพันธ์ มีการเปรียบเทียบ สามี เป็น ระตะนะ หรือ รัตนา แปลว่า แก้วมีค่า คำว่า จุทามณี แปลว่า ปิ่นปักผมทำด้วยแก้วมีค่า การเปรียบเทียบ สามี เป็น ระตะนะ และ จุทามณี ของภรรยา จึงมีความหมายว่า สามีที่ดีจะทำให้เกียรติยศศักดิ์ศรีของภรรยาปรากฏอย่างงดงาม

นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบยกย่องภรรยาด้วยดังนี้

ตัวอย่างที่ ๔
ชัยเสน. อันชายจะมีสุนิธิใด กับเปรียบกะภรรยา,
ปนศรีและศักดิ์ระตะนา ที่ประดับประดาเรือน.
 (มัทนะพาธา หน้า ๙๑)

บทประพันธ์มีการเปรียบเทียบว่า ภรรยา เป็น แก้วประดับเรือน ซึ่ง แก้ว แปลว่า สิ่งมีค่า การเปรียบเทียบภรรยาเป็นแก้วประดับเรือนจึงหมายถึง สมบัติล้ำค่าใด ๆ ที่อยู่ในเรือนของชายไม่อาจเทียบได้กับภรรยา เพราะภรรยาที่ดีจะช่วยเชิดชูเกียรติยศศักดิ์ศรีของสามี และนำความสุขความเจริญมาสู่เรือนของสามี

นอกจากนี้การเปรียบเทียบยกย่องภรรยาของกษัตริย์ได้เปรียบไว้อย่างสูงส่งดังนี้

ตัวอย่างที่ ๕

ชัยเสน.	อ้าน้องสิเปนสุปรียะหญิง อันพี่ก็มียะตะปะเทือง	ยุวะมิ่งและขวัญเมือง, (วสันตดิลก, ๑๔.) เพราะวะคู่ะฐขวัญ.
มัทนา.	อ้าองค์พระปิ่นดิลกะรัฐ ข้าน้อยฤเรียกสุระขวัญ แท้จริงนะหญิงก็สิริวิฑ-	ธตำรัสละยอครัน ! วระราชะธานี? ฉะนะได้เพราะสามี,
ชัยเสน.	หากพร้อมสุคุณก็ศุภะลัก- ขวัญเมืองประจระตะนะเห็น	ชะณะนารีย่อมเปน บมิต้องประกอบทอง!

(มัทนะพาธา หน้า ๙๑)

บทสนทนาของชัยเสนมีการเปรียบชាយาของตนว่า เป็น มิ่ง และ ขวัญของเมือง คำว่า มิ่ง หมายถึง สิ่งที่เป็นสิริมงคล ส่วน คำว่า ขวัญ หมายถึง มิ่งมงคล, สิริ, ความดี, สิ่งที่ไม่มีตัวตน เชื่อกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็นสิริมงคล เป็นสุขสบายจิตใจมั่นคง ... คำว่า ขวัญเมือง หมายถึง ยอดกำลังใจของเมือง

การเปรียบภรรยาของกษัตริย์ว่า เป็น มิ่ง และ ขวัญของเมือง จึงเป็นการกล่าวยกย่อง หมายถึง ภรรยาผู้มีคุณลักษณะดีพร้อมย่อมนำสิริมงคลมาสู่กษัตริย์ผู้เป็นสามี ทำให้เกิดความสุข ความเจริญและเป็นกำลังใจแก่บ้านเมือง

โวหารอุปลักษณ์ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นการเปรียบเทียบเพื่อยกย่องบุคคล ได้แก่ ผู้มีความรู้ความสามารถ สามีและภรรยาที่มีคุณลักษณะดีพร้อม ซึ่งการเปรียบดังกล่าวทำให้บทประพันธ์เกิดความงดงาม เพราะสื่อความหมายได้กว้างขวางลึกซึ้ง และคำที่นำมาเปรียบล้วนมีเสียงอันไพเราะ จึงนับว่าการใช้โวหารอุปลักษณ์ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดสุนทริยภาพขึ้นในความของบทประพันธ์

๒.๒.๒ อุปมา (Simile) หมายถึงการนำของสองสิ่งมาเปรียบเทียบ โดยเปรียบเทียบว่า สิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง และมีคำแสดงการเปรียบเทียบที่มีความหมายว่า “เหมือน” ได้แก่ คำว่า เหมือน ราวกับ ประหนึ่ง ประดุจ กล คล้าย เจก เพียง ปาน เป็นต้น

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาปรากฏโวหารอุปมาซึ่งจำแนกตามจุดประสงค์ของการเปรียบเทียบได้ดังนี้

๒.๒.๒.๑ การเปรียบเทียบเพื่อแสดงรูปร่างลักษณะของเทพเจ้า สตรี พืช และสัตว์ รวมถึงกิริยาอาการบางอย่าง ซึ่งทำให้สามารถจินตนาการถึงลักษณะภายนอกและกิริยาของบุคคล หรือสิ่งที่ถูกกล่าวถึงได้ง่ายขึ้น มีดังต่อไปนี้

ก. เทพเจ้า ในพระราชนิพนธ์มีการเปรียบเทียบเพื่อแสดงให้เห็นลักษณะของเทพ
เจ้าตอนมายาวินกล่าวคำบูชาพระพิฆเนศวร ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>มายาวิน.</u>	โอมบังคมพระคณศะเทวะศิวะบุตร ฆ่าพิษนะสิ้นสุด ประลัย; <u>อ้าวมกายะพระพรายประหนึ่งระวิอุทัย,</u> ก้องโกญจะนาทให้ สหรรษ์; (มัทนะพาธา หน้า ๑๗)	(สัททูลลวิกิพิต, ๑๙.)

คำบูชากล่าวชมพระพิฆเนศวรว่า มีกายงามสว่างพร่างพราย เหมือนแสงของ
พระอาทิตย์ยามเช้า แสดงให้เห็นว่า กายของพระพิฆเนศวรมีรัศมีเรืองรองดูงามยิ่ง

ข. สตรี ในพระราชนิพนธ์มีการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นรูปร่างลักษณะและกิริยา
อันงดงามของสตรีดังต่อไปนี้

การพรรณนาความงามของมัทนามีการเปรียบส่วนของร่างกายกับสิ่งต่าง
ๆ โดยสิ่งที่นำมาเปรียบช่วยเชื่อมโยงให้เกิดจินตนาการถึงผิวพรรณ แก้ม ผม ตา เอว แขน รวมทั้ง
ท่วงท่าและเสียง ดังตัวอย่าง

<u>สุเทษณ์.</u>	<u>ตัวอย่างที่ ๑</u> งามผิวประไฟผ่อง กลทาบศุภาสุพรรณ, (อินทวงศ์, ๑๒.) งามแก้มแฉล้มฉั่น พระอรุณแอร่มละลาน, งามเกศดำขำ กลน้ำถนทอ้งละหาน, งามเนตร์พิณิศปาน สุมณีมะโนหะรา; งามเอวอเนงค์ราว สุธะศีลปิชาญฉลาด เกลากลึงประหนึ่งวาด วรรูปพิไลยพะวง; งามกรประหนึ่งวง สุธะคชสุเรนทะทรง, นวยนาฏวิลาศวง ดุจะร่ำระบำระเบง; ขำไฟเราะน้ำเสียง อรเพียงพิรมประเลง, ได้ฟังก็วังเวง บมิวางมิวายถวิล. (มัทนะพาธา หน้า ๖-๗)	

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นบทสนทนาของสุเทษณ์ มีการเปรียบเทียบให้เห็นความงามของส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นมัทนา รวมทั้งกล่าวถึงอิริยาบถและเสียงของนางด้วย ซึ่งได้นำสิ่งต่าง ๆ มาเปรียบเพื่อช่วยสื่อความหมายดังต่อไปนี้

ผิวพรรณ	เหมือนทาด้วยทองคำ	แสดงถึงผิวพรรณที่เหลืองเปล่งปลั่ง
แก้ม	เหมือนแสงสว่างยามเช้า	แสดงถึงความผ่องใสอิ่มเอิบ แดงระเรื่อ
ผม	เหมือนท้องน้ำ	แสดงถึงความดำขลับเป็นเงา
ตา	เหมือนแก้วมณี	แสดงถึงความกลมโตแวววาว
เอว	มีความเปรียบซ้อนกันสองชั้น คือ เหมือนเทพศิลปินเป็นผู้เกลากลึง และ เกลากลึงได้เหมือนवाद แสดงถึงเอวคอดกลมกลึง	
แขน	เหมือนวงช้างทรงของเทวดา แสดงถึงความเรียวงามอ่อนหยัด และ ยามเยื้องกรายท่อนแขน เหมือนกำลังร้ายรำ แสดงถึงอิริยาบถอันงดงาม	
เสียง	เหมือนเพลงบรรเลง	แสดงถึงความไพเราะ

นอกจากนี้การเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นรูปร่างลักษณะอันงดงามของมัทนาปรากฏในบทประพันธ์ซึ่งเป็นบทสนทนาของศุภางค์ด้วย ดังตัวอย่าง

<u>ศุภางค์.</u>	<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>		
	ด้วยนางนี้มีสุน-	ทะระลักษณะณายิ่ง	(สาลินี, ๑๑.)
	ยวดกว่าบรรดาหญิง	ณมนุสสะโลกแท้.	
	ผิวนางนั้นผุดผ่อง	กละหวลสะกาวแซ,	
	เกศาดำแม่นแท้	กละฟ้า ณ ราตรี;	
	สองเนตร์เหมือนดารา-	กระในนะภาศรี,	
	แสงแก้มเปรียบบริศมี	พระอรุณแอร่มฉาย.	
	เอออันว่าชายใด	ผิจะได้ประสพสาย	
	ใจคงไม่มีคลาย	รสระรัก ณ ดวงแด!	
	(มัทนะพาธา หน้า ๔๗)		

บทประพันธ์ข้างต้นมีการเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะอันงามที่ละส่วน ดังนี้

ผิวพรรณ	เหมือนแสงพระจันทร์นวล	แสดงถึงความผุดผ่อง
ผม	เหมือนท้องฟ้ายามกลางคืน	แสดงถึงความดำสนิท
ตา	เหมือนดวงดาว	แสดงถึงความเป็นประกาย
แก้ม	เหมือนแสงอาทิตย์ยามเช้า	แสดงถึงความผ่องใสระเรื่อ

การพรรณนาเปรียบเทียบส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่ละส่วนในบทประพันธ์ทั้งสองบท สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบมีความไพเราะและช่วยสื่อความหมายอย่างลึกซึ้งเพื่อให้เห็นว่า มัทนาเป็นสตรีที่ประกอบด้วยคุณลักษณะต่าง ๆ ทั้งยังมีท่วงทำอันอ่อนช้อยและมีเสียงอันชวนฟัง ทำให้มัทนาเป็นสตรีที่งามอย่างสมบูรณ์แบบ

ส่วนการชมความงามของมัทนาที่ปรากฏในบทสนทนาของชยเสนไม่ได้เปรียบเทียบที่ละส่วนดังข้างต้น แต่ใช้วิธีเปรียบเทียบโดยรวมว่า มัทนางามเหมือนหญิงที่พบในความฝัน แสดงว่ามัทนางามกว่าหญิงใดจนไม่น่าเชื่อว่าจะมีหญิงงามเช่นนั้นอยู่จริง หลังจากนั้นจึงเปรียบเทียบชมเสียงว่า การได้ฟังเสียงของมัทนาเหมือนได้ดื่มน้ำอันชื่นใจ แสดงว่ามัทนามีเสียงอันไพเราะ และเปรียบเทียบอริยาบถว่า ยามเดินก็งามเหมือนรำยรำ ยามกรายแขนก็เหมือนระบำ ยามนั่งท่อนแขนนั้นอ่อนช้อยเหมือนคันธนู แสดงถึงไม่ว่ามัทนาจะมีอริยาบถอย่างไรก็ช่างชวนมองทั้งสิ้น ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๓		
ชยเสน.	งามเกินมนุษย์จริง	กละหญิงนิมิตรฝัน, (อินทวิเชียร, ๑๑.)
	จนแรกประสพนั้น	ตณฺจะพลุกตั่ว,
	นี้กว่าสินรินทร์	นยนาถ์แนวนัว,
	แต่นี้ก็ออกกลัว	จะผวาและไม่เห็น.
	ครั้นเมื่อสดับศัพ-	ทะสำเนียงก็เยือกเย็น
	ราวดีมฤทกเพ็ญ	รสระรินระรวยใจ;
	เสียงเจ้าสิเพรากว่า	ดุริยางคะดีดใน
	ฟากฟ้าสุราลัย	สุรศัพทะเรีงรมย์.
	ยามเดิรบเขินขัด	กละห์จะหน้าชม;
	กรายกรก็เฝ้ารม-	ยะประหนึ่งระบำสรว;
	ยามนั่งก็นั่งเรียบ	และระเบียบบเขินชวย,
	แขนอ่อนนฤเปรียบด้วย	ธนูก่งกระชับไว้.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

การเปรียบเทียบความงามของมัทนาปรากฏในบทสนทนาของสุเทษณ์อีกว่า งามเหมือนสายฟ้าที่สร้างความสว่างแก่ท้องฟ้า ซึ่งน่าจะหมายถึงความงามอย่างมีสง่าราศี ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๔

สุเทษณ์.

อัมมัทนาโณมฉาย

เจตช่วงดั่งสาย

(ฉบงง, ๑๖.)

วิชชุประโชติอัมพร,

ไหน ๆ ก็เจ้าสายสมร

มาแล้วจะร้อน

จะรณและรีบไปไหน?

(มัทนะพาธา หน้า ๒๐)

ส่วนอีกตอนหนึ่งสุเทษณ์เปรียบว่า มัทนามีรูปร่างเหมือนเทวดาเป็นผู้ทำให้ปรากฏขึ้น แสดงถึงความงามเลิศอีกเช่นเดียวกัน ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๕

สุเทษณ์.

รูปเจ้าวิไลยราว

สุระสร้างประจิตประจักษ์,

(อินทวงส์, ๑๒)

มิควรจะร้างรัก

เพราะพระภูพิถิพิถัน;

ธาดาสสร้างองค์

อรเพราพิสุทธิสรรพ์

ไว้เพื่อจะผูกพัน-

ธนะจิตตะจงฤดี.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)

นางฟ้า ในพระราชนิพนธ์ตอนจิตรระถวาดรูป กล่าวถึงว่าจิตรระถได้ท่องเที่ยวไปเพื่อเสาะหาหญิงงามและวาดรูปของนางนำกลับมาถวายสุเทษณ์ให้ได้ชม ซึ่งบางคนเป็นนางฟ้า เมื่อจิตรระถถวายรูปและพรรณนาความงามของนางก็มีการเปรียบเทียบ ๆ แม้จะไม่มากเท่ามัทนาเพราะเป็นนางเอก แต่ก็ถือว่าเป็นการเปรียบเทียบที่ทำให้เกิดความไพเราะขึ้นในบทประพันธ์ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๖

จิตรระถ.

ประณมก็รูปเท-

วะธิดาสง่าตรู,

(อุปชาติ, ๑๑.)

มีนามะเรียกยุ-

วะสุมาลีโสภน.

งามเนตร์และเกศแก้ว

กลดอกกะมลสน-

ธิสิ่งประเสริฐปน

กิริยาสง่าศรี

(มัทนะพาธา หน้า ๘)

จากบทประพันธ์ข้างต้นมีการเปรียบนางฟ้าองค์แรกซึ่งน่าจะมีความงามยุสุมาลี โดยเปรียบว่า นางมีความงามที่ดวงตา เส้นผม และแก้ว เหมือนดอกบัวซึ่งรวมไว้ด้วยสิ่งประเสริฐ ตลอดจนมีกิริยาสง่างาม แสดงว่านางฟ้าองค์นี้เป็นผู้มีความงามมากผู้หนึ่ง

ส่วนนางฟ้าองค์ที่สองที่อยู่ในภาพวาด จิตรระถก็เปรียบไว้ดังนี้

<u>ตัวอย่างที่ ๗</u>			
<u>จิตรระถ.</u>	ทุติยะรูปนาง แสนงามและหากถึง นางชื่อวิเลขา วิโรจน์วิไลใคร	สิริร่างสอวางซึ่ง จะประเทียบบแพ้ใคร. กละภาพพิเศษไซ้รั, ยละรำนระดีพูน.	(อุปชาติ, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๘)

นางฟ้าองค์นี้มีนามชัดเจนว่า วิเลขา จิตรระถเปรียบว่า นางงามเหมือนภาพวาดอันพิเศษ แม้ใครได้ยลโฉมนางก็ต้องเกิดความรัก แสดงถึงความงามที่ไม่ยิ่งหย่อนกว่าใคร

การเปรียบเพื่อให้เห็นความงามของหญิงสาว นอกจากจะเปรียบที่ละส่วนอย่างมัทนา หรือเปรียบสั้น ๆ พอให้เห็นว่าแต่ละนางงามไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันแล้ว ยังมีการเปรียบที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๗</u>			
<u>จิตรระถ.</u>	ปรากฏพระนามนาง วิสุทธิ์วิศิษฎ์ที่ พระโฉมบ่แพ้โฉม	วิมาลาสุนารี, จะตินั้นบ่พึงหา, สุระเทวะกัญญา.	(อุปชาติ, ๑๑.)
<u>สุเทษณ์.</u>	แพ้ยอดฤติข้า	ดุจะกาเกเปรียบหงส์	

(มัทนะพาธา หน้า ๘)

จากบทประพันธ์ จิตรระถได้พรรณนาภาพธิดาภคินีนามว่า วิมาลา โดยกล่าวว่า นางมีความงามไม่แพ้นางฟ้าองค์ใด แต่สุเทษณ์ก็กล่าวเปรียบเทียบวิมาลากับมัทนาว่า วิมาลางามน้อยกว่ามัทนามาก หากเทียบกันแล้วก็เหมือนนำ “กา” มาเปรียบกับ “หงส์” แสดงว่า นอกจากจะงามน้อยกว่าแล้ว วิมาลายังดูต่ำต้อยกว่ามัทนามาก

การเปรียบลักษณะนี้ปรากฏอีกครั้งหนึ่งตอนชัยเสนกล่าวถึงสนมในวังว่า ไม่มีสนมคนใดจะงามเสมอมัทนา บรรดาสนมเปรียบเหมือนกา ส่วนมัทนาเปรียบเหมือนหงส์ ซึ่งนอกจากจะแสดงถึงความสง่างามที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงแล้ว ยังแสดงถึงความต่ำศักดิ์ของนางสนมทั้งหลาย และแสดงถึงความสูงส่งของมัทนาด้วย ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๘

ชัยเสน.

เพราะนารี ณ วังใน
 ฤงามรูปวิไลลักษณ์
 คณางสนมเปรียบ
 วรุษยอดฤดี

บมีใครจะงามพักตร์(กุชฌักปะยาตร์, ๑๒.)
 เสมอเจ้าบพิงมี.
 ประหนึ่งกาและถ้อยที,
 ประหนึ่งหงส์สุพรรณพรรณ:

(มัทนะพาธา หน้า ๖๐)

การเปรียบเพื่อให้เห็นความงามของสตรีที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่อง มัทนะพาธา มีการเปรียบเพื่อแสดงภาพสรีระอันงดงาม น้ำเสียงอันไพเราะจับใจ ตลอดจนจรต กิริยาอันชวนมอง และการเปรียบที่มีความโดดเด่นจะอยู่ที่การเปรียบเพื่อแสดงความงามของมัทนา ที่พยายามแสดงให้เห็นว่า มัทนามีความงามเป็นเลิศกว่าผู้ใด และเพราะความงามนี้เองที่นำมาซึ่ง ความเดือดร้อนนานา ดังนั้นการเปรียบเพื่อแสดงความงามของมัทนานอกจากจะทำให้เกิด สุนทรียภาพในความแล้ว ยังถือว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องอีกด้วย

ค. ดอกกุหลาบ ในพระราชนิพนธ์มีการเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นลักษณะ อันงดงามของดอกกุหลาบซึ่งมีความไพเราะอ่อนหวานอย่างยิ่ง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

มายาวิน.

ไม้เรียกพะกาฤพ-
 ปานแก้มแฉล้มแดง
 ดอกใหญ่และเกสร
 อยู่ทนมวางวาย
 อีกทั้งสะพรั่งหนาม
 ผึ่งเขียวลิบใบ
 อันฤพชะกาหอม,
 รสหวานสีหวานเชอญ
 กินแล้วระบับตรี
 คือลมและดีลัด
 อีกทั้งเจริญกา-
 เย็นในอุราพลัน,

ชะกะสีอรุณแสง (อินทะวิเชียร, ๑๑.)
 ตรุณินยามอาย;
 สุกคนระมากมาย,
 มธุรสขจรไกล;
 ดุจะเข็มประดับไว้,
 บมีใครจะห่างเหิน.
 บริโภคอร่อยเพลิน,
 นรลัมเพราะเลิตรส;
 พิระโทษะหายหมด,
 ทุชะเสมหะเสื่อมสรรพ;
 มะคุณาภิรมย์นันท์,
 และระบับพยาธิ.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๘)

ในบทประพันธ์ซึ่งเป็นบทสนทนาของมายาวินได้เปรียบสีของดอกกุหลาบว่า เหมือนสีแสงพระอาทิตย์ยามเช้า ซึ่งงามเหมือนสีแก้มของหญิงสาวยามเขินอาย นอกจากนี้ยังอุดมด้วยหนามเหมือนมีเข็มมาประดับไว้

ส่วนบทประพันธ์ที่เป็นบทสนทนาของโสมะทัดได้กล่าวพรรณนาและมีการเปรียบให้เห็นลักษณะของดอกกุหลาบดังนี้

ตัวอย่างที่ ๒			
โสมะทัด.	อันบุษปะประหลาด	บมิเห็นณแห่งใด	(อุปัฏฐิตา, ๑๑.)
	งามสรรพะวิไล-	ยะวิเศษะมาลี;	
	สีแดงก็มิจ้า	ดูจะดอกชบาสี,	
	งามดังตรุณี	ยละเพลินเจริญตา.	
	กลิ่นหอมก็ระรวย	รสะลมร่ำเพยพา	
	ถึงไหนฤก็น่า	จะระรื่นพิรมหวล.	
	แม้แต่งศิริเกล้า	วนิตาลองนวล	
	เห็นแน่จะประมวญ	วรลักษณะนาง;	
	ลอยภาชนะน้ำ	ก็จะทำอุทกพลาง	
	หอมรีระสะอย่าง	สุระเทวะโอสถ.	
	จัดภาชนะตั้ง	พะลิเทวะทรงยศ,	
	กลิ่นหอมบละลด	จะประลุดแดนสรวง,	
(มัทนะพาธา หน้า ๓๕-๓๖)			

โสมะทัดชมสีของดอกกุหลาบว่ามีสีแดงพอเหมาะเหมือนสีของดอกชบา และมีความงดงามเหมือนสาวรุ่ม แม้นนำมาลอยน้ำในภาชนะก็จะพาน้ำนั้นก็มีกลิ่นหอมเหมือนเป็นโอสถของเทพเจ้า

การเปรียบทั้งสองบทแสดงภาพของดอกกุหลาบว่า เป็นดอกไม้ที่มีสีสันและความงดงามพิเศษ อีกทั้งมีกลิ่นหอมไกลและคงทนอย่างประหลาด ซึ่งการเปรียบดังกล่าวแสดงให้เห็นคุณลักษณะอันน่าพิศวงของดอกกุหลาบ และเป็นบทที่มีความไพเราะสวยงามเป็นอย่างยิ่ง

ง. กวาง ในพระราชนิพนธ์ตอนชัยเสนประพาสาปและพบกวางงามตัวหนึ่ง ชัยเสนปรารถนาที่จะได้กวางตัวนั้นจึงติดตามไป แต่ไม่สามารถจับได้จึงรู้สึกเสียดาย ชัยเสนรำพึงถึงความงามของกวางซึ่งมีการเปรียบให้เห็นลักษณะและกิริยาของกวางดังนี้

<u>ชัยเสน.</u>	กวางงามอร่ามทั่ว ดุนุละเลิงเลิ่น ชะเหตร์สหนีล ยามแลชำเลื่องมี เขางามประหนึ่งช่อ และหนึ่งระยับลาย ขนองสนิทดำ งามทรวงสอาดราว ยามเดิรก็งามยิ่ง จรีตกิริยา	วรกายะดังเช่น จรไล่นวันนี้. กะละนิลมะณีศรี, กิริยาประหนึ่งอาย; วรวิชมุลย์ฉาย, กละเลื่อมประดับาว; ดูจะเขียนเขม่ายาว, หิมะตก ณ ยอดผา: และจะวิ่งก็วนตา, กละสาวสุรางค์สุวรรณค์.	(อุปชาติ, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๔๐-๔๑)

จากบทประพันธ์มีการเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะและกิริยาของกวางดังนี้

ดวงตาดำสนิท	เหมือนแก้วสีนิล	แสดงถึงความกลมโตและมีสีดำงาม
เขา	เหมือนช่อสายฟ้า	แสดงถึงเขาที่แตกแขนงออกไปดุงดงาม
หนังมีลายระยับ	เหมือนประดับด้วยเลื่อม	แสดงถึงหนังที่มีขนสีขาวเป็นจุดกระจายอยู่ทั่วไป
หลังมีสีดำ	เหมือนเขียนด้วยเขมาเป็นรอยยาว	แสดงถึงรอยขีดยาวสีดำที่อยู่บนหลังของกวาง
หน้าอกมีสีขาว	เหมือนหิมะตก	แสดงถึงบริเวณหน้าอกมีขนสีขาวสะอาด

นอกจากนี้ได้พรรณากิริยาของกวางยามชำเลื่องตาว่า เหมือนกำลังอาย อีกทั้งเปรียบว่า กวางมีจรีตกิริยาเหมือนนางสุวรรณค์

การเปรียบเทียบแสดงรูปร่างลักษณะของเทพเจ้า สตรี พืช และสัตว์ ตลอดจนกิริยาอาการ ช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถจินตนาการถึงลักษณะและกิริยาของบุคคลหรือสิ่งที่ถูกกล่าวถึงได้ง่ายขึ้น เพราะสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบมีความหมายช่วยอธิบายลักษณะและท่าทางของผู้ที่ถูกกล่าวถึงได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง เกิดเป็นภาพของบุคคล พืช และสัตว์ ในจินตนาการที่งดงามจับใจ มีอากัปกิริยาที่น่าสนใจ นอกจากนี้การเปรียบเทียบที่เจาะจงตัวก็ทำให้เกิดความไพเราะซาบซึ้งขึ้นในบทประพันธ์ด้วย

๒.๒.๒.๒ การเปรียบเทียบเพื่อแสดงความรู้สึกของตัวละคร ในพระราชนิพนธ์เรื่อง มัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การเปรียบเทียบในการพรรณนาอาการและ ความรู้สึกของตัวละครในขณะที่ตัวละครตกอยู่ในอารมณ์ลักษณะต่าง ๆ ซึ่งช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจ ความรู้สึกของตัวละครซึ่งเป็นนามธรรม การเปรียบดังกล่าวจำแนกได้ดังต่อไปนี้

ก. ความรู้สึกรัก ในพระราชนิพนธ์มีการพรรณนาถึงอาการความรู้สึกที่เกิดขึ้นกับตัวละครขณะที่ตัวละครพบเห็นผู้ที่ตนพึงใจ ตัวละครตกอยู่ในห้วงของความรัก หรือตัวละคร รู้สึกพลาดหวังในความรัก การพรรณนามีการเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าถึงจิตใจของตัวละครดังต่อไปนี้

ชัยเสนเกิดอาการร้อนวูบวาบเมื่อแรกพบเห็นมัทนา เปรียบว่า เหมือนมีไฟรม อยู่นอก แสดงถึงความรู้สึกตื่นเต้นที่ได้พบหญิงสาวที่ตนพึงใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหญิงสาวมีความงามจับจิตจับใจ ทำให้จิตใจของชัยเสนไม่อยู่ในภาวะสงบ ดังตัวอย่าง

	<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>	
<u>ชัยเสน.</u>	โอ้อ้อกระไรเลย	บมิเคยณก่อนกาล! (อินทวิเชียร, ๑๑.)
	พอเห็นก็ทราบส่าน	ฤดีรับหักหาย.
	ยิ่งยลละนิดา	ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย
	เพลิงรุมประชุมกาย	ณอราบลาลด.
	(มัทนะพาธา หน้า ๕๔)	

อีกตอนหนึ่งชัยเสนกล่าวถึงอาการความรู้สึกของตนตอนได้พบกับมัทนาครั้งแรกว่า

	<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>	
<u>ชัยเสน.</u>	พอข้าประสพวิมลปะพัคตร์	มะทะนาระวีขวัญ, (วสันตดิลก, ๑๔.)
	อันอึ่งประหนึ่งสุมิคะอัน	สระเสียบณกลางใจ;
	พิษกามะศรประดู่จะพิษ	ระอุอัคคิเผาใน
	อกผลาญและราญกะมลละไหม้	บมิอาจจะดับลง.
	(มัทนะพาธา หน้า ๗๔)	

จากบทประพันธ์ พอชัยเสนได้พบมัทนาก็ยิ่งอึ้ง มีอาการเปรียบเหมือนทิวา ที่ถูกศรเสียบเข้าที่กลางใจ แสดงถึงชัยเสนมีอาการนิ่งตะลึงเพราะรู้สึกประหลาดใจในความงามของมัทนาจนกลายเป็นความรัก

และมีการเปรียบอีกว่า พืชแห่งศรัท เหมือนพืชแห่งไฟที่เผาอยู่ภายนอกสุด
ที่จะดับได้ หมายถึงความรักมีฤทธิ์อำนาจมาก ทำให้ชายเสนารู้สึกอ่อนนุ่มและไม่อาจบรรเทา
ความรู้สึกนั้นลงได้

อีกตอนหนึ่งชายเสนเล่าความรู้สึกของตนให้มัทนาฟังเกี่ยวกับความรักที่
เกิดขึ้นทันทีที่ได้พบมัทนา มีความว่า

<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>			
ชายเสน.	พอเห็นวรพักตร์ บัดนั้นฤก็มี เหมือนโฉมตะรุณี ล้วงใจคนคร่ำห แต่นั้นก็อ่อนง กำดวงฤติใน หากนางบมิชอบ ข้านี้ก็จะสล-	วนิดาวะรางค์, ฤติทว่มสีเนหา; นะแหละยื่นสัทธมา และกระลึงหทัยไว้; นะสียังบคินให้; วรหัตถะแน่นครัน! และจะคินหทัยนั้น, ยะพิลาปพิไรวอน	(อุปฐริตา, ๑๑.)
(มัทนะพาธา หน้า ๕๙)			

บทประพันธ์มีการเปรียบเทียบว่า พอชายเสนได้พบมัทนาก็เกิดเสน่หาขึ้นในใจ
เหมือนมัทนาได้นำเอาหัวใจของชายเสนไปครอบครองไว้ ส่วนชายเสนก็ไม่ปรารถนาที่จะให้มัทนาคิน
หัวใจนั้น หมายถึงชายเสนได้เกิดความรู้สึกรักมัทนาทันทีที่ได้พบกันครั้งแรก หากมัทนาไม่ยินดีที่จะ
สานความรักนั้นให้ดำเนินต่อไป ชายเสนก็ยอมเสียใจ

นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบเพื่อแสดงความรู้สึกพลาดหวังจากความรักด้วย เช่น
ตอนชายเสนขอความรักจากมัทนา มีการเปรียบเทียบว่า หากมัทนาไม่รับรัก ชายเสนก็จะรู้สึกเหมือนตก
นรกอเวจี แสดงถึงความรู้สึกทุกข์ทรมานใจ ดังตัวอย่าง

<u>ตัวอย่างที่ ๕</u>			
ชายเสน.	อ้าโฉมมะทะนา ใจพี่ละก็ความ แต่หากมะทะนา เหมือนตกอะวจี	ผิจะหล่อนจะยอมตาม สุขะพี่จะพุนพี; บมิรักก็พี่นี้ ทุชะทว่มบรู๊วาย.	(อุปฐริตา, ๑๑.)
(มัทนะพาธา หน้า ๕๙-๖๐)			

ส่วนสุเทษณ์เปรียบเทียบความพลาดหวังของตนที่จะเกิดขึ้นหากมีทนายปฏิเสศความรักว่า เหมือนตนเองไม่มีชีวิตจิตใจ หมายถึงหากสุเทษณ์ต้องผิดหวังจากมีทนาย สุเทษณ์จะรู้สึกทุกข์ทรมานจนไม่รู้สึกละอายในสิ่งใดอีกต่อไป ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๖

<u>สุเทษณ์.</u>	อ้าวชัวยระงับดับ ฟี่รักองค์นาง เหมือนพื้มิได้คง ทริย์ไชรับไฝ่จิน- ชีพอู่ก็เหมือนตาย, ทุกข์ยากและกรากกรม	ทุชะฟี่ระคายระคาง; ผิมสมฤตติถวิล, วรชีวะชีวิติน- ตะนะห้วงและห่อนนิยม. เพราะมิวายระทวยระทม อูระชำระกำทวี่.	(อินทวงศ์, ๑๒)

(มีทนายพารา หน้า ๒๒)

การเปรียบเทียบเพื่อแสดงอาการและความรู้สึกของตัวละครที่เนื่องมาจากความรัก ในพระราชนิพนธ์เรื่องมีทนายพารา ปรากฏว่า มีการพรรณนาให้เห็นอาการและความรู้สึกของตัวละครในขณะที่ตัวละครพบเห็นผู้ที่ตนพึงใจ หรือตกอยู่ในห้วงของความรัก ตลอดจนพลาดหวังในรัก ซึ่งการเปรียบดังกล่าวช่วยสื่อความหมายให้ผู้อ่านผู้ฟังนึกถึงอาการที่ตัวละครแสดงออกมาและนึกถึงความรู้สึกที่อยู่ในใจของตัวละครได้เป็นอย่างดี

ข. ความรู้สึกสุข ในพระราชนิพนธ์มีการเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจความรู้สึกของตัวละครซึ่งเนื่องมาจากมีความสุขเกิดขึ้นในใจ ซึ่งมีลักษณะและสาเหตุต่าง ๆ กันดังต่อไปนี้

ชัยเสนรู้สึกมีความสุข เปรียบเหมือนได้อยู่บนสรวงสวรรค์ หมายถึงชัยเสนมีความรื่นรมย์จากการได้อยู่ร่วมชีวิตกับมีทนายด้วยความรัก และมีทนายได้ดูแลปรนนิบัติตามหน้าที่ของภรรยาอย่างดี ทำให้ชัยเสนสุขกายสบายใจกว่าที่เคยเป็นมาก่อน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

<u>ชัยเสน.</u>	ตั้งแต่ภิเษกและอภิรมย์ พื่นี่ประหนึ่งรมะณียอยู่ แต่ไหนดมิเคยจะฤติรีน เหมือนปัจจุบันเพราะอรไทย	ระติแนบณโถมตรู ณพิภพสุราลัย; นิระโคกนิรามย์ นะสิปลุกประมวณูปรีย์.	(วสันตดิลก, ๑๔.)

(มีทนายพารา หน้า ๙๐)

ความรู้สึกสุขใจของตัวละคร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปรียบเหมือนการนำน้ำมารดหรือชลอม ซึ่งปรากฏในบทประพันธ์หลายบทดังต่อไปนี้

ชัยเสนได้รู้ความจริงจากนั้นทิวรรณะว่า มัทนาไม่ได้ถูกประหารชีวิตตามคำสั่งของตน แต่ได้ตามคณะพราหมณ์กลับไปยังอาศรมในป่า ชัยเสนจึงมีโอกาสที่จะกล่าวขอโทษนางและตามนางกลับมา ชัยเสนรู้สึกสุขใจอย่างยิ่งและเปรียบว่า เหมือนนั้นทิวรรณะช่วยนำน้ำมาชลอมดังความว่า

	<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>		
<u>ชัยเสน.</u>	ขอบใจ, เจ้านี่เป็น	วรเสียวอดดี,	(สาลินี, ๑๑.)
	เหมือนน้ำซึ่งวาริ	สิตะช่วยชลอมตุ!	
	ดีใจที่รู้ว่า	มะทะนาคะยังอยู่,	
	พอมีโอกาสกุ	และจะขอวารากัย.	
		(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๐)	

ตอนวิฑูรสำนึกผิดที่ร่วมแผนการของจันท์ และได้สารภาพต่อชัยเสน ซึ่งชัยเสนได้อภัยโทษให้ มีการเปรียบเทียบความรู้สึกของวิฑูรในขณะนั้นว่า เหมือนได้รดศีรษะด้วยน้ำทิพย์ หมายถึงวิฑูรรู้สึกดีใจมากที่ได้รับความเมตตาจากฤๅณาและเป็นสิ่งที่วิฑูรคาดไม่ถึง ดังความว่า

	<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>		
<u>วิฑูร.</u>	อ้าทเวสุธรร-	มิกะปรียะราชา,	(อุปปฏิฐิตา, ๑๑.)
	อันทรงกรุณา	คนผู้ประพฤติผิต,	
	นี่คือพระแสง	สุระธรรมะโสภิต,	
	มีแต่สุระฤท-	ธิจะเทียบพระภูบาล;	
	นี้กว่าบมิรอด	ครุฑทัณฑแรงราญ,	
	บัดนี้พระประทาน	พระอภัยกะข้านี้,	
	เหมือนรดศีรษะด้วย	สุระทิพยะวาริ	
	ชุ่มชื่นณฤดี.	คนุขอปฏิญญา:	
		(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๓)	

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงความรู้สึกสุขใจของกาละทรศิน โดยเปรียบว่า เหมือนมีน้ำมาปะพรมใจ หมายถึงกาละทรศินรู้สึกสุขกายสบายใจ เพราะมีมัทนาคอยดูแลปรนนิบัติอยู่ใกล้ ๆ และทำได้ถูกใจ ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๔

กालะทรรคิน. อ้าโถมฉายสายสละระมะระมะทะนา, (มันทักกันดา, ๑๗.)

พ่อสิเฟลลิตา เพราะลูกขวัญ!

ลูกอยู่ใกล้พ่อละก็กะมละฉิน

แจกอุทกอัน

ปะพรมใจ.

(มันทะพาธา หน้า ๔๔)

ตอนชัยเสนแอบฟังมันนารำพึงรำพันทำให้ทราบความรู้สึกในใจของมันนาคำที่ตรงกับภาพลักษณ์ของตน ชัยเสนรู้สึกดีใจและเปรียบว่า คำพูดของมันนาคำให้ชัยเสนชื่นใจเหมือนได้ดื่มน้ำทิพย์ หมายถึงชัยเสนรู้สึกยินดียิ่งที่รู้ว่ามันนาก็รักตนเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๕

มันนา. อ้าจอมมงกุฎเกล้า! ก็กระไรพระมาบัง (สาลินี, ๑๑.)

พุ่มไม้แลทรงพัง

วะจะของกระหม่อมฉิน,

ผู้ป่นตังคนแพ้อ

และมะเมอประหนึ่งผืน,

ไม่ควรสมเด็จจรร-

มิกะราชจะทรงยิน.

ชัยเสน. ยินแล้วข้าขึ้นจิต

ดูจะหล่อนและให้กิน

น้ำทิพย์ที่ควรจิน-

ตะนะแท้นะหงคราญ.

(มันทะพาธา หน้า ๕๘)

นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบให้เห็นถึงความรู้สึกยินดีเมื่อกालะทรรคินได้มันนามาเลี้ยงดูในฐานะลูกสาว โดยเปรียบว่า เหมือนได้โชคอย่างหนึ่ง และเปรียบเหมือนมันนาคำเป็นผู้นำโคลกมายังอาศรมอย่างหนึ่ง ซึ่ง โคลก หมายถึง คำขบร้องสรรเสริญ หรือเกียรติยศชื่อเสียง ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๖

กาละทรรคิน. อนิจจาจะเศร้าจิต, ผิเจ้ายอดสุดานัน (ภุขงคัปปะยาตร์, ๑๒.)

เคราะห์เจ้าร้ายทำลายขวัญ,

ก็รูปนี้จะพลอยโส;

เพราะรูปได้สุตามา

ประดุจได้ประสพโชค,

ประหนึ่งเจ้าและนำโคลก

ประเวศแนว ฦ อาศรม,

และหากต้องวิโยคเจ้า

จะแสนเศร้า ฦ อารมณ,

เพราะเคยเห็นและเคยชม

บเว้นว่าง ฦ วันเพ็ญ:

(มันทะพาธา หน้า ๔๒)

ดังนั้นจะเห็นว่า กาละทรศินมีความยินดีและเป็นสุขยิ่งที่ได้มีทนายมาเลี้ยงไว้ หากต้องสูญเสียนางไป กาละทรศินก็จะรู้สึกเศร้าใจ

การเปรียบเพื่อให้เข้าใจถึงความรู้สึกยินดีมีความสุขในพระราชนิพนธ์เรื่อง มัทนะพาธา ปรากฏว่าส่วนใหญ่จะนำน้ำมาเปรียบ โดยเปรียบว่า เหมือนได้ดื่มกินน้ำทิพย์ ได้ ชโลมหรือประพรม ซึ่งน้ำมีความเย็นจึงช่วยสลดได้ถึงความรู้สึกเย็นกายเย็นใจ หมายถึงความรู้สึก สุขกายสุขใจ นอกจากนี้ก็เปรียบเหมือนการได้อยู่บนสรวงสวรรค์ การได้โชคลาภหรือสิ่งมีค่าอื่น ๆ ด้วย

ค. ความรู้สึกทุกข์ ในพระราชนิพนธ์ เวลาที่ตัวละครเกิดความทุกข์ใจด้วย สาเหตุต่าง ๆ ก็จะมีการเปรียบเพื่อให้เข้าใจถึงความรู้สึกทุกข์ที่ตัวละครต้องแบกรับไว้ในใจ ซึ่งมี ดังต่อไปนี้

ความทุกข์ของวิฑูรซึ่งเกิดขึ้นเพราะกระทำความทุจริต ส่งผลให้ตนไม่สามารถดำรงชีวิตตามปกติสุขได้ ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็รู้สึกทุกข์ทรมานใจ เปรียบเหมือนมีไฟร้อนรุ่ม อยู่ในทรวง ดังความว่า

<u>วิฑูร.</u>	<u>ตัวอย่างที่ ๑</u> ครั้นราชะบุรุษ ออกจากการธา- ไปไหนฤก็ข้า เหมือนเพลิงพิษร้อน	นิระเทศะตูข้า นิตะนุคเณจร, บมีอาจจะหลับนอน, ระอุรมณกลางทรวง.	(อุปปฏิฐา, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๖)

ความทุกข์ของชัยเสนซึ่งเกิดจากการได้ยินความจริงทั้งหมดจากวิฑูร ทำให้ทราบวาทนหลงกลอุบายของจันตีทำให้ต้องสูญเสียมัทนาไป มีการเปรียบความรู้สึกของชัยเสนว่า เหมือนถูกแทงที่หน้าอกถึงหัวใจ ซึ่งสื่อความหมายถึงความรู้สึกทุกข์หนักที่เกิดขึ้นอย่างเฉียบพลัน ทันทีที่ได้ยินถ้อยคำสารภาพของวิฑูร ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	<u>ตัวอย่างที่ ๒</u> ฟังคำหมอเฒ่าวิฑูรแจ้ง ที่อุราแยง โอ้แพ้ฐานาริจัญไร, โดยมีทันได้	ว่าจะนะประดุจะแทง กระทั่งใจ! ทุษะประทะณหะทัย คะเนิงว่า	(สัทธรา, ๒๑.)

จันที่ผู้เปนนิตารา-
ออกอุบายพา-

ชะมะคะระแหละจะกล้า
ละเช่นนั้น;
(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๖)

การนำสิ่งต่าง ๆ มาเปรียบ ได้แก่ ไฟ และการถูกทำร้ายด้วยของแหลม ช่วย
ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจถึงความรู้สึกทุกข์ของตัวละครซึ่งมีมากจนตัวละครไม่อาจรับไหวได้ การ
เปรียบเทียบจึงช่วยสื่อความรู้สึกทุกข์ใจของตัวละครได้ชัดเจน

ง. ความรู้สึกโกรธ บทสนทนาตอนหนึ่งของชัยเสนได้กล่าวถึงสาเหตุของการ
หลงกลอุบายของจันที่ว่ามาจากความหึงหวงซึ่งทำให้เกิดความโกรธ ซึ่งมีการเปรียบ ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	โดยความหึงส์หนักเพราะรัก	ครั้นคะติประทะทะพะพลัน (สัทธา, ๒๑.)
	พลุ่งประหนึ่งควัน	กระทบตา,
		(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๖)

จากบทประพันธ์ ความหึงหวงนำมาซึ่งความโกรธอย่างรุนแรงและทันที
เปรียบเหมือนควันที่พวยพุ่งขึ้นมาจนทำให้มองไม่เห็นสิ่งใดเลย หมายถึงเมื่อมีความโกรธเกิดขึ้นก็
จะไม่สามารถใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองเหตุผลได้

จ. ความรู้สึกหวงแหน บทสนทนาของกालะทรรดินตอนเชิญชวนดอกกุหลาบ
ไปยังอาศรม กาละทรรดินให้สัญญาต่อดอกกุหลาบว่า จะดูแลนางอย่างดีซึ่งมีการเปรียบ ดังความ
ว่า

<u>กालะทรรดิน.</u>	อ้ามาลีเลิศฤดีเพลิน,	สุวิมะละและเจริญ, (สัทธา, ๒๑.)
	ข้าจะขอเชอญ	ผะกาไป
	สู่สวนงามข้างกุฎีให้	ระมะณียะจะบำรุงไว้
	เพื่อบมีภัย	พิบัติปวง;
	ข้ารับคำว่าจะแหนหวง	ประดุจจะวรธิดาดวง
	ใจจะเฝ่ห้วง	สุตาภา.
		(มัทนะพาธา หน้า ๓๘)

กालะทรรดินสัญญาต่อดอกกุหลาบว่า จะดูแลไม่ให้นางได้รับอันตราย และจะ
หวงแหนไว้ เปรียบเหมือนนางเป็นลูกสาวของตน แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกหวงแหนห่วงใยที่

กาละทรศินจะมีให้ต่อมัทนา และการพาไปยังอาศรมนั้น กาละทรศินก็จะเลี้ยงดูนางในฐานะลูกบุญธรรม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การเปรียบกับการพรรณนาความรู้สึกของตัวละคร ได้แก่ ความรู้สึกรัก สุข ทุกข์ โกรธ และหวงแหน ซึ่งเป็นนามธรรม แต่การเปรียบได้ช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจความรู้สึกของตัวละครและอาการที่ตัวละครแสดงออกมาได้ดีขึ้น อีกทั้งทำให้เกิดความไพเราะในบทประพันธ์ด้วย

๒.๒.๒.๓ การเปรียบเพื่อแสดงสภาพของตัวละคร ในพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้การเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นว่า ตัวละครตกอยู่ในสภาพต่าง ๆ ที่ตนเองไม่ใช่ผู้กระทำขึ้น การเปรียบดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

มัทนาถูกสุเทษณ์สาปให้กลายเป็นดอกกุหลาบ ในหนึ่งเดือนจะสามารถคืนสภาพเป็นหญิงสาวได้เพียงหนึ่งวันหนึ่งคืนเท่านั้น บทสนทนาของมัทนาแสดงสภาพของตนเองดังนี้

	<u>ตัวอย่างที่ ๑</u>		
<u>มัทนา.</u>	ถึงหากนารีเล็ดงาม,	แม่ได้ชมทราชม	(ฉบงง, ๑๖.)
	สินะได้เพียงแต่		
	หนึ่งวันหนึ่งคืนแล้วแล	มิได้ชมแม่	
	สักนิดตลอดอีกเดือน,		
	ชายใดจะยอมอยู่เพื่อน?	ชินรักก็เหมือน	
	รักรูปนิมิตรมายา.		
	(มัทนะพาธา หน้า ๔๖)		

ด้วยสภาพที่ต้องกลายเป็นดอกกุหลาบมากกว่าการเป็นมนุษย์ มัทนาจึงกล่าวถึงตนเองว่า คงไม่มีชายคนใดที่จะรักนาง เพราะนางมีสภาพเปรียบเหมือนรูปนิมิตรซึ่งไม่มีตัวตน หมายถึงไม่มีชายคนใดที่จะอดทนรักนางได้ เพราะนางเป็นมนุษย์ได้เพียงหนึ่งวันหนึ่งคืน

อีกตัวอย่างหนึ่งมัทนาถูกมนตราสะกดของมายาวิญญูจึงมีอาการเลื่อนลอย พุดและทำสิ่งต่าง ๆ โดยไม่รู้ตัว สุเทษณ์เปรียบว่า นางเหมือนคนละเมอ และเหมือนไม่มีชีวิตจิตใจ ไม่ว่าสุเทษณ์จะถามนางอย่างไร นางก็ตอบย้อนความกลับไป สุเทษณ์จึงเปรียบอีกว่า การพุดคุยกับนางเหมือนพุดกับหุ่นยนต์ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๒

สุเทศน์. แนะนำวิน เหตุไฉนคุณ จึงเป็นเช่นนี้? (สุรางคณา, ๒๘)

ดูราวมะเมอ เผลอ ๆ ฤดี ประคองไม่มี ชีวิตจิตใจ.

คราใดเราถาม หล่อนก็ย้อนความ เหมือนเช่นถามไป,

ดังนั้นจะยวน ขวนเขยฉนั้นใด ก็เปรียบเหมือนไป พุดกับหุ่นยนต์.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๙)

การเปรียบในบทประพันธ์ทั้งสองบทแสดงให้เห็นสภาพต่าง ๆ ของมัทนา ทั้งการกลายเป็นดอกกุหลาบสลับกับการเป็นมนุษย์ และอาการที่เลื่อนลอย ไม่รู้ตัว เหมือนกิ่งกล้วยไม้ การเปรียบช่วยสื่อความหมายที่ชัดเจนแจ่มแจ้งให้แก่ผู้อ่านผู้ฟัง แสดงให้เห็นสภาพของมัทนาได้เป็นอย่างดี ซึ่งมัทนาเองก็ไม่พึงใจ

๒.๒.๒.๔ การเปรียบเพื่อแสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร ในพระราชนิพนธ์มีตัวละครฝ่ายร้ายที่มีบทบาทสำคัญอยู่ ๒ ตัว คือ จันท์ และ อราลี ทั้งสองมีนิสัยหยาบช้ำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปรียบเพื่อให้เห็นลักษณะนิสัยของตัวละครทั้งสองตัวดังต่อไปนี้

จันท์ มีนิสัยเป็นคนโทสะร้าย ไม่รู้จักควบคุมอารมณ์ ยามหึงก็พุดจากระดกกร้าว ประชดประชัน พึงดูหยาบคายไม่สมกับการเป็นผู้อยู่ในตระกูลสูง ทำให้ชยเสนเอือมระอาและตำหนินางดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑

ชยเสน. หม่นนางจันท์ พุดจากระดกกร้าว แสนจะหยาบคาย: (สุรางคณา, ๒๘.)

เธอเปนนิดา ราชากุสาสัย ไฉนปากร้าย ราวแม่คำปลา?

(มัทนะพาธา หน้า ๙๕)

ชยเสนเปรียบจันท์เหมือนแม่คำปลาเพราะต้องการตำหนิจันท์ว่า นางมีฐานะสูงส่งเป็นถึงธิดาภคินี แต่ประพฤติตัวเช่นคนชั้นต่ำ ยามโกรธก็เ้าจาก้าวร้าวหยาบคาย แทนการพยายามสำรวมกิริยาวาจา

ส่วนอราลีซึ่งเป็นข้าหลวงของจันท์ก็มีความเย่อหยิ่ง ไม่เคารพหรือเกรงกลัวใคร เพราะถือว่ามีเจ้านายคอยคุ้มครอง ดังที่ศุภางค์ตำหนิความประพฤติของอราลีว่า

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ศุภางค์.</u>	นางอราลีนี่เออ	อวดดีเฝอย	(ฉบบง, ๑๖.)
	หยิ่งเยอเหมือนอย่างคางคก,		
	ชาติ์นางยางหัวไม่ตก	ก็คงผวก	
	ผวกดบังอาจเอิบใจ.		

(มัทนะพาธา หน้า ๘๗)

ศุภางค์เปรียบอราลีเหมือนคางคก แสดงให้เห็นความต่ำช้าของอราลีซึ่งมีท่าทางอวดดี หยิ่งโยโส ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ซึ่งเป็นนิสัยที่น่ารังเกียจ

การเปรียบเทียบสองตัวอย่างข้างต้น สิ่งที่น่ามาเปรียบสื่อความหมายถึง คนชั้นต่ำ มีจิตใจและกิริยาทราม จึงช่วยทำให้เห็นลักษณะนิสัยที่น่าตำหนิของตัวละครทั้งสองชัดเจน

๒.๒.๑.๕ การเปรียบเทียบเพื่อแสดงคุณค่าและความสำคัญของตัวละคร ในพระราชนิพนธ์ได้กล่าวถึงตัวละคร ๒ ตัวที่มีความสำคัญต่อชัยเสนกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นพระเอกของเรื่อง คนหนึ่งคือ มัทนา นางอันเป็นที่รัก ส่วนอีกคนหนึ่งคือ ศุภางค์ ผู้เป็นทั้งเพื่อนและองครักษ์ที่ซื่อสัตย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปรียบเทียบเพื่อแสดงถึงคุณค่าและความสำคัญของตัวละครทั้งสองที่มีต่อพระเอกดังนี้

มัทนา ซายาของชัยเสน การอภิเษกสมรสระหว่างชัยเสนและมัทนาเป็นผลที่เนื่องมาจากความรัก มัทนาได้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลพระสวามีอย่างเต็มความสามารถ ทำให้ชัยเสนมีชีวิตที่สุขสมบูรณ์ ความรักที่มีต่อมัทนาก็ทวีมากขึ้นอีก แต่เพราะความรักนี้เองที่ทำให้ชัยเสนหลงกลอุบายของจันตีโดยง่าย หลังจากที่อยู่ความจริงแล้วชัยเสนก็ได้พรรณนาถึงความสำคัญของมัทนาที่มีต่อชีวิตตน ซึ่งบทประพันธ์มีการเปรียบดังนี้

<u>ชัยเสน.</u>	ตัวอย่างที่ ๑	
	อนงค์สุปรียา	มะทะนาสิเปรียบชี- (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
	วะแห่งตนนี้	ฤก็สิ้นชีवालย์;
	มะโนตนเปรียบ	ดูจะเรือนและนางไซรั
	ประดุจประทีปใช้	ชวลิตนเคหา,
	และกุสิดกลอง	ละก็ขัดชวาลา,
	พิโรธและจับปา	บมัทนจะไคร่ครวญ,
	ตะเกียงวินาศแล้ว	กะหะมิดสิจึงหวล

คะนี้จะไม่ควร

จะทลายประทีปนั้น

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๘)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเปรียบดวงใจของชัณเสนเหมือนเรือน และเปรียบมัทนาเหมือนตะเกียงที่คอยส่องสว่าง แต่ชัณเสนกลับเป็นผู้ทำลายตะเกียงนั้นเสียเอง ชีวิตของชัณเสนจึงต้องประสบกับความมืดมน

การเปรียบแสดงให้เห็นความสำคัญของมัทนาที่มีต่อชัณเสนในฐานะเป็นผู้ที่ทำให้ชีวิตมีความสุขสมบูรณ์ เมื่อไม่มีมัทนา ความสุขทั้งหลายก็หมดไป

ส่วนความสำคัญของศุภางค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปรียบไว้ดังนี้

<u>ชัณเสน.</u>	<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>	ฤก็เคยสนิทกัน, (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.) ฤติว่าสุภักดี; คนให้ประหารชี- นะสิรู้ะไรผิด. หะวิเศษะแรงฤทธิ, วรพาหะแห่งตน.
	ศุภางค์เสนี	
	คนก็ควรมัน	
	เพราะโกรธครองใจ	
	วะเพื่อนกับบัดนี้	
ศุภางค์เหมือนพา-	คนอุปถัมภ์	
คนอุปถัมภ์		

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๘)

ศุภางค์เปรียบเหมือนพาหะวิเศษ ซึ่งคำว่า พาหะ มีความหมายว่า ผู้แบก, ผู้ถือ, ผู้ทรงไว้; ม้า. (ป.) (ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๒: ๗๘๕)

การเปรียบว่า ศุภางค์เหมือนพาหะวิเศษ จึงหมายถึงการที่ศุภางค์เป็นผู้รับใช้ที่สามารถดูแลรับใช้เจ้านายตามที่เจ้านายประสงค์อย่างน่าพอใจ ตลอดจนมีความจงรักภักดีต่อเจ้านายของตนอย่างยิ่ง

ความดั่งกล่าวดังกล่าวควรทำให้ชัณเสนมีความเชื่อมั่นว่า ศุภางค์ไม่ได้ประพฤติดื้อ แต่เพราะความโกรธเข้ามาครอบงำทำให้ขาดสติ จึงสั่งประหารชีวิตศุภางค์ แม้ภายหลังสำนึกได้แต่ก็ไม่อาจแก้ไขความผิดพลาด เพราะชัณเสนได้ทำลายพาหะวิเศษนั้นไปเสียแล้ว

การเปรียบเทียบให้เห็นความสำคัญของบุคคลทั้งสอง คนหนึ่งเหมือนแสงสว่างทำให้ชีวิตผ่องใส อีกคนหนึ่งเป็นผู้ทำให้ชีวิตสมความปรารถนาในทุกเรื่อง เมื่อสูญเสียไปจึงต้องประสบกับความเสียดายเสียใจ การเปรียบดังกล่าวทำให้บทประพันธ์สื่อความหมายได้ลึกซึ้ง ช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้กระจ่างยิ่งขึ้น

๒.๒.๒.๖ การเปรียบเทียบเพื่อสรรเสริญคุณธรรมของตัวละคร ในพระราชนิพนธ์ตอน เหล่านางอัปสรออกมาร้ายรำและขับร้องเพื่อสร้างความสำราญแก่สุเทษณ์ เนื้อหาของบทร้อง ประกอบรำมีการเปรียบเทียบเพื่อสรรเสริญคุณธรรมของสุเทษณ์ผู้เป็นนายของตน มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑ เหล่าข้าคณาอัปสร กัมเกศยอกร (ฉบบง, ๑๖.)
บังคมพระเทพรังสรรค์

๑ ฟ่านักเนาสุขทุกวัน พระคุณอนันต์
อเนกประดุจโพธิ์ทอง

๑ อันพระเมตตาเหื่องนอง ประดุจล่อง
วะรณระรินรวยเย็น

๑ พระกรุณาแน่เห็น ดิประดุจเพน
วายุรำเพยชื่นใจ

(มัทนะพาธา หน้า ๕)

บทร้องของนางอัปสรมีเนื้อหาสรรเสริญสุเทษณ์ผู้เป็นนายของตนดังนี้
พระคุณของสุเทษณ์ที่มีต่อนางอัปสร เปรียบเหมือนโพธิ์ทอง หมายความว่า
สุเทษณ์เป็นที่พึ่งของนางอัปสรผู้เป็นบริวาร และบริวารทั้งหลายอยู่กันอย่างมีความสุข
ความเมตตาของสุเทษณ์ เปรียบเหมือนละอองฝน หมายความว่า สุเทษณ์มี
ความเมตตาต่อบริวารมาก ทำให้บริวารมีความสุขใจ
ความกรุณาของสุเทษณ์ เปรียบเหมือนสายฝนพัดชื่นใจ หมายความว่า สุเทษณ์
มีความกรุณาต่อบริวารอีกอย่างหนึ่ง ทำให้บริวารมีความสุขสดชื่นเบิกบาน

๒.๒.๒.๗ การเปรียบเทียบเพื่อแสดงแนวคิด ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงแนวคิดไว้หลายประการ ซึ่งบางแนวคิดทรงใช้กลวิธีการเปรียบเทียบ
เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับความรัก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดง
แนวคิดเกี่ยวกับความรักโดยมีการเปรียบเทียบอย่างลึกซึ้ง ดังความว่า

กาละทรศิน.	ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีดมล,	(ยานี, ๑๑.)
	ไมยรินและไม่ยล	อุปสะคเคใด ๆ.	
	ความรักเหมือนโคถึก	กำลังคึกคึกขังไว้,	
	ก็โลดจากคอกไป	บยอมอยู่ ณ ที่ขัง;	

ถึงหากจะผูกไว้
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคั่ง

ก็ตึงไปด้วยกำลัง,
บพลคิดถึงเจ็บกาย,

(มัทนะพาธา หน้า ๗๔)

จากบทประพันธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบฤทธิ์อำนาจของความรักไว้ดังนี้

ความรัก เหมือนโรคที่ทำให้ผู้นั้นมองไม่เห็นสิ่งใด ๆ หมายถึงผู้ที่ตกอยู่ในอารมณ์รักจะไม่อาจแยกแยะได้ว่า สิ่งใดผิด สิ่งใดถูก รวมถึงไม่หาจดหวั่นแม้จะมีอุปสรรค

ความรัก เหมือนโคหนุ่มที่มีกำลังและคึกคะนอง ไม่อาจขังไว้ได้ หมายถึงผู้ที่มีความรัก แม้ใครห้ามปรามว่าไม่ควร ผู้นั้นก็จะไม่เชื่อฟัง

ดังนั้นความรักที่ไม่ได้ตั้งมั่นอยู่ในสติจึงเป็นสิ่งอันตราย อาจนำความเสียหายมาสู่ผู้มีความรักได้

การเปรียบดังกล่าวทำให้บทประพันธ์มีความไพเราะและสื่อความหมายได้อย่างลึกซึ้งกินใจ นับเป็นบทประพันธ์ที่แสดงแนวคิดอันมีคุณค่ายิ่ง

๒.๒.๒.๘ การเปรียบอื่น ๆ นอกจากการเปรียบที่ได้จำแนกไว้เป็นลักษณะต่าง ๆ ตามจุดประสงค์ของการเปรียบแล้ว ยังมีการเปรียบย่อย ๆ ที่ไม่อาจอธิบายจำแนกไว้ได้ข้างต้นได้ เนื่องจากมีจำนวนบทประพันธ์น้อย จึงได้รวบรวมไว้ในที่เดียวกัน มีดังต่อไปนี้

ก. การเปรียบเพื่อแสดงถึงหญิงไม่ดี ในตอนที่มัทนารำพึงรำพันถึงชัชเสนและทราบภายหลังว่าชัชเสนมายืนแอบฟังคำพูดของตน มัทนารู้สึกอายเพราะตนเป็นหญิงแต่กลับมาคร่ำครวญถึงชาย จึงตำหนิตนเองว่า เป็นหญิงไม่ดี ไม่มีความอาย มีการเปรียบว่า เหมือนโสเภณี ดังตัวอย่าง

มัทนา.	ครานี้พันเอินองค์ ทรงยืนคำปรารม- คงทรงนี้ก้อยู่ว่า ราวนางโสเภณี	อิธราชนะโรตม ภะและปนณราตรี, คณุทราธมและสันดี, บมิเชนมิชวยใจ,	(สาลินี, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๕๘)

ข. การเปรียบเพื่อแสดงถึงความร้อน ขณะที่มัทนาถูกเวทมนตร์ของมายาวินสะกดเรียกให้มาหาสุเทษณ์ มัทนาเกิดความรู้สึกร้อนในอกมากจนทนไม่ไหวจึงสลับไป มีการเปรียบเพื่อแสดงความรู้สึกว่า ร้อนมาก เหมือนมีไฟมาเผาผลาญอยู่ข้างใน ดังตัวอย่าง

ปริยัมวาทา อิกหน้อยก็สังเกตุ	ทุรเหตุพิกลอยู่,	(อินทวิเชียร, ๑๑.)
โดยพัทระโถมตรู	นะสิชิตบสดแดง;	
แล้วมีสำเนียงมา	คุจะพายุพัดแรง,	
อิงอลนหนแห่ง	กละเมทินีไหว.	
ครั้นเมื่อสงบพา-	ยุคะนองสิมองไป	
เห็นองค์พระแม่ไซรั	ธรรมและลัมนอน,	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๗)

การเปรียบเทียบ ๑ ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ประกอบด้วยการเปรียบเทียบเพื่อแสดงความหมายถึงความไม่ดีของหญิง ความรู้สึกกร่อน ความเร็วของเวลา การได้โชคลาภ และความดังของเสียง ซึ่งการเปรียบเทียบสื่อความหมายให้เข้าใจได้อย่างดี และช่วยเพิ่มความไพเราะด้วยอีกประการหนึ่ง

โวหารอุปมาซึ่งปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาสามารถจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามจุดประสงค์ของการเปรียบเทียบ ได้แก่ การเปรียบเทียบเพื่อแสดงรูปร่างลักษณะของเทพเจ้า สตรี พืช และสัตว์ ตลอดจนกิริยาอาการ การเปรียบเทียบเพื่อแสดงความรู้สึกของตัวละคร การเปรียบเทียบเพื่อแสดงสภาพของตัวละคร การเปรียบเทียบเพื่อแสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร การเปรียบเทียบเพื่อแสดงคุณค่าและความสำคัญของตัวละคร การเปรียบเทียบเพื่อสรรเสริญคุณธรรมของตัวละคร และการเปรียบเทียบเพื่อแสดงแนวคิด นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบที่เป็นบทย่อย ๆ อีกส่วนหนึ่ง จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โวหารอุปมาในการถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด จินตนาการได้อย่างลึกซึ้งกว้างขวาง ช่วยทำให้เกิดมโนทัศน์หรือจินตภาพได้ชัดเจนลึกซึ้งก่อให้เกิดความสะเทือนอารมณ์แก่ผู้อ่านผู้ฟังได้อย่างดี

๒.๒.๓ อุทาหรณ์ (Analogy) หมายถึงวิธีการเปรียบเทียบเรื่องราว เหตุการณ์ หรือความคิดสองอย่างที่มีความหมายต่างกันคล้ายกัน โดยการยกข้อความที่เชื่อว่าง่ายแก่การเข้าใจเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้เขียนหรือผู้พูดต้องการจะอธิบาย ดูคล้ายวิธีใช้ simile ความแตกต่างอยู่ที่ simile เป็นการเปรียบเทียบถ้อยคำ ในขณะที่อุทาหรณ์เป็นการเปรียบเทียบข้อความ (วิภา กงกะนันท์. ๒๕๒๒: ๕๐)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โวหารอุทาหรณ์ในการเปรียบข้อความดังต่อไปนี้

การเปรียบเทียบแนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของกษัตริย์ ในบทสนทนาของนันทิวรรณตอนหนึ่ง นันทิวรรณจะได้เตือนสติชัยเสนไม่ให้ฆ่าตัวตาย โดยเตือนให้นึกถึงหน้าที่ของกษัตริย์ที่เป็นที่พึ่งของราษฎร ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

<u>นันทิวรรณนะ.</u> โลกเราสง่างาม	ก็เพราะแสงวันส่อง, (อินทวิเชียร, ๑๑.)
สิ้นแสงระวีต้อง	มละท้าวจะฉันท;
อันปวงประชาเปรม	ฤดีพึงพระเดชไ้,
เดชดับก็มีดใน	ฤดีหม่นละแน่อน.
ราตรีสว่างแจ้ง	ก็เพราะแสงนิศากร,
โกฏีดาวณอัมพร	ก็บเท่าพระจันทร์เดียว;
อันว่าพระคุณเปรียบ	วรโสมะนั้นเทียว,
ไร่นาจะข้าหลียว	จะประสพพระเจ้าไหน?

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๗)

บทประพันธ์แสดงแนวคิดเกี่ยวกับความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ของกษัตริย์ โดยเปรียบเทียบดังนี้

โลกมีความสง่างามเพราะได้รับแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ หากสิ้นแสงอาทิตย์ โลกก็จะมีแต่ความมืด เช่นเดียวกับประชาชนมีความสุขได้เพราะมีกษัตริย์คอยปกครองดูแล หากสิ้นกษัตริย์ ประชาชนก็จะพากันเดือดร้อนเพราะขาดที่พึ่ง

พระจันทร์ให้แสงสว่างแก่ท้องฟ้ายามกลางคืน แม้มีดวงดาวมากมายก็สว่างไม่เท่าพระจันทร์ดวงเดียว เช่นเดียวกับกษัตริย์มีหน้าที่ดูแลคุ้มครองประชาชนให้มีความสุข แม้ไม่มีกษัตริย์ประชาชนก็เคืองกว้างไร้ที่พึ่ง

นอกจากนี้มีการเปรียบเทียบเพื่อแสดงความรักระหว่างชายหญิง ซึ่งปรากฏในตอนชัยเสน และมัทนาคกลงปลงใจที่จะร่วมชีวิตกัน ทั้งสองกล่าวถึงความรู้สึกอึดอัดที่เกิดขึ้นในใจ ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๒

<u>ชัยเสน.</u> อ้าอะรุณแอร์มระเรือรุจี	(อิทิสะ, ๒๐.)
ประดุจมะโนภิรมระดี ฌ แกรรัก!	
แสงอะรุณวิโรจน์นะภาประจักษ์	
แฉล้มเฉลาและโสภินัก	นะฉันท,
หญิงและชายณะยามระดีอุทัย	
สว่าง ฌ กลางกะมลละไม	ก็ฉันทนั้น;

.....

<u>มัทนา.</u> สุระยะส่องสว่าง ฌ กลางนะภา	
ก็พลอยสว่าง ฌ ภูมิหล้า	แหละฉันท,

อันพระโปรดก็จิตตะซำก็ได้

สว่างกระจ่างและสดและใส ณ บัดนี้!

(มีทนะพาธา หน้า ๖๓-๖๔)

บทสนทนาของชัยเสนใช้โวหารอุทาหรณ์เปรียบว่า แสงของพระอาทิตย์ในเวลาเช้ามีความสว่างงามจนใด ก็เปรียบได้กับความรู้สึกเบิกบานในใจของหญิงชายยามที่มีความรักต่อกันฉนั้น การเปรียบสื่อความหมายถึงความรู้สึกที่เปี่ยมด้วยความสุขของหนุ่มสาวยามที่ความรักสมหวัง

ส่วนบทสนทนาของมัทนาใช้โวหารอุทาหรณ์เปรียบว่า พระอาทิตย์ส่องแสงสว่างของตน โลกก็พลอยได้รับแสงสว่างนั้นด้วย เช่นเดียวกับชัยเสนมีความสุขเพราะได้เมตตาตามอบความรักแก่มัทนา ซึ่งทำให่มัทนาได้รับความรักนั้นและพลอยมีความสุขตามไปด้วย

การใช้โวหารอุทาหรณ์ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบความตามที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์ เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ช่วยทำให้เกิดความไพเราะสละสลวยและความซาบซึ้งกินใจขึ้นในบทประพันธ์ ดังนั้นสุนทรียภาพที่เกิดขึ้นในความของพระราชนิพนธ์ ส่วนหนึ่งจึงมาจากการใช้โวหารอุทาหรณ์นี้

๒.๒.๔ อติพจน์ (Hyperbole) หมายถึงการใช้คำเกินจริง เพื่อเน้นความรู้สึก ทำให้ข้อความนั้นมีน้ำหนักหรือเกิดความซาบซึ้ง ซึ่งผู้อ่านผู้ฟังทราบดีว่าถ้อยคำหรือข้อความนั้นไม่เป็นจริง เห็นภาพพจน์ได้ง่าย (ดวงใจ ไทยอุบุญ. ๒๕๕๙: ๘๐)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โวหารอติพจน์เพื่อให้คำพูดของตัวละครมีน้ำหนักและตัวละครสามารถแสดงความรู้สึกของตนได้อย่างซาบซึ้ง มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ชัยเสนแสดงความรู้สึกประทับใจในความงามของมัทนาและได้รำพึงรำพันกับตนเองว่า มัทนางามจนไม่อาจหาถ้อยคำใดมาสรรเสริญให้เหมาะสมได้ ที่เป็นดังนี้เพราะนางถูกสร้างโดยพระวิศวกรรมหรือพระวิศนุกรรมเทพเจ้าแห่งการช่าง แม้พระวิศนุกรรมเองก็ยังหลงใหลในความงามของนางและไม่อาจสร้างผู้ใดให้งามเช่นนี้ได้อีก มัทนาจึงเป็นหญิงงามที่สุดในสามโลก ดังปรากฏในบทประพันธ์ว่า

ตัวอย่างที่ ๑

ชัยเสน.	พิศไหนบมีทราชม, จนสุดจะหาพจน์ องค์วิศวะกรรมัน พอเสร็จก็เทพไท ยีนเฟ่งและนั่งพิศ งามใดบงามเกิน	วะฐงามสง่าหมด, (อินทะวิเชียร, ๑๑.) สรเสริญเสมอใจ. นะสิปั้นวะฐไซรั พิศรูปสุรางค์เพลิน; วรพักตร์บหมางเมิน, มะทะนถนโลกสาม:

แลวิศวะกรรมัน	ผิจะปั้งะฐตาม
แบบอื่กก็ไม่งาม	ตุจะโถมอนงค์นี้:
เหตุนี้สินงคราญ	ณสถานพิภพตรี
จึงไม่ประสพที่	สิริรูปะเทียมทัน.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๔-๕๕)

ชัยเสนรำพันอีกว่า ความงามของมัทนาทำให้ชัยเสนเคลิบเคลิ้มคิดว่าตนกำลังฝันไป และมัทนาก็ไม่ได้มีตัวตนจริงแต่เป็นหญิงในความฝัน ครั้นจะปลุกตนเองให้ตื่นจากความฝันก็เกรงว่า จะไม่ได้พบมัทนาอีก ดังที่ชัยเสนกล่าวไว้ในบทประพันธ์ว่า

<u>ตัวอย่างที่ ๒</u>	
<u>ชัยเสน.</u>	งามเกินมนุษย์จริง
	จนแรกประสพนั้น
	นึกว่าสินิธิ์นทร์
	แต่นึกก็ออกกลัว
	กละหญิงนิมิตรฝัน, (อินทวิเชียร, ๑๑.)
	ตนจวนจะปลุกตัว,
	นยนาถก็แฉ่นัว,
	จะผวาและไม่เห็น.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

ส่วนสุเทพณ์ก็หลงใหลความงามของมัทนาและกล่าวคำชื่นชมไว้อย่างมากมาย ตอนหนึ่งมีลักษณะเป็นโวหารอติพจน์ว่า

<u>ตัวอย่างที่ ๓</u>	
<u>สุเทพณ์.</u>	งามทรวงสล้างสอง
	ลีเลิดประเสริฐกว่า
	วรถันสุนนสุมา-
	วรูปละโรชะมาศ;

(มัทนะพาธา หน้า ๖-๗)

สุเทพณ์กล่าวอย่างนิยมยกย่องว่า มัทนามีสรีระอันงดงาม ออกของนางงามยิ่งกว่า ดอกบัว ซึ่งหมายถึงงามอย่างได้รูปทรงเหมาะสม

และชัยเสนก็กล่าวถึงเสียงของนางว่า ไพเราะยิ่งกว่าเสียงดนตรีสวรรค์ ดังความว่า

<u>ตัวอย่างที่ ๔</u>	
<u>ชัยเสน.</u>	เสียงเจ้าสิพรากว่า
	ฟากฟ้าสุราลัย
	ดุริยางคคีตใน
	สุรคัพพะเรงรมย์.
	(อินทวิเชียร, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

ทั้งความงามด้านสรีระและความไพเราะของน้ำเสียงของมัทนา ทำให้ชัณเสนไม่อาจ
หลับลงได้เพราะคอยแต่คิดถึงคำนึงถึงนาง หากฝันนอนลงอาจทำให้ออกพังเพราะความร้อนร่ำ ดังที่
ชัณเสนกล่าวว่า

ตัวอย่างที่ ๕

<u>ชัณเสน.</u>	พิศโฉมและฟังเสียง	ละก็เพียงจะซาตใจ, (อินทวิเชียร, ๑๑.)
	ไอ้นอนจะหลับไหล	ฤๅจะนี่ยะนอกเอ๋ย!
	ขึ้นนอนก็ร้อนร่ำ	ฤๅติเฝ้าคะนึ่งเซย,
	หากขึ้นจะนอนเฉย	อุระอาจจะพังกิน.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

และยามที่ชัณเสนสารภาพรักต่อมัทนาก็ได้ใช้โวหารอดิพจน์ว่า หากชัณเสนมีหลายล้น
ทุกล้นจะพร่ำพูดว่ารักมัทนา รวมทั้งจะปฏิญาณพร้อมกันว่า จะรักมัทนาอย่างไม่มีวันเสื่อมคลาย ดัง
ความว่า

ตัวอย่างที่ ๖

<u>ชัณเสน.</u>		ผิฉันพี่จะมีหลาย, (ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.)
	ก็ทุกล้นจะรุ่มกล่าว	แสดงรัก ณ โฉมฉาย,
	และทุกล้นจะเปรยปราย	ประกาศถ้อยปะฏิญาณ
	พะจีว่าจะรักยืด	บจางจิตสินเหา;
	สบถให้ละต่อหน้า	พระจันทร์แจ่ม ณ เวหน.

(มัทนะพาธา หน้า ๖๑)

ส่วนถ้อยคำปฏิญาณที่ชัณเสนกล่าวต่อมัทนาก็เป็นโวหารอดิพจน์ ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๗

<u>ชัณเสน.</u>	มะทะนาดนุรัก	วรยอดยุพะดี, (โตฏก, ๑๒.)
	และจะรักบมิมิ	ฤๅติหน่ายฤๅระอา;
	ผิจะอายุจะยืน	ศะตะพรรษะฤๅกว่า
	ก็จะรักมะทะนา	บมีย่อนฤๅติหรรษ;
	นยะนาก็จะชม	วรุต่างมะณิพรรณ,
	และจะสูตสูวะคันธ	ระสะต่างสุพะกา;
	ผิจะตื่นก็จะดู	ยุวะดีสิริมา,
	ผิจะหลับฤๅก็ซ้า	จะสุบินฤๅติเพลิน:
	ทิวะราตรีจะนอน,	ฤๅจะนั่งฤๅจะเตริ.

บมมีลจะเหิน	ฤจะห่างมะทะนา;
บมเหินวรพัตร์	ก็จะหนักรั่ว,
ขณะเคียงพะนิดา	ก็จะรืนฤติศานต์.

(มัทนะพาธา หน้า ๖๒)

ชัยเสนปฏิญาณว่า ตนจะรักมัทนาตลอดไปแม้อายุจะยืนถึงร้อยปีหรือมากกว่านั้น ชัยเสนจะชื่นชมมัทนาแทนแก้วมณีอันล้ำค่า จะสูดความหอมจากมัทนาแทนกลิ่นหอมของดอกไม้ ยามตื่นจะเฝ้ามองแต่มัทนา ยามนอนจะฝันถึง ไม่ว่ายามกลางวันหรือยามกลางคืน หรือทำอะไรอยู่ ก็ตาม ชัยเสนจะไม่ห่างเหินจากมัทนา

โวหารอดิพจน์ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงใช้ชมความงามของนางเอกซึ่งเป็นเหตุให้ชายต่างลุ่มหลง และเมื่อชายต่างลุ่มหลงแล้วก็พรั่งพร้อมถึงความรู้สึกรักของตน การใช้โวหารอดิพจน์จึงช่วยเน้นความหมายทำให้การชมความงามและการแสดงความรู้สึกรักมีความชัดเจนหนักแน่นและซาบซึ้งกินใจ เหล่านี้ล้วนเป็นความงดงามหรือสุนทรีย์ภาพในความทั้งสิ้น

๒.๒.๕ ปฏิพจน์ (Rhetorical - question) หมายถึงการถามที่ไม่ต้องการคำตอบโดยใช้ศิลปะในการใช้ภาษาเพื่อมุ่งให้ผู้อ่านเกิดแนวคิด หรือเพื่อให้เกิดความสนใจมากกว่าจะได้รับคำตอบจากผู้อ่านหรือผู้ฟัง แม้จะได้รับคำตอบก็จะเป็นคำตอบปฏิเสธ หรืออาจเป็นคำถามที่ให้อ่าน ผู้ฟัง คิดหาคำตอบเอาเอง (ดวงใจ ไทยอุบล. ๒๕๕๐: ๘๓)

ในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โวหารปฏิพจน์ในบทสนทนาของตัวละครต่าง ๆ ซึ่งมีการมคมคายอันกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกนึกคิดบางประการ หรือบางครั้งทำให้เกิดความซาบซึ้งกินใจ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทสนทนาของชัยเสนซึ่งรำพึงรำพันอยู่คนเดียว แสดงความรู้สึกสับสนวุ่นวายใจ เพราะมีสาเหตุมาจากความรัก และยังไม่ทราบว่าจะรักนั้นจะมีผลอย่างไร โวหารปฏิพจน์ที่ปรากฏจึงเป็นประโยคคำถามที่กล่าวอยู่กับตนเอง แสดงถึงความกระวนกระวายปรารถนาที่จะได้พบนางผู้เป็นที่รัก ขณะเดียวกันก็ไม่มั่นใจว่าจะสมหวังหรือไม่ ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๑

<u>ชัยเสน.</u>	พิศโฉมและฟังเสียง	ละก็เพียงจะขาดใจ, (อินทวิเชียร, ๑๑.)
	ไอนอนจะหลับไหล	ฤนั้นะออกเอ๋ย!
	ขึ้นนอนก็ร้อนร่า	ฤติเฝ้าคะนึ่งเซย,

หากขึ้นจะนอนเฉย
จำมาถ่นี้
โอ้เราบสมจิน-

อุระอาจะพังกิน.
เพราะวะไกล์สุนาริน;
ตะนะได้ฤจนใด?

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

บทสนทนาของชัยเสนอีกตอนหนึ่งมีโวหารปฏิบัติ ซึ่งแสดงแนวคิดเรื่อง
ความสำคัญของเพื่อนและภรรยา สืบเนื่องมาจากชัยเสนสั่งประหารศุภางค์และมัทนาทั้งที่ไม่มี
ความผิด ภายหลังทราบความจริงก็เสียใจมากจนจะทำร้ายตนเอง แต่นั่นทิวรรณะได้พูดเตือนสติ
เสียก่อน ชัยเสนจึงกล่าวถึงความเสียใจของตน ตอนหนึ่งกล่าวถึงความสำคัญของเพื่อนและภรรยา
เป็นโวหารปฏิบัติ ความว่า

ตัวอย่างที่ ๒

ชัยเสน.

ศุภางค์เหมือนพา-
ณูสิปลดปลิด
อะโหจะหาเมีย
จะเหมือนณสองคน

หะวิเศษะแรงฤทธิ์, (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.)
วรพาหะแห่งตน.
ฤสมิตระอีกหน
ฤจะได้ณโลกา?

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๘)

จากคำพูดของชัยเสนข้างต้น มีความหมายเตือนใจให้คิดว่า เพื่อนและภรรยาที่ดีเป็น
สมบัติล้ำค่าและหาได้ยากที่สุด หากมีแล้วแต่ไม่เก็บรักษาเอาไว้ให้ดีกว่าที่จะหาใหม่ได้ ซึ่ง
ประโยคดังกล่าวเป็นโวหารปฏิบัติซึ่งไม่ต้องการคำตอบ แต่กล่าวเพื่อกระตุ้นให้คิดตาม

ส่วนบทสนทนาของมัทนาก็ปรากฏโวหารปฏิบัติด้วย คือตอนมัทนากล่าวตอบ
ชัยเสน เมื่อชัยเสนขอความรักจากนาง นางกล่าวว่า

ตัวอย่างที่ ๓

มัทนา.

กระหม่อมฉันสดับคำ
ประณตมอบระยอบกาย
ก็รสใดจะหวานแมน
กระแสร้ทราบ ณ ทรวงข้า

ดำรงสแห่งพระภุสสาย, (ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.)
และกราบแทบพระบาท.
สุรสแห่งพระวาจา,
พระบาทปลื้มปลื้มรส;

(มัทนะพาธา หน้า ๖๐)

ประโยคคำถามของมัทนาเป็นประโยคที่ไม่ต้องการคำตอบใด ๆ จากชัยเสน แต่มีความหมายแสดงความพึงพอใจและซาบซึ้งในคำพูดของชัยเสนที่ได้สารภาพความรักต่อนาง นอกจากนี้ประโยคคำถามยังบอกอย่างเป็นนัยว่า นางไม่อาจปฏิเสธความเมตตาของชัยเสนได้ เพราะคำพูดนั้นช่างมีความอ่อนหวานไพเราะและตรงกับความรู้สึกของนาง ประโยคคำถามดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นโวหารปฏิบัติ ที่นอกจากจะไพเราะแล้วยังมีความหมายให้อีกฝ่ายหนึ่งได้เข้าใจความรู้สึกของผู้พูดโดยไม่ต้องกล่าวออกมาตรง ๆ

และบทสนทนาระหว่างมัทนา กับชัยเสนตอนหนึ่งเป็นโวหารปฏิบัติ ซึ่งช่วยเน้นย้ำให้เห็นถึงความสุขของมนุษย์ในยามที่ความรักเบ่งบาน ทั้งสองต่างเข้าอกเข้าใจกันเป็นอย่างดี และในเวลาเช่นนี้ไม่มีใครสำคัญไปกว่าผู้ที่ตนรัก ดังความว่า

ตัวอย่างที่ ๔

<u>มัทนา.</u>	สุขใดจะเปรียบประมละสุข	ปริเยะนี้มีเหมือน.
<u>ชัยเสน.</u>	เพื่อนใดจะมีประคจะเพื่อน	ฤดีร่วมสเนหา

(มัทนะพาธา หน้า ๙๑)

จากคำประพันธ์ ตัวละครทั้งสองต่างก็ไม่ต้องการคำตอบใด ๆ เพราะคำตอบนั้นประจักษ์อยู่ในความรู้สึกของตนอยู่แล้ว ส่วนผู้อ่านผู้ฟังก็จะเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งว่า ในยามที่หนุ่มสาวมีความรักและความรักนั้นสมหวังตั้งใจ ก็จะทำพาให้ทั้งสองพบความรู้สึกเบิกบานอย่างประหลาด โดยที่ไม่มีความสุขใดจะมาเปรียบได้

และการโต้ตอบกันระหว่างสุเทษณ์กับมัทนาตอนหนึ่งปรากฏโวหารปฏิบัติในคำพูดของมัทนาอีก ความว่า

ตัวอย่างที่ ๕

<u>สุเทษณ์.</u>	นี่เจ้ามิยอมรับ	รสระักฉันนั้นฤจำ?	(อินทวงศ์, ๑๒.)
	ตัวฉันจะเลวสา	หะสะด้วยประการใดน?	
<u>มัทนา.</u>	อ้าองค์พระผู้สุระวิศิษฐ์,	พระจะผิดสละฐานใด?	(วสันตดิลก, ๑๔.)
	หม่อมฉันสิทราเพราะบมิได้	อนุวัตน์พระบัณฑูร.	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๔)

จากคำประพันธ์ สุเทษณ์ถามมัทนาว่า ตนมีความผิดใดมัทนาจึงไม่ยินดีรัก มัทนาตอบโดยใช้วิธีย้อนถามกลับไปเพื่อให้สุเทษณ์คิดเองว่า การไม่รักนั้น มัทนาไม่บังอาจยกให้เป็นความผิดของสุเทษณ์ แต่รับเป็นความผิดของตน เพราะไม่สามารถรับใช้ในฐานะบาทบริจาริกาได้

และมัทนาได้อธิบายเหตุผลที่นางไม่ยินดีรักสุเทษณ์โดยใช้โวหารปฏิเสธอีก ความว่า

ตัวอย่างที่ ๖

<u>มัทนา.</u>	พระองค์ทรงเปนทเวา กฎเกียรติยศเกรียงไกร, มีสาวสุรางค์นางใน ในพระพิมานมณี, จะโปรดปรานข้าบาทนี้ และเมื่อพระเบื้อข้าน้อย, จะมีต้องหั้นละห้อย ชะเง้อชะเง้อแลหรือ?	ธิบัติปรา- มากมวแล้วไซ้ สักก็ราตรี? นอนโศกเศร้าสร้อย	(ฉบงง, ๑๖.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๕)

มัทนาได้อธิบายว่า การที่สุเทษณ์เป็นถึงเทพยยิ่งใหญ่ ทำให้มีนางในอยู่แล้วมากมาย มัทนาจึงเกรงว่าจะเป็นທີ່โปรดปรานได้ไม่นาน สุดท้ายก็ต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยว ซึ่งคำพูดของมัทนาเป็นประโยคคำถามที่มัทนาเองก็ไม่ได้ต้องการคำตอบ เพราะได้กำหนดคำตอบเอาไว้ในใจของตนเรียบร้อยแล้ว แต่จุดประสงค์ที่กล่าวออกไปก็เพื่อให้สุเทษณ์เป็นฝ่ายคิดเท่านั้น

ตอนท้ายเรื่องมัทนาได้พบสุเทษณ์อีกครั้ง และสุเทษณ์ยังยืนยันที่จะรับมัทนาไปอยู่ด้วยกันบนสวรรค์ มัทนาปฏิเสธโดยกล่าวเป็นประโยคคำถาม ความว่า

ตัวอย่างที่ ๗

<u>มัทนา.</u>	หากจะมีวิถินัด ทั้งจะใช้ณฐระใด แต่จะโปรดตะนุและให้ เปนพระบาทะบริจา- เกรงจะผิดพระนิติธรร- เสพย์กะสองบุรุษะมี อันพระองค์อะมระเศร-	บขัดหะทัย, บมีระอา, คระไลนะภา ริกาณนี้, มะอันนะรี ฤไครจะชม? ฐะเดชอุดม	(รโหทธา, ๑๑.)

จึงมิควรจะอกริม-

ยะนาริทราม;

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๐)

มัทนาใช้วิธีตั้งคำถามกับสุเทษณ์ว่า “หญิงที่เป็นภรรยาของชายสองคนจะเป็นหญิงที่ดีได้อย่างไร?” ซึ่งหมายถึง หากมัทนายอมไปกับสุเทษณ์ คนอื่นก็จะครหาว่ามัทนาเป็นหญิงไม่ดี และจะทำให้สุเทษณ์พลอยเสื่อมเสียไปด้วย ดังนั้นสุเทษณ์จึงไม่ควรยินดีกับหญิงที่มีสามีแล้วเช่นมัทนา ซึ่งคำตอบเหล่านี้มัทนาไม่จำเป็นต้องอธิบายอย่างละเอียด แต่ใช้คำถามกระตุ้นเตือนให้คิดเท่านั้น

โวหารปฏิบัติปรากฏอยู่ในบทสนทนาของสุเทษณ์ด้วย ตอนกล่าวกับจิตระรถ
ตอนจิตระรถถวายรูป ความว่า

ตัวอย่างที่ ๘

สุเทษณ์.

ปวงรูปเจ้าวาทมานี้
ที่ล้วนประเสริฐเลิศงาม;
แต่กูดูทุกนงราม
กว่านารีรัตน์มัทนา.

เปนรูปนารี

(ฉบงง, ๑๖.)

จะนั้นแม้ไม่อาจหา

เทียมเท่ามัทนา

ฤาจะกล่าวชมเชย?

เปนกรรมกูแล้วเจ้าเอย,
ที่รักสมัคจริงใจ.

จำต้องชวตเชย

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐)

สุเทษณ์ถามจิตระรถโดยมีจุดประสงค์ให้จิตระรถได้เข้าใจว่า การที่ตนไม่กล่าวชมหญิงในภาพวาดคนใดเลยทั้งที่ก็ล้วนงามนั้น เพราะในสายตาของสุเทษณ์เห็นว่านางทั้งหลายต่างงามเป็นรองมัทนา ซึ่งสุเทษณ์ใช้วิธีย้อนถามจิตระรถแต่จิตระรถไม่จำเป็นต้องตอบคำถาม เพราะผู้พูดต้องการกระตุ้นให้อีกฝ่ายหนึ่งคิด

และในบทคร่ำครวญของปริยัมวะทาก็ปรากฏโวหารปฏิบัติด้วย ตอนปริยัมวะทาคร่ำครวญถึงมัทนา เพราะมัทนาสูญหายกลายเป็นดอกกุหลาบไป ปริยัมวะทาเกิดความทุกข์จนแทบไม่อาจมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ นางกล่าวว่า

ตัวอย่างที่ ๙

ปริยัมวะทา.

ผิคนุ้ระหะความ

จะตามพระไป

(ปิยวาทา, ๑๒.)

และประติบัติพระอรไทย	บคิดระอา,
เพราะตุนรักปิยะนะรี	ฉนี้และถ้า
ชีวะตุนจะมระณา	บหวงบแหน.
พระปิยะมาตพระเสด็จ	ประเวศณแมน
ตุนจะมีสุขะณแดน	มะนุษไนน?

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๗)

จากคำประพันธ์ ปริยัมวะทาปรารถนาที่จะตามไปปรนนิบัติมัทนาเหมือนอย่างที่เคยอยู่ด้วยกัน แต่เมื่อต้องอยู่เพียงลำพัง ปริยัมวะทาจึงโศกเศร้าและคร่ำครวญอย่างหนัก คำพูดของปริยัมวะทามีโวหารปฏิบัติจนที่ไม่ต้องการคำตอบ แต่ใช้แสดงอารมณ์ความรู้สึกทุกข์ เรียกร้องความเห็นอกเห็นใจว่าต่อไปนี้ไปตนจะอยู่อย่างไรเพียงผู้เดียว

นอกจากนี้โวหารปฏิบัติยังใช้ในบทสนทนาที่เชือดเฉือนกันระหว่างตัวละครสองฝ่ายด้วย เช่นบทสนทนายระหว่างฉันทิกับชัยเสน ซึ่งชัยเสนแก้ตัวกับฉันทิว่า การที่ชัยเสนยังไม่เข้าไปหาฉันทิในวังหลังจากกลับจากป่าก็เพราะรู้สึกอึดอัด และต้องการอยู่ที่บริเวณสวนหลวงก่อน ฉันทิจึงถามย้อนกลับไ้ว่า ชัยเสนรู้สึกอึดอัดจริงหรือรู้สึกเป็นห่วงมัทนากันแน่ ซึ่งคำถามของฉันทิเป็นโวหารปฏิบัติที่ไม่ต้องการคำตอบ แต่ต้องการเชือดเฉือนอีกฝ่ายหนึ่ง ดังความว่า

	<u>ตัวอย่างที่ ๑๐</u>	
<u>ฉันทิ.</u>	มิเรติมิร้างจริง	ละสิ่งกระหม่อมฉันทิ (อุปชาติ, ๑๑)
	นั่งแสร้งฉันทิ	บมิเห็นเสด็จไป.
<u>ชัยเสน.</u>	ฉันทิจะกลับจาก	วนะเขตตะใหม่ ๆ
	จะเข้าฉันทิ	ก็จะอึดอุราแท้.
<u>ฉันทิ.</u>	จะอึดอุราจริง	ละเพราะจำจะทิ้งแม่
	รูปทองจะหมองแด	เพราะวิโยคก็เหลือทน!

(มัทนะพาธา หน้า ๙๒-๙๓)

โวหารปฏิบัติในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ปรากฏอยู่ในบทสนทนาของตัวละครต่าง ๆ ซึ่งโวหารปฏิบัติมีลักษณะเป็นประโยคคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ แต่ช่วยมุ่งเน้นให้ตัวละครในเรื่องและผู้อ่านผู้ฟังเกิดแนวคิด หรือกระตุ้นให้คิดเพื่อหาคำตอบเอาเอง หรือช่วยแสดงความรู้สึกต่าง ๆ ของตัวละคร ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดสุนทรียภาพในคำประพันธ์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โวหารในการทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง มัทนะพาธาทั้งสิ้น ๕ ประเภท ได้แก่ อุปลักษณ์ อุปมา อุทาหรณ์ อติพจน์ และปฏิพจน์ ซึ่ง โวหารดังกล่าวเป็นโวหารที่เข้าใจง่ายแต่สามารถสื่อความหมายได้ลึกซึ้ง จึงเหมาะสมที่จะใช้ในบทละครพูดที่เป็นคำฉันท์ซึ่งไม่ควรต้องให้ผู้รับสารรู้สึกลำบากในการตีความ แต่ขณะเดียวกันก็เป็น โวหารที่ช่วยให้เกิดความซาบซึ้งตรึงใจ จึงนับว่าเป็นพระปรีชาสามารถในการทรงพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงใช้สิ่งง่าย ๆ นำมาทำให้เกิดความไพเราะน่าประทับใจ ได้

๒.๓ สัญลักษณ์ (Symbol) สัญลักษณ์เป็นศัพท์ที่ไทยบัญญัติขึ้นแทนคำว่า symbol ใน ภาษาอังกฤษ คำว่า symbol มีความหมายว่า เครื่องหมายเล็ก ๆ ที่เป็นสัญญาณบอกกล่าวไปถึงสิ่ง หรือเรื่องที่กว้างขวาง เป็นต้นว่า ธงชาติ คือ สัญลักษณ์แห่งชาติ มงกุฎ คือ สัญลักษณ์แห่ง ราชธาภิไธย กงล้อพระธรรม คือ สัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา (บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. ๒๕๑๗: ๑๕)

สัญลักษณ์ในวรรณกรรมส่วนใหญ่เป็นการแนะนำให้คิด ไม่กล่าวตรง ๆ ให้เห็นได้ชัด เช่น การเดินทาง = วิถีชีวิต (ไม่บอกด้านดีด้านร้าย) และสัญลักษณ์อาจเป็นสิ่งที่แทนที่เอาคำมาจากเรื่อง ในเทพนิยาย ศาสนา และประวัติศาสตร์ มักเป็นสิ่งที่ซับซ้อนแทนลักษณะหลายอย่าง เช่น นกอินทรี เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจเข้มแข็ง สายตาเฉียบแหลมมองการณ์ไกล หรือพลังอัน แข็งแกร่ง พร้อมกันอยู่ในตัวนกอินทรีนั้น ซึ่งสัญลักษณ์มักเป็นสิ่งที่ซับซ้อนหรือต้องใช้ ความคิดตีความ (กุหลาบ มัลลิกะมาส. ม.ป.ป: ๓๖)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้รูปธรรม แทนสิ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งเป็นกลวิธีการใช้สัญลักษณ์ที่ทำให้การสื่อความหมายเข้าใจได้ง่ายขึ้น และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดสุนทรียภาพในความ โดยสัญลักษณ์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา จะปรากฏอยู่ในส่วนของเนื้อเรื่องและตัวละครดังนี้

๒.๓.๑ เนื้อเรื่อง พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีเหตุการณ์ในเรื่องที่ดำเนินไปเพื่อ แสดงให้เห็นว่า “ความรักทำให้เกิดทุกข์” หรือความทุกข์ที่มีรักเป็นสาเหตุ ซึ่งสอดคล้องกับชื่อ เรื่องว่า “มัทนะพาธา” อันมีความหมายตามที่โมเนียร์ วิลเลียมส์ เป็นผู้แปลว่า “ความเจ็บหรือ ความเดือดร้อนอันเกิดจากความรัก” นอกจากนี้ก็สอดคล้องกับพระพุทธานุญาตด้วยว่า “ที่ใดมี รัก ที่นั่นมีทุกข์”

“ความรัก” ในทางพระพุทธศาสนามีความหมายเกี่ยวข้องกับข้อธรรม ๒ ประการ คือ

๑. เมตตา คำแปลสามัญของเมตตา คือ ความรัก ความมีไมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุขและประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ ... เมตตาเป็นความรักที่บริสุทธิ์ มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลก หรือเพื่อนร่วมทุกข์ ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักอย่างเป็นกลาง ๆ อย่างเผื่อแผ่ ทำให้ใจเปิดกว้างออกไปและผ่องใสเบิกบาน (พระเทพเวที. ๒๕๓๑: ๕๐๗)

ตัวอย่าง เมื่อมองเห็นคนอื่นมีสุขภาพดี แข็งแรง อยู่เป็นปกติสุขแล้ว ถ้าเรามีจิตใจสบายยินดีในความมีชีวิตที่ดำรงอยู่ด้วยดีของเขา อยากให้เขาเป็นอยู่ดี แข็งแรง ปราศจากโรค มีความสุข อย่างนี้เรียกว่า ความรักที่เกิดจากเมตตา (พระเทพเวที. ๒๕๓๑: ๕๐๘)

๒. ตัณหา ... เป็นความรักฝ่ายอกุศลที่ตรงข้ามกับเมตตา คือความรักที่เกิดจากตัณหาหรือความรักเจือตัณหา เป็นความรักที่ต้องการความเป็นอยู่ดีแห่งชีวิตของผู้อื่นเพียงเพื่อเป็นเงื่อนไขสำหรับตนจะได้ใช้เสพส่วยเวทนา หรือเป็นเงื่อนไขสำหรับรองรับ เสริม หรือค้ำประกันความมั่นคงถาวรของตน (พระเทพเวที. ๒๕๓๑: ๕๐๗)

ตัวอย่าง เมื่อเห็นคนแข็งแรงสมบูรณ์ รูปร่างสวยงาม ถ้าเป็นคนต่างเพศ แทนที่จะอนุโมทนา ตัณหา กลับเข้าชักพาให้มองเห็นเป็นแหล่งที่พึงเสพส่วยเวทนา ถ้าเป็นเพศเดียวกัน ก็มักให้รู้สึกเป็นเครื่องบีบคั้นกดดัน ทำให้ตนด้อยหรือลดความสำคัญลง ใจคับแคบหมองลงด้วยตัณหา กลายเป็นสินะ หรือระคะบ้าง ความริษยาและหึงหวงบ้าง ซึ่งล้วนเป็นอกุศล ไม่เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น (พระเทพเวที. ๒๕๓๑: ๕๐๘) อย่างนี้เรียกว่า ความรักที่เกิดจากตัณหา

นอกจากนี้ความรักในพระพุทธศาสนายังหมายรวมไปถึงความรู้สึกริดรอนใจในวัตถุและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ด้วย ซึ่งเกิดจากการยึดติดในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และธรรมารมณ์ อันนำมาซึ่งการดิ้นรนขวนขวายไม่จบสิ้น

ดังนั้นความรักที่เป็นความผูกพันระหว่างบุคคลที่เกิดจากตัณหา รวมทั้งความติดตาต่อใจในวัตถุและสิ่งมีชีวิตอื่น จึงเป็นความรักที่ชักนำความทุกข์มาให้

“ทุกข์” ในพระพุทธศาสนา หมายถึงความทุกข์ทางใจ อันเกิดจากตัณหาซึ่งนำไปสู่การยึดมั่นถือมั่น มีความหมายแบ่งเป็น ๓ ประการ ดังนี้

๑. ทุกขทุกข์ตา ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ คือความทุกข์กายทุกข์ใจ เรียกกันว่าทุกข์เวทนา เป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นเมื่อประสบสิ่งกระทบกระทั่งบีบคั้น

๒. วิปริณามทุกข์ตา ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปรของสุข คือความสุขที่กลายเป็นความทุกข์หรือทำให้เกิดทุกข์ เช่น เคยมีความสุข แล้วความสุขนั้นหมดไป เป็นต้น

๓. สังขารทุกข์ตา ทุกข์ตามสภาพสังขาร คือสิ่งทั้งหลายมีการเกิดขึ้น และการสลายหรือดับไป ไม่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง จึงเป็นสภาพซึ่งพร้อมที่จะก่อให้เกิดความรู้สึกทุกข์แก่ผู้ที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น (พระเทพเวที. ๒๕๓๑: ๑๓)

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีเนื้อเรื่องที่น่าไปสู่การแสดงให้เห็นว่า “ความรักทำให้เกิดทุกข์” หรือความทุกข์ที่เกิดจากความรัก ในการทรงพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ตัวละครแสดงความคิดและการกระทำที่ติดขัดอยู่ในความรักความลุ่มหลงอันเป็นกามกิเลส ส่งผลให้ตนและผู้เกี่ยวข้องต้องได้รับความทุกข์ กล่าวคือ

มัทนาผู้มีรูปโฉมงดงามและเสียงไพเราะ ผู้พบเห็นเกิดติดตาต่อใจ ความงามของมัทนาประจักษ์อยู่ในถ้อยคำของสุเทษณ์ยามที่สุเทษณ์กล่าวด้วยความถวิลหาว่า

<u>สุเทพณ์.</u> งามผิวประไฟผ่อง งามแก้มแฉล้มฉั้น งามเกศดำขำ งามเนตร์พิณศปาน งามทรวงสล้างสอง ลีเล็ดประเสริฐกว่า งามเอวอเนงค์ราว กลากลึงประหนึ่งวาด นวยนาฏวิลาศวง ข้าไฟเราะน้ำเสียง ได้ฟังก็วังเวง นางใดจะมีเทียบ เปนยอดและจอตจिन-	กลทาบศุภาสุพรรณ, (อินทวงส์, ๑๒.) พระอรุณแอร่มละลาน. กลน้ำถนทอองละหาน, สุมณีมะโนหะรา; วรณันสมนสมมา- วรบุลสะโรชะมาศ; สุระศีลปิชาญฉลาด สุระคชสุเรนทะทรง, ดุจะร่าระบ่าระเบง; อรเพียงพิรมประเลง, บมิวางมิวายถวิล. มะทะนาคพาดดิน, ตะนะแน้วนอกณใจ

(มัทนะพาธา หน้า ๖-๗)

รูปกายที่งามเลิศและน้ำเสียงที่ไพเราะ รวมถึงคุณสมบัติอื่น ๆ ของมัทนา ได้เป็นเครื่องดึงดูดใครต่อใครให้เข้ามาผูกพันด้วยในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งคนเหล่านั้นก็ล้วนได้รับความทุกข์เนื่องด้วยมีกิเลสแห่งความรักเหนี่ยวรั้งจิตใจของตนไว้

คนแรกคือ สุเทพณ์ ซึ่งเริ่มรู้สึกทุกข์ตั้งแต่เริ่มรัก เพราะไม่ทราบว่าจะต้องทำอะไรจึงจะชนะใจมัทนาได้ แม้จิตรเสนผู้เป็นบริวารก็ยังทราบความรู้สึกของเจ้านายถึงกับกล่าวว่า “ข้าทราบและพลอยตก, อันโรครักนี้หนักใจ;” สุเทพณ์พยายามขอความรักจากมัทนาแต่ถูกปฏิเสธ สุเทพณ์ทุกข์ใจจนต้องรำพันออกมาว่า

<u>สุเทพณ์.</u> ยิ่งฟังพะจีศรี ยิ่งขัดก็ยิ่งพูน อ้าเจ้าลำเภาพัคตร์ พี่จวนจะคลั่งไคล้	ก็ระดีประมวญประมูล, (อินทวงส์, ๑๒.) ทุขะท่อมระทมหะทัย! สิริลักษณะนาวิไลย, สติเพื่อพะวงอนงค์.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๔)

แม้สุเทพณ์จะสาปมัทนาเป็นดอกกุหลาบแล้วและหวังว่า วันใดที่มัทนาไม่อาจทนทุกข์อยู่บนโลกมนุษย์ได้ก็จะวอนขอให้ตนช่วยเหลือ เมื่อนั้นมัทนาอาจยอมเป็นบาทบริจาริกาของตน แต่แล้วสุเทพณ์ก็ต้องผิดหวังอีก จึงเห็นได้ว่า ความรักเพียงฝ่ายเดียวย่อมทำให้ผู้ที่หลงเข้าไปพัวพัน

ต้องได้รับความทุกข์อย่างยิ่ง และอาจนำพาให้อีกฝ่ายได้รับความทุกข์ไปด้วย ดังเช่นมัทนาต้องถูกสาปไปชั่วชีวิต

คนที่สองคือ ชัยเสน ซึ่งเริ่มรู้สึกทุกข์ตั้งแต่เริ่มรู้สึกรักเช่นเดียวกัน เป็นความรู้สึกอันรุ่มกระวนกระวาย จะนั่งจะนอนอย่างไรก็ไม่อาจมีความสุข เพราะจิตใจวนเวียนคิดถึงแต่มัทนา ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	พิศโฉมและฟังเสียง โئنนอนจะหลับไหล ขึ้นนอนก็ร้อนร่ำ หากขึ้นจะนอนเฉย	ละก็เพียงจะขาดใจ, (อินทวิเชียร, ๑๑.) คุณนั้นนอกเอ๋ย! ฤดีเฝ้าคะนึ่งเชย, อุระอาจจะพังกิน.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๕)

เมื่อชัยเสนและมัทนาได้เข้าพิธีอภิเษกสมรส ระยะเวลาที่มีความสุข แต่ทั้งสองก็ต้องพบว่า ความสุขที่เกิดจากความรักนั้นไม่ถาวร แต่กลับนำความทุกข์มาให้อย่างมากมาย เนื่องด้วยชัยเสนมิมหะสิอยู่แล้ว คือ จัณฐิ จัณฐิได้วางแผนใส่ร้ายว่ามัทนาคบชู้กับศุภางค์ ความรักชักนำความหึงหวงมาสู่จิตใจของชัยเสนทำให้ขาดสติและสั่งประหารชีวิตมัทนาและศุภางค์ อันเป็นเหตุให้นำพาให้ชัยเสนสูญเสียภรรยาและเพื่อนที่ดี ชัยเสนจึงต้องได้รับความทุกข์เพราะความรัก ส่วนมัทนาก็เช่นเดียวกัน จึงเห็นว่า แม้คนสองคนจะมีใจตรงกันและสมหวังในความรัก แต่ก็ไม่มีสิ่งใดมั่นคงถาวร อาจมีอุปสรรคมาทำลายภายหลังเหมือนความรักของชัยเสนกับมัทนา

แม้ศุภางค์เองก็ยังคงต้องได้รับความทุกข์เพราะความรัก เพราะศุภางค์มีความจงรักภักดีต่อชัยเสนและมีความนิยมยกย่องมัทนา ซึ่งความรู้สึกเช่นนี้เป็นความรักอีกอย่างหนึ่ง เมื่อศุภางค์มีโอกาสที่จะรอดพ้นจากการถูกประหารชีวิต แต่ศุภางค์ก็ไม่ยอมหนีไป เพราะจิตใจผูกพันอยู่กับเจ้านายเหนือหัว ศุภางค์จึงซ่อนอยู่ในกองทัพเพื่อให้ได้อยู่ใกล้ชิดและได้ทำงานถวายเจ้านายตนสุดท้ายศุภางค์ก็ต้องตายในสงคราม ดังนั้นทิวรรณะเล่าให้ชัยเสนฟังว่า

<u>นันทิวรรณะ.</u>	ข้าบอกแก่เสนี เปนแต่ให้เขานั้น เขาตอบว่าเขานั้น ต้องห่างจากทรงศิริ ขอลาแล้วาม่ง ทัพหลวงด้วยใจปอง จนถึงเวลาที่ ศึกแล้วเขาเตรียมจู่ เพื่อตายในที่รบ	จะบปลงละชีวัน, (สาลินี, ๑๑.) มละเขตประเทศนี้; ฤติมันณภักดี, ชีวะเขาบออยากครอง, จระตรงณที่กอง ฤติแผ่รหัสอยู่ จะประยุทะต่อสู้ จระรบศัตรุพาล, หรืออย่างทหารหาญ;

ข้าพึ่งนิกสงสาร

ก็ประสาทะตามใจ.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๐-๑๒๑)

นอกจากนี้ปริยัมวะทานางำนัลก็มีความจงรักภักดีต่อมัทนาอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นความรักอีกเช่นเดียวกัน แต่ทุกสิ่งในโลกย่อมเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่าง ๆ และด้วยเหตุต่าง ๆ กัน ทำให้ผู้ที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นต้องรู้สึกทุกข์ ปริยัมวะทามีความยึดมั่นถือมั่นในตัวมัทนา นางมีความจงรักภักดีต่อมัทนาและยินดีจะติดตามไปทุกหนทุกแห่ง เมื่อมัทนาทลายสภาพเป็นดอกกุหลาบ ปริยัมวะทาก็ไม่อาจปลงใจยอมรับความเป็นไปต่าง ๆ ได้ นางจึงประสบกับความทุกข์อย่างหนัก เฝ้าแต่ท่มทอดกายร้องไห้และคร่ำครวญว่า

ปริยัมวะทา.	ทุชอะโหพระมะทะนา	พระมาตุวร,	(ปิยวทา, ๑๒)
พระจะมะลายพระชีวะจร		พระแม่ไฉน	
บมิดำรัสจะนะชนวน		พระด้วนครະไล,	
พระมละทิงตะนุพิไร		พิลาปอนันต์;	
พระวรคุณอดุละครอง		และป้อมและกัน,	
ดณฺณนี้ฤจะมิศัล-		ยะเศร่าอุรา.	
ก็ผิจะรู้ณคตฺธิข้า		ปริยัมวะทา	
ฤจะมิตามพระวรมา-		ตุวายชีวาตม?	
พระปิยะเทวีจะระไป		ก็ใจจะขาด;	
ผิจะจะตามยุคะละบาท		มิขัดและขวาง,	
จะติระตามบะทะดำนีร		บเหินบห่าง	
และประติบัติประดุจะอย่าง		อดีตะกาล.	
ชะชะพระมัจจุฤกระไร		หทัยธพาล,	
ก็ดณฺณนี้สิมิประหาร,		ประหารพระแม่.	
ทุชระทมกะมละเปลี่ยว		จะเหลียวจะแล	
ก็บประสพสุขะณแด,		จะพึงณใคร?	
พระปิยะมาตุจะระตัน		ณ สรรคะใด	
ดณฺจะขอจะริกะไป		ณกาละนี้ !	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๒-๑๓๓)

อีกผู้หนึ่งที่ได้รับการทุกข์เพราะความรัก คือ กาละทรรคิน พระฤาษีผู้ช่วยเหลือมัทนาและมีความรักเอ็นดูมัทนาในฐานะลูก เมื่อกาละทรรคินทราบด้วยญาณว่า มัทนาจะต้องพลัดพรากจากไปและจะมีเคราะห์ร้าย กาละทรรคินก็รู้สึกทุกข์ เพราะกาละทรรคินห่วงใยมัทนา ขณะเดียวกันก็เสียดายความสะดวกสบายที่มัทนาเคยปรนนิบัติ กาละทรรคินได้รำพึงว่า

<u>กาละทรติน.</u> อนิจจาจะเศร้าจิต, เเคราะห์เจ้าร้ายทำลายขวัญ, เพราะรูปได้สุตามา ประหนึ่งเจ้าและนาโศลก และหากต้องวิโยคเจ้า เพราะเคยเห็นและเคยชม ริดาช่างบำเรอจิต ประดิษฐ์โกชะนาเช่น จะกินเค็มถูกินมัน จะชอบเปรี้ยวถูกชอบหวาน มหาเทวะทรงศักดิ์! พระจงโปรดหนูไชร์	ผิเจ้ายอดสุดานั้น (ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.) ก็รูปนี้จะพลอยโศก; ประดุจได้ประสพโชค, ประเวศแนว ณ อาศรม, จะแสนเศร้า ณ อารมณ, บเว้นว่าง ณ วันเพ็ญ: บิดาให้ฤดีเย็น; บเคยลืมน ณ ก่อนกาล, ก็พลันสมมะโนมัลย์, ก็ปรุรงสบผิดใจ. ดนุภักติดื้อไท, และคุ้มครองสุตามา.

(มัทนะพาธา หน้า ๔๒-๔๓)

คนสุดท้ายคือ จันที มเหสีของชัยเสน จันทีรักชัยเสน แต่ชัยเสนรักมัทนาซึ่งเป็น
 ชายาใหม่ จันทีต้องทุกข์ทรมานเพราะความหึงหวง ยังได้พบเห็นมัทนาก็ยิ่งริษยา เพราะมัทนามี
 รูปโฉมงดงามและได้รับการเอาใจใส่จากชัยเสนมากกว่าตน แม้จันทีจะวางแผนทำลายมัทนา แต่
 สุดท้ายกลับได้รับความทุกข์ทรมานเสียเอง เพราะบิดาถูกประหารและจันทีถูกขับไล่ออกจากเมือง
 และการที่บิดาถูกประหารก็มาจากความรักลูกจนยอมยกกองทัพนั่นเอง ความทุกข์ของจันทีเกิด
 จากความรักแบบอกุศลที่นำไปให้เกิดความอิจฉาริษยาจนปองร้ายผู้อื่น สุดท้ายก็นำความวิบัติมาสู่
 ตนเอง ดังคำพูดของชัยเสนตอนสั่งลงโทษจันที ความว่า

<u>ชัยเสน.</u> เอาเตียรอะรีใส่ ริดาและรับเอา และทูลกะบาลจาก สู้แดนมครให้ อย่างว่านรีคด ก็แพ้นภัยตัว	ณชลอมและให้เจ้า (อุปชาติ, ๑๑.) ศิระแห่งบิดาไชร์, วรธานีไป นระเห็นและเปนตัว และขบถประทุษร้าย บมิได้เจริญนาน.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๒)

รูปสมบัติและคุณสมบัติของมัทนาเป็นสิ่งดึงดูดผู้อื่นให้เข้ามาเกี่ยวข้องกับผูกพันด้วยใน
 ลักษณะต่าง ๆ ขณะเดียวกันมัทนาก็มีความรักผู้อื่น คือ ชัยเสน พอมัทนาเริ่มรู้สึกมีความรัก ก็เริ่ม
 รู้สึกมีความทุกข์อีกเหมือนกัน ทุกข์เพราะยังไม่ทราบว่าจะทำเช่นใดให้สมหวัง เห็นได้จากคำพูด
 ของมัทนาที่กล่าวดังคนเพื่อว่า

มัทนา.	ครานี้สัพพชาย ใจวบและหวมปาน เรอนั้นถเจียมตัว ไม่มีละสักน้อย ว่าเธอประสงค์จะ เปนแต่ข้าเลี้ยงที่ คราใดประสพเนตร์ เธอไกลก็ดูราว โอ้อ้วนครานี้ ด้วยรักกระทำเชื่อน	วรูปวิเศษวิศาล, ฤตินั้นจะโลดจะลอย! กิริยาก็เรียบก็ร้อย, จะแสดงณท่วงณที่ อภิรมย์ฤดีระดี, ดุนุบ่างณครั้งณคราว; ฤก็เราลระร้อนและหนาว, นภาไร้ตะวันและเดือน. แหละฤดีจะพ้นจะเพื่อน, ละฉนี้จะทำไฉน?	(อินทวงส์, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๕๖-๕๗)

เมื่อได้อภิเษกสมรส มัทนามีความสุขอยู่เพียงชั่วขณะ ต่อมามัทนาถูกชายเสน่หาสังหารชีวิต ด้วยเหตุที่ความรักทำให้ชายเสน่หาเกิดความหึงหวงและโง่เขลา แม้จะรอดพ้นจากความตายแต่มัทนาก็รู้สึกทุกข์จนไม่สามารถทนอยู่บนโลกมนุษย์ต่อไปได้ เฝ้าวอนขอให้สุเทษณ์ช่วยเหลือพากลับไปสวรรค์ แต่มัทนากลับทำให้สุเทษณ์ไม่พอใจอีก เพราะมัทนาแสดงให้เห็นว่า ตนรักชายเสน่หาเพียงผู้เดียว และไม่รักสุเทษณ์แม้แต่น้อย สุดท้ายจึงถูกสุเทษณ์สาปเป็นดอกกุหลาบตลอดไป

ดอกกุหลาบจึงเป็นสัญลักษณ์แทนความรักของทุกคนในโลก ซึ่งในทางพุทธศาสนาความรักเป็นสิ่งที่ไม่มีความมั่นคงถาวรและเป็นช่องทางนำความทุกข์มาให้ แม้กระนั้นมนุษย์ปุถุชนก็ยากที่จะหลีกเลี่ยงความรักได้ ดอกกุหลาบมีความงดงามเพียงใด ความรักก็เฝ้าชวนชวนหลงใหลเพียงนั้น อย่างไรก็ดีดอกกุหลาบหากรู้จักใช้ก็อาจให้ประโยชน์ได้เหมือนกัน เห็นได้ในบทพรรณนาที่กล่าวถึงความงามอันน่าหลงใหล ขณะเดียวกันก็แอบแฝงด้วยคุณประโยชน์อย่างน่าประหลาดว่า

มายาวิน.	ไม้เรียกผะกาทุกุ- ปานแก้มแฉล้มแดง ดอกใหญ่และเกสร อยู่ทนมวางวาย อีกทั้งสะพรั่งหนาม ผึ้งเขี้ยวลิบลิ่ว อันกุพพะกาหอม รสหวานสีหวานเชอญ กินแล้วระงับตรี	ชะกะสีอรุณแสง ดรุณีนยามอาย; สุคนธะมากมาย, มธุรสขจรไกล; ดุษะเข้มประดับไว้, บมิใคร่จะห่างเหิน. บริโกคอรอยเพลิน, นรลัมเพราะเลิตรส; พิธะโทษะหายหมด,	(อินทวิเชียร, ๑๑.)

คือลมและดีลด
อีกทั้งเจริญกา-
เย็นในอุราพลัน,

ทูละเสมอหะเสื่อมสรรพ;
มะคุณาภิรมย์นันท์,
และระงับพยาธิ.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๘)

ดังนั้นการที่มนุษย์ปุถุชนยังไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากความรักได้ ก็จำเป็นต้องรักอย่าง
รู้เท่าทันความรัก คือใช้ปัญญากำกับไว้ทุกเมื่อ มนุษย์ก็พอจะใช้ความรักให้เกิดประโยชน์ในทางโลก
ได้ แต่หากตกเป็นทาสของความรัก ปล่อยให้ความรักชักจูงไปตามอารมณ์ดังตัวละครและ
เหตุการณ์ในเรื่อง ก็ต้องประสบกับความทุกข์ไม่จบสิ้น ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นเหตุการณ์
ในเรื่องที่เป็นสัญลักษณ์อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมว่า “ความรักก่อให้เกิดทุกข์”

นอกจากเหตุการณ์ในเรื่องที่เป็นสัญลักษณ์ของความรักทำให้เกิดทุกข์แล้ว ยังมี
เหตุการณ์บางตอนที่น่าสนใจกล่าวถึงในแง่ของสัญลักษณ์ดังต่อไปนี้

๑ การกลับชาติเกิด การกลับชาติมาเกิดใหม่เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่ปรากฏในพระ
ราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา เป็นตอนที่กล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของสุเทษณ์และมัทนา มี๒
ตอน ตอนแรกอยู่ในบทร้องของนางอัปสร กล่าวถึงสุเทษณ์เดิมเกิดเป็นกษัตริย์แคว้นปัญจาล และ
บำเพ็ญภาวนาจนได้มาเกิดบนสวรรค์ มีถ้อยคำตามบทร้องของนางอัปสรว่า

ชาติก่อนเปนสุกษัตริ์
ในวงศะประยูร
ทรงธรรมล้ำมะนุษ
บำเพ็ญพะลีการ
ครั้นถึงเวลาควร
เสด็จสุราลัย

เถลิงรัฐราไชสุริย์ (ยานี, ๑๑.)
สุระแมนแคว้นปัญจาล
ฤทธิรุทรมหาศาล
ทุกอย่างงามตามวิสัย
ภูมิศวรจากไฟท
เสวยสุขในแดนสรวง

(มัทนะพาธา หน้า ๓-๔)

และอีกตอนหนึ่งอยู่ในบทพูดของมายาวิน มีใจความว่า มัทนาเดิมเกิดเป็นธิดา
ท้าวสุราษฎร์ สุเทษณ์ซึ่งเกิดเป็นกษัตริย์แคว้นปัญจาลได้ส่งสาส์นไปสุขอ แต่ถูกท้าวสุราษฎร์
ปฏิเสธ สุเทษณ์จึงยกทัพมารุกรานและจับตัวท้าวสุราษฎร์ได้ หากมัทนายอมถวายตัว พระบิดาก็
จะรอดชีวิต มัทนาจึงยอมเข้าเฝ้า แต่พอพระบิดาปลอดภัยแล้ว นางก็ใช้พระขรรค์แทงตัวตาย
แล้วได้ไปเกิดบนสวรรค์ เหตุการณ์ดังกล่าวอยู่ในบทพูดของมายาวิน ดังความว่า

มายาวิน. เมื่อครั้งพระองค์เป็น
 ครองเขตประเทศขัน-
 ตรัสใช้มาตย์เป็น
 ถึงราชะผู้ผ่าน
 ขององค์ดาซื่อ
 เปนราชินีตาม
 แต่ทำวสุราษฏร์ไชร
 ให้ซึ่งพระบุตรี,
 ตรัสเกณฑ์พลกอง
 ยกไปประชิดรา-
 โจมตีบุรีป็น
 จับได้นโรดม
 จึงมีพระโองการ
 แต่หากธิดามา
 ยอมเปนวธูปาท
 ไถโทษะชีวัน
 ฝ่ายนางก็ยอมตาม
 พอรอดพระชนมา
 ครั้นนางเสด็จถึง
 กัมภะและกราบที่
 แล้วทูลแถลงโดย
 ว่าองค์พระนงคราญ
 แต่ได้ปะฏิญา
 ว่าจักมียอมให้
 ครั้งนี้แหละสุดแสน
 เพราะว่าบิดารัก
 จึงยอมถวายตัว
 ขององค์ชนกนา-
 เสรีกิจจะการดี
 กราบบาทยุคลตณ
 ว่าพลางยุพาชัก
 ทางตรงพระทรวงตาย
 ตายแล้วกำเนิดใน
 ฝ่ายองค์พระภูมี

วราชะราชัน (อินทะวิเชียร, ๑๑.)
 พระวิสุทธิปัญญา,
 วรทูตะทูลสาร
 นรชาติสุราษฏร์งาม,
 มะทะนาวิไลยราม
 วรราชประเพณี;
 บมียอมและยินดี
 พระก็ทรงพระโกรธา.
 จตุรงค์เสนา
 ชะบุรีวโรดม.
 บมิตนทลายล้ม,
 นรนาถสุราษฏร์มา;
 จะประหารพระชีวา,
 และประνομมโนฉันท,
 บริจาริกานันท์,
 ก็จงดพระอาญา.
 วราชะบัญชา,
 ก็เพราะลูกสักดี.
 วรมาละกาศรี
 ทวิบาทพระภูบาล,
 สิริสัจจะวาทหวาน
 บมียากจะขัดไต่,
 วรสัจจะมั่นไว้
 นรผืนฤดีรัก.
 จะประดักประเดิดนัก,
 จะบรอดพระชนมา,
 และก็ไถ้พระโทษา
 ณะต้องมลายชนม์.
 กรณียะเปนผล,
 มะทะนาจะลาตาย.
 วรชัคคะแพรวพราย
 เฉพาะพักตร์พระภูมี.
 สุรภาพพิษณนี้;
 ก็บำเพ็ญพะลีกรรม,

จนได้สำเร็จผล	จรดลงแดนสวรรค์
มาพบและรักกัน	เพราะจะเคยสินหา.
แต่กรรมพระทำไว้	ณ พระชาติอดีตมา
ข้องขัดและขวางหน้า	บ่มีให้พระสมจินต์

(มัทนะพาธา หน้า ๑๔-๑๖)

การกลับชาติมาเกิดใหม่เป็นเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงกับเรื่อง “ทุกข์” และอาจกล่าวได้ว่า มีความสัมพันธ์กับความเชื่อทั้งในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ดังจะอธิบายต่อไปนี้

ก. การกลับชาติเกิดในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อเรื่องการกลับชาติเกิดว่า เมื่อคนตายจะมีวิญญาณ (Soul) ล่องลอยออกจากร่างกาย ไปเกิดในสวรรค์ ในนรก หรือไปเกิดใหม่เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นเปรต เป็นอสุรกาย ฯลฯ นี่เป็นความเชื่อในลัทธิสัสตทิกูฐิในศาสนาพราหมณ์ และอรรถกถาจารย์ได้นำเข้ามาปนไว้ในคำสอนของพุทธศาสนา (พระธรรมโกศาจารย์. ม.ป.ป.: ๑๙๖) ซึ่งความเชื่อดังกล่าวมีอิทธิพลต่อความคิดของคนไทยอย่างมาก

และจากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า ทั้งสุเทษณ์และมัทนาล้วนกลับชาติมาเกิดใหม่เป็นเทพบุตรและเทพธิดา ซึ่งเดิมทั้งสองเคยเกิดเป็นมนุษย์ สุเทษณ์นั้นเกิดเป็นกษัตริย์และได้ทำผิดต่อมัทนา คือเป็นเหตุให้มัทนาฆ่าตัวตาย เมื่อสำนึกในความผิดก็ใช้วิธีบำเพ็ญพิธีกรรมจนได้เกิดบนสวรรค์และพบกับมัทนา แต่เพราะกรรมเก่าหรือความผิดในอดีตชาติได้ส่งผลให้มัทนาไม่มีใจรักสุเทษณ์ ดังความว่า

<u>มายาวิน.</u>	ตายแล้วกำเนิดใน	สุรภาพพิศิษฐ์นี้;	(อินทวิเชียร, ๑๑.)
	ฝ่ายองค์พระภูมิ	ก็บำเพ็ญพะสีกรรม,	
	จนได้สำเร็จผล	จรดลงแดนสวรรค์	
	มาพบและรักกัน	เพราะจะเคยสินหา.	
	แต่กรรมพระทำไว้	ณ พระชาติอดีตมา	
	ข้องขัดและขวางหน้า	บ่มีให้พระสมจินต์	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๖)

การกลับชาติเกิดของตัวละครรวมทั้งผลของกรรมเก่าซึ่งหมายถึงผลของการทำความผิดไว้ในชาติปางก่อน จึงเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อเรื่องการกลับชาติเกิดในลัทธิสัสตทิกูฐิในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งได้มีผู้นำเข้ามาปนไว้ในคำสอนของพุทธศาสนาและมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของคนไทย

ข. การกลับชาติเกิดในศาสนาพุทธ ส่วนการเกิด-การตายในพระพุทธศาสนา หมายถึงการเกิด-การดับแห่งความทุกข์ ซึ่งความทุกข์มีต้นเหตุ (ความอยาก) และอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) เป็นต้นเหตุโดยตรง การที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระอรหันต์เป็นผู้ตายแล้วไม่เกิดนั้น หมายถึงดับอุปาทานของพระอรหันต์ที่หมดไปแล้วจะไม่เกิดขึ้นมาอีก ไม่ได้หมายถึงการตายอย่างเน่าเข้าโลงและการเกิดใหม่ในท้องแม่ อย่างที่ภาษาชาวบ้านเข้าใจกัน ... ตายแล้วเกิดใหม่ หมายถึงจิตใจที่ยังไม่หมดดับอุปาทาน เมื่อดับอุปาทานหมดไปเรื่องหนึ่ง ๆ (ตาย) ดับอุปาทานเรื่องอื่นก็ต้องเกิดขึ้นอีก เป็นอย่างนี้อยู่เรื่อยไปจนกว่าจะขุตรากเหง้าของกิเลส ๒ ตัวนี้ให้สิ้นเชื้อสันดาน... (พระธรรมโกศาจารย์. ม.ป.ป.: ๑๙๖-๑๙๗)

การกลับชาติมาเกิดใหม่ หรือการเวียนว่ายตายเกิดของสุเทพณ์และมัทนาในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ซึ่งเดิมเกิดเป็นมนุษย์บนโลก ต่อมาเกิดเป็นเทพบนสวรรค์ เป็นสัญลักษณ์ของวงจรของปฏิจจสมุปบาท วงหนึ่งก็หมายถึงชาติหนึ่ง เมื่อวงเก่าดับไปก็เกิดวงใหม่ หรือชาติใหม่ขึ้นมา เป็นอยู่อย่างนี้จนกว่าจะดับดับอุปาทานอันเป็นต้นเหตุโดยตรงได้ทั้งหมด หากดับได้ก็จะไม่เกิดวงใหม่หรือชาติใหม่ขึ้นอีก ซึ่งหมายถึงการพ้น “ทุกข์” โดยสิ้นเชิง

การกลับชาติเกิดในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาสามารถวิเคราะห์ให้สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องการเกิดทั้งของศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดก็จะเห็นว่าตัวละครก็ยังเวียนว่ายอยู่ในวัฏวนของความทุกข์ ดังนั้นจึงเป็นส่วนที่สนับสนุนเรื่อง “ทุกข์” ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

๒. เวทมนตร์ การใช้เวทมนตร์เป็นสัญลักษณ์ของความหลง การมีเจตนาไม่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่อยู่ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ตอนมายาวินใช้เวทมนตร์สะกดมัทนามาพบสุเทพณ์ ตามท้องเรื่องเวทมนตร์ของมายาวินเป็นวิชาอาถรรพ์ มีอำนาจวิเศษสามารถสะกดเรียกผู้ที่อยู่ห่างไกลให้มาหาได้ ดังที่มายาวินได้บรรยายถึงอำนาจเวทมนตร์ของตนว่า

<u>มายาวิน.</u> อกรรพเวทะเจนอนุ, มโนจำและข้าคั่น ฉนั้นอาจจะผูกจิต- และไชโยคะแล้วคง บนานแม้จะอยู่ถึง อยู่สรวงอยู่ย่นา- จะเป็นหญิงฤเปนชาย เพราะใครเลยจะทนทาน ฉนั้นแม้พระองค์มี	และมนตร์ครูก็ได้สน (ภุขงคัปะยาตร์, ๑๒.) คดีเพิ่มบเคลิ้มหลง. ตะใครได้ประดุจจง, จะเรียกให้ตระบึงมา ณเขาจักกะวาพา, คะโลกต่ำณบาดาล. ก็เรียกตายมียากนาน, พระอาถัพพะมนตร์ไหว ประสงค์ให้หนูไชรั

ประชุมมนตร์เรียกใคร

ก็โปรดมีพระบัญชา

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓-๑๔)

นอกจากนี้เวทมนตร์ของมายาวินมีอำนาจที่ไม่มีผู้ใดสามารถขัดขึ้นได้ หากพยายามขัดขึ้นก็จะเกิดความร้อนรุ่มในใจ ดังที่ปรากฏในถ้อยคำของมายาวินขณะใช้เวทมนตร์สะกดเรียกมัทนาว่า

<u>มายาวิน.</u>	แม้มิดขัดขึ้น	ผืนมนตร์คาถา	(วิชชุมมาลา, ๘.)
	ขอให้ให้ทรา	เข้าสิ่งถึงใจ	
	มาเถิดนางมา	อย่าช้าเชื่องช้า	
	ดูข้านี้คอย	ต้อนรับทรมวย,	
	อำนาจโศภา	อย่าช้ามาไว	
	ดูข้าสั่งให้	โฉมตรูรีบจร.	
	โฉมยงอย่าขัด	รีบรัดมาเถิด	
	ขึ้นขัดคงเกิด	ในทรวงเร้าร้อน,	
	มาเร็วบัดนี้	รีบลีลาจร	
	มาเร็วบังอร	ข้าเรียกนางมา.	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

แม้เวทมนตร์ของมายาวินจะมีอำนาจสะกดเรียกผู้คน แต่สามารถบังคับได้เพียงร่างกาย ไม่สามารถบังคับจิตใจให้รู้สึกชอบหรือชังสิ่งใดได้ ดังนั้นเวลามัทนามาหาสุเทษณ์ มัทนาจึงมีสภาพไม่รู้สึกรู้สีกตัว เหม่อลอย แต่จะพูดจาไปตามความคิดความรู้สึกของตน สุเทษณ์สงสัยในอาการของมัทนาจึงถามมายาวิน มายาวินได้ตอบให้สุเทษณ์เข้าใจถึงขอบเขตอำนาจของเวทมนตร์ทั้งสองสนทนากันว่า

<u>สุเทษณ์.</u>	แนะมายาวิน	เหตุใดยุพิน	จึงเป็นเช่นนั้น?	(สุรางคณา, ๒๘.)
	ดูราวมะเมอ	เปลอ ๆ ฤดี	ประจักษ์ไม่มี	ชีวิตจิตใจ.
	คราใดเราถาม	หล่อนก็ย้อนความ	เหมือนเช่นถามไป,	
	ดังนี้จะชวน	ชวนเขยฉันใด	ก็เปรียบเหมือนไป	พูดกับหุ่นยนต์.
<u>มายาวิน.</u>	ทเวะ, ที่นาง	อาการเป็นอย่าง	นี้เพราะฤทธิ์มนตร์;	
	โยคะอันขลัง	บังคับได้จน	ให้ตอบยุบล	ได้ตามต้องการ.
	แต่จะบังคับ	ใคร ๆ ให้กลับ	มโนวิญญาณ,	
	ให้ชอบให้ชัง	ย็นยังอยู่นาน	ย่อมจะเป็นการ	สุดพ้นวิสัย.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๙)

สรุปว่า เวทมนตร์ของมายาวินเป็นอาถรรพวิทยาที่ใช้บังคับเรียกผู้คนที่อยู่ห่างไกลให้มาหาได้ในทันที ไม่ว่าผู้ที่ถูกเรียกจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม และอาจถูกเรียกในขณะที่ไม่รู้ตัวมาก่อน แต่ก็มีข้อจำกัดตรงที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงความคิดความรู้สึกของใครได้

เมื่อเวทมนตร์มีอำนาจบังคับได้เพียงร่างกายแต่ไม่อาจเปลี่ยนจิตใจ จึงบังคับมัทนาให้มาพบได้ แต่เปลี่ยนความรู้สึกไม่ได้ ทำให้มัทนา รู้สึกไม่ยินดีและอับอายที่ตนเป็นหญิงแต่ถูกเรียกให้มายังที่อยู่ของชาย ทั้งที่สุเทษณ์รู้ว่ามัทนาไม่มีทางยินยอมพร้อมใจที่จะรักใคร่ด้วย

การใช้เวทมนตร์ดังกล่าวจึงเป็นสัญลักษณ์ของความหลง ความไม่ซื่อตรง เป็นอุบายทุจริตที่ลวงลัทธิของผู้อื่นซึ่งไม่เต็มใจและไม่รู้ตัวมาก่อน สุเทษณ์ให้มายาวินสะกดเรียกมัทนามา ทำให้มัทนาได้รับความอับอาย ทั้งที่สุเทษณ์รู้ว่ามัทนาไม่ได้รับรักตน เวทมนตร์ของมายาวินจึงเป็นสัญลักษณ์ของความหลง การมีเจตนาไม่บริสุทธิ์ดังกล่าว

๓. การสาป การสาปเป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ตอนสุเทษณ์สาปมัทนาเป็นดอกกุหลาบ ซึ่งอยู่ตอนต้นเรื่องครึ่งหนึ่งและท้ายเรื่องอีกครึ่งหนึ่ง การสาปเป็นสัญลักษณ์ของความโกรธ ความต้องการลงโทษให้รู้สำนึก และความมีจิตใจคับแคบ

การสาปครั้งแรก สุเทษณ์โกรธที่มัทนาไม่ยอมรักตนทำให้ตนต้องทุกข์ทรมานใจ จึงสาปมัทนาเป็นดอกกุหลาบอยู่บนโลกมนุษย์ เมื่อถึงวันเพ็ญก็จะคืนร่างเป็นหญิงสาวได้ ๑ วัน ๑ คืน หากมีความรักก็ไม่ต้องกลายเป็นดอกกุหลาบอีก แต่จะต้องได้รับความทุกข์เพราะรัก การสาปครั้งแรกจึงมีจุดประสงค์เพื่อลงโทษและต้องการสั่งสอนให้รู้รสชาติว่า การเจ็บปวดเพราะความรักนั้นทุกข์ทรมานเช่นใด ดังความว่า

สุเทษณ์.	ด้วยอำนาจอิทธิฤทธิ์	อันประมาญมี	(ฉบบง, ๑๖.)
	ณ ตัวผู้แหงหาญ,		
	กุสาปมัทนานงคราญ	ให้จืดฝาน	
	ไปจากสุราลัยเล็ด,		
	สู่แดนมนุษย์และเกิด	เปนมาลีเล็ด	
	อันเรียกว่ากุพพะกะ,		
	ให้เปนเช่นนั้นกว่าจะ	รู้สึกอูระ	
	ระอุเพราะรักจริงเชียว.		
	ทุกเดือนเมื่อถึงวันเพ็ญ	ให้นางนี้เปน	
	มนุษย์อยู่กำหนดมี		
	เพียงหนึ่งทิวาราตรี;	แต่หากนางมี	
	ความรักบุรุษเมื่อใด,		
	เมื่อนั้นแหละให้ทรมาน	คงรูปอยู่ไซ้	
	บคินกลับเปนบุปผา.		

หากรักชายแล้วมัทนา	บมีสุขา-
ภิรมย์เพราะเรตร้างรัก,	
และนางเป็นทุกข์ยิ่งหนัก	จนเหลือที่จัก
อดทนอยู่อีกต่อไป,	
เมื่อนั้นผิวอาทรไทย	กล่าววอนเราไซ้
เราจึงจะดโทษทัณฑ์.	

นางมะทะนา	จตุติยานาน	(จิตรปะทา, ๘.)
จงมะละฐาน	สุระแมนสวรรค์,	
ไปเถอะกำเนิด	ณ หิมาวัน	
ตั้งดุนลั่น	วชิสาปไว้ !	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๙-๓๐)

ส่วนการสาปครั้งที่สองตอนท้ายเรื่องมีผลให้มัทนากลายเป็นดอกกุหลาบตลอดกาล เพราะมัทนายืนยันที่จะไม่ยอมเป็นบาทบริจาริกาของสุเทษณ์ ทำให้สุเทษณ์ต้องผิดหวังซ้ำสอง สุเทษณ์โกรธและสาปมัทนาว่า

สุเทษณ์.	ผัวก็ทิ้งและบมิหวง ที่ตะนุวะฐุไฉน ข้าจะวอนสุปิยะรัตน์ ราวกะทราและทุระลักษณ์ ข้าจะกล่าวจะนะจิง คือผินางจะบมีมี ข้าจะมีฤติประนอม หล่อนนะรักบุรุษใด เมื่อตุนจะบมิสม จักมียอมบุรุษะชิต จำจะลาละปิยะนาฏ คงมิเห็นสุวะฐุแก้ว แต่ณกาละทิวะนี้ เปนสุกฤษะกะพะกา เพื่อประกันบุรุษะอื่น โฉมอรงค์์ดุณเอย, สาปก็จักอะจิระสิท-	วรุหังได้, บมียอมรัก? ก็สบัดพัคตร์, บมีมีดี. ละนะครั้งนี้; มะนะรักไซ้, ฤจะยอมให้ นะฤยาคิด. อภิรมจิต, มะทะนาแล้ว. เพราะจะคลาดแคล้ว, มณิกลอยตา. วนิดาภา บมิเปลี่ยนเลย, บมิขึ้นเซย. วจะข้าขลัง, วิสะมิทธีตั้ง	(สวาคตา, ๑๑.)

ข้าประกาศจะนะสิ่ง

นะสตัปดี:

กลายเถาะร่างสุมะทะนา

ตุจะมาลี,

เปนสุกุกุชะกะฉนี้

เถาะนิรันดร์ !

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๒)

สุเทษณ์โกรธมัทนา เพราะไม่สามารถจะทำให้มัทนารักได้ เมื่อเห็นว่าไม่มีทาง
สมความปรารถนาอย่างแน่นอน ขณะเดียวกันก็ทนไม่ได้ถ้าจะเห็นมัทนาไปเป็นคู่ครองของชายอื่น
สุเทษณ์จึงสาปมัทนาให้เป็ดอกกุหลาบตลอดไป การสาปจึงเป็นผลของความโกรธ ความมีจิตใจ
คับแคบเห็นแก่ตัว ต้องการลงโทษผู้อื่นให้สาแก่ใจ การสาปจึงเป็นสัญลักษณ์ของความโกรธ และ
การลงโทษ

๔. การติดตามสัตว์ การติดตามสัตว์ที่มีลักษณะสวยงามเป็นเหตุการณ์ที่เป็น
สัญลักษณ์ของความรักความหลงของมนุษย์ ซึ่งปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ตอน
ชัยเสนติดตามกวางงามตัวหนึ่งจนหลงทางในป่า ซึ่งกวางมีลักษณะงามมากจนทำให้ชัยเสนหลง
เพลินชมความงามของกวางและลืมแผนลงธนูศร ได้แต่เหินยวค้างไว้และกวางก็วิ่งหนีไป ชัยเสนได้
พูดพรรณนาความงามของกวางด้วยความเสียดายว่า

ชัยเสน.	โอโหระลึกขึ้น	ละก็สุดจะเสียดาย!	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ได้เคยประสบหลาย	มิคะแล้วบ่เคยเห็น	
	กวางงามอร่ามทั่ว	วรกายะดังเช่น	
	ดุนุละเลิงเล่น	จรไล้ ณ วันนี้.	
	ชะเนตร์สนิธิล	กะละนิลมะณีศรี,	
	ยามแลชำเลื่องมี	กิริยาประหนึ่งอาย;	
	เขางามประหนึ่งช่อ	วรวิชขุมาลัยฉาย,	
	และหนึ่งระยับลาย	กละเลื่อมประดับาว;	
	ขนองสนิทดำ	ตุจะเขียนเขม่ายาว,	
	งามทรวงสอาดราว	หิมะตก ณ ยอดผา:	
	ยามเดิรก็งามยิ่ง	และจะวิ่งก็ยวนตา,	
	จิริตกิริยา	กละสาวสุรางค์สุวรรณ.	
	และเมื่อดุนุตาม	มิคะไกล้จะตามทัน,	
	โน้มน้าวธนูมัน	เหมาะและเตรียมจะยิงไป.	
	มัวเพลินตลิ่งนั่ง	บมียิง ณ บัดใจ	
	และกวางก็วิ่งไว	จรแผลว ณ แนวพง.	

(มัทนะพาธา หน้า ๔๐-๔๑)

ชัยเสนหลงความงามของกวางและติดตามไปอย่างรวดเร็ว จึงทำให้พลัดกับ
กองทัพและหลงทางอยู่กลางป่า ดังที่ชัยเสนได้กล่าวกับศุภางค์ว่า

<u>ชัยเสน.</u>	เรามัวละเลิงไล่ จนลึก ณ กลางป่า บัดนี้มิรู้ว่า อีกทั้งจะเติरไป	มิคะงามตะบึงบ้า (อินทวิเชียร, ๑๑.) และระอิตระอาใจ; ดละแทบ ณ หนใด, บริวารบตามทัน.

(มัทนะพาธา หน้า ๓๙)

การหลงใหลในรูปของกวาง คือความรู้สึกติดตาต่อใจในสิ่งมีชีวิตประเภทอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ ในทางพุทธศาสนาจัดเป็นความรักด้วย ซึ่งเกิดจากตัณหาอุปาทานที่ทำให้เกิดความอยาก ความยึด จิตใจที่มีความยึดติดกับสิ่งที่เห็นอยู่ข้างหน้าพาร่างกายให้เคลื่อนติดตามไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการหลงใหลในกวางลักษณะงามและติดตามไปตามอำนาจของจิตใจที่มีกิเลสปกคลุมจึงเป็นสัญลักษณ์ของความรักความหลง

๕. การอ้อนวอนเทพเจ้า ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามีการกล่าวถึงเทพเจ้าอยู่หลายองค์และหลายตอน ส่วนใหญ่ตัวละครจะบูชาอ้อนวอนเทพเจ้าเพื่อให้เทพเจ้าช่วยเหลือตนให้พ้นจากทุกข์ภัย รวมทั้งประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนมุ่งหวัง เทพเจ้าจึงเป็นสัญลักษณ์ของที่พึ่งและความปรารถนา มีตัวอย่างต่อไปนี้

ตอนมายาวิบุชาพระพิฆเนศวรและพระนารายณ์ในการประกอบพิธีทาง
อาถรรพวิทยาเพื่อสะกดเรียกภักทนาซึ่งอยู่ห่างไกลให้มาพบสุเทษณ์ มายาวินักกล่าวคำบูชาและ
วอนขอให้พิธีของตนประสบความสำเร็จ มายาวินักกล่าวว่า

<u>มายาวิ.</u>	โอมบังคมพระคณเศทเวศิวับุตร ฆ่าพิฆนะสิ้นสุด อ้างามกายะพระพรายประหนึ่งระวิอุทัย, ก้องโกญจะนาทให้ เปนเจ้าสิบปะประสิทธิวิวัระวรรณ วิทุยาวิเศษสร- ยามข้ากอบกรณีย์พิธีมะยะบวร, จงโปรดประทานพร โอมนารายณะเทพเถลิงอุระคะอาสน์, ชีขุนสุบรรณไรราช ถือตั้งขัจักระคะทาธรณิผัน	(สัททุลลวิกิพิต, ๑๙) ประลัย; สะหรรษ; พะสอน; ประสาท, จรัส; จรัส;

ปรายักษะกุมภกันท์ มะลาย;
 เชี่ยวชาญโยคะวิธีพระพีระอภิปราย
 ดลกิจจะทั้งหลาย สมิทธิ.
 ยามข้ากอบกรณีย์พิธีมะยะวิจิตร
 จงสมมะโนสัท- ธิเทอญ.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

ในการประกอบพิธีอภิเษกสมรสระหว่างชายและมัทนา กาละทรรคินได้บูชา
 พระอัครี เพื่อขอให้พระอัครีได้โปรดนำคำทูลเชิญไปแจ้งแก่เทพเจ้าทั้งหลาย ขอให้บรรดา
 เทพเจ้าโปรดลงมาเป็นสักขีพยานในการประกอบพิธีและประทานพรแก่คู่สมรส เทพเจ้าทั้งหลาย
 ได้แก่ พระนารายณ์ พระลักษมี พระอิศวร พระอุมา พระพรหม พระสุรัสวดี พระอินทร์ พระศิวะ
 พระอาทิตย์ พระจันทร์ ตลอดจนเทพเจ้าที่สถิตบนพากฟ้าและพื้นดิน คำเชิญเทพเจ้าของ
 กาละทรรคินมีตัวอย่างดังนี้

กาละทรรคิน. ข้าขอไหว้อัครีคือธิปะติสุพร- (กุสุมิตลดา, ๑๘.)
 ณาทีทุตสุวรร- คะเรื่องเดช,
 จงโปรดนำคำทูลประมะสุระเศรษฐี
 วิศวะเทเวศร์ มหาศาล:
 โอมอัญเชอญนารายณะพระหริชาญ
 ชัยบารามมาร ปะราชัย,
 พร้อมด้วยเทวีศรีภะคะวะติวิไลย
 วรณะผ่องใส วิมลเนตร;
 โอมอัญเชอญองค์ตรีศุลิศวะมเหศร์
 นังณะยอดเขต- ตะจอมผา,
 อีกแม่เจ้าสุวรรค์บรรพตวิระอุมา
 ผู้พระชยายา อุดมศักดิ์;
 โอมอัญเชอญธาดาปะติจะตุระพักตร์
 เฟ่งพิณศรีก- ษะสีทิศ,
 ทั้งโนมชยายอดสุธิระศุภาวิทย์
 ศิลปะสอนจิต จรุงใจ:
 อีกขอเชอญท้าวศักระอมะระวิชัย
 จอมสุราลัย มหิทธิ,
 พร้อมองค์เทวินปิ่นอมะระยุวะดี
 อินทุระศักดิ์ศรี สะจือร;

อีกขอเชอญองค์เทพะวิและสะคีธ
 สองอะมรยอด พยานกรรม;
 อีกขอเชอญเทวานิกะระฐิติธรรม
 สิงสถิตอัม- พระรากาศ,
 ทั้ทวยเทพที่สิงณปะฐะวือจ
 รักษะทวยราชฎร์ ฌแดนคน;
 เชอญทุกเทพเจ้าผู้สิริวิมล
 มาณมณฑล พิธีเทอญ.
 (มีทนะพาธา หน้า ๗๘-๗๙)

นอกจากนี้ตอนที่กาละทรรคินเกิดความทุกข์ใจ เพราะทราบเหตุการณ์ล่วงหน้า ว่ามัทนาจะต้องจากไปเพื่อมีคู่ครองและจะมีเคราะห์หนักด้วย กาละทรรคินได้วอนขอให้พระอินทร์ ช่วยเหลือไม่ให้ตนต้องสูญเสียมัทนาไป และช่วยเหลือไม่ให้มัทนาต้องประสบเคราะห์ร้าย กาละทรรคินได้วอนขอต่อพระอินทร์ด้วยความโศกเศร้าว่า

กาละทรรคิน. ข้าขอให้สู่ระเทวะฤทธิอะนุกูล, (สัททุลลวิกิพิต, ๑๙)
 ฟังข้าพเจ้าทูล เกอะไท้,
 หากข้าเสียมะทะนาธิดาอะระวิไลย
 ข้าบาทจะได้ใคร ละแทน?
 อ้าเทวินทะมะหิณฑาธิปะติแมน
 ทรงวัชระแกลัวแคว่น อะมร,
 โปรดอย่าให้มะทะนาสุดาตะรุณิอร
 ต้องไปอะนาทร ฤเชญ!
 (มีทนะพาธา หน้า ๔๔)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า เวลาที่ตัวละครต้องการที่จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนกระทำหรือมีความปรารถนาในเรื่องใดก็ตาม ตัวละครจะกล่าวคำบูชาเทพเจ้าเพื่อขอให้เทพเจ้า ช่วยเหลือให้ตนประสบความสำเร็จในสิ่งที่มุ่งหวัง รวมถึงเวลาที่ตัวละครมีความทุกข์โศกเพราะเกิดเคราะห์กรรมต่าง ๆ ตัวละครก็จะขอให้เทพเจ้าโปรดเป็นที่พึ่งของตน ช่วยเหลือตนให้พ้นจากทุกข์ ภัยต่าง ๆ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า การที่ตัวละครอ้อนวอนเทพเจ้าเป็นเหตุการณ์ที่เป็นสัญลักษณ์ของความปรารถนาภายในจิตใจ และเป็นสัญลักษณ์ของที่พึ่งพิงในยามที่มีความทุกข์

๒.๓.๒ ตัวละคร ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกำหนดให้ตัวละครเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะสอดคล้องกับการอธิบายเรื่องความรักทำให้เกิดทุกข์ โดยตัวละครที่เป็นสัญลักษณ์มีดังต่อไปนี้

๒.๓.๒.๑ สุเทษณ์ สุเทษณ์เป็นสัญลักษณ์แทนผู้ที่ถือว่าตนมีอำนาจ มีจิตใจคับแคบ เมื่อถูกขัดความประสงค์ก็ลุแก่อิสระโดยง่ายและลงโทษผู้อื่นอย่างไม่ยั้งชั่งใจ ทำให้ผู้อื่นต้องได้รับความเดือดร้อน ดังจะเห็นได้จากตอนสุเทษณ์โกรธมัทนาที่มัทนาไม่ยอมรัก มัทนาอธิบายว่า การที่นางปฏิเสธเป็นเพราะนางไม่ต้องการหลอกลวงสุเทษณ์ ซึ่งเป็นเหตุผลที่สุเทษณ์ควรจะยกย่องความซื่อสัตย์ของนาง แต่สุเทษณ์กลับไม่สนใจและใช้อำนาจของตนสาปมัทนา เพียงเพราะต้องการสั่งสอนให้มัทนาได้รู้รสความทุกข์จากความรัก อีกทั้งไม่ต้องการเห็นมัทนาตกเป็นของเทพบุตรองค์อื่น จึงสาปให้พ้นไปจากสวรรค์เสีย ดังคำประพันธ์

<u>สุเทษณ์.</u>	กุสาปมัทนานางครม ไปจากสุราลัยเลิศ, สู่แดนมนุษย์และเกิด อันเรียกว่ากุกุชะกะ, ให้เปนเช่นนั้นกว่าจะ ระอุเพราะรักกริ่งเชิญ.	ให้จุติผ่าน เปนมาลีเลิศ รู้สึกอูระ	(ฉบงง, ๑๖.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๙)

สุเทษณ์เป็นสัญลักษณ์ของผู้ที่มีอัตตนา มีแต่ความลุ่มหลง ทำทุกอย่างตามความพอใจของตนโดยไม่คำนึงถึงความรู้สึกของผู้อื่น เห็นได้จากการที่สุเทษณ์ต้องการพบมัทนาแล้วใช้มายาวิณเรียมัทนามาด้วยเวทมนตร์ ทำให้มัทนาได้รับความเสื่อมเสียและรู้สึกอับอาย ดังคำประพันธ์

<u>สุเทษณ์.</u>	พี่เองใช้มายาวิณ มาที่นี้ด้วยอาถรรพ์.	ให้เชอญยุพิน	(ฉบงง, ๑๖.)
<u>มัทนา.</u>	เหตุใดพระองค์ทรงธรรม ให้ข้าพระบาทต้องอาย แก่หมู่ชาวฟ้าทั้งหลาย? พระองค์บทรูปราณี.	จึงทำเช่นนั้น โอ้พระภุชช	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๑)

๒.๓.๒.๒ ชัยเสน ชัยเสนเป็นสัญลักษณ์แทนผู้มีอำนาจ แต่ก็มีความบกพร่องหากขาดสติเพราะความลุ่มหลง

ชัยเสนมิมหเสี ๑ คนและนางสนมอีกหลายคน แต่เมื่อมาพบมัทนาซึ่งงามมากก็
เกิดความหลงใหลตั้งแต่แรกเห็น จนลืมหเสีและนางสนมทั้งหลาย คิดเพียงว่าหากได้มัทนา
เป็นภรรยาก็จะรักใคร่และมีความสุข คำพูดของชัยเสนตอนหนึ่งแสดงให้เห็นว่า ความรักของชัยเสน
ก็ไม่ได้แตกต่างจากสุเทษณ์มากนัก เพราะเป็นความรักของผู้มีอำนาจที่หมายจะครอบครองสิ่งนั้น
ไว้เพื่อความสุขของตน ดังที่ค้ำนึ่งกับตนเองว่า

<u>ชัยเสน.</u>	พฐุประดามี จะหาวิไลยปาน และหากจะกู่ได้ จะรักและยกเปน ทิวาและราตรี จะเร้าระติรม-	ณบุรีฤไพโรสานต์, (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑) ฤกัฏบเคยเห็น ก็จะรีนฤดีเย็น ภริยาภิรมย์สม; บมิหน่ายมิแห่งชม, ยะระรีนระรวใจ.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๑)

แต่เพราะจันท์ที่ได้คบคิดกับนางข้าหลวงวางแผนใส่ร้ายว่ามัทนาเป็นชู้กับศุภางค์
ความรักของชัยเสนจึงแปรเปลี่ยนเป็นความหึงและบันดาลโทสะ ความโง่เขลาเข้าครอบงำ และด้วย
ความเป็นผู้มีอำนาจจึงสั่งประหารชีวิตมัทนาและศุภางค์รวมทั้งลงโทษผู้เกี่ยวข้อง

ชัยเสนจึงเป็นสัญลักษณ์แทนผู้มีอำนาจมากซึ่งปกติมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด แต่
ได้เผลอปล่อยตนตกอยู่ในอารมณ์โทสะซึ่งมาจากความรักความหึงหวงจึงขาดการไตร่ตรอง ทำให้
สามารถทำลายผู้อื่นได้ถึงชีวิต

๒.๓.๒.๓ มัทนา มัทนาเป็นสัญลักษณ์แทนผู้มีความยึดมั่นถือมั่นในความรักแต่
ได้รับความทุกข์เพราะความรักนั้น ซึ่งสอดคล้องกับชื่อตัวละครว่า มัทนา ที่แปลว่า ความลุ่มหลง
หรือความรัก

มัทนาเป็นผู้ยึดมั่นถือมั่นในความรักและมีสัจจะเกี่ยวกับความรักประการหนึ่งว่า
จะยอมเป็นคู่ครองของชายที่ตนรู้สึกรักเท่านั้น หากไม่ใช่ก็จะไม่ยินยอมพร้อมใจด้วย ดังนั้นเมื่อ
มัทนามาพบสุเทษณ์จึงปฏิเสธความรักของสุเทษณ์ โดยให้เหตุผลว่า สุเทษณ์มีนางในอยู่แล้ว
มากมาย สำคัญคือมัทนาไม่ได้รักสุเทษณ์ ดังที่มัทนาทูลว่ากับสุเทษณ์ว่า

<u>มัทนา.</u>	พระองค์ทรงเปนเทวา กฎเกียรติยศเกรียงไกร, มีสาวสุรางค์นางใน ในพระพิมานมณี, จะโปรดปรานข้าบาทนี้	ชิบตีปรา- มากมวลงแล้วไซ้ สักก็ราตรี?	(ฉบบง, ๑๖.)

และเมื่อพระเปื้อนขำน้อย,
 จะมีต้องนั่งละห้อย นอนโศกเศร้าสร้อย
 ชะเง้อชะเง้อแลหรือ?
 หม่อมฉันนี่เป็นผู้ถือ สัจจาหนึ่งคือ
 ว่าแม่มิรักจริงใจ,
 ถึงแม้จะเป็นชายใด ขอสมพาศไซ้
 ก็จะมียอมพร้อมจิต.
 ดั่งนี้ขอเทพเรื่องฤทธิ์ โปรดขำน้อยนิด,
 ข้าบาทขอบังคมลา.

(มัทนะพาธา หน้า ๒๕-๒๖)

จะเห็นว่า มัทนาปฏิเสศสุเทษณ์ เพราะสุเทษณ์มีนางในอยู่แล้ว ตนจึงไม่รัก ตรงข้ามกับตอนที่ชัยเสนขอความรัก ซึ่งชัยเสนก็มีสนมกำนัลอยู่แล้วจำนวนมากเช่นเดียวกับสุเทษณ์ และยังมีมเหสีอีกด้วย มัทนาก็ไม่ปฏิเสธ แม้จะมีอาการกริ่งเกรงเป็นเชิงไว้ท้อยู่บ้าง แต่สุดท้าย มัทนาก็ตกลงปลงใจเป็นชายาของชัยเสนด้วยความยินดี เพียงเหตุผลเพราะมัทนามีใจรัก บทสนทนาระหว่างมัทนากับชัยเสนตอนหนึ่งแสดงให้เห็นว่า ชัยเสนมีสนมกำนัลจำนวนมาก แม้มัทนาจะแสดงความรู้สึกรังเกียจ แต่ชัยเสนก็สัญญาว่าจะรักนางเพียงคนเดียว ดังความว่า

<u>มัทนา.</u>	ก็แต่ว่ากระหม่อมฉัน จะเทียบชวานครก่อน สนมนางกำนัลใน ฉวีवलสะการปลั่ง และรู้จักบำเรอครบ กระหม่อมฉันสีขาวป้า	ฤเป็นชาวพะนาตรา,(ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.) จะเสียเปรียบบ่ควรหวัง; สถิตแทบ ณ เวียงวัง, ประดับแก้ววราภา, ประจบองค์พระราชฯ, จะสู้เขาบ่ได้แท้.
<u>ชัยเสน.</u>	อ๊ะ! จริง ๆ นะแก้วตา ฤเชยนาฮีอื่นแม่ เพราะนาฮี ณ วังใน ฤงามรูปวิไลลักษณ์ คณนางสนมเปรียบ วรอุยอดฤดีพี่ ก็พี่นี้สียะยม จะกลับชมอีกานั้น	ตบนี้บ่อยากแล กนิษฐาประนอมรัก; บ่มีใครจะงามพักตร์ เสมอเจ้าบ่พึงมี. ประหนึ่งกาและถ่อยที, ประหนึ่งหงส์สุพรรณพรรณ: วิคหงสะเลอสร, บ่ได้แล้วนะแก้วตา!

(มัทนะพาธา หน้า ๖๐-๖๑)

เมื่อมัทนาเป็นชายาของชัยเสนแล้ว ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ภรรยาอย่างดี เพราะ
ปรารถนาที่จะให้ชัยเสนมีความสุขสำราญ ดังที่มัทนากล่าวกับชัยเสนความว่า

<u>มัทนา.</u>	อำทูลกระหม่อมปิยะมหา ข้าบาทบำเรอพระบเทศรี อยากมีกำลังพิริยะอีก การอื่นบำเรอพระบเทต่อ	สุระราชะสามี, ละก็ยังมีเพียงพอ; พละไชร้จะได้ก่อ บมิให้ระกายเคื่อง!	(วสันตดิลก, ๑๔.)

(มัทนะพาธา หน้า ๙๐-๙๑)

มัทนาจึงเป็นหญิงที่มีความรักอย่างจริงใจ มีความปรารถนาดีต่อชายที่ตนรัก แม้
ชายผู้นั้นจะมีคู่ครองอยู่แล้วแต่ก็ยังรัก ยังยึดมั่นถือนั่นไว้กับตน เพียงเพราะเป็นไปตามสัจจะที่ตน
ได้ปฏิญาณไว้ อีกทั้งไม่ได้พิจารณาเหตุผลอื่นใดประกอบ ซึ่งมัทนาควรพยายามหักห้ามใจตน
เพราะควรคิดว่าชัยเสนมิภรรยาอยู่แล้ว แต่มัทนาก็ไม่ได้คิดอย่างนั้น ยังคงบูชาความรักและปฏิบัติ
ตามสัจจะที่ตั้งไว้

๒.๓.๒.๔ จัณฐี จัณฐีเป็นสัญลักษณ์แทนความลุ่มหลง ตัณหา และได้รับความ
ทุกข์เพราะความริษยาของตนเอง ดังจะเห็นได้จาก เมื่อจันฐีทราบข่าวว่า ชัยเสนพามัทนามาจาก
ป่าและแต่งตั้งเป็นชายา ก็เกิดความหึงหวง ยิ่งได้พบเห็นมัทนาก็ยิ่งริษยา จึงวางแผนทำลาย
มัทนา แต่สุดท้ายกลับได้รับความทุกข์ทรมานเสียเอง เพราะบิดาถูกประหารและจันฐีถูกขับไล่
ออกจากเมือง ความอิจฉาริษยาปรากฏอยู่ในคำพูดของจันฐีตอนหนึ่งว่า

<u>จันฐี.</u>	อิโสภณดี แน่นะมึงเงาหัว พระผัวก็มัวหลง บนี้ก๊วะกูไชร้ ผิูกจะไชร้คน และทูลคดีกาจ	ตะประจบส่าออยผัว,(อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.) บมิมิละรู้ใหม่ และพะวงอิชาวไพร, สิสุตามคธราช. จระยังชะนกกนาถ ถวะไถ้จะดูตาย?	(มัทนะพาธา หน้า ๙๖)

๒.๓.๒.๕ ศุภางค์ ศุภางค์เป็นสัญลักษณ์แทนผู้มีความยึดมั่นถือนั่นต่อบุคคลที่
รัก เนื่องด้วยศุภางค์มีความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ซึ่งเป็นเจ้านายของตน สามารถเสียสละความสุข
และชีวิตของตนเพื่อเจ้านายได้ทุกเมื่อและอย่างไม่มีข้อแม้ใด ๆ ความจงรักภักดีของศุภางค์ปรากฏ
อยู่ในถ้อยคำของศุภางค์ตอนกล่าวกับชัยเสนอย่างตรงไปตรงมาว่า

ศุภางค์. ข้าเคยสนองบาท แต่เล็กประจวบใหญ่ เมื่อมีพระบัญชา ถึงหากจะชอกช้า แทบตายบวชเพียร, เพียรจนประจวบที่ อังกาพะยพของ เคยทนและเคยฝ่า ทั่วกายะข้านี้ เพื่อได้แสดงแก่ ทุกแผลก็สักขี บาดเจ็บก็โดยภู- ในงานพระผ่านแผ้ว ใช้ไหนก็ใจอีก	รูลิองค์พระทรงชัย, (อินทวิเชียร, ๑๑.) บมิเคยจะขัดคำ; ละก็รับและรีบทำ, ฤจะเจ็บวรินทร์ และผิยังบเสร็จดี นรนาถะบัญชา. ตนเปนพยานว่า พหูอันตะรายแท้, ฤก็มีเนบาดแผล นระชนผิอยากดู; จะแสดงกะตัญญู, ธระใช้ประจันศึก. บมิเคยจะหยุดนึก, บมิเคยจะกลัวใคร.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๙-๑๑๐)

นอกจากคำพูดของศุภางค์แล้ว การกระทำของศุภางค์ก็ยังคงเป็นที่ยอมรับถึงความซื่อสัตย์จงรักภักดี ดังจะเห็นจาก แม้ศุภางค์จะถูกใส่ร้ายจนถูกขังแสนสังหารชีวิต แต่เมื่อรอดชีวิตมาได้ ศุภางค์ก็ไม่มีความโกรธแค้นขังแสนแต่อย่างใด กลับแอบเข้าร่วมรบในสงครามเพื่อปกป้องกษัตริย์จนตนเองต้องตาย

ความจงรักภักดีดังกล่าวเป็นความยึดมั่นถือมั่นหรือความรักอย่างหนึ่ง ดังนั้น ศุภางค์จึงเป็นสัญลักษณ์แทนผู้มีความยึดมั่นถือมั่นหรือมีความรักต่อเจ้านายของตน สามารถสละชีพของตนเพื่อเจ้านายได้

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นการใช้รูปธรรมแทนสิ่งที่เป็นนามธรรมซึ่งจะอยู่ในส่วนเนื้อเรื่องและตัวละคร อันเป็นกลวิธีที่มีความสอดคล้องกลมกลืนกันทำให้การสื่อความหมายเรื่อง “ความรักทำให้เกิดทุกข์” กลายเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่าย

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาประกอบด้วยคุณลักษณะหลายประการซึ่งทำให้เกิดสุนทรียภาพในความขึ้น ได้แก่ รสวรรณคดีตามหลักทฤษฎีสันสกฤตครบทุกรส การใช้โวหารประเภทอุปลักษณ์ อุปมา อุทาหรณ์ อติพจน์ และปฏิพจน์ ตลอดจนใช้สัญลักษณ์อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม ซึ่งทั้งหมดแสดงถึงพระปรีชาสามารถด้านการประพันธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยิ่ง

๓. สุนทรียภาพทางรูปแบบ

สุนทรียภาพทางรูปแบบ หมายถึงความงามของบทประพันธ์อันเกิดจากการเลือกใช้รูปแบบของการประพันธ์อย่างเหมาะสมเป็นพาหนะในการถ่ายทอดเนื้อหาหรือความรู้สึกนึกคิดของกวี ซึ่งรูปแบบการประพันธ์อาจเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรองที่แต่ละชนิดมีลีลาท่วงทำนองต่าง ๆ กัน และล้วนมีผลต่อเนื้อหาของวรรณคดี เนื่องด้วยเป็นส่วนเชิดชูคุณค่าของวรรณคดีให้โดดเด่นเป็นที่ประจักษ์แก่ใจของผู้อ่านและผู้ฟัง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้คำประพันธ์ ๓ ชนิด ได้แก่ ฉันท์ กาพย์ และร้อยแก้ว เป็นพาหนะในการถ่ายทอดเนื้อหาของพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ซึ่งการใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่เหมาะสมกับเนื้อหาช่วยให้เกิดสุนทรียภาพขึ้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ ฉันท์

ฉันท์เป็นคำประพันธ์ที่ถ่ายแบบมาจากฉันท์ของอินเดีย ผ่านคัมภีร์สำคัญชื่อ รุตโตทัยอันเป็นคัมภีร์ฉันท์ของบาลี การปรับฉันท์โดยเฉพาะฉันท์บาลีให้เป็นฉันท์ไทยปรากฏครั้งแรกในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยอยุธยาและดำเนินติดต่อกันเรื่อยมา การกำหนดคำครูลหุในฉันท์ยุคแรกยังไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว กวีจะให้ความสำคัญแก่เสียงและถือการออกเสียงหนักเบาเป็นเกณฑ์ ส่วนการกำหนดด้วยรูปคำมีความนิยมเป็นรอง ต่อมา พ.ศ. ๒๓๘๕ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงนิพนธ์ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติขึ้น เพื่อจัดระเบียบฉันท์ให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน แต่ยังคงรักษาลักษณะเฉพาะของฉันท์ให้คงอยู่ พระองค์ทรงสร้างเกณฑ์กำหนดคำครูลหุที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยทรงกำหนดด้วยรูปคำแทนเสียง^๑

การกำหนดคำครูลหุด้วยรูปคำมีวิธีการดังนี้

ครุ (ˊ) คือพยางค์ที่มีเสียงหนัก หมายถึงพยางค์ที่ประสมสระเสียงยาว และสระเกินทั้งสี่ คือสระอำ ไอ โอ เอ และพยางค์ที่มีตัวสะกด

ลหุ (ˋ) คือพยางค์ที่มีเสียงเบา หมายถึงพยางค์ที่ประสมสระเสียงสั้นที่ไม่มีตัวสะกด รวมถึงคำ บ และคำที่ประสมด้วยสระอำ^๒

๓.๑.๑ การกำหนดคำครูลหุในฉันท์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำฉันท์ ๒๑ ชนิด มาทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์ ได้แก่ จิตรปทาฉันท์ ๘ วิชขุมมาลาฉันท์ ๘ สวาคตาฉันท์ ๑๑ รโหทธาฉันท์ ๑๑ สาลินีฉันท์ ๑๑ อุปชาติฉันท์ ๑๑ อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ อุปัญญิตาฉันท์ ๑๑ ปิยงวาทาฉันท์ ๑๒ ภูซงคประยาตฉันท์ ๑๒ กมลฉันท์ ๑๒ ไตฏกฉันท์ ๑๒ อินทวงศ์ฉันท์ ๑๒ วสันตติลลฉันท์ ๑๔ มันทักกันตาฉันท์ ๑๗ กุสุมิตลดาเวลีตาฉันท์ ๑๘ เมฆวิปบุษชิตาฉันท์

^๑ ญาดา อารุณเวช. (๒๕๓๙). พัฒนาการของฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์. หน้า ๒๑๓, ๖๓๐.

^๒ กำชัย ทองหล่อ. (๒๕๑๙). หลักภาษาไทย. หน้า ๕๐๑, ๕๓๙-๕๔๐.

๑๙ สัททูลวิกิพิตฉันท ๑๙ อีทิสันต์ ๒๐ และสัทธาฉันท ๒๑ ซึ่งฉันทที่พระองค์ทรงเลือกใช้ เป็นฉันทวรรณพฤติ หมายถึงฉันทที่กำหนดด้วยตัวอักษร คือวางคณะและกำหนดเสียงหนักเบาที่ เรียกว่า ครุ ลหุ เป็นเกณฑ์^๑

การกำหนดคำครุลหุในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือรูปคำเป็นเกณฑ์ตามตำราฉันทวรรณพฤติ ขณะเดียวกันก็ทรงคำนึงถึงเสียงของคำตามแบบกวีโบราณด้วย จากการพิจารณารูปคำของครุลหุจะพบว่า มีฉันทบางชนิด ได้แก่ อุปชาติฉันท ๑๑ อินทรวีเชียรฉันท ๑๑ อุบัญญัติฉันท ๑๑ ภูซงคประยาตฉันท ๑๒ กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท ๑๘ มีคำครุลหุบางคำไม่เป็นไปตามเกณฑ์ แต่หากพิจารณาเรื่องการออกเสียงจะพบว่ามีความเหมาะสมตามลักษณะของฉันท

คำครุลหุในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาที่ไม่ดำเนินตามเกณฑ์ข้างต้น ปรากฏในฉันทบทต่อไปนี้

อุบัญญัติฉันท ๑๑

แผนผัง

~ ~ ~	~ ~ ~
~ ~	~ ~ ~
~ ~ ~	~ ~ ~
~ ~	~ ~ ~

ตัวอย่าง

วิทุร.	นางนามะอะรา-	ลิวีการะไปตาม,	(อุบัญญัติ, ๑๑.)
	บอกเค้าคติความ	พระดำริพระนางว่า	
		(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๔)	

คำที่ ๒, ๓ ในวรรคที่ ๔ ตามลักษณะบังคับเป็น ลหุ ครุ แต่ในที่นี้ทรงใช้คำว่า ดำริ ถ้าพิจารณาตามลักษณะของครุลหุที่กล่าวข้างต้น จะเห็นว่า คำว่า ดำริ เป็น ลหุ ลหุ

^๑ ฉันทอีกประเภทหนึ่งคือ ฉันทมาตราพฤติ เป็นฉันทที่กำหนดด้วยจังหวะสั้นยาวของมาตราเสียงเป็นเกณฑ์ คำลหุนับเป็น ๑ มาตรา คำครุนับเป็น ๒ มาตรา.

ภุชงคปรยาตฉินท์ ๑๒

แผนผัง

๐ ๐	๐ ๐	๐ ๐	๐ ๐
๐	๐	๐	๐
๐ ๐	๐ ๐	๐ ๐	๐ ๐
๐	๐	๐	๐

ตัวอย่าง

<u>ศุภางค์.</u>	พระนางเธอกีโโทษา	คะติมักจะครอบดวง (ภุชงคัปปะยาตร์, ๑๒.)
	หะทัยอยู่และไครท้วง	ฤทักมักจะยิ่งใหญ่
		(มีทนะพาธา หน้า ๘๙-๙๐)

คำที่ ๑, ๒ ในวรรคที่ ๒ บังคับ ลหุ ครุ ในที่นี้ทรงใช้คำว่า คะติ ซึ่งไม่ตรงตามเกณฑ์ของครุหลุที่กำหนดไว้ เพราะ คะติ ต้องเป็น ลหุ ลหุ

อุปชาติฉินท์ ๑๑

แผนผัง

๐	๐ ๐	๐ ๐ ๐
๐	๐	๐ ๐ ๐
๐ ๐	๐ ๐	๐ ๐ ๐
๐	๐	๐ ๐ ๐
๐ ๐	๐ ๐	๐ ๐ ๐
๐	๐	๐ ๐ ๐
๐	๐ ๐	๐ ๐ ๐
๐	๐	๐ ๐ ๐

ตัวอย่าง

<u>ชัยเสน.</u>	ฉนั้นสิฉนั้นมุง	รณะยุทระอีกแท้,	(อุปชาติ, ๑๑.)
	คอยดู <u>เกิด</u> หนอแน่	ละจะฝากกานลมา;	
		(มีทนะพาธา หน้า ๑๑๒)	

คำที่ ๓ ในวรรคที่ ๓ บังคับ ลหุ ในที่นี้ทรงใช้คำว่า เกิด ซึ่งไม่ตรงตามลักษณะของครุหลุที่กำหนดไว้ เพราะ เกิด ต้องเป็น ครุ

หากคำใดออกเสียงหนักหรือเสียงเน้น แม้ว่าจะประสมสระเสียงสั้นและไม่มีตัวสะกด ก็จัดเป็น ครุ ได้ ดังคำว่า ตำริ ในอุปัฏฐิตาฉันท์ ๑๑ วรรคที่ว่า “พระตำริพระนางว่า” เมื่ออ่านออกเสียงตลอด วรรค จะเห็นว่า เสียงตกที่พยางค์ ริ และมีเสียงเน้นหนักกว่าสองพยางค์ที่อยู่ข้างหน้า

หรือคำว่า คะติ ในภุชงคประยาตฉันท์ ๑๒ วรรคที่ว่า “กะติมักจะครอบดวง” เมื่ออ่านออกเสียงตลอดวรรค ต้องอ่านเสียงหนักที่พยางค์หลังมากกว่าพยางค์หน้า พยางค์หลังของคำว่า คะติ จึงจัดเป็น ครุ

ส่วนคำว่า เกิด อยู่ ว่า ที่ทรงใช้เป็น ลหุ นั้น สังเกตว่าเมื่อเวลาออกเสียงในฉันท์ ไม่ต้องออกเป็นเสียงหนักหรือเสียงเน้น แต่ออกเสียงเบาเป็นเพียงเสียงผ่าน ดังนั้นคำว่าเกิด อยู่ ว่า จึงควรจัดเป็นลหุได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้ครุลหุหรือเสียงหนักเบาได้ถูกต้องตามลักษณะการออกเสียงของฉันท์

เรื่องครุลหุหรือเสียงหนักเบาในฉันท์นี้ ฉันท์ ขำวิไล (๒๔๗๔: ๔-๕) ได้ค้นคว้าและอธิบายเรื่องครุลหุของฉันท์บาลีว่า

“คำว่า ครุ แปลว่าหนัก คืออักษรที่ต้องออกเสียงหนัก จัดโดยประเภท มี ๔ คือ บรรดาอักษรซึ่งเป็นตัวต้นของสัโยค คือช่อนกัน และสะกดกันก็ดี ชื่อสัโยคทิดรุ อย่างหนึ่ง อักษรที่เป็นที่ชะ อ่านออกเสียงยาวก็ดี ชื่อที่ฆครุอย่างหนึ่ง อักษรที่มีนิคหิตอยู่ เบื้องบนก็ดี ชื่อนิคหิตครุอย่างหนึ่ง อักษรที่เป็นสุดบาทข้างต้น หรือที่ สุดข้างปลายบาทนั้น ถึงจะเป็นลหุก็นับเป็นครุได้ ชื่อปาทันตครุอย่างหนึ่ง

คำว่า ลหุ แปลว่าเบา บรรดาอักษรที่เป็นรัสสะล้วนอ่านมีสำเนียงสั้น และไม่มีพยัญชนะสัโยคช่อนอยู่ข้างหลังเรียกว่า ลหุ อักษรที่เป็นลหุนั้น นับตามภาษามคธ คือ อ, อิ, อุ หรือพยัญชนะที่อาศัยสระ ๓ ตัวนี้...”

นอกจากนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงอธิบายครุลหุใน ภาษาสันสกฤต โดยเปรียบเทียบกับครุลหุในภาษาไทยว่า

“...ภาษาสันสกฤตมีวิสรรคะ ซึ่งคล้ายวิสรรชนีย์ของเรา และคำที่มี วิสรรคะในภาษาสันสกฤต แม้จะมีสระสั้น ก็ถือว่าเป็นครุ ไม่ใช่ลหุ ฉะนั้นจะวางหลักใน ภาษาไทยลงไปว่า อะ, อิ, อี, อุ, เอะ, แอะ, โอะ, เอาะ, อัวะ, เอียะ, เอือะ, เออะ, เป็นลหุหา ได้ไม่ แต่ต้องพิจารณาดูเป็นรายไปว่า ออกเสียงหนักหรือเบา...”^๑

^๑ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. (๒๕๑๔). วิทยาวรรณกรรม. หน้า ๖๖๔-๖๖๕.

พระราชวรรังษีเธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงแสดงพระวินิจฉัยเพิ่มเติมสรุปความได้อีกว่า การพิจารณาว่าคำใดเป็นครุหรือลหุนั้นไม่ควรถือวิธีเขียนรูปคำเป็นเกณฑ์เพียงอย่างเดียว แต่ควรถือการออกเสียงเป็นเกณฑ์ด้วย ถ้าออกเสียงหนัก เสียงเน้น หรือจังหวะเสียงตกที่คำไหน คำนั้นก็เป็นครุ ถ้าออกเสียงเบาหรือเป็นเพียงเสียงผ่านไป คำนั้นก็เป็ลหุ เช่น คำว่า “ตะเหมะแซะ” จะเห็นว่า เสียงตกที่ “เหมะ” และ “แซะ” ฉะนั้นจึงเป็นครุ ไม่ใช่ลหุ “หั่วเราะเยาะ” “เราะ” และ “เยาะ” ก็เป็นครุโดยมีเหตุผลเดียวกัน เป็นต้น นอกจากนี้ต้องพิจารณาลำนำหรือความกระเพื่อมไปเป็นจังหวะของเสียงหนักและเสียงเบาประกอบด้วย^๑

หลักเกณฑ์ในฉันทบาลีและสันสกฤต รวมถึงพระวินิจฉัยในพระราชวรรังษีเธอ กรมพระนราธิปพงศ์ประพันธ์ สรุปได้ว่า การกำหนดคำครุลหุในฉันท นอกจากจะพิจารณาตามรูปคำแล้ว ควรพิจารณาเสียงและจังหวะของการออกเสียงด้วย ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้คำครุลหุต่างไปจากเกณฑ์ที่กำหนดไว้ จึงไม่ควรถือว่าผิดลักษณะบังคับของฉันท เนื่องจากพระองค์ทรงคำนึงถึงเสียงหนัก เสียงเน้น เสียงตก เสียงเบาและเสียงผ่าน ตลอดจนจังหวะหรือความกระเพื่อมไปของเสียง นอกเหนือไปจากการพิจารณารูปคำซึ่งเสียงหนักเบาเป็นลักษณะเฉพาะของฉันทที่สำคัญยิ่ง

๓.๑.๒ การทรงพระราชนิพนธ์ฉันทในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ตำราฉันทวรรณพฤติเพื่อเป็นคู่มือในการประพันธ์ฉันทที่แก่ผู้สนใจ โดยแสดงแผนบังคับเกี่ยวกับคณะของฉันทประกอบกับตัวอย่างของฉันทจำนวน ๕๐ ชนิด แต่ละชนิดแบ่งออกเป็นบท บาท วรรค อย่างครบถ้วน^๒ ซึ่งที่มาของฉันทไทยดังกล่าวคือ คัมภีร์ฉันทบาลีชื่อ วุตโตทัย อย่างไรก็ตามยังมีฉันทบาลีในคัมภีร์วุตโตทัยอีก ๓๑ ชนิดที่ยังไม่มีผู้ศึกษาและปรับเป็นฉันทไทย ต่อมา ฉันท ขำวโล ได้ศึกษาและปรับเป็นฉันทไทยรวบรวมไว้ในตำราฉันทศาสตร์ พร้อมทั้งอัญเชิญพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสมาไว้ในตำราฉันทศาสตร์ด้วย ทั้งนี้เพื่อให้มีตัวอย่างการแต่งฉันทวรรณพฤติครบ ๘๑ ชนิด

ในการทรงพระราชนิพนธ์ฉันทเรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ฉันทวรรณพฤติทั้งสิ้น ๒๑ ชนิด ซึ่งล้วนเป็นฉันทชนิดที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงศึกษาและวางรูปแบบฉันทลักษณะไว้โดยยังคงรักษาลักษณะเฉพาะของฉันท และเมื่อศึกษาเปรียบเทียบกันจะพบว่า มีฉันทบางชนิดที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินตามแบบฉันทลักษณะของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และมีบางชนิดที่ไม่ได้ดำเนินตามแบบฉันทลักษณะดังกล่าวทั้งหมด แต่ทรง

^๑ พระราชวรรังษีเธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์. (๒๕๑๔). วิทยาวรรณกรรม. หน้า ๖๖๓.

^๒ ญาตา อรุณเวช. (๒๕๓๙). พัฒนาการของฉันทในวรรณกรรมคำฉันท์. บทคัดย่อ.

ดัดแปลงลักษณะบางประการ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงพระอัจฉริยภาพในการทรงเลือกใช้นิตของฉันทให้เหมาะสมกับตัวละครและเนื้อความด้วย

การศึกษาการพระราชนิพนธ์ฉันทในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ผู้วิจัยได้ศึกษาฉันทแต่ละชนิดในพระราชนิพนธ์ โดยเปรียบเทียบบังคับของฉันทในตำราฉันทศาสตร์กับบังคับของพระราชนิพนธ์ ตลอดจนสังเกตการนำฉันทไปใช้กับตัวละครและเนื้อความ จากการศึกษาสามารถแบ่งลักษณะการทรงพระราชนิพนธ์ฉันทได้ดังนี้

๑. ฉันทลักษณะของฉันทในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา
๒. การเลือกใช้ฉันทให้เหมาะสมกับตัวละครและเนื้อความ

๑. ฉันทลักษณะของฉันทในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

การเปรียบเทียบบังคับของฉันทในตำราฉันทศาสตร์กับบังคับของฉันทในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาสามารถอธิบายได้ดังนี้

- ๑.๑ การทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงรักษารูปแบบเดิมของฉันท
- ๑.๒ การทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงดัดแปลงฉันทลักษณะของฉันท
- ๑.๓ การทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงรักษารูปแบบเดิมและทรงดัดแปลง

ฉันทลักษณะของฉันท

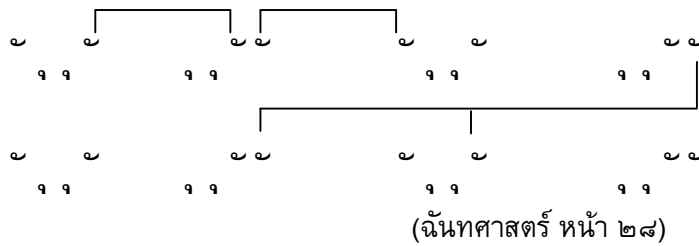
๑.๑ การทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงรักษารูปแบบเดิมของฉันท

หมายถึงการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ฉันทโดยมิได้ทรงดัดแปลงฉันทลักษณะของฉันท แต่ทรงดำเนินตามรูปแบบที่สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงศึกษาและวางรูปแบบไว้ทุกประการ ซึ่งการทรงพระราชนิพนธ์ฉันทลักษณะนี้ทรงใช้กับฉันท ๑๓ ชนิด ดังนี้

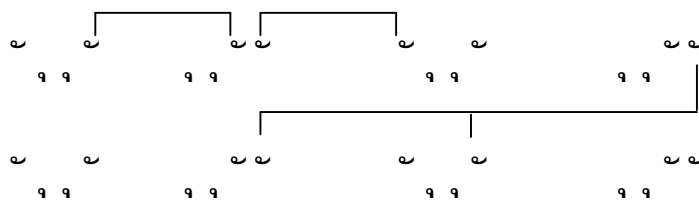
๑.๑.๑ จิตรปทานันท์ ๘

ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อฉันท์ชนิดนี้ว่า มีโกฏฐาสน์พิจิตร^๑ รวมทั้งแสดงแสดงผังบังคับตามที่สมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงวางไว้ เมื่อเปรียบเทียบกับผังของคำประพันธ์ที่ถอดมาจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา จะพบว่ามีความเหมือนกัน

ผังจิตรปทานันท์ ๘ ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๑ บท)

ผังจิตรปทานันท์ ๘ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ตัวอย่าง

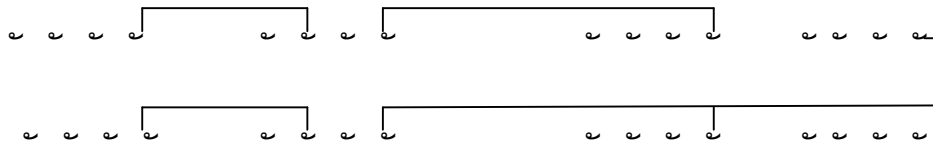
สุเทษณ์. นางมัทนา จูติยานาน จงมะละฐาน สุระแมนสรวง (จิตรปทา, ๘.)
ไปเถาะกำเนิด ณหิมาวัน ดังดุนลัน วจิสาปไว้!
(มัทนะพาธา หน้า ๓๐)

^๑ ฉันท์ ขาววิไล. (๒๕๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๒๘.

๑.๑.๒ วิชชุมมालาฉันท์ ๘

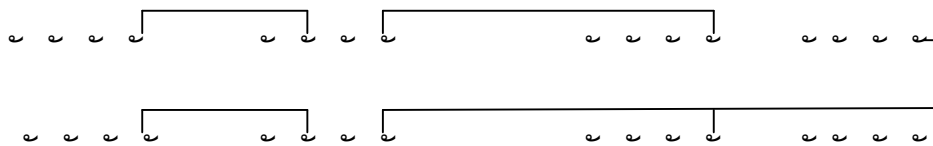
ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อวิชชุมมालาฉันท์ว่า กล่าวสำเนียงยาว เปรียบดังสายฟ้าแลบอันยาว^๑ และเมื่อเปรียบเทียบกับผังวิชชุมมาลาฉันท์ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสกับผังวิชชุมมาลาฉันท์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พบว่ามีรูปแบบที่เหมือนกัน

ผังวิชชุมมาลาฉันท์ ๘ ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๑ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๓๓)

ผังวิชชุมมาลาฉันท์ ๘ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ตัวอย่าง

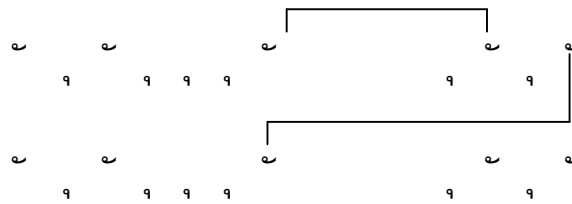
มายาวิน. อันเวทอาถรรพ์ ที่พัน์ผูกจิต แห้งนางมิ่งมิตร อยู่บัดนี้เนา, (วิชชุมมลา, ๘.)
 จงเคลื่อนคลายฤทธิ์ จากจิตกัญญา คลายคลายอย่าช้า สวัสดิ์สวาหาย !
 (มัทนะพาธา หน้า ๒๐.)

^๑ ฉันท์ ขาววิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๓๓.

๑.๑.๓ รโหทธาฉันท์ ๑๑

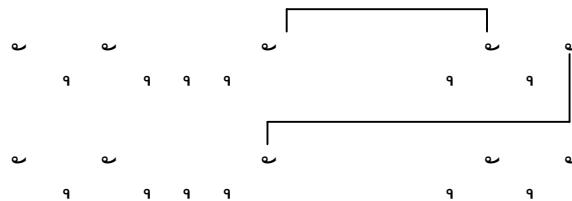
ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อรโหทธาฉันท์ว่า มี ระ คณะ (ั ุ ู) ใน เบื้องต้นและเบื้องปลาย^๑ และแสดงผังของรโหทธาฉันท์ในสมเด็จฯ กรมสมเด็จฯ พระปรมาภิไธย ชินอรส ซึ่งเมื่อนำผังรโหทธาฉันท์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเทียบแล้ว พบว่ามีรูปแบบตรงกัน

ผังรโหทธาฉันท์ ๑๑ ในสมเด็จฯ กรมสมเด็จฯ พระปรมาภิไธย ชินอรส (จำนวน ๑ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๑๓๔)

ผังรโหทธาฉันท์ ๑๑ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ตัวอย่าง

<u>มัทนา.</u>	ข้าประณมกระกระพุ่ม ไหว้สุเทษณ์วระมหา	ประชุมณะชา มหิทธิบุรณ,	(รโหทธา, ๑๑.)
		(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๗)	

^๑ ฉันท ขำวิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๑๓๔.

๑.๑.๕. อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑

ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่ออินทรวีเชียรฉันท์ว่า มีลิลาสรุ่มเรืองงามดังพระแสงแก้ววิเชียรของสมเด็จพระอัมรินทรราชา^๑ และแสดงผังอินทรวีเชียรฉันท์ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งเมื่อนำผังอินทรวีเชียรฉันท์ที่ถอดมาจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา มาเปรียบเทียบแล้ว พบว่ามีลักษณะที่ตรงกัน

ผังอินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
(จำนวน ๑ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๙๔)

ผังอินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ตัวอย่าง

นันทวิวรรณะ. อ้าท้าวโปรดเกล้า
ขององค์พระเจ้าซี-

กรุณาจะข้าที, (อินทรวีเชียร, ๑๑.)
วิตะรังพระทัยไว้ ;

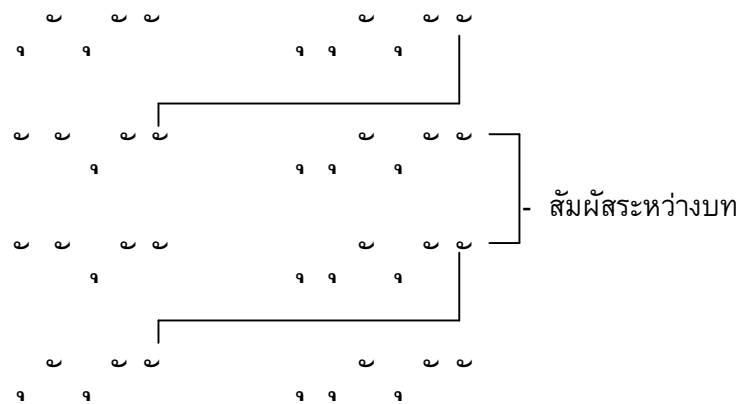
(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๖-๑๑๗)

^๑ ฉันท์ ขำวิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๙๔.

๑.๑.๗. อุปชาติฉันท ๑๑

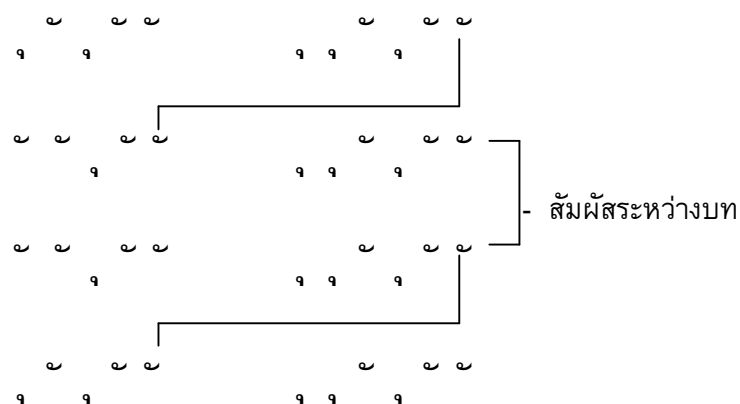
ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่ออุปชาติฉันทว่า กล่าวเจือกันด้วยอินทวิเชียรฉันทและอุเปนทวิเชียรฉันท^๑ และแสดงผังของฉันทที่สมเด็จฯ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงค้นคว้าไว้ ซึ่งเมื่อนำผังของอุปชาติฉันทที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามาเปรียบเทียบแล้ว พบว่ามีลักษณะตรงกัน

ผังอุปชาติฉันท ๑๑ ในสมเด็จฯ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๒ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๑๐๔)

ผังอุปชาติฉันท ๑๑ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

^๑ ฉันท ขำวิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๑๐๔.

ตัวอย่าง

จันท์.

พระทูลกระหม่อมแก้ว
 โดยฝืนพระบัญชา
 ชั่วช้าและสามัญ
 มีหน้าผาสงคราม

ดนตรีทะนงมา

(อุปชาติ, ๑๑.)

ก็เพราะรู้จะเกิดความ

คติแสนจะเลวทราม,

พระก็ต้องพะวงนัก.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๑)

๑.๑.๘. อุบัติฐานันท์ ๑๑

ตำราฉันทศาสตร์อธิบายความหมายของชื่ออุบัติฐานันท์ว่า ยังสำเนียงอันดังให้ปรากฏ^๑ และแสดงผังของอุบัติฐานันท์ที่สมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงค้นคว้าไว้ เมื่อนำผังของอุบัติฐานันท์ที่ถอดมาจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเปรียบเทียบแล้ว พบว่ามีลักษณะตรงกัน

ผังอุบัติฐานันท์ ๑๑ ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๑ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๘๙)

ผังอุบัติฐานันท์ ๑๑ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ตัวอย่าง

วิฑูร.	อัสสมะติเทพ	ดนตรีจะทูลพลัน,
	ถ้วนถี่คะติสร-	พะปิดบั้งความ :

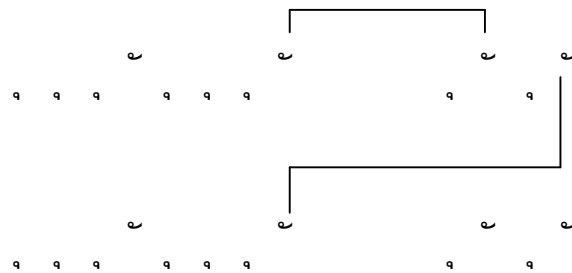
(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๔)

^๑ ฉันท ขำวิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๘๙.

๑.๑.๙. ปิยงวาทฉันท ๑๒

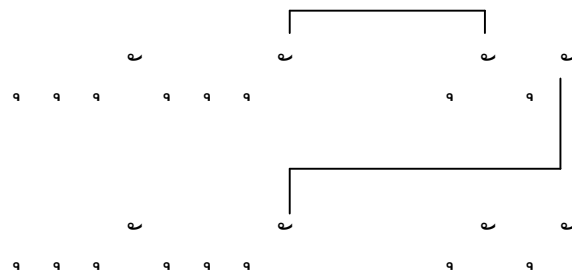
ตำราฉันทศาสตร์อธิบายความหมายของชื่อปิยงวาทฉันทว่า กล่าวคำนั้นน่ารักน่าใคร่^๑ และแสดงผังของปิยงวาทฉันทที่สมเด็จฯ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาไว้ เมื่อเปรียบเทียบกับผังของปิยงวาทฉันทที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พบว่ามีลักษณะตรงกัน

ผังปิยงวาทฉันท ๑๒ ในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๑ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๑๙๔)

ผังปิยงวาทฉันท ๑๒ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ตัวอย่าง

ปริยัมวะทา. พระปิยะเทวีจะระไป

ผิจะตามยุคะละบาท

ก็ใจจะขาด ;

มิขัดและขวาง,

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๒)

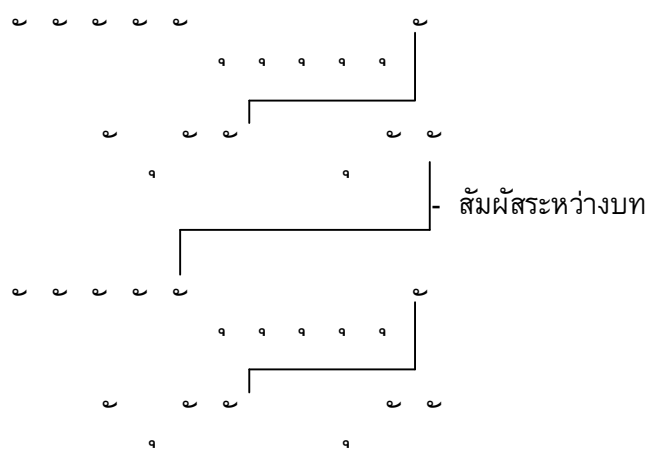
(ปิยวาทา, ๑๒.)

^๑ ฉันท ขำวิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๑๙๔.

๑.๑.๑๑ กุสุมิตลดาเวไลตานันท์ ๑๘

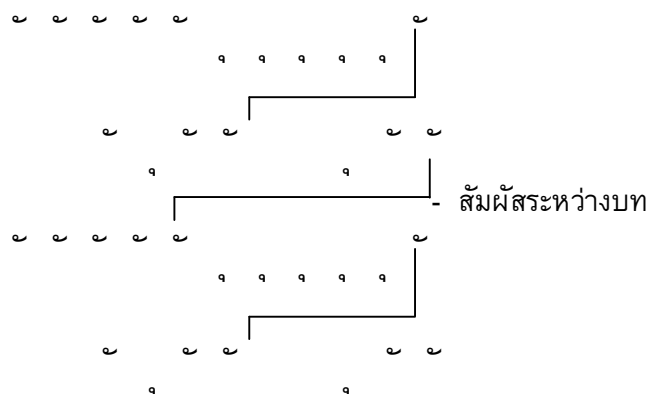
ตำราฉันทศาสตร์อธิบายความหมายของกุสุมิตลดาเวไลตานันท์ว่า มีลีลาสประหนึ่งเครือเขาอันมีดอก^๑ และแสดงผังของกุสุมิตลดาเวไลตานันท์ที่สมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงค้นคว้าไว้ เมื่อเปรียบเทียบกับผังของกุสุมิตลดาเวไลตานันท์ที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาแล้ว พบว่ามีลักษณะตรงกัน

ผังกุสุมิตลดาเวไลตานันท์ ๑๘ ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
(จำนวน ๒ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๒๘๗)

ผังกุสุมิตลดาเวไลตานันท์ ๑๘ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

^๑ ฉันท ขำวิไล. (๒๕๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๒๘๗.

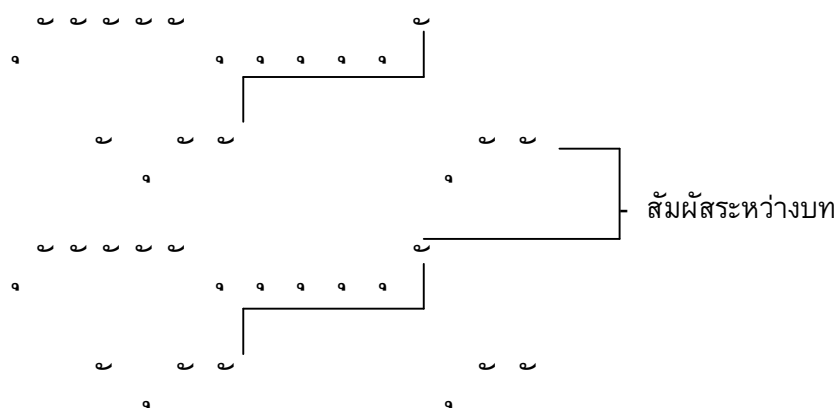
ตัวอย่าง

[illegible]

๑.๑.๑๒ เมฆวิปัสสุชิตาฉน์ที่ ๑๙

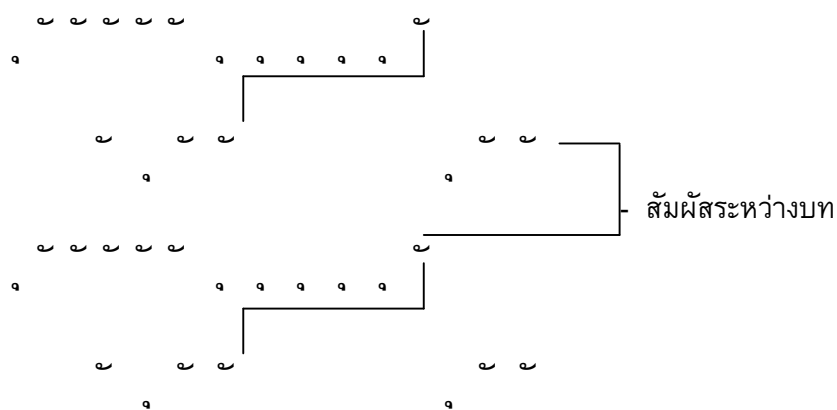
ตำราฉนทศาสตร์อธิบายความหมายของชื่อเมฆวิปัสสุชิตาฉน์ว่ามีลิตาประดุมหาเมฆอันกระหึ่มเสียง^๑ และแสดงผังของเมฆวิปัสสุชิตาฉน์ที่สมเด็จฯ กรมสมเด็จพะพรหมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาไว้ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับผังของเมฆวิปัสสุชิตาฉน์ที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาแล้ว พบว่ามีลักษณะตรงกัน

ผังเมฆวิปัสสุชิตาฉน์ที่ ๑๙ ในสมเด็จฯ กรมสมเด็จพะพรหมานุชิตชิโนรส
(จำนวน ๒ บท)

(ฉนทศาสตร์ หน้า ๒๙๓)

ผังเมฆวิปัสสุชิตาฉน์ที่ ๑๙ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

^๑ ฉนท ขำวิไล. (๒๔๗๔). ฉนทศาสตร์. หน้า ๒๙๓.

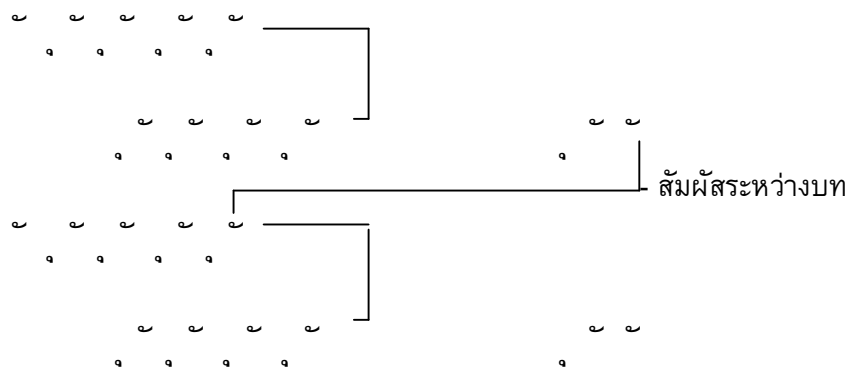
ตัวอย่าง

กาละทรณิน. ชโยข้าขอกล่าวคำประจุกะมะนะการ (เมฆวิปสุชิตา, ๑๙)
 แต่พระผู้ผ่าน มไหศุวรรย์ ;
 ชโยขอให้องค์ท้าวณะระปติพระชน
 มายุร่อยพร- ษะกาลยง ;
 (มัทนะพาธา หน้า ๔๘-๔๙)

๑.๑.๑๓ อีทิสั่งฉันท์ ๒๐

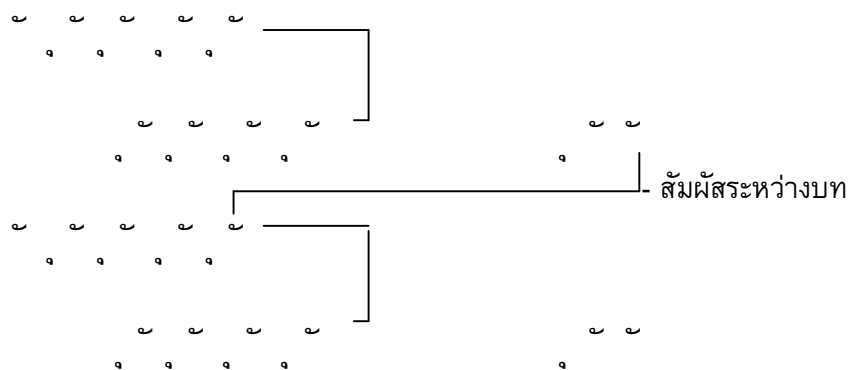
ตำราจินตศาสตร์แสดงความหมายของชื่ออิทิสังฉันท์ว่า มีคุณเหมือนฉันท์ที่กล่าวมาแล้ว
นั้น^๖ และแสดงผังของอิทิสังฉันท์ที่สมเด็จฯ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาไว้ ซึ่งเมื่อ
นำผังของอิทิสังฉันท์ที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามาเปรียบเทียบแล้ว พบว่ามีลักษณะ
ตรงกัน

ผังอิทธิสังฉันท์ ๒๐ ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๒ บท)

(จิณทศาสตร์ หน้า ๓๐๕)

ฝังอิทธิสังฉันท์ ๒๐ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

^๑ จันท์ ขำวิไล. (๒๕๗๔). จันทศาสตร์. หน้า ๓๐๕.

ตัวอย่าง

ชัยเสน. โฉพะเอินก็มามิพบยุพิน, (อีทิสะ, ๒๐.)
 กระนั้นนะข้ายังถวิล จะรับไป.
 จึงจะเชอญสุกฤษะกาวิไลย
 แหละแทนอนงคะจงคระไร เกอะพฤกษา,
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๔๐-๑๔๑)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ฉันท์โดยมิได้ทรง
 ดัดแปลงฉันท์ลักษณะของฉันท์ แต่ทรงดำเนินตามรูปแบบที่สมเด็จพระปรมานุชิต
 ชิโนรสได้ทรงศึกษาและวางรูปแบบไว้ ซึ่งมีฉันท์ ๑๓ ชนิด ได้แก่ จิตรปทาฉันท์ ๘ วิชาชุมมาลา
 ฉันท์ ๘ รโหทรดาฉันท์ ๑๑ สวาคดาฉันท์ ๑๑ อินทริวิเชียรฉันท์ ๑๑ อุเปนทริวิเชียรฉันท์ ๑๑
 อุปชาดิฉันท์ ๑๑ อุปปฏิฐิตาฉันท์ ๑๑ ปิยงวทาฉันท์ ๑๒ มันทักกันดาฉันท์ ๑๗ กุสุมิตลดาเวลิตา
 ฉันท์ ๑๘ เมฆวิปุลุชิตาฉันท์ ๑๙ อีทิสงฉันท์ ๒๐

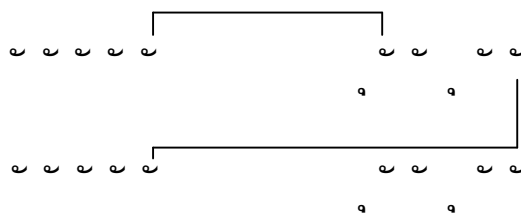
๑.๒ การทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงดัดแปลงฉันทลักษณ์ของฉันท

หมายถึงการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ฉันทโดยมิได้ทรงดำเนินตามรูปแบบเดิมทุกประการ แต่ได้ทรงดัดแปลงฉันทลักษณ์ของฉันทบางชนิดเพื่อความไพเราะและเหมาะแก่การทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทสนทนา จึงทำให้มีฉันทบางชนิดมีลักษณะบางประการไม่ตรงกับที่สมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาและวางรูปแบบไว้ ซึ่งฉันทชนิดที่มีการดัดแปลงนี้มีทั้งสิ้น ๗ ชนิด ดังนี้

๑.๒.๑ สาลินีฉันท ๑๑

ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อฉันทชนิดนี้ว่า มากด้วยครุ เปรียบประดุจมีแก่นสารมากกว่าฉันทก่อน^๑ และแสดงผังของฉันทซึ่งสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาและวางรูปแบบไว้ เมื่อนำผังของสาลินีฉันทที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามาเปรียบเทียบกับ พบว่ามีลักษณะบางประการไม่ตรงกับสาลินีฉันทในตำราฉันทศาสตร์

ผังสาลินีฉันท ๑๑ ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๑ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๑๑๙)

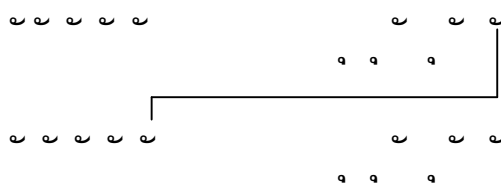
ฉันทลักษณ์

๑. วรรคหน้าเป็นคำครุทั้งหมด ส่วนวรรคหลังมีคำลหุ ๒ คำ นอกนั้นเป็นคำครุ ๔ คำ

๒. มีสัมผัสบังคับ ๒ คู่ คือคำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสคำที่สองของวรรคที่สอง และคำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสคำสุดท้ายของวรรคที่สาม

^๑ ฉันท ขำวิไล. (๒๕๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๑๑๙.

ผังสาลินีฉันท ๑๑ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

ฉันทลักษณ์

๑. วรรคหน้าเป็นคำครุทั้งหมด ส่วนวรรคหลังตัดแปลงให้มีคำลหุ ๓ คำ เหลือคำครุ ๓ คำ
๒. มีสัมผัสบังคับ ๑ คู่ คือ คำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสคำสุดท้ายของวรรคที่สาม

ตัวอย่าง

ศุภางค์. ขอโทษเกิดหากดู
แต่ข้าขอถามว่า

ดนูไรกริยา, (สาลินี, ๑๑.)
วรุณนั้นะคือใคร ?

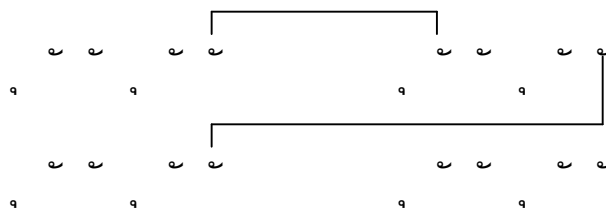
(มัทนะพาธา หน้า ๔๗)

สาลินีฉันทมีวรรคหน้าเป็นคำครุทั้งหมด ส่วนวรรคหลังมีทั้งคำครุและลหุ ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถทรงกำหนดให้วรรคหลังมีคำลหุเพียง ๒ คำ นอกนั้นเป็นคำครุ ๔ คำ สาลินีฉันทจึงเป็นฉันทที่มีคำครุมากแต่มีคำลหุน้อย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลงคำที่สองของวรรคหลังจากคำครุเป็นคำลหุ ทำให้วรรคหลังของสาลินีฉันทมีลักษณะเหมือนวรรคหลังของฉันทอื่นบางชนิด เช่น อินทรวีเชียรฉันท ๑๑ อุปชาติฉันท ๑๑ อุปฐิตาฉันท ๑๑ อุเพนทรวีเชียรฉันท ๑๑ กมลฉันท ๑๒ วสันตดิถีฉันท ๑๔ ดังนั้นสาลินีฉันทในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีลีลาจังหวะแปลกไปจากสาลินีฉันทในสมเด็จพระบรมชนกนาถ นับเป็นความแปลกใหม่ของฉันทประการหนึ่ง

๑.๒.๒ ภูซงคปรยาดฉนัถ์ ๑๒

ตำราฉนัทศาศตรั้แสดงคหามายของชื้อภูซงคปรยาดฉนัถ์ว่า กัาหนดด้วยยะคณะ ทั้หัลลายสีแล่มลิลลศปรดุดังลิลลศแห่งพระยานคร^๑ แล่มแสดงฝ้งของคัาประพันธ์ซึ่งสมเด็จฯ กรม กรมสมเด็จพระปรมาณุชิตชิโนรสทรงคัันควัาแล่มวางรูปแบบของฉนัถ์ไว้ เมื่อเปรียบเทียบกัับ ภูซงคปรยาดฉนัถ์ที่ถอดจากพระราชฉนัพนธ์เรื่งมัทนะพาธา พบว่ามัลักษณะบางประการไม่ตรง กัับภูซงคปรยาดฉนัถ์ในตำราฉนัทศาศตรั้

ฝ้งภูซงคปรยาดฉนัถ์ ๑๒ ในสมเด็จฯ กรมกรมสมเด็จพระปรมาณุชิตชิโนรส
(จัานวน ๑ บท)

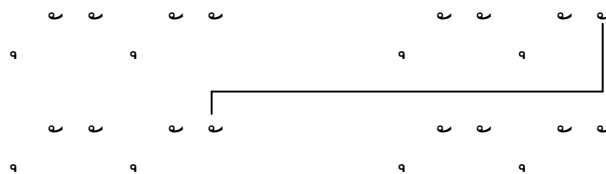

(ฉนัทศาศตรั้ หน้า ๑๗๙)

สั้มผัสบัังคัับ

๑. คัาสุดทัายของวรรดแรกสั้มผัศคัาที่สองของวรรดที่สอง
๒. คัาสุดทัายของวรรดที่สองสั้มผัศคัาสุดทัายของวรรดที่สาม

ฝ้งภูซงคปรยาดฉนัถ์ ๑๒ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชฉนัพนธ์เรื่งมัทนะพาธา

สั้มผัสบัังคัับ

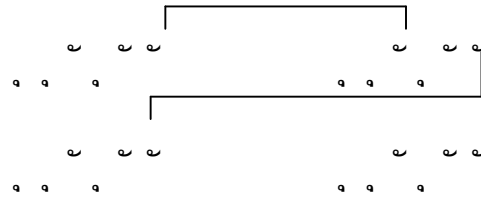
ลดสั้มผัศล่งคู้หนึ่ง เหลือคัาสุดทัายของวรรดที่สองสั้มผัศคัาสุดทัาย
ของวรรดที่สาม

^๑ ฉนัถ์ ขัาวีโล. (๒๔๗๔). ฉนัทศาศตรั้. หน้า ๑๗๙.

๑.๒.๓ กมลฉันท ๑๒

ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อกมลฉันทว่า ประกอบด้วย สะ คณะ และ ยะ คณะ อันเป็นไปโดยลำดับ^๑ รวมทั้งแสดงผังของฉันทซึ่งเป็นรูปแบบที่สมเด็จฯ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาไว้ ซึ่งเมื่อนำผังของกมลฉันทที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามาเปรียบเทียบแล้ว พบว่ามีลักษณะบางประการไม่ตรงกับกมลฉันทในตำราฉันทศาสตร์

ผังกมลฉันท ๑๒ ในสมเด็จฯ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๑ บท)

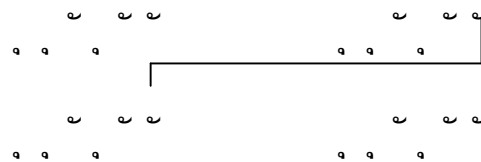

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๒๑๔)

สัมผัสบังคับ

๑. คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสคำที่สามของวรรคที่สอง
๒. คำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสคำสุดท้ายของวรรคที่สาม

ผังกมลฉันท ๑๒ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

สัมผัสบังคับ

ลดสัมผัสลงคู่หนึ่ง เหลือคำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสคำสุดท้ายของวรรคที่สาม

ตัวอย่าง

สุเทศน์

มะทะนาชะเจ้าเล่ห์
ตะละคำอุวาทา

ชิชิข้างจ้านรจา,

ถูกระบิตกระบวนความ.

(กมล, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๖)

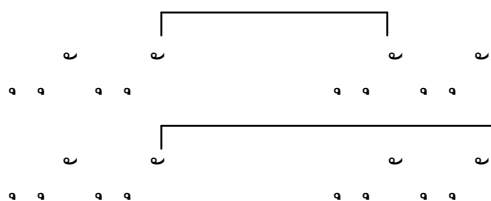
^๑ ฉันท ขาววิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๒๑๔.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลดสัมพัสบังคับจาก ๒ คู่เหลือ ๑ คู่ คือ
ระหว่างวรรคที่สองกับวรรคที่สาม ทำให้สามารถเลือกใช้คำได้กว้างขวางขึ้น ได้คำที่มีความหมาย
ตามต้องการ การมีสัมพัสบังคับพอประมาณช่วยให้บทสนทนาคำจั้นที่ดูแปลกใหม่และสะดุดหู

๑.๒.๔ โद्यกฉันท ๑๒

ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อโद्यกฉันทว่า มีลิลิตขุนนางโศบาลอันแทงโคด้วยประจักษ์^๑ รวมทั้งแสดงผังของฉันทที่สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาและวางรูปแบบไว้ ซึ่งเมื่อนำผังโद्यกฉันทที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามาเปรียบเทียบแล้ว พบว่ามีลักษณะบางประการไม่ตรงกับโद्यกฉันทในตำราฉันทศาสตร์

ผังโद्यกฉันท ๑๒ ในสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๑ บท)

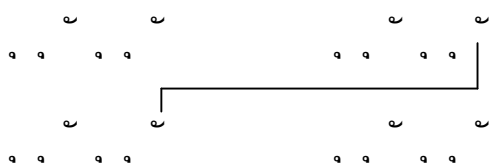

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๑๕๙)

สัมผัสบังคับ

๑. คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสคำที่สามของวรรคที่สอง
๒. คำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสคำสุดท้ายของวรรคที่สาม

ผังโद्यกฉันท ๑๒ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

สัมผัสบังคับ

ลดสัมผัสลงคู่หนึ่ง เหลือคำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสคำสุดท้ายของวรรคที่สาม

ตัวอย่าง

ชัยเสน.

มะทะนาดนุรัก
และจะรักบมมี

วรยอดยุพะดี,

ฤตินายฤระอา;

(โद्यก, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๖๒)

^๑ ฉันท ขาวีไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๑๕๙.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลดสัมพัสบังคับในโตฏกฉันท์ ๑๒ จาก ๒ คู่
เหลือ ๑ คู่ คือ เหลือสัมพัสระหว่างวรรคที่สองกับวรรคที่สาม ทำให้สามารถเลือกใช้คำได้กว้างขวาง
ขึ้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงสัมผัสบังคับของอินทวงศ์ฉันท์ คือ เดิมให้คำที่ ๔ ของวรรคแรกสัมผัสกับคำที่ ๓ ของวรรคที่สอง และคำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสกับคำที่ ๔ ของวรรคที่สาม มาเป็นคำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สาม เพียงคู่เดียว

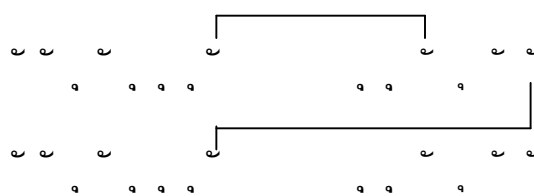
สัมผัสบังคับรูปแบบเดิมมีข้อจำกัดมากในการหาคำมาส่งสัมผัส เพราะต้องสัมผัสถึง ๒ คู่ นอกจากนี้ตำแหน่งที่สัมผัสก็ใช้คำที่ ๔ ซึ่งเป็นคำก่อนคำสุดท้ายของวรรคถึงสองแห่ง การบังคับสัมผัสเช่นนี้เป็นรูปแบบที่ไม่ปรากฏในฉันทส่วนใหญ่ การมีข้อจำกัดมากทำให้หาคำศัพท์มาแต่งฉันทได้ยาก อาจไม่ได้คำศัพท์ที่มีความหมายตามต้องการ ทำให้ความซาบซึ้งลดลงไป ซึ่งการแต่งฉันทนั้นต้องพะวงกับการใช้คำครูลงอยู่แล้ว

การดัดแปลงสัมผัสบังคับให้ง่ายขึ้น คือ คำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สาม ซึ่งเหมือนกับสัมผัสบังคับในฉันทหลายชนิดที่นิยมกัน เช่น อินทวิเชียรฉันท ๑๑ สาลินีฉันท ๑๑ กมลฉันท ๑๒ ไตถกฉันท ๑๒ ฤชงคประยาตฉันท ๑๒ วสันตติลกฉันท ๑๔ เป็นต้น ช่วยให้มืออิสระในการเลือกสรรคำได้มากขึ้น

๑.๒.๖ วสันตดิถีกันต์ ๑๔

ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อวสันตดิถีกันต์ว่า มีลีลาศงามวิจิตรดูจอมเมฆอันปรากฏในเดือน ๕ เดือน ๖ ในคิมหันตฤดู^๑ และแสดงผังของกันต์ตามที่สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงค้นคว้าและวางรูปแบบไว้ เมื่อนำผังของวสันตดิถีกันต์ที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธามาเปรียบเทียบแล้ว พบว่ามีลักษณะบางประการไม่ตรงกับวสันตดิถีกันต์ในตำราฉันทศาสตร์

ผังวสันตดิถีกันต์ ๑๔ ในสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
(จำนวน ๑ บท)

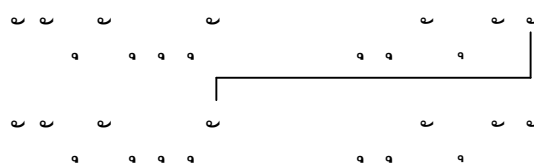

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๒๓๙)

สัมผัสบังคับ

๑. คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสกับคำที่สามของวรรคที่สอง
๒. คำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สาม

ผังวสันตดิถีกันต์ ๑๔ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

สัมผัสบังคับ สัมผัสบังคับมีหนึ่งคู่ คือ คำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สาม ส่วนสัมผัสบังคับระหว่างคำสุดท้ายของวรรคแรกกับคำที่สามของวรรคที่สองนั้นไม่ทรงเคร่งครัด พระราชนิพนธ์ตอนที่ยกมานี้ช่วยแสดงให้เห็นว่า บางบทมีสัมผัส และบางบทไม่มีสัมผัส ดังนี้

^๑ ฉันท ขาววิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๒๓๙.

ตัวอย่าง

<u>มัทนา.</u>	อันชายประกาศะระปะทาน	ประติพัทธะแต่หญิง, (ไม่สัมผัส)
	หญิงควรจะเปรมกะมะละยั้ง	ผิจะจิตตะตอบรัก;
	แต่หากถืบอะภิรม	จะเฉลยจะนั้นจัก (ไม่สัมผัส)
	เป่นปดและลงบุษะรัก	ก็จะหลงละเลิงไป.
	ตู่ข้าพระบาทสิสุจริต	บมิติดจะปดไคร, (สัมผัส)
	จึงหวังและมุ่งมะนะสะใน	วรเมตตะธรรมา.

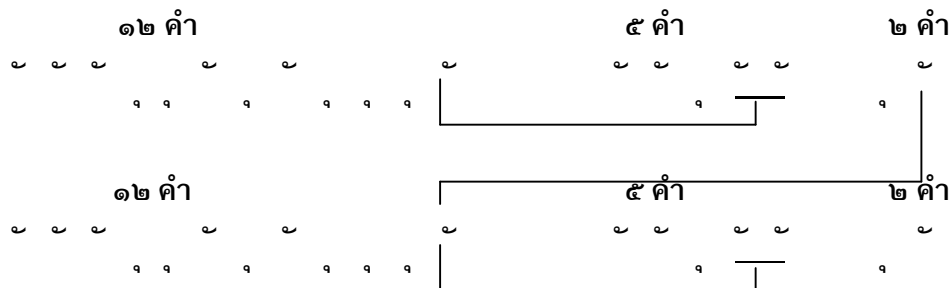
(มัทนะพาธา หน้า ๒๓)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงสัมผัสบังคับของวสันตดิลกฉันทให้
ง่ายขึ้นโดยไม่ทรงเคร่งครัดกับสัมผัสระหว่างวรรคแรกกับวรรคที่สอง แต่จะทรงให้ความสำคัญกับ
ความหมายของคำ หากสัมผัสได้พอดีจึงสัมผัส ส่วนสัมผัสบังคับเหลือไว้ตรงระหว่างวรรคที่สองกับ
วรรคที่สาม การลดสัมผัสทำให้สามารถเลือกสรรคำได้สะดวกขึ้น ซึ่งได้ทั้งความหมายที่เหมาะสม
และเสียงที่ไพเราะ

๑.๒.๗. สัททูลวิกิพิตฉันท ๑๙

ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อสัททูลวิกิพิตฉันทว่า มีลีลาศประจูดังว่ากริยาอันแล่นแห่งเสื่อไกรง^๑ และแสดงผังของฉันทที่สมเด็จฯ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงวางรูปแบบไว้ ซึ่งเมื่อนำผังของฉันทที่ถอดจากพระราชนิพนธ์มัทนะพาทมาเปรียบเทียบแล้วพบว่า มีลักษณะบางประการไม่ตรงกับสัททูลวิกิพิตฉันทในตำราฉันทศาสตร์

ผังสัททูลวิกิพิตฉันท ๑๙ ในสมเด็จฯ กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส
(จำนวน ๒ บท)

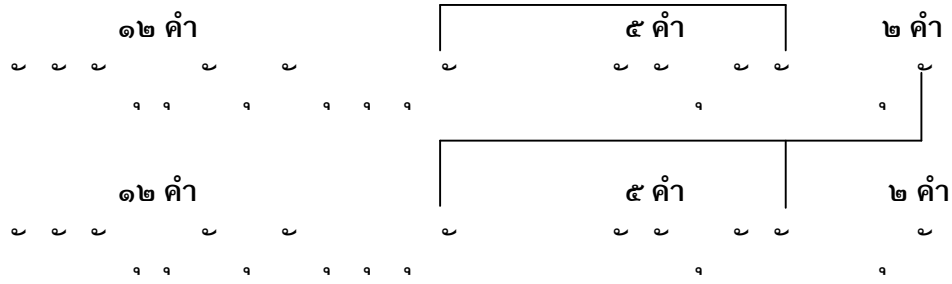

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๒๙๙)

- ฉันทลักษณะ** ๑. ฉันทบทหนึ่งมี ๓ วรรค วรรคแรกมีจำนวนคำ ๑๒ คำ วรรคที่สองมี ๕ คำ และวรรคที่สามมี ๒ คำ
๒. คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสกับคำที่ ๔ และ ๕ ของวรรคที่สอง
๓. สัมผัสระหว่างบท คือ คำสุดท้ายของวรรคที่สาม สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคแรกในบทต่อไป

ผังสัททูลวิกิพิตฉันท ๑๙ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาท
ผังสัททูลวิกิพิตฉันทในรัชกาลที่ ๖ ที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาทมี ๒ แบบ
เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงไว้ ๒ ลักษณะ ดังนี้

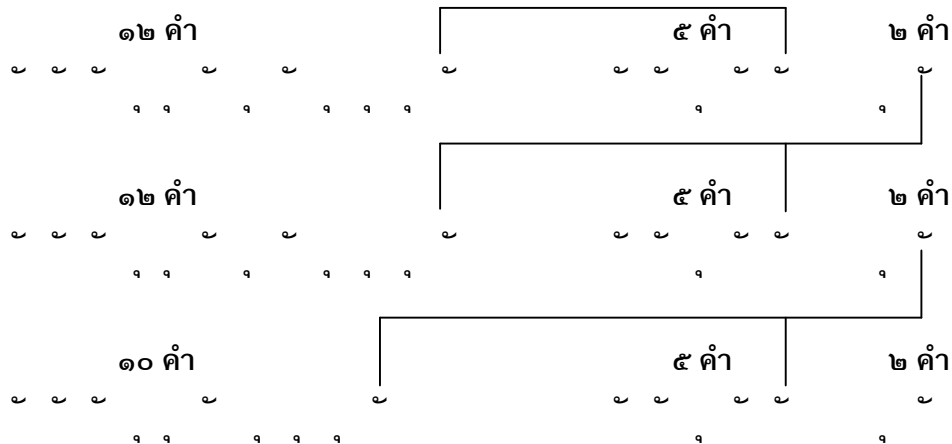
^๑ ฉันท ขาววิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๒๙๙.

แบบที่ ๑

ฉันทลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงให้คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสกับคำที่ ๕ ของวรรคที่สอง

ตัวอย่าง

กาละทรรศิน. ข้าขอให้สุระเทวะฤทธิธะนุกูล, (๑๒ คำ) (สัททูลลวิกกีฬิต, ๑๙.)
 พังข้าพเจ้าทูล เกอะไท้,
 หากข้าเสียมะทะนาริตาอรวิไลย (๑๒ คำ)
 ข้าบาทจะได้ใคร ละแทน?
 อ้าเทวินทะมะหิณฑาริปะติแมน (๑๒ คำ)
 ทรงวัชระแก้วแก้วน อะมร,
 โปรดอย่าให้มะทะนาสุตาตะรุณิอร (๑๒ คำ)
 ต้องไปอะนาทร ฤเชิญ !
 (มัทนะพาธา หน้า ๔๔)

แบบที่ ๒

ฉันทลักษณ์ ๑. จำนวนคำของวรรคแรกในบทที่ ๑ และบทที่ ๒ มี ๑๒ คำ แต่ในบทที่ ๓ จะมี ๑๐ คำ จากนั้นสองบทต่อไป วรรคแรกมี ๑๒ คำ อีกหนึ่งบทมี ๑๐ คำ สลับกันไปเรื่อย ๆ

๒. คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสกับคำที่ ๕ ของวรรคที่สอง

ตัวอย่าง

มายาวิน. โอมบังคมพระคณเสทเวศิระบุตร (๑๒ คำ) (สัททูลลวิกกีพิต, ๑๙.)
 ฆ่าพิษณะสิ้นสุด ประลัย;
 อ่างมกายะพระพรายประหนึ่งระวิอุทัย, (๑๒ คำ)
 ก้องโกญจะนาทให้ สหรรษ์;
 เปนเจ้าสิปปะประสิทธิ์วิวิธะวรรณ (๑๐ คำ)
 วิทยาวិเศษสร- พะสอน;
 ยามข้ากอบกรณีย์พิธีมะยะบวร, (๑๒ คำ)
 จงโปรดประทานพร ประสาท.
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๗)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ฉันทลักษณ์โดยทรงดัดแปลงฉันทลักษณ์ของฉันทบางชนิด ซึ่งมีทั้งสิ้น ๗ ชนิด ได้แก่ สาลินีฉันท ๑๑ ภูชงคประยาตฉันท ๑๒ กมลฉันท ๑๒ ไตฎกฉันท ๑๒ อินทวงศ์ฉันท ๑๒ วสันตดิถีฉันท ๑๔ สัททูลลวิกกีพิตฉันท ๑๙ ซึ่งการดัดแปลงฉันทลักษณ์ของฉันทที่มีเพียงเล็กน้อย ทั้งนี้เพื่อความไพเราะและสามารถเลือกสรรคำศัพท์มาใช้ได้อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้การทรงพระราชนิพนธ์ฉันทก็มีความเหมาะสมกับตัวละครและเนื้อหาของเรื่องด้วย

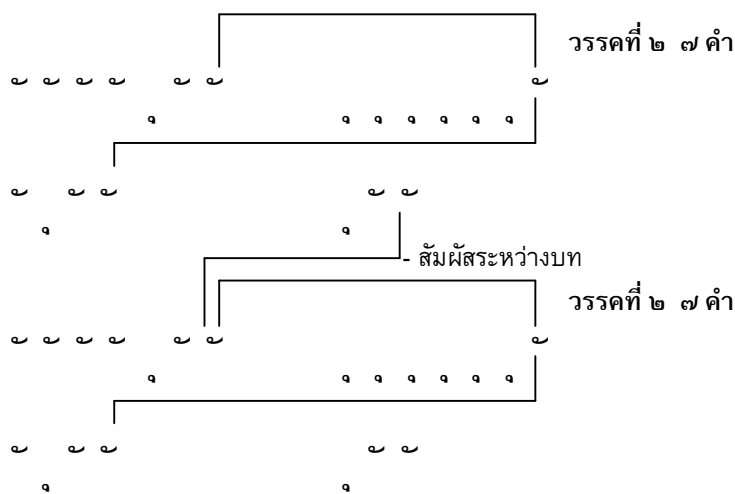
๑.๓ การทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงรักษารูปแบบเดิมและทรง

ดัดแปลงฉันทลักษณ์ของฉันท์ หมายถึงในฉันท์ชนิดเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีวิธีการทรงพระราชนิพนธ์ ๒ ลักษณะ คือ บางบททรงรักษารูปแบบเดิม แต่บางบททรงดัดแปลงบางส่วน ซึ่งฉันท์ที่ใช้วิธีดังกล่าวมีเพียงสัทธิฉันท์ชนิดเดียว

สัทธิฉันท์ ๒๑

ตำราฉันทศาสตร์แสดงความหมายของชื่อสัทธิฉันท์ว่า ยังความเลื่อมใสให้แก่ผู้ฟัง^๑ และแสดงผังของฉันท์ตามที่สมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงวางรูปแบบไว้ ซึ่งเมื่อนำผังของฉันท์ที่ถอดจากพระราชนิพนธ์มัทนะพาธามาเปรียบเทียบแล้ว พบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีวิธีการทรงพระราชนิพนธ์ ๒ ลักษณะ คือ บางบททรงรักษารูปแบบเดิม แต่บางบททรงดัดแปลงบางส่วน

ผังสัทธิฉันท์ ๒๑ ในสมเด็จพระกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (จำนวน ๒ บท)

(ฉันทศาสตร์ หน้า ๑๔)

ฉันทลักษณ์ ๑. บทหนึ่งมี ๔ วรรค วรรคแรกมีจำนวนคำ ๗ คำ วรรคที่สองมี ๗ คำ วรรคที่สามมี ๔ คำ และวรรคสุดท้ายมี ๓ คำ

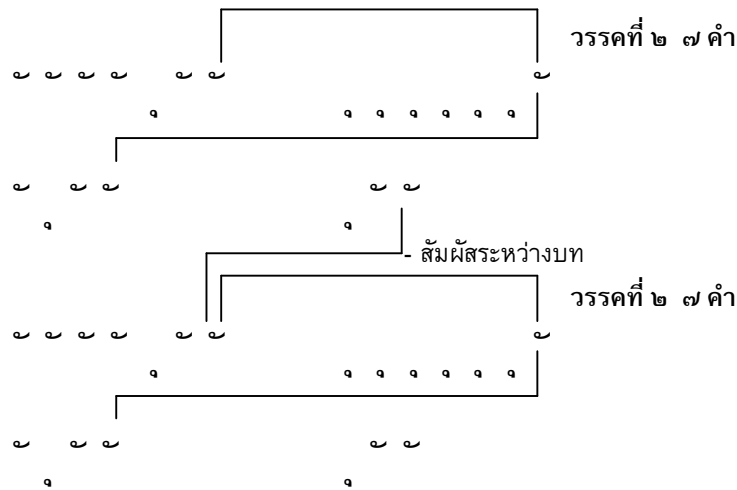
๒. สัมผัสบังคับ ได้แก่ คำสุดท้ายของวรรคแรกสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สอง และคำสุดท้ายของวรรคที่สองสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สาม ส่วนสัมผัสระหว่างบท คือ คำสุดท้ายของวรรคที่สี่ในบทแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคแรกในบทต่อไป

^๑ ฉันท์ ขาววิไล. (๒๔๗๔). ฉันทศาสตร์. หน้า ๑๔.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำสัทธานันท์มาใช้ในการทรงพระราชนิพนธ์ ๒ แบบ ได้แก่ การทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงรักษารูปแบบเดิม และการทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงดัดแปลงฉันทลักษณ์บางส่วน ดังนี้

แบบที่ ๑ การทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงรักษารูปแบบเดิม หมายถึงการทรงพระราชนิพนธ์ตามรูปแบบที่สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงศึกษาไว้ทุกประการ โดยสังเกตได้จากผังคำประพันธ์ที่ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ซึ่งเมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้วมีลักษณะของฉันทลักษณ์เหมือนกันทุกประการ

ผังสัทธานันท์ ๒๑ ในรัชกาลที่ ๖ ถอดจากพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา (จำนวน ๒ บท)

ตัวอย่าง

<u>ชัยเสน.</u>	ฟังคำหม่อมเจ้าวิฑูรแจ้ง ที่อุราแยง โอ้แพ้ฐานาริจัญไร, โดยมิทันได้ จันที่ผู้เปนนิตารา- ออกอุบายพา- โดยความหึงส์หนักเพราะรักครั้น พลุ่งประหนึ่งควัน	วะจะนะประตุจะแทง กระทั้งใจ ! ทุชะประทะณหะทัย คะนึ่งว่า ชะมะคะระแหละจะกล้า ละเซ่นนั้น ; คะติประทะทุชะพลัน กระทบตา,	(สัทธา, ๒๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๖)

ตัวอย่าง

(สัทธา, ๒๑.)

กาละทรรคิน.

อ้ามาลีเลิศฤดีเพลิน,

สุวิมลละและเจริญ, (วรรคที่สองมี ๗ คำ)

ข้าจะขอเชอญ

ผะกาไป

สู่สวนงามข้างกุฎีให้

ระมะณียะจะบำรุงไว้(วรรคที่สองมี ๘ คำ)

เพื่อบมีภัย

พิบัติปวง ;

ข้ารับคำว่าจะแหนหว

ประดู่จะวรธิดาตวง(วรรคที่สองมี ๘ คำ)

ใจจะเฝ่ห้วง

สุตภา.

อ้าเชอญไปกับบิดานา !

ตรุณิอภะครา (วรรคที่สองมี ๗ คำ)

ขุดชลอพา

จรัลไป !

(มัทนะพาธา หน้า ๓๘)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์สัทธานันท์ ๒๑ ซึ่งเป็นฉันท
ขนาดยาวที่มีลีลาแปลกโดยทรงมีวิธีการ ๒ วิธี คือ บางบททรงรักษารูปแบบเดิม และบางบททรง
ดัดแปลงฉันทลักษณ์บางส่วน ซึ่งการทรงพระราชนิพนธ์ทั้งสองแบบทำให้บทประพันธ์มีความ
ไพเราะ สามารถสื่อสารความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดี

๒. การเลือกใช้ฉันทิ์ให้เหมาะกับตัวละครและเนื้อความ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ฉันทิ์ในพระราชนิพนธ์เรื่อง มัทนะพาธา ดังนี้

๒.๑ จิตรปทาฉันทิ์ ๘ จิตรปทาฉันทิ์เป็นฉันทิ์จังหวะเร็ว ๑ บท มี ๘ วรรค วรรคละ ๔ คำ แต่ละวรรคมีจำนวนคำครุ ลหุ อย่างละเท่ากัน ท่วงทำนองของฉันทิ์นี้มีลีลารวดเร็วกว่า ฉันทิ์อื่นหลายชนิด

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้จิตรปทาฉันทิ์ในบทสนทนา ของตัวละคร ๓ ตัว คือ **สุเทษณ์ ชัยเสน และมัทนา**

จิตรปทาฉันทิ์เหมาะสำหรับกล่าวถึงเหตุการณ์อันน่าตื่นตันทึ่งที่กำลังจะเกิดขึ้น และจะเกิดอย่างรวดเร็ว ดังตอนที่สุเทษณ์สาปมัทนาเป็นดอกกุหลาบ บทสนทนาของสุเทษณ์ตอน กล่าวคำสาปสั้นและเร็ว เราให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกตื่นตันทึ่ง ซึ่งต่อมานางเอกได้กลายสภาพเป็นดอก กุหลาบในช่วงปริศนา เหตุการณ์ตั้งแต่การกล่าวคำสาปจนนางเอกกลายเป็นดอกกุหลาบเกิดขึ้น อย่างต่อเนื่องและน่ามหัศจรรย์ การใช้จิตรปทาฉันทิ์ซึ่งมีจังหวะเร็วจึงเหมาะสมกับลักษณะของ เนื้อความ ดังความว่า

สุเทษณ์. นางมัทนา จูตีย่านาน จงมะละฐาน สุระแมนสุวรรณ (จิตรปทา, ๘.)
ไปเถาะกำเนิด ฌหิมาวัน ดังดุนลัน วจิสาปไว้ !
(มัทนะพาธา หน้า ๓๐)

ตอนชัยเสนและมัทนากล่าวคำปฏิญญาในพิธีอภิเษกสมรส เพื่อยอมรับการ เป็นสามีภรรยาและสัญญาว่าจะซื่อสัตย์ต่อกัน ซึ่งบทที่กล่าวควรสั้นกระชับ ไม่ยืดเยื้อ เนื่องจาก พิธีอภิเษกสมรสมีขั้นตอนมากและมีบทสวดยาว ๆ ขณะเดียวกันก็ต้องแสดงความ เบิกบานด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้จิตรปทาฉันทิ์ซึ่งมีจังหวะเร็วและสนุก จึงเหมาะสมที่จะใช้แสดงอารมณ์ที่มีความสุข ดังคำประพันธ์

<u>ชัยเสน.</u>	ข้าชัยเสน	อธิเบนท์พงศ์	จันทะประสงค์	พิธิสมรส (จิตรปทา, ๘.)
	กับมะทะนา	วรุปรากฏ	กอบวระยศ	สิริเท่ากัน;
	ข้าจะถนอม	ทนุพร้อมพรั่ง	สมดุจะดัง	มหิษอัน
	เปนภริยา	สหาชาติกัน	เปนอรชวัญ	ณนิเวศน์ใน !
<u>มัทนา.</u>	ข้ามะทะนา	วนิดายอม	มอบถุติ่นอม	ณพระทรงชัย
	เปนวระราช	มหิษไผ่	ภักดิณไต้	บมิลดลา.

(มัทนะพาธา หน้า ๘๒)

๒.๒ วิชชุมมालาฉันท ๘ วิชชุมมालาฉันทจำนวน ๑ บทมี ๘ วรรค วรรคละ ๔ คำ เป็นฉันทที่มีคำครุล้วน แต่ละวรรคจึงประกอบด้วยคำที่มีเสียงหนักทุกคำ เมื่ออ่านออกเสียงต่อเนื่องกันตลอดทั้งบทจะมีลีลาเนิบนาบยืดยาว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิชชุมมालาฉันทในบทสนทนาของมายาวิน ตอนมายาวินคลายมนตร์ให้มัทนา ซึ่งเดิมมัทนาถูกมายาวินสะกดเรียกให้มาพบสุเทพณ์ จึงมีอาการไม่รู้สีกตัว แม้คลายมนตร์แล้วยังงุนงง การใช้วิชชุมมालาฉันทจึงเหมาะสมกับเนื้อความที่เป็นบทร่ายมนตร์ เพราะมีลีลาท่วงทำนองเนิบช้า เจื้อย ยืดยาว เหมือนการร่ายเวทย์คลายมนตร์ที่ต้องคลายออกอย่างช้า ๆ ดังคำประพันธ์

มายาวิน. อันเวทอาถรรพ์ ที่พันธุฎกจิต แห้งนางมิ่งมิตร อยู่บัดนี้หนา (วิชชุมมालา, ๘.)
จงเคลื่อนคลายฤทธิ์ จากจิตกัญญา คลายคลายอย่าช้า สวัสดิ์สวาหาย !
(มัทนะพาธา หน้า ๒๐)

๒.๓ รโหทธาฉันท ๑๑ รโหทธาฉันทมีจำนวนคำในวรรคหน้ายาวกว่าวรรคหลัง คือ วรรคหน้ามี ๗ คำ วรรคหลังมี ๔ คำ และมี ระ คณะ คือ ครุ ลหุ ครุ (ั ุ) ที่ต้นวรรคหน้าและท้ายวรรคหลัง ซึ่งวรรคหน้ามีคำลหุมากกว่าคำครุ จึงมีคำเบามากกว่าคำหนัก ส่วนวรรคหลังนั้นประกอบด้วยคำ ลหุ ครุ ลหุ ครุ ทำให้มีเสียงเบา หนัก เบา หนัก สลับกันไป ทำให้รโหทธาฉันทมีท่วงทำนองอ่อนโยนและทิ้งจังหวะอ้อยอิ่ง เบา หนัก เบา หนัก ในตอนท้ายของแต่ละบท

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้รโหทธาฉันทในบทสนทนาของมัทนา ตอนอ้อนวอนขอให้สุเทพณ์รับรู้และเห็นใจในความทุกข์ของตน ตลอดจนโปรดช่วยเหลือให้พ้นทุกข์ ฉันทตอนนี้จะให้ความรู้สึกที่น่าสงสาร คำพูดของมัทนาจะมีลักษณะอ้อยสร้อยในช่วงสุดท้ายของบทเรื่อยไปตลอดทั้งบท ดังตัวอย่าง

<u>มัทนา.</u>	ข้าพระบาทฤๅจะมี	ฤดีจะราน,	(รโหทธา, ๑๑.)
	เทวะโปรดและอุปการ	จะสิทธิผล:	
	เมตตะธรรมมะนะสิจุน	และหนุนสกล	
	ช่วยผดุงนิกะระชน	ประโลมฤดี.	
	เชอญเสด็จจะมะระมา	ณวาระนี้,	
	รับเสวยวระพลี	ذنุถวาย.	
	โดยذنุทุขะวิโยค	และโชคก็หาย,	
	อยากจใครชีวะมลาย	บ่ทนละทุกข์,	
	อยู่ก็โศกะจะทวี	บมีสนุก,	

สามิทั้งฤจะจะสุข

ฤมีเจริญ

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๗-๑๒๘)

แม้การตอบปฏิเสธการเป็นบาทบริจาริกาซึ่งสุเทษณ์เสนอเพื่อเป็นวิธี
ช่วยเหลือมัทนาให้พ้นจากความทุกข์ การใช้ท่วงทำนองของรโหทธาฉันท์ก็ให้ความรู้สึกว่าเป็น
การตอบปฏิเสธที่นุ่มนวล ดังตัวอย่าง

มัทนา.	ข้าเจเลยพระมะรุส	สุราติศร	(รโหทธา, ๑๑.)
	ได้ก็ดังประดู่จะก่อน	ณภูมิสรค์.	
	อันจะทรงพระกรุณา	ณข้าจะนั้น,	
	เปนพระคุณตะนุจะพรร-	ณะนาบได้;	
	หากจะมีวิถิถนัด	บขัดหะทัย,	
	ทั้งจะใช้ณฐระใด	บมีระอา,	
	แต่จะโปรดตะนุและให้	คระไลณะภา	
	เปนพระบาทะบริจา-	ริกาฉนี้,	
	เกรงจะผิดพระนิติธรร-	มะอันนะรี	
	เสพย์กะสองบุรุษะมี	ฤไครจะชม ?	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๘-๑๓๐)

๒.๔ สวาดตาฉันท์ ๑๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้
สวาดตาฉันท์ถ่ายทอดบทสนทนาของสุเทษณ์ ตอนมัทนาอ่อนหวานสุเทษณ์ขอลับสววรรค์ และ
สุเทษณ์จะรับนางไปเป็นบาทบริจาริกา แต่มัทนาปฏิเสธจึงถูกสาปเป็นดอกกุหลาบตลอดไป ซึ่ง
มัทนาจะใช้รโหทธาฉันท์ ส่วนสุเทษณ์จะใช้สวาดตาฉันท์

สวาดตาฉันท์มีวรรคหน้าเหมือนรโหทธาฉันท์ ต่างกันที่วรรคหลัง วรรคหลัง
ของสวาดตาฉันท์คือ ลหุ ลหุ ครุ ครุ หรือ เบา เบา หนัก หนัก ส่วนวรรคหลังของรโหทธาฉันท์คือ
ลหุ ครุ ลหุ ครุ หรือ เบา หนัก เบา หนัก ทำให้รโหทธาฉันท์มีท่วงทำนองอ่อนหวานในตอนท้าย
เหมาะที่จะเป็นบทสนทนาของผู้หญิง คือ มัทนา ซึ่งพูดขอร้องวิงวอนแผ่ความเกรงกลัว
สุเทษณ์อยู่ในที่ ส่วนสวาดตาฉันท์มีท่วงทำนองในตอนท้ายหนักแน่นกว่ารโหทธาฉันท์เพราะจบ
บาทด้วยคำครุ ๒ คำ จึงเหมาะที่จะใช้เป็นบทสนทนาของผู้ชาย คือ สุเทษณ์ โดยฉันท์ทั้งสองชนิด
ถูกนำมาใช้คู่กัน ดังตัวอย่าง

มัทนา.	แต่จะโปรดตะนุและให้	คระไลณะภา	(รโหทธา, ๑๑.)
	เปนพระบาทะบริจา-	ริกาฉนี้,	
	เกรงจะผิดพระนิติธรร-	มะอันนะรี	

	เสพย์กะสองบุรุษจะมี	ฤใครจะชม?	
	อันพระองค์อะมระเศร-	ฐะเดชอุดม	
	จึงมิควรจะอภิรม-	ยะนาริทราบ;	
	ข้าทำนูละจะนะตรง	ดำรงณความ	
	สัตยะธรรมะคะติงาม	นะเทวะไท !	
สุเทษณ์.	พุดพิกลละมะทะนา,	ก็จะว่าไร ?	(สวาคตา, ๑๑.)
	ชวนณสรวงกับมิไป	บมิงจินต์,	
	หล่อนจะคงกะมะละคั่น,	และณแดนดิน	
	อยู่จะแสนทุชะยุพิน	ก็จะขึ้นอยู่;	
	อันจะช่วยธุระยุพา	ฤก็ข้าดู	
	ไว้วิถีและกิตะนุ	จะประสาทใด ?	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๐)

๒.๕ อินทวิเชียรฉันท์ ๑๑ อินทวิเชียรฉันท์ประกอบด้วยคำครูลหุใน
วรรคหน้าและวรรคหลังที่มีจำนวนใกล้เคียงกันและสลับกันลงจังหวะดังนี้

หนัก หนัก เบา หนัก หนัก เบา เบา หนัก เบา หนัก หนัก

สามคำสุดท้ายของวรรคหน้าและวรรคหลังทั้งจังหวะ เบา หนัก หนัก ทำให้
อินทวิเชียรฉันท์มีลีลาท่วงทำนองอ่อนหวานไพเราะ ทั้งจังหวะกระเพื่อมไปในตอนท้ายของทุก
วรรคเหมือนกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในบทสนทนาของตัวละครหลาย
ตัว ได้แก่ ชัยเสน มัทนา ศุภางค์ กาละทรคติณ มายาวิน ปริยัมพะทา และหนัทวิรรณะ ซึ่งบท
สนทนามีลักษณะของเนื้อความ ดังนี้

ก. การเล่าเรื่อง บทสนทนาของมายาวินที่เล่าความเป็นมาในชาติก่อน ซึ่ง
แสดงเรื่องราวความผูกพันระหว่างมัทนาและสุเทษณ์ เพื่อให้สุเทษณ์ได้ตระหนักว่า การที่มัทนาไม่
รักสุเทษณ์ในชาติปัจจุบันเป็นผลมาจากการกระทำของสุเทษณ์ในชาติก่อน บทสนทนาตอนนี
ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอินทวิเชียรฉันท์ ความว่า

มายาวิน.	เมื่อครั้งพระองค์เป-	วรราชะราชัน	(อินทวิเชียร, ๑๑.)
	ครองเขตประเทศขัน-	ทะวิสุทธิปัญจาล,	
	ตรัสไช้อมาตย์เป-	วรทูตะทูลสาร	
	ถึงราชะผู้ผ่าน	นรชาติสุราษฎร์งาม,	
	ของค์ธิดาชื่อ	มะทะนาวิไลยราม	

เปนนราชนิตตาม

วรราชประเพณี;
(มัทนะพาธา หน้า ๑๔)

หลังจากที่มีมัทนาถูกสาปเป็นดอกกุหลาบตลอดไป ปริยัมวะทาเป็นผู้เล่า
เรื่องราวต่าง ๆ ตั้งแต่มีมัทนากลับมาสู่ป่าจนถึงถูกสาปให้ชั้ยเสนฟัง คำประพันธ์ตอนนี้ใช้
อินทรีวิเชียรฉันท์ ดังตัวอย่าง

ปริยัมวะทา. ตั้งแต่พระเทวี	มะทะนาเสด็จจร	(อินทรีวิเชียร, ๑๑.)
มาสู่พะนาคร	พระฤดีมีสุข,	
เฝ้าแต่จะทรงศีล-	ยะกำสรวลและครวญขุก	
เข็ญมีทวิทุก	ทิวะราตรีโศกา.	
จึงทรงพระปรารภ	พะลิวงสุเทวา,	
ทุกเสาร์เสด็จมา	วนะถิ่นสนามนี้.	
ก่ออัคคีขึ้นแล้ว	ละกีก่่าวพระวาที	
ทูลทเวะนามมี	พระสุเทษณ์วิเศษฤทธิ์,	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๔)

ข. ความงาม การพรรณนาความงามของดอกกุหลาบแต่งด้วย
อินทรีวิเชียรฉันท์ ซึ่งตามท้องเรื่องสมมติว่า ไม่มีใครรู้จักดอกกุหลาบ เพราะเป็นดอกไม้สวรรค์ไม่มี
อยู่บนโลกมนุษย์ มายาวินผู้รอบรู้ได้พรรณนาลักษณะของดอกกุหลาบให้สุเทษณ์ฟัง บทพรรณนา
มีความไพเราะทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการคล้อยตาม ดังตัวอย่าง

มายาวิน. ไม่เรียกพะกาคุ-	ชะกะสีอรุณแสง	(อินทรีวิเชียร, ๑๑.)
ปานแก้มแจ่มแดง	ดรุณีนยามอาย;	
ดอกใหญ่และเกสร	สุคนธะมากมาย,	
อยู่ทนบวางวาย	มธุรสขจรไกล;	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๘)

ค. ความรัก ตอนชั้ยเสนได้พบมัทนาและเกิดความรัก ชั้ยเสนได้พำเพื่อ
ถึงมัทนา ซึ่งคำพูดแสดงความรู้สึกหลงใหลและเป็นความรู้สึกที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เป็นครั้งแรก
ที่ตกอยู่ใต้อำนาจของความรัก บทสนทนาตอนนีใช้ท่วงทำนองของอินทรีวิเชียรฉันท์ถ่ายทอด
อารมณ์ความรู้สึกรัก ดังตัวอย่าง

<u>ชัยเสน.</u> โอ้อ้อกระไรเลย พอเห็นก็ทราบสำน ยิ่งยลระนิดา เฟลจรัมประชุมกาย	บมิเคยณก่อนกาล ! (อินทวิเชียร, ๑๑.) ฤดีรักบหักหาย. ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย ฌนุราบลาลด.

(มีทนะพาธา หน้า ๕๔)

บทสนทนาของศุภางค์ ตอนทูลชัยเสนให้ประจักษ์ถึงความจงรักภักดีของตน คำพูดของศุภางค์มีความอ่อนน้อมแต่เข้มแข็งตามวิสัยทหาร กล่าวที่จะแสดงความคิดเห็น แผงความรู้สึกทั้งรัก น้อยใจ เสียใจ และยอมรับชะตากรรม เนื้อความตอนนี้นำทริวิเชียรฉันทน์ ดังความว่า

<u>ศุภางค์.</u> อังคาพะยพของ เคยทนและเคยฝ่า ทัวกายะข้านี้ เพื่อได้แสดงแก่ ทุกแผลก็สักขี บาดเจ็บก็โดยภู- ในงานพระผ่านแผ้ว ใช้ไหนก็ใจฮึก แต่ว่าณครานี้ ให้ข้าพระบาทไป ผู้ปราศจากมล- ขอรับพระอาญา อันชีวิของข้า ขอมอบถวายไว้	ดนุเปนพยานว่า (อินทวิเชียร, ๑๑.) พหุอันตะรายแท้, ฤก็มีนบาดแผล นระชนผิอยากดู; จะแสดงกะตัญญู, ฐระใช้ประจัญศึก. บมิเคยจะหยุดนึก, บมิเคยจะกลัวใคร. นรนาถะทรงใช้ และประหารพระชายา ทินะโทษฉนี้เนา, เพราะมีอาจะรับใช้. จะพะวงก็หาไม่, ฌนุลีลองบาท.

(มีทนะพาธา หน้า ๑๐๙-๑๑๐)

ง. การบูชาเทพเจ้า ในบทสวดสรภัญญะ ซึ่งมีเนื้อความบูชาและเชื้อเชิญเทพเจ้าอันนี้โปรดเป็นทนต์สวรรค์นำสารไปแจ้งต่อเทวดาทั้งหลาย บทสวดใช้อินทวิเชียรฉันทน์ถ่ายทอดความศักดิ์สิทธิ์และสูงส่งของเทพเจ้าซึ่งอยู่ในฐานะที่มนุษย์ต้องเคารพ ดังตัวอย่าง

● อ้าองค์พระอันนี้ เปนเอกอุตมใน	วรศรีประภาไส. (อินทวิเชียร, ๑๑.) หุตะกิจพะลีการ

๑ ข้ำขอประณตองค์	สุระทั้งณตรีสุธาน
ทุกภาคพิเศษมาน	มนะม่งณการยัญ
๑ หนึ่งคือสุริย์แจ่ม	สุจรสณณมสุวรรณค์
ส่องโลกมนุษย์นั้น-	ทะนะอุ่นระอุกาย
๑ ที่สองประภาปรา-	กะภูวะในะภาพราย
คือวิษณุโชติ์ฉาย	รุจิแลณณเมฆมา
๑ ที่สามก็คือไฟ	นระก่อกณเคหา
เพื่อกอบสุภักษา	และประกอบพะลี่ยุณ
๑ องค์นี้และได้เชอญ	พระเสด็จณแทนกณณท์
ด้วยพร้อมมะโนมูล	จะกระทำหุตาการ
๑ อ้าองค์พระทรงเมษ	สุระเดชตระการณาน
โปรดเอื้อและเอาภาร	สุระด้วยสุไมตรี

(มัทนะพาธา หน้า ๗๗-๗๘)

จ. แนวคิด บทสนทนาของนันทิวรรณตอนเดือนสติชัยเสนให้ตระหนักถึงหน้าที่ของกษัตริย์ที่ต้องรับผิดชอบต่อบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นที่พึ่งของราษฎร ซึ่งกษัตริย์ไม่ควรละทิ้งราษฎรในยามที่บ้านเมืองกำลังคับขัน บทสนทนาที่ใช้แสดงแนวคิดนี้ถ่ายทอดด้วยอินทรีวิเชียรฉันทซึ่งมีลีลานุ่มนวลอ่อนโยน เหมาะกับเนื้อหาที่ต้องการให้ผู้ฟังเกิดกำลังใจ ดังความว่า

<u>นันทิวรรณ</u> . เหตุด้วยอะรียก	พละแสนยะเกรียงไกร (อินทวิเชียร, ๑๑.)
เกือบถึงพระเวียงชัย,	และตลอดดิถีมา
ได้ทำระส่ำปวง	นรหวั่นณวิญญูณณ,
ดังนี้แหละทวยนา-	คะระยังระริกรัว.
หากรู้จะเสียองค์	ปิยะราชะทูนหัว
คงยิ่งจะเพิ่มกลัว	ภะยะพาลพิบัติเบียด;
ตราบไต่พระเดชแผ่	วรณายะเหนือเศียร
ย้อมศานติจำเนียร	เพราะพระบารมีรม;
ชีพตนและชีพญาติ	บมิห้วงณอารมณ,
ขอไห้โรดม	วรชนุมะยีนยัง.
ไร่ป็นดิลกราชย์	ละกัชาตัจจะภินพัง,
ไหนเลยจะคงตั้ง	อิศระรานุภาพครอง.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๗)

จ. การทักทายระหว่างตัวละครซึ่งอยู่ในวรรณะสูง ดังบท
ปฏิสนัถาระหว่างชัยเสนกับกาละทรศิน ฝ่ายหนึ่งอยู่ในวรรณะกษัตริย์และอีกฝ่ายหนึ่งอยู่ใน
วรรณะพราหมณ์ ทั้งสองฝ่ายต่างให้เกียรติและมีความเคารพต่อกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อินทรวិเชียรฉันท์ถ่ายทอดคำพูดของตัวละครทั้งสอง ดังตัวอย่าง

<u>ชัยเสน.</u>	ข้าขอประณตน้อม อีกขอประณมกร ท่านอยู่ณไพรสาณฑ์ แลท่านบได้มี	ศิระเกล้าและรับพร, (อินทะวิเชียร, ๑๑.) และจะถามพระโยคี: พหูการกุศลดี, ภยบ้างได้อย่างไร ?
<u>กาละทรศิน.</u>	ข้าขอถวายพร อันว่าดำรงสนั่น ข้าอยู่ณไพรสาณฑ์ แลข้าบได้มี	สิริโสตติราชัน, दनุตอบพระดังนี้: พหูการกุศลดี, ภยพาลประการใด;

(มัทนะพาธา หน้า ๔๙)

ข. การดำเนินเรื่อง บทสนทนาระหว่างชัยเสนกับศุภางค์ช่วยดำเนินเรื่องให้
ทราบว่ จันที่ส่งข่าวให้พระบิดายกทัพมาตีกรุงหัสตินาปุระแต่ไม่ได้รับชัยชนะ ฝ่ายชัยเสนได้
ข่าวมัทนาประจวบจึงจะออกจากสนามรบไปเยี่ยมมัทนา ศุภางค์เกรงว่าจะเป็นอุปายจึงทักท้วงแต่
ชัยเสนไม่เชื่อ บทสนทนาใช้อินทรวิเชียรฉันท์ ดังตัวอย่าง

<u>ชัยเสน.</u>	การยุทธะนาใหญ่ เห็นพวกศะตรุพาล คงยังมีอาจยก หากเราจะตั้งรัก- บัดนี้ะกุแสน ด้วยข่าววะทราวม้วย จึงใครจะไปกรุง เยี่ยมแล้วฤตวัฏ <u>ศุภางค์.</u> ข้าภักดีจึงทูล ข้าคิดระแวงครัน เกรงว่าจะมีผู้ กลกอบอุปายแถม	กวีชัยณวันวาน. (อินทะวิเชียร, ๑๑.) จะระส่ำระสายนัก; ฤตะมประหารหัก, ษะระเนียดก็คงไหว. จะวิตกสทกใจ, มะทะนาประจวบอยู่, และก็มีมุ่งจะไปดู ก็จะกลับณค่ายพลัน. วรบาทพระทรงธรรม, เพราะว่าศีกสิล่อแหลม. ทุจริตและทำแกลม วจะล่อพระภูมิ,

	เพื่อให้เสด็จกลับ	พระราชธานี.
<u>ชัยเสน.</u>	ที่เจ้าวิตกนี้	นาก็ออกจะควรอยู่;
	จันท์ที่สืหมายมุง	มนะพาลประหารภู,
	จึงบอกบิดาจู้	จระพลพะหลมา.

(มัทนะพาธา หน้า ๙๗-๙๘)

๒.๖ อุเปนทรวิเชียรฉันท์ ๑๑ อุเปนทรวิเชียรฉันท์มีลักษณะคล้ายอินทวิเชียรฉันท์ ต่างกันที่คำแรกของวรรคหน้า ซึ่งของอินทวิเชียรฉันท์เป็น ครุ (ั) แต่อุเปนทรวิเชียรฉันท์เป็น ลหุ (ุ) ฉันท์ทั้งสองชนิดมีท่วงทำนองอ่อนหวานไพเราะคล้ายกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อุเปนทรวิเชียรฉันท์ในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละคร ๕ ตัว ได้แก่ กาละทรรดิน ชัยเสน ศุภางค์ จันท์ และอราลี ซึ่งเนื้อหาของบทสนทนามีลักษณะดังนี้

ก. การเล่าเรื่อง ตอนกาละทรรดินเล็งญาณและทราบกำเนิดของดอกกุหลาบว่า แท้จริงคือนางฟ้าที่ถูกสาป กาละทรรดินจึงเล่าความเป็นมาของดอกกุหลาบให้ศิษย์ฟัง ซึ่งในเรื่องสมมติว่า ไม่เคยมีมนุษย์คนใดรู้จักดอกกุหลาบ เพราะไม่เคยมีบนโลกมนุษย์ การเล่าเรื่องนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอุเปนทรวิเชียรฉันท์ ดังความว่า

<u>กาละทรรดิน.</u>	เพราะเราเล็งญาณ-	ณะและทราบฉนี้ได้; (อุเปนทวิเชียร, ๑๑.)
	ผะกาพิเศษไชร	บมิใช่ผะกาจริง,
	และเปนะฐผู้	ประเศฐจะยอดหญิง,
	เพราะรักษะสัจยัง	บมียอมจะเสียธรรม,
	ก็ถูกกำราบให้	จติจากณแดนสุวรรณ
	กำเนิดประดุจพัน-	ธุผกาพิเศษนี้.
	ณวันพระจันทร์เพ็ญ	ก็จะเป็นสุนารี
	และคงฉนั้นมิ	เฉพาะหนึ่งทิวากาล
	และเอะราตรี	ก็จะกลับสกนธ์ปาน
	ผะกาสุคนธ์หวาน	รสระนี้ระรวยไชร.

(มัทนะพาธา หน้า ๓๗)

ข. การดำเนินเรื่อง ตอนชัยเสนเห็นมัทนาครั้งแรกแล้วเกิดความประทับใจจึงตรัสถามศุภางค์ ศุภางค์ตอบและแน่ววยังมีโอกาสที่ชัยเสนจะได้พบนางอีก ชัยเสนแสดงความปรารถนาที่จะได้นางมาเป็นชายา การเจรจากันระหว่างชัยเสนและศุภางค์นี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอุเปนทรวิเชียรฉันท์ ดังตัวอย่าง

<u>ศุภางค์.</u>	พระทอดพระเนตรเห็น มุนีธลี้งไว้ และนางถนัดนาม เสด็จประเวศที่ ก็คงจะได้เห็น เพราะหล่อนก็คงมา	ตรุณีวิเศษไซ้, (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.) ดุษะปรียะบุตร, มะทะนาวิสุทธี; วรบรรณะศาลา วรุษันนะอีกครา, ปฏิบัติพระภูบาล.
<u>ชัยเสน.</u>	พฐุประดามี จะหาวิไลยปาน และหากจะกู่ได้ จะรักและยกเปน ทิวาและราตรี จะเร้าระตีรม-	ณบุรีฤไพโรสานต์, ฤก็กูปเคยเห็น. ก็จะรื่นฤดีเย็น, ภரியากรมย์สม; บมิหน่ายมิแห่งชม, ยะระรื่นระรวใจ.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๐-๕๑)

ค. ความริษยา ตอนจันท์โกธรที่มีทนาได้รับแต่งตั้งเป็นชายา จันท์ตำทอ
และจะส่งคนไปทูลพระบิดาให้ทราบ ส่วนนอราลีก็ส่งเสริมเจ้านายด้วยการคิดอุบายแก้แค้น
เนื้อความตอนนี้แสดงให้เห็นความริษยาของจันท์ อารมณ์และวาทะกาวร้ายของตัวละครถูก
ถ่ายทอดด้วยอุเปนทะวิเชียรฉันท์ ดังตัวอย่าง

<u>จันท์.</u>	ชะฉาอะราลี กระไรละเหิมหาญ อิโสภณดี แน่มึงนะเงาหัว พระผัวก็มัวหลง บนี้กวะกู่ไซ้ ผิกูจะใช้คน และทูลคดีกาจ	อือะปรีโยัตถ์การ. (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.) บมิรู้สำนักตัว; ตะประจบส่าออยผัว, บมิมิละรู้ไหม ? และพะวงอิชาวไพร, สิสุตามคชราช. จระยังชะนกกานธ ฤวะไท้จะดูตาย ?
<u>นอราลี.</u>	พระนางพิโรธกริ้ว และเหตุก็แรงร้าย ก็แต่จะพาที่ เพราะเกรงจะอิงอื้อ	นะก็ควรจะมากมาย, จะมีทรงพิโรธฤ ? บมิได้ถนัดฮือ ! จะมีพันละโทษทัณฑ์.

ฉะนั้นเสด็จกลับ
และถึงกระหม่อมฉัน

พระนิวาสะโดยพลัน,
ก็จะทูลอุบายดี,
(มีทนะพาธา หน้า ๙๕-๙๖)

ง. แนวคิด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแทรกแนวคิดผ่าน
บทสนทนาของตัวละคร ซึ่งแนวคิดบางประการทรงถ่ายทอดด้วยท่วงทำนองของ
อุเปนทรวิเชียรฉันท์ ได้แก่ เรื่องมิตรดี และเรื่องหน้าที่ของกษัตริย์

แนวคิดเรื่องมิตรดีปรากฏในตอนชัยเสนทราบความจริงว่า มัทนาและศุภางค์
ไม่มีความผิด แต่ชัยเสนได้สั่งประหารชีวิตคนทั้งสองไปแล้ว จึงตระหนักว่า เพื่อนและภรรยาดีเป็น
สิ่งที่หาได้ยากยิ่งกว่าทรัพย์ใด ๆ ซึ่งแนวคิดเรื่องมิตรดีนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วย
อุเปนทรวิเชียรฉันท์ ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u> เพราะไกรธะครองใจ วะเพื่อนก็บัดนี้ ศุภางค์เหมือนพา- ดนูสปีดปลิด อะโหจะหาเมีย จะเหมือนณสองคน จะหามณีนรุตน์ เพราะมีวะณิศา ก็แต่จะหาซึ่ง ผิทรพยะมากมี	ดนูให้ประหารชี- (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.) นะสิรู้วะไรผิด. หะวิเศษะแรงฤทธิ์, วรพาหะแห่งตน. ฤสมิตระอีกหน ฤจะได้นโลกา ? รุจิเลิดก็อาจหา, และตะนุกก็มั่งมี; ภริยาและมิตรดี, ก็บได้ประจใจ,

(มีทนะพาธา หน้า ๑๑๘-๑๑๙)

ส่วนแนวคิดเรื่องหน้าที่ของกษัตริย์ปรากฏในตอนชัยเสนสำนึกผิดที่สั่ง
ประหารชีวิตเพื่อนและภรรยา ชัยเสนเสียใจจนเกือบประหารตนเอง แต่นันทิวรรณระพูดเตือนสติ
ชัยเสนได้ตระหนักถึงหน้าที่ความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองซึ่งมีควรละทิ้งราษฎร ในยามที่มีศึก
สงคราม ราษฎรต่างเสียขวัญ หากต้องสูญเสียกษัตริย์ก็ยิ่งได้รับความลำบาก ดังนั้นแม้กษัตริย์จะ
โศกเศร้าก็ต้องข่มความรู้สึกไว้ ความตอนนี้องค์พระราชนิพนธ์ด้วยอุเปนทรวิเชียรฉันท์ว่า

<u>ชัยเสน.</u> สดับพะจีเจ้า และจำจะต้องทน	นะสิเราสำนึกตน, (อุเปนทะวิเชียร, ๑๑.) ทุชะเพื่อประโยชน์ราษฎร,

เพราะถึงจะโศกศัลย์
และขัตติโยชาติ

กระหน่ำบควรรขาด,
ทมนัสก็กัดฟัน !

(มีทนะพาธา หน้า ๑๑๗-๑๑๘)

๒.๗ อุปชาติฉันท ๑๑ อุปชาติฉันทเป็นฉันทที่นำลักษณะของ
อุเปนทริเชียรฉันทกับอินทริเชียรฉันทมาไว้ด้วยกัน โดยบาทที่ ๑ และบาทที่ ๔ เหมือน
อุเปนทริเชียรฉันท คือ

๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ส่วนบาทที่ ๒ และบาทที่ ๓ เหมือนอินทริเชียรฉันท คือ

๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ฉันททั้งสองประเภทมีคำครุ ลหุ คล้ายกัน ต่างกันเฉพาะคำแรกของวรรค
หน้าเท่านั้น อุเปนทริเชียรฉันทมีคำแรกของวรรคหน้าเป็น ลหุ ส่วนอินทริเชียรฉันทมีคำแรก
ของวรรคหน้าเป็น ครุ เมื่อนำอุเปนทริเชียรฉันทและอินทริเชียรฉันทมาแต่งรวมกันเป็น
อุปชาติฉันทแล้ว ทำให้อุปชาติฉันทมีความแปลกที่คำแรกของวรรคหน้า เพราะ ครุ ลหุ ต้อง
สลับกันไปตามระเบียบของฉันทประเภทนี้ ดังนั้นนอกจากความไพเราะแล้ว อุปชาติฉันทก็มีความ
แปลกอีกอย่างหนึ่งด้วย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำความไพเราะและความแปลก
ของอุปชาติฉันทมาทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละคร ๔ ตัว ได้แก่ ชัยเสน มัทนา จัณฑี
และจิตรระถ โดยทรงใช้กับเนื้อหาสองประเภทที่มีลักษณะตรงข้ามกัน คือ บทพรรณนาความงาม
และบทแสดงอารมณ์รุนแรง ซึ่งทั้งสองประเภทให้อารมณ์ความรู้สึกที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิงดังนี้

ก. ความงาม ตอนจิตรระถได้รับคำสั่งจากสุเทพณ์ให้ตระเวนค้นหาหาหญิงงาม
และวาดรูปของนางกลับมาให้สุเทพณ์ได้พิจารณา จิตรระถได้พรรณาลักษณะของนางงามให้
สุเทพณ์ฟัง บทพรรณนาความงามนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอุปชาติฉันท ดังตัวอย่าง

จิตรระถ.

ประณมกิริยาเท-
มีนามะเรียกยู-
งามเนตร์และเกศแก้ม
ริสึงประเสริฐปน
วราวิเศษเปน

วะธิตาสง่าตรู,

วะสุมาลีโสภณ.

กลดอกกะมลสน-

กิริยาสง่าศรี.

วะเทพะนารี

(อุปชาติ, ๑๑.)

ข้าองค์อุมาศรี

สุระอัคคะเทวิน,
(มัทนะพาธา หน้า ๘)

ตอนชัยเสนออกล่ากวางในป่าและพบกวางตัวหนึ่ง ลักษณะอันงามของกวาง
ทำให้ชัยเสนชมอย่างเพลิดเพลินแต่ไม่ได้ลั่นธนูออกไป ในขณะที่กวางก็หนีไป ชัยเสนรำพึงด้วย
ความเสียดายซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอุปชาติฉันท์ ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ชะเนตรสนธิธนิล	กะละนิลมะณีศรี,	(อุปชาติ, ๑๑.)
	ยามแลช้าเลื่องมี	กิริยาประหนึ่งอาย;	
	เขางามประหนึ่งช่อ	วรวิชชุมาลย์ฉาย,	
	และหนึ่งระยับลาย	กละเลื่อมประดับาว;	
	ขนองสนธิธดำ	ดุษะเขียนเขม่ายาว,	
	งามทรงระสอตราว	หิมะตกนยอดผา :	
	ยามเดิรก็งามยิ่ง	และจะวิ่งก็ยวนตา,	
	จรีตกิริยา	กละสาวสุรางค์สุวรรณ.	
	และเมื่อตบตาม	มิคะไกล้จะตามทัน,	
	โน้มน้าวธนูมัน	เหมาะและเตรียมจะยิงไป,	
	มัวเพลินตลิ่งนิ่ง	บมียิ่งณบัดใจ	
	และกวางก็ว่องไว	จรแผลวนแนวพวง.	

(มัทนะพาธา หน้า ๔๐-๔๑)

ข. ความโกรธ บทสนทนาประเภทประชดประชัน กระทบกระเทียบ ได้เถียง
หรือแสดงอารมณ์โกรธ บทสนทนาเหล่านี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอุปชาติฉันท์

ตอนฉันทที่ทราบ ว่า ชัยเสนพามัทนามาเป็นชายา นางเกิดความหึงหวงและ
ตามมาถึงที่ประทับ นางพูดประชดประชันชัยเสนโดยกระทบไปถึงมัทนาด้วย คำพูดตอนนี้ทรงพระ
ราชนิพนธ์ด้วยอุปชาติฉันท์ ดังตัวอย่าง

<u>ฉันท.</u>	ประณตยุคลบาท	นรนาถะราชา.	(อุปชาติ, ๑๑.)
	หม่อมฉันสดับวา-	ทะระบือสนั่นไป	
	ถึงในนิเวศน์ว่า	พระนรินทะราชไชร	
	เสด็จฉันทินไพร	พระสนุกสนานนัก;	
	ก็คอยจะเฝ้าองค์	วรภูมิทรงศักดิ์,	
	หลายวันพระยังพัก	ณพระมาละกาการ;	
	ครั้นว่าจะรออนุ	ก็จะดูมิเข้าการ,	

จะเสียและสามาญ	ดูจะขาดสุภักดี.
จนนั้นทงอาจ	ยุระยาตร์ณสวนศรี,
ขอมิ่งมกุฎมี	กรุณาและงดโทษ;
ไซ้แสรังจะมาขัด	พระหทัยฤทำโกรธ,
เพราะถึงจะไม่โปรด	ฤก็คงบขาดไป.
และหวังจะมาพบ	อรเอกะอำไพ,
ซึ่งองค์พระทรงชัย	กรุณาและพากลับ
จากในพนารัณ-	ยะกะข้าก็มารับ
และเปล่งกระแสรศัพท์	ประจุมอุตมดี.

(มัทนะพาธา หน้า ๙๑-๙๒)

คำพูดของจันท์ทำให้ชัยเสนไม่พอใจและนำไปสู่การโต้เถียงกันระหว่าง
ชัยเสน จันท์ และมัทนา ความตอนนี้อย่างทอดด้วยอุปมาจินต์ ดังตัวอย่าง

<u>จันท์.</u>	มิเร็ดมิร้างจริง นั่งแกว่งวงจันท์	ละสิจึงกระหม่อมฉัน (อุปมาจินต์, ๑๑.) บมิเห็นเสด็จไป.
<u>ชัยเสน.</u>	จันพื้งจะกลับจาก จะเข้าณวังใน	วนะเขตตะใหม่ ๆ ก็จ้ออดูราแท้.
<u>จันท์.</u>	จะออดูราจริง รูปทองจะหมองแด	ละเพราะจำจะทิ้งแม่ เพราะวิโยคก็เหลือทน !
<u>มัทนา.</u>	อันว่าดุนนี้ พระอยากเสด็จจดล	ฤจะยิดพระจุมพล ? ก็บเคยจะขึ้นขัด.
<u>จันท์.</u>	ตะนุก็รู้ว่า เหตุว่านะรีรัตน์ หญิงใดตระหนี่ตัว จนนั้นขัดขึ้น ตะนุสิเปนนูก ถ้อยศบรู้จัก ที่ไหนจะสู้เยา-	พระสิโปรดนะแน่ชัด, บมิมิจะขัดขึ้น ! ละก็ผัวรักเย็น, และประจบสอผัวรัก ; ระราชะทรงศักดิ์, จะประจบประแจงดี, วสุดาพระโยคี !

(มัทนะพาธา หน้า ๙๓)

อีกตอนหนึ่งชัยเสนแสดงความโกรธเกลียดจันท์ เพราะจันท์เป็นต้นเหตุทำ
ให้เกิดสงครามระหว่างแคว้นหัสตินาปุระกับแคว้นมคธ เมื่อจันท์ออกอุบายจะห้ามทัพ ชัยเสนจึง

ไม่ยินยอม แต่จะทำสงครามจนกว่าจะได้ศีรษะของพระบิดาของจันท์ คำพูดของชัยเสนแสดงถึงความรู้สึกทั้งโกรธและเกลียด ไม่ยอมให้อภัย ความรู้สึกโกรธเกลียดอย่างรุนแรงนี้ถ่ายทอดด้วยอุปมาจินตน์ ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ชะง่อนจันท์ เตรียมเพื่อจะตดรบ การศึกก็เชือก ผิฉันจะยอมรับ จันนั้นสัจนุ่ง คอยดูเกิดหนอแน่ ฉันคิดจะส่งเคียว แหล่ให้กะโณมนา-	ชะชะมีอุบายครบ, รณะด้วยจะห้ามทัพ ! ขณะนี้ขอดับ, ก็จะอวดจะยอมแพ้. รณะยุทธหัตถ์, ละจะฝากกำลมา; มะคะธาธิราชา ริชบถนสามี !	(อุปชาติ, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๒)

เมื่อชัยเสนจับท้าวมครได้และทราบความจริงว่า มัทนาถูกจันท์กลั่นแกล้งโดยมีผู้อื่นร่วมมือด้วย คำพูดของชัยเสนแสดงความรู้สึกเกลียดแค้นจึงตัดสินใจสังหารหมู่คนเหล่านั้นอย่างน่าสยดสยอง คำพูดตอนนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอุปมาจินตน์ ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ให้โหรหาฤกษ์ จะทำพิธีศรี และปลงพระชนม์ท้าว รองเลียดชำระสร- เอาเคียวระรีใส่ ธิดาและรับเอา และทูลกะบาลจาก สู่แดนมครให้ อย่างว่านรีคด ก็แพ้นภัยตัว	ดิถีงามและยามดี, วรุดมประภมกรรม, มะคะธาภิเษมที่นั่น พะอุบัทธนาพาเรา; ณชลอมและให้เจ้า ศิระแห่งบิดาไซรั, วรธานีไป นระเห็นและเปนตัว และขบถประทุษพั บมิได้เจริญนาน.	(อุปชาติ, ๑๑.)

การทรงนำอุปมาจินตน์มาใช้ในการทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาพบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใชอุปมาจินตน์กับเนื้อหาสองลักษณะ คือ บทชมความงามซึ่งต้องการความไพเราะอ่อนหวาน และบทที่ตัวละครแสดงอารมณ์ก้าวร้าวรุนแรง ซึ่งเนื้อหาทั้งสองประเภทมีอารมณ์ที่ตรงข้ามกัน แต่พระองค์ก็ทรงสามารถถ่ายทอดอารมณ์ทั้งสอง

แบบออกมาได้ด้วยท่วงทำนองของฉันท์ชนิดเดียวกันโดยอาศัยการเลือกใช้ถ้อยคำอย่างเหมาะสม
จึงนับเป็นพระปรีชาสามารถในพระองค์ยิ่ง

๒.๘ อุปฐิตาฉันท์ ๑๑ อุปฐิตาฉันท์ประกอบด้วยคำครูลหุในวรรคหน้า
และวรรคหลังจำนวนใกล้เคียงกันและมีจังหวะดังนี้

หนัก หนัก เบา เบา หนัก

เบา เบา หนัก เบา หนัก หนัก

ทำยวรรคหน้ากับต้นวรรคหลังมีจังหวะซ้ำกันและเป็นความไพเราะอีกแบบ
หนึ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาใช้กับบทสนทนาของตัวละคร ๓ ตัว คือ
ชัยเสน โสมะทัต และวิฑูร ดังนี้

บทสนทนาของตัวละครมีเนื้อหาเกี่ยวกับความรัก ความงามและคุณค่า
ตลอดจนความซาบซึ้งในพระกรุณา เมื่อถ่ายทอดด้วยท่วงทำนองของอุปฐิตาฉันท์แล้ว คำ
ประพันธ์ได้ให้ความรู้สึกนุ่มนวลอ่อนหวาน อ่อนโยน สุภาพเรียบร้อย ไม่มีบทใดให้ความรู้สึกไป
ในทางรุนแรงก้าวร้าว แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อุปฐิตาฉันท์
เฉพาะในบทที่นุ่มนวลเท่านั้น ดังนี้

ก. ความรัก ตอนชัยเสนมาที่อาศรมของมัทนาและเผชิญได้ยิน
มัทนาพร่ำพูดถึงตน ทำให้ชัยเสนได้รู้ว่า มัทนาก็มีไมตรีต่อตน ชัยเสนจึงถือโอกาสสารภาพรัก
มัทนา ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์โดยใช้อุปฐิตาฉันท์ เนื้อหาและท่วงทำนองของอุปฐิตาฉันท์เมื่อ
ประกอบเข้าด้วยกันแล้วมีความไพเราะอ่อนหวาน สะท้อนความรู้สึกในใจของตัวละครที่กำลังตกอยู่ใน
อารมณ์รักได้อย่างซาบซึ้ง ดังตัวอย่าง

ชัยเสน.	พอเห็นวรพักตร์	วนิดาวะรางค์,	(อุปฐิตา, ๑๑.)
	บัดนั้นฤก็มี	ฤดีทว่มสเนหา;	
	เหมือนโฉมจระฤณี	นะแหละย่นสุหัตถ์มา	
	ล้วงใจตนคร่ำห	และกระสึ้งหทัยไว้;	
	แต่นั้นก็อนงค์	นะสียังบคินให้,	
	กำดวงฤดีใน	วรหัตถะแน่นครัน !	

(มัทนะพาธา หน้า ๕๙)

ข. ความงามและคุณค่า บทพูดของโสมะทัตตอนกล่าวถึงดอกกุหลาบด้วย
ความพิศวงชื่นชม ประหลาดใจในรูปทรงสีสันทและกลิ่นหอม ซึ่งโสมะทัตพิจารณาว่าความสวยงาม
และความหอมของดอกกุหลาบมีประโยชน์สามารถใช้ตกแต่งเรือนผมของสตรี ลอยในน้ำเพื่อให้

กลิ่นหอม หรือจัดในภาชนะใช้เป็นเครื่องบูชาเทวดาได้ การพรรณนาความงามและคุณประโยชน์ของดอกกุหลาบนี้ทรงใช้ท่วงทำนองของอุปัฏฐิตาฉันท์ ซึ่งสามารถถ่ายทอดความงามและคุณค่าของดอกกุหลาบได้อย่างไพเราะ ดังความว่า

<u>โสมะทัต.</u>	อันบุษปะประหลาด	บมิเห็นณแห่งใด	(อุปัฏฐิตา, ๑๑.)
	งามสรรพะวิไล-	ยะวิเศษะมาลี;	
	สีแดงก็มีจำ	ดุดะดอกชบาสี,	
	งามดังตรูณี	ยละเพลินเจริญตา.	
	กลิ่นหอมก็ระรวย	รสะลมร่าเพยพา	
	ถึงไหนฤก็น่า	จะระรื่นพิรมหวล.	
	แม้แต่งศิริเกล้า	วนิตาละองนวล	
	เห็นแน่จะประมวญ	วรลักษณานาง;	
	ลอยภาชนะน้ำ	ก็จะทำอุทกพลาง	
	หอมรื่นระสะอย่าง	สุระเทวะโอสถ.	
	จัดภาชนะตั้ง	พะลิเทวะทรงยศ,	
	กลิ่นหอมบละลด	จะประลุดนแดนสรวง.	

(มัทนะพาธา หน้า ๓๔-๓๕)

ค. แนวคิด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแทรกแนวคิดเรื่องความกรุณาอันเป็นคุณธรรมที่ผู้รับจะรู้สึกอึ้งอับใจ ซึ่งแสดงผ่านคำพูดของวิฑูรและใช้อุปุฏฐิตาฉันท์ โดยเริ่มตั้งแต่วิฑูรกล่าวคำเท็จใส่ร้ายมัทนา ต่อมาสำนักและสารภาพผิดจึงได้รับอภัยโทษ จนถึงวิฑูรรู้สึกซาบซึ้งในพระกรุณาของชัยเสน ดังตัวอย่างตามลำดับดังนี้

วิฑูรดำเนินอุบายตามที่อราลิขุไว้ โดยใส่ร้ายมัทนาว่ามัทนาทำเสน่ห์อาถรรพ์เพื่อเป็นชู้กับศุภงศ์ คำพูดของวิฑูรใช้อุปุฏฐิตาฉันท์ ความว่า

<u>วิฑูร.</u>	อัสสมมะติเทพ	ตนุนี้จะทูลพลัน,	(อุปัฏฐิตา, ๑๑.)
	ถ้วนถึคะติสร-	พะบปีตบั้งความ:	
	นางเกติณี	นะสิไปและกล่าวตาม,	
	ว่ามีฐาม	จะประสงค์ตะนุนี้	
	ให้ช่วยและกระทำ	พิธิกอบอะถรรพ์ดี;	
	หนึ่งเพื่อมะละชี-	วิตะแห่งสุภรรดา,	
	สองเพื่อจะประพันธ์	ฤติชู้สินหา;	
	นางพาตะนุมา	บมินานณสวนขวัญ.	
	พอถึงตะนุเริ่ม	วิธีการบนานครัน,	

แล้วองค์วรรร-

อันว่าครุฑณฑ์

ไม่พันศีรษะ

มีกระราชเสด็จมา.

วรราชอาณา

เพราะจะผิดละจริงไซ้.

(มีทนะพาธา หน้า ๑๐๔)

ต่อมาวิฑูรสำนึกผิดจึงสารภาพความจริงให้ชัยเสนฟัง คำพูดของวิฑูรตอนนี้
ใช้อุปมาอุปไมย ความว่า

วิฑูร.

ขอเดชะพระสม

โปรดทรงกรุณา

โอตตปปะกระตุ้น

ได้ว่าผิวจะปิด

เมื่อคืนพระเสด็จ

ข้าทูลคดีอัน

ความจริงมะทะนา

ไม่เคยริพิฆาต

แท้จริงณพระนาง

ตรัสใช้อุบายนี้

มตีเทวะราชา,

(อุปมาอุปไมย, ๑๑.)

นุสราภาพผิด;

ฤทธิข้าก็หลอคิด

คติไว้จะบาปครัน.

จรเข้าณสวนขวัญ,

ทุจรีตมสุวาท.

ศุภะลักษะณานาฏ

ฤชบถณภูมิ.

วรเทวีจันท์

และกระทำอุบายทรม.

(มีทนะพาธา หน้า ๑๑๔)

วิฑูรได้รับการอภัยโทษ จึงรู้สึกซาบซึ้งในพระกรุณาของชัยเสนและกล่าว
เหตุทูลว่า ชัยเสนเป็นกษัตริย์ที่มีคุณธรรมสูง คือมีความกรุณาต่อบุคคลที่กระทำความผิด ซึ่ง
ความตอนนั้นสะท้อนแนวคิดที่ว่า ความกรุณาเป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้ผู้รับรู้สีกินดีมีความสุข
ซึ่งการแสดงแนวคิดนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอุปมาอุปไมย ความว่า

วิฑูร.

อ้าเทวะสุทธ-

อันทรงกรุณา

นี่คือพระแสง

มีแต่สุระฤท-

นึกว่าบมิรอด

บัดนี้พระประทาน

เหมือนรดศีรษะด้วย

ชุ่มชื่นณฤดี,

แต่นี้สละทั้ง

มีกะปรียะราชา,

(อุปมาอุปไมย, ๑๑.)

ตนผู้ประพฤติผิด,

สุระธรรมะโสภิต,

ธิจะเปรียบพระภูบาล;

ครุฑันทะแรงราญ,

พระอภัยกะข้านี้,

สุทธิพิยะวาริ

ตนขอปฏิญาณ:

กะหะทรพย์และออกป่า

กับประสพสุขชะณแด,

จะพึงณใคร ?

(มีทนะพาธา หน้า ๑๓๒)

๒.๑๐ มันทักกันตาฉันท์ ๑๗ มันทักกันตาฉันท์บทหนึ่งมี ๑๗ คำ

แบ่งเป็น ๓ วรรค วรรคแรกมี ๑๐ คำ วรรคที่สองมี ๔ คำ และวรรคสุดท้ายมี ๓ คำ ลักษณะเด่นของมันทักกันตาฉันท์ที่อยู่วรรคแรกเพราะมีคำจำนวนมากถึง ๑๐ คำ ประกอบด้วยคำกริยารูป ๔ คำ และคำบุรุษเรียงติดกันถึง ๕ คำ ปลายวรรคเป็นคำกริยา ๑ คำ การออกเสียง ๔ คำแรกจึงหวั่นจะยาวเนิบช้า ส่วน ๖ คำหลังจะสั้นเร็ว จากนั้นจึงตามด้วยจังหวะปกติของวรรคที่สองและสาม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้มันทักกันตาฉันท์ซึ่งเป็นฉันทขนาดยาวในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของ **กาละทรรดิน** ซึ่งเป็นตัวละครสำคัญที่มีฐานะสูงเป็นนักบวชที่มีญาณแก่กล้าและมีผู้เคารพศรัทธา โดยทรงใช้ในบทที่กาละทรรดินรู้สึกทุกข์ใจเพราะทราบด้วยญาณว่า จะมีเหตุให้มัทนาต้องจากไป การแสดงความทุกข์ใจของกาละทรรดินแตกต่างจากขรรวาส คือไม่ได้สะอึกสะอื้นอย่างปริยัมวะทาซึ่งใช้ปียังวาทฉันท์ แต่การใช้มันทักกันตาฉันท์ซึ่งมีครุติดกัน ๔ คำ และลหุติดกันอีก ๕ คำ จังหวะลีลาที่ทอดไปไม่สม่ำเสมอสามารถสื่อให้เข้าใจได้ว่า จิตใจของกาละทรรดินขณะนี้กำลังหวั่นไหวไม่มั่นคงเพราะเกิดทุกข์ ดังตัวอย่าง

(มันทักกันตา, ๑๗.)

<u>กาละทรรดิน.</u>	อ้าโณมฉายสายสละระมะทะนา,	พอสีเพลินตา	เพราะลูกขวัญ !
	ลูกอยู่ใกล้พอละก็กะมะฉัน	เฉกอุทกอัน	ประพรมใจ.
	ไม่เคยมีศิษย์จะอรวิไลย,	ช่างประพฤติให้	บิดาสุข,
	วันเพ็ญพ่อเประมะณียะบทุข,	ปราศะเชษฐชุก	และรำคาญ,
	ส่วนวันอื่นพ่อฤกับมิสราน	เหมือนณวันวาร	ธิดาใกล้;
	ดังนี้แม้ว่าสละระจะคระไล	จากบิดาไป	ก็พอนี้
	คงต้องไร้ความสุขเพราะวะฤติ	คงบ่ได้มี	ละผ่องแผ้ว.
	อ้าลูกน้อยกลอยฤติสุขะณแก้ว,	พรากธิดาแล้ว	จะอาดูร !

(มีทนะพาธา หน้า ๔๔)

ตอนท้ายเรื่องพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้มันทักกันตาฉันท์ในบทกาละทรรดินสนทนากับดอกกุหลาบ ขอให้ดอกกุหลาบยอมติดตามชายเสนกลัปไปนครหัสตินาปุระ การใช้ถ้อยคำและจังหวะที่กระเพื่อมไปยืดยาวช่วยสื่อถึงความรู้สึกผูกพันห่วงใยของพ่อที่มีต่อลูกอันเป็นที่รัก แต่พ่อต้องขอให้ลูกจากไปเพื่อลูกจะได้มีผู้คุ้มครองดูแล ดังความว่า

(มันทักกันดา, ๑๗.)

กาละทรรคิน. อ้าโนมณายสายสมะระมะทะนา, ฟังบิดาว่า เถอะทรามวีย.

อันองค์สมเด็จพระนรปะติไซรั	ท่านจะรับไป	ณเขตขันธ์;
ลูกเคยมุ่งภักติณปะระมะธรร-	มาธิราชัน	ยะสามี,
ท่านตามมาจากวระสุระบุรี	โดยกะมลที่	สินหา,
หากลูกยอมไปละก็วระสุดา	คงจะได้สา-	ระพัดสุข,
ไปอยู่เวียงเนียงฤกษ์จะมีทุกข์	ปราศะเชิญขุก	และปลอดภัย.
ภูมิดีกว่าอะมะระเพราะหะทัย	ท่านสิรักใคร่	สุนารี,
พ่อแลเห็นปรางะภูษณณิดนี้	จึงจะมอบศรี	สุดาอร
แต่องค์สมเด็จปะระมะอติศร,	แล้วจะได้นอน	ละตาหลับ.
อ้าลูกน้อยกลอยฤทธิพิทุระงับ	เชอญเถอะงามสรรพ	สุมาลี !

(มันทะพาธา หน้า ๑๓๙-๑๔๐)

๒.๑๑ กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท์ ๑๘ กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท์ ๑๘ มีลักษณะคล้ายมันทักกันดาฉันท์ ๑๗ ต่างกันตรงที่วรรคแรกของกุสุมิตลดาเวลิตาฉันท์มีคำครุเพิ่มขึ้นมาอีก ๑ คำ รวมวรรคแรกมี ๑๑ คำ คือ ~ ~ ~ ~ ~ จึงเป็นฉันท์ที่มีวรรคแรกยืดยาว การใช้คำครุ ๕ คำติดกันทำให้ช่วงแรกมีลีลาเนิบช้า เพราะต้องออกเสียงคำครุให้ชัดเจนโดยออกเสียงเต็มเสียงหรือค่อนข้างเต็มเสียง ส่วนช่วงหลังที่เป็นคำลหุติดกัน ๕ คำจะมีลีลาจังหวะเปลี่ยนเป็นเร็วขึ้น เพราะลักษณะของคำต้องออกเสียงเบาหรือสั้นกว่า จากนั้นทิ้งท้ายด้วยคำครุอีก ๑ คำ เมื่อวรรคแรกรวมกับวรรคที่สองและสามแล้วก็ทำให้กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท์เป็นฉันท์ที่มีขนาดยาว มีลีลาแปลก และให้ความรู้สึกยิ่งใหญ่ฉันท์หนึ่ง

ความยาวและการเรียงลำดับคำครุลหุที่ติดกันที่หลายคำของ กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท์นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนำมาใช้ในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของกาละทรรคิน โดยทรงใช้กับเนื้อหาที่เกี่ยวกับการอัญเชิญและวิงวอนเทพเจ้า ซึ่งต้องแสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามของเทพเจ้าผู้อยู่ในฐานะสูงส่งเหนือมนุษย์ ซึ่งการใช้ฉันท์ขนาดยาวทำให้จุค่าได้มากและเลือกสรรคำมาใช้ได้อย่างกว้างขวาง ส่วนใหญ่เป็นคำที่มาจากภาษาอื่นซึ่งช่วยให้คำประพันธ์มีความสง่างามสูงส่ง เหมาะที่จะเป็นข้อความที่มนุษย์ใช้สื่อสารกับเทพเจ้า ดังตัวอย่างตอนกาละทรรคินกล่าวคำอัญเชิญเทพเจ้าและมเหสีมาสู่พิธีอภิเษกสมรสระหว่างชัยเสนและมันทา ดังความว่า

กาละทรรคิน. ข้าขอไหว้คคือธิปะติสุพรร-

(กุสุมิตลดา, ๑๘.)

ณาทิพุทธสุวรรณ- คะเรื่องเดช,
จงโปรดนำคำทูลปะละมะสุระเศรษฐี

วิศวะเทวศาสตร์ มหาศาล :
 โอมอัญชลอญนารายณะพระหริชาญ
 ชัยบารามมาร ประราชัย,
 พร้อมด้วยเทวีศรีภะคะวะติวิไลย
 วรณะผ่องใส วิมลเนตร ;
 โอมอัญชลอญองค์ตรีศูลีศิวะมเหศร์
 หนึ่งณะยอดเขต- ตะจอมผา,
 อีกแม่เจ้าสุวรรณคัปรรพะติวะระอุมา
 ผู้พระชាយา อุดมศักดิ์ ;
 (มัทนะพาธา หน้า ๗๘-๗๙)

อีกตอนหนึ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกุสุมิตลดาเวลิตาจันทร์เป็นตอนที่
กาละทรตินิกกล่าวคำวิงวอนพระอินทร์โปรดประทานพรแก่ชัยเสนและดอกกุหลาบ ก่อนที่ชัยเสนจะ
นำดอกกุหลาบกลับยังนครหัสตินาปุระ ความว่า

กาละทรคติณ. ข้าขอให้เทพองค์อธิปัตติณไตร- (กุสุมิตลดา, ๑๘.)
 ตรึงชะโปรตให้ พระพรสิทธิ
 แต่งองค์สมเด็จจาชะปะระมะบพิตร
 เรืองมหาฤท- ธิเดชา,
 มีชัยในการยุทธ์และบมิปะรา-
 ชัยณทั่วหล้า สกลขาม,
 ของจงทรงสวัสดิ์นิจะสุขะอภิราม
 รณะทุกยาม บเส้อมชา.
 หนึ่งอวยพรให้กุพชะกะสุระผกา
 คงดิลกหล้า บสุญพรรณ,
 (มัทนะพาธา หน้า ๑๔๑-๑๔๒)

๒.๑๒ เมฆวิปัสสุชิตาฉันท์ ๑๙ เมฆวิปัสสุชิตาฉันท์ ๑๙ มีลักษณะคล้ายกุ
 สุมิตลดาเวลิตาฉันท์ ๑๘ ต่างกันอยู่เล็กน้อยตรงที่เมฆวิปัสสุชิตาฉันท์ ๑๙ เพิ่มคำลหุอีก ๑ คำที่คำ
 แรกของวรรคแรก ทำให้วรรคแรกของเมฆวิปัสสุชิตาฉันท์มีจำนวนคำถึง ๑๒ คำ เมื่อรวมกับวรรค
 ที่สองและสามแล้วในแต่ละบทจะมี ๑๙ คำ ซึ่งจัดเป็นฉันท์ขนาดยาวอีกฉันท์หนึ่งและมีลีลาจังหวะที่
 แปลก เพราะวรรคแรกเริ่มต้นด้วยคำลหุ ๑ คำ จากนั้นใช้คำกรูเรียงต่อเนื่องกัน ๕ คำ คำลหุอีก ๕

คำ และจบวรรคด้วยคำครุ ๑ คำซึ่งคล้ายกับกุสุมิตลดาเวลิตาฉันท์ การใช้คำครุต่อกันหลายคำทำให้วรรคแรกมีจังหวะเนิบนาบในช่วงต้นและเร็วขึ้นในช่วงท้ายเมื่อเปลี่ยนเป็นคำลหุ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำความยาวและความแปลกของเมฆวิปุลุชิตาฉันท์มาทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์บทสนทนาของกालะทรศิน ตอนกालะทรศินถวายพระพรชัยเสนในโอกาสที่ชัยเสนมายังอาศรม และกालะทรศินได้เข้าเฝ้าเป็นครั้งแรก ทั้งสองแสดงไมตรีและความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อกัน กาละทรศินเป็นฝ่ายเริ่มกล่าวคำปฏิสันถารก่อนโดยใช้การถวายพระพร จากนั้นชัยเสนจึงเป็นฝ่ายถามทุกข์สุขกालะทรศิน บทถวายพระพรของกालะทรศินมีความว่า

กालะทรศิน.	ชโยข้าขอกล่าวคำประจุอะมะนะการ	(เมฆวิปุลุชิตา, ๑๙)
	แต่พระผู้ผ่าน	มไหศวรรย์ ;
	ชโยขอให้องค์ท้าวพระปติพระชน-	
	มายุร้อยพร-	ษะกาลยง ;
	ชโยขอให้มิชัยชานะอรិทะนง	
	สมประสงค์องค์	อธีราช ;
	ชโยขอให้องค์ขัตติยะนิกะระนาถ	
	สิทธิสมมาด	ณกิจการ ;
	ชโยขอจงทรงเกษมสุขะฤติสราญ	
	ทุกทิวากาล	และราตรี ;
	ชโยขอจงองค์ท้าวปิยะนะระบดี	
	คงพะลังมี	นิรันดร !
	(มัทนะพาธา หน้า ๔๘-๔๙)	

การใช้เมฆวิปุลุชิตาฉันท์กับบทถวายพระพรของกาละทรศินมีความเหมาะสม เพราะกालะทรศินเป็นตัวละครสำคัญที่มีฐานะสูง คือเป็นนักบวชที่มีญาณแก่กล้าล่วงรู้อดีตและอนาคต มีผู้เคารพศรัทธามาก ส่วนชัยเสนก็เป็นกษัตริย์และเป็นตัวละครเอกของเรื่อง เมื่อตัวละครทั้งสองมีฐานะสูง โดยฝ่ายหนึ่งเป็นนักบวชและอีกฝ่ายเป็นฆราวาส บทสนทนาของกालะทรศินจึงควรใช้ฉันท์ชนิดพิเศษซึ่งเมื่อประกอบกับถ้อยคำที่เลือกสรรแล้วก็ทำให้คำประพันธ์เกิดความสง่างามเหมาะกับฐานะของตัวละครทั้งสอง และเหมาะกับเนื้อหาของบทประพันธ์ ซึ่งเป็นบทถวายพระพรที่ควรมีความไพเราะแปลกหูแตกต่างไปจากบทสนทนาตามปกติ ดังนั้นการใช้ฉันท์ขนาดยาวและมีจังหวะลีลาที่แปลกออกไปอย่างเมฆวิปุลุชิตาฉันท์ จึงทำให้เกิดความไพเราะสง่างามสมเป็นบทสนทนาของนักบวชและเป็นบทถวายพระพรพระมหากษัตริย์

๒.๑๓ อธิสังฉันท์ ๒๐ อธิสังฉันท์เป็นฉันท์ขนาดยาว บทหนึ่งมี ๒๐ คำ วรรคแรก ๙ คำ วรรคสอง ๘ คำ และวรรคสุดท้าย ๓ คำ โดยวรรคที่หนึ่งและสองมีการใช้คำครุ คำ ลหุ สลับกันคำต่อคำตลอดวรรค ทำให้อธิสังฉันท์มีลีลาจังหวะหนักเบาหรือยาว-สั้นสลับกันไป จึงเป็นฉันท์ที่มีลีลาจังหวะแปลกอีกฉันท์หนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำลีลาจังหวะของอธิสังฉันท์มาใช้ในการพระราชนิพนธ์บทสนทนาของ **ชัยเสน** และ **มัทนา** ซึ่งเกี่ยวกับความรักซึ่งมี ๒ ลักษณะ ลักษณะแรกเป็นความรักที่มีบรรยากาศของความสุข ส่วนลักษณะที่สองเป็นความรักที่กลายเป็นความทุกข์ ทั้งสองลักษณะมีรายละเอียดดังนี้

๑. ความรักที่มีบรรยากาศของความสุข เป็นตอนหลังจากที่ชัยเสนและมัทนา ได้สารภาพความเข้าใจต่อกันและพบว่าต่างมีความรู้สึกตรงกัน ดังนั้นชัยเสนจึงตรัสชวนมัทนาไปยังริมฝั่งน้ำ เพื่อพระองค์และมัทนาจะได้ประกาศสัจจะวาจาต่อเทวดาว่าทั้งสองจะครองคู่กันตลอดไป ซึ่งบทประพันธ์แสดงให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกของชายหนุ่มหญิงสาวที่สมหวังในรัก จิตใจชื่นบาน แจ่มใส พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดถ้อยคำที่แสดงถึงความสุขของตัวละครทั้งสองโดยใช้อธิสังฉันท์ซึ่งมีลีลาจังหวะหนักสลับเบา หรือยาวสลับสั้น ทำให้มีลีลาจังหวะสนุกสนานถึงอารมณ์เบิกบานที่มีสาเหตุมาจากจิตใจที่อุ่มเอิบด้วยความรัก ดังความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	อ้ออะรุณแอร์มระเรื่อรุจี	(อธิสัง, ๒๐.)
	ประดุมะโนภิรมระดี	ณแรกรัก !
	แสงอะรุณวิโรจน์นะภาประจักษ์	
	แจลัมเฉลาและโคภินัก	นะฉันใด,
	หญิงและชายณะยามระตือทัย	
	สว่างณกลางกะมลละไม	ก็ฉันนั้น;
	แสงอุษาสกาวพะพราวณสรค์	
	ก็เหมือนระตือวิสุทธีอัน	สว่างจิต !
	อ้ออนงคะเชอญ์ดำเนิสนิธ	
	ณข้างตะนุประดุมะสุมิตร	มโนมาน,
	ไปกระทั้งณฝั่งอุทกอะจีระธาร	
	และเปล่งพะจีณส์จะการ	ประกาศหมั้น,
	ต่อพระพักตร์สุรางค์ภักษะอัน	
	เสด็จสถิตณเขตอะริณ-	ยะนี้ไซ้,
	ว่าตะนุและน้องจะเคียงคระไล	
	และครองตลอดตณอายุชัย	ป่คลาดคลา !
<u>มัทนา.</u>	สุริยะส่องสว่างณกลางนะภา	

ก็พลอยสว่างณภูมิหล้า	แหละฉันใด,
อันพระโปรดก็จิตตะข้าก็ได้	
สว่างกระจ่างและสดและใส	ณบัดนี้ !
ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี	
ก็ย่อมจะโดยพระบารมี	ชปกเกล้า:
พึงพระคุณกรุณะคำและเข้า	
จะปราศะโคกบมีเศร้า	ฤทุกข;
ใจจะอ้อมจะเอมเพราะเปรมปรีย์,	
และรื่นเริงระดีจิริ	ระรวยใจ.
ทูลกระหม่อมเสด็จณเทศใด	
ก็ข้าพระบาทจะตามธไป	พระเจ้าข้า !

(มัทนะพาธา หน้า ๖๓-๖๔)

๒. ความรักที่กลายเป็นความทุกข์ ตอนชัยเสนมาตามมัทนาลับวังแต่ไม่ทันการ เพราะมัทนาถูกสุเทษณ์สาปเป็นดอกกุหลาบแล้ว ชัยเสนคร่ำครวญแสดงถึงความทุกข์ใจอันมีความรักเป็นสาเหตุ ได้แต่หวังให้ดอกกุหลาบยอมกลับไปด้วยกัน เป็นตอนที่แสดงความรักที่ไม่ได้เป็นไปดังหวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถ่ายทอดด้วยอิทิสัจฉา ความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	อ้าวะฐตะนุนะทุกข์ทวิ	(อิทิสะ, ๒๐.)
	เพราะแสนจะโคกวิโยคสุปริ-	ยะอย่าแห่ง,
	พีลิตเพราะจิตวิโรธะแรง,	
	อุบายะชั่วบรูบแจ้ง	ลิจ้าง,
	ยามตระหนักสัจจะบ้าจะปลง	
	ประหารชีวิบมีประสงค์	จะคงอยู่
	แต่พะเอินสุเสวีเตือนตะนุ	
	ฉนั้นลิจ้างสำนึกนะตุ	บวางวาย;
	เสรีประยุทระสมนิยมก็หมาย	
	และมุ่งฤดีจะรับพระสาย	สมรพลัน,
	จากพะนาและคีนณเขตตะขันธ์	
	และมุ่งจะเสกสุนารินัน-	ทะนาภา
	เปนพระอัคคะราชินีมหา	
	สุมาตุแห่งนิกรประชา	ณหัตถ์ดิน;
	ไอ้พะเอินก็มามีพยุพิน,	

กระนั้นข้ายังถวิล จะรับไป.
 จึงจะเชอญ่สุกฤษะกาวิไลย
 แลละแทนองคะจกัระไร เกอะพฤกษา,
 ข้าจะรับประทับณคีรีกา,
 และพร้อมกระบวนจะแห่ธนา- นิรังสรรค์;
 ถึงบุรีจะได้เฉลิมพระขวัญ,
 จะเปรมมิให้อนาถวัน ฤราตรี.
 เชอญ่เกอะแมดณูเชอญ่นะมาระศรี,
 เสด็จเกอะอย่าระคายฤดี ดนุวอน !

(มัทนะพาธา หน้า ๑๔๐-๑๔๑)

๒.๑๔ สาลินีฉันท ๑๑ แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรง
 แปลงคำครุให้เป็นลหุคำหนึ่งดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่สาลินีฉันทก็ยังประกอบด้วยคำครุจำนวนมาก
 อยู่ซึ่งมีลีลาจังหวะดังนี้

หนัก หนัก หนัก หนัก หนัก หนัก เบา เบา หนัก เบา หนัก หนัก

สาลินีฉันทนี้มีลีลาจังหวะนุ่มนวลอ่อนโยนเหมาะกับบทที่ต้องการความสุภาพ
 เรียบร้อย ดังตอนมัทนาทูลตอบสุเทษณ์ว่าจะเลือกกำเนิดเป็นดอกไม้ บทพูดของสุเทษณ์ทรง
 พระราชนิพนธ์ด้วยกมลฉันท ๑๒ ส่วนบทพูดของมัทนาทรงพระราชนิพนธ์ด้วยสาลินีฉันท ๑๑ ซึ่ง
 กมลฉันทมีวรรคหน้าที่ประกอบด้วยคำครุและคำลหุเท่า ๆ กัน ส่วนวรรคหลังทั้งกมลฉันทและสาลินี
 ฉันทก็มีลักษณะเหมือนกัน เมื่อใช้กมลฉันทในบทพูดของสุเทษณ์ประกอบกับการเลือกสรรคำจึงให้
 ความรู้สึกสื่อถึงอารมณ์โกรธ แสดงอำนาจ และแข็งกร้าวกว่าคำพูดของมัทนา ส่วนมัทนาเมื่อตอบ
 ด้วยสาลินีฉันทก็ให้ความรู้สึกอ่อนน้อม ไม่แสดงความโกรธ แต่ยินดียอมรับสภาพของตน ดัง
 ตัวอย่าง

<u>สุเทษณ์</u> .	มะทะนาประสงค์ตน	จะกำเนิดรูปใด ?	(กมล, ๑๒.)
	ทวิบทจะตุร์บาท	ฤจะเป็นอะไรไชร,	
	วรุเลือกจะตามใจ	และจะสาปประดุจสรร;	
	จะสถิตจันนั้นกว่า	จะสำนึกณโทษทัณฑ์,	
	และผิวนดณูพลัน	จะประสาทพระพรให้	
	วนิตาจรัลกลับ	ณประเทศสุราลัย;	
	ก็จะชอบสะฐานใด	วรุตอบดณูมา.	

<u>มัทนา.</u> อันโปรดให้เลือกตาม ขอเปนซึ่งมาลี สุดแต่จอมสรว ขอเพียงให้มีคัน- ด้วยกลืนของข้าบาท ใจนิตยบุชาจอม ข้าขอแต่เพียงให้ ให้ข้าได้ทำคุณ	 ฤดีข้าณบัดนี้, รุจิเรกวิไลวรรณ, จะประสิทธิ์ประสาทพันธุ์, ธาระรีนระรอยหอม. ก็จะได้ประณตนม สุระบมบำเพ็ญบุญ. มรุตทรงพระการุญ, และประโยชน์บ่ออยู่หมั่น.	สาลินี, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๖-๒๗)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้สาลินีฉันทในการทรงพระราช
 นิพนธ์บทสนทนาของตัวละคร ๘ ตัว ได้แก่ มัทนา ชัยเสน จันท์ ศุภางค์ นันทิวรรณ
 โสเมทต วิฑูร และอรالی โดยทรงใช้กับเนื้อความที่มีลักษณะดังนี้

ก. การดำเนินเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้
 ตัวละครเล่าเหตุการณ์บางตอนแทนการให้ตัวละครแสดงบทบาท เพื่อให้การดำเนินเรื่องกระชับ
 รวดเร็ว ซึ่งบางบททรงพระราชนิพนธ์ด้วยสาลินีฉันท ดังตอนนันทิวรรณจะทูลชัยเสนเกี่ยวกับความ
 เป็นไปของมัทนา ศุภางค์ และปริยัมวะทา หลังจากที่ส่งลงโทษทัณฑ์ไปแล้ว ดังตัวอย่างตอนเล่า
 ถึงมัทนาว่า

<u>นันทิวรรณ.</u> เมื่อคืนที่ตรัสสั่ง เทวีผู้มิ่งมิตร ข้าพาทั้งสองถึง พบพราหมณ์มาแต่ไพร, ข้าเล่าถืถ้วนจึง ขอเชอญ์สู่อาร์ณ- ข้าเห็นว่าโปรดให้ นั่นคือว่าภูมิ แม้ปล่อยให้เธอเข้า เหมือนสิ้นชีวลัย ข้าจึงได้กล่าวคำ เทวีเข้าสู่ป่า	ดนุปลงพระชีวิต มะทะนากะฐูไซรั, ณประตูพระเวียงชัย ทิชะถามคดียลัน; ทิชะทูลกะแจ่มจันทร์ ยะกะพร้อมคณาศี; ดนุปลงพระชีวิต จะมีเลี้ยงพระนางไซรั, ณอะรัณยะสุญไป เพราะก็คงบคินมา, อนุญาตทิตาพา และบได้เฟด็จชนม์.	(สาลินี, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๙-๑๒๐)

ตอนนอราลีเล่าข่าวสงครามให้จันท์ฟัง ซึ่งทำวามครพระบิดาของจันท์เป็นฝ่ายล่าถอย ทำให้จันท์วิตกกังวลจึงขอให้พราหมณ์วิฑูรรับคำว่าจะยอมร่วมมือกำจัดมัทนา เพื่อดำเนินอุบายขออาสาเจรจาสงบศึกต่อไป ตอนนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยสาลินีจันท์ ดังตัวอย่าง

<u>นอราลี.</u>	ทัพของสมเด็จพระพ่อ แต่ฝ่ายข้างทัพกรุง ทั้งกลับเขี้ยวขบขัน ชินร่อยุ่ซ้ำอีก	ธประจนประจันพลัน, ฤก็รู้และรับทัน, พละฝ่ายมครถอย; ละก็น่าจะเสียรอย.	(สาลินี, ๑๑.)
<u>จันท์.</u>	พ่อแพ่ลูกคงพลอย อย่างไรท่านอาจารย์ ? ชาวแคว้นของข้านี้,	บมิมรดละครานี้ ! ทิจะท่านก็เป็นชี ก็จะช่วยถันใด.	
<u>วิฑูร.</u>	ดูข้าเปนชาวขัณ- หากช่วยให้มีชัย ส่วนที่ให้ทำกิจ ทูลจริงแด่ทรงคราญ หากท้าวเธอกริ้วโกรธ	ทะสิมามครไชรั, ก็จะแสนสราญบาน; กละแม่นสิเนห์หาญ, บมิใครจะชอบจิต. ดณฤจะพันผิด ?	

(มัทนะพาธา หน้า ๙๙-๑๐๐)

ข. ความงาม เมื่อศุภวงศ์เห็นมัทนาครั้งแรกก็รู้สึกประหลาดใจในความงดงามจนอดกล่าวคำชมไม่ได้ บทพรรณนาความงามของนางเอกละนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยสาลินีจันท์ซึ่งไพเราะอ่อนหวาน ดังความว่า

<u>ศุภวงศ์.</u>	ผิวนางนั้นผุดผ่อง เกศาดำแมนแท้ สองเนตร์เหมือนดารา- แสงแก้มเปรียบบริสมิ เอออันว่าชายใด ใจคงไม่มีคลาย	กละนวลสะกาวแข, กละฟ้าณราตรี; กระเ็นะภาศรี, พระอรุณแอร่มฉาย. ผิจะได้ประสพสาย ระรักถนดวงแด !	(สาลินี, ๑๑.)

(มัทนะพาธา หน้า ๔๗)

ค. ความรัก ตอนชัยเสนแอบฟังมัทนารำพันความในใจ ทำให้ทราบว่ามีมัทนาไม่ตรีจิตต่อชัยเสนเช่นเดียวกับที่ชัยเสนมีต่อนาง ตอนนี้เป็นตอนที่พระเอกและนางเอกจะได้สารภาพความรักต่อกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ด้วยสาลินีจันท์อันมีลีลาจังหวะนุ่มนวลอ่อนโยน สามารถถ่ายทอดอารมณ์รักของพระเอกนางเอกได้อย่างซาบซึ้งใจ ดังความตอนหนึ่งว่า

มัทนา. โอ้ออยากให้ท่านรู้ ณฤตีดินหนา ! (สาลินี, ๑๑.)
อยู่ก่อนเถิดราชา !

ชยเสน. ดนุเองก็เต็มใจ !
อยากอยู่เพื่อชมโฉม ยวระติมีณีย
ผู้เป็นเจ้าของใจ.

มัทนา. เอ๊ะ ! ก็ไครนะพาที่
มาจากในที่มืด มละแฝงณแห่งนี้ ?

ชยเสน. ข้าเองซึ่งหล่อนมี มะนะมุ่งจะให้ยัง.

มัทนา. อ้าจอมมงกุฎเกล้า ! ก็ไครระไรพระมาบัง
พุ่มไม้แลทรงพัง ะจะของกระหม่อมฉัน,
ผู้ป้นตั้งคนแพ้อ และมะเอบประหนึ่งฝัน,
ไม่ควรรสมเด็จรร- มิกระาชจะทรงยิน.

ชยเสน. ยินแล้วข้าขึ้นจิต จุจะหล่อนและให้กิน
น้ำทิพย์ที่ควรวจิน- ตะนะแท้นะนงคราญ.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๗-๕๘)

๒.๑๕ ภูซงคปรยาดฉนท ๑๒ ภูซงคปรยาดฉนทปรกอบดวคํารุหลทที่
มีจิงหะหนักเปาดังนี้

เปา หั้ก หั้ก เปา หั้ก หั้ก

เปา หั้ก หั้ก เปา หั้ก หั้ก

สังเกตว่าภูซงคปรยาตฉน์ที่มีจิงหวะกระเพื่อมไป คือ เบา หนัก หนักตลอด
ทั้งวรรคหน้าและวรรคหลัง ทำให้มีลีลาจิงหวะสม่ำเสมอเหมือนนุญเลื่อยดังชื่อของฉน์ ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ภูซงคปรยาตฉน์ในการทรงพระราชนิพนธ์บท
สนทนาของตัวละคร ๖ ตัว ได้แก่ ชัยเสน มัทนา กาละทรศิน ศุภางค์ ปริยมะทา และมายาวิน
โดยทรงใช้ในบทพระราชนิพนธ์ที่มีลักษณะดังนี้

ก. การเล่าเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้
ภาษกวีประยาตฉันท์ในตอนมายาวิณเล่าความรู้ความสามารถของตน ซึ่งมายาวิณเล่าว่าตนมีความรู้
ด้านเวทมนตร์คาถาสามารถสะกดจิตคนและเรียกให้มาหาได้แม้ผู้นั้นจะอยู่ห่างไกล ดังความว่า

มายารวิน. จะทูลทวาทะเกรงดู
จะจำเงื่อนไขบนทูลไชร้
พระจงโปรดประทานซึ่ง

ประหนึ่งตู่ทวงไป, (ภุชงค์ปะยาตร์, ๑๒.)
ก็เหมือนปิดวิชาการ.
อภัยข้าจะทูลสาร,

และความจริงวิชาการ	ก็มีอยู่ประจำตน.
อรรถรพีเวทะเจนอยู่,	และมนตรีครูก็ได้สน
มโนจำและซ้ำคั่น	คติเพิ่มบเคลิ้มหลง.
ฉนั้นอาจจะผูกจิต-	ตะใคร่ได้ประจวบ,
และใช้โยคะแล้วคง	จะเรียกให้ตระบึงมา

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓)

ข. การดำเนินเรื่อง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ ฤชงคประยาตฉันทกับบทที่ช่วยการดำเนินเรื่อง ซึ่งเป็นการสนทนากันระหว่างปริยัมวะทา กับ ศุภางค์ น้ำเสียงของตัวละครมีความตื่นตันทักท้วงวล เพราะฉันทที่ใช้ราชาลีมาสืบความลับ เกี่ยวกับมัทนา ลีลาจังหวะของฤชงคประยาตฉันทช่วยส่งเสริมให้การสนทนาของทั้งสองดูตื่นตันทักท้วงวลใน แฝงความวิตกกังวลว่าอาจมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้น ดังตัวอย่าง

<u>ปริยัมวะทา.</u>	อราลีแหละนำกล้ว	จะก่อเรื่องระคายนา (ฤชงคปปะยาตร์, ๑๒.)
	พระนางคงจะใช้มา	และสืบเรื่องพระภูมิ
<u>ศุภางค์.</u>	เสด็จกลับนครหลวง	ก็สัปดาหะแล้วนี้
	ประทับแรมณสวนศรี	บกลับคืนนิเวศน์ใน
	จะไม่ให้มะเหษี	ระวางนั้นไฉนได้ ?
	พระได้นางณป่าใหญ่	และพากลับณธานี
	จะปิดความมิวามวู	จะอยู่ได้ไฉนมี ?

(มัทนะพาธา หน้า ๘๙)

ค. ความทุกข์ ตอนกาละทรรศินเกิดกลางสังหรณ์ เมื่อคำนวณดูก็รู้ว่า มัทนาจะต้องพลัดพรากจากตนและต้องประสบเคราะห์หนัก ทำให้กาละทรรศินเกิดความวิตกกังวล แม้เป็นนักบวชก็ไม่อาจจะรับความรู้สึกทุกข์ใจได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ ลีลาจังหวะของฤชงคประยาตฉันทถ่ายทอดความรู้สึกหวั่นไหวของนักบวช ดังตัวอย่าง

<u>กาละทรรศิน.</u>	เอะมีเหตุอะไรหนอ	จะบังเกิดอุปัทมา,(ฤชงคปปะยาตร์, ๑๒.)
	เพราะว่าเนตระซ้ายขวา	เขม่นอยู่จะเป็นลง.
	อะโหนึกก็รื้อนอก	วิตกถึงธิดาพลง;
	ชรอยภัยจะพานนาง	ธิดาแ่นละครานี้.
	ตะแรกตรวจณฤกษ์ยาม	ก็ดูงามและดูดี,
	คำนวณต่อสิเห็นมี	เคราะห์ร้ายแซกณชาดา.
	บรูที่หะทายแน	จะมีโชคและลาภา,

ถือว่าร้ายและนวลนา-

ริจักต้องกำสรวลศัลย์.

(มัทนะพาธา หน้า ๔๒)

นอกจากนี้ตอนมัทนาทำพิธีพลีไฟบูชาสุเทษณ์ บทสนทนาระหว่าง
ปริยัมวะทากับมัทนา ปริยัมวะทาแสดงความรู้สึกทุกขใจเพราะไม่ปรารถนาให้มัทนากลับไปสวรรค์
นางมีความผูกพันต้องการรับใช้มัทนาตลอดไป ความตอนนีทรวงพระราชนิพนธ์ด้วยภุชงคประยาต
ฉันท์ ถ่ายทอดความรู้สึกเศร้าสร้อยห้อยเหงาของปริยัมวะทาและความอาลัยอาวรณ์ของมัทนา
ดังความว่า

<u>ปริยัมวะทา.</u>	กระหม่อมฉันมิอยากให้	พะลีนีประสิทธิ์ผล; (ภุชงคปยะยาตร์, ๑๒.)
	เพราะหากว่าพะลีสเสร็จ	เสด็จกลับณเมืองบน,
	กระหม่อมฉันจะต้องทน	ระทมทุกข์เหงาหงอยเหงา.
	เพราะทุกวารก็บานใจ	และรับใช้พระแม่เจ้า,
	บำเรอบาทะคำเช้า	บเคยคลาดและคลาไกล.
	พระแม่โปรดกระหม่อมฉัน	ก็อย่าพลันเสด็จไป,
	จะทรงทิ้งสะขีให้	อนาถโอบสงสาร.
<u>มัทนา.</u>		
	และเห็นแล้วละรักจริง	ผิจำทิ้งก็ตัวฉัน
	จะเสียใจและโศกศัลย์	มิน้อยแน่ละโฉมตรู.
	ผิเทาธเกื้อกูล	จะลองทูลและถามดู,
	ผิพานางนะไปอยู่	กะข้าได้จะพาไป.
<u>ปริยัมวะทา.</u>	พระแม่เจ้าเสด็จสู่	พิภพสุวรรณ์ชั้นใด
	ก็อยากตามเสด็จไป	บำเรอบาทบคลาดคลา.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๒๖-๑๒๗)

ง. ความรัก หลังจากที่ชัยเสนแอบฟังและรู้ถึงความในใจของมัทนาแล้ว ชัย
เสนก็เป็นฝ่ายสารภาพรักต่อนาง แต่มัทนาเป็นหญิงจึงไม่ควรรีบบรรจุจากชาย แม้ในใจจะยินดีก็
ตาม ชัยเสนต้องกล่าวคำสาบานต่อสิ่งต่าง ๆ เพื่อยืนยันความรักจนมัทนาพอใจ ความตอนนี
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ด้วยภุชงคประยาตฉันท์ ถ่ายทอด
อารมณ์รักของชายหนุ่มหญิงสาวได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง

<u>มัทนา.</u>	กระหม่อมฉันก็เคยทราบ	สุภาชีวิตบุราณว่า, (ภุชงคปยะยาตร์, ๑๒.)
	บุรุษยามสินเหา	ก็พูดได้ละหลายล้น,
	ประจบนางและพลางทอด	พะนอพลอดและพลอดปลิ้น,

และหลอกเยาวันาริน.

ชัยเสน.

ก็ทุกลันจะรุมกล่าว
และทุกลันจะเปรยปราย
พะจีว่าจะรักยิด
สบถให้ละต่อหน้า

ผิลันพีจะมีหลาย,
แสดงรักณโณมฉาย,
ประกาศถ้อยปะฎิญา
บจางจิตติเนหา;
พระจันทร์แจ่มณเวหน.

(มัทนะพาธา หน้า ๖๑)

๒.๑๖ กมลฉันท ๑๒ กมลฉันทประกอบด้วยคำครูลหุและมีจิงหะหนักเบา
ดังนี้

เบา เบา หนัก เบา หนัก หนัก

เบา เบา หนัก เบา หนัก หนัก

วรรคหน้าและวรรคหลังมีลีลาจิงหะสม่าเสมอเหมือนกัน คือ เบา เบา หนัก
เบา หนัก หนัก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กมลฉันทในบทสนทนาของตัว
ละครเอก ๒ ตัว คือ สุเทษณ์และมัทนา โดยมีลักษณะของเนื้อความดังนี้

ก. ความโกรธ บทสนทนาของสุเทษณ์ตอนถูกปฏิเสศความรัก
มีน้ำเสียงแข็งกร้าว ซึ่งเนื้อหาไม่ต้องการลีลาจิงหะที่นุ่มนวล แต่ต้องการลีลาจิงหะที่สื่อถึง
ความรู้สึกไม่พอใจ จึงเหมาะกับการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลดสัมผัสบังคับ
ลง ดังตัวอย่าง

สุเทษณ์.

อุเหม่ !
มะทะนาชะเจ้าเล่ห์
ตะละคำอุวทา
ดณูถามก็เจ้าไซรั
วนิดาพยายาม
ก็และเจ้ามิเต็มจิต
ผิจะให้องค์นวล
บ่มิยอมจะร่วมรัก
ก็ดณูจะยอมให้
ผิจะนางพะเอนชอบ
จะทุนทุรายศัล-

ชิชิช่างจำนรรจา,
ถูกระบิตกระบวนความ.
บมิตอบณคำถาม,
กะละเล่นสำนวนพล.
จะสดับดณูชวน,
ชนะหล่อนทงใจ.
และสมัคสมรไซรั,
วนิดานิวาสสุวรรณ,
มรؤونก็ข้าพลัน
ยะบ่อยากจะยินยล;

(กมล, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๒๖)

ข. ความทุกข์ ตอนมัทนาารู้สึกไม่สบายใจ เพราะคิดว่าตนเข้ามารบกวนการบำเพ็ญตบะของกาละทรศิน และแสดงความรู้สึกต้องทนอึดอัดอยู่ในสภาพของดอกกุหลาบเป็นเวลานานกว่าที่จะได้กลายร่างเป็นมนุษย์ คำประพันธ์แสดงความรู้สึกที่เกิดจากความไม่สบายใจ อึดอัด กระวนกระวาย เพราะปรารถนาที่จะอยู่ใกล้สิ่งที่ตนรัก และถ่ายทอดด้วยกมลฉันทซึ่งลดสัมผัสบังคับลง ดังตัวอย่าง

<u>มัทนา.</u>	เอ๊ะอะไรพระพอบ่น และดิฉันละลาบมา ผิวองค์บิดามุง ก็ดิฉันจะหลีกไป พระบิดาก็อ้อมรู้ ปฏิบัติต้อยู่ข้าง เพราะมิใช่ดิฉันเหมือน ตละเดือนก็อึดใจ เพราะมโนสินึกเรง ตละเดือนก็ดูกาล และณปัณณะรสุวา- ทิวะล่วงประจุแผ่น	วรมนตร์ฤเจ้าขา, บมิกวรฤฉนใด? จะบำเพ็ญตะปาไชรั บมียูและกิดขวาง. มะทะนามือยากห่าง, พระบิดาและพอใจ; วรุทธรมะดาไชรั, บมิมิฤดีสราญ; ศศิธรและนับวาร, จิระกว่าจะวันเพ็ญ. ระกีย่อมจะกลับเห็น. จรจุบอยู่ยัง !	(กมล, ๑๒.)

(มัทนะพาธา หน้า ๔๓)

๒.๑๗ โद्यฏกฉันท์ ๑๒ โद्यฏกฉันท์ประกอบด้วยคำครูลหุที่มีลีลาจังหวะเบา เบาหนัก ตลอดทั้งบท ทำให้มีลีลาจังหวะสม่ำเสมอต่อเนื่องกันไป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้โद्यฏกฉันท์ในบทสนทนาของชัยเสนและมัทนา เนื้อหาเกือบทั้งหมด ชัยเสนเป็นฝ่ายพูด มัทนาเพียงแต่กล่าวรับ ถ้อยคำของชัยเสนมีความหมายเป็นคำสัญญาว่าจะรักมัทนาตลอดไปซึ่งมีความไพเราะอ่อนหวาน และคำประพันธ์ไม่เคร่งครัดกับสัมผัสบังคับระหว่างวรรคแรกกับวรรคที่สอง จึงสามารถเลือกสรรคำที่มีความหมายลึกซึ้งกินใจได้กว้างขวาง ดังตัวอย่าง

<u>ชัยเสน.</u>	ทิวะราตรีจะนอน, บมิมิละจะเห็น บมิเห็นวรพักตร์ ขณะเคียงพะนิดา ผิวะเจ้าก็สมัค	ฤจะนั่งฤจะเดิร, ฤจะห่างมะทะนา; ก็จะหนักฤจะว่า, ก็จะรีนฤดิศานต์. และจะรักตุนาน,	(โद्यฏก, ๑๒.)

	จะสู่อุทธาร	เถอะนะเราก็จะวั
	อุทธกล่าวสุปะทาน	เฉพาะเทพสุรศักดิ์,
	และฉนั้นละก็จัก	ตุจะหมั้นจะวิวาห์.
<u>มัทนา.</u>	ผิพระโปรดละก็ข้อย	บมิขั้วจะจะนา,
	และจะตามพระลิล	จระท้าวปะฐะพี.

(มัทนะพาธา หน้า ๖๒)

ลีลาจังหวะสม่าเสมอ เบา เบา หน้า ที่สลับกันไปตลอดทั้งบท เมื่อประกอบกับการเลือกสรรคำแล้วทำให้ตอนที่ทรงใช้ไวยากรณ์ที่มีความไพเราะ สกกับเป็นบทที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความรักระหว่างชายหนุ่มหญิงสาว สามารถสะท้อนความรู้สึกของผู้ที่ตกอยู่ในอารมณ์รักได้เป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง

<u>ชัยเสน.</u>	ผิจะอายุจะยีน	สะตะพระระฤกว่า	(โตฏก, ๑๒.)
	ก็จะรักมะทะนา	บมิหย่อนฤดิหรรษ;	
	นยะนาก็จะชม	วรุต่างมะณิพรรณ,	
	และจะสูดสูวะคันธ	ระสะต่างสุพะกา;	

(มัทนะพาธา หน้า ๖๒)

๒.๑๘ อินทวงศ์ฉันท ๑๒ อินทวงศ์ฉันทเป็นฉันทที่มีลีลาจังหวะไพเราะ ซึ่งจุดเด่นของอินทวงศ์ฉันทอยู่ที่การใช้คำกรุลหุตอนท้ายของวรรคหลัง ซึ่งกระเพื่อมไปเป็นจังหวะ ลหุ กรุ ลหุ กรุ หรือ เบา หน้า เบา หน้า (อาจเป็น สั้น ยาว สั้น ยาว) ดังตัวอย่าง

<u>สุเทษณ์.</u>	อันผีสิบุญแล้ว	ก็พะเอนประสพสุรี	(อินทวงศ์, ๑๒.)
	แลรักสมัคมี	มนะมุงทญฺณอม.	
	ขอโฉมเฉลาปลง	พระฤดีประนีประนอม	
	รับรักและยินยอม	ดนุรักสมัคสมาน.	
	หากนางมิข้องขัด	ประติพัทธ์ประสมประสาน,	
	ทั้งสองจะสุขนาน	มนะจอบจิตบจาง.	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๒)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้อินทวงศ์ฉันทในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละคร ๔ ตัว คือ สุเทษณ์ ชัยเสน มัทนา และปริยัมวะทา ซึ่งเนื้อหา

เกี่ยวกับความงาม ความรัก ความดี ความกรุณา และความซาบซึ้งในพระกรุณา โดยมีรายละเอียดดังนี้

ก. ความงาม ตอนสุเทษณ์หลงใหลในรูปของมัทนา และพรรณนาความงามของมัทนาเสมือนตกอยู่ในภวังค์ คำพูดแสดงภาพของนางเอกและสะท้อนให้เห็นอำนาจของความหลงซึ่งนำความทุกข์ใจมาให้ ความตอนนี้ทรงใช้อินทวงศ์ฉันท์ซึ่งมีความไพเราะอ่อนหวาน ดังตัวอย่าง

สุเทษณ์.	จริงอยู่นะเจ้าเอ๋ย	ผิจะเขยสมัคสมาน	(อินทวงศ์, ๑๒.)
	นางไฉนแมนการ	ก็จะสิทธิสมฤดี,	
	เว้นแต่ียวก็แต่โฉม	มะทะนาวิสุทธิศรี	
	ผู้เลิศสุรางค์มี	วรรูปวิไลขวิไลย.	
	แต่เห็นอนงค์รา-	มะประเสริฐวิเศษวิสัย	
	ไม่มีอนงค์ใด	นะจะเทียบจะเทียมจะทัน;	
	งามผิวประไพผ่อง	กลทาบศุภาสุพรรณ,	
	งามแก้มแจลล์ฉนั้น	พระอรุณแอร่มละลาน,	

(มัทนะพาธา หน้า ๖)

ข. ความรัก ตอนสุเทษณ์ใช้มายาวินสะกดเรียกมัทนาและปลอบนางไม่ให้โศกเศร้า สุเทษณ์กล่าวว่าทำเช่นนี้เพราะความรักและสัญญาว่าจะดูแลนางอย่างดี หญิงกับชายย่อมมีความรักใคร่ต่อกันเป็นธรรมดา มัทนาเป็นผู้มีความงามเลิศจึงมีผู้รักใคร่ผูกพัน ดังตัวอย่าง

สุเทษณ์.	อ้ายอดสินเหา	มะทะนาวิสุทธิศรี,	(อินทวงศ์, ๑๒.)
	อย่าทรงพระไศกี	วรพัทตร์จะหม่นจะหมอง.	
	พี่น้องรักเจ้า	และจะเฝ้าประทับประคอง	
	คู่ชีวิตสนิทน้อง	บ่มีให้ระคายระคาย.	
	พี่รักจะฐานวล	บ่มีควรระอาละอาย,	
	อันนารักกับชาย	ฤก็ควรจะร่วมจะรัก.	
	รูปเจ้าวิไลราว	สุระสร้างประจิตประจักษ์,	
	มิควรจะร้างรัก	เพราะพระภูพิถิปิถัน;	
	ธาตารสร้างองค์	อรเพราพิสุทธิสรพ	
	ไว้เพื่อจะผูกพัน-	ธนะจิตตะจงฤดี.	

(มัทนะพาธา หน้า ๒๑-๒๒)

ตอนมัทนาได้พบชัยเสนและเกิดความรัก มัทนารู้สึกหวั่นไหว กระวนกระวาย เพราะไม่อาจเผยความรู้สึกของตน และไม่อาจรู้ถึงความในใจของชัยเสน ความรักที่ก่อให้เกิดความหวั่นไหวกระวนกระวายใจนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอินทวงศ์ฉันท์ ดังตัวอย่าง

<u>มัทนา.</u>	ครานี้สัพบชาย ใจวามและหวมปาน เธอนั้นฤเจียมตัว ไม่มีละสัคน้อย ว่าเธอประสงค์จะ เปนแต่ข้าเลี้ยงที่ คราใดประสพเนตร์ เธอไกลก็ดูราว โอ้อ้วนครานี้ ด้วยรักกระทำเชื่อน	วรรูปวิเศษวิศาล, (อินทวงศ์, ๑๒.) ฤตินั้นจะโลดจะลอย ! กิริยาก็เรียบก็ร้อย, จะแสดงณท่วงถ์ อภิรมย์ฤดีระดี, ดุนบ้างณครั้งณคราว; ฤก็เราละร้อนและหนาว, นภาไรตะวันและเดือน. แหละฤดีจะพันจะเพื่อน, ละฉนี้จะทำไฉน?

(มัทนะพาธา หน้า ๕๖-๕๗)

ค. ความดี หลังจากที่ยุชเสนได้รู้ความจริงว่า เพราะมัทนาไม่ยอมเป็นบาทบริจาริกาของสุเทษณ์จึงต้องถูกสาปเป็นดอกกุหลาบ ชัยเสนได้ตระหนักถึงความดีงามของมัทนา ซึ่งยากที่จะหาหญิงอื่นใดมาเปรียบ ความตอนนี้องค์อินทวงศ์ฉันท์ ดังตัวอย่าง

<u>ชัยเสน.</u>	พียงนางแถลงเหตุ เห็นเปนพยานไชร้ ด้วยหล่อนสิจงรัก เทวันธชวนแม่ หานาริรัตนไชน เปรียบมิ่งมะเหสี แม้อรประเดี้ยวเดียว ทันพบและแก้วตา เปนกรรมกระทำไว้ ผัวจึงมิทันยล	ภยะภะทะจับหทัย, (อินทวงศ์, ๑๒.) มะทะนาวิเศษะแท้; มนะภักดีสุดละแม่ บมียอมประนอมฤดี. ณประเทศะเมทินี ดุนไฉนจะสุดจะหา ! ฤก็ผัวก็คงจะมา นะก็คงบร่อนกะมล ณอดีตประสิทธิผล, วะระพัคตร์สุลัษณะ.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๗-๑๓๘)

ง. ความกรุณา ชัยเสนเชิญดอกกุหลาบกลับนครหัสตินาปุระ ส่วนปรีyamะทานางกำนัลผู้จงรักภักดี ชัยเสนได้แสดงความกรุณาต่อนางด้วยการรับนางกลับนครและตั้งใจที่จะ

ตอบแทนความดีของนางด้วยการเลี้ยงดูนางให้มีความสุขความเจริญต่อไป คำกล่าวของชัณเฑาะว์ที่แสดงความกรุณาต่อปริยัมวทานี้ทรงใช้อันทวงศัณฐ์ ความว่า

<u>ชัณเฑาะว์</u>. อีกเราจะรับตัว กลับคืนพระภราดา ให้สมกะที่ซื้อ ยศศักดิ์ส่งเสริม, ที่ได้กระทำโทษ คงตอบและแทนให้	วรรณภาปริยัมวาทา (อินทวงศ์, ๑๒.) และจะเลี้ยงประดุจณเดิม, สุจริตคุณาเฉลิม และตะนุจะขออะภัย วัตถุผิตสุธรรมะไซ้, สุขะสานต์สรานุทวี.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๘)

และปริยัมวาทาได้ทูลตอบชัณเฑาะว์ คำพูดของปริยัมวาทาแสดงถึงความรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของชัณเฑาะว์ ความตอนนี้นำทรงแสดงอันทวงศัณฐ์เช่นเดียวกัน ความว่า

<u>ปริยัมวาทา</u>. หม่อมฉันก็เปนข้า แต่น้อยบเคยมี เมื่อทรงพระกรุณา- ชีวิตถวายไว้	วรรบาทพระภูบดี, (อินทวงศ์, ๑๒.) วรรณะอื่นฤไกล. ยะก็ข้าสรานุหทัย, ณฐลีพระบาทยุคล.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๓๘)

๒.๑๙ วสันตดิถี ฉัตร ๑๔ วสันตดิถี ฉัตร ประกอบด้วยคำกรุลหุที่ทำให้มีลีลาจังหวะดังนี้

หนัก หนัก เบา หนัก เบา เบา เบา หนัก เบา เบา หนัก เบา หนัก หนัก

สังเกตว่าวสันตดิถีฉัตรนี้มีจุดเด่นอยู่ที่วรรคหน้า ๘ คำ ซึ่ง ๔ คำสุดท้ายจะทิ้งจังหวะ เบา เบา เบา หนัก ซึ่งทำให้เกิดความไพเราะ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำลีลาจังหวะอันไพเราะของวสันตดิถีฉัตรมาทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละครเอก ๓ ตัว คือ ชัณเฑาะว์ มัทนา และ สุเทษณ์ นอกจากนี้ทรงใช้ในบทสวดในพิธีอภิเษกสมรสด้วย เนื้อหาของบทสนทนาและบทสวดมีลักษณะดังนี้

ก. ความรัก ตอนชัณเฑาะว์สนทนากับกัลยาณมิตร ชัณเฑาะว์ได้พรรณนาความรู้สึกหวั่นไหวที่ได้พบเห็นมัทนาครั้งแรก เป็นความรุ่มร้อนเพราะไม่อาจหักห้ามความรักได้

แม้มัทนาก็มีความรู้สึกเหมือนตน ทั้งสองจึงปลงใจที่จะใช้ชีวิตร่วมกัน ตัวอย่างตอนหนึ่งชัยเสนพรรณนาความรู้สึกของตนซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ด้วยวสันตดิถีกฉันทว่า

<u>ชัยเสน.</u>	แต่กามะเทวณะสิแผลง มาต้องกะมลอุระยะชวน พอข้าประสพวิมลระพิศ อันอึ่งประหนึ่งสุมิคะอัน พิชกามะศรประดุจะพิช อกผลาญและราญกะมลละไหม้	สระระแกมผะกามวล (วสันตดิถี, ๑๔.) ฤดีรักสมัคกัน. มะทะนาระริวัณ, สระเสียบณกลางใจ; ระอุคคิเผใน บมิอาจจะดับลง.

(มัทนะพาธา หน้า ๗๔-๗๕)

ตอนสุเทษณ์สนทนากับมัทนา บทสนทนาของสุเทษณ์มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสารภาพรักต่อมัทนา พยายามวิงวอนให้นางรับรักอย่างน่าเห็นใจ ส่วนมัทนาตกอยู่ในอำนาจมนตร์สะกดของมายาวินจึงกล่าวโดยไม่รู้สีกตัว ดังตัวอย่าง

<u>สุเทษณ์.</u>	อ้าโณมิไยยะสุปริยา พี่รักและกอบอภิระดี บอกหน่อยเถอะว่าตะรุณเจ้า	มะทะนาสุรางค์ศรี, (วสันตดิถี, ๑๔.) บมิเว็นสิเนห์หนัก; ก็จะยอมสมัครัก.
<u>มัทนา.</u>	ตูข้าสมัคฤมิสมัค	ก็มีขัดจะคล้อยตาม.
<u>สุเทษณ์.</u>	จริงฤณะเจ้าสุมะทะนา	วจะเจ้าแถลงความ?
<u>มัทนา.</u>	ข้าขอแถลงวจะนะตาม	สุระเทวะโปรตปราน.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๘)

ข. การขอความเมตตา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้วสันตดิถีกฉันท์ในบทสนทนาของมัทนา ตอนมัทนาขอความเห็นใจจากสุเทษณ์ที่นางไม่อาจยอมรับความรักของสุเทษณ์ได้ หากนางรับรักก็จะถือเป็นการกระทำที่ไม่สุจริตใจ ดังนั้นนางจึงขอให้สุเทษณ์ได้โปรดเข้าใจและเมตตานาง บทสนทนาของมัทนาทรงพระราชนิพนธ์ด้วยวสันตดิถีกฉันท์ดังความว่า

<u>มัทนา.</u>	ตูข้าพระบาทสิสุจริต จึงหวังและมุ่งมะนะสะใน อันว่าพระองค์กรุณะข้อย อีกควรฉลองวรมหา	บมิจิตจะปดไคร, (วสันตดิถี, ๑๔.) วรเมตตะธรรมา. ฤก็ควรจะปรีดา, กรุณาธิคุณครั้น;

ดังนี้คะนึงฤกษ์ระบม	อุระแห่งกระหม่อมฉัน,
ที่ตนบออาจจะอภิวัน-	ทะนะตบพระวาทา
ให้ถูกประดุจสุระประสงค์,	ผิวยะทรงพระโกรธา,
หม่อมฉันก็โอนศิริธนา-	ทะยุคลและกราบกราน.

(มีทนะพาธา หน้า ๒๓)

ค. การขอพร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ บทสวดในพิธีอภิเษกสมรสด้วยวสันตดิถีกันท์ บทสวดมีเนื้อหาเกี่ยวกับการขอพร โดยขอเทวดาโปรดอำนวยพรให้คู่บ่าวสาวมีความสุขความเจริญในอายุ วรรณะ สุขะ พละ และอุดมสมบูรณ์มั่งคั่งในทรัพย์สินศฤงคารสืบไป ดังความตอนหนึ่งว่า

๑. ขอทวยสุเทวะสุระฤท-	ธิมะหิทธิเรื่องราม	(วสันตดิถี, ๑๔.)
โปรดช่วยบำรุงวรวิสาม-	ปะติอิกพระชายา	
๑. ให้ทรงเจริญสิริสวัสดิ-	ถิพิพัชณะนาอา-	
ยววรรณะสุขพะละและสา-	ระวิสุทธิศฤงคาร	
๑. ขอพรประสิทธิธิบมิชาด	ณพระราชาสมภาร	
อีกเทวองค์อระวิศาล	สิริสิทธิภียโย ฯ	

(มีทนะพาธา หน้า ๘๓)

ง. แนวคิด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงแนวคิดเกี่ยวกับการครองชีวิตคู่ของชายหญิงไว้ว่า หากชายหญิงคู่ใดมีจิตใจผูกพันรักใคร่ต่อกัน มีความยินดีที่จะใช้ชีวิตร่วมกันและได้กระทำพิธีสมรสอย่างถูกต้อง การกระทำตามประเพณี ไม่ประพฤติดนินให้วงศ์ตระกูลได้รับความเสื่อมเสีย จะช่วยให้ชายหญิงส่งเสริมเกียรตินิยมซึ่งกันและกัน แม้เทวดาก็จะอำนวยพรให้ทั้งสองประสบแต่ความสุขความเจริญ มีบุตรธิดาที่ดีสืบเชื้อสาย การแสดงแนวคิดดังกล่าวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในบทสวดตอนอภิเษกสมรส โดยทรงใช้คำประพันธ์ประเภทวสันตดิถีกันท์ ดังความว่า

๑. อ้าหญิงและชายฤติสมัค	มะนะร่วมสินเหา	(วสันตดิถี, ๑๔.)
พร้อมจิตผสมสมมะระมา	อภิเษกสมรส	
๑. เหมือนหนึ่งประมาณูสระริระอิก	มะนะรวมก็ยงยศ	
ยงศักดิ์เกียรติคุณะหมด	เพราะผสมกำลังกัน	
๑. ผู้ใดสมัคสมมะระสม-	ระสระร่วมมะโนฉันท์	
ปวงไทสุเทวะมรสุร-	พะอำนวยพรพรพูน	
๑. หญิงชายกระทำวิวิวา-	หะสิมุงผดุงกุล	

วงศาคณาภคณประยูร บมิลี้อมมิตรามหาย
 ● เทวาประสิทธิวรบุตร และธิดาประดุจหมาย
 ให้ทรงและสืบสะกุละสาย สุวะพันธุ์พิชงาม
 (มีทนะพาธา หน้า ๘๒)

๒.๒๐ สัททูลวิกกีพิตฉันท์ ๑๙ สัททูลวิกกีพิตฉันท์เป็นฉันท์ขนาดยาว บทหนึ่งมี ๑๙ คำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงให้สัมผัสบังคับง่ายขึ้น และทรงดัดแปลงจำนวนคำ ส่งผลให้มีความแปลกและเกิดความสง่างาม ซึ่งพระองค์ทรงใช้ในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละคร ๒ ตัว คือ **มายาวินและกาละทรศิน**

บทสนทนาของตัวละครมีเนื้อหาเกี่ยวกับการสื่อสารกับเทพเจ้า อ่อนวอนขอให้เทพเจ้าช่วยเหลือกิจของตน มายาวินอ่อนวอนขอให้พระพิฆเนศและพระนารายณ์โปรดดลให้การประกอบพิธีสะกดเรียกมัทนาประสบความสำเร็จ โดยเริ่มต้นด้วยการสรรเสริญเทพเจ้า แล้วจึงขอให้เทพเจ้าช่วย ดังตัวอย่างตอนมายาวินอ่อนวอนพระนารายณ์ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ด้วยสัททูลวิกกีพิตฉันท์ ความว่า

มายาวิน. โอมนารายะณะเทพเกลิงอุระคะอาสน์, (สัททูลวิกกีพิต, ๑๙.)
 ขึ้นสุนุบรรณราช จรัส;
 ถือคังขจักระคะทธรณิผัน
 ปราบยักษะกุมภกันท์ มะลาย;
 เชี่ยวชาญโยคะวิธีพระพิระอภิปราย
 ดลกิจจะทั้งหลาย สะมิทท์.
 ยามข้ากอบกรณียพิธีมะยะวิจิตร
 จงสมมะโนสิท- ธิเทอญ
 (มีทนะพาธา หน้า ๑๗)

ส่วนบทอ่อนวอนเทพเจ้าของกาละทรศินแสดงถึงความทุกข์ของกาละทรศินอันเนื่องมาจากการล่วงรู้เหตุการณ์ข้างหน้าว่า ตนจะต้องสูญเสียมัทนาไป กาละทรศินจึงได้แต่ขอให้เทพเจ้าโปรดเห็นใจและอย่าให้มัทนาต้องจากไป ถ้อยคำวิงวอนด้วยความทุกข์โศกของกาละทรศินทรงพระราชนิพนธ์ด้วยสัททูลวิกกีพิตฉันท์ ดังความว่า

กาละทรศิน. ข้าขอให้สุระเทวะฤทธิอะนุกุล, (สัททูลวิกกีพิต, ๑๙.)
 ฟังข้าพเจ้าทูล เกอะไท้,
 หากข้าเสียมะทะนาธิดาอะระวิไล
 ข้าบาทจะได้ใคร ละแทน?

อ้าวินทะมะหิณฑาธิปะติแมน

ทรงวัชระแก้วแก้วน อะมร,

โปรดอย่าให้มะทะนาสุตาตะรุณิอร

ต้องไปอะนาทร ฤเชญ !

(มัทนะพาธา หน้า ๔๔)

๒.๒๑ สัทธาฉันท์ ๒๑ สัทธาฉันท์เป็นฉันท์ขนาดยาว บทหนึ่งมีจำนวนคำมากถึง ๒๑ คำ เป็นฉันท์ที่มีลีลาจังหวะสง่างาม ขณะเดียวกันความยาวของฉันท์ก็มีประโยชน์ในการแต่งบทคร่ำครวญ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำสัทธาฉันท์มาใช้ทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละครที่มีฐานะสูงส่ง ๒ ตัว คือ **กालะทรรคิน** และ **ชัยเสน** โดยเนื้อความของบทสนทนามีลักษณะของดังนี้

ก. ความเมตตากรุณา กาละทรรคินห่วงใยดอกกุหลาบ เนื่องจากการอยู่ในป่าตามลำพังอาจมีอันตราย กาละทรรคินจึงแสดงความเมตตากรุณาต่อดอกกุหลาบด้วยการพูดเชื้อเชิญดอกกุหลาบให้ไปสู่อำศรมอย่างสุภาพอ่อนโยน การแสดงความเมตตากรุณาต่อดอกกุหลาบนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยสัทธาฉันท์ ดังความว่า

<u>กาละทรรคิน.</u>	อ้ามาลีเลิศฤดีเพลิน,	สุวิมลละและเจริญ,	(สัทธา, ๒๑.)
	ข้าจะขอเชอญ	ผะกาไป	
	สู่สวนงามข้างกุฎีให้	ระมะณียะจะบำรุงไว้	
	เพื่อบมีภัย	พิบัติปวง ;	
	ข้ารับคำว่าจะแหนหวง	ประดุจะวรธิดาดวง	
	ใจจะเฝ่ห้วง	สุตาภา.	
	อ้าเชอญไปกับบิดานา !	ตรุณิภะยะครา	
	ขุดชลอพา	จรัลไป !	

(มัทนะพาธา หน้า ๓๘)

ข. ความทุกข์ บทสนทนาตอนหนึ่งของชัยเสนมีเนื้อหาแสดงความทุกข์ที่รู้ว่ตนเสียรู้ฉันที้ ทั้งนี้เพราะความหึงหวงจึงลงโทษมัทนาโดยไม่ได้ไตร่ตรอง ความทุกข์ใจเพราะความเบาปัญญาของชัยเสนนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยสัทธาฉันท์ ความว่า

<u>ชัยเสน.</u>	ฟังคำหมอเฒ่าวิฑูรแจ้ง	วะจะนะประดุจะแทง	(สัทธา, ๒๑.)
	ที่อุราแยง	กระทั้งใจ !	
	โอ้แพ้รู้นาริจญไร,	ทุษะประทะณหะทัย	

โดยมิทันได้	คะเนิงว่า
จันที่ผู้เปนนิตาราร-	ชะมะคะระแหละจะกล้า
ออกอุบายพา-	ละเช่นนั้น ;
โดยความหึงส์หนักเพราะรักครั้น	คะติประทะทุษะพลัน
พล่งประหนึ่งควัน	กระทบตา,
สุดแสนคั่งแค้นฤดีว่า	ปิยะวะธุมะทะนา
นอกฤดีซ้ำ	ก็ผิดใหญ่.
บัดนี้ปรากฏพบผิดใด	สุปิยะชะวะประลัย
ซ้ำจะอยู่ไย	ณ โลกนี้ !

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๖)

สรุปการนำฉันท์ไปใช้กับตัวละครในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเลือกใช้นั้ ๒๑ ชนิดในการทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา โดยทรงกำหนดให้ตัวละครสนทนาเป็นคำฉันท์ชนิดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ชัยเสน	จิตรปทาฉันท์ ๘	อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑	อุปชาติฉันท์ ๑๑
	อุปัฏฐิตาฉันท์ ๑๑	อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑	สาลินีฉันท์ ๑๑
	โตฏกฉันท์ ๑๒	ภุชงคประยาตฉันท์ ๑๒	อินทวงศ์ฉันท์ ๑๒
	วสันตติลภฉันท์ ๑๔	อิทิสงฉันท์ ๒๐	สัทธราฉันท์ ๒๑
มัทนา	จิตรปทาฉันท์ ๘	รโธธดาฉันท์ ๑๑	สาลินีฉันท์ ๑๑
	อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑	ภุชงคประยาตฉันท์ ๑๒	กมลฉันท์ ๑๒
	อินทวงศ์ฉันท์ ๑๒	วสันตติลภฉันท์ ๑๔	
สุเทษณ์	จิตรปทาฉันท์ ๘	สวาคตาฉันท์ ๑๑	กมลฉันท์ ๑๒
	อินทวงศ์ฉันท์ ๑๒	วสันตติลภฉันท์ ๑๔	
จันที	อุปชาติฉันท์ ๑๑	อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑	สาลินีฉันท์ ๑๑
ศุภางค์	อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑	อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑	สาลินีฉันท์ ๑๑
กาละทรรคิน	อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑	ภุชงคประยาตฉันท์ ๑๒	
	มันท์กกันดาฉันท์ ๑๗	กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท์ ๑๘	
	เมฆวิปผุชชิตาฉันท์ ๑๙	สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ ๑๙	
	สัทธราฉันท์ ๒๑		
มายาวิน	วิซุขุมมาลาฉันท์ ๘	อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑	
	ภุชงคประยาตฉันท์ ๑๒	สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ ๑๙	
วิฑูร	อุปัฏฐิตาฉันท์ ๑๑	สาลินีฉันท์ ๑๑	

ปริยัมวาทา	อินทรวีเชียรฉัตร ๑๑	ภุชงค์ประยาตฉัตร ๑๒
	ปิยงวาทฉัตร ๑๒	
อราลี	อุเปนทรวีเชียรฉัตร ๑๑	สาลินีฉัตร ๑๑
न्हันทิวรรณะ	อินทรวีเชียรฉัตร ๑๑	สาลินีฉัตร ๑๑
โสมะทัต	อุปัฏฐิตาฉัตร ๑๑	สาลินีฉัตร ๑๑
จิตรระรณ	อุปชาติฉัตร ๑๑	

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ฉัตรวัรรณพฤติ ๒๑ ชนิดในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละคร ๑๓ ตัว ทั้งนี้ทรงคำนึงถึงบุคลิกลักษณะและบทบาทของตัวละคร จะเห็นว่า ตัวละครที่ใช้ฉัตรมากชนิดที่สุด คือ ชัยเสน ซึ่งเป็นพระเอกและมีบทบาทหลากหลาย รองลงมา คือ มัทนา นางเอก และสุเทษณ์ ตัวละครสำคัญ ส่วนกาละทรสินมักใช้ฉัตรขนาดยาวซึ่งสามารถบรรจุคำได้มาก ช่วยสื่อให้นักถึงฐานะผู้ทรงศีลที่ควรแก่การเคารพ ตัวละครที่ไม่ใช้ฉัตรเป็นบทสนทนาเลย ได้แก่ จิตรระเสน เกติณี ชาวสวน ศุน นาค ซึ่งจิตรระเสนและเกติณีเป็นตัวละครประกอบ ส่วนชาวสวนจัดเป็นคนชั้นต่ำ ทั้งหมดมีบทบาทเล็กน้อย จึงไม่มีความจำเป็นที่บทพูดจะต้องใช้ฉัตร ที่น่าสนใจ คือ ไม่ใช้ฉัตรกับตัวตลก คือ ศุนกับนาค เลย

เห็นได้ว่า การทรงพระราชนิพนธ์ฉัตรในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา จะทรงพิจารณาถึงบุคลิกลักษณะและบทบาทของตัวละคร

[illegible]

สรุปการนำฉันท์ไปใช้กับเนื้อหาในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ฉันท์ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา โดยทรงพิจารณาให้เหมาะสมกับเนื้อหาของบทประพันธ์ ดังนี้

เนื้อหา	ชนิดของฉันท์
การสาป	จิตระปทาฉันท์ ๘
การร้ายเวทย์	วิซขุมมาลาฉันท์ ๘
การกล่าวคำปฎิญญา	จิตระปทาฉันท์ ๘
การเล่าเรื่อง	อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ ภุขงคประยาตฉันท์ ๑๒
การดำเนินเรื่อง	สาลินีฉันท์ ๑๑ อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ อุเปนทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ ภุขงคประยาตฉันท์ ๑๒
การถวายนพร	เมฆวิปคฺษุชิตาฉันท์ ๑๙
การปฏิสันถาร	อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑
การขอความเมตตา	รโหทยาฉันท์ ๑๑ วสันตติลกฉันท์ ๑๔
การตอบปฏิเสธ	รโหทยาฉันท์ ๑๑
ความรัก	สาลินีฉันท์ ๑๑ อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ อุปปฏิฐิตาฉันท์ ๑๑ ภุขงคประยาตฉันท์ ๑๒ โตฏกฉันท์ ๑๒ อินทวงศ์ฉันท์ ๑๒ วสันตติลกฉันท์ ๑๔ อิทิสังฉันท์ ๒๐
ความทุกข์โศก	ภุขงคประยาตฉันท์ ๑๒ มันท์กกันดาฉันท์ ๑๗ อิทิสังฉันท์ ๒๐ สัทธราฉันท์ ๒๑

เนื้อหา	ชนิดของฉันท
ความงาม	อินทรวีเชียรฉันท ๑๑ อุปชาติ ๑๑ อุปปฏิธาดฉันท ๑๑ สาลินีฉันท ๑๑ อินทวงศ์ฉันท ๑๒
ความโกรธ ความไม่พอใจ	สวาดดาฉันท ๑๑ อุปชาติ ๑๑ กมลฉันท ๑๒
ความอิจฉาริษยา	อุเปนทรวีเชียรฉันท ๑๑
ความห่วงใย	มันท์กกันดาฉันท ๑๗
ความเมตตา ความกรุณา	อินทวงศ์ฉันท ๑๒ สัทธราฉันท ๒๑
ความดี คุณค่า	อุปปฏิธาดฉันท ๑๑ อินทวงศ์ฉันท ๑๒
เทพเจ้า การขอพรเทพเจ้า	อินทรวีเชียรฉันท ๑๑ วสันตติลลฉันท ๑๔ กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท ๑๘ สัททูลวิกกีฬิตฉันท ๑๙
แนวคิด	อินทรวีเชียรฉันท ๑๑ อุเปนทรวีเชียรฉันท ๑๑ อุปปฏิธาดฉันท ๑๑ วสันตติลลฉันท ๑๔

จะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ฉันท ๒๑ ชนิด ในการทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา โดยทรงพิจารณาให้เหมาะสมกับเนื้อหาของบทประพันธ์ เช่น การร่ายเวทย์ จะใช้วิชชชุมมालาฉันท ๘ ซึ่งมีท่วงทำนองเนิบช้าเนื่อยยาว เมื่อกล่าวถึงเทพเจ้า จะใช้กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท ๑๘ หรือสัททูลวิกกีฬิตฉันท ๑๙ ซึ่งเป็นฉันทยาวและมีท่วงทำนองพิเศษ การชมความงามจะใช้ฉันทที่มีท่วงทำนองไพเราะอ่อนหวาน อย่าง อินทรวีเชียรฉันท ๑๑ อุปชาติฉันท ๑๑ อุปปฏิธาดฉันท ๑๑ สาลินีฉันท ๑๑ หรืออินทวงศ์ฉันท ๑๒ เป็นต้น ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระ

พระมวงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ฉันทโดยให้สอดคล้องกับการเลือกใช้คำศัพท์ด้วย และการเลือกใช้ฉันทที่ทรงคำนึงถึงเนื้อหาของบทประพันธ์รวมถึงคำศัพท์นี้ได้ทำให้เกิดสุนทรียภาพในรูปแบบของฉันทที่ขึ้นอย่างงดงาม

๓.๒ กาพย์

ในการทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กาพย์ ๓ ชนิด ได้แก่ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉก ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ มีรายละเอียดดังนี้

๓.๒.๑ กาพย์ยานี ๑๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้กาพย์ยานี ๑๑ กับเนื้อความที่มีลักษณะดังนี้

ก. บทร้อง หมายถึงบทขับร้องของหมู่คนบรรพตตอนเปิดเรื่องในองก์ที่ ๑ ผู้แสดงเป็นคนบรรพตยืนคอยอยู่กลางเวที พอเปิดม่านคนบรรพตก็จะร้องและรำ บทที่ขับร้องมีเนื้อหาสรรเสริญและแสดงภูมิหลังของสุเทษณ์ ซึ่งบทขับร้องทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์ยานี ๑๑ และใช้ทำนองเพลงเหาะ มีความว่า

● ข้าบาทผู้ภักดี พร้อมกันถวายอา-	ต่อธุลีพระบาท (ยานี, ๑๑.) เศียรระพาตแต่เทวัน
● ขอจงเสวยสุข ตะรายแลภยัน-	นิราศทุกขไรรอคัน- ตะรายาอย่าย่ายี
● พระองค์ทรงมีคุณ บำเพ็ญในอดี-	กะตะบุญบารมี ตะกาลดลผลไพบุลย์
● ขาดีก่อนเป็นสุกษัตร์ ในวงศะประยูร	เกลิงรัฐราไชสุรย์ สุระแมนแคว้นปัญจาล
● ทรงธรรมล้ำม่นุช บำเพ็ญพะสิการ	ฤทธิรุมหาศาล ทุกอย่างงามตามวิสัย
● ครั้นถึงเวลาควร เสด็จสุราลัย	ภูมิศวรจากไพท เสวยสุขในแดนสรวง
● เหล่าข้าพึ่งพระเดช จึงพร้อมณแต่ดวง	ปกป้องเกศข้าทั้งปวง ภักดีหมายถวายพร
● สิ่งใดพระประสงค์ ไดองค์จอมอมร	จงสิทธิในันดร ไม่โปรดปรานเร่งผ่านไป ฯ

(มัทนะพาธา หน้า ๓-๔)

ข. บทสนทนา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ บทสนทนาของตัวละครด้วยกาพย์ยานี ๑๑ ได้แก่ บทสนทนาของ **จัตระเสน** **สุเทษณ์** **ศุภวงศ์** **กมลวรรณ** **จิตระเสน** **หนันทิวรรณะ** และ **โสมะทัต** โดยทรงใช้กับบทสนทนาที่มีลักษณะดังนี้

๑. บทสนทนาที่เป็นการเกริ่นนำ หมายถึงบทสนทนาส่วนที่เป็นการ เริ่มต้นการพูดคุยกันของตัวละครและนำมาสู่การพูดคุยกันถึงเรื่องสำคัญ บทสนทนาที่เป็นการเกริ่น นำนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์ยานี ๑๑ ส่วนบทสนทนาที่เป็นสาระสำคัญต่อจากนี้ซึ่งจะแสดง อารมณ์อย่างเข้มข้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเปลี่ยนไปใช้คำประพันธ์ชนิด อื่นตามความเหมาะสม ดังตัวอย่าง

บทสนทนายหว่างจัตระเสนกับสุเทษณ์

<u>จัตระเสน.</u>	อันนางอัปสรศรี ขอทေးฤทธิ์ได้	รำมดีประการใด, (กาพย์ยานี ๑๑) โปรดดำนิตีประทาน
<u>สุเทษณ์.</u>	ดีแล้วทั้งการรำ ทั้งดนตรีประสาน แต่กูที่ใจเศร้า ตัวเจ้าก็รู้ดี	และลำน้าขบร้องหวาน, ก็ฟังเพราะเสนาะดี; และมเหงาอยู่เช่นนี้ ว่าเหตุนั้นเปนนั่นใด.
<u>จัตระเสน.</u>	ข้าทราบและพลอยโศก, แต่ในสุราลัย ข้าเชื่อว่าพระองค์ คงได้สัมผัสสม	อันโรครักนี้หนักใจ; สุรางค์ดีก็มีถม. ประสงค์นางสอวงชม หทัยแท้ทุกนงคราญ.
<u>สุเทษณ์.</u>	จริงอยู่นะเจ้าเอ๋ย นางใดนมนการ เว้นเดี้ยวก็แต่โฉม ผู้เล็ดสุรางค์มี	ผิจะเซยสมัคสมาน (อินทรวงศ์ฉันท ๑๒) ก็จะสิทธิสมฤดี, มะทะนาวิสุทธิศรี วรรูปวิไลขวิไล.

(มัทนะพาธา หน้า ๖)

จัตระเสนเป็นฝ่ายเริ่มต้นการสนทนา โดยถามสุเทษณ์ถึงสาเหตุของ ความทุกข์ใจ จากนั้นสุเทษณ์เป็นฝ่ายตอบและจัตระเสนพยายามพูดปลอบประโลม ทั้งหมดทรง พระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์ยานี ๑๑ ส่วนเนื้อความต่อมาเป็นสาระสำคัญซึ่งสุเทษณ์ระบายความ ทุกข์ในใจอันมีสาเหตุมาจากมัทนา ตอนนี้อำเภอประพันธ์ได้เปลี่ยนเป็นอินทรวงศ์ฉันท ๑๒

บทสนทนาระหว่างนันทิวรรณะกับชัยเสน

<u>นันทิวรรณะ.</u>	ขอเดชะพระบาท บัดนี้เฝ้าฯ ซึ่งมีพระบัญชา โอหังบังอาจใจ ข้าบาทได้ชักถาม เรื่องทูลพระทรงศรี ยืนยันสำคัญแท้, ต้องรับอาญาหนัก	นรนาถเหนือเกศี, (ภาพยนต์ ๑๑) ผู้มีชื่อวิทูรไชร์, ให้ตระเวนแล้วขับไล่, เข้ามาถึงณคายนี. พราหมณ์ว่ามาก็เพราะมี เป็นข้อความสำคัญนัก; ว่าถึงแม่แกเองจัก ก็ขอทูลซึ่งกิจจา.
<u>ชัยเสน.</u>	แกคงต้องมีสิ่ง เอาเกิดเรียกเข้ามา, นี่แน่ตาพราหมณ์เฝ้า มีข่าวสิ่งใดอยู่	จำเป็นจริงแกจึงกล้า; จะฟังเรื่องของแกดู. แกขอเฝ้าและบอกกุ, จงรีบแจ้งแถลงมา.
<u>วิทูร.</u>	ขอเดชะพระสม โปรดทรงกรุณา โอตตปปะกระตุณ ได้ว่าผิจะปิด	มตีเทเวราชา, (อุปัฏฐิตาฉันท ๑๑) ตุนุสาระภาพผิต; ฤติข้าก็หวลคิด คติไว้จะบาปครัน.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑๓-๑๑๔)

นันทิวรรณะทูลชัยเสนว่า พราหมณ์วิทูรขอเข้าเฝ้าและชัยเสนอนุญาต
บทสนทนาระหว่างนันทิวรรณะกับชัยเสนนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยภาพยนต์ ๑๑ ส่วนบทสนทนา
ของวิทูรซึ่งเป็นเนื้อหาตอนสำคัญที่เป็นการเปิดเผยสาเหตุของปัญหาที่เกิดจากอุปนิสัยของจิตต์
ในช่วงหลังทรงพระราชนิพนธ์ด้วยอุปัฏฐิตาฉันท ๑๑

๒. บทสนทนาที่เป็นการดำเนินเรื่องตอนสำคัญ ได้แก่ บทสนทนา
ระหว่างศุภางค์และโสมะทัต ตอนศุภางค์เห็นเหตุการณ์ที่ชัยเสนกับมัทนามาพบกันในเวลากลางคืน
และต่างก็เฉลยความรักต่อกัน ศุภางค์เป็นผู้เล่าเรื่องราวให้โสมะทัตฟังในเวลารุ่งเช้า ต่างสงสัยว่า
เมื่อมัทนามีความรักแล้วอาจไม่ต้องคืนร่างเป็นดอกกุหลาบ โสมะทัตได้นำความที่ศุภางค์เล่าไปแจ้ง
แก่กालะทรติน บทสนทนาที่มีลักษณะเป็นการดำเนินเรื่องซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวกับความ
เป็นไปของตัวละครเอกนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยภาพยนต์ ๑๑ ดังความว่า

<u>ศุภางค์.</u>	ครั้นเมื่ออรุณฉาย เห็นคู่สลิเนห์พลาง	อุษาพรายพินนะภางค์, (ยานี, ๑๑.) จับหัดถ์จูงกันจากลาน,

มุงตรงลงไปยัง แต่นั้นกระทั่งกาล ขอบอกให้ท่านรู้ อันโฉมนางพรา ฤว่าพอมีคู่ นางนั้นจะมีได้ <u>โสมะทัต.</u> ข้อนี้ไม่เคยรู้, เพราะเห็นนางทรมเซย แต่เมื่อท่านถามมา จำป็นต้องเรียนครู ขอท่านจงคอยก่อน และเรียนพระสิทธา	ณที่ฝั่งอุทกธาร, บัดนี้ยังมีกลับมา. เพื่อตรองดูจงดีว่า จะกลับร่างฤาอย่างไร; เป้นเชิงชู้ที่ซอบใจ กลับรูปเป้นเหมือนเช่นเคย? ทั้งมิได้คำนึงเลย, ไม่เคยชอบในเชิงชู้; ข้าก็เห็นชอบกลอยู่, ให้ท่านทราบซึ่งกิจจา. ข้าจะรีบเข้าไปหา, เล่าแกลงแจ้งคดี.

(มัทนะพาธา หน้า ๗๑-๗๒)

๓. บทสนทนาที่กล่าวซ้ำความเดิม หมายถึงบทสนทนาที่เล่าเรื่องราวของตัวละครซึ่งมีความสำคัญต่อเนื้อเรื่องและเคยกล่าวไปแล้วครั้งหนึ่ง แต่ได้นำมากล่าวซ้ำในจังหวะที่เหมาะสมเพื่อช่วยเตือนความจำและย้ำความเข้าใจแก่ผู้รับสาร เนื่องจากการเล่าเรื่องครั้งแรกผ่านไปได้ระยะหนึ่งแล้ว

บทสนทนาของกาละทรรคินที่เล่าเรื่องราวของมัทนาและบอกเหตุผลที่นางไม่กลายร่างเป็นดอกกุหลาบหลังจากพบชัยเสน ซึ่งเรื่องของมัทนาได้กล่าวไปแล้วตั้งแต่ต้นเรื่องในบทสนทนาของสุเทษณ์กับมายาวิน ได้นำมากล่าวซ้ำอีกในบทสนทนาของกาละทรรคินเพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจเนื้อเรื่อง บทสนทนาที่ช่วยกล่าวซ้ำความเดิมนี้นิพนธ์ด้วยกาพย์ยานี ๑๑ ดังที่ยกมาเป็นตัวอย่างว่า

<u>กาละทรรคิน.</u> อ้อ, โสมะทัตเล่า และเรามีได้มี เพราะเราเข้าใจว่า ครานี้บางทีจัก หากนางจะมีโชค โปรดปรานนางครานี้ และมาจนบัดนี้ ไม่กลายเป้นต้นไม้ ตามที่ได้เล็งญาณ นางนี้ไม่ใช่เนา	ให้เราแล้วละเสนี, ความเดือดร้อนเท่าใดนัก; มะทะนาบุตรรัก ได้ปลื้มปลาบสิ้นสาปสรรพ์. โดยสมเด็จพระทรงธรรม ก็ควรที่จะดีใจ; ยังคงรูปเป็นนางไซร้, ไปตั้งเช่นที่เคยมา. เราทราบแล้วเป้นแน่ว่า ริเลาทรมสถานใด;	(ยานี, ๑๑.)

เปนทเวะธิดา	จตุจากสุราลัย,
และในปางก่อนไซริ์	ก็เปนราชะบุตร
ของจอมสุราษฏ์ผู้	ธำรงยศและศักดิ์ศรี,
จึงควรพระภูมิ	จะทรงรับเปนคู่ครอง.

(มัทนะพาธา หน้า ๗๓)

๔. บทสนทนาแสดงแนวคิด บทสนทนานระหว่างศุภางค์กับกาละทรรดิน ทั้งสองต่างทราบดีว่า เมื่อมัทนามีความรักแล้ว มัทนาจะต้องพบอุปสรรค แต่ไม่อาจห้ามปราม เพราะอำนาจของความรักจะทำให้นางไม่ฟังสิ่งใด บทสนทนานี้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของความรักว่า ความรักของชายหญิงย่อมประกอบด้วยความหลงและเป็นเรื่องยากที่ใครจะไปบังคับห้ามปราม บทสนทนาที่แสดงแนวคิดนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์ยานี ๑๑ ดังความว่า

<u>กาละทรรดิน.</u> แต่เราสิมาตรอง	ก็เกิดความวิตกใจ;	(ยานี, ๑๑.)
ครั้นจะอธิบาย	ก็ยากอยู่หาหน่อยไม่,	
ท่านฤจะเข้าใจ?		
<u>ศุภางค์.</u>	พระคุณเจ้าได้เล็งญาณ	
แล้วคงจะทราบสิ้น	ณเหตุซึ่งจะรำคาญ,	
และข้าผู้รู้การ	ก็ออกนี้กวิตกอยู่ !	
ข้าใครจะบอกกล่าว	ให้นางสาวนั้นได้รู้,	
แต่นึกอีกทีดู	จะเป็นการอวดดีไป;	
อึ้งถึงแม้นบอก	ก็อาจเปล่าประโยชน์ได้.	
<u>กาละทรรดิน.</u> จริงนา, เห็นว่าไว้	ประโยชน์เปล่ามิชอบกล.	
ความรักเหมือนโรคา	บันดาลตาให้มีดม,	
ไม่ยินและไม่ยล	อุปะสัคคะใด ๆ.	
ความรักเหมือนโคถึก	กำลังคึกคึกขังไว้,	
ก็โลดจากคอกไป	บยอมอยู่ณที่ขัง;	
ถึงหากจะผูกไว้	ก็ดึงไปด้วยกำลัง,	
ยิ่งห้ามก็ยิ่งคลั่ง	บหวลคิดถึงเจ็บกาย.	
ดังนั้นพยายาม	จะห้ามปรามนางโฉมฉาย	
คงมีแต่ผลร้าย	และปราศจากซึ่งผลดี.	

(มัทนะพาธา หน้า ๗๓-๗๔)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ภาพยี่สิบ ๑๑ ในการทรงพระราชนิพนธ์บทร้องของคนธรรมดาซึ่งใช้จับระบอบตอนเปิดเรื่อง มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสรรเสริญและแสดงภูมิหลังของสุเทษณ์ นอกจากนี้ก็ใช้ในการทรงพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละคร ได้แก่ ชัยเสน สุเทษณ์ ศุภางค์ กาละทรรดิน จิตรระเสน นันทิวรรณ และโสมะทัต ซึ่งมีลักษณะเป็นบทสนทนาที่ใช้เกริ่นนำก่อนการพูดคุยเรื่องสำคัญ บทสนทนาที่เป็นการดำเนินเรื่องตอนสำคัญ บทสนทนาที่ช่วยกล่าวซ้ำความเดิม และบทสนทนาที่แสดงแนวคิด

๓.๒.๒ ภาพยี่สิบ ๑๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้ภาพยี่สิบ ๑๖ มากกว่าภาพยี่สิบอื่น โดยทรงใช้ในบทที่มีลักษณะดังนี้

ก. บทร้อง หมายถึงบทขับร้องของหมู่อัปสรที่ออกมาร้ายรำและขับร้องเพื่อสร้างความสำราญแก่สุเทษณ์ บทร้องของอัปสรมีเนื้อหาเียนยอสุเทษณ์ว่าเป็นเทพผู้ทรงพรหมวิหาร ๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ด้วยภาพยี่สิบ ๑๖ และใช้ทำนองนางนาค มีความว่า

● เหล่าข้าคณาอัปสร	กัมเกศยอกร	(ฉบง, ๑๖.)
บังคมพระเทพรังสรรค์		
● ฟ้านักเนาสุขทุกวัน	พระคุณอนันต์	
อเนกประดุจโพธิ์ทอง		
● อันพระเมตตาเนืองนอง	ประดุจละออง	
วະรุณระรินรวเย็น		
● พระกรุณาแนเห็น	ดีประดุจเป็น	
วายุรำเพยชื่นใจ		
● พระมฤตาแนใน	ข้าบาทจึงได้	
มานะเปนนิตยไถงาน		
● พระอุเบกขาสมาน	จิตให้เบิกบาน	
บ่เสื่อมบ่สูญภักดี		
● เจ้านายองค์ใดในตรี	โลกฤจะมี	
เหมือนพระผู้หนึ่งเกศา		
● ขอพึงยุคลบาท	ไปจนเวลา	
ประจวบเมื่อกาลปีบรรลัษ ๙		

(มัทนะพาธา หน้า ๕)

ข. บทพากย์ หมายถึงบทพากย์ของนักแสดงในพิธีอภิเษกสมรสระหว่างชาย
 เสนกับบัณฑา มีเนื้อหากล่าวอัญเชิญเทพพรโปดประทานพรแก่คู่สมรสผู้มีความเหมาะสมกันทั้ง
 รูปสมบัติและคุณสมบัติ ขอให้ทั้งสองมีความสุขสวัสดิ์และครองคู่กันยาวนาน ซึ่งบทพากย์นี้ทรง
 พระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์ฉบับ ๑๖ ความว่า

๑. อำทวยเทพฟังคำเชอญ	แล้วโปรดอย่าเมิน	(ฉบับง, ๑๖.)
มะโนจนน้อมพร้อมกัน		
๑. ฟังคำข้าทูลเทวัน	ผู้ทรงมหันต์	
มหิทธิเดชเกรียงไกร		
๑. ด้วยองค์สมเด็จพระจอมไ-	ศวรรยาธิปัตย์	
ดำรงซึ่งรัฐหัสติน		
๑. ทรงนามชัยเสนนริน-	พระราชเรืองศีล-	
ปะศาสน์ระเชียวชำนาญ		
๑. แจ้งเจนไทรเทพพิศาล	อีกทั้งบุราณ	
คัมภีร์ก็รู้ตามควร		
๑. อีกว่องไวในกระบวน	อาวุธถี่ถ้วน	
ทุกอย่างในทางยุทธกล		
๑. สันทัดอัศวะโกศล	พระรูปวิมล	
สิริโสภาคย์สรรพางค์		
๑. พระคุณสมบัติสำอาน	รูปสมบัติส้าง	
และโภคสมบัติบุรณ์		
๑. เทวานุเคราะห์เกื้อกูล	แก่นะเรนทร์สุร	
จึงทรงสวัสดิ์แสนดี		
๑. สิ่งทราวมใด ๆ ไปมี	มากล้นที่	
พระองค์สมเด็จพระภูบาล		
๑. บัดนี้พระหฤทัยท่าน	เมตตานงคราญ	
วิสุทธิศักดิ์โสภา		
๑. อันมีนามะไธยยา	ว่ามะทะนา	
วิเศษสุลักษณะณาวล		
๑. ท้าวทั้งสรรพางค์นางยวล	เนตรชมอีกชวณ	
ให้เฟิงและเพลินเจริญใจ		
๑. มรยาทเรียบร้อยและไคร	ยลชมอรไทย	
ว่าแสนประเสริฐเลิศดี		

- สมควรเปนนองค์เทวี คู่บารมี
สมมติเทพรังสรรค์
- พระนางงามสมกัน ทั้งคุณอนันต์
อเนกเท่าทั้งสอง
- ข้าขอทวยเทพทั้งผอง พร้อมกันปรองดอง
ประทานพระพรเพิ่มศรี
- แด่ราชาธิบดี อีกองค์เทวี
วิสุทธิคู่สมรส
- บัดนี้องค์พระดาบส จะถวายรด
อุทกประกอบคาถา
- อีกเฉลิมพระพักตรา เพิ่มมั่งคั่งลา
ธิการณกิจพิธี
- ขอจงสององค์ทรงศรี ศุภะสวัสดิ์
ครองคู่กันอยู่จีระกาล ฯ

(มัทนะพาธา หน้า ๗๙-๘๑)

ค. บทสนทนา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์กาพย์ฉบับ ๑๖ ในบทสนทนาของตัวละครที่ใช้ดำเนินเรื่อง เปรียบตามตอบกันอย่างธรรมดา หรือโต้เถียงกัน แต่ไม่ใช่บทสนทนาที่เน้นการแสดงแนวคิดหรือแสดงอารมณ์อย่างลึกซึ้ง โดยทรงใช้กับบทสนทนาของตัวละครตั้งแต่ตัวเอก ตัวประกอบ ตลอดจนตัวประกอบที่มีลักษณะเป็นตัวตลกด้วย คือ สนุกสนาน บทสนทนาที่ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์ฉบับ ๑๖ มีตัวอย่างดังนี้

บทสนทนายหว่างสุเทษณ์ จิตรระถ และจิตรระเสน

<u>จิตรระถ.</u>	ยามข้าเที่ยวไปถึงที่ ได้พบหนึ่งวิทยาธร ผู้มีความรู้ชิน รู้จักใช้โยคะนิทรา อาจรำยมนตร์เรียกมาได้.	ขุนโชดคีรี เรื่องวิทยาการ, เชิงชาญโยคิน ไปผูกหยยา แห่งผู้ที่อยู่แม่ไกล,	ศรีมันทะระงามอน,(ฉบับง, ๑๖.) มีนามว่ามายาวิณ; และเชี่ยวชาญวิทยา, แห่งผู้ที่อยู่แม่ไกล,
<u>สุเทษณ์.</u>	อ๊ะ! จริงหรือไฉน ?		
<u>จิตรระถ.</u>	ข้าบาทได้เห็นเองแล้ว		
<u>สุเทษณ์.</u>	ถ้าจริงเขาก็เป็นแก้ว !		
<u>จิตรระถ.</u>	ข้าบาททราบแล้ว จึงกล้านำตัวเขามา.		
<u>สุเทษณ์.</u>	พามาด้วยแล้วหรือหา ?		

จิตรระรถ. หมอเอกนั้นมา คอยอยู่ข้างนอกพระลาน.
 ขอได้โปรดให้ทำการ ลองเวทชานาญ ชานีถวายเป็นครั้งแรก.
สุเทษณ์. เจ้าพุดชวนกฏให้หวัง ! แม้ไม่สมดัง ปากว่าจะทำฉันใด ?
จิตรระรถ. ข้าบาทเชื่อแน่ว่าใจ อยู่แล้วจึงได้ กล้าพามาเผ้าทูลเทศ.
 ขอโปรดทดลองดูเวท, เพื่อพระทรงเดช จะได้ดังพระจินตนา.
สุเทษณ์. ดีละ, เรียกเขาเข้ามา ชั่วดีก็น่า จะลองให้เห็นประจักษ์.
จิตรระเสน. เทวะ ! ข้าสงสัยนัก, แต่ไม่ยากหัก ยากท้วงต่อหน้าสารถี.
 เวทมนตร์นั้นเขาอาจมี จริ่งอยู่พอที่ จะเรียกเอาใคร ๆ มา;
 แต่จะบังคับภัยให้รักนั้นข้า ยังนึกกระแวงแคลงนัก.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๑-๑๒)

บทสนทนาของมัทนา

มัทนา. บิดาเจ้าชาติฉัน เตรียมเสร็จซึ่งสรรพ- พะโกชะนาจำนง; (ฉบบง, ๑๖.)
 อีกได้เตรียมน้ำโสดสรอง สำหรับพระองค์ วิสุทธิราชภักช,
 ทั้งเตรียมน้ำมันพร้อมไว้ เพื่อพระจะได้ ทรงทาแก้เมื่อยวรกาย.
 ขอเชิญบิดาผืนผาย พร้อมพระภักชเข้าสูศาลาบัดนี้.

(มัทนะพาธา หน้า ๕๐)

บทสนทนายระหว่างชัยเสน ปริยัมวะทา และนันทิวรรณะ

ชัยเสน. นันทิวรรณะบัดนี้ จงถามคดี ที่นางปริยัมวะทา (ฉบบง, ๑๖.)
นันทิวรรณะ. บัดนี้มีผู้กล่าวหา ตัวคุณเห็นว่า ใช้นางข้าหลวงไปตาม
 หมอเผ่าชื่อวิฑูรพราหมณ์, ข้าจึงขอลา ขอนี้ให้การฉันใด ?
ปริยัมวะทา. เอ๊ะ ! นางข้าหลวงคนไหน ?
นันทิวรรณะ. นางคนนี้ไซ้.
ปริยัมวะทา. เอ๊ะ ! คุณาสงสัยนัก !
 นางไม่เคยอยู่ตำหนัก ขององค์นี้สักวัน, และมีได้เคยเป็นข้า.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๗)

บทสนทนายระหว่างศุภางค์และโสมะทัต

ศุภางค์. เรามีธุระร้อนอยู่, มาหาท่านผู้ เปนศิษย์ผู้ใหญ่ที่นี่. (ฉบบง, ๑๖.)
โสมะทัต. พวกเจ้าจงหลีกไปที่ ! เรากับเสนี มีกิจจะพูดจากัน.
 บัดนี้มีข้อสำคัญ ไฉนบอกพลัน, เเสนีมีต้องเกรงใจ.
ศุภางค์. ท่านเคยได้เล่าเรื่องให้ ว่านางทราวม้วย ผู้เห็นอยู่เมื่อวันวาน

นั้นโดยปรกติกาล เป็นพฤกษ์มาน มาลีสุคนธ์หอมเย็น,
และต่อเมื่อถึงวันเพ็ญ นางจึงจะเป็น นงคราญวิสุทธิศรีใส,
ดังนั้นถูกฤกษ์ใด ?

โสมะทัต.

ถูกเช่นนั้นไซ้.

ศุภางค์.

แล้วก็เมื่อครบหนึ่งวัน

กับอีกหนึ่งคืนนางนั้น
ถูกไหมเข้าใจเช่นนี้ ?

ก็กลับกลายพลัน

เป็นพฤกษ์อีกทันที,

โสมะทัต.

ถูกแล้วเสนี่.

ศุภางค์.

เมื่อก็พวกศิษย์บอกข้า

ว่ากุพชะกะพฤกษา

หายไปแล้วนา; ท่านทราบเหตุแล้วฤๅไหน ?
(มัทนะพาธา หน้า ๖๙-๗๐)

บทสนทนาระหว่างกาละทรรคิน ศุนและนาค

กาละทรรคิน. ไหนเล่าต้นไม้ที่ว่า มีดอกสง่า และหอมประเสริฐส่งไกล? (ฉบบง, ๑๖.)

ศุน. อยู่นี้เจ้าข้า ! ข้าไซ้

เป็นผู้ที่ได้ ประสพพบดอกอัสจรรย.

นาค. ตูข้ามาด้วยพร้อมกัน.

ศุน.

แต่ว่าดิฉัน เป็นผู้ประสพพบแท้.

นาค. ตูข้าเดิรหาเจียนแย,

ส่วนเขานอนแผ่ สบายอยู่กลางรัฐพี.

ศุน. จะนอนหรือนั่งตามที่

แต่เห็นของดี-

นาค.

เพราะโชคเท่านั้นบันดาล !

กาละทรรคิน. มัวเถียงกันไม่เข้าการ ! ไปเก็บดวงมัลย์ มาให้เราพลันทันใด.

(มัทนะพาธา หน้า ๓๕)

บทสนทนาระหว่างเกศินี อราลี จันทีและวิฑูร

เกศินี. บัดนี้มีผู้ชายมา บอกว่าราชา เสด็จจะถึงอุทยาน.(ฉบบง, ๑๖.)

อราลี. ไว ๆ เกิดท่านอาจารย์

ท่านจงเริ่มการ พิธีตั้งที่นัดไว้.

วิฑูร. ตูข้าขอกล่าวอีกไซ้

ว่ายังมีใจ ตะขิดตะขวงมากอยู่.

อราลี. อย่ามัวรำไรชั่วคราว,

เดี๋ยวท่านจะจู่ มาถึงมีทันลงมือ.

จันที. ส่วนกูจะอยู่นี่ฤๅ

จะแอบเสียหือ ?

อราลี.

พระนางต้องแอบก่อนดี.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๑)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกใช้กาพย์ฉับ ๑๖ มากกว่า กาพย์ชนิดอื่น โดยทรงใช้ในบทร้อง บทพากย์ และบทสนทนา ซึ่งบทสนทนาจะใช้ในการดำเนิน เรื่อง ใช้เจรจากันตามธรรมดาหรือโต้เถียง แต่ไม่ใช่บทสนทนาที่เป็นแนวคิดหรือแสดงความรู้สึก ลึกซึ้ง โดยทรงใช้กับบทสนทนาของตัวละครตั้งแต่ตัวเอก ตัวประกอบ ตลอดจนตัวตลก

๓.๒.๓ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ น้อยกว่ากาพย์ ชนิดอื่น โดยทรงนำกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ไปใช้ในบทสนทนาของตัวละคร ดังนี้

บทสนทนา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์กาพย์ สุรางคนางค์ ๒๘ ในบทสนทนาของตัวละคร ได้แก่ ชัยเสน สุเทษณ์ จันท์ ศุภางค์ กาละทรศิน จิตระเสน มายาวิน นันทิวรรณะ วิฑูร และเกศินี จำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. บทสนทนาที่เป็นการดำเนินเรื่อง คือบทสนทนาที่ตัวละครเจรจากัน เพื่อให้เหตุการณ์ในเรื่องดำเนินไป ในที่นี้เป็นบทสนทนาที่โต้ตอบกันอย่างธรรมดา ไม่ใช่บท สนทนาที่เน้นการแสดงแนวคิดหรือสะท้อนอารมณ์ ดังตัวอย่าง

บทสนทนายะหว่างสุเทษณ์กับมายาวิน ตอนสุเทษณ์เล่าความทุกข์ให้ มายาวินฟัง และมายาวินล่องรู้สาเหตุของความทุกข์นั้นด้วยญาณ สุเทษณ์จึงขอให้มายาวินเล่าให้ ฟัง ซึ่งบทสนทนาของตัวละครทั้งสองก่อนที่มายาวินจะเล่าเรื่องทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์ สุรางคนางค์ ๒๘ ความว่า

<u>สุเทษณ์.</u>	อันตัวเรานี้ จิตจ่ออยู่ที่ โนมมะทะนา,	(สุรางคนา, ๒๘.)
	ผู้เล็ดเลอสรร ในชั้นกามา พระจรฟากฟ้า บ่มีใครทัน.	
	ตั้งแต่เรามา เกิดในฟากฟ้า พิภพภูมิสวรรค์,	
	เราเห็นต้องจิต คิฉอยากเซยขวัญ แต่ไอนางนั้น หล่อนไม่ปลงใจ.	
<u>มายาวิน.</u>	ข้าบาทเล็งดู ด้วยญาณก็รู้ นางนี่คือใคร,	
	อีกทั้งรู้เลศ ว่าเหตุไฉน นงรามจึงไม่ ปลงใจยินดี.	
<u>สุเทษณ์.</u>	รู้ว่อย่างไร ?	
<u>มายาวิน.</u>	หากทูลความไซ้ไร จงโปรดปราณี.	
<u>สุเทษณ์.</u>	เอาเถิดอย่าเกรง, เร่งบอกบัดนี้ มีเหตุร้ายดี จงเล่ามาพลัน.	

(มัทนะพาธา หน้า ๑๔)

บทสนทนาระหว่างกาละทรศิน ศุภางค์และโสมะทัต ตอนโสมะทัตพา
ศุภางค์มานมัสการกาละทรศิน ศุภางค์แจ้งแก่กาละทรศินว่าขณะนี้ชัยเสนได้ออกประพาสป่าและ
ประสงค์จะมานมัสการกาละทรศิน กาละทรศินจึงมีความยินดีที่จะต้อนรับชัยเสน ตอนนี้ตัวละคร
สนทนากันด้วยกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ความว่า

โสมะทัต. นายทหารนี้ ได้จรีลี้ ล่วงหน้าราชัน, (สุรางคนา, ๒๘.)
จอมขัตติยวงศ์ เผ่าองค์พระจันทร์ ผู้ดำรงชั้นท์ หัสตินบุรี,
เพื่อบอกข่าว ว่าสมเด็จท้าว ผู้จอมธานี
จะเสด็จพลัน วันทาฤกษ์ ตามสมควรที่ กำหนดวินัย.

กาละทรศิน. อันภูมินาถ เสด็จประพาส พักแรมไหนหน?

ศุภางค์. พระร้อนแรมมา ในพนาลัย, สำราญแห่งใด ประทับแห่งนั้น.

กาละทรศิน. อันอาตมะ เต็มใจที่จะ ต้อนรับจอมขัตติ,
จะตั้งเครื่องที่ มีในอรัญ ถวายราชัน เสวยสำราญ.
แนะโสมะทัต แล้วเจ้าจงจัด รับบริวาร,
ส่วนโภชนา โอชาอาหาร จะให้นคราญ จัดแต่งเตรียมไว้.
ไปเถิดธิดา, เข้าในศาลา เตรียมเครื่องทนต์,
อีกทั้งจัดของ สำรองพร้อมไว้ เลี้ยงพวกข้าไท ผู้บริวาร

ศุภางค์. อันกระบวนหลวง ก็พร้อมทั้งปวง เสนียงอาหาร.

กาละทรศิน. แต่ว่าตัวเรา เปนเจ้าของบ้าน ต้องขอเลี้ยงท่าน มาเถิดธิดา.

(มัทนะพาธา หน้า ๔๖)

บทสนทนาระหว่างชัยเสน วิฑูร นันทิวรรณและเกศินี ตอนชัยเสนมา
พบวิฑูรกับเกศินีกำลังทำพิธีเส่นห่ออาหารรพตามอุบายของจันท์ ชัยเสนจึงสอบถามและให้นันทิ
วรรณะคั่นในยามของวิฑูร บทสนทนาตอนนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ความ
ตอนหนึ่งว่า

วิฑูร. ขอลูกทေး ว่าพระชายา นามมะทะนา ตรัสเรียกมาไซ้. (สุรางคนา, ๒๘.)

ชัยเสน. อ๊ะ ! พราหมณ์ขี้ตู่, เราฟัง ๆ ดู ยังออกแคลงใจ.

วิฑูร. นางนี้ได้ออก ไปบอกข้าไซ้ ว่ารับสั่งไซ้ ให้ตามเข้ามา.

ชัยเสน. อย่างไรสาวน้อย, มึงรับใช้สรอย ไปจริงหรือหว่า ?

เกศินี. เพคะเป็นจริง ทุกสิ่งเช่นว่า; พระราชาอาญา ไม่พินเกล็ด.

ชัยเสน. ก็เทวีไซ้ ให้ทำอะไร หนอเฒ่าขี้ ?

วิฑูร. ข้ากำลังเริ่ม ประเดิมอัคคี เพื่อทำพิธี การผิงอาหาร.

ชัยเสน. เอ๊ะ! หากว่าจริง ละก็เป็นสิ่ง ที่โทษณรรจ์!

เร็ว ๆ คั่นยาม ของพราหมณ์นี้พลัน, ดูว่าในนั้น จะมีสิ่งใด.

นันทิวรรณะ. มีรูปขี้ผึ้ง เป็นสามรูปซึ่ง พราหมณ์ปั้นเตรียมไว้

รูปหนึ่งนามแหลม มีแนมเหน็บใส่ ตรงที่หทัย และตรงอุทร;

อีกสองรูปปั้น เป็นคู่ติดกัน เช่นคู่สมร,

เพราะต่างกอดรัด ตระหวัดเกี่ยวกร, ซายกับบังอร เชิงชูคู่ใจ.

(มัทนะพาธา หน้า ๑๐๓-๑๐๔)

๒. บทสนทนาที่แสดงอารมณ์โกรธ คือบทสนทนาที่นอกจากตัวละครจะ
เจรจากันเพื่อดำเนินเหตุการณ์อย่างธรรมดาแล้ว ตัวละครได้แสดงความรู้สึกโกรธ บางบทตัวละคร
กราดเกรี้ยวและโต้เถียงกันอย่างรุนแรง ถือเป็นจุดสำคัญของเรื่อง บทสนทนาดังกล่าวดังทรวง
พระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ดังนี้

บทสนทนายระหว่างสุเทษณ์กับจิตระเสน ตอนจิตระเสนจัดการแสดงระบำ
คนธรรพ์เพื่อสร้างความสำราญแก่สุเทษณ์ แต่สุเทษณ์ไม่พอใจ เพราะบทขับร้องของคนธรรพ์อวย
พรให้

สุเทษณ์สมประสงค์ทุกสิ่ง แต่ความจริงสุเทษณ์กำลังทุกข์ใจเพราะไม่สมหวังในรัก สุเทษณ์โกรธ
และสั่งขับไล่พวกคนธรรพ์ไป บทสนทนายระหว่างสุเทษณ์กับจิตระเสนนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วย
กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ดังความว่า

สุเทษณ์. เหวยจิตระเสน มึงบังอาจเล่น ล้อกูไฉน ?

(สุรางคนา, ๒๘.)

จิตระเสน. เทวะ, ข้าบาท จะบังอาจใจ ทำเช่นนั้นไซ้ ใต้บัพผิม.

สุเทษณ์. เช่นนั้นทำไม พวกมึงมาให้ พรกูปัดนี้,

ว่าประสงค์ใด ให้สมฤดี? มึงรู้ยู่นี้ ว่ากูเศร้าจิต

เพราะไม่ได้สม จิตที่ไผ่ชม อกรรมเนื่องนิตย.

จิตระเสน. ดูข้าภักดี ก็มีแต่คิด เพื่อให้ทรงฤทธิ์ โปรดทุกขณะ.

สุเทษณ์. กูไม่พอใจ! ไล่คนธรรพ์ไป บัดนี้เทียวละ

อย่ามัวรอรั้ง.

(มัทนะพาธา หน้า ๔)

บทสนทนายระหว่างชัยเสนกับจันท์ ตอนจันท์ที่เข้าเฝ้าชัยเสนขณะที่ชัย
เสนประทับอยู่กับมัทนาที่สวนหลวง จันท์พุดประชดชัยเสนกับมัทนาด้วยความหึงหวง จึงเกิด
โต้เถียงกัน ทั้งสองถากถางกันด้วยคำพุด บทสนทนายระหว่างชัยเสนกับจันท์นี้ทรงพระราชนิพนธ์
ด้วยกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ดังตัวอย่าง

ชัยเสน. เหม่นางจันทรี พุดจาครานี้ แสนจะหยาบคาย ! (สุรางคณา, ๒๘.)

เธอเปนนิดา ราชากุสาสัย ไฉนปากร้าย ราวแม่ค้าปลา ?

จันทรี. หม่อมฉันสามัญ เพราะพระองค์ท่าน หมดพระเมตตา;
หากข่าวระบือ ภาจากภารา ถึงพระบิดา คงเสียหทัย.

ชัยเสน. นี่จะมาโกรธ และมุ่งกล่าวโทษ ฉันผิดอันใด ?

จันทรี. พระองค์ทรงฤทธิ์ จะผิดอย่างไร ? พระองค์เปนใหญ่ เหนือผู้เหนือคน,
ถึงจะรับนาง ไต ๆ จากกลาง อริญไพโรสณฑ์

มายกมาย่อง ก็ต้องจำทน เพราะข้าเป็นคน อาภัพอัปรีย

(มีทนะพาธา หน้า ๙๔)

บทสนทนาของชัยเสน ตอนชัยเสนเข้าใจผิดว่าศุภางค์กับมีทนะพาธาเป็นชู้กัน อารมณห์เหิงหวงทำให้ชัยเสนไร้สติ สั่งประหารชีวิตและลงโทษทุกคนที่เกี่ยวข้อง บทสนทนาของชัยเสนที่แสดงความกราดเกรี้ยวนี้ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ดังตัวอย่าง

ชัยเสน. อุหม่ศุภางค์ ตัวมึงนี่ช่าง เจรจาสาไถย, (สุรางคณา, ๒๘.)

ยิ่งพุดยิ่งนัว เข้าตัวรำไป มึงจะอยู่ไย หนักปฐพี.

เหวยนันทิวรรณ จับศุภางค์มัด เอาไปทันที,

แล้วฆ่ามันให้ บรรลัยคินนี้ คนคดอัปรีย มิควรอยู่นาน

ส่วนมะทะนา กือหังการ ริเริ่มเหิมหาญ,

ขึ้นจะเอาไว้ ต่อไปไม่นาน ก็คงคิดการ ประหารกุดาย.

จงเอาโฉมตรู ไปพร้อมกับชู้ ของนางโฉมฉาย,

ฆ่าเสียด้วยไชร้ จะได้สมหมาย พร้อม ๆ กันตาย ไปคู่เคียงกัน

(มีทนะพาธา หน้า ๑๑๐-๑๑๑)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ในบทสนทนาของตัวเอก ได้แก่ ชัยเสน สุเทษณ์ จันทรี และศุภางค์ ส่วนตัวประกอบ ได้แก่ กาละทรคติณ จิตรเสน มายาวิน นันทิวรรณะ พราหมณ์วิฑูร และเกติณี ซึ่งการพระราชนิพนธ์บทสนทนาของตัวละครด้วยกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ จะทรงใช้กับบทสนทนาที่เป็นการดำเนินเรื่อง และบทสนทนาที่แสดงความเกรี้ยวกราดของตัวละคร

๓.๓ ร้อยแก้ว

ในพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์หลายชนิดสลับด้วยกาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉบัง ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงแทรกร้อยแก้วไว้ในบางตอนด้วย

การทรงพระราชนิพนธ์ร้อยแก้วนี้พระองค์ทรงใช้ในบทสนทนาของตัวละครซึ่งมี ๓ ตอน ได้แก่ องค์ที่ ๒ ตอนที่ ๑ ในกลางหิมะวัน องค์ที่ ๓ ลานหน้าอาศรมของพระกาละทรศิน และองค์ที่ ๔ ตอนที่ ๑ สวนหลวงช้างพระราชวัง, ในกรุงหัสตินาปุระ ซึ่งการให้ตัวละครบางตัวสนทนากันเป็นร้อยแก้วมีจุดประสงค์เพื่อแทรกความสนุกสนานซึ่งเป็นอารมณ์สำคัญในบทละคร โดยมีเจือไว้แต่ไม่ใช่ส่วนใหญ่ของเรื่อง

ตัวอย่าง บทสนทนายระหว่างศุนกับนาค องค์ที่ ๒ ตอนที่ ๑ ในกลางหิมะวัน เป็นตอนที่ศุนกับนาคได้รับคำสั่งให้ตามหากลิ่นหอมของดอกกุหลาบ เมื่อพบดอกกุหลาบแล้วก็นำความไปแจ้งโสมะทัตและกาละทรศิน ระหว่างที่กำลังหาอยู่นั้นทั้งสองสนทนากันว่า

นาค. มันอยู่ทางนี้แน่ ! แกไม่ได้กลิ่นหรือ ?

ศุน. อือ !

นาค. จะพูดอะไรก็ไม่พูด. มีแต่ร้องอือเท่านั้น

ศุน. ก็จริง ๆ นี่, ให้ตายสิ ! (ลงนั่งเหยียดดิน, และแสดงอาการกิริยาเหน็ดเหนื่อย.)

นาค. จริงอะไร ?

ศุน. อยู่ดี ๆ ไซ้ให้ตามหากลิ่น, ใครจะไปหาพบ. (นอนเหยียดลงกับพื้น.)

นาค. ทำไมจมูกแกไม่มีหรือ ? (นั่งบนตอไม้.)

ศุน. ก็มีนะสิ ! แต่เกิดมายังไม่เคยรับใช้เช่นนี้เลย. ข้าสูดหากลิ่นเสียจนจมูกเยิ้มแล้ว, รู้ไหม ?

นาค. จมูกเยิ้มก็ดีอยู่แล้ว, แปลว่าแกไม่เจ็บ.

ศุน. เอ๊ะ ! อย่างไรกัน ?

นาค. ข้าเคยสังเกตเห็นอายต่างของข้า, เมื่อไรจมูกมันแห้งละก็แปลว่ามันไม่สบาย.

ศุน. อูะ, แล้วกัน ! เอาข้าไปเข้าประภทหมาเสียแล้ว !

จะเห็นว่า การสร้างบทสนทนาด้วยร้อยแก้วช่วยสร้างอารมณ์ขันให้เกิดขึ้นอย่างง่าย ๆ เพราะร้อยแก้วทำให้การสื่อสารเข้าใจง่ายกว่าร้อยกรอง และเหมาะที่จะแทรกมุกตลกลงไปในเรื่องศุนกับนาคตามหากลิ่นหอมของดอกกุหลาบและได้เถียงกันอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นการโต้เถียงที่ให้อารมณ์ขัน จึงเป็นร้อยแก้วที่ช่วยสร้างสีสันความสนุกสนานให้เกิดขึ้นในบทละครได้มาก

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดคำฉันท์ ซึ่งเป็นรูปแบบที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ มีลักษณะเด่นคือการกำหนดให้ตัวละครสนทนากันเป็นคำฉันท์ บางตอนเป็นกาพย์และร้อยแก้ว ซึ่งการเลือกใช้คำประพันธ์มีความเหมาะสมกับลักษณะของตัวละครและเนื้อความ

บทที่ ๕

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในเชิงสุนทรียศาสตร์ พบว่า พระราชนิพนธ์ประกอบด้วยสุนทรียภาพหรือความงามดังต่อไปนี้

๑. สุนทรียภาพในคำ การเลือกสรรถ้อยคำมีเสียงไพเราะ มีความหมายลึกซึ้ง และเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง ทำให้สื่อความหมายได้ชัดเจนและสะท้อนอารมณ์ ซึ่งกลวิธีในการใช้คำ ได้แก่ การใช้คำง่าย การใช้ศัพท์สูง การใช้คำอุปมา การใช้อรรถาธิบาย การสรุปลักษณะ การซ้ำพยางค์ การซ้ำคำ การซ้ำกลุ่มคำ การซ้ำประโยค การซ้อนคำ การหลกคำ และการล้อความ

๒. สุนทรียภาพในความ การเรียบเรียงเป็นวลีหรือประโยคมีความประณีต สามารถสื่อความหมายได้แจ่มแจ้ง และกระทบอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่าน ซึ่งพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาประกอบด้วยรสทางวรรณคดีครบทุกรส ได้แก่ ศฤงคารรส เราทรส วีรรส พิกัดสรส ศานตรส หาสรส กรุณารส ภัยานกรส และอัปภูตรส รวมทั้งประกอบด้วยโวหารอุปมาอุปไมย อุทาหรณ์ อติพจน์ และปฏิพจน์ ตลอดจนมีการใช้สัญลักษณ์ โดยตัวละครแสดงความคิดและการกระทำที่ติดขัดอยู่ในความรัก เพื่ออธิบายแนวคิด “ความทุกข์ที่เกิดจากความรัก” นอกจากนี้มีสัญลักษณ์ที่อธิบายเรื่องอื่น ได้แก่ การกลับชาติเกิด เวทมนตร์ การสาป การติดตามสัตว์ และการอ่อนน้อมเทพเจ้า

๓. สุนทรียภาพทางรูปแบบ พระราชนิพนธ์มีรูปแบบเป็นบทละครพูดคำฉันท์ซึ่งการถ่ายทอดบทสนทนาของตัวละครใช้คำฉันท์ ๒๑ ชนิด ได้แก่ จิตรปทานันท์ ๘ วิชขุมมालาฉันท์ ๘ สวาคตานันท์ ๑๑ รโหทรตานันท์ ๑๑ สาลินีฉันท์ ๑๑ อุปชาติฉันท์ ๑๑ อุเปนทริวิเชียรฉันท์ ๑๑ อินทริวิเชียรฉันท์ ๑๑ อุปปฏิฐิตาฉันท์ ๑๑ ปิยงวาทฉันท์ ๑๒ ภูงคประยาตฉันท์ ๑๒ กมลฉันท์ ๑๒ ไตรภูกฉันท์ ๑๒ อินทวงศ์ฉันท์ ๑๒ วสันตดิถีฉันท์ ๑๔ มันทกกันตฉันท์ ๑๗ กุสุมิตลดาเวลีฉันท์ ๑๘ เมฆวิปยุชชีตาฉันท์ ๑๙ สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ ๑๙ อีทิสันฉันท์ ๒๐ และสัทธราฉันท์ ๒๑ รวมทั้งประกอบด้วยกาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉก ๑๖ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ และร่ายแก้ว ซึ่งการเลือกใช้คำประพันธ์มีความเหมาะสมกับลักษณะของตัวละครและเนื้อความ ส่วนการทรงพระราชนิพนธ์ฉันท์มีลักษณะ ๓ ประการ คือ บางบททรงพระราชนิพนธ์ตามรูปแบบเดิม บางบททรงดัดแปลงรูปแบบของฉันท์บางส่วน และบางบทมีลักษณะทั้ง ๒ ประการ ซึ่งการดัดแปลง ได้แก่ ดัดแปลงคำกรุหลุ และดัดแปลงสัมผัสบังคับ ทั้งนี้เพื่อให้มีความเหมาะสมในการถ่ายทอดเป็นบทสนทนาและมีเสียงของคำประพันธ์ที่ไพเราะ

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา โดยมีพระราชประสงค์เพื่อทรงแสดงตำนานของดอกกุหลาบอันเป็นแก่นเรื่องในจินตนาการของพระองค์ และทรงแสดงแนวคิดเรื่อง ความทุกข์ที่เกิดจากความรัก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาว่า ความรักเป็นเครื่องผูกพันที่ก่อให้เกิดทุกข์ ส่วนลักษณะของเรื่อง

คล้ายบทละครของสันสกฤตในด้านการตั้งชื่อเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา โครงเรื่อง สถานที่และเวลา จึงเป็นความผสมผสานกลมกลืนกันระหว่างลักษณะของไทยและอินเดีย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นบทละครพูดคำฉันท์ ซึ่งผู้วิจัยสังเกตว่า สาเหตุที่พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เป็นคำฉันท์นี้น่าจะมาจากพระราชประสงค์ที่จะทรงอนุรักษ์การแต่งคำประพันธ์แบบไทยโบราณ จึงทรงพระราชนิพนธ์ฉันท์ไว้เป็นแบบอย่างแก่คนรุ่นใหม่ในสมัยนั้น และเพื่อให้คนเหล่านั้นเห็นคุณค่าของการแต่งฉันท์ซึ่งเป็นของเก่า แทนที่จะสนใจการแต่งกวีนิพนธ์ที่ใช้สำนวนโวหารอย่างฝรั่ง ซึ่งมักเข้าใจผิดกันว่าเป็นของทันสมัย

ในพระราชนิพนธ์คำนำเรื่อง อิลราชคำฉันท์ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) ปรากฏพระราชดำรัสแสดงถึงความรำคาญพระราชหฤทัยเกี่ยวกับความวิปลาสของการแต่งกวีนิพนธ์ของคนรุ่นใหม่ว่า “ข้าพเจ้าได้เคยรู้สึกรำคาญมานานแล้ว แต่ไม่แลเห็นหนทางที่จะแก้ไขอย่างใด นอกจากที่จะมีผู้เป็นจินตกวีมาปรึกษาหารือแล้ว ข้าพเจ้าจึงจะสามารถแสดงความเห็นพุดจาเกลี้ยกล่อมให้ช่วยกันรักษาวิชากวีไทยอย่าให้สูญเสียหรือเลวทรามไป ก็นับได้ว่ามีผลสำเร็จไปบ้างแล้วบางราย แต่ยังเป็นส่วนน้อยนัก”^๑

ดังนั้นเมื่อมีผู้ใดริเริ่มการแต่งฉันท์รวมถึงคำประพันธ์ชนิดอื่น พระองค์ก็จะทรงยินดีที่จะทรงตรวจและพระราชทานคำแนะนำให้

นอกจากนี้พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสร เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ซึ่งมีการกำหนดลักษณะของวรรณคดีไว้ คือ ต้องเป็นเรื่องราวที่เหมาะสมและเป็นภาษาไทยอันดี ถูกต้องตามเยี่ยงอย่างที่ใช้ในโบราณกาล หรือในปัจจุบันกาล ไม่ใช่ภาษาซึ่งเลียนแบบภาษาต่างประเทศ ซึ่งเป็นอีกวิธีหนึ่งที่กระตุ้นให้ทุกคนตระหนักถึงความสำคัญของการแต่งคำประพันธ์อย่างถูกต้องเหมาะสม

จากเหตุผลข้างต้นจะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัยมุ่งมั่นที่จะทรงรักษาการแต่งกวีนิพนธ์ไทยไว้ ไม่ให้วิปลาสไปเพราะความนิยมตะวันตกแบบผิด ๆ และกล่าวได้ว่าการทรงพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธาเป็นคำฉันท์นั้นก็เพื่อเป็นแบบอย่างของการแต่งฉันท์และโน้มน้าให้คนรุ่นใหม่หันมาสนใจรวมทั้งตระหนักในคุณค่า ตลอดจนช่วยกันอนุรักษ์กวีนิพนธ์ไทยไม่ให้สูญหาย จึงนับเป็นพระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณที่พระองค์ทรงมีต่อวงการวรรณคดีไทยยิ่ง

^๑พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์). (๒๕๒๕). อิลราชคำฉันท์ และสามัคคีเภทคำฉันท์. หน้า ๘-๙.

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กำชัย ทองหล่อ. (๒๕๑๙). **หลักภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์.
- กุสุมา รัชมณี. (๒๕๒๕). การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีรสของสันสกฤต. **วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร**. ๕(๕): ๑-๔.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (ม.ป.ป.). **วรรณคดีวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- กุหลาบ ไม้เรียง. (๒๕๔๙). **วิจารณ์เรื่องมีทนะพาธาหรือตำนานแห่งดอกกุหลาบ บทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ อษ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- เครือจิต ศรีบุญนาถ. (๒๕๔๒). **สุนทรียภาพของชีวิต**. กรุงเทพฯ: เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น จำกัด.
- เจตนา นาควัชระ. (๒๕๓๙). **วิธีการเชิงอัตนัยและปรนัยในวรรณคดีวิจารณ์ ใน ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์**. หน้า ๑๒๔-๑๒๕. กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ.
- จันทร์ ขำวิไล. (๒๕๗๔). **ฉันทศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- ชลดา ศิริวิทย์เจริญ. (๒๕๑๙). **การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์**. วิทยานิพนธ์ อษ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ญาดา อารุณเวช. (๒๕๓๙). **พัฒนาการของฉันทในวรรณกรรมคำฉันท์**. วิทยานิพนธ์ อษ.ด. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ดวงมน จิตร์จำนง. (๒๕๓๖). **สุนทรียภาพในภาษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสาร จำกัด.
- ดวงมน ปรีบุญณะ. (๒๕๑๕). **ความงามในทวาทศมาส**. วิทยานิพนธ์ อษ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ดุษฎี ชุมสาย, ม.ล. (๒๕๒๔). **วรรณกรรมพินิจเชิงจิตวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- เถกิง พันธุ์เถกิงอมร. (๒๕๒๙). **การอ่านทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. โครงการตำราและเอกสารวิชาการ วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช.
- ธนิต อยู่โพธิ์. (๒๕๐๘). **โขน**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (๒๕๐๔). **ภาษา วรรณคดี และ วิทยาการ**. พระนคร: ก้าวหน้า.
- นันทา ชุนภักดี. (๒๕๒๗-๒๕๒๘). **ฉันท: ประติษฐานทางรูปแบบ**. **วารสารศิลปากร**. ๗(๒): ๑๗-๑๘.

นิยะดา เหล่าสุนทร. (๒๕๔๓). **ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภาคใต้**. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง.

บุญเตือน ศรีวรพจน์. (๒๕๔๕). **คำฉันท์ดุสิดวงเวียง คำฉันท์กล่อมช้าง ครั้งกรุงเก่า และ**

คำฉันท์คชกรรมประยูร. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ. (๒๕๑๗). **วิเคราะห์วรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคม-
ศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ประจักษ์ พืชมงคล; และคนอื่นๆ. (๒๕๑๗). **ร้อยกรอง**. กรุงเทพฯ: นิยมวิทยา.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. (๒๕๑๘). **แนวทางการศึกษาวรรณคดี : ภาษา กวี แนวทางวิจัยและ**
วิจารณ์. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ปรีดี พนมยงค์. (๒๕๑๓). **ปรัชญาคืออะไร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์นิติเวช.

ปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๐๕). **ปริยทรรคิกา**.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา

ปิ่น มาลากุล. (๒๕๑๗, ๑ มกราคม). **งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหา**
อานันทมหิดล พระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแผ่นดินสยาม. วงวรรณกรรม. ๔๓.

เปลื้อง ณ นคร. (๒๕๔๑). **ประวัติวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช .

ผาสุข อินทรารักษ์. (๒๕๒๒). **ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ**. นครปฐม : ภาควิชาโบราณคดี คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรทิพย์ ชังธาดา. (๒๕๓๒). **ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก : การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบ**
ศิลปะการประพันธ์. ปริญญาโท กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

พิทยา เจริญสุวรรณ. (๒๕๒๐). **ศิลปะการใช้ภาษาในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์**.

ปริญญาโท กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่าย
เอกสาร.

พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๔๑). **ปรมัตถธรรม สำหรับดำเนินชีวิต**. ม.ป.พ.

ภรตมูณี. (๒๕๔๑). **นาฏยศาสตร์**. แปลโดย แสง มนวิฑูร. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : กอง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ภาวดี มหพันธ์. (๒๕๒๓). **ประวัติศาสตร์เอเชียใต้**. ชลบุรี : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน.

มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๔๘). **มัทนะพาธา หรือ ตำนานแห่งดอก**
กุหลาบ. พิมพ์ครั้งที่ ๒๖. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

แย้ม ประพัฒน์ทอง. (๒๕๐๒). **รสรวรรณคดีไทย**. พระนคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ.

ระวาท วณิกพันธุ์. (ม.ป.ป.). **เก็บตกจกจก**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศรีอนันต์.

รามาริบัติศรีสินทร มหาชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, สมเด็จพระ. (๒๕๑๓). **ศกุนตลา**

มัทนะพาธา ท้าวแสนปม ประมวลสุภาสิต. พระนคร : บรรณาการ.

รินฤทัย สัจจพันธุ์. (๒๕๒๒, ๒ เมษายน). **มัทนะพาธา บทวิเคราะห์เปรียบเทียบ.** วารสารราม

คำแหง. ๖(๒). ๒๕๙-๒๗๗.

วงเดือน สุขบาง. (๒๕๒๔). **การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ.** ปริญญาบัตร

กศ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

วรางคณา ศรีกำเนิด. (๒๕๔๓). **สุนทรียภาพในคำประพันธ์กลบทในพระนิพนธ์ของ**

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. วิทยานิพนธ์ อษ.ม. (ภาษา

ไทย). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

วราภรณ์ บำรุงกุล. (๒๕๔๒). **ร้อยกรอง.** กรุงเทพฯ: บริษัท เลิฟแอนด์ลิฟเพรส จำกัด.

วัชรินทร์ จิตคงคา. (๒๕๔๖). **สุนทรียภาพในโวหารรักจากบทละครพระราชนิพนธ์ใน**

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. สารนิพนธ์ กศ.ม. (ภาษาไทย).

กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. (๒๕๔๔). **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ:

ธรรมชาติ.

วิภา กงกะนันท์. (๒๕๓๓). **วรรณคดีศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช .

ศรีสุนทรโวหาร, พระยา (ผัน สาลักษณ์). (๒๕๒๕). **อิสรราชคำฉันท์ และสามัคคีเภทคำฉันท์.**

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

ศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๐๐). **พระราชนิพนธ์ประเภทร้อยกรอง.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรือง

ธรรม.

ศักดิ์ศรี แยมันดดา. (๒๕๔๔). **การตนิยาย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง.

ศิลป พีระศรี. (๒๕๒๗). **ศิลปสงเคราะห์ (พจนานุกรมศัพท์ศิลปะของชาวตะวันตก).** แปลโดย

อนุমানราชชน, พระยา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

สุพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). **นาฏศิลป์ปริทรรศน์.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

สุพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๓). **วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๓๒๕-**

๒๔๗๗. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุริยา รัตนกุล. (๒๕๔๖). **อารยธรรมตะวันออก อารยธรรมอินเดีย.** นครปฐม: วิทยาลัย

ศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (๒๕๒๓). **พุทธวิจนะในธรรมบท.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์.

อนุমানราชชน, พระยา. (๒๕๐๗). **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์

คุรุสภาลาดพร้าว.

อรอุษา สุวรรณประเทศ. (๒๕๔๒, ธันวาคม). มัทนะพาธา : ความผสมผสานที่กลมกลืนระหว่าง
ความเป็นตะวันออกและตะวันตก. วารสารภาษาและวรรณคดีไทย. ๑๖. ๑๔๕-๑๖๑.

Ramadhibodi Sri Sindra Maha Vajiravudh, Somdej Phra. (1980). **Madanabadha or The
Romance of a Rose**. Bangkok: Kurusapha.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล

นางดวงเดือน พัฒนวิริยะวานิช

วันเดือนปีเกิด

๒๓ ตุลาคม ๒๕๑๑

สถานที่เกิด

จังหวัดสมุทรสงคราม

สถานที่อยู่ปัจจุบัน

๙๙/๑๔๒ หมู่ ๗ ซอยท่าข้าม ๒๘ แขวงสามตำ

เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐

ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน

อาจารย์ระดับ ๖

สถานที่ทำงานปัจจุบัน

โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน

สังกัดคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.๒๕๒๔

ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖

จากโรงเรียนจารุพัฒนานุกูล

พ.ศ.๒๕๓๐

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖

จากโรงเรียนแจรง่อนวิทยา

พ.ศ.๒๕๓๔

การศึกษาระดับบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาภาษาไทย

จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน

พ.ศ.๒๕๕๒

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์ สาขาวิชา

ภาษาไทย

จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

